

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN YAPISAL
ÖZELLİKLERİNİN (S-1962 VE S-2016) KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Merve GÜN

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN YAPISAL
ÖZELLİKLERİNİN (S-1962 VE S-2016) KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Merve GÜN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Berdi SARIYEV**

Ankara, 2026

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN YAPISAL
ÖZELLİKLERİNİN (S-1962 VE S-2016) KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Berdi SARIYEV**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1 – Prof. Dr. Melek ERDEM**
- 2 – Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR**
- 3 – Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU**
- 4 – Prof. Dr. Berdi SARIYEV**
- 5 – Doç. Dr. G. Selcan SAĞLIK ŞAHİN**

Tez Savunması Tarihi:

23 Haziran 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Berdi SARIYEV danışmanlığında hazırladığım “**Türkmen Türkçesi Açıklamalı Sözlüklerin Yapısal Özelliklerinin (S-1962 ve S-2016) Karşılaştırmalı İncelenmesi (Ankara, 2026)**” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01.07.2026

Merve GÜN

Önsöz

Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi gibi Güneybatı Oğuz Türk lehçeleri arasında yer alan önemli bir Türk dilidir. Açıklamalı sözlükler ise bir dilin söz varlığını kapsamlı biçimde ele alan ve kullanıcılara ilgili dilin sözleri hakkında çok yönlü bilgiler sunan temel kaynaklardır. Bu çalışmada Türkmen Türkçesi üzerine Sovyet döneminde 1962 yılında Kiril harfli Türkmen, 2016 yılında Bağımsızlık döneminde Latin harfli Türkmen alfabesiyle hazırlanmış iki farklı açıklamalı sözlük çeşitli yönleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmada sözlükler; makroyapı, kuruluş ve yöntem; mikroyapı, madde başı ve madde içi sözcük seçimi, söz varlığı, yazım, söyleyiş özellikleri ile hazırlandıkları dönemin siyasi ideolojisini yansıtma açılarından ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular; belirtilen başlıklar altında öncelikle her sözlük için ayrı biçimde ortaya konulmuş, ardından sözlükler arasındaki benzerlik ve farklılıklar tablolarla sunulmuş ve yorumlanmış ve tartışılmıştır. Ulaşılan bulgulardan hareketle sonuçlara varılmış ve (S-2016) sözlüğünün daha da geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmada ayrıca (S-2016) sözlüğünde bulunan A harfiyle başlayan maddeler Türkiye Türkçesine aktarılmış, yakın gelecekte bu sözlüğün bütünü Türkiye Türkçesine aktarılması için ilk adım atılmıştır. Çalışmanın Türk dili ve Türk sözlükçülüğü alanyazınlarına fayda sağlamasını diler, ilk zamanlarından günümüze kadar Türk diline ve Türk sözlükçülüğüne katkı veren herkese saygılarımı sunarım.

Merve GÜN

Ankara, 2026

Teşekkür

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde doktora öğrencisi olduğum ilk günden itibaren derslerimin verimli biçimde geçmesini sağlayan, yeterlik ve tez sürecimin her aşamasında desteğini sürdüren ve yolumu aydınlatan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Berdi SARIYEV'e şükranlarımı sunarım.

Tez izleme komitelerinde ve savunma jürisinde yer alarak görüş, yorum ve önerileriyle tezimin gelişimine katkı sunan sayın hocalarım Prof. Dr. Melek ERDEM, Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR, Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU ve Doç. Dr. G. Selcan SAĞLIK ŞAHİN'e teşekkür ederim.

Kayıt sürecimden itibaren her aşamada bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, özellikle tez kapsamının belirlenmesi ve sürdürülmesinde büyük emek ve katkıları olan bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER'e teşekkür ederim.

Derslerimize verdikleri emeklerinden dolayı Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ, Prof. Dr. İbrahim MARAŞ, Doç. Dr. Mustafa Can TEZİÇ'e teşekkür ederim.

İdari süreçlerdeki emeklerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLI, Dr. İsmet KILIÇ ve Araş. Gör. Ali EFE'ye teşekkür ederim.

Görüşleriyle katkı sunan, incelenen sözlük yazarlarından Türkmenistan İlimler Akademisi çalışanı Prof. Dr. Hezretguli DURDIYEV'e teşekkür ederim.

Akademik çalışmalarına daima destek olan kıymetli eşim Dr. Mehmet GÜN'e, süreçteki anlayışlarından dolayı çocuklarım Halit Nevzat ve Haluk Altan'a; eğitim hayatım boyunca gösterdikleri destek ve fedakarlıklar için annem, babam ve kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

İçindekiler

Önsöz.....	i
Teşekkür	ii
İçindekiler.....	iii
Tablolar Dizini.....	v
Şekiller Dizini.....	vi
Kısaltmalar	ix
Bölüm 1 Giriş	1
Giriş	1
Konu ve Araştırma Soruları.....	6
Önem	7
Sınırlılıklar.....	8
Tanımlar	9
Bölüm 2 Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar.....	10
Kavramsal Çerçeve.....	10
Sözlük ve Sözlük Türleri	10
Açıklamalı Sözlükler	13
Sözlükçülük ve Türk Sözlükçülüğü	15
Türkmen Sözlükçülüğü.....	24
İlgili Araştırmalar	33
Bölüm 3 Yöntem	42
Araştırmanın Yöntemi	42
Veri Kaynakları	44
Veri Kaynaklarının Seçimi	44
Veri Toplama Araçları.....	45
Verilerin Toplanması ve Analizi	48
(S-2016) Sözlüğünün Yazarıyla Görüşme.....	53
Bulguların Sunumu.....	53

Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik.....	54
Bölüm 4 Bulgular, Yorumlar ve Tartışma	57
Sözlüklerin Makroyapı Özellikleri ve Karşılaştırılması.....	57
Sözlüklerin Kuruluş, Yöntem Özellikleri ve Karşılaştırılması.....	76
Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şemaları ile Karşılaştırılması.....	101
Sözlüklerin Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi ile Karşılaştırılması	114
Sözlüklerin Söz Varlıkları Açısından Karşılaştırılması.....	132
Sözlüklerin Yazım Özellikleri Açısından Karşılaştırılması	143
Sözlüklerin Söyleyiş Özellikleri Açısından Karşılaştırılması	154
Sözlüklerin, Hazırlandıkları Dönemin Siyasi İdeolojisini Yansıtmaları Açısından Karşılaştırılması.....	170
A ile Başlayan Maddelerin Türkiye Türkçesine Aktarımı	207
Bölüm 5 Sonuç ve Öneriler	208
Sonuçlar	208
Öneriler.....	226
(S-2016) Sözlüğünün Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	226
Yeni Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler	227
Kaynakça.....	228
Ek-1: Makroyapı Düzeni Tarama Formu	244
Ek-2: Mikroyapı Düzeni Tarama Formu	245
Ek-3: A ile Başlayan Maddelerin (S-2016) Türkiye Türkçesine Aktarımı	246
Özet	324
Abstract	325

Tablolar Dizini

		Sayfa
Tablo 1	<i>Türkmen Sözlükçülüğünde Önemli Sözlük Çalışmaları</i>	26
Tablo 2	<i>Sözlüklerin Makroyapı Özelliklerinin Karşılaştırılması</i>	74
Tablo 3	<i>Sözlüklerin Kuruluş ve Yöntem Özelliklerinin Karşılaştırılması</i>	97
Tablo 4	<i>Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şema Özelliklerinin Karşılaştırılması</i>	112
Tablo 5	<i>(S-1962) Sözlüğünün Madde Başlarındaki Terimlerin Ait Olduğu Çalışma Alanları</i>	116
Tablo 6	<i>(S-2016) Sözlüğünün Madde Başlarında Yer Alan Sözcük Türleri</i>	121
Tablo 7	<i>(S-2016) Sözlüğü Madde Baş Terimlerinin Ait Olduğu Disiplin ve Çalışma Alanları</i>	122
Tablo 8	<i>Sözlüklerin Madde Baş ve Madde İç Sözcük Seçimi Karşılaştırması</i>	126
Tablo 9	<i>(S-1962) Sözlüğünde Harflere (Kiril) Göre Madde Baş ve Sayfa Sayıları</i>	136
Tablo 10	<i>(S-2016) Sözlüğünde Harflere (Latin) Göre Madde Baş ve Sayfa Sayıları</i>	139
Tablo 11	<i>Sözlüklerin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırması</i>	141
Tablo 12	<i>Sözlüklerin Yazım Özellikleri Açısından Karşılaştırması</i>	152
Tablo 13	<i>Sözlüklerin Aynı Madde Başları Üzerinden Söyleyişlerinin Karşılaştırması</i>	166
Tablo 14	<i>Sözlüklerin Söyleyiş Özellikleri Gösterimi Açısından Karşılaştırması</i>	169
Tablo 15	<i>Sözlüklerde Bazı Madde Başları İçin Yapılan Açıklamalar</i>	171
Tablo 16	<i>Sözlüklerin Bazı Madde Başları İçin Örnek Kullanımları ve Kaynakları</i>	181
Tablo 17	<i>(S-1962) Sözlüğünde En Fazla Alıntı Yapılan Kaynak Kişi ve Eserler</i>	199
Tablo 18	<i>(S-2016) Sözlüğünde En Fazla Alıntı Yapılan Kaynak Kişi ve Eserler</i>	203

Şekiller Dizini

	Sayfa
Şekil 1 (S-1962) Sözlüğünden Kesit, (s.186)	14
Şekil 2 (S-2016) Sözlüğünden Kesit, (c.1,s.476)	15
Şekil 3 Araştırma Yönteminin Tasarımı	43
Şekil 4 Makroyapı Düzeni Tarama Formu Kesiti	46
Şekil 5 Mikroyapı Düzeni Tarama Formu Kesiti	47
Şekil 6 Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu Kesiti	48
Şekil 7 (S-1962) Sözlüğünün İlk Baskı Kapak ve Sırt Kesiti	49
Şekil 8 (S-1962) Sözlüğünün İç Kapak Kesitleri	50
Şekil 9 (S-2016) Sözlüğünün Dış Kapak Kesitleri	51
Şekil 10 (S-2016)Sözlüğünün İç Kapak Kesitleri	51
Şekil 11 Kiril Harfli Türkmen Alfabeti (S-1962, s.10)	60
Şekil 12 (S-1962) Sözlüğünün Gövde Yapısından Kesit, (s.119)	62
Şekil 13 (S-1962) Sözlüğünün Ekinde Bulunan Yıl Çevirme Görseli Örnekleri, (ss.863-866)	64
Şekil 14 Latin Harfli Türkmen Alfabeti (S-2016, s.23)	70
Şekil 15 (S-2016) Sözlüğünün Gövde Yapısından Kesit, (s.106)	71
Şekil 16 (S-2016) Sözlüğünün İçindekiler Sayfaları, (s.645, 597)	72
Şekil 17 (S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (s.235)	102
Şekil 18 (S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (s.518)	102
Şekil 19 (S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (s.562)	103
Şekil 20 (S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (s.672).....	103
Şekil 21 (S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (s.763)	103
Şekil 22 (S-1962) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması	105
Şekil 23 (S-1962) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması Modeli	105
Şekil 24 (S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.1,s.261)	106

Şekil 25	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.1,s.341)	106
Şekil 26	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.1,s.62) ...	107
Şekil 27	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.1,s.521) ..	107
Şekil 28	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.2,s.155) ..	108
Şekil 29	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.2,s.511) ..	108
Şekil 30	(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (c.2,s.269) ..	108
Şekil 31	(S-2016) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması	110
Şekil 32	(S-2016) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması Modeli	110
Şekil 33	(S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (s.623)	145
Şekil 34	S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (s.261)	145
Şekil 35	(S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (s.433)	146
Şekil 36	(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (c.1, s.207)	148
Şekil 37	(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (c.1, s.578).....	149
Şekil 38	(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (c.2,s.211)	149
Şekil 39	(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (c.2,s.248)	149
Şekil 40	(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (s.432).....	158
Şekil 41	(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (s.478).....	158
Şekil 42	(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (s.698).....	159
Şekil 43	(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (s.720)	159
Şekil 44	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.132)	161
Şekil 45	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.132)	161
Şekil 46	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.134)	162
Şekil 47	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.138)	162
Şekil 48	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.138).....	162
Şekil 49	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.34)	163
Şekil 50	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.48)	163
Şekil 51	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.332)	163
Şekil 52	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.332)	164

Şekil 53	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.1,s.592)	164
Şekil 54	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.2,s.37)	164
Şekil 55	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.2 s.142)	164
Şekil 56	(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (c.2,s.216)	165

KISALTMALAR

c.: Cilt

cm: Santimetre

s.: Sayfa

ss.: Sayfa Aralığı

(S-1962): Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dili Sözlüğü)

(S-2016): Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü I-II C.)

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

DTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

mm: Milimetre

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK: Türk Dil Kurumu

TSSC: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

yy: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Bu bölümde giriş, konu ve araştırma soruları, araştırmanın önemi, sınırlılıklar, tanımlar ve kısaltmalar başlıklarına yer verilmiştir.

1.1. Giriş

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, farklı açılardan bakınca çeşitli nitelikleri beliren, kimi sınırlarını hâlen çözmediğimiz büyümlü bir varlıktır. Dil, insan ve toplumdan ayrı düşünölemeyecek; bilim, teknik ve sanat gibi bütün alanlarla ilgisi olan, aynı zamanda onları oluşturan canlı bir kurumdur (Aksan, 1975, 2009). Dil kısaca, “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi”, veya “düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan anlatım aracı” olarak tanımlanabilir (TDK, 2023, s.1010).

Diller, her milletin kendi toplum yapısına göre şekillenen özel anlaşma sistemleridir ve bu nedenle yeryüzünde kavim sayısı kadar dil olduğu söylenebilir (Korkmaz, 2009). Türkler en eski çağlardan beri dünyanın farklı coğrafyalarında varlıklarını sürdüren köklü milletlerden biri olduğundan (Arsal, 1947; Gömeç, 2023; Ögel, 1979; Taşağıl, 2023; Togan, 1946), Türk dili de dünyanın en köklü dillerinden biri konumundadır (Caferoğlu, 1984; Ercilasun, 2010; Eren, 1999; Tuna, 1990).

Türklerin ataları MÖ 2000-1000 yılları arasında Ural dağlarıyla Sayan, Altay ve Tanrı dağları arasında yaşamıştır. Avrasya’nın orta bölgesini oluşturan bu coğrafyanın doğusunda Moğol, Tunguz ve Korelilerin; batısında Fin ve Macarların; güneyinde Ari kavimlerinin; doğu ve batısında ise Çin ve Hint-İran kavimlerinin ataları yer almıştır. Türkçe ile Moğol, Fin-Ugor, Hint-Avrupa ve Çin dilleri arasında görölen bazı ortaklıklar ve sözcük alışverişleri, bu uzak geçmişteki komşuluğun izleridir (Ercilasun, 2010; Ögel, 1981).

Kök Türk alfabesiyle yazılı, Eski Türk çağına ait yazılı metinler Türklük biliminde sadece yazıldıkları dönemin değil ‘Türk’ adlı topluluğun ön, en eski ve eski çağları hakkında da görüşlerde bulunulacak zengin malzemeyi barındırmaktadır. Bu yadigârlar Türklerin yalnızca dil tarihinin anıtları değil, onları bugüne bırakan toplumun ‘millet’ olarak tarihinin de anıt değerindeki tanıklarıdır (Barutcu-Özönder, 1999).

Mezopotamya’da MÖ 4000 – 2000 yıllarında yaşayan, kendisinden sonraki bazı kavim ve önemli medeni oluşumların temeli kabul edilen Sümerlerin diliyle Türk dili arasında ciddi ilişkiler saptanmıştır. Sümerce ile Türkçe arasında sesçe ve anlamca önemli sayıda kelime hatta ikileme olması iki dil arasındaki ilişkinin ispatıdır. Bu ilişki köken birliği ya da alış-veriş şeklinde olabilir. Araştırmalar, bu ilişkinin köken birliği yerine dil alışverişi sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Tuna, 1990; Gülsevin, 2002). Bu durum, Türkçenin yaklaşık 5500 yıl önce de var olduğunu, yazılı verilere dayalı dünyanın en eski dillerinden biri olduğunu, günümüzden binlerce yıl öncesinde Anadolu’nun doğu bölgelerinde konuşulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türk dili, tarihsel süreçte geniş coğrafyalara yayılan Türk toplulukları tarafından konuşulmuştur. Bu coğrafi alan kuş uçuşu doğudan batıya 6-7 bin, kuzeyden güneye yaklaşık 3 bin kilometredir. Belirtilen alan yaşanan göçler, savaşlar, siyasi-sosyal olaylar neticesinde meydana gelmiştir. Bu süreçte coğrafya değiştirirken birbirinden uzaklaşan, bulundukları bölgede siyasi egemenlik kuran Türk boyları, kendi ağız özelliklerine dayalı lehçe adı verilen yeni ve farklı kolları oluşturmuştur (Buran ve Alkaya, 2009).

Lehçelerin oluştuğu ve konuşulduğu coğrafyalar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte, bunların arasında Türk dili dışında konuşulan başka bir dil de belirgin coğrafyasıyla yer almamaktadır. Bu geniş alanda Türk soylu nüfusun dağılımı kesintili değil, birbirine girişiktir. Birinden diğerine ve/veya birkaçına geçiş yoğun kümelenmeler hâlinindedir. Başka bir deyişle bugünkü Türk dilini konuşan toplulukların

oluşturduğu kümelerin çok büyük bir kısmına başka dil konuşulan coğrafyalardan atlayarak ulaşılmaz. Türk dilinin en erken yazılı belgeleri de hemen hemen aynı coğrafyada bulunmuştur (Barutcu-Özönder, 2002).

Türk dili köken ve akrabalığa dayanan sınıflamaya göre Ural-Altay dil grubu içindeki Altay dilleri kolunda yer almaktadır. Altay dilleri kolunda başlıca; Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca dilleri bulunmaktadır (Aksan, 2009; Erdem, 2024; Korkmaz, 2009). Altay dilleri içinde Türkçe tarihsel olarak sırasıyla; Altay dil birliği dönemi ve Proto-Türk dönemini geçerek Büyük Hun Devleti zamanına (MÖ 3.yy) rastlayan Ana Türkçe dönemine ulaşmıştır. Türkçe günümüzde kendi içerisinde bir takım standart tür konumuna gelmiş dil kollarından oluşmakta ve bu dil kolları Ana Türkçeye kadar götürülebilmektedir. Ana Türkçeden ayrılan temel kollar; (1) Güneybatı Oğuz Türk Lehçeleri, (2) Güneydoğu (Türkistan-Uygur) Türk Lehçeleri, (3) Kuzeybatı (Kıpçak) Türk Lehçeleri, (4) Kuzeydoğu (Sibirya) Türk Lehçeleri, (5) Çuvaş Türkçesidir (Erdem, 2024).

Çağdaş Türk lehçesi kollarından Güneybatı Oğuz Türk Lehçeleri; Türkiye, Türkmen, Azerbaycan, Gagauz Türkçesinden oluşmaktadır (Erdem, 2024). Bu lehçe grubu; Anadolu ve civarı, Kafkasya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırım'ın güneyinde konuşulmaktadır. Türkiye Türkçesinin de içinde yer aldığı bu lehçe grubundaki önemli bir çağdaş Türk lehçesi de Türkmen Türkçesidir. Türkmen Türkçesi, Oğuz grubu Türk lehçelerinin doğu kolunu meydana getirmektedir. Oğuz Türkçesinin özellikleri Türkmen Türkçesinin karakterini oluşturur, ayrıca Doğu Türkçesinin etkisiyle Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin özelliklerini de taşır (Bozkurt, 2005; Özkan, 2017; Tekin, 1995).

Sovyet öncesi dönemde Türkmen Türkçesi, halk edebiyatı ürünleri ve sözlü anlatımlarla varlığını sürdürmüştür. Göroğlu, Şasenem Garip, Leyla Mecnun, Yusup Züleyha, Zöhre Tahir, Aslı Kerem, Bozoğlan (Yusuf-Ahmet) gibi destan, masal, halk hikâyesi, atasözü, bilmece ve türküler bu durumun örnekleridir (Nurmemmet, 1996;

Özkan, 2017). Türkmen Türkçesinin yazı dili haline getirilmesinde ünlü mutasavvıf, mütefekkir ve şair Mahtumkulu'nun (1724-1807) eserleri belirleyici olmuştur (Güzel ve Sarıyev, 2025). İyi seviyede Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesi de bilmesine karşın eserlerinde yerel Türkmen ağzını kullanarak bu dilin yazı dili hâline gelmesini sağlamıştır (Biray, 1992; Özkan, 2017).

Bugünkü Türkmen Türkçesi, Mahtumkulu başta olmak üzere Azadi, Seyitnazar Seydi, Gurbandurdu Zelili, Gaibi gibi 18-19. yy şairlerinin eserlerine dayanan bir yazı diliyle 1920'lerden itibaren ortaya çıkmıştır. Türkmenistan'da yayımlanan ilk gazete 1920 yılında Türkmenistan adıyla, Türkmen Türkçesiyle çıkarılmış; 1922 yılından itibaren Türkmen Türkçesiyle çeşitli dergi ve ders kitapları yayımlanmaya başlamıştır (Özkan, 2017). Sovyet döneminde Rus işgalinden itibaren Türkmen şair ve yazarları Rus mezalimine karşı yazılı ve sözlü tepki göstermişlerdir. Türkmen Türkçesi ilk olarak 1927 yılında Türkmenistan'ın devlet dili olarak kabul edilse de Sovyet dönemindeki uygulamalar dolayısıyla eğitim-öğretim ve basın-yayın alanlarında yeterince yer alamamıştır (Sarıhanov, 2002).

Türkmen coğrafyasında İkinci Dünya Savaşı yıllarında önemli bir edebî hareketlenme başlamış, sözlü edebiyattaki destan ve masallar yayımlanmıştır. 1960 ve 1970'li yıllarda Türkmen şair ve yazarlara ait Türkmen Türkçesiyle yayımlanan kitap sayılarında patlamalar olmuştur (Geldiyev, 1992; Kara, 1992). Bu yıllardan itibaren Türkmen Türkçesiyle ilgili gramer çalışmaları da artmıştır (Develi, 1983). Türkmen Türkçesi 1990 yılında bağımsız Türkmenistan'ın resmî dili haline gelmiş, 1992 yılında kabul edilen Anayasa'da Türkmenistan'ın tek resmî dili ve devlet dili olarak kabul edilmiştir (Sarıhanov, 2002). Bağımsızlık kazanılmasından sonra edebî dil olarak Türkmen Türkçesinin önemi artmıştır. Bu dönemde edebiyatta; bağımsızlık, vatan, cumhurbaşkanına sevgi konuları işlenmiştir (Sarıyev, 2002).

Türkmen Türkçesi edebî dil olarak kullanılmaya başlandığı 18. yy'dan 1928 yılına kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940 yılından sonra Kiril alfabesiyle yazılmıştır. 1993 yılında Türkmenistan Meclisinde Latin alfabesine geçiş kararı alınmış, bu karar 1996'dan itibaren uygulanmıştır. 2000 yılında yapılan son değişikliklerle Türkmenistan'da tamamen Latin alfabesine geçilmiştir (Kara, 2000). Türkmen Türkçesi uzun ünlüler, dil ucu dış arası söylenen s ve z ünsüzleri, yazıya yansıtılmayan çok renkli fonetik zenginlik yanında morfolojik bakımdan da Türkiye Türkçesine çok yakın bir yazı dilidir (Borjakow ve ark., 1999; Özkan, 2017).

Türkmen Türkçesinin mevcut zengin söz varlığıyla günümüze ulaşmasında sözlüklerin, sözlük çalışmalarının ve sözlükçülerin önemli bir yeri vardır. Sözlük “bir dilin bütün zamanlarda veya belli bir çağdaki kelime ve kelime gruplarını, deyim ve atasözlerini, genellikle alfabe sırasıyla; türünü, tanımını, okunuşunu, yabancı kökenliyse geldiği dili, kullanım alanlarını, başka dillerdeki karşılıklarını veren, bunu örnek cümlelerle destekleyen eser, lügat” (TDK, 2023, s.3022) olarak tanımlanabilir. Sözlükler ele alınış biçimlerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Sözlükçülük ise “sözlük yapımıyla ve bu etkinliğine ilişkin ilke, yöntem vb. ile uğraşan uygulamalı sözlükbilim dalıdır” olarak ifade edilebilir (Vardar, 2002, s.18).

Türklerde sözlükçülük geleneği “Dîvânu Lugâti't-Türk” ile başlatılabilir. Kâşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan bu eser, Türk kültür ve diline ait topladığı malzeme ile Türk sözlükçülüğünün temelini kurmuş; Türkçenin öğretilmesini ve öğrenilmesini teşvik etmiştir. Eser, Türk sözlükçülüğü ve dil bilimi açısından günümüzde de önemini koruyan bir konumdadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'ten sonra çok sayıda dil bilimci Türk sözlükçülüğüne hizmet etmiş, ortaya koyulan eserlerle gelişen Türk sözlükçülüğü için geniş bir malzeme teşkil etmiştir (Caferoğlu, 1984).

Türk dili ve lehçeleri yazı dili olarak geliştikçe sözlük çalışmaları da artmış ve yaygınlaşmıştır. Türkmen Türkçesi de üzerinde çok sayıda sözlük çalışması yapılan

dillerden birisi olmuştur. Türkmen Türkçesi için sözlük çalışmaları Sovyet Dönemi öncesinden başlamıştır. 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türkmen Türkçesinde sözlük ve sözlükçülük çalışmaları geniş şekilde devam etmiştir (Sarıyev, 2013). Türkmen Türkçesiyle ilgili yapılan sözlük çalışmaları içinde; 1962 yılında Kiril alfabesiyle üretilen Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dili Sözlüğü) (S-1962) ve 2016 yılında Latin alfabesiyle üretilen Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü I-II c.) (S-2016) açıklamalı sözlüklerinin önemli bir yeri vardır.

Bu çalışmada Türkmen Türkçesi üzerine yapılan iki önemli açıklamalı sözlük çalışması olan (S-1962) ve (S-2016) yapısal özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan karşılaştırmalı incelemeyle; iki sözlük arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiş, elde edilen bulgular sözlükçülük açısından değerlendirilmiştir. Sovyet döneminde hazırlanan (S-1962) sözlüğüyle, tam bağımsız Türkmenistan döneminde hazırlanan (S-2016) sözlüklerindeki tanımsal ve örnek alıntı farklılıkları ile dönemin ideolojisini yansıtmaya durumları incelenmiştir. Son olarak Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü (S-2016)'nde yer alan "A" harfiyle başlayan maddeler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

1.2. Konu ve Araştırma Soruları

Araştırmanın konusu; Türkmen Türkçesi açıklamalı sözlüklerin yapısal özelliklerinin - Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dilinin Sözlüğü) (S-1962) ile Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü I-II c.) (S-2016) - karşılaştırmalı incelenmesidir.

Konu kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

(1) Sözlük çalışmalarının makroyapı açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

(2) Sözlük çalışmalarının kuruluş ve yöntem özellikleri açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

(3) Sözlüklerin mikroyapı düzeni ve şemaları açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

(4) Sözlüklerde madde başı ve madde içi sözcük seçimi açısından benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

(5) Söz varlığı açısından iki sözlük arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

(6) Sözlüklerin yazım özellikleri açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

(7) Sözlüklerin söyleyiş özellikleri açısından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

(8) Sovyet döneminde hazırlanan (S-1962) ile bağımsızlık döneminde hazırlanan (S-2016)'da tanımsal ve örnek alıntı farklılıkları nasıldır, dönemin ideolojisini nasıl yansıtmaktadır?

(9) (S-2016) sözlüğünde “A” ile başlayan maddelerin Türkiye Türkçesine aktarımı nasıldır?

1.3. Önem

Sözlükler toplumun hafızası, kültürel birikimleridir. Sözlükler bir dilin söz varlığının önemli bir kaydıdır. Sözlükler bu açıdan referans kitaplarından daha fazlasıdır (Jackson, 2016). Bu çalışmada esas alınan açıklamalı sözlükler olan (S-1962) ve (S-2016) Türkmen Türkçesindeki sözlerin anlamlarını açıklamakta, kullanımlarına örnekler vermektedir. Bu sözlükler içerdiği bilgi ve örnekler açısından hem dil konuşanlar hem bu dili öğrenenler için önemli başucu kaynaklarıdır. Fakat Türkiye’de ve Türkmenistan’da Türkmen sözlükleri üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında açıklamalı sözlüklerle ilgili çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın sözlükbilim ve Türkmen Türkçesi alanyazınlarına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Türkmen diline yönelik hazırlanmış iki kapsamlı açıklamalı sözlüğün; makroyapı, mikroyapı, kuruluş ve yöntem, madde ve alt madde seçimi, söz varlığı özellikleri açısından benzerlik ve farklılıklarının ortaya konularak yapılan karşılaştırmanın 1962 ve 2016 yılları arasında geçen süredeki değişimin ve gelişimin görülmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca açıklamalı sözlüklerin Sovyet ve tam bağımsızlık dönemlerinde üretildikleri dikkate alındığında; yer verilen madde ve madde içleri, madde açıklamaları, kullanılan örnekler ile örneklerin seçildiği şair ve yazarlar açısından dönemin siyasi sisteminin sözlük çalışmaları üzerindeki etkisinin ortaya konulması yönünden önemli olduğu ifade edilebilir.

(S-2016) açıklamalı sözlüğünün “A” harfiyle başlayan maddelerinin Türkiye Türkçesine tercümesiyle, Türkmen Türkçesine ait önemli bir açıklamalı sözlüğün Türkiye Türkçesine çevrilmesine yönelik ilk adım atılmıştır. Tez çalışmasından sonra (S-2016) sözlüğünün tamamının Türkiye Türkçesine çevrilmesi planlanmıştır. Sözlük çevirme süreci tamamlandığında Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sözlükbilim alanyazına katkı sağlayacağı, kullanıcıların istifadesine sunulacağı düşünülmektedir. Ayrıca sözlük çevirme işleminde “A” ile başlayan maddelerin aktarımında görüldüğü üzere Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sözvarlığı ile benzerlik ve farklılıklarının görülmesi açısından önemli bulgulara ulaşılacağı öngörülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırmada incelenen açıklamalı sözlükler; Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dilinin Sözlüğü) (S-1962) ile Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü I-II C.) (S-2016) ile sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Açıklamalı Sözlük: Yaşayan dildeki sözlerin anlamlarını açıklayarak kullanılması hakkında bilgi veren sözlükler (Karaağaç, 2013, s.781).

Sözlük: Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözcük varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını değişik kullanımlarını gösteren bir sözcük varlığı kitabı (Aksan, 2009).

Sözlükçülük (sözlükbilim): Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözcük varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dil bilim dalıdır (Aksan, 2009, s.69).

Türkmen: Türkmen adı, genel olarak yerleşik hayata geçmiş Türkler için, ağırlıklı olarak da Müslüman Oğuz boyları için kullanılmıştır. İslam kaynaklarının ifadesine göre Müslüman Oğuzlara Türkmen denilmektedir (Kafesoğlu, 1958, s.151). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Türkmen “Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar” olarak açıklanmıştır (DLT, 2020, s.911).

Türkmen Türkçesi: Türkmen Türkçesi, Güney Batı Oğuz grubunun Doğu Türkçesi kolundadır. Oğuz Türkçesi özellikleri yanında Kıpçak ve Çağatay grubu özelliklerini de barındırmaktadır.

Madde başı: Sözlük yapma düzeninde başlı başına bir anlam ifade eden ve siyah olarak yazılan, tanımı verilen sözlük birimi.

Makroyapı: Sözlüklerin ön kısım, gövde ve ekler kısmıdır (Jackson, 2016).

Mikroyapı: Sözlüğün gövde kısmında bulunan sözcük listesinde yer alan kelimeler, bu kelimelerle ilgili verilen bilgilerin bütünü (madde / maddebaşı / başsözcük, açıklama, tanım, örnek) mikro yapıyı oluşturur (Özcan, 2019).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın bulgular, yorumlar, tartışma, sonuçlar ve öneriler bölümlerinin daha iyi anlaşılması için bu bölümde; sözlük ve sözlük türleri, açıklamalı sözlükler, sözlükçülük ve Türk sözlükçülüğü, Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesinde sözlük ve sözlükçülük kavramları ele alınmıştır. Ardından Türkmen Türkçesi sözlükleri üzerine yapılmış bilimsel çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Sözlük ve Sözlük Türleri

Sözlük; “bir ya da birden çok dilin sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı” (Aksan, 2009, s.75) olarak açıklanabilir. Kısaca sözlük; “bir dilin bütününe veya o dilin bir bölümünün sözlerini içeren eserler” olarak tanımlanabilir (Karaağaç, 2013, s.781).

Bir dilin devamlılığının sağlanması, söz varlığının korunması ve devam ettirilmesiyle mümkündür. Söz varlığının yani kelimelerin kayıt altına alınması ise “sözlük” çalışmalarının yapılmasını sağlamıştır. Sözlükler bir dilin kelime hazinesinin çeşitli amaçlar ve bakış açıları doğrultusunda hazırlanmış eserleridir. Sözlükler ait olduğu toplumun sosyal ve kültürel yaşantısının dildeki ifadesi olan kelime ve kelime gruplarını içinde barındırarak o toplumun kültürel öğelerini, değerlerini ve yaşayış biçimlerini yansıtır, kuşaktan kuşağa aktarır (Gülsevin, 2023).

Bir Sözlük Neleri Kapsar?

Sözlüklerin hazırlanması sırasında karar verilmesi gereken noktalar vardır. Genel sözlüklerin kapsamının belirlenmesinde makroyapı ve mikroyapı kavramları ön

plana çıkar. Makroyapı açısından sözlük üç kısımdan oluşur. Bunlar; ön kısım, gövde, ekler bölümleridir. Ön kısımda giriş, önsöz, ithaf, içindekiler, kısaltma, transkripsiyon, kullanım kılavuzu, yeni baskıya özgü bilgiler, dilin tarihi, dünya üzerindeki kullanım durumu gibi bölüm ve açıklamalar yer alır. Gövde kısmı sözlüğün alfabetik sıraya göre dizilmiş madde başlarından meydana gelir. Her bir madde başı kendisine yönelik bir takım bilgilerle birlikte o maddeyi oluşturur. Maddeler sözlük sayfalarında genelde iki, bazı durumlarda üç sütun hâlinde görülür. Ekler bölümünde ise her sözlük için farklılık gösterebilir. Dile ait ilave açıklama, harita, şiir, hikâye, işaret fihristi, ağırlık ölçü birimi, müzik işaretleri, askerî rütbe işaretleri, alfabe örnekleri rastlanan eklerdendir. Sözlükte ekler bölümü bulunmayabilir (Jackson, 2016).

Mikroyapı ise sözlükteki bir madde içinde bulunan bilgilerin düzeniyle ilgilidir. Bir madde içinde yer alan bilgiler sözlük türüne göre değişmekle birlikte genellikle aşağıdakileri ya da bunların bir kısmını içerir (Jackson, 2016, s.50):

Yazım (madde başı): Madde başı aynı zamanda sözcüğün yazımını verir. Farklı yazımları varsa onu da belirtir.

Söyleyiş (sesletim): Maddenin söyleyişi parantez () ya da iki yan çizgi / / arasında verilir.

Sözcük türü: Sözcüğün türü genellikle kısaltmalarla verilir. Ad için a., sıfat için s., fiil için f., zarf için z. gibi.

Çekimleme biçimleri: Maddenin çekim örnekleri verilir. Maddeyle ilgili ses düşmesi, dönüşmesi, yumuşaması oluyorsa bu durum yazım örnekleriyle verilir.

Anlamı: Madde başının anlamı ve birden fazla anlamı varsa bütün anlamlarına birer bir numara atanarak verilir.

Tanım: Madde başı ve varsa yazılan her alt maddeler için (anlam) tanım yapılır, gerekliyse ilave açıklamada bulunulur.

Örnekler: bir cümle ya da öbekte sözcük örneklenir, pekiştirilir. Bu bölüm genelde yatay karakterle verilir, örnek bir alıntıysa kaynağı belirtilir.

Alt madde / ara madde / madde içi: Madde başından türemiş alt maddeler, deyimler, türemiş ve birleşik fiiller vb. (eğer başka bir madde başı olarak verilmediyse) genellikle kalın bir şekilde verilir.

Etimoloji: Madde başının etimolojik kökeni genellikle köşeli parantezle [] maddenin sonunda verilir.

Sözlükler, çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılır. Alanın temel kaynaklarına göre (Atkins & Rundell, 2008; Bejoint, 2010; Hartmann & James, 1998; Landau, 2001) bu ölçütler amaç, dil ilişkisi, kapsam ve düzenleme, kullanıcı kitlesi temelinde ele alınıp aşağıdaki gibi listelenebilir.

Amacına Göre Sözlükler

Açıklamalı / genel sözlükler: Günlük dilin temel sözcük dağarcığını kapsar (TDK Türkçe Sözlüğü, Oxford English Dictionary gibi).

Uzmanlık alanı sözlükleri: Belirli bir bilim, sanat ya da meslek alanına özgü terimleri içerir (Hukuk terimleri sözlüğü, Tıp terimleri sözlüğü gibi).

Dil İlişkisine Göre Sözlükler

Tek dilli sözlükler: Tanım ve örnekler aynı dilde verilir.

Çift dilli sözlükler: İki dil arasındaki karşılıkları verir.

Çok dilli sözlükler: İki den fazla dili kapsar.

Kapsam ve Düzenlemeye Göre Sözlükler

Kapsamlı sözlükler: Dilin tüm düzeylerini içerir.

Kısaltılmış / cep sözlükleri: Daha sınırlı hacimde, temel sözcükleri kapsar.

Tarihsel sözlükler: Sözcüklerin tarih içindeki anlam değişimlerini izler.

Eş / zıt anlamlılar sözlüğü: Sözcükleri anlam ilişkilerine göre ele alır.

Etimolojik sözlük: Sözcüklerin kökenini ve biçimsel gelişimini açıklar.

Ç. Kullanıcı Odaklı Sınıflandırma

Öğrenici sözlükleri: Yabancı dil öğrenenler için sade tanım ve örnekler içerir.

Ana dili konuşanlar için sözlükler: Daha ayrıntılı, genellikle geniş dilsel ve ansiklopedik bilgiler sunar.

Bu çalışmada karşılaştırmalı olarak incelenen sözlükler Türkmen Türkçesine ait iki farklı (S-1962 ve S-2016) açıklamalı sözlüktür.

2.1.2. Açıklamalı Sözlükler

Açıklamalı sözlükler, yalnızca sözcüğün temel anlamını vermekle kalmayıp onun kullanım bağlamını, anlam genişlemelerini, dilbilgisel özelliklerini ve kimi zaman kültürel-ansiklopedik arka planını da açıklayan sözlük türleridir. Bu yönüyle, genel sözlükler tanım odaklı olanlara göre daha derin nitelik taşır. Ansiklopedik sözlüklere göre ise maddenin daha çok dilsel yönüne odaklanır (Aksan, 2009; Landau, 2001). Açıklamalı sözlükler, sözcüğün anlamını açıklamakla yetinmeyip onun bağlam içindeki işlevini ve kullanım sıklığını da belirtir. Bu bakımdan açıklamalı sözlükler, sözlükbilim ve anlambilim (semantics) disiplinlerinin kesişiminde yer alır (Vardar, 2002).

Açıklamalı sözlükler bir dilin sözcük dağarcığını anlamsal, biçimsel ve işlevsel yönleriyle açıklar, her bir sözcük için bağlama dayalı bilgiler sunar. Sözcüğün yalnızca anlamını vermekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda kullanım bilgisi (usage information), biçimbirimsel yapı (morphological information) ve örnekleme işlevlerini (illustration) de içerir (Hartmann & James, 1998). Bu sözlükler bir madde için yalnızca anlamı bildiren kısa tanımlar yerine, sözcüğün dil içindeki davranış biçimini sunar. Örneğin bir

Şekil 2

(S-2016) Açıklamalı Sözlüğünden Kesit, “Gubar” Maddesi, c.1, s.476

GUBAR [guva:r], at. 1. Bulaşyk, tutuk, bulutly howa. *Jiülgeleri duman basar, Dag başynda gubar bolsa* (Talyby). 2. Gözüň öňüni ümezledýän ýukajyk ak perde. *Onuň gözleriniň öňüni gubar basdy* (B. Seýtäkow).
◊ **Göze gubar inmek** gözüň öňüni ýukajyk ak perde tutup, onuň görüş ukybyny peseltmek.

Sözlüklere ait Şekil 1 ve Şekil 2’de verilen örnekler incelendiğinde seçilen maddeler için sözlüklerde; (1) yazım (madde başı), (2) söyleyiş, (3) sözcük türü, (4) tanımı, (5) örnek kullanım, (6) madde içi (alt madde), (7) alt madde tanımı, (8) alt madde örnek kullanımı, (9) örnek kullanım kaynağının verildiği görülmektedir.

Dolayısıyla çalışmanın konusu olan sözlüklerden alınan maddelerde görülen açıklama alanlarıyla, sözlüklerin makroyapı (giriş, gövde ve ekler) durumları dikkate alındığında açıklamalı sözlük alanının nitelikli örneklerinden olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.3. Sözlükçülük ve Türk Sözlükçülüğü

Sözlükçülük ya da sözlükbilim (lexicography), sözcüklerin derlenmesi, tanımlanması, sınıflandırılması ve kullanıcıya sunulması süreçlerini konu alan bir çalışma alanıdır. Bu kavram, Yunanca lexis (sözcük) ve graphein (yazmak) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (Hartmann & James, 1998). Sözlükçülük bir ya da karşılıklı daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma, kurallarını ortaya koyma ve uygulama işi; sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi olarak açıklanabilir (TDK, 2023, s.3022). Sözlükçülük, bir dilin söz varlığının birimlerini ve bu birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini, zamanla yaşadıkları değişim ve gelişimi araştıran dil bilim alanı olarak ifade edilebilir (Akılın, 2016; Crystal, 2001; Geeraerts, 1994; Hartmann & Stork, 1976; Richards, 1985).

Sözlükçülük hem bilim hem de sanat yönü olan, kuramsal ve uygulamalı boyutları bulunan bir alandır (Landau, 2001). Bu bağlamda, kuramsal (theoretical) sözlükçülük sözlüklerin ilke ve yöntemlerini incelerken, uygulamalı (practical) sözlükçülük doğrudan sözlük üretimiyle ilgilenir (Atkins & Rundell, 2008). Sözlükçülük bir dilin söz varlığının hem betimlenmesi hem de öğretimi açısından oldukça önemli bir işlevi yerine getirir (Bejoint, 2010).

Sözlükçülüğün kökleri, yazının icadı kadar eskidir. Sözlük özelliği gösteren ilk belgeler, Mezopotamya’da MÖ 4000-2000 yılları arasında Sümerlerin kullandığı kil tabletlerdeki iki dilli sözcük listeleridir. Bu listeler Sümerce-Akadca karşılıklardan meydana gelmiş, dönemin yazıcıları için eğitim aracı olarak kullanılmıştır (Hartmann & James, 1998). Antik Mısır, Çin ve Yunan uygarlıklarında da benzer sözcük listeleri vardır. Örneğin, Çin’de milattan önce 3. yy’da hazırlanan Erya adlı kaynak, anlamlarına göre gruplarına dayanan ilk Çin sözlüğü olarak kabul edilir (Bejoint, 2010).

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde sözlükler, edebî ve mitolojik metinleri anlamaya yardımcı olmayı amaçlamıştır. Aristophanes of Byzantium (MÖ 3. yy) ve Apollonius Sophista (MS 1. yy) tarafından hazırlanan Yunanca sözlükler, Homeros metinlerindeki nadir sözcükleri açıklamaya yöneliktir. Roma’da ise Marcius Terentius Varro (MÖ 1. yy) dilin kökenleri ve kelime anlamları üzerine sistemli incelemeler yapmıştır. Bu dönem sözlükçülük daha çok filolojik bir uğraştır (Landau, 2001).

Orta Çağ boyunca sözlükler, özellikle dinî metinlerin çeviri ve öğretiminde kullanılmaya başlanmıştır. Arap dünyasında Halil b. Ahmed’in hazırladığı düşünülen Kitabü’l-Ayn (8. yy), kök temelli bir düzene sahip ilk kapsamlı Arapça sözlüktür (Hartmann, 2001; Topuzoğlu, 1997). Bu dönemde Latince ile yerel diller arasında hazırlanan, belirli bir alandaki terimlerin alfabetik sıra ve anlamlarıyla verildiği “glossarium” çalışmaları Batı sözlükçülüğünün temelini oluşturur (Hartmann, 2001).

Rönesans dönemi ve matbaanın icadıyla Avrupa’da sözlükler hızla artmış, tek dilli ulusal sözlükler üretilmiştir. Robert Cawdrey tarafından hazırlanan “A Table Alphabeticall” (1604) ilk İngilizce sözlük kabul edilir. Ardından Samuel Johnson’ın “A Dictionary of the English Language” (1755) eseri, bilimsel temelle hazırlanmış İngilizce sözlüktür. Aynı dönemde Fransa’da Dictionnaire de l’Académie Française (1694), Almanya’da Johann Christoph Adelung’un Grammatisch-kritisches Wörterbuch (1774) adlı eseri önemli ulusal sözlüklerdir (Bejoint, 2010; Svensen, 2009).

19. yy’dan itibaren sözlükçülük, dil bilimden bağımsız bir bilim dalı hâline gelmiş; 20. yüzyılda ise bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle korpus (gövde) tabanlı sözlükçülük dönemi başlamıştır. Oxford English Dictionary 19. yy sonunda başlayan, hâlen sürdürülen bu geleneğin kapsamlı bir örneğidir. 1980’lerden itibaren elektronik sözlükler, ardından çevrim içi platform sözlük üretim sürecine geçilmiştir. Yaşanan dönüşüm, sözlükçülüğü yalnızca dil bilimsel değil, aynı zamanda bilişimsel ve kullanıcı odaklı bir disiplin haline getirmiştir (Atkins & Rundell, 2008; Lew, 2011).

Türk sözlükçülüğü de kökleri çok eskilere dayanan bir Türk dil bilim alanıdır. Türk sözlükçülük merkezleri ve konuları birbirinden farklı sahalar oluşturmuştur. Asıl sözlükçülük konularını Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı edebî Türkçesi sahasında aramak gerekir (Caferoğlu, 1984). Türk sözlükçülüğünün kurucusu Kâşgarlı Mahmud’dur. Kâşgarlı Mahmud 11. yy’da kaleme aldığı Dîvânu Lugâti’t-Türk (DLT) adlı eseriyle Türk sözlükçülüğünün temelini atmış, Türk toplumuna benzeri olmayan bir armağan vermiştir (Yavuzarslan, 2023).

Kâşgarlı Mahmud eserini hazırlama sürecini şöyle ifade etmiştir:

Kitabı harf sırasına göre düzenledim. Her söz yerli yerine otursun, yanlış olanlar bilinsin, arayanlar konuldukları yerde onları bulsun, isteyenler belirledikleri yerde onları görsün... Zorlukları yumuşasın, derinlikleri ve en dipteki noktaları açıklansın diye hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler ve nesirlerle süsledim. ... Dilin tamamını sekiz kitapta topladım.

Kitaplardan her birini derecesine göre baplar halinde sıraladım. Birincisini isimler ve fiiller şeklinde iki kısma ayırdım. İsimleri fiillerden önce aldım. ... (DLT, 2023, s.3).

Eserini hazırlarken izlediği yolu açıklayan Kâşgarlı Mahmud 11. yy'da adeta günümüzün sözlük ve sözlükçülük terim ve esaslarını açıklamaktadır. Açıklamalı (genel) sözlüklerde bulunması gereken niteliklerde belirtilen; madde başı, yazımı, sözcük türü, anlamı, kullanım örnekleri, örneklere ilişkin kaynaklar, alfabetik sıra gibi ilke ve esasların yaklaşık bin yıl önce bu Türk sözlüğünde yer aldığı görülmektedir.

Temel amacı Araplara Türkçeyi öğretmek olan DLT aynı zamanda Türkçenin ne kadar zengin bir dil olduğunu göstermeyi de hedeflemiştir. Hazırlanma yöntemi açısından ise Türkçe sözlük olarak büyük bir bilimsel değer taşır. DLT aynı kavrama Türk boylarında söylenen farklı ifade ve alternatif kelimeleri de vermesi bakımından Türk lehçelerini karşılaştırma özelliği de taşımaktadır (Aksan, 2009; Ercilasun, 2010).

Bu konuda eserinin mukaddimesinde şunları belirtmiştir:

Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştanbaşa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım. Öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolla yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir (DLT, I, 1941, s.4).

Kâşgarlı Mahmud'un ifadeleri bu sözlüğün Türk lehçeleri ve lehçe sözlükçülüğü açısından da önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla DLT öğretim niteliği yanında Türk lehçeleri, atasözleri, deyimleri ve kültürel öğeleriyle birlikte Türkçenin tarihsel-sosyolojik bir görünümünü sunmaktadır (Aksan, 2009; Ercilasun, 2010). DLT Türk sözlükçülüğü ve dilbilimi açısından günümüzde de önemini korumaktadır.

Türk sözlükçülüğü açısından öncü çalışmalardan birisi de Eski Oğuzca sözlük olan Bahşayış Lügati'dir. Bu sözlüğün miladi 920 yılında telif edildiği, 14. yy'da istinsah edilerek çoğaltıldığı düşünülmektedir. Sözlük, Arapça-Farsça olarak tematik biçimde hazırlanmıştır. Yani çeşitli konularla ilgili sözleri bir arada göstermiştir. Eski Oğuzca tercümesi olan bu eser içerdiği kelime hazinesi, Oğuz Türkçesinin alfabesi, imla ve

ödünç sözlerin tarihi kaydı bakımından birçok problemin çözümünde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden çok daha eski dönemlere ait söz varlığına sahip olduğu görülmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un DLT'de Oğuz Türkçesinin özellikleri konusunda söyledikleriyle de büyük paralellik göstermektedir. Eserin kelime varlığı ve gramer yapısı ona bu eserin Eski Oğuzcanın söz varlığını ortaya koyan en eski ve önemli eserlerden birisi olma özelliği kazandırmaktadır (Turan, 2001).

Türk sözlükçülüğü için 12. yy'daki önemli eserlerden birisi de Zemahşerî (ö. 1144) tarafından yazılan Mukaddimetü'l-edeb'tir. Bu sözlük Arapça öğrenmek isteyen dönemin Harezmşah Devleti hükümdarı için Arapça sözcüklerle yazılmış kısa cümlelerden oluşmuştur. Muḳaddimetü'l-edeb'in kapsamı isimler, fiiller, harfler, isim çekimleri ve fiil çekimleri olarak beş bölümden meydana gelmektedir. Zemahşerî, sözlüğü Harezmşah hükümdarı Atsız b. Muhammed için yazdığından Arapçadan tercümeler ağırlıklı olarak Harezm Türkçesine olmakla birlikte, satır altlarında Farsça ve Moğolca çeviriler de yer almaktadır (Togan, 1964; Yavuzarslan, 2004; Yüce, 2020).

Türk sözlükçülüğü Kâşgarlı Mahmud'dan sonra özellikle Kıpçak ve Çağatay sahasında gelişim göstermiştir. Anadolu sahasında ilk sözlük çalışması 13. yy'da ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesiyle hazırlanan bu sözlük Hinduşah Nahçıvani (ö. 1288) tarafından hazırlanan as-Sihah el-Acemiyye'dir. Bu sözlük iki dilli (Farsça-Türkçe) olup Fars sözlük geleneğiyle düzenlenmiştir (Nağısoylu, 2016; Yavuzarslan, 2023).

Türkçe sözlük çalışmaları bu dönemden itibaren farklı coğrafyalarda Türk lehçeleriyle çeşitlenmiştir. Ebu Hayyan el-Endelüsi (ö. 1344) tarafından 14. yy'da yazılan (Kıpçak Türkçesi - Arapça) sözlük Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk yöneticileri Türk ağırlıklı olan Mısır'da egemen Memluk Devleti'nde Araplara Türkçe öğretilmesini amaçlamıştır. Sözlük aynı zamanda öğretilen Türk lehçesine dair gramer özelliklerini de ortaya koymaktadır (Dankoff, 1982; Develi, 2002).

Türk sözlükçülüğünde 14 - 19. yy döneminde bir dili Çağatay Türkçesi (Doğu Türkçesi) olan iki dilli sözlüklerin önemli bir yeri vardır. Bu dönemde hazırlanan sözlüklerden İran ve Hindistan coğrafyasında olanlar Çağatay Türkçesi-Farsça, Arap coğrafyasında olanlar Çağatay/Kıpçak Türkçesi-Arapça, Osmanlı coğrafyasında olanlar Çağatay Türkçesi-Anadolu Türkçesi şeklindedir.

Bu eserlerden bazıları şöyle listelenebilir (Bilgin, 2020; Caferoğlu, 1984; Cumakunova, 2010; Ercilasun, 2010; Erkan, 1999; Ölmez, 1998; Rahimi, 2018; Sertkaya, 1988, Yelten, 2004; Yüce, 1992):

- Hilvetü'l-insân ve Halbetü'l-lisân (13. yy, Türkçe, Farsça, Moğolca -Arapça)
- Kitâb-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (14. yy, Türkçe-Arapça)
- Bedaiyü'l-Lugat (15. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Muhâkemetü'l-Lugateyn (15. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça)
- Abuşka Lugatı (16. yy, Çağatay Türkçesi-Anadolu Türkçesi),
- Lugat-ı Çağatay (17. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Miftahu'l-lugat (17. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Fazlullah Han Lugatı (17. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Kitâb-ı Zeban-ı Türkî (Kelürname) (17. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- The Saurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae (17. yy, Türkçe- Latince, Fransızca, Lehçe, İtalyanca),
- Senglah (18. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Marufü'l-Lugat (18. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça, Çağatay Türkçesi-Farsça),
- Ferheng-i Türkî (18. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça, bazı Türk lehçeleri),
- Lugat-ı Etrakiyye (19. yy, Çağatay Türkçesi-Farsça)

Türk sözlükçülüğünün Dîvânu Lugâtî't-Türk'ten sonra 19. yy'a kadar ürünleri incelendiğinde bu sözlüklerin büyük oranda iki dilli; genellikle Arap, Fars, Hint,

Avrupa coğrafyalarında Türkçe öğretimi, bir kısım sözlüklerin ise dönemin edebî eserlerinin çevrilmesi ve anlaşılması amacı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bu sözlüklerin bazılarında çeşitli Türk lehçelerine dair temel gramer bilgilerinin de öğretim amaçlı yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 12-19. yy Türkçe sözlüklerinin iki dilli ya da çeviri özelliği taşıdığı, modern anlamda genel sözlük ya da açıklamalı sözlük niteliğini tam olarak taşımadığı söylenebilir.

19. yy'da Batı ülkelerinde bir dili Türkçe olan iki dilli sözlüklerin sayısının artması, Osmanlı Devleti'nde Türk sözlükçülüğünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Bianchi'nin Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca ve Redhouse'ın İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce sözlükleri modern Türk sözlükçülüğünün gelişmesinde temel kaynak olmuştur. Çünkü bu sözlükler daha önce Arap sözlükçülük geleneğiyle hazırlananlardan oldukça farklıdır. Batıdaki iki dilli sözlükler Osmanlı Türkçesinin tüm söz varlığını kapsadığı gibi sözcüklerin temel gramer özellikleri hakkında da bilgi vermiştir. Aynı dönemin (Tanzimat) Türk sözlükleri ise Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça kelimeleri içeren Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe sözlük özelliği taşımaktadır. Belirtilen eksiklerine rağmen modern Türk sözlükçülüğünün temelini Tanzimat Dönemi'nde atıldığı belirtilebilir (Yavuzarslan, 2023).

Türk sözlükçülüğünde modernleşmenin başladığı Tanzimat döneminde dilin kendi yapısına dayalı tek dilli sözlükler yazılmaya başlanmıştır. Muallim Naci (ö. 1893) tarafından hazırlanan Lügat-ı Naci bunlardan biri sayılır. Sözlük, Türkçede kullanılan Arapça, Farsça ve batı dillerinden geçmiş sözcükleri de kapsayan 18 bin madde başıyla 1891 yılında 832 sayfa olarak hazırlamıştır. Maddelerin ana dillerindeki anlamlarından ziyade Türkçede kazandıkları anlamlar verilmiştir. Sözlüğü Muallim Naci'nin ölümünden sonra bıraktığı dokümanlarla arkadaşı Müstecabizade İsmet Bey tamamlamış, sözlüğün kapsamlı sürümü 1898 yılında 1426 sayfa olarak basılmıştır. Bu

sözlük 1906 yılına kadar sözlükçülük ilkelerine göre yapılan (alfabe sırası gibi) düzenlemelerle güncel sürümlerle dördüncü kez basılmıştır (Avni, 1932; Uçman, 2020). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türk sözlükçülüğü için önemli eserlerden birisi de Ahmet Vefik Paşa (ö.1891) tarafından 1876 yılında ilk sürümü yayımlanan Lehçe-i Osmânî (1876) eseridir. Bu sözlükte Türkçe ile Arapça, Farsça ve batı dillerinden geçmiş ve Türkçeleşmiş kabul edilen maddelere yer verilmiştir. Eserde Doğu Türkçesine ve Doğru Türkçesinden gelen sözcükler ile kökenlerine önemli bir alan ayrılmış, sözlüğün sonraki sürümlerinde (1888) ilk cilt öz Türkçe maddelerden oluşturulmuştur. Sözlükte Türk tarihi, Türk lehçeleri, etnolojisi ve coğrafyasına dair geniş yer ayrılmıştır. Bu yönleriyle Lehçe-i Osmânî ilk millî sözlüklerden olup kendisinden sonraki sözlükçülük çalışmalarını etkilemiştir (Akün, 2003; Korkmaz, 1974). Fakat dilin söz varlığını kapsamaması; Arapça ve Farsça sözcüklerle Türkçe sözcükleri ayrı bölümde ele alması eksiklik olarak görülebilir (Yavuzarslan, 2023).

Osmanlı Türkçesindeki temel söz varlığını günümüzün sözlükçülük ilkelerine göre düzenleyen ilk sözlük Şemseddin Sami (ö.1904) tarafından yazılan Kamus-ı Türkî (1901) eseridir. Şemseddin Sami uyguladığı sistemle Türk sözlükçülük anlayışını Arap sözlükçülüğünden, Batı sözlükçülüğüne çevirmiştir. Şemseddin Sami eserini oluştururken Türkçenin o dönemki temel söz varlığını kapsamayı amaçlamış, nadir kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri dâhil etmemiştir. Az kullanılan sözcüklerden sözlüğe aldıklarıyla ilgili ek açıklama vermiştir. Türkçe sözcükleri ön plana çıkarmayı amaçlayan yazar iyi bir Türkçe sözlük için sadece Osmanlı coğrafyası ile sınırlı kalınmaması, Sibiryâ içlerine kadar Türklerin kullandığı sözcüklerin derlenip sözlüğe konulması gerektiğini belirtmiştir (Dağlıoğlu, 1934; Yavuzarslan, 2023).

Kamus-ı Türkî günümüz sözlükçülük ilkeleri bakımından aynı zamanda iyi bir etimoloji sözlüğüdür. Bu eser Osmanlı Türkçesinin etimoloji sözlüğü niteliğindedir. Müellifin, Osmanlı Türkçesinde yer alan Arapça, Farsça, Rumca, İngilizce, İtalyanca,

Macarca, Yunanca, Slavca alıntı sözlerin kökeni üzerine yaptığı açıklamalar günümüzün etimoloji sözlüklerine denktir. Sözlükte yer alan maddelerin etimolojisi üzerine belirtilenler sözcüklerin dil bilgisi özellikleri için de geçerlidir. Sözlükte, sözcüklerin türleri ayrı ayrı işaretle tanımlanmış ve örneklendirilmiştir. Hatta günümüz sözlüklerinde pek yer almayan fiil çatıları dahi sözlükte mevcuttur (Yavuzarslan, 2023). Bu bağlamda Kamus-ı Türkî, Türk sözlükçülüğü için önemli ve tarihî bir açıklamalı sözlük özelliği göstermektedir. Sözlükte yer alan 29 bin dolayındaki kökenlerine göre işaretlenmiş sözcük dönemin Türkçe sözvarlığını ortaya koyması bakımından da değerlidir (Uçman, 2010).

Şemseddin Sami, yazdığı Kamus-ı Türkî ile modern Türk sözlükçülüğünün temelini atmış, benimsediği ilkelerle sözlükçülüğümüzü döneminde Batı’da düzenlenen iki dilli Türkçe sözlüklerin üzerine çıkarmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde de resmî ya da özel kurum ya da kişilerce hazırlanan her Türkçe Sözlük Kamus-ı Türkî’nin temel alınmış biçimi, onun geliştirilmiş sürümleridir. Kamus-ı Türkî Cumhuriyet döneminde Latin harfleriyle sadeleştirilmiş olarak da birkaç kez basılmıştır (Uçman, 2010; Yavuzarslan, 2023). Bunun yanında Kamus-ı Türkî’nin söz varlığının olduğu şekliyle korunarak özgün haliyle (Sami, 2022) ve aktarımda TDK tarafından belirlenen ilke ve yöneme bağlı kalınarak Latin harfleriyle yazılmış (Sami, 2010) sürümleri de mevcuttur. İlk baskısının üzerinden geçen yüz yıldan fazla sürede Kamus-ı Türkî değerinden bir şey kaybetmemiş, Türk sözlükçülüğü için temel kaynak özelliğini sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminde 1932 yılında Türk Dil Kurumunun (TDK) kurulması Türk sözlükçülüğünde kurumsallaşmanın önemli noktası olmuştur. TDK’nin yayımladığı Türkçe Sözlük (1943), çağdaş Türkiye Türkçesinin genel sözlüğü kabul edilmektedir. Bunun yanında Derleme Sözlüğü (1963–1982) ve Tarama Sözlüğü (1963–1977), Türkiye Türkçesinin diyalektolojik ve tarihsel katmanlarını belgeleyen eşsiz kaynaklardır. Bu projeler, Türk dilinin söz varlığını bilimsel ölçütlerle derleyen ilk

büyük kurumsal girişimler olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren Türk sözlükçülüğü, bilgisayar destekli çalışmalar ve dijital uygulamalarla yeni bir aşamaya geçmiştir. 2005 yılında Güncel Türkçe Sözlük olarak çevrimiçi erişime açılan sözlük, teknolojik ve kullanıcı merkezli bir yapıya bürünmüştür. Böylece Türk sözlükçülüğünde tarihsel süreklilik korunurken, evrensel sözlükçülük anlayışıyla da bütünleşilmiştir (TDK, 2023).

Türk sözlükçülüğü ile ilgili yapılmış çalışmalar yukarıda bahsi geçen sözlük sayılabilecek çalışmalardan ibaret değildir. Türk dilleri yazı dili olarak geliştikçe sözlük çalışmalarının da artması, yaygınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada daha ziyade Türkmen Türkçesi üzerine yapılmış sözlük çalışmalarına değinilmiş, mevcut iki açıklamalı sözlük ise karşılaştırmalı olarak detaylı biçimde incelenmiştir.

2.1.4. Türkmen Sözlükçülüğü

Türkmen Türkçesi için sözlük çalışmaları Sovyet öncesi dönemde başlamıştır. Türkmenistan’da 1913 yılında Belyayev tarafından iki dilli olarak hazırlanan Rusça-Türkmen Sözlük (Russko Turkmenski Slovar) bu konuda temel taşıdır. Bu sözlük alanın ilk sözlüklerinden birisi olup iki dilli Türkmen Türkçesi sözlükleri için öncül niteliktedir. Rusların Türkmen Türkçesini öğrenmesini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Sözlükte madde başları alfabe sırasına göre verilmiş, çalışmada çok sayıda atasözü ve deyim de yer almıştır (Belyayev, 1913; Sarıyev, 2013).

27 Ekim 1924 tarihinde “Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurulmuş, bu tarihten sonra Türkmen Türkçesinde sözlük ve sözlükçülük çalışmaları genişlemiştir. Özellikle iki dilli sözlük çalışmaları yoğunlaştırılmış, Rusça-Türkmen Sözlük sayısında artış görülmüştür (Sarıyev, 2017).

Böriyev ve Aliyev tarafından 1929 yılında hazırlanan Rusça-Türkmen Sözlük (Russko-Turkmenskiy Slovar) dönemin diğer bir öncü çalışmasıdır. İki dilli hazırlanmış olan sözlük alanın araştırmacıları ile Rusça ve Türkmen öğrenmek isteyenler için temel bir başvuru kaynağı olmuştur. Sözlükte Rusça bölümler Kiril, Türkmen

bölümleri Latin harfleriyle basılmıştır (Aliyev ve Böriyev, 1929; Aşırov, 2017; Gün ve Sarıyev, 2023).

1929 yılına ait diğer bir sözlük ise Posuleyevskiy tarafından yazılmış olan Türkmençe-Rusça Sözlük (Rukovodstvo dlya İzuçeniya Turkmenskogo Yazıkı) çalışmasıdır. İki dilli olarak hazırlanan bu eser özellikle Türkmençe öğrenmek isteyenler için kılavuz özelliği taşımaktadır. Sözlüğe ek olarak sunulan Türkmençe-Rusça Kısa Sözlük'le birlikte bu çalışma dönemin Türkmen sözlükçülüğünde önemli bir yer tutmaktadır (Posuleyevskiy, 1929; Sarıyev, 2013).

Türkmen sözlükçülüğünde iki dilli öncül sözlükler arasında Türkmençe-Farsça sözlükler de mevcuttur. Gazi Günbed tarafından 1945 yılında hazırlanan Farsî-Türkmenî (Farsça-Türkmençe) Sözlük bunlardan ilkidir. Yine Gazi Sözlüğü olarak bilinen Farsça-Türkmençe Sözlük de 1966 yılında Hacı Miratdurdı Gazi tarafından hazırlanmıştır. Bu sözlükler, İran'ın kuzeyinde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Günbed şehrinde (Günbedkavus) basılmıştır.

1972 yılında Mohammad Salih Rasekh Yıldırım tarafından hazırlanan Turkoman-Dari (Rasekh Dictionary) adlı Türkmençe-Dari Farsçası ya da Afgan Farsçası sözlük Güney Türkistan coğrafyasına özgü iki dilli olarak hazırlanmış öncül çalışmalardandır. Bu sözlük alanyazında oldukça az bilinmektedir. Sözlükte Türkmençe madde başları Arap ve Latin harfleriyle, Dari Farsçası karşılıkları ise Fars alfabesiyle verilmiştir. Sözlük Kabil'de basılmıştır (Salih Rasekh, 1972).

Yukarıda özetlenen öncüllerle birlikte Türkmen sözlükçülüğünde önemli yer tutan sözlükler ve sözlük özelliği gösteren çalışmalar tarihsel sırayla Tablo 1'deki gibi listelenebilir (Ataniyazov, 2004; Dinç, 2013; Gün ve Sarıyev, 2023; Sarıyev, 2013; Sarıyev, 2017; Taganova, Gılcov, Sarıyev ve Yılmaz, 2023):

Tablo 1*Türkmen Sözlükçülüğünde Önemli Sözlük Çalışmaları*

Sıra No.	Yıl	Adı	Yazar(lar)ı	Basım Yeri
1	1899	Praktičesoke Rukovodstvo dlya Ozñakomleniya s Nartčiem Türkmen Zakapiyskoy Oblasti (Eki: Slovar Russko-Türkmenkiy, Slovar Türkmeno-Russkiy)	P. Şimkoviç	Aşgabat
2	1913	Russko Turkmenski Slovar (Rusça-Türkmençe Sözlük)	İ. A. Belyayev	Aşgabat
3	1926	Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar Primenitelno K Nujdam Gosudarstvennoy Statistiki TSSR (TSSC Devlet İstatistik İhtiyaçlarında Kullanmak Üzere Rusça Türkmençe Kısa Sözlük)	TSSC Merkez İstatistik İdaresi	Aşgabat
4	1929	Russko-Turkmenskiy Slovar (Rusça-Türkmençe Sözlük)	A. Aliyev K. Böriyev	Aşgabat
5		Rukovodstvo dlya İzuçeniya Turkmenskogo Yazıka (Türkmençe-Rusça Sözlük, Kısa sözlük ekiyle)	A. P. Posuleyevskiy	Aşgabat
6	1936	Russko-Turkmenskiy Kratkiy Slovar' dlya Russkih (Ruslar için Rusça-Türkmençe Kısa Sözlük)	G. Murzayev	Aşgabat
7	1937	Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar' Sotsialno-Političeskiy Terminov (Rusça-Türkmençe Sosyo-Politik Terimler Kısa Sözlüğü)	M. İ. Bagdanova	Aşgabat
8	1938	Russko-Turkmenskiy Karmannıy Slovar (Rusça-Türkmençe Cep Sözlüğü)	G. Huseyinov H. İsmayıllov M. Sakali	Aşgabat
9	1939	Türkmençe-Rusça Cübi Sözlüğü (Türkmençe-Rusça Cep Sözlüğü)	Komisyon	Aşgabat
10		Russko-Turkmenskiy Karmannıy Slovar' (Rusça-Türkmençe Cep Sözlüğü)	Komisyon	Aşgabat
11	1940	Turkmensko-Russkiy Slovar' (Türkmençe-Rusça Sözlük)	H. Baylıyev B. Karriyev	Aşgabat
12	1945	Farsi – Türkmeni (Farsça-Türkmençe) Sözlük	Gazi Günbed	Günbed (İran)
13	1948	Russko - Turkmenskiy Slovar' (Rusça-Türkmençe Sözlük)	Ş. Batırov G. K. Karpov	Aşgabat
14	1954	Geografiya Terminleriniñ Rusça-Türkmençe Gısgaça Düşündirişli Sözlüğü (Rusça-Türkmençe Kısa Açıklamalı Coğrafya Terimleri Sözlüğü)	P. Lavrov	Aşgabat
15		Himiya Terminleriniñ Rusça-Türkmençe Sözlüğü (Kimya Terimlerinin Rusça-Türkmençe Sözlüğü)	A. H. Niyazov	Aşgabat
16	1956	Russko- Turkmenskiy Slovar' (Rusça-Türkmençe Sözlük)	Komisyon	Moskova

17	1957	Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi (Türkmen Dilinin İmla Sözlüğü)	Komision	Aşgabat
18	1958	Astronomiya Terminleriň Rusça-Türkmençe Gısgaça Sözlügi (Astronomi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü)	K. Kalçayev	Aşgabat
19	1960	Botanika Terminleriň Rusça-Türkmençe Sözlügi (Botanik Terimlerin Rusça-Türkmençe Sözlüğü)	B. B. Kerbabayev	Aşgabat
20*	1962	Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dilinin Sözlüğü)	M.Y. Hamzayev S. Altayev G. Alçova V. Mesgudov A. Meretgeldiyev	Aşgabat
21		Latino-Russko-Turkmenskiy Slovar' Meditsinskih Terminov (Latince- Rusça-Türkmençe Tıp Terimleri Sözlüğü)	Ç. B. Bayrıyev M. H. Davlekamov	Aşgabat
22		Russko-Turkmenskiy Slovar Geologičeskih Terminov (RusçaTürkmençe Jeoloji Terimleri Sözlüğü)	M. Berkeliyev	Aşgabat
23		Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi (Türkmen Dilinin İmlâ Sözlüğü)	Komision	Aşgabat
24	1966	Gazi Sözlügi (Farsça –Türmençe)	H. M. Gazi	Günbed (İran)
25	1967	Slovar po Kovratkaçestvu i Rukodeliya (Halıcılık ve El İşleriyle İlgili Sözlük)	S. Muradova	Aşgabat
26		Türkmen Dilinin Orfoepiyası ve Gısgaça Orfoepik Sözlük (Türkmençenin Telaffuzu ve Kısa Telaffuz Sözlüğü)	T. Taçmıradov M. Çarıyev	Aşgabat
27	1968	Russko- Turkmenskiy Slovar' (Rusça-Türkmençe Sözlük)	Komision	Moskova
28		Kratkiy Russko- Turkmenskiy Slovar' (Küçük Rusça- Türkmençe Sözlük)	Komision	Moskova
29		Turkmensko- Russkiy Slovar (Türkmençe-Rusça Sözlük)	K. Aksakov S. Altayev	Moskova
30	1970	Türkmenistanyň Toponomik Sözlügi (Türkmenistan'ın Toponomik Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
31	1971	Toponomičeskiy Slovar Yugo-Zapadnoga Turkmenistana (Güney-Batı Türkmenistan'ın Toponomi Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
32	1972	Turkoman-Dari (Rasekh Dictionary) (Türkmençe-Dari, Afgan Farsçası sözlük)	M.S. Rasekh	Kabil
33	1973	Turkmensko-Angliyskiy Razgovornik (Türkmençe- İngilizce Konuşma Kılavuzu)	A. Gündogdiyev M. Atayev O. Meredov	Aşgabat
34		Russko-Turkmenskiy Slovar' Fiziçeskih Terminov (RusçaTürkmençe Fizik Terimleri Sözlüğü)	G. Melikgulyev	Aşgabat
35	1974	Latino-Russko-Turkmenskiy Slovar' Anatomiçeskih Terminov (Latince-Rusça-Türkmençe Anatomi Terimlerinin Sözlüğü)	C. Hudayberdiyev	Aşgabat

36	1976	Türkmen Diliniň Frazologik Sözlügi (Türkmen Dilinin Deyimler Sözlüğü)	S. Altayev G. Açilova	Aşgabat
37	1977	Türkmen Diliniň Gysgaça Dialektologik Sözlügi (Türkmen Dilinin Kısa Diyalektoloji Sözlüğü)	S. Arazkulyev S. Ataniyazov R. Berdiyev G. Saparova,	Aşgabat
38	1978	Türkmen Diliniň Orfoepik Sözlügi (Türkmen Dilinin Telaffuz Sözlüğü)	B. Çarıyarov	Aşgabat
39	1979	Türkmen Diliniň Ekerançılık Leksikası (Türkmen Dilinin Tarımla İlgili Söz Varlığı)	M. Penciyev	Aşgabat
40		Oba Hocalık Terminleriniň Rusça-Türkmençe Sözlügi (Köy Mülkiyeti Terimlerinin Rusça-Türkmençe Sözlüğü)	H. Gafurova K. Amangeldiyeva	Aşgabat
41	1980	Türkmenistanyň Geografik Atlarynyň Düşündirişli Sözlügi (Türkmenistan'ın Coğrafya Adlarının Açıklamalı Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
42		Maldarçılık Terminleriniň Rusça-Türkmençe Sözlügi (Hayvancılık Terimlerinin Türkmençe-Rusça Sözlüğü)	R. Cumayev V. S. Kozin A. M. Mosesova	Aşgabat
43	1981	Lingvistik Terminleriň Rusça-Türkmençe Spravoçnigi (Dil Bilimi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Rehberi)	C. Amansariyev G. Gulmanov	Aşgabat
44		Türkmenistanyň Toponimiyası (Türkmenistan'ın Yer-Yurt Adları Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
45		Türkmen Diliniň Hünärmentçilik Sözlügi (Türkmen Dilinin Meslek Sözlüğü)	G. Atayev	Aşgabat
46	1982	Russko- Turkmenskoy Okuw Slovar' (Rusça-Türkmençe Okul Sözlüğü)	K. Atayev V. Meskutov	Moskova
47	1984	Russko-Turkmenskiy Slovar' (Rusça-Türkmençe Sözlük)	R. Berdiyev İ. V. Şikina	Aşgabat
48	1986	Uly Rusça-Türkmençe Sözlük (I, II) (Büyük Rusça-Türkmençe Sözlük I, II)	S. Altayev B. Çarıyarov	Moskova
49		Türkmen Türkçesi Sözlüğü	İ. Çeneli	Ankara
50		Bol'soy Russko-Turkmenskiy Slovar' (tom 1) (Rusça- Türkmençe Büyük Sözlük (1. Cilt)).	Komisyon	Moskova
51	1987	Bol'soy Russko-Turkmenskiy Slovar' (tom 2) (Rusça- Türkmençe Büyük Sözlük (2. Cilt)).	Komisyon	Moskova
52	1988	Russko-Turkmenskoy Uçebniy Slovar' (Rusça-Türkmençe Okul Sözlüğü).	G. Atayev V. Meskutov	Moskova
53		Matematiki Terminleriň, Düşünceleriň ve Sözlemleriň Rusça-Türkmençe Sözlügi (Matematik Terimlerinin, Deyimlerinin, Cümlelerinin Rusça-Türkmençe Sözlüğü)	S. Seyitmıradov G. Garriyev	Aşgabat
54		Türkmen Klassiki Edebiyatının Sözlügi (Türkmen Klasik Edebiyatı Sözlüğü)	A. Meredov S. Ahallı	Aşgabat
55		Slovar' Turkmenskih Etnonimov (Türkmen Etnik	S. Ataniyazov	Aşgabat

Grupları ve Boy, Soy Adları Sözlüğü)

56		Türkmen Dilinin İktisadi Terminlerinin Gısgaça Sözlüğü (Türkmen Dilinin İktisadi Terimlerinin Kısa Sözlüğü)	A. Babagulyev O. Akmamedov	Aşgabat
57	1989	English- Turkmen Dictionary (İngilizce-Türkmençe Sözlük).	A. Almamedov R. Nazarov	Aşgabat
58		Türkmen Dilinin Adam Atlarının Spravoçnigi (Türkmen Dilinin Kişi Adları Rehberi)	S. Ataniyazov	Aşgabat
59		Edebiyat Övreniş Ilımının Terminlerinin Gısgaça Rusça-Türkmençe Sözlüğü (Edebiyat Öğreniş İlmi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü)	M. Annamiradova	Aşgabat
60		Türkmen Dilinin Orfografik Sözlüğü (Türkmen Dili İmla Kılavuzu / Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
61		Türkmen Dilinin Deňiz ve Derya Leksikasının Gısgaça Sözlüğü (Türkmen Dilinin Deniz ve Nehir Söz Varlığının Kısa Sözlüğü)	Ş. Borjakov	Aşgabat
62	1991	Kratkiy Turkmensko-Russkiy Slovar Pedagogičeskih Terminov (Türkmençe-Rusça Kısa Pedagoji Terimleri Sözlüğü)	M. Redjepova	Aşgabat
63	1992	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II.	A. B. Ercilasun	Ankara
64		Türkmen Adam Atlarının Düşündirişli Sözlüğü (Türkmen Kişi Adlarının İzahlı Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
65	1993	Türkmenlerin Amalı-Haşam Sungaty (Türkmenlerin Güzel Sanatlar Sözlüğü)	M. Durdıyev	Aşgabat
66	1994	Türkmençe- Türkçe Geleşik Sözlüğü (Türkmençe-Türkçe Konuşma Kılavuzu)	B. Garabayev	Aşgabat
67		Kratkiy Russko-Turkmenskoy Slovar' Ekonomičeskih Terminov (Ekonomi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü)	B. Arbabov A. Garayev	Aşgabat
68		Etnonimi v Turkmenskom Yazıke (Türkmen Dilinde Etnik Gruplar ve Boy, Soy Adları)	S. Ataniyazov	Aşgabat
69		Türkmen Sözleşişinin Altın Sözlüğü (Türkmençe Konuşmanın Altın Sözlüğü)	B. Sarıyev	Aşgabat
70		İslam: Gısgaça Sözlük (İslam: Kısa Sözlük)	N. Bayramsahatov	Aşgabat
71		Türkmençe-Rusça Gısgaça Tematik Sözlüğü (Türkmençe-Rusça Kısa Tematik Sözlük)	B. Cumageldiyeva G. Sopiyeva	Aşgabat
72		Şecere: Türkmeniň Nesil Daragtı (Türkmenlerin Soy Ağacı – Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
73	1995	Türkmençe-Türkçe Sözlük	T. Tekin M. Ölmez E. Ceylan Z. Ölmez S. Eker	Ankara
74		Türkmençe-Rusça ve Rusça- Türkmençe Geleşik Kitabı	O. N. Nazarov B. I. Krasnih	Aşgabat

75		Türkmen Dilinin Sözköki (Etimologik) Sözlüğü (Türkmen Dilinin Etimolojik Sözlüğü).	S. Ataniyazov	Aşgabat
76		Türkmen Adam Atları (Türkmen Kişi Adları)	S. Ataniyazov M. Begliyev M. Söyegov	Aşgabat
77	1996	Yuvelirnaya Leksikav Turkmenskom Yazıke (Türkmen Dilinin Kuyumculukla İlgili Söz Varlığı)	G. A. Kolotova	Aşgabat
78	1997	Magtimgulınyň Düşündirişli Sözlügi (Mahtumkulunun Açıklamalı Sözlüğü)	A. Meredov	Günbed (İran)
79	1999	Turkmen- English Dictionary (Türkmençe-İngilizce Sözlük)	C. Taçmıradova	Kensington (ABD)
80	2003	Zergärçilik Sözlügi (Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü)	G. Kıyasova	Aşgabat
81	2004	Türkmen Diliniň Sözköki Sözlügi (Türkmençe Kökenler Sözlüğü)	S. Ataniyazov	Aşgabat
82		Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü	M. Kara A. Karadoğan	Ankara
83	2013	Gadımy Türkmen Diliniň Sözlügi I, I, III tom (Türkmen Dilinin Kadim Sözlüğü) (Cilt I, II, III)	A. Aşırov R. Geldiyev R. Godarov	Aşgabat
84	2014	Türkiye Türkçesi- Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük	İ. Ünsal Z. Ünsal	Balıkesir
85*	2016	Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü C. I- II)	G. Kıyasova A. Geldimyradov H. Durdıyev	Aşgabat
86		Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi (Türkmen Dilinin İmla Sözlüğü)	Komisyon	Aşgabat
87		Mahtumkulu Eserlerinin Deyimler Sözlüğü (Türkiye Türkçesi - Türkmen Türkçesi)	E. Yılmaz	Ankara
88	2017	Türkmen Nakyllary we Atalar Sözi (Türkmen Atasözleri)	G. Geldiyev A. Altıyev	Aşgabat
89	2019	Türkçe-Türkmençe, Türkmençe-Türkçe Konuşma Kılavuzu (Gepleşik Gollanmasy)	B. Sarıyev G. Nurmuhamedova C. Şimşek	Ankara
90	2021	VIII-XVII Asır Türkmen Diliniň Sözlügi	R. Geldiyev D. Orazsähedov R. Godarov	Aşgabat
91		Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler	S. Şahin	Ankara
92	2024	Türkçe-Türkmençe Sözlük (Yükseköğretim Kurumları için Yardımcı Ders Kitabı)	C. Göklenov A. B. Ercilasun	Aşgabat
93	2025	Makul English-Turkmen Dictionary: General, Law, Business, Medicine, AI, Sports	D. Orazgılıjov	ABD
94	2026	Makul English-Turkmen Proverbs	D. Orazgılıjov	ABD
95		Makul English-Turkmen Language Handbook	D. Orazgılıjov	ABD

Türkmen sözlükçülük çalışmaları incelendiğinde iki dilli sözlüklerin alanda önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. İki dilli sözlükler içinde ise Türkmençe-Rusça, Rusça-Türkmençe sözlükler ağırlıktadır. Özellikle 1960'lı yıllara kadar hazırlanan iki dilli bütün sözlükler Türkmençe ve Rusçadır. Bunda, ilgili dönemde Türkmenistan'ın SSCB coğrafyası içinde yer almasının, halk eğitiminde ve kamu yönetiminde ortaya çıkan ihtiyaçtan dolayı karşılıklı dil öğrenimi amacının etkili olduğu söylenebilir. İki dilli sözlüklerde Türkmençe yanındaki diğer dilin ilerleyen yıllarda Farsça, İngilizce, Türkçe şeklinde ilavelerle gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkmen sözlükçülüğü açısından iki dilli sözlüklerden önemli bir çalışma alanı da terim sözlükleri olmuştur. Tıp, matematik, fizik, kimya, coğrafya, eğitim, tarım, hayvancılık, denizcilik, topografya, astronomi, botanik, sosyo-politik, edebiyat, iktisat, güzel sanatlar, kuyumculuk ve bazı meslek dalları terim sözlüğü çalışması olan alanlardandır. Dönemin koşulları dikkate alındığında çalışma alanlarına göre üretilen terim sözlüklerinin azımsanmayacak sayıda olduğu görülmektedir.

Türkmen sözlükçüleri arasında bu dönemde Soltanşa Ataniyazov adının ön plana çıktığı görülmektedir. Ataniyazov; Türkmençe çeşitli terim sözlükleri, köken (etimoloji) sözlükleri, toponomi (yer adları) sözlükleri, şecere (soy ağacı, etnik grup, soy, boy) sözlükleri gibi geniş bir çalışma alanında Türkmen sözlükçülüğüne hizmetler vermiştir. Ataniyazov'un çalışmaları günümüz Türkmen sözlükçülüğünde de temel kaynak olarak kullanılmaktadır (Sarıyev, 2013).

Türkmen sözlükçülüğünde iki dilli sözlüklerle, terim sözlükleri dışında; açıklamalı, atasözleri, deyimler, yazım kılavuzu, konuşma kılavuzu, telaffuz, kökenbilim, ansiklopedik, şecere, kişi ve yer adları, diyalektoloji, karşılaştırmalı lehçe, okul sözlüğü gibi çok çeşitli sözlük türleri üretildiği; daha önce ifade edilen sözlük türlerinin hemen hepsinden örneklere rastlandığı görülmektedir.

Sözlüklerin basım yerleri açısından bir değerlendirme yapıldığında Sovyet öncesi dönem ile Sovyet döneminin İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte sözlüklerin Aşgabat'ta basıldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan, Türkmenistan'ın bağımsızlık (1991) yılına kadar geçen süreçte ise özellikle iki dilli Türkmence-Rusça sözlüklerin basım yerinin ağırlıklı olarak Moskova olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Sovyet Rusya'nın, TSSC üzerinde çeşitli dönemlerde değişen politik bakış açısının etkili olduğu söylenebilir (Devlet, 1985; Kasımov, 2009; Uzman, 2017). Bağımsızlık yıllarında ise Türkmenistan ve Aşgabat dışında farklı ülke ve şehirlerde Türkmen diline ait çeşitli sözlük çalışmaları yapıldığı görülmektedir.

Özetle; Türkmen sözlükçülüğüyle ilgili modern çalışmaların Sovyet öncesi dönemde başladığı, Sovyet dönemi ile tam bağımsız Türkmenistan dönemlerinde iki dilli sözlükler ile terim sözlükleri başta olmak üzere çok sayıda nitelikli ve önemli sözlük çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Bu süreçte Türkmen sözlükçülüğü açısından A. Aliyev, K. Böriyev, S. Ataniyazov, A. Posuleyevskiy, C. Amansariyev, V. Mesgudov, S. Altayev, G. Atayev, G. Açilova, S. Miradova gibi sözlükçülerin ön plana çıktığı ifade edilebilir.

Tablo 1'de gösterilen Türkmen sözlük çalışmalarından ikisinin (20 ve 85. sıra) açıklamalı sözlük olduğu görülmektedir. Türkmen Türkçesi açısından açıklamalı sözlükler önemli işlevi yerine getirmektedir. Bunlardan ilki dilin korunması ve standartlaştırılması işlevidir. Özellikle Sovyet sonrası dönemde dilin ulusal kimliğin bir göstergesi olarak tanımlanmasında açıklamalı sözlükler Türkmen dilinin normlarını belirlemede önemli bir görevi yerine getirmektedir. İkincil önemli işlevi ise kültürün aktarılmasıdır. Madde başları için yapılan tanımlama yanında verilen örnekler çoğu kez Türkmen edebiyatından alındığı için, açıklamalı sözlükler söz varlığını koruyan ve yeni nesillere ileten arşiv özelliği taşımaktadır (Musaoğlu, 2009; Sarıyev, 2013).

Dolayısıyla açıklamalı sözlükler, yalnızca bir dilin söz varlığını belgeleyen eserler değil, aynı zamanda dil ideolojisini, kültürel değişimi ve düşünce dünyasındaki dönüşümü yansıtan kaynaklardır. Bu bağlamda, Türkmen Diliniň Sözlügi (1962) ve Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (2016) yalnızca dilbilgisel değil, ideolojik, kültürel ve tarihsel farklılıkları da yansıtan açıklamalı sözlüklerdir. Bu sözlüklerde madde başı seçimleri, tanım yöntemleri, örneklerin seçildiği yazarlar ve alıntı metinler, dönemin dil politikasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın konusu bu iki açıklamalı sözlüğü karşılaştırmalı olarak incelemektir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Sözlükler, bir dilin vazgeçilmez eserleridir ve dilin inceliklerini öğrenmek için mutlaka başvurulacak kaynaklardır. Bu nedenle sözlük oluşturma çalışmalarının yanı sıra bu çalışmaların sözlükçülük açısından da incelenmesi gerekir. Türkmen sözlüklerine yönelik yapılan araştırmalar aşağıda özetlenmiştir.

Sapar Ahallı tarafından 1958 yılında yazılan “Mahmud Kaşgarının Sözlügi ve Türkmen Dili” adlı araştırma, Türkmen sözlükçülüğünde öncül bir sözlük inceleme çalışmasıdır. Rusça yazılan doçentlik tezinin kitap haline getirilmiş özetidir. Tezin savunması sonucunda araştırmacıya dönemin önemli bir akademik ünvanı (filoloji kandidatu) verilmiştir. Bu bilimsel çalışma Sovyet Türkolojisinde Divan ile karşılaştırmalı yapılan ilk araştırmadır.

Ahallı (1958) çalışmada DLT’nin söz varlığı ile Türkmen Türkçesindeki söz varlığını karşılaştırmalı olarak ele almış, aralarındaki ortaklık ve benzerlikleri ortaya koymuştur. Ahallı (1958) yaptığı incelemede; DLT’nin zengin bir söz varlığına sahip olduğunu, bu söz varlığının Türkmen dilinin tarihini öğrenmek, sözcüklerin etimolojik kökenlerini belirlemek, anlam ve türeyişlerini göstermek için önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Çalışmada ayrıca Türkmen dilinin mevcut diyalektlerinde yaşayan sözlerin DLT ile olan ilişkisi ortaya konulmuştur.

1989 yılında A. Övezov tarafından hazırlanan Türkmen Dilinde Sözüň ve Sözlük Sostavın Ösüşinin Yolları (Türkmen Dilinde Sözüň ve Sözlükçülüğün Gelişme Yolları, Aşgabat) profesörlük tezi Rusça hazırlanmış bir sözlük inceleme çalışmasıdır. Araştırmada dönemin Türkmen sözlüklerinde yer alan madde başı sözcükler farklı yönleriyle incelenmiş, elde edilen bulgularla madde başlarının genişletilmesi ve geliştirilmesine dair önemli öneri ve katkılar sunulmuştur.

1996 yılında Orazov tarafından “Türkmen Türkçesindeki Yabancı Sözcüklerin Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması” adlı doktora tezi, tam anlamıyla bir sözlük ya da sözlük karşılaştırma çalışması olmamakla birlikte, iki Türk diline ait yabancı sözlükleri karşılaştırması açısından önemli görülmüştür.

Özdemir tarafından 1996 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinde Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin gramer terimleri karşılaştırılmıştır. Gramer terimleri de bir dilin söz varlığı içinde yer almaktadır. Araştırmada iki lehçenin gramer terimleri açıklanmış, örneklenmiş ve karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda; tespit edilen 505 Türkmen Türkçesi gramer teriminin 292'sinin Türkiye Türkçesinde karşılığı olduğu görülmüştür. İki Türk lehçesinin gramer terimleri ve anlayışları bakımından bazı farklar ortaya çıkmıştır. Bu farkın oluşmasındaki en büyük etkenin Rus dili ve Rus gramerciliği olduğu anlaşılmıştır. Türkmen Türkçesindeki 505 gramer teriminin 131'inin Rusça'dan geçmiş olması bu durumun kanıtlarındandır.

Yusifov tarafından 2000 yılında yapılan “Türkmen Diliniň Gısgaça Dialektologik Sözlügi Adlı Eserle Anadolu Ağızlarının Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Türkmen diline ait bir diyalekt sözlüğünde geçen sözcükler ile Türkiye Türkçesine ait Anadolu ağzları karşılaştırılmıştır. Anadolu ağzları açısından Derleme ve Yeni Tarama sözlüklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Türkmenlerin zaman içinde dillerinde değişiklik olsa da, belirtilen Türkmen Türkçesi diyalektiyle çok sayıda ortak söz olduğu ortaya konulmuştur.

Burada incelenen sözlük bir Türkmen Türkçesi diyalekt sözlüğü olsa da, Anadolu ağızlarıyla karşılaştırma yapılması açısından ilgili araştırmalara dâhil edilmiştir.

Böler (2002) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde “Türkmen Klasik Edebiyatı Sözlüğü” (A. Meredov ve S. Ahallı, 1988, Aşkabat) adlı Kiril alfabesiyle hazırlanmış Türkmen sözlüğü incelenmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışmada; öncelikle Türkmen alfabesiyle (Kiril) sıralanmış madde başları Latin alfabesine göre sıraya dizilmiş, maddelere ilişkin tanımlar üzerinde değişiklik yapılmadan verilmiştir. Sözlük yazarları tarafından maddeler için tanınmış yazar ve şairlerden alınan örnekler yine Kiril alfabesinden Latin alfabesine aktarılmış ve italik yazıyla sunulmuştur. Ayrıca sözlüğün başına anlaşılabilirliği kolaylaştırmak adına Türkmen alfabesi, çeviriyazı ve sözlük düzeniyle ilgili açıklamalar eklenmiştir.

Beşen-Delice (2002) tarafından yürütülen yüksek lisans tezi çalışmasında Türkmen Türkçesinde edatlar konu alınmıştır. Türkmen söz varlığı içinde yer teşkil eden edatlar ortaya konulurken öncelikle Türk dilinde edat kavramı incelenmiş, elde edilen veriler Türk dilinin işleyişi içerisinde birleştirilmiştir. Araştırmada Türkmen yazı dilinde yer alan edatlar dilbilgisel özellikleri ele alınarak belirtilmiş, çeşitli özellikleri bakımından tasnif edilmiştir. Belirtilen edatlara Türkmen edebiyatının önemli eserleri taranarak ulaşılmıştır. Bu alanda taranan eserlerin başında Mahtumkulu'nun yazıya aktarılmış şiirleri vardır. Bu şiirler yanında B. Kerbabeyev'in Saylanan Eserler, Ata Govşudov'un Perman ve K. Borcakova tarafından derlenen eserler de taranmıştır. Çalışma sonucunda Türkmen Türkçesinde kullanılan edatlar ile kullanım özellikleri düzenli ve toplu olarak tüm ayrıntılarıyla verilmiştir.

Erdem (2003) tarafından ortaya konulan bilimsel kitapta Türkmen Türkçesindeki metaforlar çeşitli yönleriyle derinlemesine işlenmiş, idrak semantiği açısından ele alınmıştır. Çalışmada, Türkmen söz varlığı içinde önemli bir yer tutan metaforlar, alanın çeşitli kuramlarına dayalı olarak kavramsal çerçevede incelenmiştir. Araştırmada

Türkmen Türkçesindeki metaforların genel görünümü ortaya konulduktan sonra bunların kullanım alanları ve kavram türlerine yer verilmiştir. Çalışmada ayrıca Türkmen Türkçesinde metanomi kavramı ile metaforların kültür bağlantılı zihni gücü üzerinde durulmuştur.

Çalışma, Türkmen Türkçesinin her alandaki metafor örneklerini içermektedir. Romanlar, hikâyeler, şiirler başta olmak üzere Türkmen Türkçesindeki sözlü gelenek ürünleri, gazeteler ve bazı ders kitapları kapsamlı biçimde taranmıştır. Kitapta, edebî yönlü metaforlar yanında bilimde, basında ve günlük konuşma dilindeki metaforlara da yer verilmiştir. Bu çalışma taradığı kaynak sayısı ve niteliği, izlediği sistematik yaklaşım ve ortaya koyduğu söz varlığı açısından Türkmen Türkçesindeki metaforlar için açıklamalı sözlük niteliği de göstermektedir. Nitekim bu sözler kitabın sonunda “metaforlar dizini” olarak alfabetik sırayla sunulmuştur. Çalışmada, Türkmen Türkçesinde metafor özelliği gösteren sözler; geçtikleri kaynaktaki bütün içindeki yerleri, yazımları, anlamları ve farklı açılardan yorumlarıyla birlikte sunulmuştur.

Beşen-Delice (2010) tarafından yürütülen doktora tezi çalışmasında Türkmen Türkçesindeki fiiller çeşitli yönleriyle ve kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Araştırmada Türkmen Türkçesindeki fiillerin dilbilgisel özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkmen dilinin söz varlığı içinde önemli bir yer tutan fiillerin tespitinde Türkmen dilinin sözlükleri ve önemli edebî eserleri taranmıştır. Yapılan kapsamlı tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde kullanılan bütün fiiller, anlam ve yapılarına göre tespit edilip sınıflandırılmış ve listelenmiştir. Ardından bir fiiller sözlüğü hazırlanmıştır. Çok geniş bir örneklemin kullanıldığı araştırmada bahsedilen her konu örnekleriyle sunulmuş, fiil çekimleri hazırlanan tablolar aracılığıyla verilerek çekim sonucunda ortaya çıkan ses bilgisel değişiklikler gösterilmiştir. Çalışmada aynı zamanda lehçe ve gramer karşılaştırmaları yapılarak dönemin Sovyet dilciliği ile hangi konunun nasıl ele alındığı gösterilmiştir.

Çakmak tarafından 2010 yılında tamamlanan yüksek lisans tezi çalışmasında Türkmen Türkçesinin konu çözümlemeli söz varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, Türkmen söz varlığını konu edinmesi ve çeşitli Türkmence sözlükleri taraması bakımından eldeki araştırmayla ilişkili görülmüştür. Bu çalışmada yaklaşık 105 bin maddeden oluşan Türkçe Sözlük (2005), 48 bin maddeden oluşan Turetsko-Russkiy Slovar' ve 77 bin maddeden meydana gelen Bolşoy Russko-Turkmenskiy Slovar'dan faydalanılmıştır. Bu yolla 40 binden fazla söz Rusça ve Türkmencesiyle ele alınmıştır. Kapsamlı biçimde yürütülen çalışmada Türkmen dilinin söz varlığının zengin şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular 38 farklı konu alanı ve bunlara bağlı alt konu alanlarıyla tasnif edilmiş ve sunulmuştur.

Tazegül tarafından 2013 yılında tamamlanan yüksek lisans tezi çalışmasında Türkmen atasözleri içerisinde hayvanlarla ilgili atasözlerinin söz varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada atasözlerinin ve anlamlarının belirlenmesi sürecinde taranan ve temel alınan sözlüklerden biri (S-1962) açıklamalı sözlüğüdür. Bu çalışma taradığı sözlük ve atasözü söz varlığı ortaya koymayı amaçlaması bakımından eldeki araştırma ile ilişkili görülmüştür. Bu çalışmada hayvanlara ilişkin kavramların geçtiği atasözleri öncelikle bir dizinde toplanmış, ardından bu atasözleri dil bilimsel ve anlam açısından 91 farklı kategoride ele alınarak sınıflandırılmış ve sunulmuştur.

Sağlık-Şahin tarafından yapılan ve birbirinin devamı niteliği gösteren iki farklı bilimsel çalışmada (2014 ve 2015) “Türkmen Türkçesindeki askerî terimler” silahlar ve savunma gereçleri başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmada Türkmenlerin tarih boyunca harplerde kullandığı silahlar ile bu silahlardan korunmak için geliştirdikleri savunma araç ve gereçleri terminolojik olarak ele alınmıştır. Çalışmada temel kaynak olarak Türkmen Dilinde Harbi Leksika (1989) kullanılmış ve bu kaynakta yer alan sınıflamadan yararlanılmıştır. Araştırma bu yönüyle Türkmen diline ait bir terim sözlüğünü inceleme çalışması olarak da görülebilir. Fakat araştırmada sözlükte yapılan

sınıflama ve verilen bilgilere ilave olarak yeni bilgi ve ayrıntılara yer verilmiştir. Bunun yanında çalışma tarihî temelleri olan Türkmen askerî söz varlığını ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

Beşen-Delice (2018) tarafından yapılan araştırmada Türkmen Türkçesi gramerlerinde sözcük türleri ele alınmıştır. Çalışmada bu lehçenin sözcük türleri çeşitli sınıflandırma sistemleri ve Türkiye Türkçesindeki sözcük türleri ile karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda Türkmen Türkçesindeki sözcük türlerinin Batı ve Arap temelli sözcük türü sınıflamalarına göre daha fazla sayıda olduğu görülmüştür. Bu durumun, Rusya'dan bağımsızlık ya da özerklik kazanan Türk cumhuriyetlerinin gramer terimleri ve sözcük türleri ile benzer şekilde sayı olarak fazla olduğu, bu fazlalığın kendi dinamikleri ve dil yapıları içinde normal karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Sözcük türleri, eldeki çalışmada incelenen iki sözlüğün maddeleri içinde yer alan açıklama alanlarından biri olup çalışmanın bulgular bölümünde işlenen ve tartışılan konular arasındadır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkmen Türkçesindeki sözcük türlerini ele alması ve tartışması bakımından ilgili araştırmalar kapsamına alınmıştır.

Sarı tarafından 2018 yılında tamamlanan yüksek lisans tezi çalışmasında Türkmen Türkçesindeki deyimlerin tasnifi konu alınmıştır. Çalışmada tasnif edilecek deyimler için incelenen kaynaklardan birisi de eldeki (S-1962) sözlüğüdür. Araştırmada, bir dilde ve bir dile ait sözlüklerde önemli yer tutan deyimlerle ilgili sınıflama meselesi çeşitli açılardan tartışılmıştır. Araştırma bulgularında Türkmen Türkçesindeki deyim niteliği gösteren sözler anlamlarına-konularına göre tasnif edilmiştir. Tasnif işlemi sırasında belirlenen anlam-konu ana başlıkları alfabetik sıra gözetilerek sıralanmıştır.

Sabır tarafından 2019 yılında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasında Türkmen Türkçesindeki sağlıkla ilgili söz varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada ilgili söz varlığının ortaya konulması sırasında taranan üç sözlükten ikisi eldeki çalışmada incelenen Türkmen Dilinin Sözlüğü (1962) ve Türkmen Dilinin Düşündürişli

Sözlüğü I, II (2016) sözlükleridir. Bu yüksek lisans tezinin taradığı sözlükler yönüyle benzerliğinden dolayı eldeki araştırma ile ilişkili görülmüştür. Çalışmada bu sözlükler dışında Türkmenistan ve Türkiye’de yayımlanmış çeşitli atasözleri, deyim sözlükleri de taranmıştır. Araştırma bulgularında sağlıkla ilgili kelimeler, deyimler ve atasözleri ayrı başlıklar altında ele alınmış ve alfabetik sırayla sunulmuştur.

Beşen-Delice ve Erdem-Nas (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkçe Sözlük ile Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı (Açıklamalı Sözlüğü) yöntem açısından karşılaştırılmış, evrensel sözlük hazırlama ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırmada iki sözlük özellikle kuruluş ve yöntem özellikleri bakımından çok sayıda tema yönünden detaylı biçimde karşılaştırılmış, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca evrensel sözlük ilkeleri bakımından sözlüklerin güçlü ve geliştirmeye açık alanları belirtilmiştir. Bu çalışma, Türkmen Türkçesi gibi Güneybatı Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında yer alan iki dilin açıklamalı sözlüğünü incelemesi ve karşılaştırması bakımından eldeki çalışma ile ilişkili görülmüştür.

Abdireshidov tarafından 2021 yılında yapılan yüksek lisans tezi çalışmasında Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük’ü ile Türkmenistan Ilımlar Akademiyasının Türkmen Dilinin Sözlüğü’ndeki ortak kelimelerin ses değişimleri incelenmiştir. Çalışmada Türkmen Türkçesi açısından incelenen sözlük bu çalışmada incelenen (S-1962) sözlüğü olması açısından eldeki çalışma ile ilişkili görülmüştür. Araştırmada öncelikle Türk-Türkmen sözlük ve sözlükçülük çalışmalarının tarihleri, Türkmenler ve Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin ses bilgisi konuları ele alınmıştır. Ardından Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü ile Türkmenistan Ilımlar Akademiyasının Türkmen Dilinin Sözlüğündeki ortak sözler tespit edilmiş ve bu sözlerin Türkmen Türkçesi esas alınarak ses değişimleri incelenmiştir.

Kısa (2023) tarafından yürütülen doktora tezi çalışmasında Güncel Türkçe Sözlük’te “sözlüksel boşluk” (Türkmen Türkçesi temelinde) kavramı ele alınmıştır.

Araştırmada Güney-Batı (Oğuz) grubu dillerinden Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin söz varlığının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda kaynak dil alınan Türkmen Türkçesi için sözlük olarak “Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi” ele alınmıştır. Hedef dil alınan Türkiye Türkçesi için ise “Güncel Türkçe Elektronik Sözlük” incelenmiştir. Yapılan incelemede kaynak ve hedef diller için sözlüklerde tespit edilen “sözlüksel boşluk” işaretleyicileri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada Türkmen Türkçesi açısından taranan kaynak, bu çalışmada incelenen (S-2016) sözlüğü olduğundan eldeki çalışma ile ilişkili görülmüştür.

Araştırma bulgularında, taranan Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi’nde tespit edilen ve “görece/olası sözlüksel boşluklar” olarak görülen sözcükler tematik ve gramatik olarak sınıflanarak sunulmuştur. Gramatik sınıflamada adlar; özel adlar, cins adları, eylemler ve edatlar şeklinde ayrılmıştır. Tematik sınıflamadaysa sözlüksel boşluklar söz varlığı alanlarına göre ayrılmıştır. Gramatik ve tematik sınıflamaların her biri için alt sınıflamalar yapılmıştır. Hedef dilin sözlüğü olan Güncel Türkçe Elektronik Sözlük’te tespit edilen sözlüksel boşluklar dilbilimsel yaklaşımla semantik ve morfolojik olarak ele alınmıştır. Bunun yanında sözlükte bulunamayan sözcükler Kubbealtı Lügati ve Derleme Sözlüğü’nde de taranmıştır.

Bu araştırmalar dışında alanyazında, belirli bir kavram ya da temaya ilişkin söz varlığı ortaya koymayı amaçlayan çalışmaları mevcuttur. Özellikle Sağlık-Şahin tarafından yapılan; hayvan adları (2009), kuyumculuk (2013), internet terminolojisi (2017), kadın (2019) temalarına ait söz varlığı çalışmaları buna örnek gösterilebilir. Bunların haricinde Türkmen dilinin farklı diyalekt ve ağızlarına yönelik de çok sayıda çalışma (Sarıyev, 2013, s.158-161) olmasına rağmen, bahse konu çalışmalar bu araştırma kapsamıyla doğrudan ilişkili olmadığından bu bölümde yer almamıştır.

Türkmen sözlükleri üzerine yapılan ilgili araştırmalar incelendiğinde, Türkmen dilinin iki açıklamalı sözlüğünü (S-1962 ve S-2016) doğrudan konu alan araştırma olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın;

Türkmen dilinin açıklamalı sözlüklerini karşılaştırmalı olarak incelemesi, Sovyet ve tam bağımsızlık dönemlerinde hazırlanan sözlükleri çeşitli açılardan ele alarak ideolojik farklılıkların sonuçlarını ortaya koyması ve örnekler sunması, (S-2016) sözlüğünde “A” harfiyle başlayan maddeleri Türkiye Türkçesine aktararak bu sözlüğün tamamının Türkiye Türkçesine aktarılması için başlangıç niteliği taşıması açısından Türkmen ve Türkiye Türkçesi alanyazınında bir boşluğu dolduracağı değerlendirilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi ve modeli, veri kaynakları ile bu kaynakların seçimi, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmiş, çalışmada geçerlik ve güvenilirliğin artırılması için işletilen süreçler belirtilmiştir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma; Türkmen sözlükçülük çalışmaları içindeki 1962 ve 2016 yıllarında hazırlanan iki açıklamalı sözlüğün çeşitli açılardan karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçladığından betimsel bir araştırmadır. Betimsel araştırma geçmişte veya günümüzde hâlen mevcut olan durum, olay, varlık, nesne, kurum, kaynak, grup ve alanların ne olduğunu betimlemeyi, açıklamayı sağlar. Ayrıca güncel olayları geçmiş olay ve koşullarla ilişkili biçimde inceleyip durumlar arasındaki etkileşimi ortaya koymaya çalışır. Bu araştırmada veri kaynakları ve değişkenler üzerinde yönlendirme yapılmaz. Var olan şey olduğu şekilde incelenir (Kaptan, 1998; Karasar, 2024).

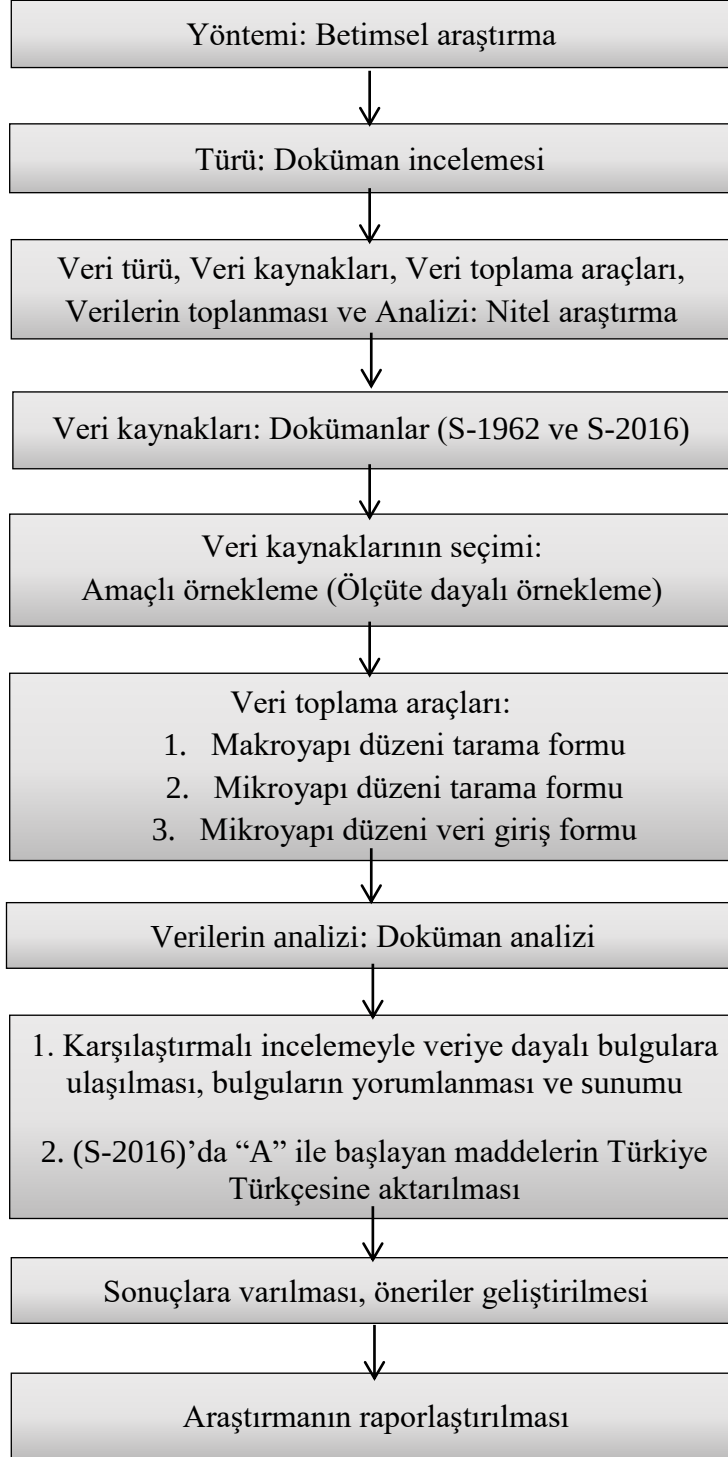
Bu araştırma; yararlanılan veri kaynakları, veri toplama yolları, veri toplama araçları, verilerin analiz süreçleri açısından nitel araştırma özelliği taşımaktadır (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012; Patton, 2005). Nitel araştırma; pozitivist bakışla, bilimsel sayısallığın ve istatistiki analizlerin ön plana çıktığı nicel araştırmalara alternatif olarak ortaya çıkmış, etraflı ve derinlemesine veri elde etmeyi amaçlayan araştırmalardır. Nitel araştırma; genellikle görüşme, gözlem ve doküman incelemesi yollarıyla verilerin toplandığı, olayların ve durumların doğal ortamında ve bütüncül olarak ortaya konulmasının amaçlandığı ağırlıklı olarak nitel süreçlerin işletildiği çalışmalardır. Son dönemde özellikle sosyal bilimlerde nitel araştırma türleri sıklıkla kullanılmaktadır (Balcı, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Bu çalışma nitel özellik göstermekle birlikte, araştırma sorularına yönelik nicel (sayısal) bulgulara da (sayfa sayısı, madde sayısı, söz varlığı gibi) yer verilmiştir.

Çalışmanın, araştırma yönteminin tasarımı Şekil 3'teki gibi özetlenebilir.

Şekil 3

Araştırma Yönteminin Tasarımı

3.2. Veri Kaynakları

Bu çalışmanın veri kaynakları doküman niteliği gösteren Türkmen diline ait iki (S-1962 ve S-2016) açıklamalı sözlüktür. Sözlüklerin künyeleri aşağıdaki gibidir:

(S-1962)

Hamzayev, M.Y., Altayev, M. Açilova, S., Mesgudov, V. ve Meretgeldiyev, A. (1962). *Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dili Sözlüğü)*. Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.

(S-2016)

Kıyasova, G., Geldimirov, A. ve Durdıyev, H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü C. I-II)*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugı.

3.3. Veri Kaynaklarının Seçimi

Veri kaynakları nitel özellik gösteren araştırmalarda olasılık temelli (seçkisiz, gelişigüzel) örneklemeler yerine, amaçlı örneklemeden yararlanılması uygun bir hareket tarzıdır. Amaçlı örnekleme (purposeful sampling); araştırmanın odağı doğrultusunda kaynakların etkin bir şekilde seçilmesine; olay, olgu, durum, vak'alar hakkında zengin, geniş ve derinlemesine bilgi edinilmesine olanak sağlar (Creswell, 2017; Patton, 2005). Bu çalışmanın veri kaynağı sözlüklerin seçiminde de amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüte dayalı örneklemeden (criterion sampling) yararlanılmıştır.

Ölçüte dayalı örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda veri kaynaklarının önceden belirlenmiş ölçüt ya da ölçütler takımı kullanılarak belirlenmesidir. Buradaki ölçütler araştırmacılar tarafından oluşturulacağı gibi hazır bir ölçüt listesinden de yararlanılabilir (Creswell, 2013; Patton, 2005). Bu çalışmada veri kaynağının, “Türkmen Türkçesine ait açıklamalı sözlük” olması ölçüt olarak kullanılmıştır. Türkmen sözlükçülüğü üzerine yapılan detaylı alanyazın incelemesi sonucunda ilgili

ölçütü karşılayan iki açıklamalı sözlük olduğu görülmüş ve bu sözlükler veri kaynaklarına dâhil edilmiştir. Ardından, birincil kaynak özelliği gösteren veri kaynağı sözlüklerin orijinal basılı sürümleri temin edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, araştırmacı tarafından geliştirilen üç farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar;

- Makroyapı Düzeni Tarama Formu (Form 1)
- Mikroyapı Düzeni Tarama Formu (Form 2)
- Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu (Form 3)'dur.

Veri toplama araçlarından Form 1 ve Form 2, sözlüklerin taraması sırasında bir çerçeve oluşturması, makroyapı ve mikroyapı alanlarında neyin arandığının belirlenmesi; Form 3 ise Form 2'den elde edilen verilerin tek dosyada toplanması, bütüncül olarak görülmesi ve kolay analiz edilmesi amacıyla geliştirilmiştir.

3.4.1. Makroyapı Düzeni Tarama Formu

Makroyapı sözlüğün ön kısım, gövde kısmı ve ekler kısımlarından oluşan genel yapısıyla ilgilidir (Jackson, 2016). Makroyapı Düzeni Tarama Formu geliştirilirken detaylı alanyazın taraması yapılmış, açıklamalı sözlük örnekleri incelenmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında sözlüklerin makroyapısının taranmasında aranacak hususlar bir çerçeve oluşturması için üç ana bölüm ve bu bölümlerin altında göstergeler şeklinde form olarak düzenlenmiştir.

Makroyapı Düzeni Tarama Formu Ek-1'de verilmiş olup, bu formun kesiti Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4

Makroyapı Düzeni Tarama Formu Kesiti

MAKROYAPI DÜZENİ TARAMA FORMU

1. Sözlük Adı:	
2. Ön Bölümü Bilgileri:	
(1) Giriş (2) Önsöz (3) İthaf (4) İçindekiler (5) Kısaltma listesi (6) Alfabe hakkında bilgi	(7) Transkripsiyon listesi (8) Kullanım kılavuzu (9) Baskıya özgü bilgiler (10) Dilin tarihi (11) Diğer bilgiler (varsa)
3. Gövde Bölümü Bilgileri:	
(1) Alfabe(ler) (2) Alfabetik sıra durumu (3) Sayfa sayısı (4) Sütun yapısı ve sayısı (5) Toplam madde ve alt madde sayısı (6) Alfabedeki harf sayısına göre madde sayısı dağılımı (7) Diğer bilgiler (varsa)	
4. Ekler Bölümü Bilgileri:	
(1) İlave açıklama (2) İşaret fihristi (3) Dile ait şiir, hikâye vs. örneği (4) Dilin coğrafyasına ait harita (5) Diğer ne varsa (ağırlık – uzunluk ölçü birimi, müzik işaretleri, askeri rütbe işaretleri, alfabe örnekleri vs.)	

3.4.2. Mikroyapı Düzeni Tarama Formu

Mikroyapı düzeni bir sözlüğün gövde bölümü içinde bulunan her bir madde için verilen açıklama alanlarıdır. Bir madde başı için; yazım, söyleyiş, sözcük türü, çekimleme biçimleri, anlamı, varsa alt maddeleri ve tanımları, örnek ve örneğin kaynağı, köken bilgisi açıklamalı sözlüklerde sık karşılaşılan mikroyapı bileşenleridir (Jackson, 2016). Mikroyapı Düzeni Tarama Formu, detaylı alanyazın ve sözlük örneği incelemesinden sonra geliştirilmiş, alınan uzman görüşü neticesinde son hâli verilmiştir. Formdan, araştırmanın alt problemlerinden (S-2016) sözlüğünün “A” ile başlayan maddelerin Türkiye Türkçesine aktarılması sürecinde de yararlanılması hedeflenmiştir.

Mikroyapı Düzeni Tarama Formu Ek-2’de verilmiş olup bu formun kesiti Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5

Mikroyapı Düzeni Tarama Formu Kesiti

TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN

MİKROYAPI DÜZENİ TARAMA FORMU

1.	Sözlük Adı:
2.	Cilt No:
3.	Sayfa No:
4.	Madde Başı:
5.	Okunuşu:
6.	Türkmen T. Anlamı:
7.	Türkiye T. Anlamı:
8.	Örnek Cümle ve Kaynağı:
9.	Madde İçi (Varsa):
9.1.	Madde İçi (1):
9.1.1.	Türkmen T. Anlamı:
9.1.2.	Türkiye T. Anlamı:
9.1.3.	Örnek Cümle ve Kaynağı:

3.4.3. Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu

Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu, Mikroyapı Düzeni Tarama Formu (Form 2) aracılığıyla her madde başı için toplanan verinin tek dosyada toplanması amacıyla üretilmiştir. Bu form Microsoft Office Excell (.xls) programı dosyasıdır. Her bir Form 2 verisi bu dosyada bir satıra araştırmacı tarafından girilmiştir.

Bu formdan işlevsel olarak özellikle sözlük aktarım sürecinde yararlanılması planlanmıştır. Formda ilgili sözlüğün her madde başının bir satırı işgal etmesi, bütün madde başlarına ait verilerin forma girilmesinden sonra toplanan verinin bütüncül olarak görüleceği, elde edilen veriler üzerinde analiz süreçlerinin kolay işletileceği değerlendirilmektedir.

Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu'nun kesiti Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6

Mikroyapı Düzeni Veri Giriş Formu Kesiti

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Sıra No	Sözlük Adı	Cilt No	Sayfa No	Madde Başı	Okunuşu	Türkmen T. Anlamı	Türkiye T. Anlamı	Örnek Cümle
2	1								
3	2								
4	3								
5	4								
6	5								
7	6								
8	7								
9	8								
10	9								

N	O	P	Q
Madde İçeriği (2)	Türkmen T. Anlamı (2)	Türkiye T. Anlamı (2)	Örnek Cümle (2)

J	K	L	M
Madde İçeriği (1)	Türkmen T. Anlamı (1)	Türkiye T. Anlamı (1)	Örnek Cümle (1)

3.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi; doküman niteliğindeki (belge, kitap, tez, makale, resim, tutanak, film, kayıt, form, ceride, vakanüvis, kitabe vs.) basılı ve elektronik kaynakları belirlenmiş kapsam ve ölçütlere bağlı incelemek ve değerlendirmek için yapılan sistematik bir işlemdir (Bowen, 2009; Fraenkel ve ark., 2012; Gall, Gall & Borg, 2007). Doküman inceleme yöntemini “belgesel tarama” olarak adlandıran Karasar (2024, s.183) bu süreci; belirli amaca yönelik kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme olarak ifade etmiş, bu yolla elde edilecek verilerin yapılacak yorum ve ulaşılabilecek sentezlerle anlam ve özgünlük kazanacağını vurgulamıştır.

Doküman inceleme yönteminin sistematik olarak yapılması için belirgin adımlar hâlinde işletilmesi gerekir. (Forster, 2006) bu adımları; (1) Dokümanlara erişim, (2) Dokümanların özgünlüğünün kontrolü, (3) Dokümanların okunması ve anlaşılması, (4) Verilerin analizi, (5) Verilerin kullanılarak bulgulara ulaşılması şeklinde sıralamıştır.

Bu çalışmada verilerin toplanması ve analizi sürecinde Forster (2006) tarafından yukarıda belirlenen adımlar izlenmiş, bu adımlara ait işlemler sırasıyla açıklanmıştır.

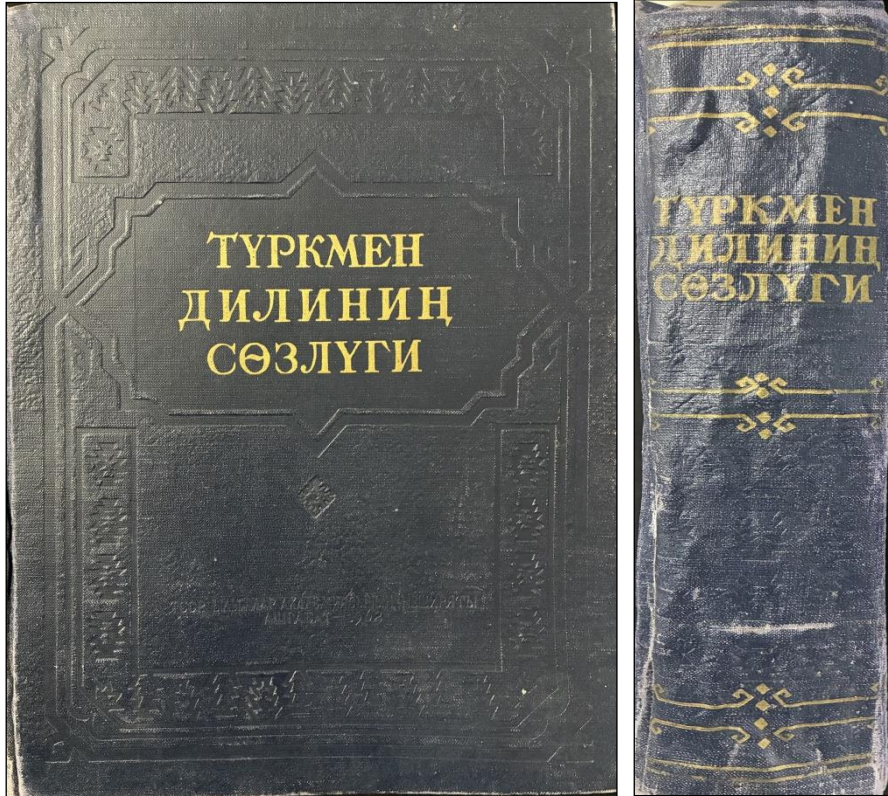
3.5.1. Dokümanlara Erişim ve Özgünlük Kontrolü

Veri kaynağı dokümanlar olan iki açıklamalı sözlüğe basılı ve elektronik olarak erişim sağlanmış, araştırmacı ve uzmanlar tarafından basılı ve elektronik kopyaların özgün, gerçek, tam ve okunabilir olduğu kontrol edilmiştir.

(S-1962) açıklamalı sözlüğünün ilk baskılarından biri olan 1962 yılına ait kitaba Türkmenistan'da ulaşılmış ve uygun yolla temini sağlanmıştır. Araştırmacı ve 2 farklı uzman tarafından özgünlüğü (orijinal), tam ve okunurluğu kontrol edilen bu sözlük veri kaynaklarına alınmıştır. (S-1962) sözlüğünün temin edilen ilk baskısının dış kapak, sırt ve iç kapağına ait kesitler Şekil 7 ve Şekil 8'de verilmiştir.

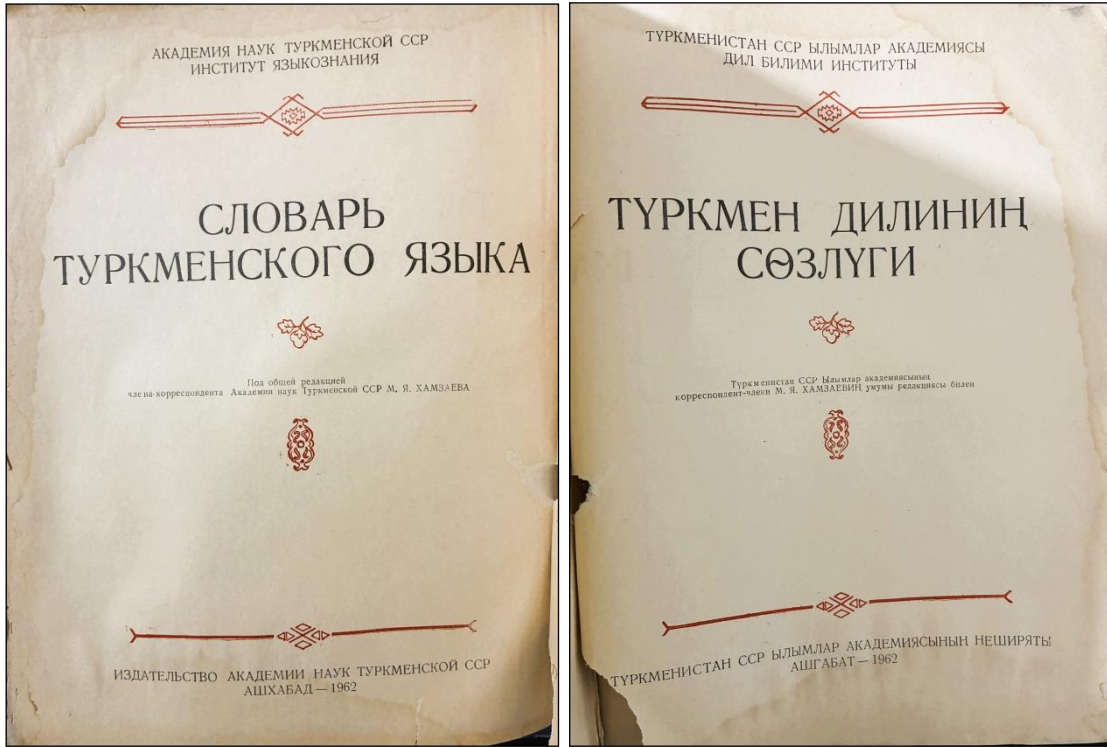
Şekil 7

Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dili Sözlüğü) (1962) İlk Baskı Kapak ve Sırt Kesiti

Şekil 8

Türkmen Diliniň Sözlügi (Türkmen Dili Sözlüğü) (1962) İç Kapak Kesitleri

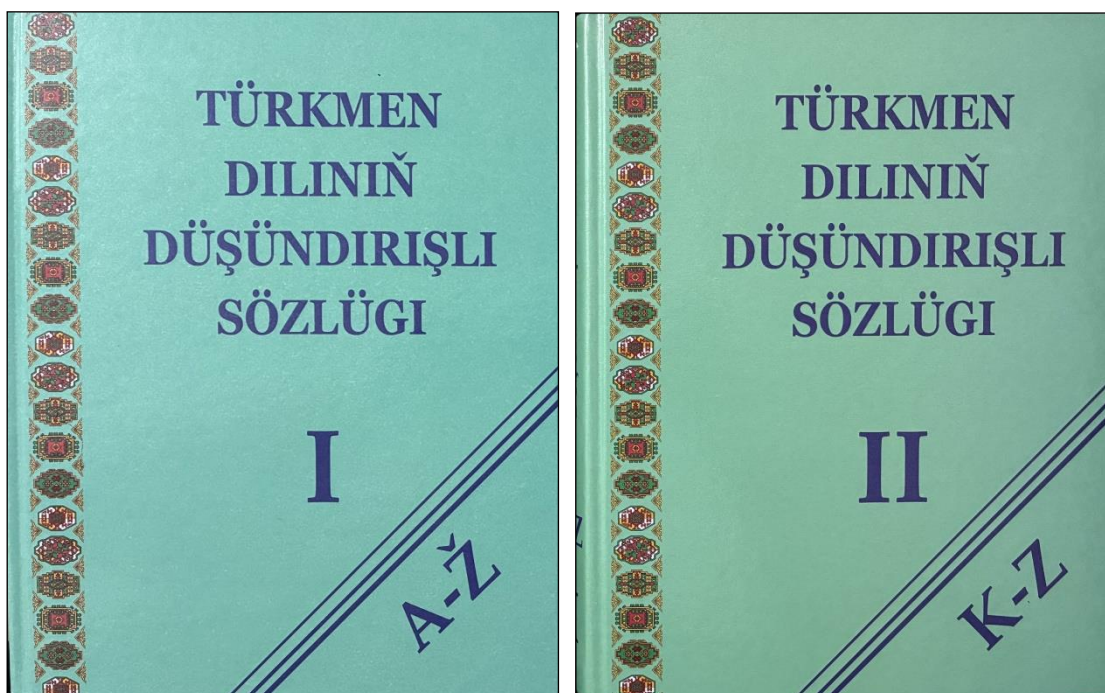

Bu açıklamalı sözlüğünün (S-1962) fotografik olarak (üzerinde düzenleme yapılamayan, .pdf) elektronik ortama aktarılmış sürümü tez danışmanı uzman tarafından temin edilmiştir. Kiril harfli bu elektronik kopya, basılı özgün sözlükle karşılaştırılarak tam, okunabilir ve özgün sürümün kopyası olduğu kontrol edilmiştir.

(S-2016) açıklamalı sözlüğün hazırlanma tarihi nispeten yeni olmasından dolayı bu sözlüğe erişim Türkmenistan resmî makamları üzerinden sağlanmıştır. Sözlüğün özgün ilk baskılarından olan 2016 yılına ait iki ciltlik matbu kitapları ilgili resmî makamlardan temin edilmiştir. (S-2016) sözlüğünün 2 ciltlik dış kapak, sırt ve iç kapaklarından kesitler Şekil 9 ve Şekil 10’da verilmiştir.

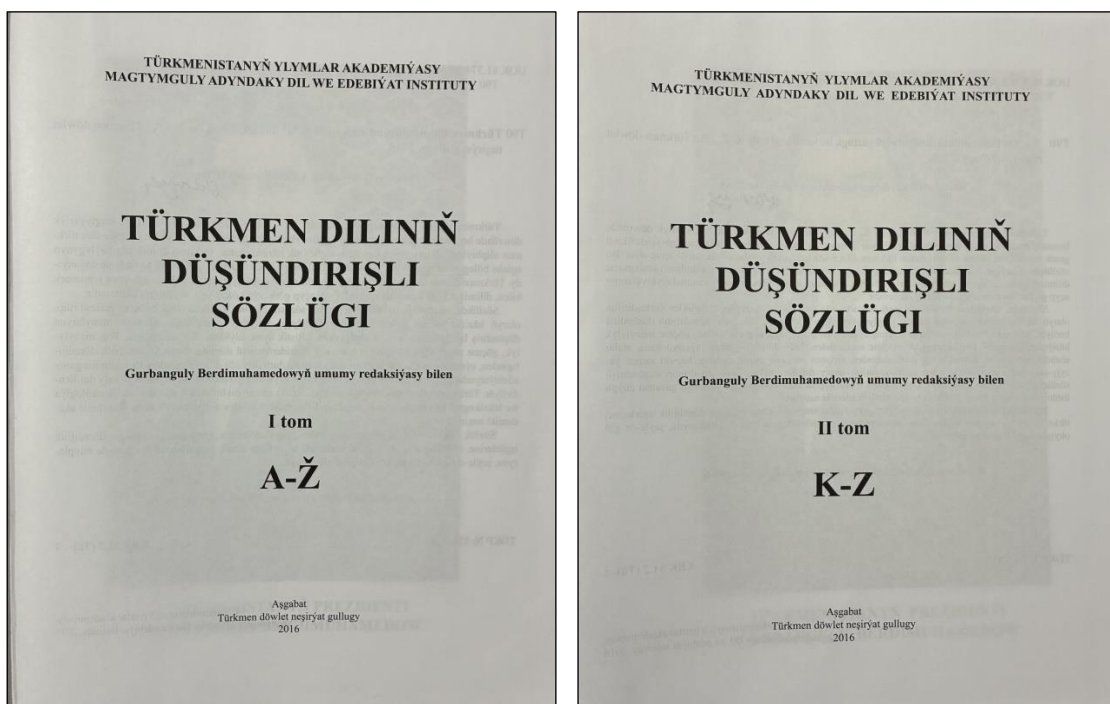
Şekil 9

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (2016) Dış Kapak Kesitleri

Şekil 10

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi I-II tom (2016) İç Kapak Kesitleri

Bu (S-2016) açıklamalı sözlüğe ait elektronik kopyalar da (.pdf ve .doc) telif sahibi yetkili Türkmen makamlarından temin edilmiştir. Elektronik kopyalar özellikle sözlüğün mikroyapısında yer alan maddelerin veri toplama araçlarına aktarılmasında araştırmacıya zaman kazandırmıştır. Araştırmanın alt problemlerinden biri olan, bu sözlüğün “A” ile başlayan madde başlarının Türkiye Türkçesine aktarılması konusunda, kopyalama ve üzerinde düzenleme yapılabilen (.doc) sürümü kolaylık sağlamıştır.

3.5.2. Dokümanların Okunması ve Anlaşılması

Veri kaynağı sözlüklerden (S-1962) Kiril harfli, (S-2016) Latin harfli Türkmen diliyle hazırlanmıştır. Araştırmacı, Kiril ve Latin harfli Türkmen Türkçesini okuma ve okuduğunu anlama yeterliğine sahip bir bilim uzmanıdır. Araştırmanın danışmanı olan akademisyen aynı zamanda Türkmenistan vatandaşı olduğundan, sözlüklerin okunması ve anlaşılmasında ihtiyaç durumunda danışman akademisyenden destek alınmıştır.

Sözlüklerin okunması ve anlaşılmasıyla yapılan verilerin toplanması sürecinde Form 1 ve Form 2 olarak belirtilen makroyapı ve mikroyapı tarama araçları kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde sözlükle ilgili genel çerçevenin görülmesi için öncelikle makroyapı verileri toplanmıştır. Ardından her sözlük için mikroyapı içindeki sözlük maddeleri incelenmiştir. Sözlükler arasından incelemede tarihsel sıra gözetilmiş, önce (S-1962) açıklamalı sözlüğünden veriler toplanmıştır.

3.5.3. Verilerin Analizi

Sözlüklerden toplanan veriler, araştırma alt problemlerine göre sırayla her sözlük için sırayla analiz edilmiştir. Analiz sürecinde önce makroyapı, ardından mikroyapı verileri analiz edilmiştir. Her sözlük için analiz süreçleri tamamlandıktan sonra aynı alt problem için iki sözlükten elde edilen veriler aynı düzlemde karşılaştırılmıştır. Her alt problem için analiz sonuçlarından ulaşılan bulgular, başka araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Araştırmacı tarafından okunan ve anlaşılan sözlük verileri yazılı ve elektronik ortamda, alt problemlere göre mantıksal bir dizinleme ile saklanmıştır. Saklanan veriler ilk olarak araştırmacı tarafından analiz edilmiş ve her alt problem için sözlükler arasında karşılaştırılmıştır. Çalışmada araştırmacı dışında ikinci bir nitel veri analizi uzmanından (Dr. ünvanlı) yararlanılmıştır. İlgili uzman tarafından analiz edilen veriler, araştırmacı tarafından yapılan ilk analiz sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. İki analiz sonuçları karşılaştırılarak araştırmanın varsa tutarsızlıklarının görülmesi sağlanmış, böylece araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin artırılması amaçlanmıştır.

3.6. (S-2016) Sözlüğünün Yazarıyla Görüşme

Araştırmada doküman incelemesi yanında kısmi olarak görüşme yönteminden de yararlanılmıştır. Bu kapsamda (S-2016) sözlüğünü düzenleyen bilim insanlarından biri olan Prof. Dr. Hezretgüli Durdıyev ile Türkiye’de görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede Sayın Durdıyev’e (S-2016) açıklamalı sözlüğüyle ilgili;

- Kuruluş ve yöntem özellikleri,
- Söz varlığı, madde başı ve madde içi sözcük seçimi ile bu alanda yararlanılan kaynaklar konusunda açık uçlu sorular yöneltilmiştir.

Yaklaşık 30 dakika süren görüşmede yazardan alınan yanıtlar araştırmacı tarafından not edilerek kaydedilmiştir. Görüşmeden elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ulaşılan bulgular araştırmanın ilgili alt problemine ait başlık altında sunulmuştur.

3.7. Bulguların Sunumu

Araştırmada elde edilen veriler, analiz ve kıymetlendirme süreçlerinden sonra çalışmanın “bulgular, yorumlar ve tartışma” bölümünde sunulmuştur. Raporlama sürecinde tarihsel sıra gözetilmiş her alt problem için önce (S-1962) sözlüğünden, ardından (S-2016) sözlüğünden ulaşılan bulgular ayrı başlıklar altında sunulmuştur. Son

olarak ayrı bir başlık altında iki sözlükten ulaşılan bulguların karşılaştırması yapılmıştır. Karşılaştırma işlemi iki boyutlu tablolarda yapılmıştır.

Tabloda, ilgili özellik açısından sözlükler için belirtilen alana çeşitli işaret konulmuş ve/veya açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan işareti ilgili özellik açısından varlığı, işareti ise yokluğu temsil etmektedir. Bu işaretlere ilave olarak varlık işaretinin yanına ya da bu işareten bağımsız biçimde “çok sınırlı”, “sınırlı”, “kapsamlı”, “çok kapsamlı” şeklinde derece bildiren ifadeler de yer verilmiştir.

Karşılaştırma tablolarında yapılan özetlemeden sonra sözlükler arasındaki benzerlik ve farklılıklar yorumlanmış, çeşitli araştırma sonuçlarıyla tartışılmıştır. Bu yorumlama ve tartışma süreçleri ilgili konuda sözlüklerden alınan doğrudan alıntı görselleri ya da metinleriyle desteklenmiştir. Ayrıca bu bölümlerde ilgili alt problem sahaları için bazı sonuç ve öneri ifadelerine yer verilmiştir.

3.8. Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik

Nicel araştırmalar bir olgunun ne kadar, ne derece var olduğuna yoğunlaşırken, nitel araştırmalar olguyu derinlemesine betimlemeye, anlamaya, yorumlamaya odaklanır. Bu durumda nitel araştırmalar için geçerlik ve güvenilirliğin sağlanmasında yeni kavram ve anlamlar türetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitel çalışmalarda, nicel çalışmalar gibi sayısal ifadelerle değer türetilmesi zorlaştığından, geçerlik ve güvenilirlik süreçlerinin, çeşitli işlem ve göstergelerle yerine getirilmesi sağlanmaktadır (Creswell, 2013; Fraenkel ve ark., 2012; Patton, 2005).

Nitel araştırmalarda son dönemde geçerlik ve güvenilirlik artırmada; veri kaynakları, veri toplama yolu, veri toplama aracı, örnekleme yolu, veri analizi, araştırmacı ve analizci gibi alanlarda çeşitleme (triangulation), şeffaflık, detaylı raporlama, yansıtıcı günlük tutma, katılımcı teyidi, kanıtlar sunma, ön yargıdan arınık

olma, inandırıcılık, onaylanabilirlik, hesap verilebilirlik, araştırmacı rolü gibi kavramlar türetilmiştir (Lincoln & Guba, 1985; Merriam, 2013; Miles & Huberman, 1994).

Nitel araştırmalar için yukarıda belirtilen kavramlar doğrultusunda bu çalışmada geçerlik ve güvenilirliğin artırılmasına yönelik işletilen süreçler aşağıdaki gibidir:

(1) Veri kaynağı sözlükler birincil kaynak niteliğindedir. Sözlüklerin telif sahipleri kendi dönemlerinin resmî kamu kurumlarıdır.

(2) Veri sözlükler ilgili ve doğru makamlardan temin edilmiştir. Sözlüklerin gerçek, geçerli, güvenilir ve tam olduğu kontrol edilmiştir.

(3) Sözlüklerin elektronik kopyalarının ana, asıl (master copy) dokümanla aynı olduğu kontrol edilmiştir.

(4) Araştırma sürecinin başında sözlük, sözlükçülük, Türk sözlükçülüğü, Türkmen sözlükçülüğü, açıklamalı sözlük konularında alanyazın incelemesi yapılmıştır.

(5) Çalışmada veriler alanyazın incelemesi sonucunda geliştirilen makroyapı ve mikroyapı düzeni tarama formları aracılığıyla toplanmıştır. Veriler bu veri toplama araçlarındaki ana bölüm ve alt başlıklara göre düzenlenmiştir. Bu sayede sözlüklerde ne arandığı sorusu belirgin bir çerçevede ele alınmıştır.

(6) Veri kaynağı sözlüklerin okunması ve anlaşılmasında gerekli durumlarda dil uzmanlarından destek alınmıştır.

(7) Veri toplama araçlarının geliştirilmesi sırasında uzman görüşü alınmıştır.

(8) Toplanan veriler detaylı künyeleriyle (sözlük, cilt, sayfa) saklanmıştır.

(9) Veri toplama ve analizi ile elde edilen bulguların ve ulaşılan sonuçların sunumu araştırmanın alt problemlerine bağlı olarak işletilmiş ve sunulmuştur.

(10) Veri toplama ve veri analizi süreçleri alanda kabul gören model ve adımlara uygun olarak yürütülmüştür.

(11) Veri analizi iki farklı kişi tarafından (araştırmacı ve nitel veri analizi uzmanı) yapılmış, iki analiz arasındaki yüksek tutarlık görölmüştür.

(12) Elde edilen bulgular sözlüklerden yapılan doğrudan alıntı örnekleriyle sunulmuş, savunulan düşünce kanıtlarla desteklenmiştir.

(13) Araştırmanın çeşitli aşamalarında; veri kaynağı (iki açıklamalı sözlük), veri toplama aracı (üç veri toplama aracı), veri analiz yolu (geleneksel ve bilgisayar yardımıyla), araştırmacı (sorumlu araştırmacı ve danışman öğretim üyesi), analizci (araştırmacı ve nitel veri analizi uzmanı) çeşitleme (triangulation) yapılmıştır.

(14) Araştırmacı, çalışma alanında bilgi ve deneyim sahibi olmakla birlikte sözlüklerin karşılaştırma süreçlerinde ön yargıdan arınık bir tutum sergilemiştir.

(15) Araştırmacı çalışma sürecinde karşılaştığı durumlar hakkında detaylı notlar almış, süreçlerle ilgili şeffaf davranmış, gerekli durumlarda danışmanı ve tez izleme komitesi üyelerinin görüşlerini almıştır.

(16) Araştırma sistemli biçimde, belirli adımlara uygun olarak yürütölmüştür. Çalışmanın aynı amaç doğrultusunda, aynı kaynaklarla başka araştırmacılar tarafından yürütölmesi durumunda benzer sonuçlara ulaşılacağı tahmin edilmektedir.

(17) Araştırmanın raporlanması sürecinde anlaşılabilirliği artırmak adına şekil ve tablo gibi görsel destek öğelerinden sıklıkla yararlanılmıştır.

(18) Araştırmanın raporlama süreci sonunda tez metni iki Türk dili uzmanı tarafından okunmuş, alınan dönötlere bağılı olarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

(19) Çalışmanın veri kaynağı sözlükleri açık kaynaklarda yer alan, erişimde kısıtlama olmayan kaynaklardır.

(20) Çalışmanın yürütölmesinde bilimsel etik ilkelerine uyulmuştur.

4. BULGULAR, YORUMLAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde çalışmanın araştırma sorularına yönelik elde edilen verilerden ulaşılan bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Ulaşılan bulgular konuyla ilişkili başka araştırma sonuçlarıyla tartışılmıştır. Bulgu ve yorumlar araştırmanın alt problemlerine uygun olarak türetilmiş başlıklar altında verilmiştir. Aynı başlık için önce (S-1962), ardından (S-2016) sözlüklerine ait durumlar ele alınmış, son olarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

4.1. Sözlüklerin Makroyapı Özellikleri ve Karşılaştırılması

Sözlüklerin makroyapısı ön bölüm, gövde ve ekler kısımlarının genel görünümünden oluşmaktadır. Eldeki iki sözlük bu kısımlar açısından sırasıyla incelenmiş ve ardından karşılaştırılmıştır.

4.1.1. (S-1962) Sözlüğünün Makroyapı Özellikleri

(S-1962) sözlüğünün ön bölümü iç kapak ve künye sayfası dışında aşağıdaki kısımlardan oluşmaktadır:

- (1) Sözlüğü düzenleyenler (1 sayfa)
- (2) Önsöz (söz başı) (2 sayfa)
- (3) Sözlüğün kuruluşu (2 sayfa)
- (4) Şartlı kısaltmalar (1 sayfa)
- (5) Türkmen alfabesi (Kiril harfli) (1 sayfa)

Sözlüğü düzenleyenler sayfası; sözlüğü düzenler (hazırlayan) ve redkollegiya (konu uzmanları arasındaki işbirliği ve görev dağılımı) başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıklar altında sözlüğün hazırlanmasında görevli bilim insanlarının ünvanları (filoloji ilimleri kandidatu, filoloji ilimleri doktoru, profesör gibi), adları (M. Y. Hamzayev, M.

Altayev gibi) ve sözlük hazırlamada görevleri (TSSC İlimler Akademisi ilmî çalışanı, yardımcı üyesi gibi) yer almaktadır.

Sözlüğün önsöz bölümünde;

- Sözlüğün hazırlanma amacı ve muhtemel hedef kitlesi,
- Ülkede çeşitli alanlarda (bilim, sanayi, tarım, kültür) yaşanan gelişmelerin dil alanında da yaşandığı, SSCB'nin Türkmen dilinin gelişimini önemsediği,
- Daha önce Rusça-Türkmence, Türkmence-Rusça iki dilli sözlük çalışmaları ve birçok terim sözlüğü hazırlandığı,
- Sistematik hazırlanmış açıklamalı sözlük olarak bu çalışmanın ilk olduğu,
- Sözlük hazırlanırken yararlanılan sözlüklerin neler olduğu,
- Sözlüğe katkı sağlayan bilim insanlarının kimler olduğu ile ünvan ve görevleri,
- Okuyucuların sözlükle ilgili görüş ve önerilerini hangi adrese gönderebilecekleri ifade edilmiştir.

Önsöz bölümünde bunların dışında, sözlükte;

- Sadece Türkmen dilinde aktif kullanılan sözcüklere odaklanıldığı, kullanılmaya yeni başlayan sözcük örneklerine yer verildiği,
- 18 ve 19. yy. Türkmen edebiyatına ait “*anlamı zor olan, sık kullanılmayan, nadiren kullanılan, eskimiş, diyalektolojik kelimeler ve terimler ile coğrafi ad, özel isimlerin*” yer almadığı,
- Sevgiyi, küçültmeyi (guşjagaz, towujak, keýijek, kitapjyk, depderjik vb.), sıfat derecelerini (sarymtyl, garamtyl, turşumtyk, agrak, ap-ak, garaja) ifade eden sözlerin ve benzer eklerle türetilen kelimelerin, birleşik ve sıra sayılarının, isim fiillerin, yansıma kelimelerin (şag, gümp, pat gibi) ve fiil çatılarının yer almadığı,

- Maddeler için verilen örneklerin “*Marksist-Leninist klasikler, çağdaş edebiyat, ders kitapları, gazete ve dergiler ile popüler bilim kitaplarından*” alındığı belirtilmiştir.

Önsöz bölümüyle ilgili verilen maddelerden anlaşılacağı üzere açıklamalı sözlüğün oluşturulurken güncel söz varlığına odaklanıldığı, Türkmen dilinin söz varlığının tamamının ortaya çıkarılmasına dair bir gayret ortaya konulmadığı, eskidiği ya da tam anlaşılmadığı düşünülen, sık kullanılmayan, diyalektolojik olduğu değerlendirilen, küçültme ifade eden sıfat derecelerinin, yansıma kelimelerin vs. sözlüğe alınmadığı görülmektedir. Bunun yanında Türkmen dilinin söz varlığını açıklamaya yardımcı olacak, örneklendirecek zengin bir edebiyatı olduğu hâlde örnek kullanımların Marksist-Leninist klasik ve çağdaş edebiyat ürünlerinden seçildiği anlaşılmaktadır.

(S-1962) sözlük çalışması ilgili dönemde Türkmen dilinin açıklamalı sözlüğü oluşturulması açısından önemli ve değerli bir girişim olmakla birlikte, çalışmanın Sovyet döneminin siyasi etkisi altında ve bu bakış açısının odağında yürütüldüğü ve ortaya konulduğu söylenebilir.

Sözlüğün kuruluşu kısmında madde sıralamasının nasıl yapıldığı; sözcük türlerinin, terimlerin, millet adlarının, teklik-çokluk ilişkisinin, Sovyet-Enternasyonal sözcüklerin, mastarların, olumsuzluk eklerinin, noktalama işaretlerinin ve birçok hususun nasıl seçildiği ve verildiği hakkında bilgi sunulmuştur. Bu bölümle ilgili detaylar sözlüklerin kuruluş ve yöntemi başlığı altında verilmiştir.

Şartlı kısaltmalar kısmında sözlükte yer alan 83 farklı kısaltmanın yazımı ve anlamı açıklanmıştır. Kısaltmalar iki ile yedi arasında değişen sayıda harf ve sonuna konulan nokta işareti ile yapılmıştır. Burada kısaltmalar eğik (italik), açıklaması normal yazı biçiminde verilmiştir.

Türkmen alfabesi kısmında dönemin Kiril harfli Türkmen alfabesine yer verilmiştir. Bu alfabe sözlüğün ön bölümünde Şekil 11'deki gibi verilmiştir.

Şekil 11

Kiril Harfli Türkmen Alfabeti (S-1962, s.10)

ТҮРКМЕН ДИЛИНИҢ ЭЛИПБИЙИ					
Басма харплар	Язма харплар	Харпларың атлары	Басма харплар	Язма харплар	Харпларың атлары
А а	А а	а	П п	П п	пе
Б б	Б б	бе	Р р	Р р	эр
В в	В в	ве	С с	С с	эс
Г г	Г г	ге	Т т	Т т	те
Д д	Д д	де	У у	У у	у
Е е	Е е	е	Ү ү	Ү ү	ү
Ё ё	Ё ё	ё	Ф ф	Ф ф	эф
Ж ж	Ж ж	же	Х х	Х х	ха
Ж ж	Ж ж	же	Ц ц	Ц ц	це
З з	З з	зе	Ч ч	Ч ч	че
И и	И и	и	Ш ш	Ш ш	ша
Й й	Й й	йы	Щ щ	Щ щ	ща
К к	К к	ка	Ъ ъ	Ъ ъ	айырма белгиси
Л л	Л л	эл	Ы ы	Ы ы	ы
М м	М м	эм	Ь ь	Ь ь	юмшаклык белгиси
Н н	Н н	эн	Э э	Э э	э
Н н	Н н	эң	Ә ә	Ә ә	ә
О о	О о	о	Ю ю	Ю ю	ю
Ө ө	Ө ө	ө	Я я	Я я	я

Sözlüğün ön bölümünde verilen Kiril harfli Türkmen alfabesi 38 harften oluşmaktadır. Alfabe tabloda 3 sütun hâlinde sunulmuştur. Bu sütunlarda sırasıyla harfin matbu yazımı, el yazısıyla yazımı ve harfin adı verilmiştir.

1940 yılı Nisan ayında, Türkmenistan Komünist Partisi Merkezi İcra Bürosu tarafından 1928 yılından itibaren kullanılan Latin harfli Türkmen alfabesinin Kiril

harfleriyle değiştirilmesi çalışmasına başlanmıştır. Kiril harfli alfabeye geçiş 1940 yılı Mayıs ayında onaylanmış, aynı yılın Temmuz ayından itibaren tüm kamu kurumlarında işlerin yeni Kiril harfli alfabeye yürütülmesi, Eylül ayından itibaren okullarda bu alfabeye eğitime başlanması sağlanmıştır. Kiril harfli alfabe Türkmenistan'da 1940-1993 yılları arasında önemli bir değişikliğe uğramadan kullanılmıştır (Sarıyev, 1999).

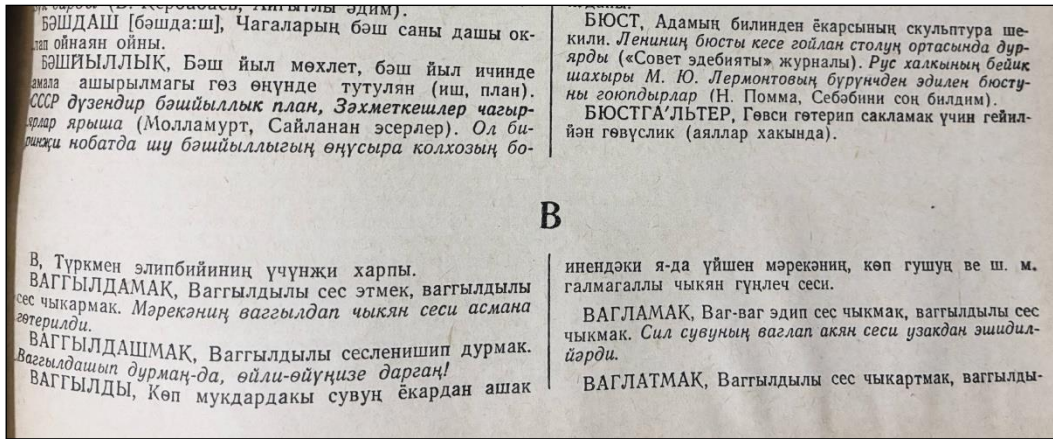
Kiril harfli Türkmen alfabesi oluşturulurken yapılacak Rusça alıntılarının imlasının korunması amacıyla Rus alfabesinin bütün harfleri (33 harf) alfabeye alınmıştır. Türkmen diline özgü bazı ünlüler için üç, ünsüzler için iki harf daha alfabeye dâhil edilmiştir. Türkmen dilindeki uzun ünlüler için alfabede bir karşılık verilmemiştir. Bu durum Türkmen Türkçesine ait sözlerin yazımında eş yazımlığa yol açmıştır. Rusça alıntı sözlerin orijinal imlalarıyla verilmesi amacıyla Kiril harfli Türkmen alfabesine dâhil edilen harfler Türkmen Türkçesine özgü sözcüklerin yazımında da kullanılmıştır. Bunun sonucunda iki ayrı sesin tek bir harfle ya da tek bir sesin farklı harflerle yazımı gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Çarıyarov, 1973; Sarıyev, 1999; User, 2006).

Rusya, benzer dil ve alfabe politikasını SSCB çatısı altındaki tüm Türk Cumhuriyetleri ve boyları için uygulamıştır. Türk Cumhuriyetleri için oluşturduğu Kiril harfli alfabelerde Rusçaya uygun sesleri benzer tutarken diğer harfleri olabildiğince değiştirmiştir. Bu değişiklik ilgili Türk diline özgü söyleyişlerden bağımsız olarak kasıtlı biçimde yapılmıştır. Bu dil politikasının temelleri Sovyet döneminden önce Çarlık rejiminde Kazan bölgesinde faaliyet gösteren ünlü Rus misyoneri Profesör N. İvanoviç İlminskiy (1822-1891) tarafından atılmış, uygulaması Sovyet dönemine kalmıştır. Bu politika sonucunda alfabeleri de birbirinden farklı olan Türk boyları birbirlerinin yazısını okuyamaz hâle gelmiştir. Bu girişimin ardında Türk boylarını parçalama, ortak bir soy ve tarih şuurundan uzaklaştırma amacı yatmaktadır (Devlet, 1985).

(S-1962) sözlüğünün gövde yapısı dönemin Kiril harfli Türkmen alfabesi için belirlenen sıraya göre düzenlenmiştir. Yaklaşık 26.000 maddeden oluşmaktadır. 860 sayfadır. Orijinal ilk baskı kitabın ebatları 26 cm (uzunluk), 20 cm (genişlik), 5 cm'dir (kalınlık). (S-1962) sözlüğünün gövde yapısına ilişkin kesit Şekil 12'de gösterilmiştir.

Şekil 12

(S-1962) Sözlüğünün Gövde Yapısından Kesit, s.119

Sözlüğün gövde yapısından iki sütun hâlinde hazırlandığı görülmektedir. Madde başları girintiyle (3 mm), büyük harflerle ve normal (kalın değil) yazıyla verilmiştir. Sözlükte her harf için ilk madde başı ilgili harftir. Harfin açıklamasında Türkmen alfabesinin kaçınıcı harfi olduğu belirtilmiştir.

Madde başı ile açıklaması virgül (,) ile ayrılmıştır. Açıklamaya büyük harfle başlanmış, küçük harfle devam edilmiştir. Açıklama normal (italik değil) yazıyla sunulmuştur. Açıklamadan sonra örnek kullanım eğik (italik) olarak verilmiş, örnek kullanımın kaynağı parantez () içinde, eser ve yazar adı birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Madde içi (alt madde), madde başıyla ilgili açıklama, örnek kullanım ve örneğin kaynağından sonra konulan romb işareti (eş kenar dörtgen ◊) ile verilmiştir. Madde içinin ilk harfi büyük, kalan harfleri küçük ve normal yazılıdır. Madde içi ile açıklaması uzun çizgi (—) işaretiyle ayrılmıştır. Madde içine ilişkin örnek eğik (italik) ve ilk harfi büyük, alıntının kaynağı parantez içinde verilmiştir. Madde noktayla sonlandırılmıştır.

Sözlüklerin gövde yapısı içinde bulunan maddelerle ilgili detaylar, sözlüğün kuruluş ve yöntemleri ile mikroyapı özellikleri bölümlerinde sunulmuştur.

(S-1962) sözlüğünün ekler bölümü üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar;

- (1) Farklı takvimlere göre yıl çevirisi (yıl övürmek, 4 sayfa),
- (2) Künye (1 sayfa),
- (3) Düzelti (1 sayfa) sayfalarıdır.

Yıl çevirisi kısmında Türkmenlerin geçmiş dönemlerde kullanmış oldukları takvimlerin miladi takvimde karşılık geldiği aylar ve yıllar verilmiştir. Bir sözlük eki olarak oldukça kapsamlı bilgilerin yer aldığı bu bölümde geçmişte takvim ve zaman ölçümünün nasıl yapıldığı (müneccimlik, yıldız ve gök cisimlerinin konumuna göre zaman belirleme), günümüzde ise astronomi biliminin gelişmesiyle daha hassas zaman birimlerinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Türkmenler ve bölgedeki birçok kavmin (Özbek, Azerbaycanlı gibi) uzak ve yakın geçmişte 12 hayvanlı takvim ile Hicri takvime ait ay ve yıl birimlerini kullandıkları belirtilmiştir.

Geçmişin çeşitli eserlerinde yıl ya da ay ile ilgili bilgiler bulunduğu, ancak bunların günümüz miladi takvim karşılığını hesaplamada zorluk yaşandığı, yıl çeviri ekinin sözlüğe bu yüzden konulduğu ifade edilmiştir. Geçmişteki takvimlerden özellikle 12 hayvanlı ile (Hıtaylar tarafından başlatıldığı belirtilen) miladi takvim arasındaki dönüşümlere fazlaca yer verilmiştir. Bu dönüşümde 1684-1963 yılları arası verilmiş, sunulan dönüşüm bilgisiyle daha eski yılların dönüştürülmesine de imkân tanınmıştır.

(S-1962) sözlüğüne ek olarak verilen yıl çevirme bilgilerine dair görsel örnekleri Şekil 13'te sunulmuştur.

Şekil 13

(S-1962) Sözlüğünün Ekinde Bulunan Yıl Çevirme Görseli Örnekleri, s.863-866

Йылың тер-тип санлары	Йылыларың ады	Пайланман галан сан
IX	бижін	0
X	такык	1
XI	ит	2
XII	доңуз	3
I	сычан	4
II	сығыр	5
III	барс	6
IV	товшан	7
V	лув	8
VI	йылан	9
VII	йылкы	10
VIII	гоюн	11

Тер-тип №	Түрк-менлер-де	Газак-ларда	Монгол-тарларда	Тәжик-фарсларда	Маны-лары
I	сычан	тышкан	сичкан-ил	муш	сычан
II	сығыр	сиыр	уд-ил	бакар (гау)	сығыр
III	барс	барыс	барс-ил	феленг	барс, гап-лан
IV	товшан	коян	тушкан-ил	харгувш	товшан
V	лув	үлу	луй-ил	нэхэнг	балык, аждарка
VI	йылан	жылан	идан-ил	мар	йылан
VII	йылкы	жылкы	юнт-ил	эсб	ябы (ат)
VIII	гоюн	кой	куй-ил	гүсбэнд	гоюн
IX	бижін	мэшин	пичин-ил	хэмдүне	маймын, йүзгүч
X	такык	тауык	тахагу-ил	мург	товук
XI	ит	ит	ит-ил	сэг	ит
XII	доңуз	доңыз	тунгуз-ил	хук (хынзир)	докуз

Тер-тип №	Мүче йылыларының атлары	Милады (европа) йыл									
I	сычан	1684	1696	1708	1720	1732	1744	1756	1768	1780	1792
II	сығыр	1685	1697	1709	1721	1733	1745	1757	1769	1781	1793
III	барс	1686	1698	1710	1722	1734	1746	1758	1770	1782	1794
IV	товшан	1687	1699	1711	1723	1735	1747	1759	1771	1783	1795
V	лув	1688	1700	1712	1724	1736	1748	1760	1772	1784	1796
VI	йылан	1689	1701	1713	1725	1737	1749	1761	1773	1785	1797
VII	йылкы	1690	1702	1714	1726	1738	1750	1762	1774	1786	1798
VIII	гоюн	1691	1703	1715	1727	1739	1751	1763	1775	1787	1799
IX	бижін	1692	1704	1716	1728	1740	1752	1764	1776	1788	1800
X	такык	1693	1705	1717	1729	1741	1753	1765	1777	1789	1801
XI	ит	1694	1706	1718	1730	1742	1754	1766	1778	1790	1802
XII	доңуз	1695	1707	1719	1731	1743	1755	1767	1779	1791	1803

Yıl ve ayların çevrilmesine dair görsellerden anlaşılacağı üzere 12 hayvanlı takvimde (müçe yıl adları) hangi hayvanların olduğu; Türkmenler, Kazaklar, Moğollar ve Tatarlar, Tacikler ve Perslerde bu hayvanların hangi değişikliğe uğradığı ve

anlamları; geçmiş yıllarda hangi yılın hangi hayvan yılına karşılık geldiği; şemsi (güneş) ve kameri (ay) ay adları, dönüşümleri gibi bilgiler verildiği görülmektedir.

(S-1962) sözlüğünde yıl çevirme adıyla 12 hayvanlı (Müçe) ve Hicri takvim ile bunların şemsi ve kameri ay sistemlerinin birbirine dönüşümünün ayrıntılı biçimde ek sunulması faydalı bir düşünce olarak görülmektedir. Sözlükten faydalananlar bu sayede geçmiş zamana ait yıl ve ay dönüşümlerini kendi gayretleriyle hesaplayabilmişlerdir. Sözlüğü hazırlayanların ya da karar verici editörlerin 12 hayvanlı takvim için başlangıç noktasını Moğol kökenli Hıtaylar olarak belirlemesi (Hıtayların eski zamanlardaki kıblenamerinin yuvarlak şekli), bu takvim sistemine dair açıklamalarda Türk ifadesine yer vermemesi önemli bir eksiklik veya politik bir tercih olarak görülebilir.

12 hayvanlı takvim Asya’da Türkler ile Çinliler başta olmak üzere Japon, Kore, Vietnam, Moğol ve Mançu halkları tarafından kullanılmış, her hayvanın bir yılı temsil ettiği ve 12 yıllık dönemlerle takvimlerin süregeldiği bir sistemdir. Güneş yılını esas alan bu takvim sistemi kullanıldığı milletin inanışlarına göre zaman ölçümü yanında din, yön tayini, gök bilimi, denizcilik, gece-gündüz, mevsim, mitoloji, astroloji, burç, talih-baht, gelecek öngörüsü gibi çok çeşitli kavramlarla ilişkili biçimde ele alınmıştır. 12 hayvanlı Türk takvimi de Eski Türklerden itibaren Türk kültüründe yeri olan; zaman ölçümünden, geleneksel eğlencelere; dini inanıştan halk edebiyatına kadar birçok kültürel unsurla ilişkilidir (Biray, 2009; Kara, 2006; Tavkul, 2007; İsmail, 2003; Vasilyev, Kirişçioğlu ve Killi, 1996).

Künye sayfasında; sözlüğün adı, yayıncı kuruluşu, basım kararı ve karar numarası, basımı yapan kurum, redaksiyon ekibi, sözlüğün hazırlanmasında yapılan toplantılar, toplantı karar ve tutanak numaraları, sözlüğün yayınına ilişkin ruhsat numarası, neşriyat numarası, yayımlanma tarihi, sözlüğün basıldığı kâğıt ebatları, isteme adresi, sözlüğe ilişkin görüş ve önerin iletebileceği adres bilgileri belirtilmiştir.

Düzelti sayfasında; sözlüğün içinde yazımı ya da söyleyişi hatalı verilen madde başlarının düzeltilmiş, olması gereken hâli verilmiştir. Burada 27 madde başı için sayfa numarası, satır numarası (üstten ve alttan), yazım ve söyleyiş bilgisine yer verilmiştir.

4.1.2. (S-2016) Sözlüğünün Makroyapı Özellikleri

(S-2016) sözlüğünün ön bölümü aşağıdaki kısımlardan oluşmaktadır:

- (1) Künye ve genel tanıtım (1 sayfa)
- (2) Dönemin Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhamedov’un portresi (1 sayfa)
- (3) Türkmenistan Millî Marşı (Döwlet Senasy) (1 sayfa)
- (4) Türkmenistan Devlet Tuğrası (1 sayfa)
- (5) Türkmenistan Devlet Bayrağı (1 sayfa)
- (6) Dönemin Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhamedov’un sözlük için kaleme aldığı “Dilde Halkın Ruhu Yaşar” adlı giriş yazısı (3 sayfa)
- (7) Önsöz (Söz başı) (3 sayfa)
- (8) Sözlüğün kuruluşu hakkında (9 sayfa)
- (9) Şartlı kısaltmalar (2 sayfa)
- (10) Türkmen Alfabeti (Latin harfli) (1 sayfa)

Künye ve genel tanıtım kısmında; sözlüğün dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov’un genel redaksiyonunda oluşturulduğu, iki cilt ve 644 + 596 sayfadan oluştuğu, açıklamalı sözlük olarak yeni Türkmen alfabesiyle ilk kez hazırlandığı, yaklaşık 50.000 madde içerdiği, mevcut Türkmen dili söz varlığının büyük bölümünü kapsadığı, Türkmen kültürü ve edebiyatına özgü örnek alıntılar yapıldığı, Türkmen sözlük bilimi açısından geniş kapsamlı bir akademik yayın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sözlüğün faydalı olacağı hedef kitle, sözlüğü hazırlayan bilim insanları, yayın künyesi (yayın yılı, numarası, yeri ve yayınlayan kurum) verilmiştir.

Sözlüğün ön bölümünde sırasıyla birer sayfada; dönemin Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhamedov'un portresi, Türkmenistan Millî Marşı, Türkmenistan devlet tuğrası, Türkmenistan devlet bayrağına yer verilmiştir. (S-1962) sözlüğünden farklı olarak sözlüğün ön bölümde yer verilen bu sayfalar tam bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti'ne özgü millî ve kültürel unsurlardır.

Sözlüğün ön bölümünde yer alan bir diğer kısım dönemin Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhamedov'un sözlük için kaleme aldığı "Dilde Halkın Ruhu Yaşar" adlı üç sayfalık giriş yazısıdır. Sayın Cumhurbaşkanı'nın bu yazısında; Türkmen dilinin halkın manevi dünyasının bir aynası olduğu, Türkmenistan'ın resmî devlet dili olduğu, Türkmen milletin çok çeşitli alanlarda gelişmesinde bu dilin ne derece önemli olduğu; bağımsız ve tarafsız Türkmenistan Devleti için zengin Anayasa, gurur verici Bayrak, güzel Tuğra, gönüllerin şarkısı Millî Marş gibi Türkmen dilinin de baki ve mukaddes olduğu vurgulanmıştır.

Bu yazıda ayrıca; Türkmen dilinin zengin kökleri ve söz varlığı, Türkmen sözlük biliminin Kâşgarlı Mahmud'la başlayan uzun ve geniş serüveni ile bu süreçte yer alan kişi ve sözlükler, eldeki sözlüğün üretim süreci ile Türkmen dili ve söz varlığı için eşsiz işlevi, sözlükteki örnek kullanımların Türkmen kültür ve edebiyatı içinden özenle ve nasıl seçildiği, böylesine kapsamlı ve harika bir sözlüğün Türkmen halkının manevi hazinesi ve büyük bir anıtı olacağı gibi önemli hususlar dile getirilmiştir. Bu açıklamalı sözlük için (S-2016) dönemin Cumhurbaşkanı tarafından bizzat redaksiyon yapılması ve özel bir giriş yazısı hazırlanması sözlüğe verilen önem ve değeri göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Önsöz (söz başı) kısmında özetle sözlüğün;

- Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü sözlük bilimcileri tarafından iki ciltlik olarak hazırlandığı,

- Açıklamalı sözlük olarak belirli ölçüt ve yöntemlere göre normatif olarak oluşturulduğu (daha önce hazırlanan yönetmeliğe göre, 50.000 madde başı ve bunlara bağlı alt maddelerin alfabetik sırayla dizilmesi gibi),

- Türüne göre büyük bir sözlük olduğu,
- Türkmen dilinin söz varlığını, bağımsızlık yıllarında ortaya çıkan yeni kelime ve terimler ile bunların yeni anlamlarını da içerdiği,

- Alıntı ve örnekleri açısından Türkmen millî klasik eserleri ve folklor unsurları ile çağdaş sanatçı, şair ve yazarların eserlerine yer verdiği,

- Bilimsel ve güvenilir olması yanında, sözlükte halkın dil zenginliğinden (efsane, destan, türkü, masal, klasik edebiyat ürünleri) sıkça yararlanıldığı;

- Oluşturulmasında dilin saflığının korunmasının da amaçlandığı, katkı sunan bilim insanı, yazar, şair ve diğer emekçilerin bu durumu dikkate aldığı,

- Hazırlanmasında daha önce ortaya konulan (S-1962) açıklamalı sözlüğün ve yazarlarının emeklerinin kritik bir öneme sahip olduğu,

- Mükemmel, geniş kapsamlı bir sözlük olarak ortaya çıkmasında yazarlar olan G. Kıyasova, A. Geldimirov, H. Durdıyev'in büyük emekleri olduğu,

- Gelecek dönemlerde üzerine inşa edilecek yeni sözlük çalışmalarının da yapılacağı, yapılması gerektiği,

- Geliştirilmesi için her türlü görüş ve önerilerin belirtilen adrese yapılabileceği ifade edilmiştir.

(S-2016) sözlüğünün önsöz bölümünde yer alan ifadelerden; sözlüğün büyük, kapsamlı ve titiz bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Sözlük hazırlanırken daha önce oluşturulan (S-1962) açıklamalı sözlüğünden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Fakat bu sözlüğün toplam madde sayısı önceki sözlüğün neredeyse iki katıdır (26.000, 50.000). (S-1962) sözlüğü “*eskimiş, zamanı geçmiş, bilinmeyen, az bilinen, anlamı zor, diyalektolojik ...*” sözlüklere yer vermezken, bu sözlükte Türkmen dilinin klasik

çağlarına dair sözlerine de yer verilmiş, Türkmen dilinin söz varlığı daha geniş biçimde ortaya konulmuştur. Önceki sözlükte madde başlarına dair örnek alıntılar; Marksist-Leninist klasikler ile çağdaş edebiyattan seçilirken, bu sözlükte çağdaş eserler yanında millî klasik Türkmen eserlerinden, folklor unsurlarından da yararlanılmıştır. Örneğin (S-2016) sözlüğünde bulunan 944 madde başı için Türkmen millî şairi ve mutasavvıfı Mahtumkulu Firaki'den 1044 alıntı yapılmış olması bu durumun önemli bir göstergesidir (Gün ve Sarıyev, 2024).

Sözlüğün kuruluşu kısmı oldukça kapsamlı ve detaylı biçimde ele alınmış, bu bölümde sözlüğün oluşturulmasında izlenen yol ve yöntem bilim açıklanmıştır. Kuruluş yöntemi açısından sözlüğün madde başlarının alfabetik sırayla dizildiği, büyük ölçekli ve kapsamlı bir sözlük olduğu, madde başı ve alt maddelerin uygun örneklerle pekiştirildiği ifade edilmiştir. Sözlükte yer alan maddeler tür açısından 23 farklı grupta incelenmiştir. Ele alınan madde başları, alt maddeler, bunların yazım ve sınıflandırma süreçleri, noktalama işaretlerinin (nokta, virgöl, iki nokta, parantez, köşeli parantez gibi) kullanımları, büyük-küçük harf kullanımı; kelimelerin kalın, normal, eğik yazımları; numaralandırma, maddelerin söyleyişlerinin yazımı gibi hususlar burada açıklanmıştır. Bu bölümle ilgili detaylar sözlüklerin kuruluş ve yöntemi başlığı altında verilmiştir.

Şartlı kısaltmalar kısmında sözlükte yer alan 71 kısaltmanın yazımı ve anlamı verilmiştir. Kısaltmalar bir - dokuz harf arasında değişen sayıda harf ve sonuna konulan nokta işareti ile yapılmıştır. Kısaltmalar eğik, açıklaması normal yazıyla verilmiştir.

Türkmen alfabesi kısmında Latin harfli Türkmen alfabesine yer verilmiştir. Bu alfabe sözlüğün ön bölümünde Şekil 14'teki gibi verilmiştir.

Şekil 14

Latin Harfli Türkmen Alfabeti (S-2016, s.23)

TÜRKMEN ELİPBİYİ

Aa, Bb, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Žž, Kk, Ll, Mm, Nn, Ňň, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Ww, Yy, Ýý, Zz.

S-2016 sözlüğünde yer verilen söz varlığı yukarıda verilen 30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesi temel alınarak hazırlanmış ve sıralanmıştır. Bu alfabe bağımsız Türkmenistan'ın kuruluşuyla birlikte 1993 yılında kabul edilmiş, 1999 yılında yeniden düzenlenerek son hâlini almıştır (Sarıyev, 1999; User, 2006).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra diğer Türk cumhuriyetleri gibi Türkmenistan'da da dil yapısına yeterince uygun olmayan Kiril harfli alfabe meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Türkmenistan'daki genel kamuoyu ve Türkmen dil uzmanlarının kanaati ağırlıkla, Türkmen diline en uygun alfabenin daha önce de kullanılan (1928-1940) Latin harfli olması gerektiği üzerinedir. Yapılan çeşitli çalışmalardan sonra Latin harfli Türkmen alfabesine geçilmiştir (Borjakow ve ark., 1999; Çarıyarov, 1991; Kara, 2000; Özkan, 2017; Sarıyev, 1999; Şahin, 2002).

(S-2016) açıklamalı sözlüğünün gövde yapısı Latin harfli Türkmen alfabesi için belirlenen sıraya göre düzenlenmiştir. Yaklaşık 50.000 madde başından oluşmaktadır. Sözlük, ekler bölümü hariç birinci cildi 644, ikinci cildi 596 olmak üzere toplam 1240 sayfadır. Kitapların ebatları 26,5 cm (uzunluk), 21 cm (genişlik), 3,5 cm + 3,5 cm (kalınlık) şeklindedir. (S-2016) sözlüğünün gövde yapısına ilişkin kesit Şekil 15'tedir.

Şekil 15

(S-2016) Sözlüğünün Gövde Yapısından Kesit, s.106

B B, Türkmen elipbiýiniň ikinji harpy. BA [ba:] I, Nusgawy edebiýatyň dilinde -ly, -li goşulmasynyň manysyny aňladyp, sözüň öňünden goşulýan goşulma (<i>bahabar – habarly</i>). <i>Tany dosty-duşmanyň, öýüne bahabar gezgin</i> (Mollanepes). BA [ba:] II, Haýran galmagy, begenji aňladýan ümlük. – <i>Ba, siziň kölegede oturyp, agtaryp oturan palyňyzy – diýip, ol oturanlaryň ýüzüne şatlykly bir zat aýjak bolýan ýaly ýyljyraklap seredip çykdy</i> (N. Saryhanow). BABA [ba:va] at. 1. Ejeň kakasyna bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz, ejeň kakasy. <i>Myradnyň babasynyň babasy</i>. <i>Muwat, şahar, babasynyň babasy</i>.	106 BAD hökmünde <i>babasyl keselini bejermekde hem ulanyldyrlar</i> ("Türkmenistan"). BABASYLLY [ba:vasy:illy], <i>syp.</i> Babasyly bar bolan. BABATDA [ba:vatda], 1. "Barada, hakynda, dogrusynda" ýaly many aňladýan kömekçi söz. <i>Bu babatda oňa telim gezek aýdypdyrlar</i>. 2. Taýdan, tarapdan, jähetden ýaly nukdaýnazar aňladýan söz. <i>Galladan we gowaçadan bol hasyl alyan kärendeçiler şu babatda berýän goldawy üçin himiýa kärhanasynyň işgärlerine minnetdarlyk bildirýärler</i> ("Türkmenistan"). 3. göç.m. "Her, her bir" diýen sözler bilen gelip, "her niçik bolsa-da", "nähili bolsa-da" diýen manyny aňladýan kömekçi söz. <i>Her babatda şundan gowusy ýok</i>. BABATYNYDA [ba:vatynna], "Barasynda, hakynda, dogrusynda" ýaly manyly kömekçi söz. <i>Ykdysadyýet babatynda düýpli öňe gidişlikler gazanylyar</i>.
---	--

Sözlüğün gövde yapısından iki sütun halinde hazırlandığı görülmektedir. Madde başları girintiyle (6 mm), büyük harflerle ve kalın yazıyla verilmiştir. Sözlükte her harf için ilk madde başı ilgili harftir. Harfin açıklamasında Türkmen alfabesinin kaçınıcı harfi olduğu belirtilmiştir. Alt maddeler küçük harfle, kalın biçimde verilmiştir. Alt maddelerin yazımı satır başından yine girintiyle (6 mm) ve başında romb işareti (eş kenar dörtgen ◇) ile yapılmıştır.

Madde başından sonra ilk olarak köşeli parantez [] içinde maddenin söyleyişi verilmiştir. Ardından virgül (,) ile ayrılarak maddenin sözcük türü ilgili kısaltmasıyla sunulmuştur. Kısaltmadan sonra maddenin açıklaması ilk harfi büyük olacak şekilde verilmiş, açıklama nokta ile tamamlanmıştır. Birden fazla açıklaması olan maddeler için her açıklama sayı ile numaralandırılarak sunulmuştur. Maddeler için örnek kullanımlar eğik yazıyla verilmiştir. Örnek kullanıma ilişkin kaynak kişi parantez (), kaynak eser parantez ve tırnak (" ") içine alınmıştır. Kaynak kişi eseriyle birlikte verildiğinde parantez ve tırnak birlikte kullanılmış, kaynak kişi ve eser birbirinden uzun çizgi ("–") ile ayrılmıştır. Kaynak kişi ya da eser gösterilmeyen örnek kullanımlar da mevcuttur. Her madde noktayla sonlandırılmıştır.

Sözlüklerin gövde yapısı içinde bulunan maddelerle ilgili detaylar, sözlüğün kuruluş ve yöntemleri ile mikroyapı özellikleri bölümlerinde sunulmuştur.

(S-2016) sözlüğünün ekler bölümü dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlar her cilt için ayrı olmak üzere;

- (1) Harf temelli içindekiler sayfası (mazmuny) (1 sayfa)
- (2) Künye-1 (sözlük adı, cildi ve harf aralıkları, yazarlar) (1 sayfa),
- (3) Künye-2 (yasal ve teknik bilgiler) (1 sayfa),
- (4) Künye-3 (yayımlayan kurum ve matbaa bilgileri) (1 sayfa) şeklindedir.

İçindekiler sayfaları her cilt için ayrı olmak üzere; birinci cilt için sözlüğün ön bölümünde yer alan başlıklar ile A - Ž harf aralığı (7 - 644), ikinci cilt için ön bölümü ve K - Z harf aralığı için (7 - 579) sayfa başlangıçlarından oluşmaktadır. Sözlüğün ikinci cildi için de sayfa numaraları baştan başlatılmıştır.

(S-2016) sözlüğünün içindekiler sayfaları Şekil 16’da gösterilmiştir.

Şekil 16

(S-2016) Sözlüğünün İçindekiler Sayfaları, s.645 ve s. 597

MAZMUNY	
Dilde halkyň ruhy ýaşayar.....	7
Sözbaşy	10
Sözlügiň gurluşy hakynda.....	13
Şertli gysgaltmalar.....	22
Türkmen elipbiýi	23
A	24
B	106
Ç	181
D	237
E	332
Ä	361
F.....	367
G	368
H	526
I	587
J.....	612
Ž	644

Şertli gysgaltmalar	7
Türkmen elipbiyi	8
K	9
L	69
M	82
N	126
Ň	143
O	144
Ö	173
P	201
R	237
S	244
Ş	345
T	374
U	434
Ü	453
W	465
Y	478
Ý	491
Z	579

(S-2016) sözlüğünün iki cildine ait içindekiler sayfaları incelendiğinde ilk cildin A – Ž, ikinci cildin K – Z harf aralıklarını kapsadığı anlaşılmaktadır.

(S-2016) sözlüğünün ekler bölümünün kalan kısımları farklı bilgiler içeren ve birer sayfadan künye sayfalarıdır. İlk künye sayfasında sözlüğün adı, cilt numarası, kapsadığı harf aralıkları ile sözlüğün hazırlanmasında emeği geçen redaksiyon heyetinin ad ve görevlerine yer verilmiştir. İkinci künye sayfasında sözlüğün yayın numarası, ruhsat numarası ve tarihi, sayfa ölçeklemesi, sayfa ebatları, baskı numarası ve baskı adedi belirtilmiştir. Üçüncü künye sayfasında sözlüğü neşreden kurum adı, kurumun adresi, sözlüğün basıldığı matbaa ve matbaanın adresine yer verilmiştir.

4.1.3. Makroyapı Özellikleri Açısından Sözlüklerin Karşılaştırılması

Çalışmanın konusu olan (S-1962) ve (S-2016) açıklamalı sözlüklerinin makroyapı özelliklerine ilişkin yukarıda açıklanan bulgular Tablo 2’de karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir.

Tablo 2*Sözlüklerin Makroyapı Özelliklerinin Karşılaştırılması*

Makroyapı Özellikleri		(S-1962)	(S-2016)
Ön bölüm	Künye	✓	✓
	Önsöz	✓	✓
	Sözlüğün kuruluşu	✓	✓
	Şartlı kısaltmalar	✓	✓
	Türkmen alfabesi	✓	✓
	Devlet Başkanının portresi	✗	✓
	Millî marş	✗	✓
	Devlet Tuğrası	✗	✓
	Devlet Bayrağı	✗	✓
	Devlet Başkanının giriş yazısı	✗	✓
Gövde	Cilt sayısı	1	2
	Sayfa sayısı	860	1240
	Yaklaşık madde başı sayısı	26.000	50.000
	Alfabe ve harf sayısı	Kiril, 38	Latin, 30
	Sütun sayısı	2	2
	Alfabetik sıra	✓	✓
	Yöntem ve kuruluş sistemine uygunluk	✓	✓
	Harf, madde başı, alt madde, söyleyiş, sözcük türü	✓	✓
	Açıklama, örnek kullanım, kaynak gösterimi	✓	✓
Ek bölümü	Detaylı künye bilgileri	✓	✓
	İçindekiler	✗	✓
	Yıl çevirisi	✓	✗

Sözlüklerin makroyapı özelliklerine ilişkin karşılaştırma tablosu incelendiğinde sözlükler arasında büyük oranda benzerlikler olduğu görülmektedir. Sözlüklerin ön bölümleri açısından aralarındaki temel farkın bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra hazırlanan (S-2016) sözlüğünde yer alan Devlet Başkanı portresi, Millî Marş, Devlet Tuğrası, Devlet Bayrağı, Sayın Devlet Başkanı'nın sözlük için kaleme aldığı giriş yazısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılığın temel nedeni 1991 yılında tam bağımsız bir konuma erişen Türkmenistan Cumhuriyeti'nin millî ve manevi unsurlarının neşriyatlara önemli bir yansımasıdır. Özellikle ilgili yayının ülkenin resmî dilinin söz varlığını ortaya koyan açıklamalı sözlük çalışması olması ve Sayın Devlet

Başkanı'nın sözlüğün redaksiyonunda bizzat yer alması, sözlüğe özgü bir giriş yazısı kaleme alması bu unsurları daha da anlamlı hâle getirmiştir.

Sözlüklerin gövde yapıları biçimsel olarak büyük benzerlik göstermektedir. Sözlüklerin iki sütunlu olarak hazırlanması, kuruluş ve yöntem benzerlikleri, ebat olarak yakın boyutlarda olmaları, madde yazımlarına dair ortak noktanın fazlalığı bu duruma örnektir. Zaten (S-2016) sözlüğünde (S-1962) sözlüğünden yararlanıldığı, geliştirilerek zenginleştirildiği ifade edilmektedir. Bundan dolayı (S-2016) sözlüğü cilt sayısı, sayfa sayısı, madde başı sayısı açısından neredeyse iki kat daha kapsamlıdır. Gövde yapıları açısından sözlükler arasındaki en belirgin fark alfabeleri ve harf sayılarıdır. Sözlüklerin gövde bölümlerindeki önemli bir fark ise maddelere ilişkin örnek kullanım seçimleridir. (S-1962) sözlüğünde örnekler Marksist-Leninist yazarlar ile klasik ve çağdaş Rus eserlerinden seçilirken, (S-2016) sözlüğünde örnekler bizzat Sayın Devlet Başkanının kontrol ve tavsiyeleri ile Türkmen millî edebiyatı ve folkloruna ait klasik ve çağdaş eserler ve kişilerden seçilmiştir. (S-2016) sözlüğünde yer verilen örneklerde Mahtumkulu Firaki'den yapılan alıntı sayısının önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Benzer şekilde (S-2016) sözlüğünde Türkmen millî unsurlarını içeren madde başları ile halkın günlük kullanımında yer alan sözcüklere de yer verilmiştir.

Sözlüklerin ekler bölümlerinin benzerlik ve farklılık gösterdiği kısımlar vardır. Sözlüklerin her ikisinde de detaylı künye bilgileri ekler bölümünde yer almaktadır. (S-1962) sözlüğünde olan yıl çevirme tabloları (S-2016) sözlüğünde, (S-2016) sözlüğünde olan içindekiler tablosu (S-1962) sözlüğünde yoktur. Farklılıkların kaynağına bakıldığında 1962 yılının şartları ve bilgiye erişim olanakları dikkate alındığında yıl çevirme tablosunun (S-1962) sözlüğünde işlevsel bir yeri olduğu söylenebilir. Fakat 2016 yılındaki sözlük için yıl çevirmeye ilişkin bilgiler aynı önemde görülmemiş olabilir. Diğer farklılık alanı açısından ise (S-1962) sözlüğünde harflerin alfabetik sırasına uygun bir içindekiler sayfası konulmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

4.2. Sözlüklerin Kuruluş, Yöntem Özellikleri ve Karşılaştırılması

Bir sözlüğün kuruluşu (structure) ve yöntemi (methodology), sözlükçülüğün temel bir çalışma alanıdır. Sözlüklerin makroyapı ve mikroyapı düzeylerinde planlı bir tasarım gerekir. Sözlüğün kuruluşu genellikle madde başlarının düzenlenişi, alfabetik ya da tematik sıralama tercihi, hedef kitlenin ihtiyaç ve beklentileri, söz varlığının kapsamı, sözlüğün işlevi gibi ilkelere göre belirlenir (Svensen, 2009; Landau, 2001). Çünkü sözlük hazırlama süreci; sözlüğe hangi kelimelerin alınacağı, bunların nasıl açıklanacağı ve kullanıcıya sunulacağı üzerine yapılan bilinçli kararlar bütünüdür (Landau, 2001).

Yöntem ise sözlüğün bütün aşamalarında uygulanan bilimsel işlemleri kapsar. Bu işlemler arasında özellikle derlem (corpus) oluşturma ya da mevcut derlemlerden yararlanma, anlam alanlarını belirleme, tanım yazımı, örnek cümle seçimi, çok anlamlılık ve eşdizimlilik analizleri, söyleyiş, sözcük türü sınıflaması, alt madde ve bileşenlerin düzeni vardır (Bejoint, 2010; Svensen, 2009). Çağdaş sözlüklerin temel yöntemi, sistematik dilsel veriyi işleyerek tutarlı bir mikro yapı oluşturmaktır (Svensen, 2009). Dolayısıyla kuruluş makroyapı ve mikroyapıya yönelik daha genel hususları içerirken, yöntem daha çok sözlüğün mikroyapı tasarımıyla ilişkilidir.

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özellikleri ön bölümlerinde açıklanmıştır. Eldeki iki sözlük bu kısımlar açısından sırasıyla incelenmiş ve ardından karşılaştırılmıştır.

4.2.1. (S-1962) Sözlüğünün Kuruluş ve Yöntem Özellikleri

(S-1962) sözlüğünün kuruluş özellikleri sözlüğün ön bölümünde “sözlüğün kuruluşu” başlığı altında iki sayfada 20 maddede verilmiştir. Kuruluşa ilişkin yapılan açıklamalar örneklerle zenginleştirilmiştir. Bu maddeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (S-1962, ss.7-8):

- (1) Sözlükte madde başları alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.
- (2) Adlar teklik olarak yalın hâlde alınmıştır. Örnekler: bolçulık, kolhoz.

- (3) Millet adları ve teklik hali kullanılmayan bazı terimler çokluk hâlinde verilmiştir. Örnekler: azidler, inlisler, özbekler, ýakutlar.
- (4) Fiiller mastar hâlinde verilmiştir. Örnekler: görüşdirmek, durmak.
- (5) Uzun ünlüler, (söyleyişleriyle) madde başından sonra köşeli parantez içinde iki nokta ile gösterilmiştir. Örnekler: batyr [ba:tyr], dyz [dy:z], zaryn [za:ry:n], meýdan [meýda:n], odun [o:dun], çakylyk [ça:kylyk].
- (6) Millet adlarını anlatan sözlerde uzunluk işareti konulmamıştır.
- (7) Sovyet-Enternasyonal sözcüklere uygun yerlerinde vurgu yapılmıştır. Örnekler: gwardiýa, kinostudiýa.
- (8) Fiilin olumsuzluk eki ile (-ma, -me), “çatma, gaýnatma” gibi isim fiil adlarına denk gelenlere vurgu yapılmıştır. Örnekler: gaýnatma, gowurma, çatma.
- (9) Tek başına kullanılmayan, başka bir kelimeyle birlikte gelip tek bir anlam ifade eden bazı kelimelerin sonuna iki nokta konuldu. Daha sonra bu kelimeler, birlikte kullanıldıkları sözcükle beraber verilerek anlamları açıklandı. Örnekler: **kemiş-kemiş:** Kemiş-kemiş etmek – aglajak-aglajak bolup, dodaklaryňy münküldetmek. **bark:** Bark urmak – 1) ýaldyramak, öwürmek, öwşün atmak, şöhle bermek. Çyralar bark urup, bolanda agşam, Göýä her bir ýerde ýanýar million şem (W.W. Maýakowskiý, Amerika hakynda); 2) ýakymly, güýçli ys ýaýramak, gelmek, kükemek.
- Bunlar ayrı ayrı kelimeler halinde geldiğinde şöyle alınmıştır: **jem:** 1) jem bolmak – geplemän, gürlemän oturmak; 2) jem etmek-gepletmän oturtmak.
- Bazı durumlarda ise **ät:** Ät bolmak (galmak) şeklinde de verilmiştir.
- (10) Eş sesli ve eş yazımlı sözcükler ayrı ayrı listelenmiş ve Roma rakamlarıyla gösterilmiştir. Örnekler: sapak I, sapak II, ot I, ot [oot] II.
- (11) Madde başlarından sonra virgül (,) ve ait oldukları yerde ilgili noktalama işareti konularak kısaca açıklama yapılmış, mümkün olan yerlerde eş anlamlıları da verilmiştir. Örnekler: **gyzyl II:** Himiki element, lowurdap duran sary reňkli gymmat baha metal, altyn, tylla. **elegiýa:** edeb., sazç. Gaýgy-gam duýgusy ornaşan liriki goşgy we şu häsiýetde bolan saz eseri.
- (12) Özel durumlarda kelimelerin anlamları sadece eş anlamlılar aracılığıyla verilmiştir. Örnekler: **amal:** Tär, çäre, ugur. **kesgitli:** Anyk, açyk, belli, takyk.
- (13) Birden fazla anlamı olan kelimelerin anlamları sayılarla gösterilmiştir. Örnek: **böwür:** 1. Bil bilen goltugyň aralygy, bykyn. 2. Bir zadyň bir burçy, gapdaly, tarapy
- (14) Kelimeler açıklanırken bazılarının anlamları sayılarla değil, noktalı virgülle (;) gösterilmiştir. Örnekler: **egmek:** 1. Bir zadyň uçlaryny biri-birine ýakynlaştıryp, duga görnüşiinde etmek; başyny, ýokary tarapyňy aşak bükme, epmek, tutmak, gysartmak.
- (15) Sözcüklerin anlamlarıyla ilgili örneklerin alındığı yer parantez içinde gösterilmiştir.

(16) Bazı kelimeler açıklanırken, özel kullanımlarını belirten ek açıklamalar parantez içinde gösterilmiştir. Örnekler: **ýokumly**: Jana ýaramly, peýdaly (ýimit hakda). **böwsülme**: ... 2. Ýykylymak, deşilmek (suw böwedi hakda).

(17) Madde başı olarak alınan eş anlamlılardan biri açıklanmış ve diğerleri o kelimeye bağlanmıştır. Örnekler: **gam**: ser. Gaýgy. **elýazma**: ser. Golýazma.

(18) Bir kelime birden fazla anlamı olan bir kelimeye atıfta bulunuyorsa, atıfta bulunulan anlam bir sayı ile gösterilmiştir. Örnek: **agyrlyk**: ser. Agram 1, 2.

Eğer atıfta bulunulan kelime eş sesliyse ve birden fazla anlama geliyorsa, eş sesli sembolü - bir Roma rakamı - ve ardından karşılık gelen anlamı gösteren bir rakam eklenmiştir. Örnek: **em-ýom**: ser. Em I, 1.

(19) Kelimelerin tüm anlamları ortaya çıkarılıp ilgili örnekler verildikten sonra, eşkenar dörtgen (romb) (◊) işaretinden sonra o kelimenin katılımıyla oluşan tamlamalar ve deyimsele ifadeler verilmiştir. Madde başı kelimeyle başlayanlar önce, diğerleri ise alfabetik sıraya göre daha sonra verilmiştir. Örnek: **agyz**: ... ◊ Agza alar ýaly däl - ... Agza aňkarmak - ... Agza bakmak - ... Bir agza bakmak - ... Bir agyzdan - ... Jüpdek agyz - ... Sözüň agzyňda - ...

(20) Eşkenar dörtgenden sonra verilen ifadelerin anlamları ortaya konulmuş ve ilgili örnekler verilmiştir. Örnek: **el**: ... [◊] Ele almak – 1) bir hünäri, käre, tilsimi öwrenmek, bilmek, özleştirmek. Seniň edýän käreňi öwrendim, aldym ele (R. Seýidow, Saýlanan Eserler): 2) öz erkiňe boýun egdirmek, öz diýeniňe etdirmek. Ony ele alsak, derde ýarar (M. İbrahimow, Ol Gün Geler).

Bunları oluşturan kelimelerin her birinde, tamlamalar ve deyimler de bulunabilir. Bu gibi durumlarda, asıl anlamı taşıyan ifade orada açıklanmış ve başka bir yerde atıfta bulunulmuştur. Örnekler: **azaşmak** [aazaşmak]: ... ◊ Akyldan azaşmak – ser. Akyl. **ýeňil**: ... ◊ Eli ýeňil – ser. El.

Eşkenar dörtgenden sonra gelen eş anlamlı deyimlerden biri açıklanıp diğerlerinde ona atıfta bulunulmuştur. Örnek: **agyz**: ... ◊ Agzyna bek – syr durdurmaýan, syr saklaýan, syr bermezek... Agzyna pugta. – **ser**. Agzyna bek.

(21) Fiillerin gerçek anlamlarının yanı sıra yardımcı fiil rolü de gösterilmiştir. Örnek: **bolmak**: ... Kömekçi işlik funksiýasynda gelip, aşakdaky ýaly ulanylyar: a) ysnyşyp gelyän isimleriniň manyasy bilen bagnaşykly hereketi aňladýan. Jem bolmak, wejera bolmak, kesel bolmak; b) ysnyşyp gelyän işligi bilen birlikde, gymyldynyň bolup gutaranyny aňladýar. Baryp bolmak, görüp bolmak, içip bolmak, iýip bolmak: w) Ysnyşyp gelyän işligi bilen modallygy görkezýär. Maşyny bu ýerden sürüp bolmak.

(S-1962) sözlüğünün kuruluş özelliklerine yönelik verilen açıklama ve örnekler incelendiğinde, sözlüğün hazırlandığı dönemin koşulları içinde sözlükbilim açısından önemli bir seviyeyi temsil ettiği anlaşılmaktadır. Sözlüğün kuruluşunun başta belirlenen

ölçüt ve ilkelere bağılı olarak ortaya konulduğu, bu yönüyle bazı farklılık ve eksiklikler dışında günümüz sözlük çalışmalarından büyük değişiklik göstermediği görülmektedir. Bu durum, sözlüğün kuruluş yapısının modern sözlüklerden pek farklı olmadığı, günümüz sözlük çalışmaları ve özellikle Türkmen sözlükçülüğü için Sovyet Dönemi sözlüklerinin önemli bir altyapıya kaynaklık ettiği ifade edilebilir.

(S-1962) sözlüğünün yöntem özelliklerine ilişkin bir kısım bulgu sözlüğün kuruluş özellikleri içinden, bir kısım bulgu önsöz bölümündeki söz varlığının nasıl seçildiğine ilişkin ifadelerden elde edilmiştir. Yöntem özelliklerine ilişkin bir kısım bulgular ise sözlüğün maddeleri üzerinde yapılan incelemeden elde edilmiştir.

(S-1962) sözlüğünün yöntem özelliklerine ilişkin bulgular şöyle sıralanabilir:

- Sovyet yönetimi yıllar içinde Türkmen dilinin söz varlığını inceleme, sözlükler oluşturma işini özel bir dikkatle ele almış, belirli zamanlarda kapsamı oldukça büyük olan Rusça-Türkmence ve Türkmence-Rusça sözlükler oluşturmıştır. 1956 yılında Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanan Rusça-Türkmence sözlüğün yayımlanması, Türkmen sözlükbiliminin büyük bir başarısıdır. Dil Bilimi Enstitüsü, bilimin farklı dallarına (Fizik, Matematik, Coğrafya, Kimya, Jeoloji, Tarım, İnşaat, Dilbilim, Botanik, Astronomi gibi) yönelik dilin terminolojisini standardize etmekte önemli bir rol oynayan birçok Rusça-Türkmence terminoloji sözlüğü hazırlamış ve yayımlamıştır. Bu süreçte bazı sözlüklerin hazırlanmasına devam edilmektedir. Eldeki sözlüğün oluşturulmasında ve söz varlığının seçiminde daha önce oluşturulan iki dilli sözlükler ile terminoloji sözlüklerinin katkısı olmuştur.

- Büyük Ekim Devrimi'nden (1917) sonra sanayi, tarım, kültür ve bilim alanlarında yaşanan hızlı gelişme, dilin söz varlığının zenginleşmesinde önemli etki yaratmıştır. Bunun sonucunda, dilin sözlük dağarcığına birçok yeni kelime ve açıklama eklenmiş, bazı kelimeler eskiyip kullanılmaz hâle gelmiş, birçok kelimenin leksikal-

semantik (sözcüksel-anlamsal) işlevi genişlemiş, bazıları ise bilimsel terime dönüşmüştür. Bu açıklamalı sözlüğe madde seçiminde ilgili durumlar dikkate alınmıştır.

- Bir ciltlik bu açıklamalı sözlük, dilin sözcüksel yapısını sistematik olarak inceleme planı doğrultusunda, bir yöntem dâhilinde yazılmış bir çalışma olup özellikle açıklamalı sözlük hazırlamaya yönelik ilk girişimdir.

- Normatif prensibe (belirli ölçütlere ve ilkelere) dayanan bu sözlükte, dönemin (1962) Türkmen dilinde aktif olarak kullanılan kelimeler eklenmiş, bunların anlamları ortaya konulmuş, yapılan açıklamalar örneklerle, dilin zenginliğini gösteren her türlü tamlama ve deyimsele ifadelerle desteklenmiştir.

- Sözlüğün hazırlanmasındaki temel dayanak Marksist-Leninist klasikler, çağdaş edebiyat, ders kitapları, gazete ve dergiler, popüler bilim kitapçıklarından alınan örneklerin yanı sıra hayvancılık, balıkçılık, dokumacılık, el sanatları, dikiş, ev eşyaları ve diğer alanlarla ilgili tematik sözcükler olmuştur.

- Sözlük hazırlarken göz önünde bulundurulana amaca, prensibe ve kapsamına uygun olarak, 18 ve 19. yy. Türkmen edebiyatında karşılaşılan anlamı zor olan kelimeler, edebî eserlerde sık kullanılmayan diyalektolojik kelimeler, bilimin farklı dallarıyla yakından ilişkili nadiren kullanılan terimler, coğrafi adlar, özel isimler ve arkaik (eskimiş) kelimeler sözlüğe dâhil edilmemiştir.

- Sevgiyi, küçültmeyi (guşjagaz, towujak, keýijek, kitapjyk, depderjik vb.), sıfat dereceleri (sarymtyl, garamtyl, turşumtyk, agrak, ap-ak, garaja, süýjüje, döwüjek) ve bunlara benzer eklerle türetilen kelimeler, birleşik ve sıralı sayılar, isim fiiller, yansıma kelimeler (şag, gümp, pat), fiil çatılarının birden fazla türemiş formları sözlüğe dâhil edilmemiştir.

- Sözlük hazırlanırken, özellikle şu sözlüklerden faydalanılmıştır:

- Tolkowyý Slowar Russkogo Ýazyka (1935-1940 yılları arasında, I-IV Ciltler, Prof. Uşakow'un editörlüğüyle)

- S. N. Ojegov'un Slowar Russkogo Ýazyka (1953)
- Rusça-Türkmençe Sözlük (1956)
- H. Baýlyýew ve B. Garryýew, Türkmençe-Rusça Sözlük (1940)
- Kazak Tiliniň Tüsindirme Sözdigi (1959, Y cilt)
- Slowar Inostrannyh Slow (1955)
- Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi (1957) ve diğerk benzer kaynaklar
- Çeşitli bilim dallarına ait Rusça-Türkmençe terminolojik sözlükleri
- Sözlük, Türkmen diliyle ilgilenen çeşitli mesleklerden olan uzmanlara, gazete ve dergi çalışanlarına, öğretmenlere, öğrencilere ve diğerlerine kelime dağarcıklarını geliştirmede ve bunları yerinde kullanmada bir rehber olmayı amaçlamaktadır.
- Sözlük, Türkmenistan SSC İlimler Akademisinin Dil Bilimi Enstitüsünün sözlükbilimi bölümünün bilimsel çalışanları tarafından hazırlanmıştır.
- Sözlüğün tüm maddeleri, Dil Bilimi Enstitüsünün bilimsel çalışanları ve bu alanda çalışan diğer uzmanların katılımıyla sözlükbilimi bölümünde detaylı bir şekilde tartışılmış ve enstitünün bilim kurulunda onaylanarak yayımlanmıştır.
- Sözlüğün ilk düzenlemesi, sözlükbilimi bölümünde yapılmış, ardından redaksiyon kurulunun üyeleri tarafından tekrar düzenlenmiştir.
- Sözlükte geçen çeşitli alanlara ait terimler (tıp, biyoloji, fizik, matematik, coğrafya, teknik bilimler gibi) akademide görevli ilgili alanın en kıdemli bilim insanları tarafından hazırlanmış ya da gözden geçirilmiştir.
- Dil Bilimi Enstitüsünün bilimsel çalışanlarından filoloji bilimi doktorları R. Berdiyev, H. Gafurova, G. Gulmanov, S. Kürenov, Hb. Muhiyev, B. Çarıyarov ile bilimsel çalışanlar D. Mämmetgulyev ve A. Sapayev, sözlüğün maddelerini ayrı ayrı okuyarak sözlüğün iyileşmesine katkıda bulunmuşlardır.

- Sözlüğün sonunda yer alan 'Yıl övürmek' başlıklı ek, TSSC'nin bilim alanına büyük katkılar yapan bilimsel çalışanı M. Kösäyev tarafından hazırlanmıştır.
- Sözlük basıma hazırlanırken, metinleri okuma ve karşılaştırma işine sözlükbilimi bölümünün bilimsel çalışanları C. Amedov, A. Annamämmedov, B. Bayramdurdıyev, E. Gulcayev, S. Gurtgeldiyeve ve N. Nurberdiyev destek vermiştir.
- Filoloji bilimleri doktoru Prof. N.A. Baskakov ve Pedagojik İlimler Akademisi üyesi Prof. V.V. Reşetova önerileriyle sözlüğün iyileşmesini sağlamıştır.
- Sözlüğün madde yazımına ait yöntem özellikleri ise şöyle özetlenebilir:
 - Madde başları girintiyle (3 mm), büyük harflerle ve normal (kalın değil) yazıyla verilmiştir.
 - Sözlükte her harf için ilk madde başı ilgili harftir. Harfin açıklamasında Türkmen alfabesinin kaçınıcı harfi olduğu belirtilmiştir.
 - Madde başından sonra köşeli parantez içinde [] maddenin söyleyiş sınırlı sayıda madde başı için verilmiştir. Bunun söyleyişlerin ağırlıklı olarak uzun ünlüleri kapsayan madde başları için yapıldığı görölmektedir.
 - Madde için gramer açısından sözcük türü (ad, sıfat, fiil gibi) sınıflaması yapılmamıştır. Madde sınıflaması terimsel açıdan ele alınmıştır. İlgili madde bir terim ise ait olduğu alan kısaltmasıyla madde başından sonra verilmiştir.
 - Sözlüklerin terimsel sınıflaması 75 farklı çalışma alanında (denizcilik, balıkçılık, avcılık, havacılık, muhasebe, biyoloji, jeodezi, paleontoloji, ayakkabıcılık, dokumacılık, diplomatik, sinematografya, tıp, maden işleri gibi) ele alınmıştır.

- Sözlükte, sözcüklere yönelik az sayıda anlam bilimsel sınıflamaya yer verilmiştir. Bunlar; konuşma dili, kaba söz (argo), diyalektolojik söz, eski anlamında, jargon, aforizma, eskimiş söz olmak üzere yedi tanedir.
- Madde başı ile açıklaması virgül (,) ile ayrılmıştır. Açıklamaya büyük harfle başlanmış, küçük harfle devam edilmiştir. Açıklama normal (italik değil) yazıyla sunulmuştur.
- Açıklamadan sonra örnek kullanım eğik (italik) olarak verilmiş, örnek kullanımın kaynağı parantez () içinde, eser ve yazar adı birbirinden virgülle ayrılmıştır.
- Madde içi (alt madde), madde başıyla ilgili açıklama, örnek kullanım ve örneğin kaynağından sonra konulan romb işareti (eş kenar dörtgen ◇) ile verilmiştir.
- Madde içinin ilk harfi büyük, kalan harfleri küçük ve normal yazılıdır.
- Madde içi ile açıklaması uzun çizgi (–) işaretiyle ayrılmıştır.
- Madde içine ilişkin örnek eğik (italik) ve ilk harfi büyük, alıntının kaynağı parantez içinde verilmiştir.
- Madde noktayla sonlandırılmıştır.

(S-1962) sözlüğünün yöntem özelliklerine yönelik bulgular incelendiğinde bir sözlüğün yöntembilimine dair önemli sorulara yanıt verildiği görülmektedir.

S-1962 sözlüğünde yöntem açısından;

- Sovyet döneminde Türkmen sözlükçülüğü faaliyetleri,
- İlk açıklamalı sözlük olmasının yeri ve önemi,
- Sözlüğün söz varlığının oluşturulma süreci,
- Söz varlığını oluşturmada benimsenen ölçüt ve ilkeler,
- Dâhil edilen ve hariç tutulan sözcük ve sözcük grupları,
- Sözlüğü madde seçiminde yararlanılan sözlükler ve diğer kaynaklar,

- Maddelere örnek kullanım seçiminde yararlanılan şair / yazar ve eserler,
- Sözlüğün muhtemel hedef kitlesi,
- Sözlüğün ortaya çıkmasında görevli kurum ve insanlar,
- Sözlüğün madde yapısına ait detaylara yer verildiği görülmüştür.
- Sözlüğün yöntem bilgisine dair bulgular dikkate alındığında yine dönemin

koşulları içinde sözlüğün modern sözlük özelliği gösterdiği, kendinden sonra hazırlanan Türkmen sözlükleri için yöntem açısından temel kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.2. (S-2016) Sözlüğün Kuruluş ve Yöntem Özellikleri

(S-2016) sözlüğünün kuruluş özellikleri sözlüğün ön bölümünde “sözlüğün kuruluşu hakkında” başlığı altında dokuz sayfada detaylı biçimde verilmiştir. Bu maddelerin açıklama kısımlarının Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli aşağıdaki gibi sunulmuştur (S-2016, ss.13-21):

1. Sözlükte madde başı yapılan sözler alfabetik sıraya göre yerleştirildi.
2. Köşeli parantez içinde onların doğru telaffuzu, ünlülerin uzunluğu iki nokta [:] işareti, ünsüzlerin kendi içinde benzeşmesi, dudak, ince ve kalın ünlülerin söz içindeki uyumu yardımıyla gösterildi: **GORAMAK** [go:romok], **SAZANDA** [sa:zanna], **GÖRELDE** [göröllö] we ş.m.
3. Sözlerin hangi söz gruplarına ait oldukları (*adlar, zamirler, sıfatlar, sayılar, fiiller, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, ses ve şekil anlatan sözler*) özellikle madde başında verildi:

KAKA [ka:ka], *at.* 1. Maşgalada çaganyň iň ýakyn hossarynyň biri bolan erkek adam, *ata.* 2. Kakaň erkek doganyňa sylag, hormat hökmünde onuň adynyň soňuna goşulyp aýdylyan söz. *Baýram kaka.* 3. Oglana dakylýan *at.* 4. Ýer (oba, şäher we ş.m.) ady.

AÝTMAK, *işl.* 1. Bir zat hakynda söz arkaly habar bermek, mälüm etmek, diýmek, duýdurmak. *Bilmeyen soranlara aýdyň bu garyp adymyz: Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady Magtymguludyr* (Magtymguly). 2. Gürrüň bermek, söhbet açmak, gürelemek. *Niçe aýtsam eşitgüji dana kany?* (Hoja Ahmet Ýasawy). 3. Hal işligiň şekilindäki *aýtmak* işliginiň zyzndan *bermek, bilmek* ýaly kömekçi işlikleriň biri gelende, täze manyly düzümlü işlikler ýasalar: **Aýdyp bermek** sözleýän adamyň özi gürrüň etmek, söhbet etmek. **Aýdyp bilmek** aýtmagy başarmak, aýtmagyň hötdesinden gelmek.

TYKYR-TYKYR, *s.ş.añl.söz.* Gaty zatlar biri-birine degende çykýan sesler.

4. Basit ve türemiş adlar madde başı hükmünde, yalın halde alındı ve sözlüğe alındı: **ADAM**, **ADAMKÄRÇİLİK** we ş.m.

5. Halk adlarının çok kullanılanları da sözlükte madde başı olarak verildi. Onlar önce teklik olarak alınıp arkasından yazılan ser. (bakınız) denilen not eklemek yardımıyla çokluk olarak da gösterildi:

ARAP, at. 1. ser. **Araplar**. 2. Oglana dakylýan at. **ARAPLAR**, at. ...

Yer, kişi adları madde başı olarak gösterilmemiştir. Ancak madde başı olarak verilen söz yer, kişi adına denk geldiği takdirde onlar madde başı sözün son anlamları hükmünde sayılar ile gösterilip verildi:

GARAJA, syn. 1. Enaýydan gara, kiçjik hem gara zatlar sypatlandyrylyp aýdylýan söz. *Galanyň ileri günbatar gapdalynda bir garaja oraça otyrды* (A. Gowşudow). 2. Oglana dakylýan at.

6. Sıfatların yalın dereceleri ile onların diğer dereceleri de alındı: *gap-gara, göm-gök, dym-gyzyl* we ş.m. (artyklyk derejesi); *agymtyl, garamtyl, goňrumtyl, sarymytyl; ajymtyk, süýjümtik, turşumtyk* we ş.m. (kemlik derejesi); *ajyrak, süýjüräk, duzlurak, ulurak, dogumlyrak* we ş.m. (deňeşdirme derejesi); *akja, garaja, enaýýja* we ş.m. (söýgülik-kıçilik derejesi). Örneğin:

AGRAK [a:ğyra:k], syn. Reňki aga ýakyn.

7. Zamirlerin bütün halleri sözlük maddesi olarak alındı. Onların *ol* anlamına gelen *o* gibi konuşma dilinde rastlanan hali de sözlükte madde başı olarak verilip edebi dildeki haline örneklerle gösterildi:

MEN, Gepleýän şahsyň birlik sanyny aňladýan at çalyşmasy (*Men* sözünüň düşümlerde ulanylyşy: *men, meniň, maňa, meni, mende, menden*). *Kasdyň nedir bu jana, eý ýary mahy-taban, Men çekmişem bu jebriň, çekmesin hiç musulman* (Mollanepes).

O, çal, *gepl.d.*, ser. **Ol**. *O näme diýýär? O kim?*

8. Madde başı söz *kön.s.* denilen not ile verildiğinde ser. notu kullanılmadan o çağdaş Türkmen dilindeki hali gösterilip açıklandı:

UŞBU, *kön.s.* “Bu”, “şu” manysyndaky görkezme çalyşmasy. *Gul Hoja Ahmet Ýasawynyň uşbu sözi, Ajap ermes bakyp birden görer gözi* (Hoja Ahmet Ýasawy).

Sözlükte *kön.s.* notu ile verilen çoğu madde başları kadim Türkmen sözleri hesap edilip diğerlerini yeni türeyen sözler diye düşünmek mümkün değildir. Günümüzdeki Türkmen dilinde kullanılan sözlerin (*el, gol, ayak, göz, gulak, yer, suw, ot* we ş.m.) çoğu dilimizde binlerce yıldır kullanılagelen sözlerdir. Onlar şimdi de bizim söz zenginliğimizin temelini oluşturur. Bunun için önceki dilde kullanılıp sadece bu zamanda seyrek rastlanan sözleri *kön.s.* diye not yardımıyla kısaltarak kullanmayı amaca uygun gördük.

9. Sözlükte fiiller fiilin mastar hali –mak/-mek eki eklendiği haliyle verildi. Örneğin: *okamak, yazmak, barmak, gelmek, işlemek, döretmek, guwanmak, buýsanmak, begenmek, gürleşmek, derdinmek, derdinişmek, ýygyşmak, güldürmek* we ş.m.

10. Aslında iki tane kelimededen oluşup sonra ses düşmesi neticesinde bir kelimeye dönüşen birleşik fiiller de madde başı olarak yerleştirildi:

ÄBERMEK [ävermek], *işl.* **1.** Birine bir zady alyp bermek. *Suw äbermek.* **2.** Bir zady biri üçin satyn alyp bermek. *Köwüş äbermek.* **3.** Öňünde goýmak; öňüne alyp bermek. *Çaý äbermek. Nahar äbermek.*

ÄKITMEK, *işl.* **1.** Bir zady ýa birini ýanyň bilen alyp gitmek, ýanyň bilen alyp barmak. **2.** Ugrukdyrmak, alyp gitmek.

11. Sözlükte *dyrmamak* ve *dyrmalamak*; *dörjemek* ve *dörjelemek* gibi kelimelerin anlam farklılığı olduğu için onlar ayrı ayrı verildi ve sözlük maddesinde onların anlam değişimleri de aydınlatıldı. Örneğin:

DYRMAMAK, *işl.* **1.** Barmak, dyrnak we ş.m. zat bilen bir zadyň ýüzüni sydyrtmak, gazamak. *Ol böwrüni diňirgäp, gulagynyň ýeňsesini dyrmady* (B. Kerbabaýew). **2.gepl.d.** Gazyp, dörjap bejermek (ekin hakynda). *Olar keşleriň arasyny ýeňiljek dyрмаýardylar, ýumşadýardylar* (B. Kerbabaýew). **3.gepl. d., ser. Dyrnaçaklamak.**

DYRMALAMAK, *işl.* Yzygiderli dyrmamak, gaýta-gaýta dyrmamak. *Gülendam aýagynyň astynda ýatan çöpi aldy-da, ýeri dyrmalap oturyberdi* (“Görogly”).

12. Türkmen dilinde bazı kelimeler tek başına kullanılmayıp sadece yardımcı fiilin temel kelimesi olabilir ve de yardımcı fiille birlikte bir anlam kazanır. Onlar gibi kelimeler madde başı edilip verilmiş ve arkasından iki nokta (:) koyulup sonra yardımcı fiil ile birlikte yazılmıştır:

SEM: sem bolmak sesiňi kesmek, sesiňi goýmak. **Sem etmek** sesini kesdirmek, sesini goýdurmak.

LAK-LUK: lak-luk atmak (etmek, ýuwutmak) nebsewürlik bilen çalt ýmek, hapyr-hupur etmek, şol durşuna çala çeynäp-çeynemän ýuwutmak. – *Şonça salam bermedik bolsaň, seni lak-luk atardym – diýipdir* (“Türkmen halk ertekileri”).

13. Fiil çatıları da sözlükte madde başı olarak alınmıştır. Örneğin:

ALYNMAK, *işl.* **1.** Özüň üçin bir zady almak. *Ol özüne maşyn alyndy.* **2.** Satlyga çykarylan zat geçmek, yerlenmek. *Dükana gelen kitaplar derrew alyndy.* **3.** Mahrum edilmek (adamyň elindäki, eýeçiligindäki zatlar hakynda).

ÝAZDYRMAK [ýazzymak] **I**, *işl.* **1.** Ýazmak işini başga birine etdirmek. *Men mugallymlarymyzdan hata ökdesiniň biriniň ýanyna barayyn-da, hemmesini bolşy ýaly edişdirip ýazdyraýyn* (N. Saryhanow). **2.** Ýazmaga mümkinçilik bermek, ýol bermek. *Mugallym, tagtada düzmäniň adyny maňa ýazdyrsana!*

14. İsim fiillerin çoğunlukla, basit fiillerden yapılanları alındı:

ALMA II, *iş ady.* Almak ýagdaýy. **ALYŞ**, *iş ady.* Almak ýagdaýy. *Başga birinden alan zadyňy alşyň ýaly edip yzyna gaýtarmalydyr.*

Çatı yapma eklerini alan fiillerden isim fiillerden yeni anlamlı kelime yapıldığında onlar da sözlüğe alındı. Örneğin:

GALKYNYŞ, 1. *iş ady.* Galkynmak ýagdaýy. 2. *at.* Ýokary göteriliş, ösmek arkaly güýçli derejede ýokary galyş.

OTURTMA [oturtmo], 1. *iş ady.* Oturtmak ýagdaýy. *Ony ýeňsede oturtmaň-a birhili.* 2. *syp.* Düýbi oturdylyp ekilen. *Oturtma sogan.*

Basit fiilin yokluk kalıbını oluşturan ekleri alan fiillerin *-lyk/-lik* eklerini alanları adın görevini yerine getirdiği için *iş ady* (isim fiil) işareti ile sözlükte yerleştirildi:

AGYZZYRYKLAMAZLYK [ağyzzyryk-lamazlyk], *iş ady.* Agyzzyryk salmazlyk.

GITMEZLIK, *iş ady.* Gitmek hareketini etmezlik.

15. Sözlükte tüm sözcük gruplarında ait kelimelerde olduğu gibi basit, türemiş, birleşik ve ikileme zarflar da madde başı olarak verildi. Örneğin:

AGŞAMARA [ağşama:ra], *hal.* Günün yaşýan wagty, iňrik garalan wagty, garaňky gatlyşan wagty; giçlik, ağşamlyk.

16. Çoğu durumda bir basit kelimeden yapılan ad ile zarfa rastlanır. Örneğin: adlar: *günorta*, *öýle*, *ikindi*, *ýassy*; zarf sözleri *günortan*, *öýlän*, *ikindin*, *ýassyn*.

Onlar sözlükte ayrı sözlük maddesi olarak hazırlandı:

GÜNORTA [günorto], *at.* 1. Demirgazygyň gabat garşysy we şol ugur, ileri. 2. Demirgazygyň garşysynda ýerleşýän ýerler. 3. Günün ýerden iň ýokary derejesine galyp, orta bolýan wagtyň ady. *Günortadan soň gelerin.*

GÜNORTAN [günorta:n], *hal.* Günün orta bolýan wagty. *Şol gün günortan bolsa kolhoz harmantoy berdi* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Döwlet guşy). *Çopanlar günortan mallary ýatyrýarlar.*

17. Sözlükte yardımcı kelimeler, edatlar da kendi başına sözlük maddesi olarak yerleştirildi. İlgi ve bulunma hal eklerini alan edatlar da sözlükte madde başı olarak alındı. Örneğin: *babatynda*, *barasynda*, *barada*, *dogrusynda*, *hakda*, *hakynda* we ş.m.

18. Ünlemler de madde başı olarak yerleştirildi:

WIÝ, *üml.* 1. Bir zat ýatdan çykan ýagdaýynda aýdylýar. *Wiý, äýnegimi alman gaýdyberipdirin.* 2. Geň galynanda, haýran galynanda aýdylýar. *Wiý, kakasy, ownuk- uşak zat üçin gatyrganmaweri* (B. Kerbabaýew). *Wiý, ynha oglumyzam geläýdi!*

WÄK [wä:k], *üml.* Birden bedeniň bir ýeri agyrdylanda, awunylanda, bir zada degende we ş.m. ýagdaýlarda aýdylýar.

HÖW-HÖW, *üml.* Sygyr kowlanda aýdylýar.

19. Sözlükte *gürp*, *tarp* gibi yansıma sözler de madde başı olarak verildi. Onların ikileme halleri de *gürp-gürp*, *tarp-tarp*, *güpür- güpür* we ş.m. alındı. Örneğin:

GÜRP, s. ş. *añl. söz.* Bir zat ýere gaçanda ýa-da bir zada urlanda çykýan ses.

GÜRP-GÜRP, s. ş. *añl. söz.* Yzly-yzyna çykýan gürpüldili sesler.

TARP, s.ş.añl.söz. Köwüşli aýagyň bilen batly ýörelende we ş.m. ýagdaýda çykýan ses.

TARP-TARP, s.ş.añl.söz. Yzly-yzyna çykýan tarpyldyly sesler.

20. İkilemelerin tüm halleri sözlükte madde başı yapıldı ve örneklerle açıklandı. *Beýik-beýik*, *gyzyl-gyzyl* gibi ikileme olarak yazılan sözler onların tesir edicilik ve çoğu zaman tekrarlanmak durumundan taraf alınıp ikileme söz olarak madde başı yapıldı. Örneğin:

BEÝIK-BEÝIK, *syp.* Biri-birinden beýik, biri beýlekisinden beýik, barysy beýik (köp zat hakynda). *Beýik-beýik daglar. Beýik-beýik binalar.*

GYZYL-GYZYL [gyzyl-ğyzyl], *syp.* Gyzaryşyp duran, gyzaryşyp görüňän (köp zadyň reňki hakynda). *Gyzyl-gyzyl horazlar, Harmandadyr, ýar-ýar! (Toý aýdymy).*

21. Sözlük maddesinin sıralanışı hakkında.

Madde başı olarak alınan kelimelerin hepsi sözlüğün esasını oluşturur. Sözlüğün sözlük maddeleri aşağıdaki gibi düzende dizildi: Sözlükte madde başı koyu siyah harflerle yazıldı. Köşeli parantez içinde [...] kelimelerin telaffuzu gösterildi.

a) kelimenin anlamına etki eden uzunluk köşeli parantez içinde [:] iki nokta işareti ile anlatıldı. Örneğin:

AT [a:t]... **OT** [o:t] we ş.m.

b) *Abadan, abat, oba* gibi kelimelerde rastlanan *b* harfi standart söyleniş kuralına göre [v] işareti ile gösterildi. Örneğin:

ABADAN [avada:n] **ABAT** [a:va:t] we ş.m.

ç) *Aga, agaç, dag, ýag* gibi kelimelerdeki *g* harfinin doğru söylenişi [ğ] işareti ile verildi. Örneğin:

AGA [a:ğa]... **AGAÇ** [ağaç]... **DAG** [da:ğ] we ş.m.

Sözlerin doğru telaffuzunun uluslararası transkripsiyon alfabedeki harflerle göstermek güçtür. Bu nedenle de diğer dillerde yapıldığı gibi bu sözlükte de [v], [ğ] gibi işaretleri kelimenin ayrı ayrı yerlerinde doğru söylenen sesleri anlatmak için kullanmayı amaca hizmet eder bulduk.

d) Sözlükte doğru telaffuza mahsus olan temel şeylerden biri yani dudak ünlülerinin uyumu da ayrıca gösterildi. Örneğin: **OGLAN** [oğlon]... **DOGAN** [doğon]... **DOGONLYK** [doğonluk]... **GÖRNÜKLI** [görnüklü] we ş.m.

e) Birinci hecede kalın *ya* da ince dudak ünlüsü olan, ikinci hecede *-y / -i* ünlüsü yazılan *oňyn, ýogyn; üçin, günin* gibi kelimelerde uzunluk iki nokta [:] ile gösterilmeyip [uý] / [üý] sesleri ile verildi. Örneğin: **OŇYN** [oňuýn]... **ÝOGYN** [ýoguýn]... **ÜÇIN** [üçüýn]... **GÜNIN** [günüýn] we ş.m.

ä) *Uly, gudratly* gibi sözlerin sonundaki ünlüler söylenişte tam olarak dudaklanmadığı için, dudak ünlülerinin uyum kuralına çevrilmedi. Örneğin: **ULY** ...**GUDRATLY** [gudurotly] we ş.m.

f) Sözlükte doğru söylenişin kurallarına göre ünsüzlerin uyumu yani *çj, çl, ld, nb, nd, sd, şj, ts*

gibi birlikte gelen ünsüzlerin birbirine benzeşip [şş] [şl], [ll], [nm], [nn], [ss] söylenişi alındı. Örneğin: **BALDAK** [ballak]...**GÜNBATAR** [günmatar]...**ÝANDAK** [ýannak]...**İŞÇİ** [işçi]...**SAÇLY** [saşly]...**SOWEŞJEN** [söwöşşöň] we ş.m.

Madde başından sonra dil bilimi ile ilgili ve o kelimenin kullanım alanıyla ilgili kelimeler getirilip bunların bir kısmı kısaltılmaz veya şartlı kısaltmalarla işaretlenir. Örneğin: *at, syp., hal, kön.s., gepl.d.* vb. (Bunlar “Şartlı kısaltmalarda” tam gösterilmiştir). Kelime gruplarına ilişkin notlardan sonra madde başı açıklanmıştır. Açıklamanın ardından bu kelimenin Türkmen dilindeki kullanımını kanıtlayan örneklerle yer verildi.

Çok anlamlı kelimelerin anlamlarının hepsi numaralarla işaretlendi. Örneğin: **DYKMAK**, *işl. 1.* Basyp-basyp, dykalap gaba salmak. **2.** Dyky we ş.m. bilen bir zadyň agzyny, deşigini berk baglamak, ýapmak, dykylamak. **3.** Güýç bilen birini ýa- da bir zady gabyň, jaýyň we ş.m. içine itip salmak, girizmek. **4.** *gepl.d.* Agzyndakyny çeýnäp ýetişmäňkä, ýuwudup-ýuwutmanka ýene iýmek, açgözlük bilen iymek.

Sözlükte Türkmen dilinin zengin sanatsal ifadeleri yaygın olarak kullanılmıştır. Türkmen dilinin deyimlerini (frazologizmleri) açıklamak ve onları diğer dil birimlerinden ayırt etmek için sözlükte eşkenar dörtgenden (◇) sonra genellikle ilk kelimenin alfabetik sırasına göre yerleştirilmiş ve anlamları örneklerle gösterilmiştir:

AGYZ, *at. ...*

◇ **Agzy aşa ýetmek** ýaşayyş derejesi, güzerany oňatlaşmak, maddy taýdan üpjün bolmak, mätäçlikden çykmak. **Agzyň bir bolmak** agzybir ýaşamak, ylalaşykly bile hereket etmek.

DÜÝP, *at. ...*

◇ **Düýbi düz** soňy haýyrlı, ahyry oňat, ahyry gowy. *Aý, ýigitler, gürrüň köp, ýöne sesiňizi çykarmaň-da işläberiň, hemmesiniň düýbi düz* (A. Gowşudow). **Düýbünü tutmak** bir zady esaslandyrmak, bir zadyň esasyny goýmak.

Çoğu durumda eşkenar dörtgenden sonra verilen ifadelerin gerçek anlamı verilmemekte, sadece mecazi anlamı alınmaktadır. Tanım çok anlamlı olduğunda, her bir anlamından önceki sayı parantez içine alınır, ardından açıklamalar ve örnekler gelir. Örneğin:

DİL, *at. ...*

◇ **Dil açmak 1)** gürlmek, geplemek, sözlöp başlamak. **2)** dil çykaryp käbir sözleri aýdyp başlamak (çağa hakynda). **3)** geplemse, geplegen bolmak.

Nakiller ve atasözleri eşkenar dörtgenden sonra değil, baş kelimenin karşılık gelen anlamından sonra açıklayıcı bir örnek olarak verilmiştir.

22. Omonimdeş (sesteş) kelimelerin verilişi hakkında. Sesteşler bir kelime grubuna ya da ayrı ayrı kelime gruplarına aittir.

1) Aynı kelime grubuna ait eş sesli (sesteş) kelimeler, yazımı ve söyleyişi aynı, ancak benzer anlam taşıyan tek bir işaretin bulunmaması durumunda farklı anlamlara sahip, sesteş kelimeler olarak verilmiştir. Örneğin:

GAZ [ga:z] **I**, *at.* Ördekler maşgalasyndan bolan suwda ýüzýän uzyn boýunly ýabany ýa-da eldeki uly guş. *Ýaşylbaş sonalar, gazlar garkyldar, Haly harap düşer köli bolmasa* (Magtymguly).

GAZ [ga:z] **II**, *at.* 1. Giňişlige endigan ýaýramaga ukyply, belli bir görnüşi bolmadyk fiziki jisim. 2. Ýyladyş, ýşyklandyryş we ş.m. üçin niýetlenen gaz ýangyjynyň umumy ady.

2) Ayrı kelime gruplarından eşesli çiftler arasında benzer anlamlara sahip olabilir veya olmayabilir, çünkü ayrı kelime gruplarına ait olmaları, bunların farklı kelimeler olduğunu kanıtlar. Örneğin: **GYZYL I**, *syp.* 1. Gan reňkine çalymdaş reňkli, gymmyzy. 2. Gyza dakylýan adyň birinji düzüm bölegi. **GYZYL II**, *at.* Sary reňkli gymmatbaha metal, altyn, tylla, himiki element. **GYZYL III**, *at.* Harman atylyp, arassalanan bugdaýyň üýşmegi, arassa, sap galla.

23. Örneklerin verilışı hakkında.

Sözlük maddelerine Sayın Cumhurbaşkanımızın klasik kitaplarından alınan örneklerin sonunda yazarın ve eserin adı tam gösterildi. Klasik edebiyatın temsilcilerinin, çağdaş Türkmen yazarşairlerinin eserlerinden alınan örneklerde ise sadece yazarın adı belirtilmiştir. Halk yaratıcılığından alınan misallerin kaynağı ya da onların halk yaratıcılığının hangi kaynağına ait olduğu parantez içinde gösterildi. Destanlar hususunda ise onların sadece adları verildi.

(S-2016) sözlüğünün kuruluş özelliklerine yönelik bulgular incelendiğinde sözlüğün kuruluş açısından detaylı biçimde temellendirildiği anlaşılmaktadır. Sözlüğün kuruluş açısından normatif biçimde, daha önceden belirlenen ölçüt ve ilkelere yöre yapılandırıldığı görülmektedir. Kuruluş özellikleri açısından sözlüğün;

- Gövde içerisinde madde başlarının sıralanması (alfabetik),
- Madde içinde alt maddelerin sıralanması,
- Maddelerin gramer, terimsel ve anlam bilimsel sınıflanması,
- Her sözcük türü için gösterim özellikleri (ad, fiil, zarf, zamir gibi),
- Söyleyiş özellikleri (normal, uzun ünlü, dudaklanma vb.)
- Madde gösterimlerinin şekilsel özellikleri (nokta, virgül, iki nokta, parantez,

köşeli parantez, kısa ve uzun çizgi, tırnak, kalın ve normal yazı, düz ve italik yazı, sayı kullanımı, büyük küçük harf, eşkenar dörtgen-romb gibi),

- Eş sesli, çok anlamlı, eş anlamlı sözcüklerin gösterimi,

- Anlam bilimsel sıralamaya ait gösterim usulleri (asıl-mecaz anlam, atasözü, deyim, ikileme, halk adı, tekil-çoğulluk, mastar-çekim ekli hali gibi),
- Örneklerin seçimi ve gösterim biçimleri gibi alanlarda detaylı bilgi verilmiş, her bir madde sözlük içinden doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

(S-2016) sözlüğünün yöntem özelliklerine dair bulgular sözlüğün giriş, önsöz, dilde halkın ruhu yaşar, sözlüğün kuruluşu hakkında, şartlı kısaltmalar bölümleri ile sözlüğün maddeleri üzerinde yapılan incelemelerden elde edilmiştir. Bu bağlamda sözlüğün yöntem özelliklerine ilişkin ulaşılan bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Sözlük, Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsünün bilim adamları tarafından iki cilt halinde hazırlanmıştır.
- Madde başları Latin harfli Türkmen alfabesine göre sırlanmıştır.
- Sözlük, modern Türkmen Türkçesinin kelime hazinesinin çoğunu içermektedir. Sözlüğün söz varlığı ortaya konulurken halktan toplanan kelimelerin de katkısı olmuştur.
- Sözlük, sözlükbilim çalışmalarındaki dünya deneyimine dayanarak derlenmiş, Türkmen Türkçesinin ana katmanını ve özelliklerini içeren, dilin gelişim yasalarını ortaya koyan temel bir analiz olarak ortaya konulmuştur.
- Bütün madde söyleyişleri köşeli parantez içinde ilk kez gösterilmiştir.
- Türkmen dilinin söz varlığından oluşan madde başları ile onların günümüz Türkmen Türkçesindeki yazımları ve söyleyişleri, anlamları açıklanmıştır.
- Sözlük ve sözlüğü oluşturan maddeler bilimsel ve güvenilir yöntemlerle meydana getirilmiştir. Sözlük editörleri çalışma boyunca sözlük hazırlama işinde çalışmışlardır.
- Sözlük için seçilen yaklaşık 50.000 madde başı sözlük düzenleme ve yayınlama esaslarını kapsayan özel “yönetmelik” esaslarınca belirlenmiştir.

- Türkmen dilinin henüz keşfedilmemişengin iç potansiyelini ve kaynaklarını temsil eden yüzlerce yeni kelime sözlüğe yansımıştır. Çağdaş Türkmencenin söz varlığını, bağımsızlık yıllarında ortaya çıkan yeni kelime ve terimleri ve bunların yeni anlamlarını da içermektedir. Eski kelimelerin bazıları yeni anlamlar ve anlam tonları kazanmıştır. Bu kelimeler yeni anlamlarıyla dâhil edilmiştir.

- Maddeler için kanıtlayıcı en güvenilir örnekler seçilmiştir.
- Aynı zamanda Türkmen kültür ve edebiyatının klasik eserlerinden, folklorunun çeşitli türlerinden; sanatçıların, klasik şairlerin ve çağdaş yazarların eserlerinden yansımalar sunmaktadır.

- Sözlük, normatif (belirli ölçüt ve ilkelere dayalı) olarak hazırlanmış, türüne göre büyük sözlüklerdendir. Sözlük hazırlama süreci daha önce ortaya konulan ve standartları belirlenen “yönetmelik” esaslarına göre yürütülmüştür.

- Kelime kullanımının üslup özellikleri, tek anlam, çok anlam, mecaz anlam özellikleri Sayın Cumhurbaşkanı’nın değerli eserlerinden, folklordan, atasözlerinden, deyimlerden, klasik Türkmen edebiyatından, çağdaş yazar ve şairlerin eserlerinden alınan örneklerle pekiştirilmiştir.

- Bu açıklamalı sözlük modern dil bilimin, özellikle de sözlük bilimi ve sözlük biliminin önemli başarılarını dikkate alan geniş kapsamlı bir akademik neşirdir.

- Türkmen Türkçesinin söz varlığı ile ilgilenenlere, bilim camiasına, yaratıcılığa ilgi duyanlara, Türkologlara, üniversite ve lise öğretmenlerine ve öğrencilerine ayrıca genel kamuoyuna yönelik hazırlanmıştır.

- Dönemin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sayın Gurbanguly Berdimuhamedov çalışmada bizzat görev almış, özellikle söz varlığının oluşturulması, maddelere örnek alıntı seçimi ile sözlüğün redaksiyonunda önemli mesailer harcamıştır.

- Sözlük, dönemin Sayın Cumhurbaşkanı tarafından ortaya konulan dil doktrinine dayanarak hazırlanmıştır.

- Sözlüğün Türkmen dil bilimi alanı yanında, sosyal bilimler başta olmak üzere tüm bilimsel disiplinlere katkı sağlaması amaçlanmıştır.

- Sözlük hazırlanırken Türkmen dilinin standart dille ilişkisinin güçlendirilmesi, dilin anlatım yeteneği kapsamının genişletilmesi, kelimelerin anlam zenginliğinin tüm incelikleriyle ele alınması ihtiyacı göz önünde bulundurulmuştur.

- Bu sözlüğün (S-2016) hazırlanmasında, (S-1962) açıklamalı sözlüğü ile (S-1962) sözlüğünü hazırlayan M. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev, G.Açilova, V. Mesgudov, S. Miradova'nın katkıları oldukça yüksektir. (S-1962) sözlüğü, (S-2016) için önemli bir temeli meydana getirmiştir.

- İki ciltlik sözlüğün (S-2016) ortaya çıkarılmasında ve daha mükemmel hâle getirilmesinde Türkmen dil bilim ve sözlükbilim uzmanları G. Kıyasova, A. Geldimirov, H. Durdıyev tarafından yapılan çalışmaların önemi büyüktür.

- Sözlükte; son zamanlarda ortaya çıkan terimler, ana dilde kullanılan türemiş kelimeler, daha önceki sözlükte (S-1962) yer almayan sıfat ve zarf şekilleri, bağımsızlık yıllarında yaygın kullanılan yeni kelimeler ve bazı kelimelerin sonradan oluşan anlamları da yer almıştır.

- Sözlük maddeleri için seçilen örnekler halkın dil zenginliğinden - efsanelerden, destanlardan, türkülerden, masallardan, klasik edebî eserlerden, Sayın Cumhurbaşkanının klasik kitaplarından, Türkmen şairlerinin eserlerinden alınmıştır.

- Sözlükte madde başı yapıp tek başına anlam ifade eden söz gruplarına giren adlar, sıfatlar, fiiller, sayılar, zamirler, zarflar ve yardımcı edatlar, bağlaçlar, ünlemler, modal sözler, ses ve şekil ifade eden sözler kendi ifadelerini bulmuştur.

- Cins adlar cümle başında geçtiğinde büyük harfle, özel adların hepsi ise yazım kurallarına göre ilk harfi büyük harfle yazılmıştır.

- Adların hepsi yalın halde, teklik alınıp fiillerin tüm çatıları- ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik çatıları ile bir arada sıfatların - pekiştirme, küçültme, eşitlik ve sevgi bildirme - küçültme dereceleri yansımalarını bulmuştur.

- Sözlükte miktar ve sıralama sayılarına büyük yer verilmiştir.
- Sözlüğün (S-2016) madde yazımına ait yöntem özellikleri aşağıdaki gibidir:
- Madde başları girintiyle (6 mm), büyük harfle, kalın yazıyla verilmiştir.
- Sözlükte her harf için ilk madde başı ilgili harftir. Harfin açıklamasında Türkmen alfabesinin kaçınıcı harfi olduğu belirtilmiştir.

- Madde başından sonra ilk olarak köşeli parantez [] içinde maddenin söyleyişi verilmiştir.

- Ünlülerin uzunluğu iki nokta [:] işareti yardımıyla, ünsüzlerin kendi arasında benzeşmesi dudak, ince ve kalın ünlülerin söz içindeki uyumu gösterilmiştir.

- Alt maddeler küçük harfle, kalın biçimde verilmiştir. Alt maddelerin yazımı satır başından yine girintiyle (6 mm) ve başında romb işareti (eş kenar dörtgen ◇) ile yapılmıştır.

- Ardından virgöl (,) ile ayrılarak maddenin sözcük türü ilgili kısaltmasıyla sunulmuştur. (S-2016) sözlüğünde sözcük türleri gramer (ad, sıfat, fiil gibi) açısından ayrı ayrı ele alınarak sınıflanmıştır. Bütün madde başları için gramer açısından sözcük türü kısaltmasıyla verilmiştir. Ayrıca ilgili madde bir terim ise bu madde için ilave terimsel çalışma alanının (edebiyat, denizcilik, felsefe, coğrafya gibi) kısaltmasıyla sunulmuştur.

- Kısaltmadan sonra maddenin açıklaması ilk harfi büyük olacak şekilde verilmiş, açıklama nokta ile tamamlanmıştır. Birden fazla açıklaması olan maddeler için her açıklama sayı ile numaralandırılarak sunulmuştur.

- Maddeler için örnek kullanımlar eğik yazıyla verilmiştir.

- Örnek kullanıma ilişkin kaynak kişi parantez (), kaynak eser parantez ve tırnak (“ ”) içine alınmıştır. Kaynak kişi eseriyle birlikte verildiğinde parantez ve tırnak birlikte kullanılmış, kaynak kişi ve eser birbirinden uzun çizgi (“– ”) ile ayrılmıştır.

- Kaynak kişi ya da eser gösterilmeyen örnek kullanımlar da mevcuttur.
- Her madde noktayla sonlandırılmıştır.

(S-2016) sözlüğünün yöntem özelliklerine ait bulgular incelendiğinde, yöntem bilimine ait hususlara detaylı biçimde yer verildiği görülmektedir. Bu açıdan sözlüğün;

- Normatif biçimde önceden ortaya konulan bir yönetmelik ilkelerine bağlı kalınarak oluşturulduğu,

- Sözlüğün Türkmen sözlükçülüğünde önemli bir yer tutacağı,
- Çalışma dönemin Sayın Cumhurbaşkanının bizzat görev aldığı,
- Maddelerin alfabetik sıra gözetilerek listelendiği,
- Söz varlığı seçiminde belirli ölçüt ve ilkelerin dikkate alındığı,
- Sözcük seçiminde hem eski hem güncel sözlere yer verildiği,
- Türkmen diline ait sözlerin büyük orandan kapsadığı,
- Yaklaşık madde başı sayısı (50.000),
- Bilimsel ve güvenilir bir yöntem izlendiği,
- Sözlüğü oluşturan kurum ve kişiler,
- Çeşitli yönleriyle sınıflanan sözcük türleri ve bunların gösterimi,
- Örnek alıntı seçiminde özellikle titiz davranıldığı,
- Sözcüklerin doğru söyleyişi hususuna özen gösterildiği,
- Muhtemel kullanıcı kitlesi ve bunlara sağlanacak faydalar,
- Madde yazımına ait detaylar ifade edilmiştir.

(S-2016) sözlüğünü düzenleyen bilim insanlarından Prof. Dr. Hezretgılı Durdıyev, sözlüğün kuruluş ve yöntem özelliklerine ilişkin şunları ifade etmiştir:

Sözlükte kuruluş ve yöntem bilimsel açıdan önemli bir yer tutar. Bu yüzden sözlük oluşturulmaya başlamadan önce kuruluş ve yönteme ilişkin ilke ve standartların belirlenmesi gerekir. Bu sözlükte de böyle bir yol izlendi. Her türlü söz ve bunların gösterim biçimlerine dair ilkeler detaylı biçimde ele alındı. Bu standartlar sözlüğün giriş bölümünde maddeler halinde ve açık örneklerle sıralandı. Bu yönüyle (S-2016) sözlüğü bilimsel yöntemle, titiz bir çalışmayla oluşturulmuş modern bir sözlüktür.

4.2.3. Sözlüklerin Kuruluş ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması

Sözlükbiliminde, bir sözlük için kuruluş ve yöntem özelliklerinin önemli bir yeri olduğu alanın temel kaynaklarında (Bejoint, 2010; Landau, 2001; Jackson, 2016; Svensen, 2009) çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Kuruluş ve yöntem kavramları ise aynı kaynaklarda makroyapı ve mikroyapı ile ilişkili olarak ifade çeşitli biçimlerde açıklanmış olsa da bunların birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Nitekim incelenen (S-1962) ve (S-2016) açıklamalı sözlüklerinde “sözlüğün kuruluşu” bölümleri oluşturulmuş, bu bölümlerde kuruluş ve yöntem kavramlarının ikisine ilişkin de bilgilere yer verilmiştir. Dolayısıyla incelenen sözlüklerde kuruluş ve yöntem kavramları farklı paragraflarda sunulmuş olsa da içerdikleri bulgular yönüyle bu kavramları birbirinden tam olarak ayırmak mümkün olmamıştır.

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özellikleri birbirinden ayrılmadan, karşılaştırmalı olarak Tablo 3’teki gibi gösterilmiştir.

Tablo 3*Sözlüklerin Kuruluş ve Yöntem Özelliklerinin Karşılaştırılması*

Kuruluş ve Yöntem Özellikleri	(S-1962)	(S-2016)
Sözlüğün Türkmen dilindeki yeri ve önemi	✓	✓
Hazırlanma amacı	✓	✓
Sözlüğü hazırlayan kurum ve kişiler, katkıda bulunanlar	✓	✓
Normatif sözlük olması (belirli ölçüt ve ilkelere göre)	✓	✓
Süreçte bilimsel ve güvenilir bir yol izlenmesi	✓	✓
Söz varlığının oluşturulmasında benimsenen ilkeler	✓	✓
Madde başı sıralama ilkesi (alfabetik)	✓	✓
Madde yazım ilke ve standartları	✓	Kapsamlı
Söyleyiş esasları	Çok Sınırlı	Çok Kapsamlı
Sözcük türü sınıflamasının kullanımı	Çok Sınırlı	Çok Kapsamlı
Maddelerin sınıflaması ve sınıflama türleri	✓ 2	✓ 3
Gramer yönüyle sınıflama ve kategori sayısı	✗ 0	✓ 11
Terimsel sınıflama ve kategori sayısı	✓ 75	✓ 40
Anlam bilimsel sınıflama ve kategori sayısı	✓ 7	✓ 11
Sözlüğün muhtemel hedef kitlesi ve sağlayacağı fayda	✓	✓
Söz varlığı seçimi	Sınırlı	Kapsamlı
Güncel, aktif kullanılan sözler	✓	✓
Yeni sözler, sözlere yüklenen yeni anlamlar	✓	✓
Bağımsızlık yıllarının yeni sözleri	✗	✓
Eskimiş (18-19.yy ve öncesi) sözler	✗	✓
Nadir kullanılan sözler	✗	✓
Diyalektolojik sözler, mahalli söyleyişler	✗	✓
Sevgi, küçültme, sıfat dereceleri	✗	✓
Sıra sayıları, isim fiiller, yansıma sözcükler	✗	✓
Halktan toplanan sözler	✗	✓
Söz varlığını meydana getiren kaynaklar, eserler, kişiler	✓	✓
Örnek kullanım seçimi ölçütleri	✓	✓
Örnek kullanım kaynakları	Sınırlı	Kapsamlı
Marksist-Leninist klasikler	✓	✗
Çağdaş edebiyat ve ders kitapları	✓	✓
Gazete ve dergiler, popüler bilim kitapları	✓	✓
Terim sözlükleri	✓	✓
Klasik Türkmen eserleri ve sanatçıları	✗	✓
Türkmen kültürü ve folkloruna ait eserler	✗	✓
Çağdaş Türkmen şair ve yazarları	✗	✓
Sayın Cumhurbaşkanı'nın eserleri	✗	✓
Halktan gelen kullanım örnekleri	✗	✓
Alfabesi	Kiril	Latin

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özelliklerine ilişkin karşılaştırma tablosu incelendiğinde sözlükler arasında birçok yönden benzerlikler olduğu görülmektedir. Sözlüklerin Türkmen dili ve kültüründeki yeri, normatif sözlük olmaları, muhtemel kullanıcı kitlesi, hazırlanma amaçları, görev alan kurum ve kişiler, bilimsel ve güvenilir

süreçlerle oluşturulma, alfabetik sıra gözetimi, madde yazım ve gösterim ilkeleri, söz varlığı kaynaklarının belirtilmesi gibi hususlar benzerlik görülen alanlardandır.

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özellikleri açısından aralarında farklılıklar da mevcuttur. Sözlüklerin yapılandırıldığı alfabelerden ilki Kiril harfli Türkmen, sonraki sözlük Latin harfli Türkmen alfabesiyle düzenlenmiştir. 1962 yılına ait sözlükte madde yazımına ait ölçütler yeterli sayılabilecek bir düzeyde belirlenmişken, 2016 yılına ait sözlükte maddelerin düzenlemesine ait ölçüt ve standartlar oldukça detaylı, kapsamlıdır. Bu durumda bağımsızlık döneminde Türkmen dilinin gramer yapısına ve söz varlığı sınıflamasına dair yapılan araştırma ve düzenlenmelerin katkısı olduğu söylenebilir. Nitekim (S-1962) sözlüğünde maddelerin sözcük türü sınıflamasında gramer (ad, sıfat, fiil gibi) sınıflaması yapılmamış olması bu durumun bir göstergesidir.

Sözlüklerin yapılandırılması sürecinde görülen farklılıklardan birisi de sözcük türlerine yönelik sınıflandırmadır. (S-1962) sözlüğünde sözcük türü belirtilmemiş, terimsel sınıflama yapılmıştır. Bu sınıflama sözlükte önemli bir yer tutmaktadır. Toplamda 75 farklı alana ait terim sınıflaması yapılmıştır. Bu çalışma ve bilim alanları içinde jeodezi (yer küre ölçümü), paleontoloji (fosil bilimi), lengüistik (dil gösterge bilimi), farmakoloji (ecza/ilaç bilim), bakteriyoloji, antropoloji, radyoloji, basım ve matbaa, dokumacılık, demir yolu, ayakkabıcılık gibi çok çeşitli terim alanları yer almaktadır. Bu durum Sovyet Dönemi'nde bilimsel araştırma, belirli bir çalışma alanında uzmanlaşma ve detayları öğrenme, iş bölümü, profesyonellik gibi kavramlara verilen önemin bir yansıması şeklinde görülebilir. Ayrıca (S-1962) sözlüğünün söz varlığına, daha önce üretilen çok sayıda terim sözlüğünden yapılan sözcük aktarımının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

(S-1962) sözlüğünün kuruluşunda yapılan bir diğer sınıflama türü anlam bilimsel bir sınıflamadır. Bu sınıflama yedi tane ile sınırlıdır. Bunlar; konuşma dili, kaba söz (argo), diyalektolojik söz, eski anlamında, jargon, aforizma, eskimiş söz kategorileridir.

(S-1962) sözlüğü için madde sınıflaması hepsinde kullanılmamakla birlikte bazı bilim ve çalışma alanı maddeler için kısıtlı düzeyde kullanılmıştır.

(S-2016) sözlüğünde ise maddelerin sözcük türlerine dair sınıflamalarının oldukça kapsamlı biçimde ele alındığı görülmektedir. Sözcük türüne ilişkin 11 gramer (ad, sıfat, fiil, bağlaç gibi) sınıflaması yapılmıştır. Maddelerde 40 terimsel (anatomi, denizcilik, felsefe vb.), 13 anlam bilimsel (alkış sözü, argo söz, eskimiş söz, hayata dair söz, şiirsel söz, başlama sözü gibi) tasnif yapılmıştır. Bu sınıflamalar açısından her madde için sözcük türü açıklaması ilgili kısaltmasıyla yapılmıştır. Bazı maddeler için açıklama iki farklı kategoriden ele alınmıştır. Örneğin tarımsal çalışma alanındaki bir isim için parantez içinde hem ad, hem tarım terimi olduğu belirtilmiştir. (S-2016) sözlüğünün hazırlanması sırasında (S-1962) sözlüğünden yararlanıldığı durumda, sözcük türü açısından ilave gramer sınıflaması yapılmasının olumlu bir gelişme olduğu, fakat eski sözlükte 75 farklı kategoride ele alınan terim sınıflamasının yeni sözlükte 40'a düşmesinin dikkat çekici olduğu söylenebilir.

Sözlüklerde yer alan maddelerin söyleyiş hususu da farklılık gözlenen konulardan biridir. (S-1962) sözlüğünde söyleyiş konusuna oldukça az yer verilmiş, sadece içerisinde uzun ünlü barındıran ve söyleyiş farklılık gözlenen maddeler için telaffuz yapılmıştır. (S-2016) sözlüğünde ise bütün maddeler için söyleyiş yapılmış, sözlüğün kuruluşu başlığı altında maddelerin söyleyişlerinin ifade edilme biçimine dair detaylı açıklamaya yer verilmiştir. Maddelerin söyleyişi konusu da sözlükler arasında tarihsel açıdan gelişimin gözlemlendiği bir alan olarak dikkat çekmektedir.

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özellikleri açısından gözlenen diğer bir farklılık alanı ise söz varlığının seçiminde görülmektedir. (S-1962) sözlüğünde ilgili dönemin güncel, aktif kullanılan sözleri ile yeni sözcükler ve bu sözcüklere yüklenen yeni anlamlar ele alınmıştır. Fakat 20. yy'da yazılan sözlük için 18-19.yy'a ait sözler eskimiş kabul edilerek dâhil edilmemiştir. Benzer şekilde Türkmen dilinin diyalektolojisine dair

sözler, mahalli söyleyişler, nadir kullanılan sözler; sevgi, küçültme, sıfat dereceleri, yansıma sözcükler, sıra sayılar gibi pek çok sözcük türü (S-1962) sözlüğünün kapsamı dışında bırakılmıştır. Fakat bunun yanında Sovyet Enternasyonal'ine dair sözler, sözlükte detaylı biçimde yer almıştır. (S-2016) sözlüğünde ise dönemin güncel, aktif kullanılan, yeni anlam kazanan sözleri ile bağımsız dönemine özgü sözler yanında, önceki sözlükte ihmal edilen söz ve söz gruplarına yer verilmiştir. Halktan toplanan sözler de söz varlığını oluşturmada yer etmiştir. Böylece yeni sözlükle birlikte (S-2016) dilin söz varlığında belirgin bir artış olduğu (yaklaşık iki kat), Türkmen kültürüne özgü söz varlığına sahip çıkılarak, yazılı dilde yeni nesillere kazandırıldığı anlaşılmaktadır.

Sözlüklerin arasında kuruluş ve yöntem özellikleri açısından, maddeler için seçilen örnek kullanım kaynakları farklılık göstermektedir. (S-1962) sözlüğünde örnek kullanım kaynakları çoğunlukla Marksist-Leninist klasikler, Rus ve Sovyet edebiyatının çağdaş eserleri, güncel ders kitapları, gazete ve dergiler, yeni terim sözlükleri ile popüler bilim kitaplarından seçilmiştir. (S-2016) sözlüğünde ise maddeler için güncel ve çağdaş eser ve kaynaklar yanında Türkmen dili ve edebiyatına dair geleneksel eser ve sanatçılar, Sayın Cumhurbaşkanı'nın kitapları, Türkmen kültür ve folklorunu yansıtan eserler ile şair ve yazarlardan yararlanılmıştır. Hatta bazı maddeler için halktan toplanan söz örnekleri, en uygun kullanım kabul edilerek sözlükte yerini almıştır.

Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özelliklerine ilişkin genel durum incelendiğinde Türkmen dilinin açıklamalı sözlüğü için 1962 yılındaki çalışmanın önemli bir temel teşkil ettiği görülmektedir. Eski sözlük, yeni sözlük için kuruluşu ve yöntemiyle de örnek olmuştur. Fakat yeni sözlük (S-2016) bağımsız Türkmenistan'a özgü biçimde, dönemin koşulları ve durumuna uygun olarak yeniden üretilmiştir. Bu yeniden üretim sürecinin eskisine oranla; kuruluşu daha sağlam, yöntemi daha bilimsel, madde ve örnek kullanım seçimi daha kapsamlı ve millî olduğu görülmektedir. Çünkü Sovyet Dönemi'ne ait sözlükte Türkmen dili, kültürü, tarihi ve edebiyatına dair ihmal edilen

hususlar telafi edilmiş, Türkmen halkı ve özellikle gençliği için söz varlığı daha zengin ve millî unsurlarla yeniden ortaya konulmuştur.

4.3. Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şemaları ile Karşılaştırılması

Mikroyapı düzeni sözlükteki bir madde içinde bulunan bilgilerin düzeniyle ilgilidir. Bir açıklamalı sözlükte madde içinde yer alan bilgiler değişebilmekle birlikte; genellikle yazım (madde başı), söyleyiş, sözcük türü, çekimleme biçimleri, anlam, tanım, örnekler, alt madde / ara madde / madde içi, etimoloji kısımlarından oluşur (Jackson, 2016, s.50). Mikroyapının temel hedefi, kullanıcıya bir maddenin anlamı ve kullanımını en işlevsel ve ekonomik şekilde vermektir. Bu nedenle mikroyapı, sözlüğün hedef kitlesi (öğrenci, uzman, genel kullanıcı, alan çalışanı) ile doğrudan ilgilidir (Svensen, 2009).

Sözlükçülükte şema, bir sözlüğün tamamında veya her madde için uygulanmak üzere önceden belirlenmiş yapısal modeli ifade eder (Hartmann & James, 1998). Şema, özellikle sözlüğün mikroyapı özellikleriyle yakından ilişkilidir. Çünkü sözlük içinde mikroyapının her madde için aynı biçimde uygulanması ancak sağlam bir şemayla mümkündür. Sağlam şeması olmayan sözlüklerde tekrar, eksiklik, düzensizlik, kullanıcı yanılması sıklıkla yaşanır. Bu nedenle sözlüklerde şema sadece teknik bir araç değil, aynı zamanda bilimsel yöntemin ve güvenilirliğin bir parçasıdır (Landau, 2001).

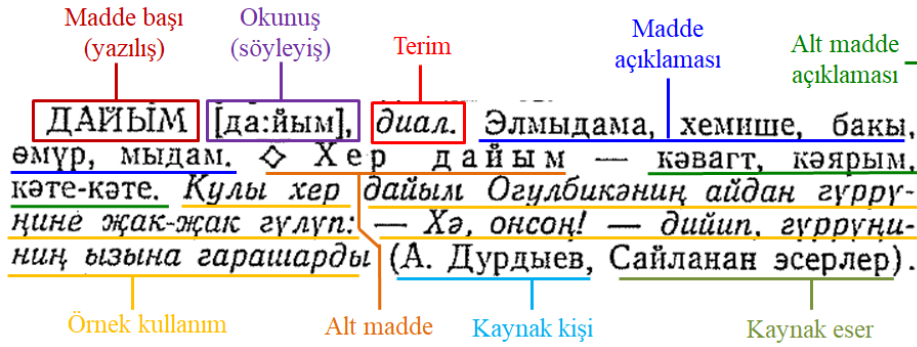
Bu bölümde, sırasıyla incelenen sözlüklerin gövde yapısı içinde yer alan maddelerden alınan örnekler üzerinden sözlüklerin mikroyapı düzeni ortaya konulmuş ve buna bağlı olarak şemaları oluşturulmuştur. Ardından mikroyapı düzeni ve şema özellikleri açısından sözlükler karşılaştırılmıştır.

4.3.1. (S-1962) Sözlüğünün Mikroyapı Düzeni ve Şeması

(S-1962) sözlüğünün mikroyapı düzeni, sözlüğün gövdesi içinde farklı sayfalardan alınan madde örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bu madde örnekleri Şekil 17-21’de gösterilerek çözümlenmiştir.

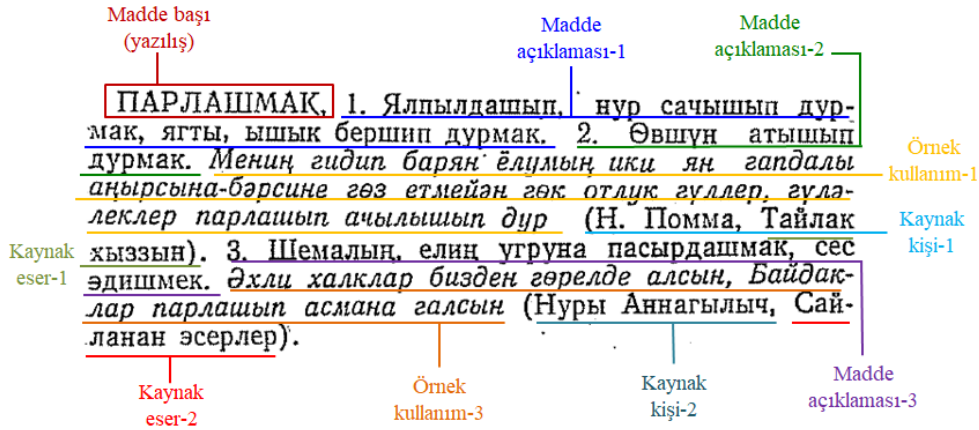
Şekil 17

(S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-1962, s.235)

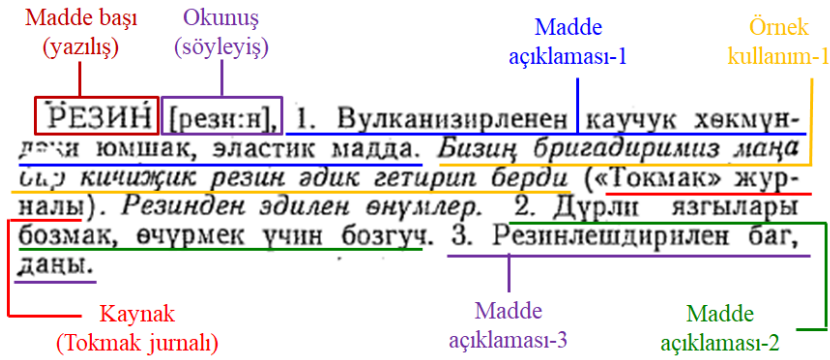
Şekil 18

(S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-1962, s.518)

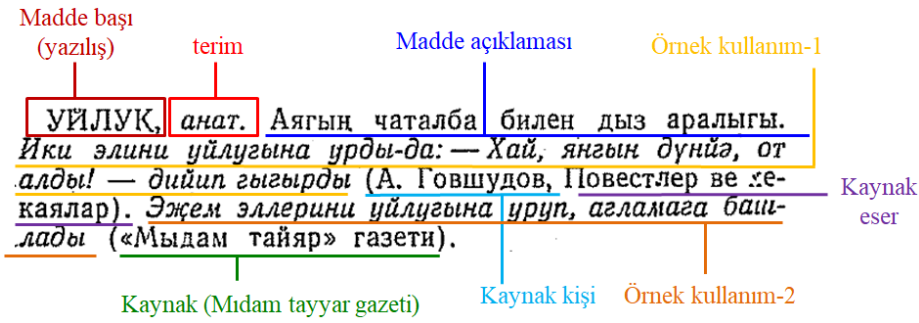
Şekil 19

(S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-1962, s.562)

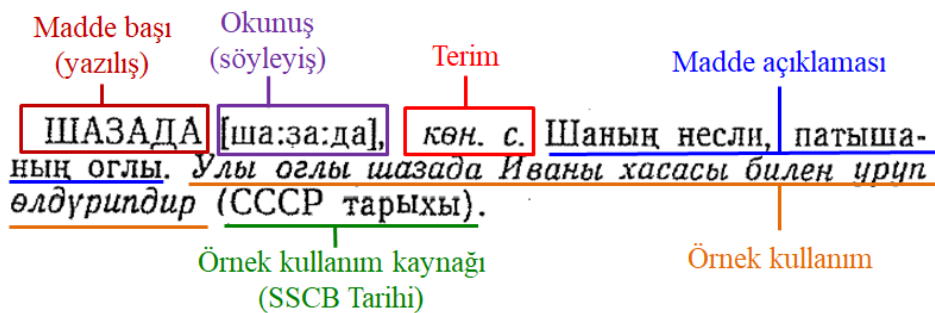
Şekil 20

(S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-1962, s.672)

Şekil 21

(S-1962) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-1962, s.763)

(S-1962) açıklamalı sözlüğünün mikroyapı düzeninin ortaya konulması için sözlükten alınan farklı madde örnekleri incelendiğinde şekilsel açıdan tüm maddelerin aynı ölçütlere göre düzenlendiği görülmektedir. Madde başı, söyleyiş, sözcük türü,

açıklama, alt madde, alt madde açıklaması, örnek kullanım, kaynak eser ve kişinin belirtilmesi sürecinde; büyük-küçük harf, diz-eğik yazı, tam-kısaltılmış halleri ile nokta, virgül, iki nokta, kısa çizgi, uzun çizgi, tırnak işareti, parantez, köşeli parantez noktalama işaretleri mikroyapı düzenine uygun olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sözlüğün şekilsel açıdan standart ölçütlerle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum hazırlanmasından önce sözlük için bir mikroyapı düzeni ve şema yapısı belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Sözlükten alınan madde örnekleriyle, gövde yapısında yer alan maddeler üzerinde yapılan detaylı çözümlemelerde (S-1962) sözlüğünün belirli düzeyde standart mikroyapı düzenine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bunun yanında standart dışı durumlar da gözlenmektedir. Sözlükte madde başı, açıklama ve madde başı için örnek kullanım tüm maddelerde ortaktır. Ancak söyleyiş, sözcük türü, alt madde örnek kullanımı, kullanılan örneği kaynağının belirtilmesi konusunda sözlük maddeleri arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Her maddede bahsedilen bu farklılığın çeşitli kombinasyonları (birleşimleri) görülmektedir.

Örneğin bir maddede; madde başı, söyleyiş, açıklama, örnek kullanım, kaynak gösterimi sıralaması yer alırken başka maddede; madde başı, sözcük türü, açıklama, örnek kullanım, kaynak gösterimi sıralaması kullanılmıştır. Birden fazla açıklaması olan bir maddede her açıklama için örnek kullanım verilirken, başka bir maddede örnek kullanım bütünü için ortak verilmiştir. Bir maddede bu maddenin alt maddelerinin her biri için örnek kullanım sunulurken, başka maddede alt maddelerden sadece birine örnek kullanım sunulmuştur. Bazı maddeler için sunulan örnek kullanım için kaynak gösteriminin yapılmamış olması da yine gözlenen standart farklılıklarındandır.

(S-1962) sözlüğünde görülen diğer bir standart uygulama farklılığı, madde söyleyiş ifadelerinin sadece a, o, u gibi ünlülerin kullanımından kaynaklı uzatma ya da okuma farklılığı oluşan madde başları için tercih edilmiş olmasıdır. Ayrıca 1962 yılına

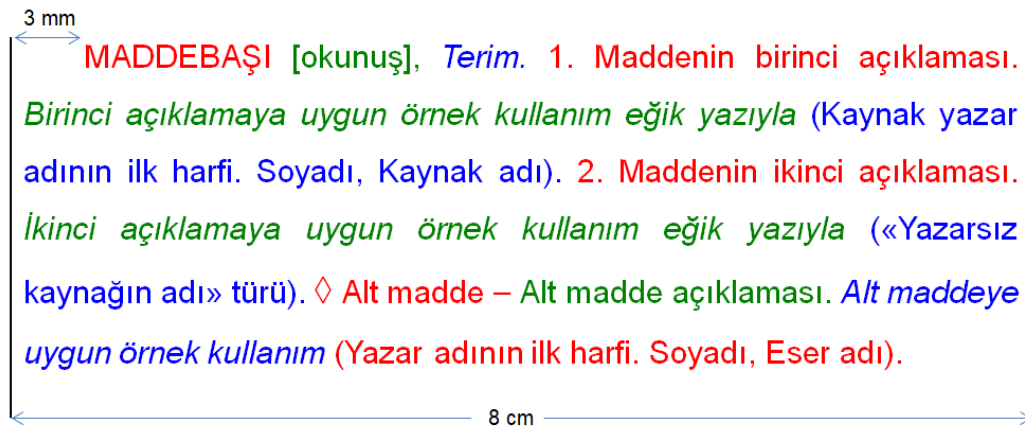
ait sözlükte, günümüzün modern sözlüklerinde sıkça karşılaşılan madde başının kökenine dair bilgi veren etimoloji açıklaması yer almamaktadır.

Belirtilen bazı standart farklılıkları ve eksiklere rağmen dönemin koşulları içinde (S-1962) sözlüğünün nitelikli bir mikroyapı düzeni ve buna bağlı oluşturulan şema üzerine yapılandırıldığı söylenebilir.

Sunulan madde örnekleri ve çözümlemede görülen mikroyapı düzenine bağlı olarak sözlüğün madde şeması Şekil 22’deki gibi çıkarılabilir.

Şekil 22

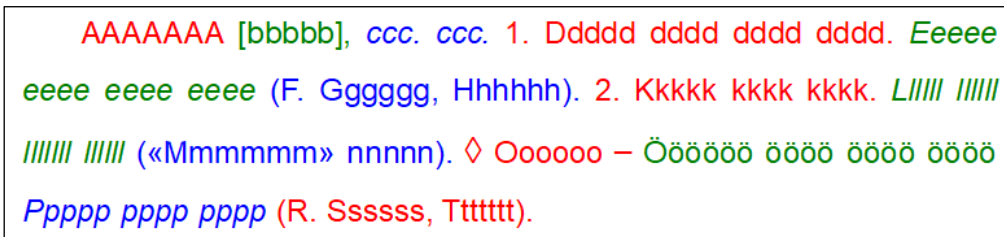
(S-1962) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması

(S-1962) sözlüğünün madde şemasına bağlı olarak bir madde için Şekil 23’teki gibi modelleme yapılabilir.

Şekil 23

(S-1962) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması Modeli

(S-1962) sözlüğünün mikroyapı düzeni ve şemasına bakarak bazı eksiklere rağmen, hedef kitle için oldukça kullanışlı bir sözlük olduğu söylenebilir. Dönemin Kiril harfli Türkmen alfabesine göre sıralanan madde başları kullanıcılar için ulaşılabilir niteliktedir. Mikroyapı düzeni ve şeması yönüyle sözlüğün günümüz sözlüklerinden büyük farklar göstermemesi onun yerini ve önemini halen koruduğu, kendisinden sonra hazırlanan sözlükler için temel ve kaynak olduğu şeklinde yorumlanabilir.

4.3.2. (S-2016) Sözlüğünün Mikroyapı Düzeni ve Şeması

(S-2016) sözlüğünün mikroyapı düzeni, sözlüğün gövdesi içinde farklı sayfalardan alınan madde örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bu madde örnekleri Şekil 24-30'da gösterilerek çözümlenmiştir.

Şekil 24

(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.1, s.261)

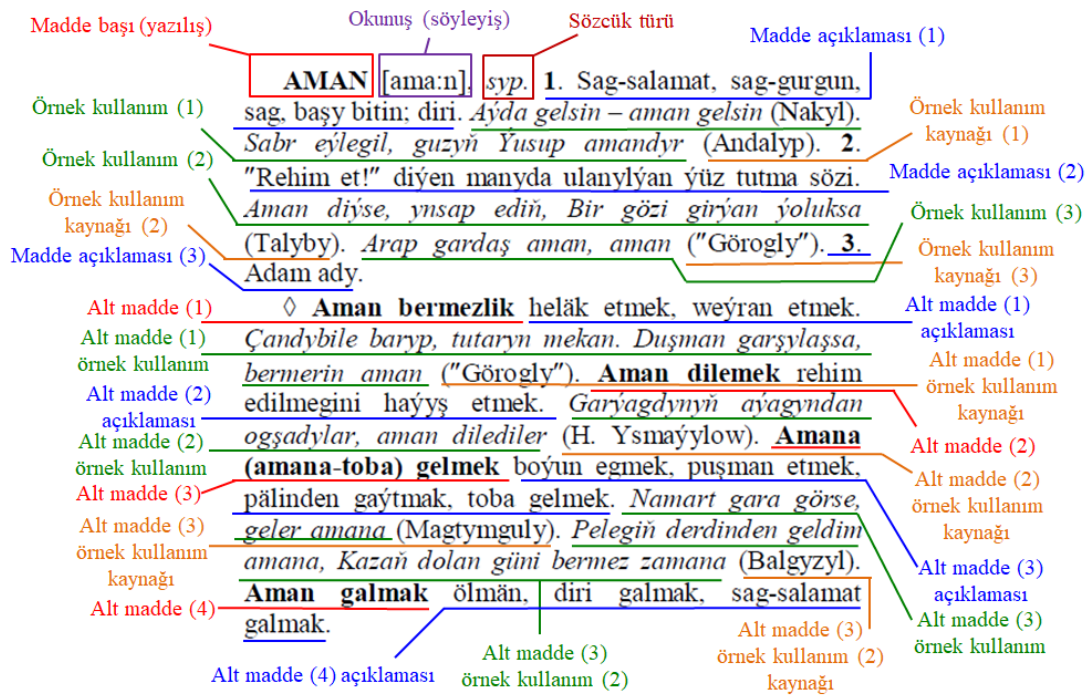
Madde başı (yazılış)	DEMLİK.	Sözcük türü	<i>at.</i>
Madde açıklaması	öykene barýan ýoluň ýokarky bölegi. Ýaman habar adamyň depesinden basyp, demligini daraldýan agyr labyr bolsa, ýagşy habar ajaýyp bir zat bolup, oňa ganat bagladýar-da, çökgün göwnüni al-asmana göterýär (B. Kerbabayew).		
Örnek kullanım			Örnek kullanım kaynağı

Şekil 25

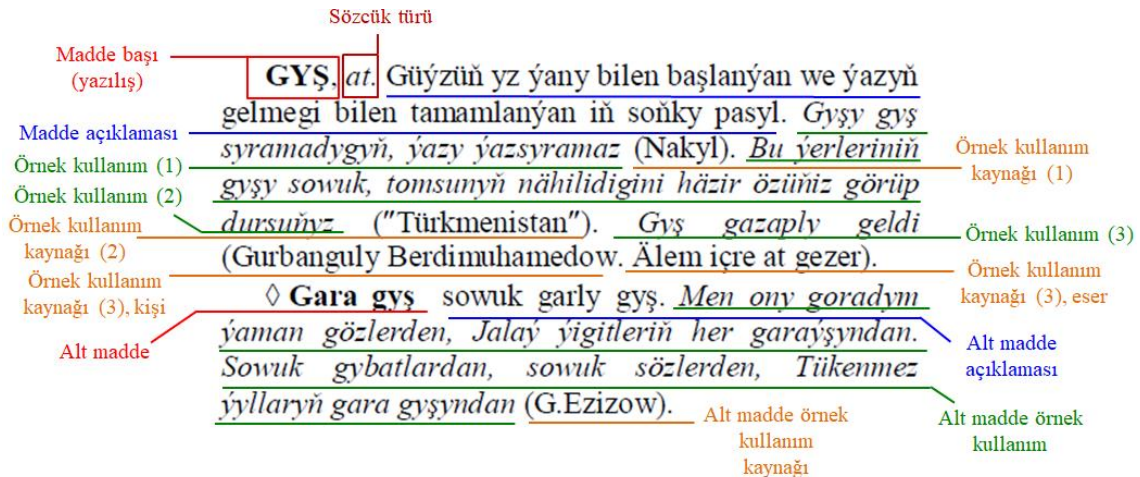
(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.1, s.341)

Madde başı (yazılış)	ELDEKİLEŞDİRMEK	Okunuş (söyleyiş)	[ellekileşdirmek].	Sözcük türü	işl.
Madde açıklaması	Eldeki edip başlamak, ekdileşdirmek. Wagtyň geçmegi bilen kem-kemden şol zamanyň adamlary tutan haýwanlarynyň käbirini eldekileşdirmegi öwrenipdirler (B. Annageldiyew).				
Örnek kullanım					Örnek kullanım kaynağı

(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.1, s.62)

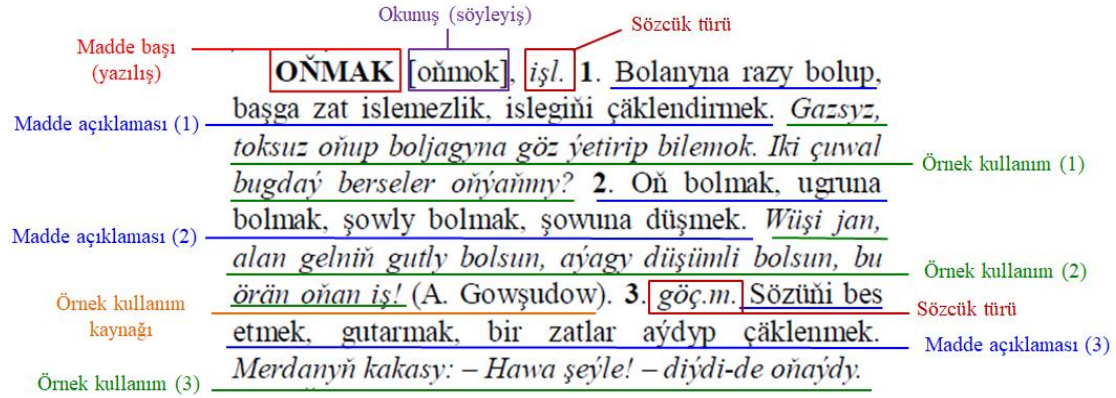

(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.1, s.521)

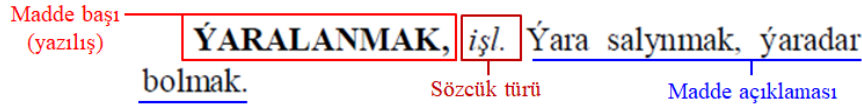
Şekil 28

(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.2, s.155)

Şekil 29

(S-2016) Sözlüğünden Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.2, s. 511)

Şekil 30

(S-2016) Sözlüğünden (sesteş) Madde Örneği Çözümlemesi (S-2016, c.2, s. 269)

(S-2016) açıklama sözlüğünün mikroyapı düzenine ilişkin sözlükten alınan farklı madde örnekleri incelendiğinde şekilsel açıdan tüm maddelerin aynı ölçütlere göre düzenlendiği görülmektedir. Madde yapıları içinde; madde başı, söyleyiş, sözcük türü, açıklama, alt madde, alt madde açıklaması, örnek kullanım, kaynak eser ve kişinin belirtilmesinde şekilsel açıdan; büyük-küçük harf, kalın-normal yazı, düz-eğik yazı, tam-kısaltılmış yazı ile nokta, virgül, iki nokta, kısa çizgi, tırnak işareti, parantez, köşeli parantez noktalama işaretleri uygun olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sözlüğün şekilsel açıdan standart ölçütlerle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum hazırlanmasından önce sözlük için bir mikroyapı düzeni ve şema yapısı belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Sözlükten alınan madde örnekleriyle, gövde yapısında yer alan maddeler üzerinde yapılan detaylı çözümlemelerde (S-2016) sözlüğünün küçük farklılıklar dışında standart bir mikroyapı düzenine sahip olduğu görülmektedir. Sözlüğün neredeyse tüm maddeleri temel madde bileşenlerine sahiptir. Sözlükte madde başı, sözcük türü, açıklama unsurlarının tüm maddelerde ortak olduğu görülmektedir. Sözlükte ihmal edilebilir seviyedeki eksikliğine rağmen söyleyiş, örnek kullanım ve örnek kullanım kaynağı unsurlarının standart olarak yer aldığı söylenebilir. Bunun yanında bazı madde unsurlarının (söyleyiş, örnek kullanım, kaynak) eksik kaldığı, çeşitli kombinasyonlarda (birleşimlerde) madde yapıları görmek mümkündür.

Örneğin, bir madde içinde bulunan alt maddelerden biri için iki ya da üç örnek kullanıma yer verilirken, diğeri için hiç örnek kullanıma yer verilmemesi oluşan farklılıklardandır. Birden fazla açıklaması olan bazı maddelerde her açıklama için örnek kullanım verilirken, başka bir maddede örnek kullanım sadece bir madde için verilmiştir. Bir maddede bu maddenin alt maddelerinin her biri için örnek kullanım sunulurken, başka maddede alt maddelerden sadece birine örnek kullanım sunulmuştur. Bazı maddeler için sunulan örnek kullanım için kaynak gösteriminin yapılmamış olması

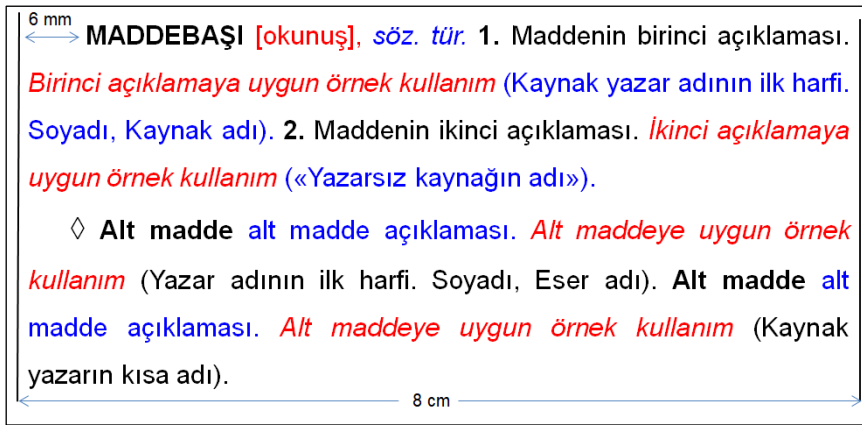
da yine gözlenen standart farklılıklardandır. Yine (S-2016) sözlüğünde, günümüzün bazı sözlüklerinde bulunan madde başına dair etimoloji açıklaması yer almamaktadır.

Belirtilen az sayı ve orandaki standart farklılıkları ve eksikliğe rağmen (S-2016) sözlüğünün nitelikli, kapsamlı ve sağlam bir mikroyapı düzeni ve buna bağlı oluşturulan şema üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Sunulan madde örnekleri ve çözümlemede görülen mikroyapı düzenine bağlı olarak sözlüğün madde şeması Şekil 31'deki gibi çıkarılabilir.

Şekil 31

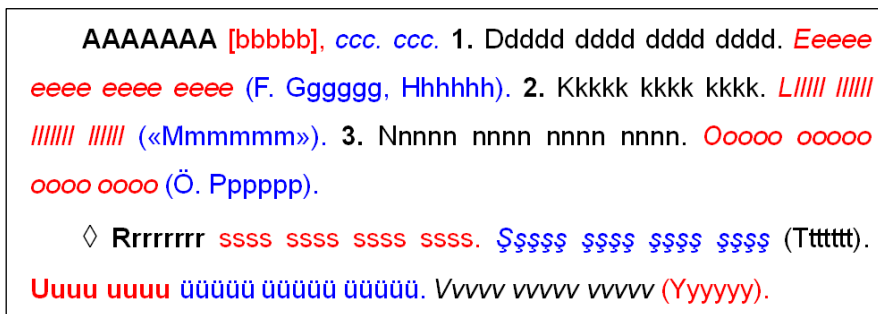
(S-2016) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması

(S-1962) sözlüğünün madde şemasına bağlı olarak bir madde için Şekil 32'deki gibi modelleme yapılabilir.

Şekil 32

(S-2016) Sözlüğü İçin Oluşturulmuş Madde Şeması Modeli

(S-2016) sözlüğünün mikroyapı düzeni ve şemasına bakarak hedef kitle için oldukça kullanışlı bir sözlük olduğu söylenebilir. Latin harfli Türkmen alfabesine göre sıralanan madde başları kullanıcılar için ulaşılabilir niteliktedir.

Madde başları büyük harfle ve kalın yazıyla ifade edilmiş ve 6 mm içerden başlatılarak aramalarda dikkat çekici bir görünüm kazandırılmıştır. Nerdeyse tüm madde başları için söyleyiş ve sözcük türü verilmiştir. Hatta bazı maddeler için birden fazla sözcük türü gösterimi yapılmıştır. Madde başı sesteş bir sözcük ise bu sözcükler Roma rakamı ile I, II, III şeklinde numaralı olarak (Şekil 28'deki gibi) yeni maddeler olarak verilmiştir. Madde başları için yapılan açıklamalar sıra sayıları (1, 2, 3. gibi) ile ve kalın yazıyla verilmiştir. Her açıklama için mümkün olduğunca örnek kullanım sunulmuştur. Alt maddeler yeni satır başından eşkenar dörtgen (◊, romb işareti) ile başlatılmıştır. Bu başlama ve işaret sadece ilk alt madde için uygulanmıştır. Diğer alt maddeler satırdan devam edilerek kalın yazıyla verilmiştir. Örnek kullanımlar eğik yazıyla sunulmuştur. Örnek kullanım kaynakları sadece yazar, sadece eser ya da yazar ve eseriyle birlikte farklı biçimlerde parantez içinde sunulmuştur.

Mikroyapı düzeni ve şeması yönüyle (S-2016) sözlüğünün normatif ölçüt ve ilkelere uygun olarak titiz biçimde hazırlanmış, Türkmen dili için önemli bir yere sahip büyük ve modern bir sözlük olduğu söylenebilir.

4.3.3. Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şemalarının Karşılaştırılması

(S-1962) ve (S-2016) sözlüklerinin mikroyapı düzeni ve madde şemasına ilişkin elde edilen bulgular yukarıda sunulmuştur. Bu bulgulardan anlaşılacağı üzere sözlüklerin kendi içlerinde büyük ölçüde tutarlı yapılandırıldığı, önceden belirlenen ölçüt ve ilkelere uygun düzenlendiği görülmektedir.

Sözlükler mikroyapı düzeni ve şemaları yönüyle Tablo 4'te karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tablo 4

Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şema Özelliklerinin Karşılaştırılması

Mikroyapı Düzeni ve Şema Özellikleri	Var mı?		Nasıl?	
	S-1962	S-2016	S-1962	S-2016
Madde yapısı	✓	✓	İki sütun halinde, 8 cm genişlikte	İki sütun halinde, 8 cm genişlikte
Madde başı	✓	✓	Büyük harf, normal yazı , 3 mm içten	Büyük harf, kalın yazı , 6 mm içten
Söyleyiş	✓ Kısmen	✓	Köşeli parantez içinde, bazı maddeler için , sonunda virgül var.	Köşeli parantez içinde, bütün maddeler için , sonunda virgül var.
Sözcük türü	✓ Kısmen	✓	Kısaltmasıyla, eğik yazıyla, bazı maddeler için	Kısaltmasıyla, eğik yazıyla, tüm maddeler için
Madde açıklaması	✓	✓	Normal yazıyla, ilk harfi büyük, sonunda nokta var.	Normal yazıyla, ilk harfi büyük, sonunda nokta var.
Madde açıklama sıralaması	✓	✓	Sıra sayılarıyla, normal yazıyla	Sıra sayılarıyla, kalın yazıyla
Madde örnek kullanım	✓	✓	Normal yazıyla eğik biçimde, sonunda noktalama işareti yok.	Normal yazıyla eğik biçimde, sonunda noktalama işareti yok.
Örnek kullanım kaynak gösterimi	✓	✓	Parantez içinde, yazar adı ilk harfi büyük kısaltma, soyadıyla. Yazar ve eser adı kısa çizgiyle ayrılmış. Sadece eser verilmişse tırnak işareti kullanılmış.	Parantez içinde, yazar adı ilk harfi büyük kısaltılma, soyadıyla. Yazar ve eser adı noktayla ayrılmış. Sadece eser verilmişse tırnak işareti kullanılmış. Tek adlı yazarlar parantez içinde tek adıyla .
Alt madde	✓	✓	Eşkenar dörtgen ile başlatılmış, normal yazıyla verilmiş, metin içinde satıra devam edilmiş.	Eşkenar dörtgen ile başlatılmış, yeni satıra başlanmış, kalın yazıyla verilmiş.
Alt madde açıklaması	✓	✓	Alt maddeden uzun çizgiyle ayrılmış, küçük harfle devam edilmiş, sonunda nokta konulmamış.	Alt maddeden ayrılmamış , küçük harfle devam edilmiş, sonunda nokta konulmamış.
Alt madde örnek kullanım kaynak gösterimi	✓	✓	Madde örnek kullanım kaynak gösterimiyle aynı.	Madde örnek kullanım kaynak gösterimiyle aynı.
Köken bilgisi (etimoloji) açıklaması	✗	✗	-	-

Sözlüklerin mikroyapı düzenleri ve şemalarına ilişkin karşılaştırma tablosu incelendiğinde sözlükler arasında büyük benzerlik olduğu, özellikle şekil benzerliğinin yüksek oranda olduğu görülmektedir. Farklı alfabelerle hazırlanmış olsa da madde alanı genişliği, yazı puntosu, büyük harfli madde başı, madde başına içten başlama, madde açıklama yazımı, örnek kullanım yazımı, kaynak gösterim usulleri, alt maddeye başlama işareti, noktalama işareti kullanımı gibi hususlar neredeyse aynıdır.

Şekilsel açıdan farkların; metinlerin normal ya da kalın yazılı olması, madde başlarının 3 mm ya da 6 mm olması, alt maddelerin satıra devam edilerek ya da yeni satırdan başlanarak yazılması, kaynak kişi ve kaynak eserin arasında konulan noktalama işareti gibi küçük ayrımlardan kaynaklı olduğu görülmektedir. Sözlüklerin şekilsel yapılarının temel özellikleri ise çok benzerdir. Buna rağmen (S-2016) sözlüğünde madde başları ve alt maddelerin kalın yazıyla ifade edilmesi, bu durumun beyaz zeminde oluşturduğu zıtlığın dikkat çekmede etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla (S-2016) sözlüğünün şekil açısından daha kullanışlı ve kullanıcı dostu bir sözlük olduğu görülmektedir.

Mikroyapı açısından önemli sayılabilecek fark ise her iki sözlükte de yer verilmesine rağmen söyleyiş ve sözcük türü unsurlarıdır. Bu unsurlar 1962 yılına ait sözcükte kısmî biçimde yer alırken, 2016 yılına ait sözlükte bu iki unsurun neredeyse tüm maddeleri kapsayacak biçimde düzenlendiği görülmektedir. 2016 yılında ait sözlükte sözcük türü sınıflamasının oldukça kapsamlı ve farklı açılardan ele alınması ile bunun tüm maddeler için uygulanmış olması bu sözlüğü ön plana çıkarmakta ve nitelikli kılmaktadır. Benzer durum madde başları ve alt maddelere ilişkin söyleyişlerin verilmesi için de geçerlidir. Türkmen dilinin yazımı ile söyleyişi arasında kendine has özellikleri açısından var olan farklılıklar dikkate alındığında yine bu hususun 2016 yılına ait sözlükte oldukça ileri bir seviyede karşılandığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örnek ve ifadelerden sözlükler arasında mikroyapı düzeni ve şema özellikleri bakımından çeşitli benzerlik ve farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Eldeki farklılıkların 2016 yılına ait sözlük lehine geliştiği dikkate alındığında, 2016 yılına ait sözlüğün oluşturulmasında (S-1962) sözlüğünün temel bir dayanak olarak kullanıldığı, dönemin olanakları ile eksik hususların giderilerek geliştirildiği ifade edilebilir.

4.4. Sözlüklerin Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi ile Karşılaştırılması

Sözlük hazırlanırken, madde başı ve alt maddelerin belirlenmesi sözlükbilimde çeşitli ölçüt ve ilkelere dayalı yürütülen önemli bir süreçtir. Burada dikkate alınması gereken en genel ölçütler sözlüğün hedef kitlesi ve buna bağlı belirlenen sözlüğün amacıdır. Hedef kitle çocuklar, gençler, genel okuyucu, yabancı dil öğrenenler, bir meslek ya da alan çalışanları, uzmanlar, ilgili dili konuşanlar vb. olabilir. Dolayısıyla amacı ve hedef kitlesine göre sözlüğün alt ölçüt ve ilkeleri değişiklik gösterebilir. Bir sözcüğün sık kullanılması, teknik ya da bilimsel bir terim olması, nadir kullanılması, kullanıldığı dönem, farklı kaynaklarda geçmesi; argo, ikileme, yansıma, alkış, kargış, atasözü, deyim olması; mahalli söyleyiş, diyalektik sözcük olması, tanımlanabilmesi veya örneklenebilmesi gibi hususlar sözlüğe dâhil edilme ya da hariç tutulmada etkilidir (Boz, 2015; İlhan, 2009; Kahraman, 2016; Oxford Dictionaries, 2025; Svensen, 2009).

Bu araştırmada incelenen sözlükler (S-1962, S-2016) Türkmen diline ait birer açıklamalı sözlük olduğundan normatif ölçütlerle ortaya konulmuş, büyük sözlüklerdir. Bu sözlüklerin hedef kitlesi Türkmen dilini yabancı dil olarak öğrenenler, her coğrafyada konuşanlar, her seviye öğrenciler, gençler ve yetişkinler, bilim insanları ve uzmanlar dâhil olmak üzere çok çeşitli ve kapsamlıdır. Bu yüzden sözlüklerde madde başı ve madde içi seçiminin oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Bu sözlükler üzerinde yapılan incelemelerde madde başı ve madde içi seçimlerinin nasıl yapıldığına ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Sözlüklerin ön bölümlerinde çeşitli başlıklar altında

yapılan açıklamalar ile sözlüklerin madde ve alt maddeleri üzerinde yapılan analizler ulaşılan bulguların temel kaynaklarıdır.

Sözlüklerin madde başı ve madde içi sözcük seçimine dair bulgular sırasıyla ele alınmış ve yorumlanmış, ardından sözlükler karşılaştırılmıştır.

4.4.1. (S-1962) Sözlüğünde Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi

(S-1962) sözlüğünde madde başı ve madde içi sözcük seçimine ilişkin temel açıklamalar sözlüğün ön bölümünde yer alan önsöz kısmında açıklanmıştır. Bu açıklamalara ek olarak sözlüğün gövde yapısı içindeki madde başı ve madde içlerinde incelemeler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak (S-1962) sözlüğünün madde başı ve madde içi seçimine dair özet şöyle sıralanabilir:

- Dönemin (1962) Türkmen dilinde aktif kullanılan sözlere yer verilmiştir.
- Bilim, sanayi, teknoloji, tarım ve kültür alanlarında yaşanan hızlı gelişmeye dayalı oluşan sözcüklere özellikle yer verilmiştir.
- Marksist-Leninist klasikler, çağdaş edebiyat, ders kitapları, gazete ve dergiler, popüler bilim kitapçıklarında geçen sözcüklere yer verilmiştir.
- Fiillere mastar hâliyle ver verilmiştir. Örnek: durmak, görmek.
- Aynı fiilden türetilmiş fiiller ile fiilimsiler kısıtlı biçimde yer almıştır.
- Eş sesli ya da eş yazımlı sözcükler ayrı ayrı madde başı yapılmış, bu sözcükler roma rakamlarıyla ayrılmıştır. Örnek: sapak I, sapak II, gyzyl I, gyzyl II.
- Tek başına kullanılmayan, başka kelimeyle birlikte anlam ifade eden sözlere yer verilmiştir. Örnek: kemiş: kemiş-kemiş etmek. bark: bark urmak.
- Fiillerin gerçek anlamlarının yanı sıra yardımcı fiil rolü de gösterilmiştir. Örnek: bolmak: Jem bolmak, wejera bolmak, kesel bolmak, baryp bolmak, görüp bolmak, içip bolmak, iyip bolmak.

- Fiilere gelen –me, -me ekleriyle oluşan sözcük, fiil özelliğini kaybetmesi yanında aynı zamanda belirli bir kavrama karşılık geliyorsa bu sözcükler madde başı olarak alınmıştır. Örnek: gaýnatma, gowurma, çatma.
- Eş anlamlı sözcüklerin her biri madde başı olarak alınmıştır. Fakat açıklama bunların birisi için yapılmış, diğerleri açıklama yapılan madde başına yönlendirilmiştir. Örnek: gam: ser. Gaýgy. elýazma: ser. Golýazma.
- Tamlama ve deyimler genellikle madde içi olarak verilmiştir. Örnek: azaşmak: ... ◇ Akyldan azaşmak. ýeňil: ... ◇ Eli ýeňil. agyz: ... ◇ Agzyna bek.
- Sovyet-Enternasyonal sözlerine yer verilmiştir. Örnek: gwardiýa, kinostudiýa, kolhoz, sovhoz, sotsial, pioner.
- Madde başı ve madde içi seçiminde özellikle 1956 yılına ait Rusça-Türkmençe, Türkmençe-Rusça sözlükten yararlanılmıştır.
- Bu sözlükten önce hazırlanan çok sayıda terim sözlüğü, madde başı seçiminde etkili olmuştur. Bu terimlerin ait oldukları çalışma ve disiplin alanları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

(S-1962) Sözlüğünün Madde Başlarındaki Terimlerin Ait Olduğu Çalışma Alanları

(S-1962) Madde Başında Yer Alan Terimlerin Çalışma ve Disiplin Alanları					
astronomi	ayakkabıcılık	balıkçılık	biyoloji	muhasabe	gamer
havacılık	bakteriyoloji	anatomi	antropoloji	arkeoloji	mimari
coğrafya	veterinerlik	jeodezi	jeoloji	geometri	inşaat
denizcilik	zoo-veterinerlik	dinî	diplomatik	dokumacılık	zooloji
avcılık	diyalektoloji	mutfak	demir yolu	küstüçülük	linguistik
hayvancılık	kart oyunları	maliye	kitapçılık	maden işleri	mitoloji
matematik	sinematografya	tıp	meteoroloji	mineraloji	tarım
optik	paleontoloji	pedagoji	psikoloji	ticaret	spor
resim	basım teknolojisi	müzik	bankacılık	rad్యoteknik	tarih
istatistik	tipografi	dil	sanat	farmakoloji	fizyoloji
tiyatro	edebiyat	teknik	dikiş-nakış	fizik	felsefe
folklor	elektronik	kimya	fotografya	iktisat	hukuk
harp	etnografya	siyasi			

- Millet adlarına yer verilmiştir. Örnek: özbekler, ýakutlar.
- Bazı durumlarda eş anlamlı sözcüklerin anlamları sadece eş anlamlarıyla verilmiştir. Örnek: amal: Tär, çäre, ugur.
- Konuşma diline özgü söz, kaba söz (argo), eski anlamında kullanılan söz, jargon, aforizma, eskimiş sözlere az sayıda yer verilmiştir.
- Türkmen diyalektolojisine dair sözlere yer verilmemiştir.
- 18 ve 19. yy. ile daha eskiye dayanan Türkmen sözcüklerine pek az yer verilmiş, bunlardan anlamı zor ve nadir kullanılanlara yer verilmemiştir.
- Edebî eserlerde seyrek karşılaşılan sözlere yer verilmemiştir.
- Nadir kullanılan terimler, coğrafi adlar, özel isimler ve arkaik (eskimiş) kelimeler yer almamıştır.
- Sevgiyi, küçültmeyi (guşjagaz, towujak, keýijek, kitapjyk, depderjik vb.) ifade eden sözlere yer verilmemiştir.
- Bazı sıfat derecelerine (sarymtyl, garamtyl, turşumtyk, agrak, ap-ak, garaja, süýjüje, döwüjek) ve benzer eklerle türetilen kelimelere yer verilmemiştir.
- Birleşik ve sıralı sayılara yer verilmemiştir.
- Yansıma kelimelere (şag, gümp, pat) yer verilmemiştir.
- Fiil çatılarının birden fazla türemiş formları sözlüğe dâhil edilmemiştir.
- Yaklaşık 26.000 madde başından meydana gelmiştir.

(S-1962) sözlüğünün madde başı ve madde içi sözcük seçimine dair bulgular, diğer bir deyişle sözlüğe madde seçerken dâhil etme ve hariç bırakma ilke ve ölçütleri incelendiğinde sözlüğün Türkmen söz varlığı için oldukça kapsamlı bir çalışma olduğu görülmektedir. Bunun yanında, sözlüğe madde seçimi sırasındaki hariç tutma ölçütleri dikkate alındığında önemli bir söz varlığının dışarıda bırakıldığı da anlaşılmaktadır.

Sözlüğe madde başı ve madde içi seçiminde dönemin günlük kullanımda yaygın karşılaşılan ve aktif kullanımda olan sözlerin ön planda tutulduğu görülmektedir.

Burada yaygın kullanılma ölçütü olarak genellikle dönemin belirlenen edebî eserleri, gazete ve dergileri, çağdaş yazarların metinleri vb. dikkate alınmıştır. Fakat seçilen edebî eser ve yayınların Sovyet sisteminin bakış açısıyla belirlenmesi “güncel olma ve sık kullanılma” alt ölçütleri için önemli bir kısıtlama oluşturmuştur. Bu ana ve alt ölçütlere göre örneğin Türkmen klasik eserlerinde sıkça geçen sözler ile halkın gündelik ağzında yoğun biçimde yer alan sözler sözlükte yer bulamamıştır.

Sözlüğe madde başı ve madde içi sözcük seçiminde eksik olduğu değerlendirilen bir diğer husus ise 18. ve 19. yy. Türkmen eserlerinde geçen birçok sıfat, fiil, yer adı, coğrafi ad, Türkmen kültürüne özgü deyim, atasözü, ikileme, övgü ve yergi, alkış ve kargış sözlerinin “eskimiş” olarak nitelendirilerek sözlüğe alınmamasıdır. Bir dilin meydana gelmesi ve söz varlığının oluşması için geçen binlerce yıllık süre dikkate alındığında, bir-iki yy. önceki sözlerin eskimiş kabul edilmesi madde başı ve madde içi sözcük seçiminde önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Bu durumun, Türkmen söz varlığının daha geniş biçimde sözlükte yer almasının önüne geçtiği ifade edilebilir.

Sözlüğe madde başı ve madde içi söz seçiminde Sovyet etkisinin de görüldüğü belirtilebilir. Örneğin Türkmen diline has isim ve fiillerde bunların yalın ya da mastar hâllerine yer verilip türetme işlemi en az seviyede tutulmuştur. Bu sebeple birçok türemiş fiil, fiilimsi gibi söze yer verilmemiştir. Fakat Rus diline özgü ya da Sovyet-Enternasyonale ait sözlerin bütün hâleriyle madde başı olarak sözlükte yer aldığı görülmektedir. Sözlükte yer alan; sotsial, sotsial demokrat, sotsial demokratik, sotsial demokratiya, sotsial demokratizm, sotsialist sotsialistik, sotsializm, sotsiolog, sotsiyologia, sotsiyologizm, sotsstrah (S-1962, ss.604-605); sowhoz, sowinformbyuro, sownarhoz, sownarkom (S-1962, ss.600-601); kollektiw, kollektiwizm, kolleksiya kollektiwizatsiya, kollektiwleşmek (S-1962, s.387); pioner I, pioner II, pionerwojatiy (S-1962, s.534) madde başları bu durumu örneklendirmektedir.

(S-1962) sözlüğüne madde başı ve madde içi sözcük seçiminde dikkat çeken bir husus da dönemin çalışma ve disiplin alanlarına ait terimlere sıkça yer verilmesidir. Sözlük çalışmasından önce çok sayıda terim sözlüğü üretilmesi, ilgili sözlüklerin açıklamalı sözlük için kaynak olması bu durumun bir nedeni olarak görülebilir. Tablo 5'te de sunulduğu üzere sözlükte yer verilen terimlerin 75 farklı çalışma ve bilimsel disiplin alanında sınıflanması, bu terimlerin sözlüğün içinde madde başları için sözcük türü olarak belirtilmesi bu hususa verilen önemi göstermesi bakımından değerlidir. Bu terimler ile ait oldukları bilimsel disiplin ve çalışma alanlarının neredeyse tamamının günümüzde de geçerliğini ve varlığını sürdürüyor olması, madde başı ve madde içi sözcük seçiminde isabetli bir süreç izlendiği şeklinde yorumlanabilir. Sözlüğe madde başı seçerken bilimsel disiplin ve çalışma alanlarına büyük önem ve yer verilmesi dönemin Sovyet sisteminin bilimsel, rasyonel, teknik, belirli bir dalda uzmanlaşmaya ve aynı zamanda işbirliğine dayalı bakışının bir yansıması olarak görülebilir.

4.4.2. (S-2016) Sözlüğünde Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi

(S-2016) sözlüğünde madde başı ve madde içi sözcük seçimine ilişkin temel açıklamalar sözlüğün ön bölümündeki çeşitli başlıklar altında açıklanmıştır. Ayrıca sözlüğün gövde yapısı içindeki madde başı ve madde içlerinde incelemeler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak (S-2016) sözlüğünün madde başı ve madde içi seçimine dair özet şöyle sıralanabilir:

- Dönemin (2016) Türkmen dilindeki aktif sözlerle, mevcut sözlerden yeni ve yan anlamlar kazanmış sözlere yer verilmiştir.
- 1962 yılında oluşturulan açıklamalı sözlük çalışmasında geçen madde başları ve madde içleri bu sözlük için de kaynak özelliği taşımıştır.
- “Dîvânu Lugâtî't-Türk'ten, “Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü”ne (E.V. Sevortyan) kadar Türkmen dilini kapsayan sözlükler kaynak olarak kullanılmıştır.

- Halkın manevi zenginliklerini barındıran ve bilimsel değeri olan çeşitli alan sözlükleri de kaynaklık etmiştir.

- Türkmen dilinin yazılı eserleri, ünlü Türkmen dil ve sözlük bilimcilerin bilimsel mirasının derinlemesine incelenerek sözlüğe madde seçimi yapılmıştır.

- Türkmen milletinin yüzyıllar boyunca yarattığı millî değerleri zengin kültürü barındıran eski ve ortaçağ yazılı kaynakları derin manalarıyla irdelenerek sözlüğe madde seçiminde kullanılmıştır.

- Bağımsızlık döneminde Türkmen dilinde yayımlanan Oğuzname, Korkut Ata, Köroğlu gibi eserler, çeşitli Türkmen sözlükleri madde seçimin

- de etkili olmuştur.

- Meşhur âlimlerin, söz üstatlarının derin bilgisinden oluşan ilmî-felsefi eserler, manzum divanlar, tarihî ve ilmî-edebî kaynaklardan da yararlanılmıştır.

- Türkmen dilinin çeşitli diyalektlerine ait söyleyişlere yer verilmiştir.

- Halkın dil zenginliğini oluşturan yazılı ve sözlü efsaneler, destanlar, türküler, masallar ve halk edebiyatının diğer klasik eserlerinden yararlanılmıştır.

- Çağdaş Türkmencenin söz varlığının ortaya konulması için bağımsızlık yıllarında ortaya çıkan yeni kelime, terim ve bunların yeni anlamlarını içerecek şekilde madde başları ve madde içleri genişletilmiştir.

- Son zamanlarda ortaya çıkan terimler, ana dilde kullanılan türemiş kelimeler, önceki açıklamalı sözlükte (1962) yer almayan sıfat ve zarf şekilleri, bağımsızlık yıllarında yaygın kullanılan yeni kelimeler sözlükte yer almıştır.

- Türkmen dilinin henüz keşfedilmemiş engin iç potansiyelini temsil eden yüzlerce yeni kelime sözlüğe dâhil edilmiştir.

- Madde seçiminde sözlerin üslup özellikleri, tek anlam, çok anlam, mecaz anlam özellikleri dikkate alınmıştır.

- Klasik ve çağdaş Türkmen eserlerinde geçen folklor unsurları, atasözleri, deyimler, alkış sözleri, vecizeler ve kelime öbekleri özellikle ve özenle tespit edilmiş ve sözlükte yer almıştır.
- Klasik Türkmen edebiyatı ile çağdaş yazar ve şairlerimizin eserlerinde geçen sözler madde başı ve madde içi sözcük seçiminde kaynak olmuştur.
- Türkmen milletinin ruhunda yeri olan, milletin manevi hayatını, duygularını, hayallerinin ve tutkularının güzelliğini incelikle ifade etmeye yarayan tüm sözler madde başı ya da madde içi olarak dâhil edilmeye çalışılmıştır.
- Halkın konuşma dilinde geçen sözler madde başı ve madde içi olarak uygun biçimde sözlükte yer almıştır.
- Tek başına anlam ifade eden söz gruplarına giren adlar, sıfatlar, fiiller, sayılar, zamirler, zarflar, yardımcı nitelikteki edatlar, bağlaçlar, ünlemler, modal sözler, ses ve şekil ifade eden sözler madde başı olarak sözlükte yer almıştır.
- Sözlükte madde başı olarak yer alan sözcük türleri morfolojik (gramer) ve anlam bilimsel açıdan yapılan bir sınıflamaya göre Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6

(S-2016) Sözlüğünün Madde Başlarında Yer Alan Sözcük Türleri ve Sınıflama

(S-2016) Madde Başında Yer Alan Sözcük Türleri ve Anlam Bilimsel Sınıflama					
1. at	2. sözsoňy kömekçi	3. sypat	4. baglaýjy	5. çalyşma	6. ümlük
7. işlik	8. ses we şekil aňladýan söz	9. mukdar san	10. ownuk bölek	11. kömekçi söz	
1. alkýş sözi	2. göçme many	3. şahyrana söz	4. giriş sözi	5. ugrukdyryjy söz	6. gepeşik
7. gödek söz	8. durmuş ýagdaýy bilen bagly söz	9. könelişen söz	10. biziň eýýamymyz	11. döp-dessura degişli söz	12. taryhy söz
13. kitap dili					

- Adların hepsi yalın hâliyle madde başı yapılmıştır. Adların diğer hâlleri ilgili hâlleriyle yeni bir anlam ifade ediyorsa yeni madde başı yapılmıştır.

- Terim sözlükleri de madde başı sözcük seçiminde etkili olmuştur.
- Sözlüğün madde başı terimlerinin ait oldukları bilimsel disiplin ve çalışma alanları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7

(S-2016) Sözlüğü Madde Başı Terimlerinin Ait Olduğu Disiplin ve Çalışma Alanları

(S-2016) Madde Başı Terimlerin Bilimsel Disiplin ve Çalışma Alanları					
anatomi	balıkçılık	demir yolu	denizcilik	dil bilimi	diplomasi
dokumacılık	edebiyat	fizik	felsefe	coğrafya	jeoloji
harp	kimya	hukuk	madencilik	maliye	bankacılık
dokumacılık	kuyumculuk	hayvancılık	matematik	müzik	spor
tiyatro	siyasi	teknik	dikiş-nakış	iktisat	sanat
veterinerlik	yapı-inşaat	tarım	çiftçilik	tıp	bitki-botanik
gökbilimi	eczacılık	muhasebe	satranç		

- Fiiller mastar hâlleriyle madde başı yapılmıştır. Örnek: Okamak, Yazmak, Barmak, Gelmek, İşlemek, Döretmek, Guwanmak, Buýsanmak, Begenmek.
- Filler tüm çatılarıyla (ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik) yeni madde başı olarak sunulmuştur. Örnek: Ýazdyrmak, Alynmak.
- İsim fiillerin çoğunlukla, basit fiillerden yapılanları alınarak yeni madde başı yapılmıştır. Örnek: Alma II, Alyş.
- Çatı ekleri alan fiillerden, isim fiillerden yeni anlamlı kelime yapıldığında sözlüğe madde başı olarak alınmıştır. Örnek: Agyzzyryklamazlyk, Gitmezlik, Oturtma, Galkynyş.
- Yeni anlam görünüşleri kazanan fiiller yeni hâlleri ile ayrı madde başı olarak verilmiştir. Örnek: Dyrmamak ve Dyrmalamak; Dörjemek ve Dörjelemek; Öýermek ve Öýlendirmek.
- Aslında iki kelimedenden oluşup sonra ses düşmesi neticesinde bir kelimeye dönüşen birleşik fiiller de madde başı olarak yer almıştır. Örnek: Äbermek.
- Ünlemler madde başı olarak verilmiştir. Örnek: Wıý, Wäk, Höw-höw.

- Basit, türemiş, birleşik ve ikileme zarflar madde başı yapılmıştır. Örnek: Agşamara.

- Bir basit kelimedenden yapılan ad ile zarflar ayrı madde başı yapılmıştır. Örnek: Günorta, Öyle, İkinci, Ýassy; Günortan, Öýlän, İkinci, Ýassyn.

- Yardımcı kelimeler, edatlar kendi hâlleriyle madde başı yapılmıştır. Örnek: Babatynda, Barasynda, Barada, Dogrusynda, Hakda, Hakynda.

- Yansıma sözler madde başı olarak verilmiştir. Örnek: Gürp, Gürp-gürp, Tarp, Tarp-tarp.

- İkilemeler madde başı yapılmıştır. Örnek: Beýik-beýik, GyzyI-gyzyI.
- Sıfatlar yalın hâlleri dışında pekiştirme, küçültme, eşitlik, sevgi bildirme dereceleri yansımalarıyla madde başı olarak verilmiştir.

- Miktar bildiren sözlere ve sıra sayılarına önem yer verilmiş, bunlar madde başı yapılmıştır.

- Halk adları madde başı olarak verilmiş, bunların yeni anlam ifade eden çoğul hâlleri madde içi yapılmıştır. Örnek: Arap ... Araplar.

- Eş sesli kelimeler Roma rakamı ile sıralanarak yeni madde başı şeklinde verilmiştir. Örneğin: Gaz I, Gaz II; GyzyI I, GyzyI II, GyzyI III.

- Yukarıdaki maddeler dikkate alınarak, modern Türkmen Türkçesinin kelime hazinesinin çoğu madde başı olarak sunulmuştur. Sözlük yaklaşık 50.000 madde başı ile çok sayıda madde içinden oluşturulmuştur.

(S-2016) açıklamalı sözlüğünün madde başı ve madde içi sözcük seçimine ilişkin bulgular incelendiğinde, sözlüğün kapsamlı bir çalışma ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Sözlüğe özellikle madde başı seçiminde daha önce oluşturulan (S-1962) açıklamalı sözlüğü ile birçok terim sözlüğünün kaynaklık ettiği, bunların yanında yazılı ve sözlü çok sayıda kaynak eser ve kişiden de yararlanıldığı görülmektedir.

Sözlüğün hazırlandığı dönemin çağdaş Türkmen dili, güncel sözleri yanında, Dîvânu Lugâtî't-Türk'ten itibaren oluşturulmuş Türk sözlüklerinin incelendiği ve madde oluşumunda kullanıldığı görülmektedir. Sözlükler yanında Türkmen kültürünü yansıtan birçok unsur da madde başı ve madde içi sözcük seçiminde etkili olmuştur. Atasözleri, deyimler, alkışlar, özlü sözler, destanlar, efsaneler, türküler, divanlar, masallar, mahalli söyleyişler, diyalektolojik sözler, halk dili, tarihî ve ilmî-edebî kaynaklar, eski ve ortaçağ yazılı kaynakları madde başı ve madde içi sözcük seçiminde etkili olmuştur.

Sözlükteki madde başı ve madde içi sözcük düzenleme sürecindeki dikkat çekici bir unsur ise bu işlemin sözcüklerin gramer ve anlam bilimsel açıdan bir sınıflama doğrultusunda yapılmasıdır. Sözcükte bu yönüyle; ad, fiil, sıfat, zarf, bağlaç, ünlem, atasözü, deyim, ikileme, alkış sözü gibi çeşitli madde başı ve madde içlerine yer verilmiştir. Bu sınıflamada daha önce üretilmiş olan (S-1962) sözlükten farklı olarak; çeşitli ikileme, sıra sayısı, yansıma söz, diyalektik söz, yardımcı söz, edat, bağlaç, zarf, miktar ifadesi; sıfatların pekiştirme, küçültme, eşitlik, sevgi bildirme, küçültme dereceleri de madde başı ve madde içi olarak uygun yerlerde sunulmuştur.

Sözlükte fiiller madde başı olarak önemli bir yer tutmaktadır. Fiiller mastar hâlleri yanında çeşitli türemiş hâlleriyle de madde başında yer almıştır. Fiiller tüm çatılarıyla ve kazandıkları yeni anlamlarla madde başı yapılmıştır. Böylece Türkmen dilinin söz varlığı (S-2016) sözlüğünde büyük ölçüde yer almış, her seviyeden hedef kitlenin kullanımına sunulmuş, aynı zamanda yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.

(S-2016) sözlüğünü düzenleyen bilim insanlarından Prof. Dr. Hezretguli Durdıyev sözlüğe madde seçimi, sözlüğün söz varlığının oluşturulması ve bu süreçte yararlanılan kaynaklar hakkında şunları ifade etmiştir:

Sözlükte yaklaşık 50.000 maddeden oluşan bir söz varlığına yer verildi. Söz varlığı oluşturulurken Türkmen dili, kültürü ve tarihini eski çağlardan günümüze kadar içine alan geniş bir kaynak taraması yapıldı. Hem çağdaş hem geleneksel eserler incelendi. Yazılı ve

sözlü kaynaklar değerlendirildi. Halkın ağzından elde edilen sözlere de yer verildi. Ad, fiil, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, tümleç gibi sözcük türleri yanında; atasözü, deyim, terim, alkış sözü gibi çok çeşitli sözcükler kapsamda yer aldı. Madde içleri, kuruluş ve yöntemde belirlenen ilkelere uygun olarak yerleştirildi. Böylece Türkmen söz varlığının büyük bir bölümü, bilimsel bir bakış açısıyla bir sistem dâhilinde kayıt altına alındı. Her seviyeden kullanıcının istifadesine sunuldu. Bu süreçte sözlüğün genel redaktörlük görevini üstlenen ve her aşamasını özenle takip eden, dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov’a saygı ve şükranlarımızı sunarız.

4.4.3. Sözlüklerin Madde Seçimi Açısından Karşılaştırılması

Sözlüklerin madde başı ve madde içi sözcük seçimine ilişkin benzerlik ve farklılıklar Tablo 8’de sunularak özetlenmiş, elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Tablo 8*Sözlüklerin Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi Karşılaştırması*

Madde Başı ve Madde İçi Sözcük Seçimi	(S-1962)	(S-2016)
Döneminin aktif, güncel kullanılan sözleri	✓	✓
Yaygın kullanılan sözler	✓	✓
Yeni sözler, sözlere yüklenen yeni anlamlar	✓	✓
Sovyet-Enternasyonale özgü sözler	Kapsamlı	✓ Çok Sınırlı
Bağımsızlık yıllarına özgü sözler	✗	✓
Eskimiş (18-19.yy ve öncesi) sözler	Çok Sınırlı	✓ Kapsamlı
Nadir kullanılan sözler	✗	✓
Diyalektolojik sözler, mahalli söyleyişler	✗	✓
Atasözleri, deyimler, vecizeler, söz öbekleri	Sınırlı	✓ Kapsamlı
Konuşma diline özgü sözler	Çok Sınırlı	✓ Kapsamlı
Sevgi, küçültme, pekiştirme sıfat dereceleri	✗	✓
Sıra sayıları	✗	✓
Miktar bildiren sözler	Çok Sınırlı	✓ Kapsamlı
Madde başı sözcük türü sınıflaması	Sadece Terimsel	Gramatik
Adların yalın hâlleri	✓	✓
Adların diğer (ek almış) hâlleri	Çok Sınırlı	✓
Filler (mastar hâli)	✓	✓
Fiillerin tüm çatıları	✗	✓
İsim-fiiller, fiilimsiler, türemiş fiiller	✗	✓
Yardımcı kelime ve edatlar	Çok Sınırlı	✓
İkilemeler	Çok Sınırlı	✓
Yansıma sözler	✗	✓
Basit kelimelerden yapılmış ad ve zarflar	✗	✓
Ünlemler	✗	✓
Madde içi sayısı	Sınırlı	✓ Kapsamlı
Madde içlerinin kuruluş ve yöneme uygunluğu	Hatalar mevcut	Hatasız
Kaynakları	Sınırlı	✓ Kapsamlı
Genel sözlükler	✓	✓
Açıklamalı sözlükler	✗	✓
Terim sözlükleri	✓ Çok Kapsamlı	✓
Eski, ortaçağ yazılı kaynakları	✗	✓
Destanlar, efsaneler, masallar, türküler	✗	✓
Divanlar	✗	✓
Meşhur âlim ve söz üstatlarının eserleri	✗	✓
Sözlü edebiyat unsurları	✗	✓
Halktan toplanan sözler	✗	✓
Türkmen kültürü ve folkloruna ait eserler	✗	✓
Klasik Türkmen eserleri ve sanatçıları	Sınırlı	✓ Kapsamlı
Gazete ve dergiler, popüler bilim kitapları	✓ Çok Kapsamlı	✓
İlmî-felsefî eserler	✗	✓
Marksist-Leninist eserler	✓ Çok Kapsamlı	✗
Rus klasikleri	✓	Çok Sınırlı
Çağdaş edebiyat ve ders kitapları	✓	✓
Çağdaş Türkmen şair ve yazarları	✓	✓
Yaklaşık madde sayısı	26.000	50.000
Yaklaşık alt madde sayısı	2.000	12.000
Alt maddelerin toplam maddeye oranı	%7,7	%24
Maddelere ait açıklama ve örnek kullanım	✓ Çok Kapsamlı	✓ Kapsamlı

Sözlüklerin madde başı ve madde içi sözcük seçimine dair karşılaştırma tablosu incelendiğinde belirli alanlarda benzerlik olmakla birlikte birçok alanda farklılıkların da olduğu görülmektedir. Hazırlandıkları dönemlerde aktif, yaygın ve yoğun kullanılan sözler ile eski sözlerden yeni anlam kazanmış hâlleri, adların yalın hâlleri ile fiillerin mastar hâlleri sözlüklerde ortak biçimde madde başı yapılmış unsurlardır.

Çeşitli söz unsurları ise sözlüklerde birbirinden farklı yoğunluk ve kapsamda madde başı olarak yer almıştır. Örneğin; Sovyet-Enternasyonale özgü sözler (S-1962)'de yoğun biçimde yer alırken, bağımsızlık yıllarına özgü sözler (S-2016)'de daha yoğun şekilde madde başı yapılmıştır. Eskimiş (18-19.yy ve öncesi), nadir kullanılan, diyalektolojik, mahalli söyleyiş, atasözü, deyim, vecize, söz öbeği, konuşma diline özgü; sevgi, küçültme, pekiştirme sıfat dereceleri, sıra sayısı, miktar bildiren nitelikteki sözler (S-1962)'de oldukça sınırlı biçimde yer alırken, aynı sözler (S-2016)'da daha fazla yer almıştır.

Özellikle konuşma diline özgü sözlerin bir dilin söz varlığı içindeki yeri ve önemi dikkate alındığında (Aslan-Demir, 2023), madde başı ve madde içi sözcük seçiminde (S-2016) sözlüğü lehine önemli bir fark görülmektedir. Benzer şekilde fiil tüm çatıları, isim-fiiller, fiilimsiler, türemiş fiiller, yardımcı kelime ve edatlar (Beşen-Delice, 2010), ikilemeler, yansıma sözler, basit kelimelerden yapılmış ad ve zarflar, ünlemler (S-1962)'de yer almamış ya da sınırlı sayıda yer almışken (S-2016)'da bu sözler madde başı ya da madde içinde yer almıştır.

Aynı maddeler için sözlükler arasında yapılan karşılaştırmalı incelemede (S-2016) sözlüğünün madde içi sayısının daha fazla olduğu ve madde içi kullanımının kuruluş ve yöntem özelliklerine daha uygun olduğu görülmüştür.

Örneğin; “GAZAN” madde başı için (S-1962, s.130) sözlüğünde sadece “gazan gulagy gyzmazlyk” madde içinin olduğu; “GAZAN” madde başı için (S-2016, s.418) sözlüğünde ise “gazan gulagy gyzmazlyk” ve “gazan ýaglamak” olmak üzere iki madde

içi verildiği görülmüştür. Burada (S-2016) sözlüğünün hazırlanması sırasında (S-1962) sözlüğünden yararlanıldığı, daha önce yer verilen madde içlerine ilaveler yapıldığı, sözlüğün geliştirildiği anlaşılmaktadır.

“HAÝYR” madde başı için (S-1962, s.695) sözlüğünde “agzyňy haýyr açmak” ve “ugur haýyr bol-a!” olmak üzere iki madde içi olduğu görülmüştür. “HAÝYR” madde başı için (S-2016, s.550) sözlüğünde ise “haýra çapmak”, “haýryndan geçmek”, “haýryny gör!”, “haýyr işi şer etmek” olmak üzere toplam dört madde içi yer almaktadır. Görüldüğü üzere aynı madde başı için (S-2016) sözlüğünde daha fazla madde içine yer verilmiştir. Ayrıca (S-1962) sözlüğünde madde içi verilme şeklinin kuruluş ve yöntem özelliklerine göre hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Madde içi verilme biçimi ilgili sözün ilk sözcüğüne göre yapılması gerekirken madde başında geçen “haýyr” sözü madde içlerinin ortalarında yer almıştır. (S-2016) sözlüğünde “haýyr” madde başı için madde içlerinin uygun biçimde verildiği, (S-1962) sözlüğünde hatalı verilen madde içlerinin kuruluş ve yönetime uygun olarak ilgili oldukları maddelerde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

“MURT” madde başı için (S-1962, s.452) sözlüğünde “murt tabamak”, “murta bat bermek”, “murtuň towly bolsun!” ve “murty syh-syh bolmak” olmak üzere dört madde içi verildiği görülmektedir. “MURT” madde başı için (S-2016, c.2, s.115) sözlüğünde ise “murta bat bermek”, “murtuňy neşe bilmek”, “murty garalan”, “murty palta kesmez” ve “murty tabamak” olmak üzere beş madde içi verildiği görülmektedir. Bu madde içlerinde ikisi sözlüklerde küçük farklılıklarla aynıdır. (S-2016) sözlüğünde, daha önce hazırlanan sözlükteki iki madde için çıkarıldığı, bunların yerine yeni üç madde içi eklendiği anlaşılmaktadır.

“HARAP” madde başı için (S-1962, s.702) sözlüğünde “harap bolmak”, “harap etmek” ve “haly harap” olmak üzere üç madde içi verildiği, bunlarda “haly harap” madde içinin ise yöntem açısından hatalı verildiği görülmektedir. “HARAP” madde başı

için (S-2016, c.1, s.539) sözlüğünde ise “harap bolmak” ve “harap etmek” madde içlerine yer verildiği, “harap” madde başı için hatalı kullanılan “haly harap” madde içinin sözlükte uygun yerine konulduğu anlaşılmaktadır. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere (S-2016) sözlüğü oluşturulurken (S-1962) sözlüğünden yararlanıldığı, aynı madde başları için madde içlerinin geliştirildiği, artırıldığı; hatalı yer verilen madde içlerinin ise uygun yerlerine konulduğu görülmektedir.

Sözlükler arasında aynı sözden türetilen yeni madde başı sayısının da (S-2016) sözlüğü lehine fazlalık olduğu görülmektedir. Örneğin (S-1962, s.702) sözlüğünde “HARAP” madde başından türetilmiş madde başlarının “HARAPÇYLYK, HARAPLAMAK, HARAPLANMAK, HARAPLATMAK, HARAPLYK, HARAPLAŞMAK” olmak üzere altı tane olduğu görülmektedir. (S-2016, c.1, s.539) sözlüğünde ise “HARAP” madde başından türetilmiş “HARAPÇYLYK, HARAPÇYLYKLY, HARAPLABERMEK, HARAPLAMA, HARAPLAMAK, HARAPLAMAKLYK, HARAPLANMAK, HARAPLAÝYŞ, HARAPLANYLMAK, HARAPLATDYRMAK, HARAPLATMAK, HARAPLIK” olmak üzere 12 tane olduğu görülmektedir. Yapılan karşılaştırmada (S-1962) sözlüğünde var olan “HARAPLAŞMAK” madde başına (S-2016) sözlüğünde yer verilmediği, ilave olarak yedi yeni madde başı türetildiği anlaşılmaktadır.

Sözlükler arasında madde başı ve madde içi seçimiyle ilgili farklılık alanlarından birisi de sözcük türlerine ilişkin sınıflamadır. (S-1962) sözlüğünde sözcük türüne ilişkin morfolojik (gramer yönüyle) bir sınıflama yapılmadığı, madde başı için eğer terim ise ait olduğu bilimsel disiplin ya da çalışma alanına yönelik sınıflama yapıldığı görülmektedir. (S-2016) sözlüğünde ise Türkmen dilinin morfolojik yapısına göre sözcük türlerinin (Tablo 6’da gösterildiği üzere at, işlik, sypat gibi) ortaya konulduğu, bu alanda önemli ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Bunun yanında yer verilen bazı sözcük türlerinin morfolojik açıdan karışıklığa neden olabileceği görülmektedir.

Sözlükte madde başı sözlerin gramer ve terimsel sınıflaması yanında; göçme many, şahyrana söz, giriş sözi, ugrukdyryjy söz, gepleşik, gödek söz, durmuş ýagdaýy bilen bagly söz, könelişen söz, biziň eýýamymyz, döp-dessura degişli söz, taryhy söz, kitap dili gibi sınıflamalara tabi tutulması bu duruma örnek verilebilir.

Bazı çalışmalarda (Beşen-Delice, 2018), Türkmen dilindeki sözcük türlerinin Arap ve Batı kökenli sözcük türü sınıflamalarına göre fazla sayıda kategori içerdiği ve bunun kendi dinamikleri içinde normal karşılanması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında belirtilen sözcük türü farklılığı ve karmaşıklığının önüne geçilmesi adına Türkmen dilinin morfolojik-gramatik sözcük türü sınıflamasına ilişkin “Türkmen Diliniň Grammatikasy: Morfologiya (1999) kaynağında “söz toparlary” olarak belirtilen “at, sypat, san, çalyşma, işlik, hal, söz soňy kömekçi we kömekçi at, baglaýjy kömekçi, ownuk bölek, modal söz, ümlük, ses we obraz aňladýan söz” olmak üzere 12 grupta ele alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Sözlüklere madde başı ve madde içi seçimini etkilediği görülen unsurlardan bir diğerinin ise yararlanılan kaynaklar olduğu görülmektedir. Kendi dönemlerinin genel sözlükleri, terim sözlükleri, çağdaş edebiyat kitapları ile çağdaş şair ve yazarlar iki sözlük için de kaynak olarak kullanılmıştır. (S-1962) sözlüğünde farklı ve ağırlıklı olarak Rus klasikleri, Marksist-Leninist eserler, Sovyet-Enternasyonale ait sözlerin sıkça geçtiği gazete, dergi ve popüler bilim kitaplarından yararlanılmıştır. (S-2016) sözlüğünde ise güncel kaynaklar yanında Türkmen dilinin geçmişini de kapsayan; eski, ortaçağ yazılı kaynaklar, destanlar, efsaneler, masallar, türküler, divanlar, meşhur âlim ve söz üstatlarının eserleri, sözlü edebiyat, halktan toplanan sözler, Türkmen kültürü ve folkloruna ait eserler, klasik Türkmen eserleri ve sanatçıları, ilmî-felsefî eserler de kaynak olarak kullanılmıştır. Yararlanılan kaynaklara bakıldığında, içinde bulunan Sovyet Dönemi ile Bağımsızlık Dönemi siyasi yapısının sözlüklere madde seçiminde yararlanılan kaynaklar üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Alt madde sayısı ve bu sayının toplam madde sayısına oranları da sözlükler arasında farklılıkların görüldüğü bir alandır. Toplam 26.000 madde barındıran (S-1962) sözlüğünde yaklaşık 2.000 alt madde bulunmaktadır. Bu sözlükteki toplam madde içinde alt maddelerin oranı %7,7'ye karşılık gelmektedir. Diğer bir deyişle her 12 maddeden birisinde alt madde bulunduğu söylenebilir. (S-2016) sözlüğünde ise 50.000 madde içinde 12.000'den fazla alt madde yer almaktadır. Alt maddelerin toplam madde sayısına oranı yaklaşık %24'tür. Diğer bir deyişle sözlükte her dört madde içinde bir alt maddeye rastlamak mümkündür. Alt maddeler açısından sözlükler arasında 10.000 fark bulunmakta, oransal açıdan ise yaklaşık altı katlık bir fark olduğu söylenebilir. Sözlüklerdeki alt maddelerin ağırlıklı olarak deyim, vecize, özlü söz, alkış, kargış, ünlem vs. olduğu dikkate alındığında, dilin zenginliğini yansıtmaları açısından sözlükler arasında (S-2016) sözlüğü lehinde önemli bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

Sözlükler arasında farklılık görülen bir alan ise aynı maddeler için (S-1962) sözlüğünde daha fazla açıklama ve örnek kullanım yapılmasıdır. (S-1962) sözlüğünde bir madde için iki-üç farklı açıklamaya, her açıklama için iki-üç farklı örnek kullanıma yer verildiği örneklerle rastlamak mümkündür. Aynı maddeler için (S-2016) sözlüğünde açıklamalar daha kısa ve sade tutulmuş, açıklamaların ardından genellikle bir örnek kullanım yeterli görülmüştür. Burada, mevcut hâliyle iki cilt ve 1240 sayfadan oluşan (S-2016) sözlüğünün hacim açısından daha fazla büyümemesinin, daha kullanışlı bir sözlük olmasının amaçlandığı düşünülebilir.

Belirtilen açıklama ve örneklerden yola çıkarak (S-2016) sözlüğünün madde başı ve alt madde sözcük seçimi açısından Türkmen dilini daha bütüncül ve detaylı biçimde ele aldığı, Türkmen söz varlığını daha kapsamlı biçimde içerdiği, (S-1962) sözlüğüne oranla iki kata yakın madde başı, altı kata yakın alt maddeden meydana geldiği, aynı zamanda teknik açıdan hatalardan daha arınık olduğu anlaşılmaktadır.

4.5. Sözlüklerin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması

Söz varlığı bir dildeki bütün türleri ile kelimeler, deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütündür. Söz varlığı bir dili konuşan milletin kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü yansıtır (Erdem, 2009, s.11). Söz varlığı sadece günlük kullanılan sözcükleri değil; tarihsel metinlerde yer alan artık kullanılmayan sözleri, ağızlara özgü unsurları ve özel alan terimlerini de içerir. Bu açıdan dilin hem eşzamanlı, hem de artzamanlı görünümünü yansıtan temel bir göstergedir. Bir dilin düşünce dünyası, kültürel birikimi ve toplumsal hafızası, büyük ölçüde onun söz varlığı aracılığıyla izlenebilir (Aksan, 2009). Bir dilin söz varlığından o milletin nelere önem verdiği, maddi ve manevi değerleri, dilin geçirdiği evreler, diğer milletlerle ilişkileri de anlaşılır (Erdem, 2009).

Dil ile söz varlığı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dil, söz varlığı sayesinde işlevsellik kazanır; söz varlığı ise dilin yapısal ve anlamsal çerçevesi içinde anlamlı hâle gelir. Bir toplumun yaşam biçimi, değerleri, üretim alanları ve tarihsel deneyimleri, dile yeni sözcüklerin girmesine ya da mevcut sözcüklerin anlam genişlemesine uğramasına neden olur. Bu nedenle söz varlığı, yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojik bir olgudur. Nitekim bir dilin anlamsal yapısını çözümlemenin en doğrudan yolu, o dilin söz varlığını sistemli biçimde incelemektir (Lyons, 1995).

Açıklamalı sözlükler ise bir dilin söz varlığını kapsamlı biçimde ortaya koyan ve açıklayan eserler olduğundan dilin söz varlığı belirlemede önemli kaynaklarıdır. Açıklamalı sözlüklerde dile ait sözlerin listesi yanında; anlamları, kullanım alanları, bağlamları, gerektiğinde tarihsel gelişimleri de ortaya konulduğundan; açıklamalı sözlükler için yapılan söz varlığı belirleme ölçütleri ve süreci oldukça kritik kararları içerir. Bir dile ait sözlerin frekansı, yaygınlığı, işlevselliği ve belgeye dayalığı,

açıklama ve örneklemeğe uygunluğu gibi birçok ölçüt açıklamalý sözlüklerin söz varlığını meydana getirmede etkili olmaktadır (Hartmann & James, 1998).

Söz varlığının doğru ve dengeli biçimde tespit edilmesi, açıklamalý sözlüğün kullanıcıya güvenilir bilgi sunmasını sağlar. Eksik ya da rastlantısal biçimde seçilmiş bir söz varlığı, sözlüğün temsil gücünü zayıflatır ve dilin gerçek kullanımını yansıtmamasını engeller. Bu nedenle modern sözlükbilimde, derlem temelli (corpus-based) çalışmalar söz varlığının belirlenmesinde vazgeçilmezdir. Gerçek verilere dayanmayan söz varlığı tasnifi, sözlükçülük açısından bilimsel kabul edilemez (Sinclair, 1991).

Söz varlığı, bir dilin kimliğini ortaya koyan temel bir unsur olmakla birlikte açıklamalý sözlüklerin bilimsel omurgasıdır. Dilin canlılığını, değişimini ve kültürel derinliğini yansıtan söz varlığı, sözlük aracılığıyla sistemli ve kalıcı bir biçimde kayıt altına alınır. Bu bakımdan açıklamalý sözlükler, yalnızca başvuru kaynağı değil; aynı zamanda dilin söz varlığını koruyan ve geleceğe aktaran temel dilsel belgelerdir.

Bu çalışmada incelenen açıklamalý sözlüklerin söz varlıkları toplam madde başı sayısı, alt madde miktarları, madde başlarının alfabeedeki harflere göre dağımı, her harf için ayrılan sayfa sayısı gibi nicel özellikler açısından sırasıyla ele alınmış; ardından sözlüklerden yapılan doğrudan alıntılar eşliğinde nicel ve nitel olarak karşılaştırılmıştır.

4.5.1. (S-1962) Sözlüğünün Söz Varlığı

(S-1962) açıklamalý sözlüğü kendi dönemi için Türkmen dilinin söz varlığının ortaya konulması, korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir işlevi yerine getirmiş, öncü bir rol üstlenmiştir. Bu sözlükte Türkmen dilinin söz varlığı yaklaşık 26.000 madde başı ile bu madde başları altında listelenmiş çok sayıda alt maddeden meydana gelmiştir.

(S-1962) sözlüğünde söz varlığı oluşturulurken, ağırlıklı olarak kendi döneminde aktif olarak kullanılan, yazılı dilde yer etmiş, güncel kaynaklarda rastlanan sözlerden

meydana gelmesi sağlanmıştır. Bu yüzden söz varlığı oluşturulurken 18-19. yy ve daha eskilere dayandığı, eskidiği, nadir kullanıldığı, yazılı kaynaklarda yer almadığı, diyalektolojik olduğu değerlendirilen sözler (S-1962) sözlüğüne dâhil edilmemiştir. Aynı zamanda coğrafi adlar ve özel adlar da madde başı yapılmamıştır.

(S-1962) sözlüğünün söz varlığında sözcük türleri açısından da kapsamlı bir birikim olduğu görülmektedir. Sözcük türleri açısından belirgin bir sınıflama olmasa da sözlükte; isim, fiil, sıfat, edat, bağlaç, ünlem, atasözü, deyim, alkış gibi her türden sözcük söz varlığında yer almaktadır. Bu sözlük terimler açısından da oldukça zengin bir söz varlığı sunmaktadır. Döneminin koşulları içinde farklı bilimsel disiplin ve çalışma alanından terimler barındırması ve terimleri ait olduğu alanın kısaltmasıyla sunması bu durumun önemli bir göstergesidir.

Söz varlığına dâhil edilen sözler, sözcük türleri açısından genellikle en temel hâllerıyla yer almıştır. Örneğin fiiller madde başı olarak büyük oranda mastar hâlleri ile sunulmuştur. Türemiş fiiller, filimsiler, isim fiiller, fiil çatıları nadiren madde başı yapılmış veya bazı fiiller için hiç yer verilmemiştir. Benzer şekilde sıfatlar yalın hâllerıyla sunulmuş, bu sıfatlardan türetilmiş sıfat dereceleri (sarymtyl, garamtyl, turşumtyk, agrak, ap-ak, garaja), sevgi ve küçültme ifadeleri (guşjagaz, towujak, keýijek, kitapjyk, depderjik vb.) madde başı olarak sunulmamıştır. Yine bu sözlükte birleşik ve sıra sayıları, yansıma sözler (şag, gümp, pat gibi) madde başı yapılmamıştır.

(S-1962) sözlüğünün söz varlığı oluşturulurken Sovyet Enternasyonal'e ait sözler ile bazı teknik terimlere, bu söz ve terimlerin tüm türemiş hâllerine ayrı madde başı olarak yer verilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Örneğin sözlüğün A harfine ait bölümde yer alan (S-1962, ss.17-18) AGIT sözünden itibaren bu sözle ilişkili; AGITATOR, AGITATORLYK, AGITATSİON, AGITATSİYA, AGITBRIGADA, AGITGRUPPA, AGITIRLEMEK, AGITIRLENMEK,

AGITKAMPANIÝA, AGITKOLLEKTIW, AGITPOÝEYD, AGITPUNKT, AGITSAMOLÝOT olmak üzere 13 farklı sözün madde başı yapıldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde sözlükte A harfine ait bölümde yer alan (S-1962, ss.19-20) AGRO sözünden itibaren bu sözle ilişkili; AGROBIOLOG, AGROBIOLOGİK, AGROLABORATORIÝA, AGRONOM, AGROBIOLOGIÝA, AGROHIMIÝA, AGROMAKSIMUM, AGROMELIORATIW, AGROINIMUM, AGRONOMİK, AGROMELIORATSIÝA, AGRONOMÇYLYK, AGRONOMIÝA, AGRONOMLYK, AGROPROPAGANDA, AGROPUNKT, AGROTEHNIK, AHROTEHNIKA, AGROTEHNIKI, AGROUÇASTOK olmak üzere toplam 21 sözün madde başı olarak verildiği görülmektedir.

Yapılan açıklama ve verilen örneklerde görüldüğü üzere (S-1962) sözlüğünün söz varlığı oluşturulurken Türkmen diline ait birçok sözün eskidiği, nadir kullanıldığı gibi gerekçelerle alınmadığı; çeşitli türdeki sözlerin sadece yalın ya da mastar hâlleriyle madde başı yapıldığı, bu sözlerin türemiş hâllerinin ya da fiil çatılarının yer almadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın Sovyet Enternasyonal'e ait ya da Sovyet sistemi içindeki teknik bir alana ait sözlerin türemiş hâlleri ve kazandığı bütün yeni anlamlarıyla sözlükte madde başı olarak sunulduğu görülmektedir. Bu durum sözlüğün söz varlığı oluşturulurken dönemin siyasi otoritesinin süreçte etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Söz varlığı oluşturmada belirtilen eksikleri ve sınırlıklarına rağmen (S-1962) sözlüğü Türkmen Türkçesinin ilk açıklamalı sözlüğü olması, içeriği ve kuruluş-yöntem özellikleriyle kendisinden sonra yapılan sözlük çalışmaları için temel başvuru kaynağı niteliği göstermesi açısından oldukça önemli ve eşsiz bir eserdir.

(S-1962) açıklamalı sözlüğünün söz varlığını oluşturan yaklaşık 26.000 madde başının, sözlüğün 860 sayfalık gövde yapısı içinde dönemin Kiril harfli Türkmen Alfabesine göre dağılımı Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9*S-1962 Sözlüğünde Harflere (Kiril) Göre Madde Başı ve Sayfa Sayıları*

Harf	Madde Başı Sayısı	Sayfa Sayısı	Harf	Madde Başı Sayısı	Sayfa Sayısı
A	1578	52	П	1373	46
Б	1542	58	P	426	12
B	319	8	C	1922	59
Г	2712	105	T	1266	42
Д	1608	53	У	282	12
E	364	16	Y	201	6
Ё	-	-	Ф	174	4
Ж	20	1	X	1131	37
Ж	479	15	Ц	73	2
З	357	11	Ч	942	31
И	806	35	Ш	571	16
Й	-	-	Щ	6	1
K	1417	43	Ъ	-	-
Л	386	12	Ы	228	10
M	1124	40	Ь	-	-
H	460	14	Э	804	34
Н	-	-	Ө	103	5
O	241	20	Ю	83	4
Ө	347	14	Я	622	27

Tablo 9’da verilen madde başı ve sayfa sayısı dağılımına bakıldığında 38 harften oluşan dönemin Kiril harfli Türkmen alfabesindeki 33 harf ile başlayan madde başları olduğu görülmektedir. Bu harflerden beş tanesinin söz başlarında yer almadığı, bu yüzden sözlükteki harf temelli dağılımda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Sözlükteki sayfa sayılarının harflere göre dağılımının ise yaklaşık olarak madde başı sayısı ile orantılı biçimde olduğu belirtilebilir.

Madde başlarının dağılımı incelendiğinde en fazla madde başının sırasıyla; Г (G), C (S), Д (D), A (A), Б (B), K (K), П (P), T (T), X (H), M (M) harfleriyle başladığı görülmektedir. Belirtilen bu 10 harfle başlayan madde başlarının sayısal olarak sözlüğün yaklaşık %65’ini oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu sözlükte ortaya konulan söz varlığına göre Türkmen dili için belirtilen 10 harfin önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir.

4.5.2. (S-2016) Sözlüğünün Söz Varlığı

Türkmenistan'ın bağımsızlık döneminde yeni (Latin harfli) Türkmen alfabesiyle, ilk kez ve iki cilt (644 + 596 sayfa) halinde hazırlanan (S-2016) açıklamalı sözlüğü yaklaşık 50.000 madde başı içermekte ve Türkmen dili söz varlığının büyük bölümünü kapsamaktadır (S-2016, c.1, s.4). Türkmen söz varlığının kapsanması amacıyla sözlüğün hazırlanmasında büyük ölçekli tarama, inceleme, eleme, kontrol, düzenleme süreçlerinin işletildiği anlaşılmaktadır. Sözlüğün oluşturulması sırasında genel redaksiyonda dönemin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov'un bizzat görev alması bu durumun önemli bir göstergesidir.

Bu sözlükte Türkmen dili söz varlığının bütün yönleriyle ortaya konulması için uzun bir tarihsel ve kültürel süreci içine alan kaynak tarama ve inceleme çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda Dîvânu Lugâti't-Türk'ten günümüze genel, açıklamalı ve terim sözlükleri; eski, ortaçağ yazılı kaynakları; destanlar, efsaneler, masallar, türküler, divanlar, meşhur âlim ve söz üstatlarının eserleri, sözlü edebiyat unsurları, halktan toplanan sözler, Türkmen kültürü ve folkloruna ait eserler, klasik Türkmen eserleri ve sanatçılarına ait sözler, gazete ve dergiler, bilimsel ve akademik kitaplar, ilmi-felsefi eserler, çağdaş edebiyat unsurları ve ders kitapları, çağdaş Türkmen şair ve yazar sözleri ve eserleri, diyalektolojik söz barındıran eserler incelenen kaynaklar arasındadır.

Bu kaynaklardan yapılan sistematik tarama işlemi sonunda; döneminin aktif, güncel kullanılan sözleri, yaygın kullanılan sözler; yeni sözler, sözlere yüklenen yeni anlamlar, bağımsızlık yıllarına özgü sözler, eski sözler, nadir kullanılan sözler, diyalektolojik sözler ve mahalli söyleyişler (kısmen) sözlükte yer almıştır. Bu kapsamda bütün sözcük çeşitliliğine ait örnekler (at, sözsoňy kömekçi, sypat, baglaýjy, çalyşma, ümlük, işlik, ses we şekil aňladýan söz, mukdar san, ownuk bölek, kömekçi söz, alkyş sözi, göçme many, şahyrana söz, giriş sözi, grukdyryjy söz, gepleşik, gödek söz, durmuş

ýagdaýy bilen bagly söz, könelişen söz, biziň eýýamymyz, döp-dessura degişli söz, taryhy söz, kitap dili sözi) sözlüğüň söz varlığında kapsanmıştır.

Sözcük türlerine ait ana sözler yanında bu sözcüklerden türetilmiş ya da bu sözlerle ilişkili diğer sözler de söz varlığında madde başı olarak sunulmuştur. Örneğin adların yalın hâlleri yanında ek almış diğer hâlleri, fiillerin mastar hâlleri yanında türemiş diğer fiiller, fiilimsiler, isim-fiiller, fiil çatılarına yer verilmiştir.

Örneğin sözlükte A ile başlayan sözlerden (S-2016, c.1. s.24) ABADAN madde başından itibaren bu sözle ilişkili; ABADANÇYLYK, ABADANLAŞDYRMA, ABADANLAŞDYRMAK, ABADANLAŞMAKLYK, ABADANLAŞDYRMAKLYK, ABADANLAŞDYRMAKLYK, ABADANLAŞDYRYLMAK, ABADANLAŞMA, ABADANLAŞMAK, ABADANLAŞMAZLYK, ABADANLAÝYŞ, ABADANLYK, ABADANLAŞYBERMEK olmak üzere toplam 14 madde başına yer verilmiştir.

Benzer şekilde (S-2016, c.1, ss. 25-26) ABŞARMA maddesinden itibaren bu sözle ilişkili ABŞARMAK, ABŞARMAKLYK, ABŞARTMAK, ABŞARYLMAK, ABŞARYŞ, ABŞARYŞMAK olmak üzere yedi farklı madde başı oluşturulmuştur.

Örneğin (S-2016, c.1, s.173) BULDUR madde başıyla ilişkili olarak; BULDUR-BULDUR, BULDURAMA, BULDURAMAK, BULDURAÝYŞ, BULDURAŞMAK, BULDURAMAKLYK olmak üzere yedi farklı madde başı sunulmuştur. BURAW madde başıyla ilişkili (S-2016, c.1, s.174) BURAWÇY, BURAWLAMA, BURAWLAMAK, BURAWLANMAK, BURAWLAŞMAK, BURAWLATDYRMAK, BURAWLATMAK, BURAWLAÝYJY, BURAWLAÝYŞ olmak üzere 10 madde başı söz varlığı içinde listelenmiştir.

BURUGSAMA madde başından itibaren (S-2016, c.1, s.175) bu sözle ilişkili BURUGSAMAK, BURUGSAMAKLYK, BURUGSAŞMAK, BURUGSATMAK, BURUGSAÝYŞ, BURUGSY olmak üzere yedi farklı söze yer verilmiştir.

Ayrıca çeşitli söz öbekleri, konuşma diline özgü sözler; sevgi, küçültme, pekiştirme sıfat dereceleri; sıra sayıları, miktar bildiren sözler, yardımcı kelime ve edatlar, ikilemeler, yansıma sözler, basit kelimelerden yapılmış ad ve zarflar, ünlemler söz varlığı kapsamında yer verilen sözlerdendir. Aynı zamanda sözlükte terimler de önemli bir yer tutmaktadır. (S-1962) sözlüğünde yer verilen terimlerden az olmakla birlikte, 40 farklı bilimsel disiplin ve çalışma alanına ait çeşitli terim sözlükte madde başı olarak sunulmuştur. Sözlükte bu terimlerin ait oldukları bilimsel disiplin ya da çalışma alanı da açıklama olarak belirtilmiştir.

(S-2016) açıklamalı sözlüğünün söz varlığını oluşturan yaklaşık 50.000 madde başının, sözlüğün 1240 sayfalık gövde yapısı içinde yeni Türkmen alfabesinin Latin harflerine göre dağılımı Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10

S-2016 Sözlüğünde Harflere (Latin) Göre Madde Başı ve Sayfa Sayıları

Harf	Madde Başı Sayısı	Sayfa Sayısı	Harf	Madde Başı Sayısı	Sayfa Sayısı
A	2445	107	N	540	16
B	2233	77	Ñ	-	-
Ç	1737	56	O	911	27
D	2927	96	Ö	761	24
E	787	35	P	1223	32
Ä	182	5	R	204	6
F	49	2	S	3429	91
G	4822	160	Ş	962	26
H	2194	61	T	2136	54
I	704	25	U	554	16
J	1169	33	Ü	419	10
Ž	3	1	W	455	11
K	1848	54	Y	423	12
L	387	11	Ý	2499	79
M	1358	40	Z	525	14

(S-2016) açıklamalı sözlüğünün söz varlığını oluşturan madde başlarının alfabadeki harflere göre dağılımı incelendiğinde 30 harften oluşan Türkmen alfabesinin 29'u ile başlayan madde başları olduğu anlaşılmaktadır. Alfabadeki Ñ harfi ile başlayan

söz bulunmadığı, bu harfin söz varlığı içinde söz ortalarında (aňry, deňiz, teňňe gibi) ya da söz sonlarında (aň, heň, öleň gibi) bulunduğu görülmektedir.

Söz varlığını oluşturan madde başlarının alfabe­deki harflere göre dağılımına bakıldığında en fazla madde başının sırasıyla; G, S, Ý, D, A, H, B, T, K, Ç olduğu, görülmektedir. Belirtilen 10 harf ile başlayan madde başı sayısının sözlükteki madde başının yaklaşık %70’ini oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla (S-2016) açıklamalı sözlüğünün söz varlığında meydana getiren madde başları için belirtilen 10 harfin önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir.

(S-2016) açıklamalı sözlüğünde madde başlarına göre harflerin sayfa sayısı açısından sözlükte kapladıkları alanlara bakıldığında ise sayfa sayılarının ilgili harfe ait madde başı sayısı ile orantılı olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle madde başı sayısı nispeten fazla olan harf için sözlükte daha fazla, madde başı sayısı nispeten az olan harfler için sözlükte daha az sayfaya yer verildiği görülmektedir.

4.5.3. Sözlüklerin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması

Sözlüklerin Türkmen diline ait ortaya koydukları söz varlıkları arasında benzerlikler olmakla birlikte çeşitli yönleriyle nitelik ve nicelik açısından farklılıklar da olduğu görülmektedir. Sözlüklerin söz varlıkları açısından karşılaştırması Tablo 11’de gösterilmiş, söz varlığı açısından aralarındaki benzerlik ve farklılıklar yorumlanmıştır. Sözlükler için söz varlığı kavramı içerdiği madde başı ve alt maddelerle yakın ilişkili olmasına rağmen daha önce ele alındığı için sözlüklere madde seçimine dair detaylara burada yer verilmemiştir.

Tablo 11*Sözlüklerin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırması*

Söz Varlığı Unsurları	(S-1962)	(S-2016)
Söz varlığı kaynakları	Ağırlıklı olarak 19. yy sonrasını kapsayan güncel kaynaklar, Rus ve Sovyet Enternasyonale özgü kaynaklar ve sözler	Türkmen diline ait unsurları içeren yazılı ve sözlü bütün kaynaklar
Kapsadığı söz ve sözcük türleri	Güncel sözler ve terimler ağırlıklı olmak üzere nispeten sınırlı sayıda sözcük türü ve sözler	Türkmen söz varlığının büyük bölümünü kapsayan, bütün sözcük türlerini barındıran sözler
Oluşturulduğu yıl ve dönem	1962, Sovyet Dönemi	2016, Bağımsızlık Dönemi
Alfabesi	Kiril harfli Türkmen alfabesi	Latin harfli Türkmen alfabesi
Alfabedeki harf sayısı	38	30
Maddelerin söz başında yer alan harf sayısı	33	29
Cilt sayısı	1	2
Sayfa sayısı	860	1240
Yaklaşık madde sayısı	26.000	50.000
Yaklaşık alt madde sayısı	2.000	12.000
Alt maddelerin toplam madde sayısına oranı	%7,7	%24
Söz başlarında en fazla bulunan harfler (sırasıyla)	Г (G), С (S), Д (D), А (A), Б (B), К (K), П (P), Т (T), Х (H), М (M)	G, S, Ў, D, A, H, B, T, K, Ç

Sözlüklerin Türkmen dilinin söz varlığına ilişkin unsurları arasındaki karşılaştırma tablosu incelendiğinde aralarında çeşitli benzerlik ve farklılıklar olduğu görülmektedir. Her iki açıklamalı sözlük de kendi dönemleri içinde Türkmen dilinin söz varlığını ortaya koymak ve hedef kitledeki tüm kullanıcılar için faydalı olması açısından oldukça değerli eserlerdir. Sovyet Döneminde 1962 yılında hazırlanan sözlük 38 harften oluşan, Kiril harfli Türkmen alfabesiyle tek cilt ve 830 sayfadan oluşmaktadır. Türkmenistan'ın bağımsızlık döneminde 2016 yılında hazırlanan sözlük ise 30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesiyle, iki cilt ve toplam 1240 sayfadan oluşmaktadır.

(S-1962) sözlüğünün söz varlığı oluşturulurken genellikle dönemin güncel Türkmen diline odaklanılmıştır. Bu sözlüğün, Türkmen tarih ve kültürünü geniş kapsamıyla barındırması gayreti güdülmemiştir. Bu yüzden söz varlığının kaynakları

aktif ve yaygın kullanılan sözleri, yeni kelimeleri, sözlere yüklenen yeni anlamları içeren eserler olmuştur. Rusça-Türkmence iki dilli genel sözlükler, terim sözlükleri, aktüalliteye dair gazete ve dergiler, Rus klasik eserleri, çağdaş Türkmen edebiyatı yazarları ve eserleri, Sovyet Enternasyonale özgü yayınlar söz varlığını oluşturmada yararlanılan kaynaklardandır. (S-2016) sözlüğü ise söz varlığını Türkmen dilinin daha geniş bir tarihsel ve kültürel çeşitliğinden almaktadır. En eski Türk sözlüklerinden hazırlandığı döneme kadar Türkmen tarih, dil ve kültürüne dair yazılı ve sözlü neredeyse tüm eserler sözlüğe kaynaklık etmiştir.

Yararlanılan kaynak çokluğu ve çeşitliği sözlüklerin söz varlıklarında niceliksel açıdan kendini göstermiştir. (S-1962) sözlüğü toplam 26.000 madde ve bu maddeler içindeki yaklaşık 2.000 alt maddeden oluşurken, (S-2016) sözlüğü toplam 50.000 madde ve bu maddeler içinde yer alan yaklaşık 12.000 alt maddeden oluşmaktadır. Burada (S-2016) sözlüğünün sayısal ve oransal açıdan Türkmen diline ait daha kapsamlı ve çeşitli bir söz varlığını barındırdığı görülmektedir. Çünkü (S-2016) sözlüğü oluşturulurken (S-1962) sözlüğü de kaynak olarak kullanılmış, birçok madde hazırlanan yeni sözlüğe dâhil edilmiştir.

Söz varlığı açısından sözlükler arasında önemli bir fark alt maddelerde görülmektedir. Yeni hazırlanan sözlükte (S-2016) madde sayısı yaklaşık olarak iki katına çıkarken, alt madde sayısı yaklaşık olarak altı katına çıkmıştır. Alt maddelerin genellikle deyim, vecize, özlü söz, selamlama sözü, söze başlama ifadesi, alkış, kargış, ünlem vs. olduğu dikkate alındığında Türkmen dilinin zenginliğini barındırması yönüyle (S-2016) sözlüğüne ait söz varlığının daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Sözlük içindeki alt madde sayısının toplam madde sayılarına oranları da bu durumu ortaya koymaktadır. (S-1962) sözlüğünde alt maddelerin toplam madde sayısına oranı %7,7 iken bu oran (S-2016) sözlüğünde %24'tür. Bu durum (S-2016) sözlüğünde ortalama her dört madde içinde bir alt maddeye rastlandığını göstermektedir.

Tabloda sözlüklerin barındırdığı madde başlarının ilk harfleri açısından yapılan karşılaştırmada büyük oranda benzerlik ve tutarlık olduğu anlaşılmaktadır. (S-1962) sözlüğünde en fazla madde başının ilk 10 harfi sırasıyla Г (G), С (S), Д (D), А (A), Б (B), К (K), П (P), Т (T), Х (H), М (M) harfleri; (S-2016) sözlüğünün ilk 10 harfi sırasıyla G, S, Ў, D, A, H, B, T, K, Ç harfleridir. Görüldüğü gibi sözlükler arasında en fazla maddenin başladığı ilk 10 harften sekizi aynıdır. Farklı olan iki harf (S-1962) sözlüğünde П (P) ve М (M), (S-2016) sözlüğünde ise Ў ve Ç'dir. Aradaki bu küçük farklılığa rağmen ilgili iki harfler ilk 10'a giremediği sözlükler için 11 ve 12. Sırada olup yine en fazla madde başının başladığı harflerdendir. Bu yönüyle Türkmen dilinin söz varlığının ortaya konulmasında sözlükler arasında tutarlık olduğu söylenebilir.

Yukarıda sunulan bulgular ışığında Türkmen dilinin söz varlığının ortaya konulması ve her türden kullanıcının istifadesine sunulmasında belirtilen açıklamalı sözlük çalışmalarının kendi dönemleri içinde önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Ancak (S-1962) sözlüğünü de kaynak olarak kullanması ve daha gelişmiş bir sürümünü ortaya koyması; Türkmen dili, tarihi ve kültürüne dair daha geniş bir kaynak havuzundan yararlanması, toplam madde ve alt madde sayıları gibi özellikleri bakımından (S-2016) sözlüğünün söz varlığının daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

4.6. Sözlüklerin Yazım Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

Yazım (imla) bir dilin belirli kurallara göre yazıya geçirilmesi demektir (TDK Türkçe Sözlük, 2023, s.3584). Yani, yazım konuşulan dili harfler ve işaretler vasıtasıyla standart hale getiren bir sistemdir. Yazım kuralları yalnızca sözlerin nasıl yazılacağını değil aynı zamanda eklemeli yapıların, noktalama işaretlerinin ve büyük/küçük harf kullanımının da nasıl olması gerektiğini belirler. Burada amaç, yazımı ve yazım kurallarını kalıcı ve standart hale getirmek, kökleştirmek, yazımda birliği sağlamaktır (TDK Yazım Kılavuzu, 2023).

Konuşulan bir dilin yazılı hâle getirilmesinde iki önemli etken harf ve alfabadir. Harf; bir dilin işlevli en küçük birini olan sesin yazıdaki karşılığıdır. Alfabe bir dildeki harflerin belirli bir sıraya göre dizilmiş bütünüdür (TDK Yazım Kılavuzu, 2023, s.3), bu açıdan yazımda merkezî bir rol oynar. Alfabenin uygun ve tutarlı şekilde seçilmesi, yazılı dilin ses–harf eşleşmesini mümkün olduğunca kolaylaştırır, böylece hem öğrenme süreci hem de iletişim verimliliği artar. Özellikle bir dildeki ses dizilimi ile alfabedeki harfler arasında güçlü bir ilişki kurulduğunda, yazılmış sözcüklerin okunması ve öğrenilmesi daha kolay olur (Coulmas, 1999; Daniels & Bright, 1996; Pulgram, 1951). Bir dilde yazımın hangi kurallara göre yapılacağı, bir sözün nasıl yazılacağı yazım kılavuzları ve bu kılavuzlar ile eş güdümlü hazırlanmış sözlüklerde belirtilir (TDK Yazım Kılavuzu, 2023). Sözlükler, bir dilin sözcüklerini ve onların standart yazım biçimlerini bir araya getiren başlıca başvuru kaynaklarıdır. Sözlükler, dile ait sözlerin anlamlarını, söylenişlerini, örnek kullanımlarını sunması yanında sözlerin doğru yazımlarını da sunar, böylece yazımda ölçüt ve norm sağlar. Ayrıca yazım birliğinin korunmasına ve dilin kurallarının yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Sözcüklerin yazımını kontrol etmek için sözlüğe başvurmak, sözlüklerin asıl kullanım alanlarından birisidir. Sözlükler hem dil öğrenenler hem de ana dil kullanıcıları için doğru yazımın güvenilir bir kaynağıdır (Jackson, 2016; Lehmann, 2021).

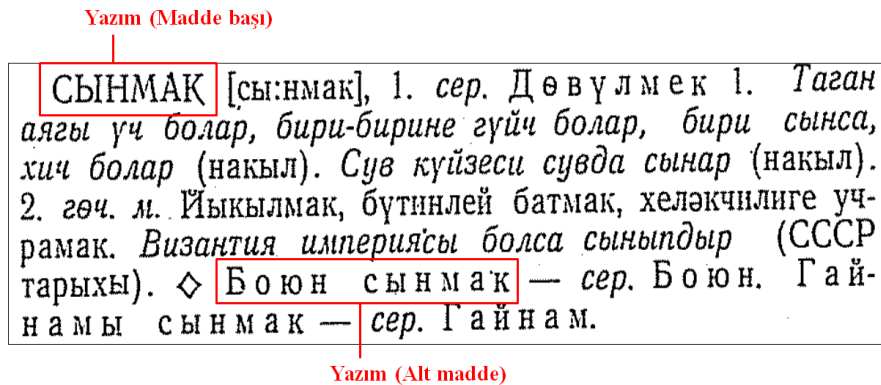
Yazım kavramının yukarıda açıklanan ses, harf, alfabe ve sözlüklerle olan bağlantısı dikkate alınarak (S-1962) ve (S-2016) açıklamalı sözlüklerinin Türkmen dilinin yazımına ilişkin özellikleri sırasıyla incelenmiştir. Ortaya konulan bulgulardan sonra sözlüklerin yazım özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak sunulmuştur.

4.6.1. (S-1962) Sözlüğünün Yazım Özellikleri

(S-1962) açıklamalı sözlüğünde Türkmen dilinin söz varlığı adına ortaya konulan madde başı ve alt maddelerin yazımına yer verilmiştir. Her madde ve alt madde için yapılan ilk işlem maddenin yazımıdır. Diğer bir deyişle madde başları ve alt maddelerin kendisi aynı zamanda ilgili maddenin yazımını göstermektedir. (S-1962) sözlüğünün çeşitli sayfalarından yapılan madde alıntıları Şekil 33-35'te verilmiş olup sunulan madde örnekleri yazımı göstermektedir.

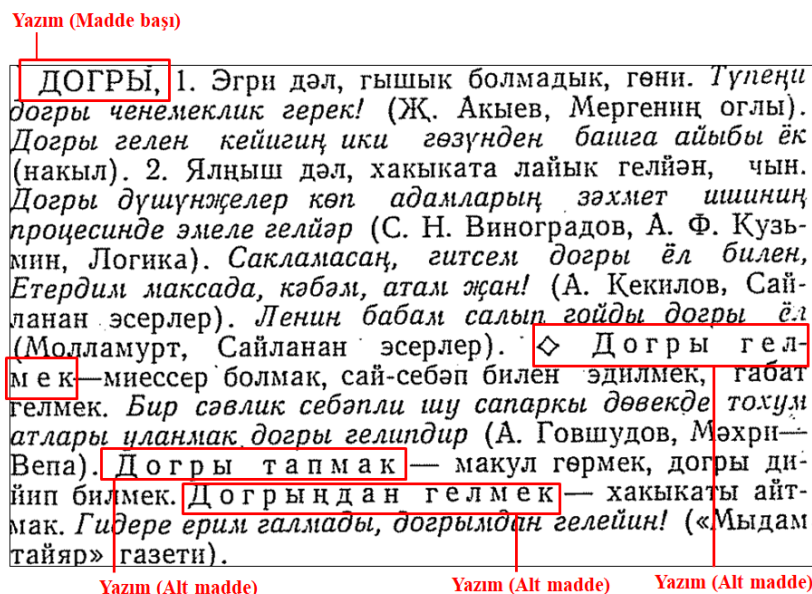
Şekil 33

(S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-1962, s.623)

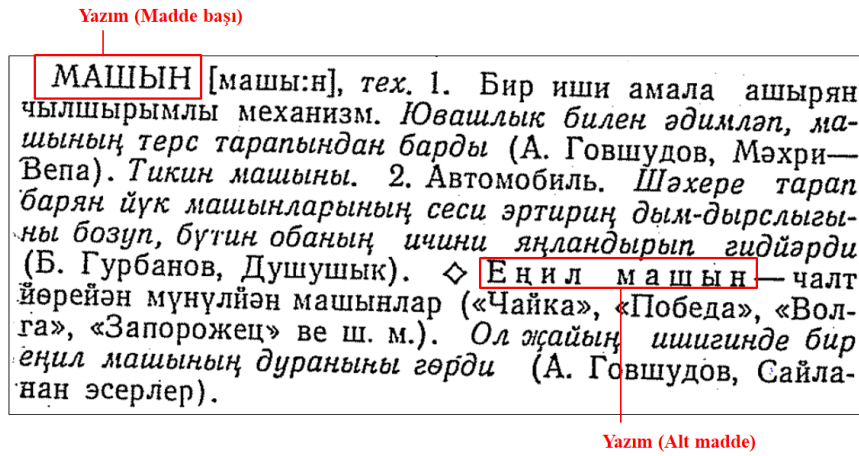
Şekil 34

(S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-1962, s.261)

Şekil 35

(S-1962) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-1962, s.433)

(S-1962) ачыklamalı sözlüğünde maddelerin yazımının gösterimine dair örnekler incelendiğinde madde yazımının madde başı, alt madde yazımının alt madde başında gösterildiği görülmektedir. Dolayısıyla sözlükte bir madde için yapılan sunumun ilk gösteriminin yazım olduğu anlaşılmaktadır.

Sözlüğün gövde yapısı içinde maddenin yazımı yani madde başı 3 mm girintiyle, tamamı büyük harflerle, normal (kalın değil) ve dik (eğik değil) yazıyla verilmiştir. Madde başı kendisinden sonra gelen söyleyiş ya da açıklaması alanından virgül (,) ile ayrılmıştır. Alt maddelerin yazımı ise madde başından sonra verilen söyleyiş (varsa), açıklama, örnek kullanım ve örnek kullanım kaynağından sonra konulan romb işareti (eş kenar dörtgen ◇) ile başlatılmıştır. Alt madde yazımında ilk harfi büyük, kalan harfleri küçük yazılmıştır. Yazımı normal (kalın değil) ve diktir (eğik değil). Alt maddenin yazımı kendisinden sonra gelen açıklamadan uzun çizgiyle (—) ayrılmıştır. İlk alt maddeden sonra gelen alt maddelerin başında romb işareti kullanılmamıştır.

Maddelerin yazımında kullanılan yazı tipi büyüklüğünün günümüzdeki 9 puntoya karşılık geldiği söylenebilir. Sözlüğün basılı sürümünün madde ve alt madde yazımı açısından yeterince kullanıcı dostu olmadığı, madde ve alt maddelerin diğer metinlerden yeteri kadar ayırt edilemediği söylenebilir.

(S-1962) sözlüğünde maddelerin yazımında ve diğer tüm bölümler için kullanılan alfabe dönemin Kiril harfli Türkmen alfabesidir. Bu alfabe 38 harften oluşmaktadır. Alfabadeki harfler sırasıyla; Аа Бб Вв Гг Дд Ее Ёё Жж Жж Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Нн Оо Өө Пп Рр Сс Тт Уу Уу Фф Хх Цц Чч Шш Шш Ъъ Ыы Ьь Ээ Өө Юю Яя şeklindedir. Bu alfabe Türkmenistan’da 1940-1993 yılları arasında önemli değişikliğe uğramadan kullanılmıştır (Sarıyev, 1999, 2017a). Kiril harfli alfabe oluşturulurken yapılacak Rusça alıntılarının imlasının korunması amacıyla Rus alfabesinin bütün harfleri (33 harf) alfabeye alınmıştır. Bu yüzden Türkmen diline ait olmayan Жж, Цц, Шш harfleri de Türkmen alfabesine dâhil edilmek durumunda kalmıştır. Türkmen diline özgü bazı ünlüler için üç, ünsüzler için iki harf daha alfabeye alınmıştır. Bazı harflere (Ее, у+е; Ёё, у+о; Юю, у+у; Яя, у+а) iki seslilik işlevi kazandırılmıştır. İki harf ayırma belgisi (Ъъ) ve yumuşaklık belgisi (Ьь) olarak belirlenmiştir (User, 2006; Sarıyev, 2017a).

Türkmen dilindeki uzun ünlüler için Kiril harfli alfabede bir karşılık verilmemiştir. Bu durum Türkmen Türkçesine ait sözlerin yazımında eş yazılığa yol açmıştır. Rusça alıntı sözlerin orijinal imlalarıyla verilmesi amacıyla Kiril harfli Türkmen alfabesine dâhil edilen harfler Türkmen Türkçesine özgü sözcüklerin yazımında da kullanılmıştır. Bunun sonucunda iki ayrı sesin tek bir harfle ya da tek bir sesin farklı harflerle yazımı gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Çarıyarov, 1973; Sarıyev, 1999; User, 2006). Belirtilen sebeplerle (S-1962) sözlüğünde kullanılan Kiril harfli 38 harfin beşi (Ёё, Йй, Нн, Ъъ, Ьь) madde yazımında söz başlarında yer almamaktadır. Rus diline özgü sözlerin yazımında kullanılan dört harf ise (Жж, Цц, Шш) söz başlarında yer almakla birlikte Türkmen diline özgü söz varlığını yansıtmamaktadır.

(S-1962) sözlüğünde madde yazımında yararlanılan Kiril harfli Türkmen alfabesinin (1940-1993) belirlenmesinde ve harflere ait işlevlerinin ortaya konulmasında çeşitli sorunların olduğu görülmektedir. Hazırlanan bu alfabenin Türkmen dilinin yazım

ve söyleyiş özelliklerine yeterince uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Rusya'nın, benzer dil ve alfabe politikasını SSCB çatısı altındaki Türk Cumhuriyetleri ve boyları için de uyguladığı bilinmektedir. Türk Cumhuriyetleri için oluşturduğu alfabelerde Rusçaya uygun sesleri benzer tutarken diğer harfleri olabildiğince değiştirmiştir. Bu değişikliğin Türk diline özgü söyleyişlerden bağımsız, kasıtlı biçimde yapıldığı düşünülmektedir. Uygulanan dil ve alfabe politikasıyla Türk boylarının birbirlerinin yazısını yazması ve okuması zorlaştırılmıştır. Bu girişimin ardında Türk boylarını parçalama; ortak dil, soy ve tarih şuurundan uzaklaştırma amacı yatmaktadır (Devlet, 1985).

4.6.2. (S-2016) Sözlüğünün Yazım Özellikleri

(S-2016) açıklamalı sözlüğünde Türkmen dilinin söz varlığı adına ortaya konulan madde başı ve alt maddelerin yazımına yer verilmiştir. Her madde ve alt madde için yapılan ilk işlem maddenin yazımıdır. Yani madde başları ve alt maddelerin kendisi aynı zamanda ilgili maddenin yazımıdır. (S-2016) sözlüğünün çeşitli sayfalarından yapılan madde alıntıları Şekil 36-39'da verilmiş olup sunulan madde örnekleri yazımı göstermektedir.

Şekil 36

(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-2016, c.1, s.207)

Yazım (Madde başı)	Yazım (Alt madde)
ÇIGILDEM	[çiğillem], at. Düýbi sogana meñzeş, owadan gyzyl, sary gülli otjumatk ösümlük. Çigildemlere seredip baryarys.
◇ Çigildem (gazmak) köwlemek	gijäniň aýazyna üşäp, ýatyp bilmezlik. gijäniň aýazyna üşäp, ýatyp bilmezlik. <i>Baba aga ýorganynyň üstünden içmegini atynan bolsa-da, daňa çenli çigildem köwläp çykypdy</i> (N. Esenmyradow).

Şekil 37

(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-2016, c.1, s.578)

Yazım (Madde başı)

HÜNKÄR [hünkä:r], at. 1. Hökümi ýöreyän hökümdar. *Hüňkäriň önünde bir tutaryk boldy ("Görogly"). Köňüller köşgünde hyýalyň hany, Öwlady hüňkäre meňzär hökümlü* (Magtymguly). 2. kön.s. Erkek adamyň ady.

Şekil 38

(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-2016, c.2, s.211)

Yazım (Madde başı) **PAYAW** [paýow], at. Suwuň öňi beklenenden soňky syrygyp akýan suw.

Yazım (Alt madde) ◇ **Paýaw bolmak** paýawlap barmak, tamamlanyp barmak, gutaraňkyrlamak.

Şekil 39

(S-2016) Sözlüğünden Madde Yazım Örneği (S-2016, c.2, s.248)

Yazım (Madde başı)

SAGLYK [sağlyk], at. 1. Jany sagatlyk, guratlyk, gurgunlyk, keselli dällik, sagdynlyk. *Saglyk bolsa, beglik bolar* (Nakyl). *Saglygym – baýlygym* (Nakyl). 2. Aman-esenlik, sag-salamatlyk.

◇ **Saglygy goraýyş** ilatyň saglygyny goramaklyk we arassaçylyk düzgünlerini berjaý etmekligi durmuşa geçirmeklik. **Saglyk öýi** dürli hünärli lukmanlaryň (hekimleriň) gözegçilik etmeginde gatnalyş kesel bejerdilýän edara. **Saglyk ýoly** adamlaryň dynç günleri saglyklaryny berkitmek üçin dagdan geçýän ýoly. *Talyplar säher bilen saglyk ýoluna çykdylar.*

Yazım (Alt madde) **Yazım (Alt madde)** **Yazım (Alt madde)**

(S-2016) açıklamalı sözlüğünde maddelerin yazımının gösterimine dair örnekler incelendiğinde madde yazımının madde başı, alt madde yazımının alt madde başında gösterildiği görülmektedir. Dolayısıyla sözlükte bir madde için yapılan sunumun ilk gösteriminin yazım olduğu anlaşılmaktadır.

Sözlüğün gövde yapısı içinde maddenin yazımı yani madde başı 6 mm girintiyle, tamamı büyük harflerle, kalın ve normal (eğik değil) yazıyla verilmiştir. Madde yazımı kendisinden sonra gelen söyleyiş alanından boşlukla ayrılmıştır. Alt maddelerin yazımı ise madde başından sonra verilen söyleyiş, açıklama, örnek kullanım ve örnek kullanım kaynağından sonra yeni satır başından ve başına romb işareti (eş kenar dörtgen ◊) konularak yazılmıştır. Alt madde yazımı yine 6 mm içeriden başlatılmıştır. Alt madde yazılırken ilk harfi büyük, kalan harfleri küçük, yazımın tamamı kalın yazıyla verilmiştir. Alt madde yazımı da normal (eğik değil) biçimdedir. İlk alt maddeden sonra yazılan diğer alt maddeler satır başından değil, satıra kalınan yerden yazılmıştır.

Maddelerin yazımında yazı tipi büyüklüğü 10 punto, Times New Roman yazı tipindedir. Sözlük içinde madde yazımlarının satır başından içeriden, tamamının büyük harf ve kalın yazılması; ayrıca seçilen yazı tipi ve büyüklüğü dikkate alındığında sözlüğün hedef kitlesi için kullanışlı bir tasarım yapıldığı görülmektedir. Benzer durum alt madde yazım biçimi için de geçerlidir. Sözlüğün basılı sürümünde madde ya da alt madde arayan bir kullanıcı için bu unsurlar oldukça ayırt edilir ve kolay erişilebilir bir niteliktedir. Bu açıdan sözlüğün madde yazımının kullanıcı dostu olduğu söylenebilir.

(S-2016) sözlüğünde kullanılan alfabe bağımsız Türkmenistan Devleti'nin Latin harfli Türkmen alfabesidir. Bu alfabe 30 harften oluşma ve harfleri sırasıyla; Aa, Bb, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Žž, Kk, Ll, Mm, Nn, Ňň, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Ww, Yy, Ýý, Zz şeklindedir (Sarıyev, 2017b).

(S-2016) sözlüğündeki madde ve alt maddelerin yazımlarının ilk harfe göre dağılımına bakıldığında 30 harfli alfabenin 29 harfiyle başlayan sözler olduğu,

alfabedeki Ññ harfinin ise söz başlarında bulunmadığı görülmektedir. Bu harf söz ortalarında (aňry, deňiz, teňňe) ve söz sonlarında (aň, heň, öleň) yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkmen dilinin yapısına yeterince uygun olmayan Kiril harfli alfabe tartışılmaya başlanmış, sürdürülen çalışmalarda Türkmen diline en uygun alfabenin daha önce de kullanılan (1928-1940) Latin harfleri olması gerektiği belirtilmiştir. Latin harfli Türkmen alfabesi bağımsız Türkmenistan'ın kuruluşuyla birlikte 1993 yılında kabul edilmiş, 1999 yılında yeniden düzenlenerek son halini almıştır (Borjakow ve ark., 1999; Çarıyarov, 1991; Kara, 2000; Özkan, 2017; Sarıyev, 1999, 2017b; Şahin, 2002; User, 2006).

4.6.3. Sözlüklerin Yazım Özelliklerinin Karşılaştırılması

(S-1962) ve (S-2016) açıklamalı sözlüklerinin yazım özelliklerine yönelik bulgular yukarıda ele alınmıştır. Bu özellikler karşılaştırmalı olarak Tablo 12'de sunulmuş, ardından yazım özellikleri açısından sözlükler arasındaki benzerlik ve farklılıklar yorumlanmıştır.

Tablo 12*Sözlüklerin Yazım Özellikleri Açısından Karşılaştırması*

Yazım Özellikleri	(S-1962)	(S-2016)
Alfabesi	Kiril harfli Türkmen alfabesi	Latin harfli Türkmen alfabesi
Alfabedeki harf sayısı	38	30
Alfabedeki harfleri	Aa Бб Вв Гг Дд Ee Ёё Жж Жж Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Њн Оо Өө Пп Рр Сс Тт Уу Yy Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ьы Бъ Ээ Өө Юю Яя	Aa, Bb, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Žž, Kk, Ll, Mm, Nn, Ňň, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Šš, Tt, Uu, Üü, Ww, Yy, Ýý, Zz
Söz yazımında ilk harf olan harf sayısı	33	29
Madde başı yazımı	3 mm içten Normal (kalın değil) yazıyla Normal (eğik değil) Tamamı büyük harf Virgül ile ayrılmış	6 mm içten Kalın yazıyla Normal (eğik değil) Tamamı büyük harf Boşluk ile ayrılmış
Alt madde yazımı	İlk alt maddede romb işareti Satıra devam edilerek başlangıç Diğer alt maddeler satıra devam edilerek İlk harf büyük diğerleri küçük Normal yazıyla (kalın değil) Normal (italik değil)	İlk alt maddede romb işareti Yeni satır başından başlangıç Diğer alt maddeler satıra devam edilerek İlk harf büyük diğerleri küçük Kalın yazıyla Normal (italik değil)
Yazı tipi	-	Times New Roman
Yazı tipi boyutu	9 punto	10 punto
Okunurluk	Normal	Yüksek (İyi)
Ayırt edilebilirlik	Normal	Yüksek (İyi)
Kullanışlılık	Normal	Yüksek (İyi)

Sözlükler yazım özellikleri açısından karşılaştırıldığında bazı açılardan benzerlikler olması yanında aralarında farklılıkların daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sözlüklerin yazım özellikleri açısından en büyük fark ilk sözlüğün Kiril harfli, ikinci sözlüğün Latin harfli Türkmen alfabesiyle yazılmış olmasıdır. Kiril harfli alfabe 38 harfli olmakla birlikte bu harflerin bir kısmı Rus diline özgü harflerdir. Aynı zamanda bu alfabenin Türkmen dilinin yapısına özgü nitelikleri yeterince yansıtmadığı görülmüştür. 30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesi ise Türkmen dilinin özelliklerine daha uygun bir yapıdadır. (S-2016) sözlüğünde kullanılan Latin harfleri ile Türkmen dilinin söz varlığı daha yeterli ve nitelikli biçimde yazılmıştır.

Sözlüklerde madde yazımının şekilsel karşılaştırılmasında (S-2016) sözlüğünün satır başında daha içten başladığı (6 mm), sütun hizası açısından böylece daha ayırt edici bir yapıda olduğu görülmektedir. İki sözlükte de madde başları büyük harflerle yazılmıştır. Bunun yanında (S-2016) sözlüğünde madde başlarının aynı zamanda kalın biçimde yazılması madde başlarını diğer metinlerden daha ayırt edilir ve seçilir hâle getirmiştir. Madde başları (S-1962) sözlüğünde kendinden sonra gelen bölümden virgül (,) ile ayrılırken, (S-2016) sözlüğünde ayırma işlemi boşluk bırakılarak yapılmış, madde yazımı böylece daha sade ve okunur hâle getirilmiştir.

Alt maddelerin yazımında da benzerlik ve farklılıklar görülmektedir. Her iki sözlükte de ilk alt madde romb işareti ile başlatılmıştır. Bu başlatma süreci (S-1962) sözlüğünde maddeyle ilgili metne kalınan yerden devam edilerek yapılırken, (S-2016) sözlüğünde ilk alt madde yazımı satır başından ve yine 6 mm içten başlatılmıştır. Böylece okuyucu ilgili maddenin ana bölümünün bittiğini, ilk alt maddeden itibaren alt madde ya da alt maddelere ait kısmın başladığını kolaylıkla anlayabilmektedir. Sözlüklerde bir maddede birden fazla alt madde olması durumunda satıra kalınan yerden devam edilerek yeni alt madde yazılmıştır. İlk ve diğer alt maddeler (S-1962) sözlüğünde ilk harfi büyük diğerleri küçük ve normal yazıyla yazılırken, (S-2016) sözlüğünde bütün alt maddeler yine ilk harfi büyük diğerleri küçük fakat kalın biçimde yazılmıştır. Böylece (S-2016) sözlüğünde madde başları ve tüm alt maddeler zemin ve diğer metinlerden daha kolay ayırt edilir biçim kazanmıştır.

Sözlüklerin madde başı ve alt maddelerinin kolay ayırt edilebilir ve seçilebilir olması yanında sözlüklerin metinlerinin okunurluğu açısından da farklılık olduğu görülmektedir. (S-1962) sözlüğü 9 punto ve daha küçük satır boşluğuyla yazılmışken, (S-2016) sözlüğü 10 punto, Times New Roman yazı tipi, daha açık satır arası boşlukla yazılmıştır. Dolayısıyla madde başı, alt madde ve metin yazımı açısından (S-2016) sözlüğünün, (S-1962) sözlüğüne göre daha okunur, ayırt edilebilir ve okunabilir bir

sözlük tasarımına sahip olduğu söylenebilir. Bu özelliklerin (S-2016) sözlüğü lehine daha fazla görülmesinde şekilsel tasarım yanında ilgili sözlüğün Türkmen dilinin yapısına daha uygun olduğu değerlendirilen Latin harfli Türkmen alfabesiyle yazılmış olmasının da etkisi olduğu ifade edilebilir.

4.7. Sözlüklerin Söyleyiş Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

Söyleyiş; söylemek işi ya da bir dil bilgisi terimi olarak “telaffuz” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, s.3016). Söyleyiş bir sözcüğün nasıl seslendirildiğini kendine özgü unsurlarla gösterir, yazım işinin ses bilgisel karşılığıdır. Bu yüzden basılı sözlüklerde sözcüklerin en azından söyleyişini oluşturan seslerin uygun biçimde verilmesi gerekir (Jackson, 2016).

Basılı bir sözlükte ilgili sözün ya da maddenin söyleyişinin verilmesi, dilin doğru ve tutarlı biçimde öğrenilmesinde oldukça önemlidir. Çoğu dilde yazı dili ile konuşma dili her zaman birebir örtüşmemektedir. Her dilin telaffuzla ilgili kendine özgü farklılıkları, istisnaları, kuralları bulunur. Özellikle bir dildeki yabancı kökenli sözcüklerde söyleyiş biçimlerinin bilinmesi hatalı öğrenmeleri önler. Söyleyiş bilgisi o dili yabancı dil olarak öğrenenler için de oldukça gerekli bir unsurdur. Söyleyiş bilgisi bir dili konuşan ve öğrenen her çevreden kişi için güvenilir bir başvuru noktasıdır. Böylece sözcüklerin anlamı yanında, ses değeri de standart hâle gelir, sözlü kullanımda birlik sağlanır (Svensen, 2009; TDK Türkçe Sözlük, 2023; Yılmaz, 2017).

Söyleyiş bilgisi dil bilimsel açıdan da işlevsel bir alandır. Dildeki sözcüklerin vurgu, hece yapısı ve ses değişimleri gibi özellikleri de gösterir ve öğretir. Fakat yazılı bir sözlükte söyleyiş bilgisi verilmesi zorluğu ve bazı temel sorunları olan teknik bir konudur. Sözlüğün kullandığı yazılı ortamın söyleyişi görüntüleyebilmesi, yani transkripsiyon sistemi bu konulardan biridir. Bir diğer konu ise söyleyiş bilgisini vermek için kullanılacak kalıbın uygunluğu, hedef kitle tarafından yaygın olarak bilinir

ya da öğrenilebilir bir telaffuz karşılığı olması meselesidir (Geeraerts, 1994; Hartmann & James, 1998; Jackson, 2016).

Söyleyiş bilgisinin sözlüklerde gösteriminde sözlüğü hazırlayanlar tarafından oluşturulmuş bir kalıp kullanılabilmeyle birlikte, söyleyiş göstermede ulusal ya da uluslararası standart transkripsiyon sistemlerinden de yararlanılabilir. Geçmişten günümüze sözlük hazırlayanlar söyleyiş gösteriminde kendilerine özgü semboller kullanmış olmakla birlikte, günümüzde çoğu sözlük IPA (International Phonetic Alphabet - Uluslararası Fonetik Alfabe) sistemini kullanmaya başlamıştır. Bu sistem Latin alfabesi üzerine kurulmuş olup herhangi bir dilin sözlü şeklini kaydetme ve söyleyişini öğretmeyi desteklemek amacıyla geliştirilmiştir. Sistem ses ve sembol arasındaki birebir karşılıklığı, her sesin benzersiz bir temsilini amaçlamaktadır (IPA, 2026; Jackson, 2016). Fakat ses ve diğer söyleyiş unsurlarının tümünün sembolünün bilinmesi veya sembollerin karşılık geldiği ses ve işlevlerin öğrenilerek kullanılabilmesi de başka bir zorluk ve uzmanlığı beraberinde getirmektedir.

Söyleyiş gösterimi konusundaki çeşitli zorluklara rağmen madde başlarının ya da sözcüğün söyleyişinin kullanıcıya sunulması özellikle açıklamalı sözlükler için önemlidir. Sözlük hazırlanan dile özgü yazım ile söyleyiş farklılıkları, istisnai durumlar, benzeşme, düzlük ve yuvarlaklık, uzatma gibi hususların söyleyişinin nasıl yapıldığı, yararlanılan kalıp, kullanılan sembollerin işlevleri genellikle sözlüğün kuruluş ve yöntem bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

Her dilin kendine özgü söyleyişi olduğu gibi Türkmen dilinin de söyleyiş konusunda kendine has özellikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Söyleyiş, bir dilde yazım ve anlamla birlikte birbirini tamamlayan üç temel unsurdan biridir. Yazım ve anlamla birlikte söyleyiş, Türkmen dilinin açıklamalı sözlüklerinde farklı seviyelerde yer bulmuştur. Özellikle ana dili Türkmence olmayan hedef kitle için açıklamalı

sözlüklerde söyleyiş özelliklerinin yer etmesi gerektiği; Türkmen dilinde yazım ve anlam unsurlarına bağlı olarak söyleyişin farklılık gösterebildiği görülmektedir.

Türkmen dilinin söz varlığı için de yazıldığı gibi söylenen çok sayıda söz olmakla birlikte yazıldığından farklı biçimde söyleyişe sahip sözler de mevcuttur. Örneğin Türkmen dilinde 9 ünlü olduğu hâlde fonem sayısı daha fazladır. Ünlüler a, e, ä, i, o, ö, u, ü, y şeklindedir. Ünlü fonemler [a], {aa}, e, [i], {iý} [o], {oo}, [ö], {öö}, [u], {uw}, [ü], {üý}, [y], {yý} şeklindedir. Dolayısıyla bir kısa ses, bir de uzun ses vardır. Bir başka deyişle bir harf iki fonemi (iki ayrı sesi) anlatmakta kullanılmaktadır. Söyleyiş sırasında geniş ünlülerin uzunluğunda “aa, ää, oo, öö” biçimindeki ikileşme belirgindir. Fakat dar ünlülerde durum farklıdır: i = iý; y = yý; u = uw; ü = üý şeklinde söylenmektedir. Üstelik “ý” ve “w”den sonra telaffuzda gevşek ve zayıf duyulabilen “y”, “i”, “u”, “ü” sesleri işitilmektedir (Sarıyev, 2017b).

Türkmen dilindeki söyleyiş özelliklerine özgü durumlardan bir kısmı uzatma konusudur. Bu durumu örnekleyen bazı madde başları yazım ve anlamlarıyla birlikte aşağıda verilmiştir (Sarıyev, 2017b, ss. 14-16)

- y → yý söyleyişine dair;

- yazımı → gyz, söyleyişi → **gyýz**, anlamı → kız
- yazımı → dyz, söyleyişi → **dyýz**, anlamı → diz
- yazımı → kyn, söyleyişi → **kyýn**, anlamı → zor
- yazımı → gyn, söyleyişi → **gyýn**, anlamı → kın

-i → iý söyleyişine dair;

- yazımı → bil, söyleyişi → **biýl**, anlamı → bel
- yazımı → pil, söyleyişi → **piýl**, anlamı → bel (bel küreği, kazma aleti)
- yazımı → sil, söyleyişi → **siýl**, anlamı → sel
- yazımı → diş, söyleyişi → **diýş**, anlamı → dış

-u → uw söyleyişine dair;

- yazımı → buz, söyleyişi → **buwz**, anlamı → buz
- yazımı → duz, söyleyişi → **duwz**, anlamı → tuz

-ü → üý söyleyişine dair;

- yazımı → güýç, söyleyişi → **güýç**, anlamı → güç
- yazımı → güýz, söyleyişi → **güýz**, anlamı → güz, sonbahar
- yazımı → düýn, söyleyişi → **düýn**, anlamı → dün
- yazımı → süýt, söyleyişi → **süýt**, anlamı → süt

Uzatılarak, yuvarlaklaştırılarak telaffuz edilen ünlü örneklerine dair;

- yazımı → ak, söyleyişi → **aak**, anlamı → ak, anlamı → beyaz renk
- yazımı → biz, söyleyişi → **biýz**, anlamı → biz, anlamı → biz
- yazımı → ýol, söyleyişi → **ýool**, anlamı → yol
- yazımı → ýok, söyleyişi → **ýook**, anlamı → yok
- yazımı → sol, söyleyişi → **sool**, anlamı → sol
- yazımı → bölmek, söyleyişi → **böölmök**, anlamı → bölmek
- yazımı → ördek, söyleyişi → **öördök**, anlamı → ördek
- yazımı → uky, söyleyişi → **uwuku**, anlamı → uyku
- yazımı → duşmak, söyleyişi → **duwuşmok**, anlamı → rastlamak

Yukarıda verilenler Türkmen dilinin söyleniş özelliklerine dair yazımdan farklı olarak ilk hecede meydana gelen uzama ve diğer bazı yuvarlaklaşma örnekleridir. Türkmen dilinde bu söyleyişler dışında çok sayıda özellik ve farklılık bulunmaktadır. Fakat Türkmen dilinin söyleyiş özellikleri başlı başına ayrı bir çalışma konusu olduğu için burada daha fazla ayrıntıya yer verilmemiş, incelenen sözlüklerin Türkmen diline ait söyleyiş özelliklerine yer verme durumları incelenmiştir. Sözlükler söyleyiş özellikleri açısından incelendikten sonra karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

4.7.1. (S-1962) Sözlüğünün Söyleyiş Özellikleri

(S-1962) açıklamalı sözlüğünde maddenin söyleyişine yer verilmiştir. Söyleyişin verilmesi şekil açısından; maddenin yazımından (madde başı) sonra kullanılan virgül işaretinden sonra konulan boşluktan itibaren köşeli parantez [] işareti içinde, metnin tamamı küçük harfle yapılmıştır. Maddenin söyleyişi kendinden sonra gelen açıklamadan yine virgül işareti ile ayrılmıştır. (S-1962) sözlüğünde maddelerin söyleyişine dair örnekleri Şekil 40 - 43'te verilmiştir.

Şekil 40

(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-1962, s.432)

Söyleyiş (telaffuz)

МАХРУМЛЫК [махру:млык]. Махрум. болмаклык, эрк-ыгтыярсызлык, махрумчылык. Бу йылар Гоголь махрумлыгы ве мэтэчлиги башдан гечирди (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

Şekil 41

(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-1962, s.478)

Söyleyiş (telaffuz)

ОНЛАРЧА [о:нларча]. Бир нэче он, энчеме он. Шол башагайлыкда, бигүнэ онларча совет адамлары билен бирликде, Миколаның эжеси-де гурбан боляр (Х. Ысмайылов, Повестлер). Бу той онларча тоюң башлангыжы болды («Совет эдебияты» журналы).

Şekil 42

(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-1962, s.698)

Söyleyiş (telaffuz)

ХАЛЛАН [халла:н]: х а л л а н а т м а к — 1) сер. Х а л л а н л а м а к. Магазиниң склады көпден бәри ремонт эдилмәнсоң, йыкылжак болуп халлан атып дур («Токмак» журналы); 2) гәч. м. бир задың угрунда ёртмак, алакжамак, селпемек. Көр небсиниң угрунда халлан атяндыгы хакындакы хабарлар гулагына етди («Токмак» журналы).

Şekil 43

(S-1962) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-1962, s.720)

Söyleyiş (telaffuz)

ХӨЗИР [хөзи:р]. Бир затдан гөрүлйән хайыр, яким, леззет, көмек, эшрет. Ичинде яшамагың хөзири болмадык гара өйи отларын (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Сенден гөрйән хөзирими мен оларың хич биринден гөрөмок (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Хава, сакгалдаш, машиның кеми ёк. Хөзириңи өзүң гөр! (Н. Помма, Себәбниңи соң билдим).

(S-1962) sözlüğünde maddelerin söylenişine dair örnekler incelendiğinde bunların hepsinde, iki nokta işareti ile [:] kullanılarak ses uzamasının gösterildiği anlaşılmaktadır. Sözlükte [:] işaretiyle yapılan uzama gösterimi dışında herhangi bir söyleyiş gösterimine rastlanmamıştır. Dolayısıyla (S-1962) sözlüğünde Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerine ilişkin gösteriminin oldukça sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir.

(S-1962) sözlüğünün söyleyiş gösteriminin daha iyi anlaşılması ve ardından (S-2016) sözlüğü ile daha sağlıklı karşılaştırılabilmesi için sözlüğün söyleyiş örneklerinin Latin harflerine aktararak yapılan gösteriminden kesitler aşağıda verilmiştir.

- yazımı → baba, söyleyişi → **ba:ba** (S-1962, s.62)
- yazımı → baldyz, söyleyişi → **ba:ldyz** (S-1962, s.70)
- yazımı → tabak, söyleyişi → **ta:bak** (S-1962, s.627)

- yazımı → dindar, söyleyişi → **di:nda:r** (S-1962, s.217)
- yazımı → dyndarmak, söyleyişi → **dy:ndarmak** (S-1962, s.284)
- yazımı → işçi, söyleyişi → **i:şçi** (S-1962, s.348)
- yazımı → müdir, söyleyişi → **müdi:r** (S-1962, s.453)
- yazımı → özbaşdak, söyleyişi → **ö:zbaşdak** (S-1962, s.499)
- yazımı → uzyn, söyleyişi → **uzy:n** (S-1962, s.671)
- yazımı → umyt, söyleyişi → **umy:t** (S-1962, s.675)
- yazımı → çorba, söyleyişi → **ço:rba** (S-1962, s.752)

(S-1962) sözlüğünün söyleyiş örnekleri incelendiğinde sadece ünlü uzamasına dair gösterimlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki yukarıda verilen örneklerde söyleyiş açısından sadece uzama değil, (b → v), (n+d → nn), (l+d → ll), (z+b → zv), (şç → şş) gibi çok sayıda ses olayının, dolayısıyla söyleyiş özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak (S-1962) sözlüğünde ünlü uzaması görülen söyleyiş özelliklerinin gösterildiği, bunların dışında kalan ve Türkmen dilinin söyleyişine dair önemli özellikler içeren durumların gösterilmediği anlaşılmaktadır. Buna rağmen sözlüğün hazırlandığı dönem ile içinde bulunulan koşullar dikkate alındığında yazımı verilen maddenin söyleyişine dair gösterimde bulunulması dahi önemli bir seviye olarak görülmelidir. Bu sözlüğün kendisinden sonra hazırlanan çeşitli telaffuz sözlükleri (orfoepiya, orfoepik) ile (S-2016) açıklamalı sözlüğüne söyleyiş özellikleri ve gösterimi konusunda temel bir kaynak teşkil ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

4.7.2. (S-2016) Sözlüğünün Söyleyiş Özellikleri

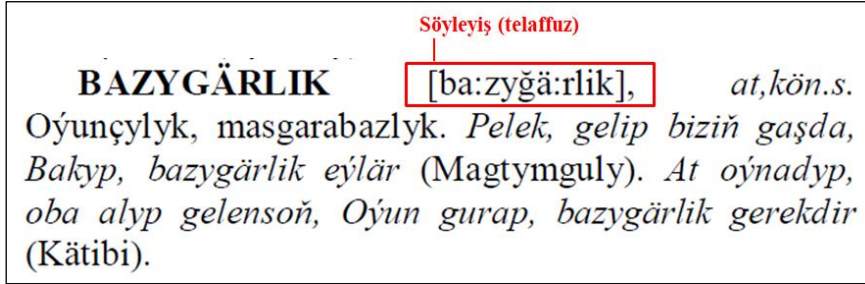
(S-2016) açıklamalı sözlüğü Türkmen dilinin söyleyişine dair çok sayıda özelliği barındırmaktadır. Sözlükte yazımdan farklı olarak söyleyişte meydana gelen uzama, yuvarlaklaşma ve ses değişimleri başta olmak üzere hemen bütün gösterimleri görmek mümkündür. Söyleyişlerin şekilsel gösterimi madde başından sonra yer alan boşluktan

itibaren köşeli parantez [] içinde yapılmış, kendisinden sonra gelen sözcük türünden virgül işaretiyle ayrılmıştır. Söyleyiş gösteriminin tamamı küçük harfle verilmiştir.

(S-2016) sözlüğünden söyleyiş gösterimi örnekleri Şekil 44-56'da verilmiştir.

Şekil 44

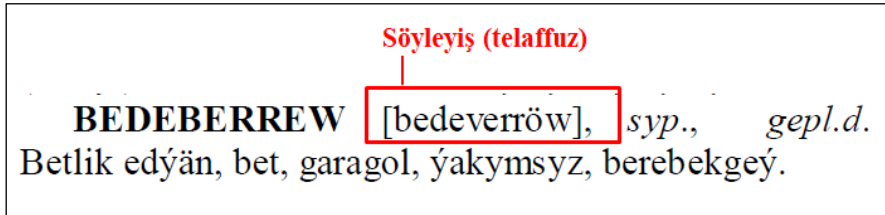
(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.132)

Bu örnekte söyleyiş açısından (a) ve (ä) ünlülerinin [aa] ve [ää] şeklinde uzaması ile iki ünlü (y, ä) arasından kalan (g) harfinin Türkmen alfabesinde harf olarak bulunmayan [ğ] sesine dönüşümü gösterilmiştir.

Şekil 45

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.132)

Bu örnekte söyleyiş açısından (b) harfinin [v] harfine dönüşümü ile (e) ünlüsünün [ö] ünlüsüne dönüşerek yuvarlaklaşması gösterilmiştir.

Şekil 46

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.134)

Söyleyiş (telaffuz)

BEGLIK [beğlik], *at, taryh. 1. Begiň derejesi, ýagdaýy. Kimse ile beglik eder, bir söý bilen ýola gider (Magtymguly). 2. göç.m. Oňat ýagdaý, oňat durmuş, erkinlik. Saglyk bolsa, beglik bolar (Atalar sözi).*

Bu örnekte söyleyiş açısından (g) harfinin, Türkmen alfabesinde harf olarak bulunmayan [ğ] sesine dönüşümü gösterilmiştir.

Şekil 47

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.138)

Söyleyiş (telaffuz)

BENDELİK [bennelik], *at. Bende bolmaklyk ýagdaýy. Bendelik has olmaz reňgiň solmasa, Özi ölmezinden owal ölmese (Kemine).*

Örnekte (n+d) birleşiminin söyleyişte [n+n] ses değişimine uğraması mevcuttur.

Şekil 48

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.138)

Söyleyiş (telaffuz)

BERBAT [berva:t], *syp.,hal.1. Derbi-dagyn, berbibat, weýran, harap. Adam neslimi sen ýa-ki perizat, Aklymy eýlediň her demde berbat ("Görogly"). 2. Berbat sözünden soň etmek kömekçi işligi gelip, düzümlü işlik ýasalýar: berbat etmek derbi-dagyn etmek, ýýkan-ýumran etmek, ýumurmak. Duşmanlar obany berbat edip gidipdir.*

Bu örnekte (b) sesinin söyleyişte [v] sesine dönüşmesi ve (a) ünlüsünün [aa] şeklinde uzadığı gösterilmiştir.

Şekil 49

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.34)

Söyleyiş (telaffuz)
|
AGRAK [a:ğyra:k], *syp.* Reňki aga ýakyn; beýlekä
göra has ak reňkli.

Bu örnekte (g) harfinin, söyleyişte Türkmen alfabesinde olmayan [ğ] harfine dönüştüğü, iki farklı yerde ise (a) ünlüsünün [aa] şeklinde uzadığı gösterilmiştir.

Şekil 50

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.48)

Söyleyiş (telaffuz)
|
AKKORDEON [akkardyýo:n], *at.* Ýarym äheňli
sesleri çykarmak üçin enjamlaşdyrylan we sag el bilen
çalmak üçin fortepýanonyňka kybapdaş klawişli saz
guraly.

Bu örnekte (o) sesinin söyleyişte [a] sesine dönüşümü, (e) sesinin söyleyişte [yý] sesine dönüşümü ve uzaması ile (o) ünlüsünün [oo] şeklinde uzaması gösterilmiştir.

Şekil 51

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.332)

Söyleyiş (telaffuz)
|
DYKGATSYZ [dykgassyz], *syp.* Dykgatly
bolmadyk, ünssüz.

Bu örnekte (t+s) birleşiminin söyleyişte [s+s] şeklinde, gerileyici ses değişimine uğraması gösterilmiştir.

Şekil 52

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.332)

Söyleyiş (telaffuz)
DYKRYK [dykyryk], syp. Dykyz, gataňsy.

Bu örnekte (kr) harflerinin arasında oluşan [y] ünlü türemesi gösterilmiştir.

Şekil 53

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.1, s.592)

Söyleyiş (telaffuz)
HYKGYLDAMA [hykgyllama], iş ady. Hykgyl-
damak ýagdaýy.

Bu örnekte (l+d) birleşiminin söyleyişte [l+l] şeklinde ses değişimine uğraması gösterilmiştir.

Şekil 54

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.2, s.37)

Söyleyiş (telaffuz)
KILTLEME [kiltleme], iş ady. Kiltlemek
ýagdaýy.

Bu örnekte (l+t) harfleri arasında oluşan [i] ünlü türemesi gösterilmiştir.

Şekil 55

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.2, s.142)

Söyleyiş (telaffuz)
OŇARYŞDYRMAK [oňoruşdurmok], işl.
Birnäçe zady bir ýanyndan oňaryp çykmak.

Bu örnekte sırasıyla söyleyişte (a) ünlüsünü [o], (y) ünlüsünü [u], (y) ünlüsünü [u], (a) ünlüsünü [o] şeklinde yuvarlaklaşarak değiştiği gösterilmiştir.

Şekil 56

(S-2016) Sözlüğünden Söyleyiş Gösterimi Örneği (S-2016, c.2, s.216)

Söyleyiş (telaffuz)			
RAHATLANMA	[yra:hatlanma],	iş	ady.
Rahatlanmak	ýagdaýy.	Lukmanyň	eminden
rahatlanma tapan nähoş uka gitdi.			

Bu örnekte söyleyişte söz başındaki (r) sesinin önünde ünlü [y] türemesi ve (a) ünlüsünde meydana gelen uzama [aa] gösterilmiştir.

(S-2016) sözlüğündeki söyleyiş gösterimlerine yönelik sunulanlar sözlük içinde verilen söyleyiş gösterim sayısı ve çeşitliği içinde oldukça sınırlı bir örneklemdir. Bu açıklamalı sözlükte Türkmen dilinin yazımdan farklı olarak söyleyişe özgü özelliklerin hepsinin gösterildiği anlaşılmaktadır. Özellikle ana dili Türkmençe olmayan kullanıcılar ile Türkmen dilinin söyleyiş özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bu sözlüğün temel bir başvuru kaynağı olduğu görülmektedir.

4.7.3. Sözlüklerin Söyleyiş Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

(S-1962) ve (2016) açıklamalı sözlükleri Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerini farklı sayı ve çeşitlikle göstermişlerdir. Bu farklılıkların daha açık karşılaştırılabilmesi için her iki sözlükte de olan aynı madde başları üzerinden yapılan karşılaştırma çizelgesi Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tabloda, karşılaştırmada kolaylık olması için (S-1962) sözlüğünün metinleri de Latin harfli Türkmen alfabesiyle verilmiştir.

Tablo 13*Sözlüklerin Aynı Madde Başları Üzerinden Söyleyişlerinin Karşılaştırması*

Söyleyiş Özelliği	Madde Başı (Yazım)	Söyleyiş Gösterimi	
		(S-1962)	(S-2016)
nd → nn, i → ii	dindar	di:nda:r	di:nna:r
nd → nn, y → yy	dyndarmak	dy:ndarmak	dy:nnarmak
ld → ll, a → aa	baldyz	ba:ldyz	ba:llyz
ld → ll	baldyrlak	-	ballyrlak
ld → ll	ýoldaş	-	ýolloş
zd → zz, g → ğ	agyzdán-agza	-	ağyzzan-ağza
sd → ss	basdyrmak	-	bassyrmak
st → ss	ast	-	ass
st → ss	astyn	-	assyn
e → ö	Türkmen	-	Türkmön
e → ö	tüsseleme	-	tüssölömö
şç → şş, i → ii	işçi	i:şçi	i:şşi
şç → şş, i → ü	kümüşçi	-	kümüşşi
şj → şş, e → ö	söweşjeñ	-	söwöşşöñ
nb → nm, e → ö	kerwenbaşy	-	kerwönmaşy
nb → nm, g → ğ	günorta-günbatar	-	günorto-ğünmatar
ñb → ñb	müñbaşy	-	müñmaşy
ñb → ñb, şç → şş	öñbaşçy	-	öñmaşşy
zb → zv	özbaşdak	ö:zbaşdak	ö:zvaşdak
zb → zv	ýüzbaşy	-	ýüzvaşy
wb → ww, b → w, a → aa	awabermek	-	awa:wermek
rb → rv, o → oo, a → o	torba	to:rba	to:rvo
rb → rv, a → o	urba	-	urvo
ýb → ýw, o → oo, a → o	noýba	no:ýba	no:ývo
ýb → ýw,	naýbaşy	-	naývaşy
şb → şw, a → o	başbozar	-	başvozor
şb → şw	guşburun	-	guşwurun
zs → ss	sözsoňy	-	sössoňy
tç → çç	betçilik	-	beççilik
ts → ss	üstün	-	üssün
ts → ss, e → ö, i → ü	üstesine	-	üssösünö
b → v	baba	ba:ba	ba:va
b → v, a → aa	tabak	ta:bak	ta:vak
b → v, o → oo, a → o	çorba	ço:rba	ço:rvo
ý → ýý, y → u	uzyn	uzy:n	uzuýn
i → üý, i → ii	müdir	müdi:r	müdüýr
u → uu	duz	du:z	du:z
g → ğ, y → yy	gygyrmak	gy:gyrmak	gy:ğyrmak
r → yr	razy	ra:zy	ya:zy
r → ur	ruh	ru:h	uru:h

Aynı madde başları için sözlüklerin söyleyiş ifadeleri incelendiğinde (S-1962) sözlüğünün söyleyiş gösterimini ünlülerde meydana gelen bazı uzama gösterimiyle sınırlı tuttuğu, (S-2016) sözlüğünün ise uzamalarla birlikte yuvarlaklaşma, ses türemesi ve çeşitli ses değişiklikleri başta olmak üzere Türkmen dilinin tüm söyleyiş özelliklerini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu niteliksel durumun sonucu olarak (S-1962) sözlüğünde söyleyiş gösterimleri nicelik açısından da oldukça sınırlı kalırken, (S-2016) sözlüğünde söyleyiş gösterim sayısı toplam madde sayısı içinde önemli bir orana denk gelmektedir. (S-2016) sözlüğündeki söyleyiş gösterimlerinin yazımdan farklı söyleyişi olan maddeler için belirtildiği dikkate alındığında, yazımdan farklı söyleyişe sahip madde sayısının Türkmen dilinin söz varlığı içinde paya sahip olduğu söylenebilir.

Belirtilen söyleyiş gösterimleri yanında (S-2016) sözlüğünde verilmeyen ya da farklı verilen söyleyişlere rastlamak mümkündür. Örneğin ñk / ñg → ñň ünsüz benzeşmesi mevcut olduğu hâlde (Sarıyev ve Güder, 1998, s.127) sözlükte bu benzeşme belirtilmemiştir. Bu benzeşme ile uyumsuz olarak öňki (S-2016, c.2, s.167) maddesinin söyleyişi [öňkü] şeklinde verilmiştir. Benzer şekilde tç → çç ünsüz benzeşmesi (Sarıyev ve Güder, 1998, s.132) mevcut olduğu hâlde (atçılık → aççılık gibi), erbetçilik (S-2016, c.1, s.357) maddesinin söyleyişi [ervetçilik] şeklinde, süýtçi (S-2016, c.2, s.617) maddesinin söyleyişi [süýtçü] olarak kuraldan farklı biçimde verilmiştir.

(S-2016) sözlüğünde yazım ile söyleyiş arasında karşılaşılan bazı durumların da mantıksal olarak çelişkili olduğu söylenebilir. Örneğin Latin harfli Türkmen alfabesinde “v” harfi olmadığı halde “b” sesinde söyleyişte oluşan ses değişimi “v” sesiyle gösterilmiştir (baba → ba:va gibi). Hâlbuki Türkmen alfabesinde “v” sesi “w” harfiyle karşılanmaktadır. Dolayısıyla okuyucu için bu sese karşılık olarak alfabede olan ve “w” harfinin kullanılmaması bu duruma örnek gösterilebilir.

(S-2016) sözlüğünde “g” harfinin yazımdan sonraki konumuna göre söyleyişi açısından görülen önemli bir farklılık da mantıksal bir eksikliğe işaret etmektedir. Latin

harfli Türkmen alfabesinde “ğ” harfi olmamasına rağmen “g” harfi barındıran söz varlığı içinde “ğ” sesi söyleyişte çok büyük bir yekûn ve orana karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Türkmen dilinin söyleyişinde önemli bir söz varlığında yer alan “ğ” sesinin alfabede bulunmaması da üzerine düşünülmesi gereken bir husustur. Benzer bir durum “r” harfiyle başlayan maddelerin büyük bir bölümünün söyleyişte başında [y], [u] gibi ünlü türemesi görülmesidir. Yazımı “r” harfiyle başlayan maddeler için istisna olarak nitelendirilmeyecek kadar fazla görülen bu ses türemesinin yazım-söyleyiş farkı yine dikkate alınması gerekli bir durumdur.

(S-2016) sözlüğündeki yazımdan farklı olduğu için söyleyişi verilen madde sayısının çokluğu ve bu söyleyiş gösterimlerinin neredeyse hepsinin (: işareti ile gösterilen uzamalar hariç) yine alfabede bulunan harflerle verilebilmesi bu sözlerin neden söyleyişleri gibi yazılmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Özellikle ünlü ve ünsüz ses türemeleri ve ses değişimlerinin fazlaca görüldüğü sözlerin yazımdan söyleyişe geçerken büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Bu durumun özellikle Türkmen dilini ana dil olarak edinmemiş, sonradan öğrenen kişiler için söyleyiş sürecinde çeşitli zorluklara neden olduğu bilinmektedir.

Sözlüklerin Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerini gösterimleri konusunda yukarıda sunulan bulgulara dayanarak sözlüklerin bu yönüyle genel karşılaştırması Tablo 14’teki gibi gösterilebilir.

Tablo 14*Sözlüklerin Söyleyiş Özellikleri Gösterimi Açısından Karşılaştırması*

Söyleyiş Özelliği	(S-1962)	(S-2016)
Gösterim Şekli	Madde yazımından sonra Sözcük türünden (varsa) önce [] içinde Küçük harflerle Ünlü uzaması : işareti ile Kendinden sonraki kısımdan virgülle ayrılmış	Madde yazımından sonra Sözcük türünden önce [] içinde Küçük harflerle Ünlü uzaması : işareti ile Kendinden sonraki kısımdan virgülle ayrılmış
Alfabesi	Kiril harfli Türkmen alfabesi	Latin harfli Türkmen alfabesi
Söyleyiş özelliği çeşitliği	Ünlü uzamalarıyla sınırlı	Neredeyse tüm söyleyişleri (uzama, yuvarlaklaşma, ses değişimi, ses türemesi gibi) gösterecek biçimde kapsamlı
Söyleyiş gösterim sayısı / oranı	Çok sınırlı / düşük oranda	Çok kapsamlı / yüksek oranda

Sözlüklerin, Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerini göstermesi bakımından karşılaştırmasına bakıldığında, gösterim şekli açısından aralarında büyük benzerlik olduğu görülmektedir. Söyleyiş gösteriminin [] içinde ve küçük harfle, yazımdan sonra ve sözcük türünden önce, virgülle ayrılarak sunulması iki sözlükte de aynıdır. Her iki sözlükte de ünlüler için uzama gösterimi : işaretiyle yapılmıştır.

Sözlüklerin söyleyiş gösterimleri arasındaki önemli fark ise bu alandaki nitelik ve nicelik durumudur. (S-1962) sözlüğü sadece ünlülerde meydana gelen uzamaları söyleyiş olarak göstermekle yetinirken, (S-2016) sözlüğü Türkmen dilinin neredeyse tüm söyleyiş özelliklerine yer vermiş, sözlüğün kullanıcıları için bu alanda temel bir kaynak olmuştur. Ünlülerde meydana gelen uzama, ünlü değişimleri, ünsüz değişimleri, ünlü türemeleri, ünsüz türemeleri, çeşitli biçimlerde meydana gelen yuvarlaklaşmalar ve çok sayıda ses değişimleri bu söyleyişlerden bazılarıdır. Sayısal olarak da (S-2016) sözlüğünde, yazımdan farklılık gösteren söyleyişler toplam madde sayısı içinde önemli bir sayı ve oranı teşkil etmektedir.

4.8. Sözlüklerin, Hazırlandıkları Dönemin İdeolojisini Yansıtması Açısından Karşılaştırılması

İncelenen sözlüklerden (S-1962) sözlüğü, 1962 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) döneminde, (S-2016) sözlüğü ise 2016 yılında tam bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti döneminde hazırlanmıştır. Bu bölümde sözlüklerin hazırlandıkları dönemin egemen siyasi ideolojisinin seçilen maddeler için yapılan açıklama, verilen örnek kullanımlar, örnek kullanıma kaynak oluşturan kişi ve eserler üzerinde etkisi olup olmadığı ortaya konulmuştur.

Sözlüklerden elde edilen bulgulara dayalı olarak dönemin egemen siyasi otoritesinin; alfabe seçimi, harf belirleme, sözlüğe madde başı ve madde içi seçimi, Türkmen söz varlığını kapsama düzeyi üzerinde kesin biçimde etkili olduğu daha önce ele alınan başlıklarda görülmüştür.

Bu bölümde ise sözlüklere seçilen madde başları için yapılan açıklamalar, verilen örnekler ile örnek kullanıma kaynak olan kişi ve eserler üzerinde durulmuş; bu hususlar üzerinde dönemin egemen siyasi otoritesinin etkisi incelenmiştir. İnceleme işlemi aynı temada sözlükler üzerinden karşılaştırmalı olarak yapılmış ve yorumlanmıştır. Karşılaştırmada kolaylık sağlaması adına (S-1962) sözlüğüne ait maddeler Latin harfli Türkmen alfabesine çevrilerek sunulmuştur.

4.8.1. Madde Başları İçin Yapılan Açıklamalar Açısından Karşılaştırılması

Bu başlık altında sözlüklerin madde başları için yapılan açıklamalara bakılmış ve karşılaştırılmıştır. Burada verilen maddeler sözlüklerden seçilen oldukça küçük bir örnekleme temsil etmektedir. Seçilen örneklemin iki sözlükte de bulunan maddelerden olması amaçlanmıştır. Bu maddeler Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15

Sözlüklerde Bazı Madde Başları İçin Yapılan Açıklamalar

Madde Başı	(S-1962) Açıklaması	(S-2016) Açıklaması
AGŞAM	1. Günüň ýaşan çagy, sutkanyň gündiz gutaransoň gije bilen aralygyndaky wagty. 2. Şol wagtda geçirilýän jemgyýetçilik ýygmanyşygy. (s.20)	1. Gün ýaşyp, garaňky gatlyşan wagtyň ady. Agşamnyňz haýyrly bolsun! (Alkyş-dileg). 2. Gün ýaşyp, garaňky gatlyşan wagty. 3. Yslam dininde parz hasaplanýan baş wagty namazyň dördünjisiniň okalýan wagtyň we şol namazyň ady. 4. Agşamyna geçirilýän medeni çäre, ýygmanyşyk. (c.1, s.36)
AZAN	1. köň.s., dini. Namaz wagtyň ön ýanynda dine ynanýanlary namaz okamaga çagyrmak üçin gaty ses bilen okalýan doga. 2. Ir ertip, ertip, ir. 3. Köňe adaty boýunça ogul bolanda aýdylýan dini sanawaç, okalýan doga. (s.27)	1. Yslam dininde adamlary namaz okamaga çagyrmak üçin gaty ses bilen okalýan doga. 2. Adaty, dessura görä, çaga bolanda molla tarapyndan okalýan doga. 3. Gün dogmazynyň önüsyry, ir ertir. 4. Oglana dakylýan at. (c.1, s.104)
AZANÇY	köň. s. Azan aýdýan adam. (s.27)	Azan aýdýan adam. (c.1, s.105)
AHYRZAMAN	Köňe düşünçä görä: Dünýäniň soňy, ahyry. (s.59)	1. Dünýäniň soňy, kyýamat. 2. göç.m. Dünýäni gapyşdyrýan apytupan, uruş, zenzele; agyr ýagdaý, waka, iş. (c.1, s.44)
ALLA	dini. Hudaý, taňry. (s.39)	Hudaý, Taňry, Biribar (Yslam dininde). (c.1, s.58)
ARÇYN	1. köň. s. Türkmenistanda rewolýutsiýadan ön: Oba Sowetiniň başlygy wezipesini ýerine ýetiren wezipeli adam. 2. 0,71 metre barabar rus uzynlyk ölçegi. (s.54)	1. Obalylaryň wekilleri tarapyndan saýlanýan oba häkimi. 2. Daýhan birleşiginiň hem-de obanyň ýerli häkimi. 3. 0,71 metre deň bolan gadymy uzynlyk ölçegi. 4. Şol ölçegdäki ölçeg guruly. (c.1, s.71)
ARAÇÄK	Territoriýalar arasyndaky çäk, serhet. (s.48)	1. Iki döwletiň arasyndaky çäk, serhet. 2. Iki zadyň sepgidi.

		3. göç.m. Bir zadyň hetdi, soňy, çägi. (c.1, s.69)
AŞYR	Aşyr atmak: Kellän üstünden aşyrylmak. (s.68)	1. Kamary aý atlarynyň türkmenlerde atlandyrylyşy boýunça birinji aýynyň ady. Aşyr aýy. 2. Oglana dakylýan at. 3. Aşyr atmak: Başyň aşak, aýaklaryň ýokaryk bolup aşyrylmak, kellän üstünden göwräni aşyrmak, başaşak agdarylmak. (c.1, s.85)
ATA	1. Çaganyň kakasynyň kakasy, kakanyň kakasy. 2. dial. Kaka. 3. Ýaşuly adamlara hormat goýlup, ýüzlenilip aýdylýan söz. (s.56)	1. Çaganyň kakasynyň kakasy, kakaň kakasy. 2. Kaka. 3. Öňki nesil, ata-baba. 4. Çaga gören, perzentli bolan erkek adam. 5. Ýaşululara hormat, sylag hökmünde aýdylýan söz. 6. Geçmişde ýaşap geçen beýik we mukaddes şahslaryň adynyň yzyna goşulyp gelýän söz. Adam ata. Hydyr ata. Gorkut ata. 7. Adam üçin iň mähriban we ýakyn (watan, ýurt hakynda) (c.1, s.86)
BADAK	1. Göreşde garşydaşyň aýagynyň daş ýüzünden öz aýagyňy atyp, ony ýykmak maksady bilen edilýän emel. 2.göç.m. Ýeňmek, üstünlük gazanmak için edilýän göreş. (s.66)	1. Türkmen milli göreşinde garşydaşyň aýagynyň daşyndan aýagyňy aýlap salynýan emel. 2. göç.m. Görkezilýän garşylyk, päsgelçilik. 3. Jykyryň kãrizini suwlulandyryýan ýapjagaz. 4. Badak atmak: 1) Aýagyňy garşydaşyň aýagynyň daşyndan aýlap salmak emelini etmek. 2) göç. m. Kimdir biri üstünlük gazanaýmasyn diýip, garaşylmadyk ýagdaýda oňa garşy ýaramaz hereket etmek. (c.1, s.108)
BALYK	Jabralary bilen dem alýan, suwda ýaşayan oňurgaly haýwanlaryň umumy ady. (s.70)	1. Suwda ýaşayan oňurgaly jandarlaryň umumy ady. 2. Müçe ýyl hasabynyň başinji ýylynyň bir ady, luw. (c.1, s.117)
BAÝGUŞ	Köplenç harabalykda ýaşayan uly tegelek gözli, tokga kelleli, eđri çüňkli guş. (s.67)	1. Köplenç, harabalykda ýaşayan, tegelek gözli, çüňki eđri guş, baýhatyn.

		2. göç.m. Köplenç, aýal-gyzlar tarapyndan aýdylýan sögünç söz. (c.1, s.131)
BAÝRAM	1. Bir ajaýyp wakanyň şanyna, ýadigärligine bagyşlanyp, döwlet tarapyndan iş günü däl diýlip bellenen dabaraly geçirilýän gün. (Beýik Oktýabr sotsialistik rewolýutsiýasynyň baýramyny oňat garşy alarys) 2. Adat, döp boýunça aýratyn bellenilýän dabaraly gün. (s.68)	1. Bir wakanyň şanyna geçirilýän dabaraly toý. 2. Adat, döp boýunça aýratyn bellenilýän dabaraly gün. Nowruz baýramy. Gurban baýramy. 3. Hijri ýylynyň kamary aý hasabyna görä, dokuzynjy aýyň türkmençe ady. Baýram aýy. 4. Adam ady. (c.1, s.131)
BEG	1. Feodalizm döwründe welaýat häkiminiň we ş.m. ady. 2. köň.s. Esasan edebiýatda, folklorda gahrymanlaryň adyna goşulyp ulanylýan hormat epiteti. (s.82)	1. taryh. Geçmişde käbir hökümdar, edermen, serkerde we ş.m. adamlara berlen dereje. 2. köň.s. Batyr, edermen, mert ýigit. 3. Oglana dakylýan at. (c.1, s.133)
BEGEÝIK	Aýal geýimleriniň ýeňi bilen ýanynyň birigýän ýerine-goltugynyň aşagyna tikilýän başga renkdäki üçburç mata bölejigi (s.82)	Milli türkmen aýal geýimleriniň, köýneginiň, çabydyň we ş.m. ýeňi bilen ýanynyň birigýän ýerine, goltugynyň aşagyna tikilýän başga renkdäki üçburç mata bölejigi. (c.1, s.134)
BENDE	1. köň.s. “Hudaýyň” guly (öňki wagtlarda adamlar tebigatyň güýjüne “hudaý” diýip düşüniپ, özlerini şonuň guly hasaplapdyrlar) 2. Pahyr, Pukara, garyp. (s.88)	1. Taňrynyň guly, adam, ynsan. 2. Garyp, pukara, ejiz, kömege mätäç adam. (c.1, s.137)
BIKE	Rewolýutsiýadan ozal ýerli häkimleriň we ş.m. aýalyna ýüz tutulyp aýdylýan söz, hojaýyn aýal. (s.94)	1. Aýal-gyzlara hormat bilen ýüz tutulyp aýdylýan söz, hojaýyn aýal, begim, hanym. 2. Beýemçi aýal. 3. Gyza dakylýan at. (c.1, s.150)
BÄŞDAŞ	Çagalaryň baş sany daşy oklap oýnaýan aýny. (s.119)	Baş sany daş bilen oýnalýan milli çagalar oýny. (c.1, s.146)
BOÝ	1. Adamyň göwresine ýa-da bir zada degişli uzynlyk, beýiklik. 2. Ösüş, kämilleşiş protsesi. 3. Suw ýakasy, kenar ýa-da bir zadyň ugry. 4. göç.m. Durmuşa çykmadyk, öýlenmedik. (s.103)	1. Adamyň, haýwanyň ýa-da başga bir zadyň uzynlygyna (beýikligine) ölçegi. 2. Doly ösüş, kämilleşiş derejesi. 3. Derýanyň, ýabyň, suwuň we ş.m. ýakasy, kenary, gyrasy ýa-da bir zadyň ugry. 4. Ýyl, asyr ýaly sözleriň yzyndan

		gelip, “ýyllaryň dowamynda, asyrlaryň dowamynda” manysynda ulanylýar. 5. Durmuşa çykmadyk ýa-da öýlenmedik. 6. edeb., kön.s. Iri göwrümlü eseriň bir bölümi, baş. 7. ösüml.d. Jöweniň bir görnüşi. (c.1, s.166)
HALYK	1. Howudyň aşagyndan, düýäniň arkasyna atylýan ortasy deşik keçe. 2. Düýäniň hawudynyň üstüni örtmek üçin ýörite bezeg ýapysy. 3. kön. s. Ýaradan, döreden, Hudaý. (s.699)	1. Düýä özbaşdak ýa-da howudynyň aşagyndan örküç ýeri deşilip salynýan galyň keçe. 2. Gelnalyjy gidende düýäni bezemek üçin howudyň üstünden atylýan begres ýa-da ýörite çitilip dokalýan haly esbap. 3. “Ýaradyjy”dörediji diýen manyda ulanylýan söz. 4. Oglana dakylýan at. (c.1, s.543)
HALK	1. Bir ýurtda, bir döwletde ýaşayan ilat. 2. Millet, halkyýet. 3. Ýurduň ilatynyň esasy zähmetkeş köpçüligi. 4. Adamlar, jemagat, jemende. (s.698)	1. Bir ýurtda ýada bir döwletde ýaşayan ilat. 2. Belli bir millete, halkyýete degişli adamlar. 3. Jemagat, adamlar, jemende. 4. Käbir kesp-kär aňladýan sozleriň yzyndan gelende, “pylan kärde we ş.m. bolup işleýän adam” manysyny aňladyp, söze gepleşik öwürşegini berýär. (c.1, s.541)
IKINDI	Gün ýaşmazynyň ön ýanyndaky wagt, Gün ýaşmazynyň önüsyrasy. (s.334)	1. Gün ýaşmazynyň ön ýanyndaky wagtyň ady. 2. Yslam dininde parz hasaplanýan baş wagt namazyň üçünjisiniň okalýan wagtyň we şol namazyň ady. (c.1, s.606)
TÜRKMENÇILIK	Köne türkmen adatyna zerijilik, dep tutujylyk. (s.666)	Türkmeniň durmuşyna, ruhuna, medeniýetine, häsiýetine we ş.m. laýyklykda dörän ýol-ýörelge. (c.2, s.389)
TÜRKMENLER	Dilleri boýunça türki diller toparyna girýän Türkmenistan SSR’niň ýerli halky, esasy ilaty. (s.666)	Türkmenistanyň esasy halky, ilaty. (c.2, s.389)
TÜRKÜLEMEK	gepl. d. Düşnükli, anyk, dogry aýtmak. (s.666)	1. Türki dilleriň birinde geplemek, sözlemek. 2. göç.m. Sypaýylyk bilen düşnükli, göni, anyk aýtmak.(c.2, s.389)

TÜMEN	On gyrana deň bolan pul birligi. (s.665)	1. Hümmeti on gyrana barabar pul birligi. 2. harb., taryh. On müň esgerden ybarat goşun bölümi. (c.2, s.387)
TAMDYRA	sazç. Dutar. Berk agaçdan köwlüp ýasalýan, kellesi kädi görnüşli, uzyn sapy perdeli, iki kirişli türkmen saz guraly.(s.633)	sazç. Iki kirişli türkmen milli saz guraly, dutar. (c.2, s.347)
TALAK	kön. s. Bozulan nika, aýrylyşma. (s.632)	Nikanyň bozulýandygy hakynda erkek adam tarapyndan “boş” diýen manyda aýdylýan söz. (c.2, s.346)
PYGAMBER	1. dini. Dini – mistiki düşünjelere görä: hudaýyň erk–islegini düşündiriji, geljegi önünden aýdyp beriji. 2. gepl. d. Boljak zatlary önünden bilýän adam, weli (s.551)	Allanyň buýruklaryny we habarlaryny ynsanlara ýetirýän şahs. (c.2, s.212)
PYGAMBERLIK	1.dini. Pygamberiň ýagdaýy, pygamberiň derejesi. 2. gelp. d. Boljak zady önünden bilijilik, welilik.	Pygamberiň derejesi, pygamberiň ýagdaýy. (c.2, s.212)
KAKA	Maşgala aragatnaşygynda çaganyň iň ýakyn hossary bolan erkek adam, ata. (s.366)	1. Maşgalada çaganyň iň ýakyn hossarynyň biri bolan erkek adam, ata. 2. Kakaň erkek doganyna sylag, hormat hökmünde onuň adynyň soňuna goşulyp aýdylýan söz. 3. Oglana dakylýan at. 4. Ýer (oba, şäher we ş.m.) ady. (c.2, s.10)
METJIT	dini. Köne wagtlarda dine uýýan adamlaryň üýşüp namaz okaýan, ybadat edýän jaýy. (s.441)	Musulmanlaryň baş wagt namazyny okap, ybadat edýän jaýy. (c.2, s.94)
OBLAST	1. Ýurduň bir bölegi, ýer, territoriýa. 2. Bir näçe raýonlary öz içine alýan uly administratiw-territorial birlik. (s.476)	taryh. TSSR döwründe iri baş sany administratiw-çäk birlihi. Aşgabat oblasty, Mary oblasty, Daşhowuz oblasty. (c.2, s.132)
KOLHOZ	Oba hojalyk işlerini kollektiw bolup alyp barmak üçin, zähmetkeş daýhanlaryň sotsialistik tipdäki birleşigi. (s.388)	taryh. Kollektiw hojalyk (daýhanlaryň iri oba hojalyk önümçiligini bilelikde ýöretmek üçin kooperatiw birleşigi). (c.2, s.42)

BOLŞEWIK	Lenin taglymatyny, bolşewizmi tutanýerli dowam etdiriji. (s.105)	taryh. Bolşewikler pariýasynyň agzasy, bolşewizm taglymatyny tarapdary, kommunist. (c.1, s.163)
RAYON	1. SSSR’iň respublikalarynyň we oblastlarynyň sostawyna girýän administratiw – territorial birlik. 2. Geografik, ykdysady we ş. m. alamatlary bilen taparutlanýan ýer. (s.558)	taryh. TSSR döwründe oblastlaryň içindäki kiçi administratiw-çäk birligi. (c.2, s.217)
REWOLÝUSIÝA	1. syýasy. Antagonistik synpy jemgyýetde: Önümçilik usuly bilen önümçilik gatnaşyklarynyň arasyndaky emele gelen gapma–garşylyklary çözüň hem-de jemgyýetçilik önde baryjy synpyň häkimiýeti zorluk bilen ele almagyna alyp barýan jemgyýetçilik–syýasy gatnaşykdaýy düýpli agdarylyşyk. 2. göç. m. Ylymda, tehnikada, sungatda we ş. m. düýpli özgeriş. (s.560)	Jemgyýetçilik-syýasy gatnaşyklarda düýpli öwrülişik. (c.2, s.220)

Sözlüklerde aýnı madde başları için yapılan tanımlama ve açıklamalara yönelik yukarıda sunulan örneklem incelendiğinde bazı madde başları için ortak ve benzer unsurlar görülmekle birlikte, tanım ve açıklamalar açısından sözlükler arasında önemli farklılıkların da olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki farkların kaynağı ve niteliğine bakıldığında ise bu yönüyle sözlüklerin hazırlandıkları dönemin egemen siyasi ideolojisinin özelliklerini taşıdıkları söylenebilir.

Tabloda verilen küçük sayılabilecek örneklemde yer alan maddeler için sözlükler arasındaki farklardan biri bazı anlam ve açıklamaların eksik verildiğidir. Bu açıdan Türkmenlere özgü millî kültür, dil, tarih ve din gibi unsurların ön plana çıktığı maddelerde (S-1962) sözlüğünde oldukça az açıklama olduğu, bu açıklamalarda ise bahse konu millî, manevi ve dinî olgulara farklı yaklaşım biçimleri sergilendiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkmenlere özgü madde ve manevi unsurlar içeren maddelerin (S-1962) sözlüğünde Sovyet yönetiminin etkisi altında hazırlandığı ifade

edilebilir. Aynı maddeler için (S-2016) sözlüğünde daha fazla sayıda ve miktarda açıklama yapıldığı, ilgili unsurların bağımsızlık döneminin etkisiyle belirgin biçimde açıklandığı anlaşılmaktadır.

Türkmen kültürüne özgü yönü olan millî, manevi ve dinî boyutlar içeren “aşyr, ata, badak, balyk, bayram, ikindi, Türkmenler, Türkmençilik, Türkülemek” gibi sözler için (S-1962) sözlüğünde maddelerin bu yönünü ön plana çıkaran herhangi bir açıklama yer almadığı, açıklamaların eksik kaldığı, “millî” kavramının hiçbir yerde geçmediği anlaşılmaktadır. (S-2016) sözlüğünde ise bu maddelerin Türkmenlere özgü millî ve manevi yönlerinin dile getirildiği açıklamaların olduğu, “milli” kavramının açıklamalarda uygun biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin (S-2016) sözlüğünde;

- “Agşam” maddesi için “akşam namazıyla ilişkili” olduğu,
- “Aşyr” maddesi için “Kameri sistemde Türkmen ay adı” olduğu,
- “Badak” maddesi için “Türkmen milli güreşine özgü bir kavram” olduğu,
- “Balyk” maddesi için “Eski Türk takvim sisteminde bir yıl adı” olduğu,
- “Begeýik” maddesi için “milli bir Türkmen kadın giyimi” olduğu,
- “İkindi” maddesi için “ikindi namazıyla ilişkili” olduğu,
- “Tümen” maddesi için “Türk askeri bir terimi” olduğu,
- “Bäşdaş” maddesi için “milli bir Türkmen oyunu” olduğu,
- “Türkmençilik” maddesi için “Türkmenlerin ruhu, medeniyeti, haysiyeti ve diğer tüm özelliklerine layık ve sahip olmak” olduğu,
- “Türkülemek” maddesi için “Türk dilleriyle ilişkili” olduğu şeklinde ilave tanım ve açıklamalara yer vermesi,

- “Ata” ve “Beg” maddeleri için Türkmen kültürüne özgü çok sayıda ilave anlam ve açıklamaya yer verilmiş olması sözlükler arasındaki farklılıkları ve dönemin siyasi etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Sözlükler arasında tanımlama ve açıklama açısından görülen bir diğer farklılık (S-2016) sözlüğünde standart açıklaması için (S-1962) sözlüğünde açıklamadan önce;

- “Köne wagtarda” (eski zamanlarda),
- “Könelişen söz” (eskimiş söz),
- “Köne Türkmen adatynda” (eski Türkmen adetlerinde),
- “Köne düşünçä görä” (eski düşünceye göre),
- “Köne adat boýunça” (eski adetlere göre),
- “Dini - mistiki düşünjelere görä” (dini, mistik düşüncelere göre),
- “Gepleşik dili” (konuşma dilinde),
- “Göçme manyda” (mecaz anlamda),
- “Türkmenistanda rewolýutsiýadan öň” (Türkmenistan’da devrimden önce)

ifadelerinin yer almasıdır.

Bu ifadelere göre özellikle Türkmen kültürüne özgü çok sayıda maddi ve manevi unsur barındıran açıklamalar “eski Türkmen adetlerine göre, eskimiş düşünceye göre, dinî-mistik inanışa göre, devrimden önce gibi” ibarelerle güncelden koparılmaya çalışılmıştır. Aynı açıklamaların günümüzde (S-2016) sözlüğünde “güncel” olarak yer tutması ve bu açıklamaların “eskimemiş olması” (S-1962) sözlüğünde kullanılan ibarelerin dönemin siyasi ideolojisini yansıttığını göstermektedir.

Sözlüklerde madde başları için yapılan tanımlama ve açıklama farklılıkları açısından önemli bir örnek “Baýram” sözü üzerinde gözlenmektedir. Bu madde için açıklamalar benzerlik göstermekle birlikte (S-1962) sözlüğünde bayram olarak kutlanacak gün, bayram türü olarak “Büyük Sosyalist Ekim Devriminin yıl dönümü” ve

“Lenin’in yaşı günü” gösterilirken (S-2016) sözlüğünde bayram olarak “Nevruz” ve “Kurban” bayramları gösterilmiştir. Bu örnekler sözlüklerde yer alan açıklamalar üzerinde dönemin siyasi ideolojinin etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Aynı maddeler için (S-2016) sözlüğünde ülke genelinde standart kullanımda görülen sözler için (S-1962) sözlüğünde “diyalektolojik söz” ibaresine yer verilmesi de sözlükler arasında görülen farklılıklardandır. Burada kullanılan “diyalektolojik söz” ibaresi ile Türkmen diline ait yaygın bir sözü, “yerelleştirme”, “belirli bir yöreye has gösterme”, “kullanımını sınırlandırma” amaçlı bir yönlendirmeden söz edilebilir.

Türkmen kültürüne özgü sözler yanında, Sovyet dönemine özgü bazı sözler için de sözlükler arasında kısmi farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Sovyet döneminde sıkça kullanılan ve yer eden “oblast, kolhoz, bolşewik, rayon, rewolyusiya” gibi sözler için (S-1962) sözlüğünde daha fazla ve detaylı açıklama olduğu, yer verilen açıklama ve örnek kullanımlarda belirgin “Sovyet övgüsü” gözlemlendiği söylenebilir. Sovyetlere özgü kavramlar için (S-2016) sözlüğünde daha standart ve nesnel açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Ayrıca bu sözler için (S-2016) sözlüğünde “taryh.” (tarihi) ibaresine yer verilmesi, bitmesinin üzerinden uzun sayılmayacak bir süre geçmesine rağmen Sovyet kavramlarının Bağımsız Türkmenistan için “tarih” olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak aynı madde başları için yapılan tanımlama ve açıklamalar ile aralarındaki farklılıklara bakarak, hazırlandıkları dönemin siyasi otoritelerinin sözlüklerdeki tanımlama ve açıklamalar üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

4.8.2. Verilen Örnekler ve Seçilen Kaynaklar Açısından Karşılaştırılması

Madde başları için yapılan açıklamalardan sonra sunulan örnek kullanımlar ve bu örneklerin seçildiği kişi ve eserler analiz edilmiştir. Burada sözlüklerin A harfiyle

başlayan ve iki sözlükte de yer alan madde başları üzerinde inceleme yapılmıştır. Elde edilen karşılaştırmalı bulgular Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16

Sözlüklerin Bazı Madde Başları İçin Örnek Kullanımları ve Kaynakları

Madde Başı	(S-1962) Örnek Kullanım	(S-2016) Örnek Kullanım
AGZA	Hemmäñiz bolmaly MOPR agzasy, Weýran bolsun kapitalizm dünýäsi (Ş. Kekilow, Saýlanan Eserler). (s.17)	Guramanyň agzasy. Iş toparynyň agzasy. (c.1, s.42)
AGZYBIR	Watana wepadar, goňşa gadyrdan, Agzybir halky bar, özi gahryman (“Oktýabr Ýalkymy”) (s.17)	Agzybire - Taňry biýr, agzalany gaňrybiýr (Nakyl) (c.1, s.43)
AKGÖWÜNLİ AKGÖWÜNLİLİK	Meret akgöwünli kolhozçydy. Sowet adamlary akgöwünlilik häsiýeti bilen tapawutlanýarlar. (s. 33)	Ol akgöwünli adamdy. (c.1, s.48)
AKYLDAR	Öňde baryjy Rus akyldarlary reaksiýa garşy göreş alyp barýardylar (N. W. Gogol, Eserler). Bu aýal dünýäniň hemme akyldarlary barada gürrüň ederdi (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). (s.35)	Akyldar şahyr Magtymguly. (c.1, s.51)
AKLAR	Ýaş Sowet döwletiniň garşysyna urşup, ony ýykмага synanyşyk eden ak gwardiýaçylar, kontrrewolýutsionerler. Juma aklaryň iň soňky daýanjy bolan Kaka duralgasyndaky berkitmeleri hem weýran edildi (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Otrýad aklar bilen güýç synanyşyp görmän, şu ýerden aýagyny hem ätmez (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.34)	Ak mallar. Aklaryň perzisi oňat ýerde otyr. (c.1, s.49)
ALADALANMAK	Kolhozyň ýolbaşçy işgärleriniň köpüsi diňe pagta planyny doldurmak barada aladalanyp, kolhoz hojalygyny hemme taraplaýyn ösdürmek barada işleri planlaşdyrmagy ýatdan çykarýar (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Mehanizator kadrlaryny taýýarlamak barada önünden aladalanmak gerek (“Ýaş Kommunist” gazeti).	Onuň ömründe beýle aladalanýan ýeri ýokdy. (c.1, s.53)

	Sowet hökümeti çagalar hakynda aýratyn aladalanýar (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.36)	
ALADASYZ	Çagaly kolhozçy eneleriň aladasyz işlemekleri hakynda uly alada edilýär (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.36)	Aladasyz çagalyk. (c.1, s.53)
AL-ASMAN	Al-asmanda polat guşlar uçurýar (Durdy Gylyç, Goşgular). Al-asmanda gyzyr raketa pel-pelledi (“Sowet Türkmenistany” gazetesi). Al-asmanda beslenip, Älemgoşar göründi (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). (s.37)	Ýaşyl baýdak al-asmanda parlaýar. (c.1, s.55)
ALDAJY	Kolhozyň ýigitleri öz mallaryny aldajy duşmandan goraýarlar (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). (s.38)	Şeýle-de bolsa, olar o diýen kän harap bolmanka, bu aldajy keseliň öňi alyndy (T. Gurbanow). (c.1, s.56)
ALYM	Ol ýerik Ukrainadan alymlar geldiler (“Pioner” Jurnaly). Seniň deň-duşlaryň köpüsi her haýsy bir ugurdan alym bolup ýetişipdir (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). (s.41)	Alym bolmak aňsat, adam bolmak kyn (Atalar sözi). Adam ýagşysy alymdyr, Amal etmese zalymdyr (Magtymguly). Magtymguly aýdar, bu ne hekaýat, Il bary alymdyr tutmaz nesihat (Magtymguly). (c.1, s.61)
ALYNMAK	Özüme bir “Pobeda” maşyn alyndym. Geçen maldarçylyk ýylynda diňe 2 doňuzdan 55 jojuk alyndy (“Sowet Türkmenistany” gazetesi). Gektardan 30 tsentner pagta hasyly alyndy. (s.41)	Ol özüne köýnek, köwüş alyndy. Berlen zat alynsa gowy. Dükana gelen kitaplar derrew alyndy. Saç-sakgal wagtynda alynsa ýagşy. (c.1, s.62)
ALKYŞ	Bu gyz rejäni duýup, örän köp alkyşlar diýip ýalbardy (A. S. Puşkin, Ertekiler). (s.39)	Ýagyş bilen ýer gögär, alkyş bilen är gögär (Nakyl). Ýagyşlykda ile özüň tanadan, Alkyş alyp, derejesi zor bolar (Magtymguly). Enem pahyr maňa tebiçiligi öwredip ýörkä: “Altyn alma, alkyş al” diýerdi (“Türkmenistan”). (c.1, s.58)
ALMAK	Garry stoluň üstündäki jamy alyp, içini suw bilen çaykady (M.	Aýak bar ýörmäge, el bar almaga, Kany bende, saglyk,

	Gorkiý, Ene). Harby gulluga almak. (s.40)	şükür kylmaga (Magtymguly). Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn (Magtymguly). Ýagşylykda ile özün tanydan, Alkys alyp, derejesi zor bolar (Magtymguly). Könlümiň ummany – Azadym kany? (Magtymguly). Gapylykda duşman aldy daşymyz, Dargatdy her ýana deňi-duşumyz (Magtymguly). (c.1, s.59)
ALLA	Madyr işanyň allany, pygamberi çagyrmagy näme üçinkä?! (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.39)	Dostlarym, bendäni ýaradan Alla, Akyldan aýyryp, jyda etmesin (Magtymguly). (c.1, s.58)
ALTYÝAŞAR	Kolhozyň altyýaşar aty geçen aýlawda birinji ýeri aldy.). (s.40)	Onuň altyýaşar inen düýesi bardy. (c.1, s.61)
AL-ÝAŞYL	Günşäýyn iş ösýär, nagyş reňk açýar, Al-ýaşyl ýumaklar towsuşyp uçýar (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Erikler güllledi ak çadyr ýaly, Ýerlere düşeldi al-ýaşyl haly (R. Seýidow, Eserler). (s.41)	Al-ýaşyl bürenip çykar perisi (Magtymguly). (c.1, s.62)
AMMAR	Galla üçin salnan ammarlardan başga, howdan ýaly gazylan ullakan urular-da bolýardy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Kolhozyň ammar hem saklad saraýynyň derwezesiniň agzy eriş- de argaçdy (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). (s.42)	Ammarlary bugdaýdan dyňzap duran, dulundaky mukaddes saçagy ýaşayşyň örki bolan mele-myssyk nandan dolup duran, ýüregi suwluja türkmeniň bu gün şatlanmaga-da, toý tutmaga- da haky bar (Türkmenistan). (c.1, s.63)
AŇLADYLMAK	Ol arzalaryň mazmunynda bir beýik gurluşyklara goşant goşmak arzuwy aňladylyar (“Ýaş Kommunist” gazeti). (s.44)	Pikirler söz arkaly aňladylyar. (c.1, s.66)
ANNA	Sişenbe we anna günleri polkumyzyň kantselýariýasy ofitserlerden doly bolardy (A. S. Puşkin, Saýlanan Eserler). Anna günü Lenin adyndaky kolhozda Türkmen göreşi boýunça ýaş pälwanlaryň	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.66)

	gatnaşmagynda ýaryş boljak. (s.43)	
AŇTAMAK	Kitaplary dagydamyzsoň, naçalnikler: - Bu nireden peýda bolduka?- diýip aňtar. Ol haty oňa bermekligiň ýagdaýyny aňtaýardy (M. Gorkiý, Ene). Ýelli ozal hem özüniň şahsy peýdasy üçin, çemini aňtap, Pökgeniň ýanynda kolhozyň partiýa guramaçysy Çary agany ýamanlaýardy (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). (s.45)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.67)
AŇTAÝJY	Gije, gaýtam erbetdir-köçelerde adam az bolýar, aňtaýjy kän bolýar. Adamlaryň aragatnyşy- gyndaky has agdyklyk edýän zat, pursat aňtaýjy gahar duýgusydy (M. Gorkiý, Ene). (s.45)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.67)
AŇZAK	İndi aňzaga tutdugydyr (“Kolhoz Günleri”). Aňzak aýazyň, syrgynly garyň içinde ýöremegiň hem keýpi yokdy (L.N. Tolstoý, Saýlanan Eserler). (s.44)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.68)
ARABAGLANYŞYK	Ol kontrrewolýutsion elementler bilen arabaglanyşyk saklaýardy (“Sowet Türkmenistany” gazeti). (s.47)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.69)
ARAÇÄK	Araçäkden on sekiz sany möjekden ybarat ordanyň biziň topragymyza baka geçenligi anyklanypdyr (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). Araçägi bozýanlara rehimsiz daraýarys (Ata Salyh, Saýlanan Eserler). (s.48)	Döwlet araçägi. Araçäkden geçmek. Durun iki paslyň araçäginde (M. Seýidow). (c.1, s.69)
ARAÇÄKDEŞ	Kiýew raýonynda, sahra bilen araçäkdeş serhetde polýaklar ýaşapdyrlar (SSSR Taryhy). (s.48)	Araçäkdeş döwletler. (c.1, s.69)
ARALAMAK	Bularyň galmagalyna beýleki ýoldaşlarynyň biri turup aralajak bolsa, ýanyndaky ýoldaşy sakgalyndan tutýan ýaly bolupdyr (“Türkmen Halk Ertekiler Ýygynyndysy”). Çoluk baryp aralaýança, ýoldaşlary onu mazalyja çeýnäpdiler (“Sowet Edebiýaty”	Magtymguly ilden-ile aralar, Hijran tygy bilen bagryn paralar (Magtymguly). (c.1, s.70)

	Jurnaly).	
	Rybin ýüzüni aşak salyp, sakgalyny barmaklary bilen haýat aralamaga durdy (M. Gorkiý, Ene). (s.47)	
ARAMAK	Pökgen aga – Tudy entek arap kesiň – diýip tabşyrdy (A. Gowşudow, Köpetdagyn Eteginde). Buhara emiri Sowet hökümeti bilen “ýaraşyk” etsede, pursat araýardy. (Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Buz üstünde tozan aramaga başladylar (“Tokmak” Jurnaly). (s.48)	Pökgen aga: – Tudy entek arap kesiň – diýip tabşyrdy (A. Gowşudow). Buz üstünde tozan arama (Halk ertekisinden). Öz nejatymy garaýyn, il bähbidini araýyn (“Görogly”). (c.1, s.70)
ARASSALAÝJY	Sortlaryň mehaniki gatyşmagy pagta arassalaýjy zawadlarda-da bolup biler (İ. K. Maksimenko, Türkmenistanda Gowaçanyň Selektsiýasy we Tohumçylygy). (s.48)	...Suw arassalaýjy desgalar her bir obadyr säherde gurlup, halka hyzmat eder (Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr). (c.1, s.71)
ARÇYN	Gaty gidersiň, sen arçynyň ogly boldugyň asman boldugyn däl (A. Durdyýew, Saýlanan Eserler). Onuň girdejisini bolsa oba arçyny eline-agzyna ýetirmän alýardy (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). Bir gezek arçynlary stoluň başynda söhbet edip oturan ekenler (N.W. Gogol, Eserler). (s.54)	Oba arçyny. Arçyn saýlamak. (c.1, s.71)
ARGYNÇYLYK ARGYNLYK	Söýgüli dost, mähriban ýoldaşlar arasynda uzak ýoluň argynçylygy göge sowrulan ýaly ýok bolup gitdi (K. Işanow, Watan Üçin). Siziň polkuňyzda argynlyk duýulmaýardy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Ýetginjekler we jahyllar bolsa argynlyklaryna garaman, iki topara bölünip, pökgi oýnaýardylar (A. Gowşudow, Powestler we Hekaýalar). (s.49)	Birneme ymyzgandym, argynlygym aýrylan ýaly bolaýdy. (c.1, s.72)
ARHEOLOG	Sowet arheologlary Orta Aziýada, Sibirde ajaýyp açyşlar etdiler.	(Örnek kullanım

	(s.53)	gösterilmemiştir). (c.1, s.72)
ARHITEKTOR	Ol wenetsiýanyň üsti bilen arhitektorlar çagyryp getiripdir (SSSR Taryhy). (s.54)	Şäheriň baş arhitektory. (c.1, s.73)
ARKAÝYNÇYLYK ARKAÝYNLYK	Olar hem arkaýynçylyga salaýsalar, işi kynlaşdyrýarlar (“Kolhoz Günleri”). (s.50)	Men ol hakda arkaýynçylykda gürrüň bererin. (c.1, s.74)
ARMAN-ÝADAMAN	Samoderjawiýäniň reaksion roluny rehimsiz suratda paş edip, ikisi-de armanýadaman göreş alyp bardylar (İ.T. Ogorodnikow, P. N. Şimbirýew, Pedagogika). (s.52)	Arman-ýadaman işlemek. (c.1, s.75)
ART	Ala köpek hasanaklap, art aýaklary bilen gar tozadyp, onuň önünden çykdy (“Kolhoz Günleri”). Düýe iki ardyny ýokary galdyranda, Mamanyň ýüzi boz-ýaz bolup: - Ýa alla! – diýip, arkan gaýyşdy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.52)	Ala köpek hasanaklap, art aýaklary bilen gar sowrup, onuň önünden çykdy. Düýe iki ardyny ýokary galdyranda, Mamanyň ýüzi boz-ýaz bolup: – Ýa alla! – diýip, arkan gaýyşdy (B. Kerbabaýew). (c.1, s.77)
ARTDYRYLMAK	Müň manat pul artdyryldy. Altynjy başýyllykda Krasnowodsk portunyň ýük dolanyşygy iki esse diýen ýaly artdyrylmalydyr (“Sowet Türkmenistany” gazetini). Biziň kolhozçylarymyz artdyrylan güýç bilen işleýärler (“Kolhoz Günleri”). (s.52)	Daýhanlarymyz artdyrylan güýç bilen işleýärler. (c.1, s.77)
ARTEL	Moskwa raýonynyň Lenin adyndaky oba hojalyk artelinde maldarçylygyň iň girdejili pudagy bolan doňuzdarçylyk örän çalt ösdürilýär (“Sowet Türkmenistany” gazetini). Arteliň düzgünnamasyny köpçülige düşündirmek komsomollaryň borjy (A. Gowşudow, Köpetdagynyň Eteginde). Ol ikisi düýpde, artelden alan dokmalarynyň üstünde ýüzlerini galdyрман çitýärdiler (A. Durdyýew, Saýlanan Eserler). (s.53).	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.77)
ARTMAK	Gabygyny, daşyny soýmak, gabygyny aýyrmak. Kartoşka	Artmaz, ýuwmaz tabagynyň daşyny (Magtymguly). (c.1,

	artmakdan beter agyr iş ýok ("Sowet Türkmenistanynyň Aýallary" Jurnaly). (s.53)	s.77)
ARZANLADYLMAK	Kitaplaryň nyrlary orta hasap bilen 18 protsent arzanladyldy ("Sowet Türkmenistanynyň Aýallar" Jurnaly). (s.49)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.79)
ARZANLAMAK	Kartoşkanyň şeýle hem kelemiň nyrhy geçen ýylyň şu döründäkisinden üç esse diýen ýaly arzanlady ("Sowet Türkmenistany" gazeti). (s.49).	Gök önümleriň nyrry geçen ýylyň şu döwürdekisinden üç esse diýen ýaly arzanlady. (c.1, s.79)
ASDYRMAK	Paltony asdyrmak. Geýimleri asdyrmak. Çaparyň dilini kesdirjek boldy, Buýruk berip, dardan asdyrjak boldy (A.S. Puşkin, Ertekiler). (s.54)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.80)
ASMAK	Aýallara böruk ýükdür başlara, Altyn, kümüş asmak gara saçlara (Mollamurt, Saýlanan Eserler). Ýaýlymow telefony asdy ("Kolhoz Günləri"). Dartyp dar açaçdan asyp niçesin. Hökümi zor bilen ýöreden kanun (N. Pomma, Saýlanan Eserler). İne, şu sözlerden çykarsaň many, Asma bir aýakdan hemme ynsany ("Sowet Edebiýaty" Jurnaly). Siz bir zat aýtsaňyz, olar hökman gulak asarlar ("Sowet Edebiýaty" Jurnaly). (s.55)	Yşk dagyn assalar gögüň boýnundan, Gök titreyip, çeke bilmez bu derdi (Magtymguly). Bibisoltan eje hamyry ýugrup bolansoň, gazan ataryp, kellebaşagy asdy. (H. Garabagew). (c.1, s.81)
ASSA-ASSA	Assa-assa ýöräp, öz köşgüne garap ugrady (M. Gorkiy, Eserler). (s.55)	Musulman – assa-assa (Nakyl) Ol assa-assa ýöräp gitdi. (c.1, s.81)
AŞ	Ýorunjadan biziň karnymyza aş bolýarmy? (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). Aşy ýok oza tutar, işi ýok namaz okar (Nakyl) Nämemiş, kolhozyň gara mal ferma müdiri mugt etden aş düşüp, garny depräk ýaly bolupdyr ("Tokmak" Jurnaly). (s.60).	Myhmana aş goý, Iki elini boş goý (Nakyl). Çörek çeyneý bilmez, talhandyr aşy, Dert ýamany garrylykdyr, ýaranlar (Magtymguly). Ýagşy diýrler mäs, bürünji, Kem dälsiň hiç aşdan, bugdaý (Mätäji). Munuň bitirjek işini özüňde gaýrat we gudrat bolsa, ýeri gelende aş pyçagam bitirer

		(“Görogly”). (c.1, s.83)
AŞAK	Suratyň aşagynda ussanyň zähmet ýenişleri barada oçerk hem bardy (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Käýyllar bolsa sowuk nuldanda aşak düşýär-de, ähli gowaçany sowuk urup, ýetişen körekleri ak patrak ýaly açyp gidýär (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Şol wagtda aşak gapdaldan hataryň ugruny syrly Annaguly gelyärdi. Bular aşak tarapa köçäniň ugry bilen deňje ýöräp gittiler (A. Durdyýew, Saýlanan Eserler). (s.60)	Keçäniň aşagy. Ýol bilen aşak indik. Şir kertiň gyrasyna gelip, hemişeki edähedine görä, aşak seretdi (“Edebiýat we sungat”). Aşak tarapdan şemal öwsüp ugrady. (c.1, s.83)
AŞYK-MAGŞUK	Biziň aşyk-magşuklarymyz hat ýazyşýarlar (A. S. Puşkin, Saýlanan Eserler). (s.60)	Aşyk-magşuk bir-birine gowuşsa, Yüz ýyl döwrän sürse, heniz az bolar (Seýdi). (c.1, s.85)
AŞYR	Şuňkar aşyr atyp durany kakjak, Ganly çünkün näzik bedene sokjak (A.S. Puşkin, Ertekiler). (s.61)	Bularyň biri aşyr atýar, ýoldaky daşlary aýagy bilen depýär, togalaýar (Halk ertekisinden). (c.1, s.85).
AŞYRMAK	Ala dagdan aşyrar men (“Görogly” Eposy). Sowet häkimiýeti Leniniň görkezmelerini amala aşyrdy (“Mydam Taýýar” gazeti). (s.61)	Indi bu zatlary öýe aşyrmaly. Iki günde ýüzden aşyryp ýumurtga berýärdi. (c.1, s.85)
AŞPEZ AŞPEZLIK	Men bolsa biriniň öýünde aşpez bolup ýaşaýaryn (M. Gorkiý, Ene). Naharlaryň assortimentiniň köp bolmagy we hiliniň gowy bolmagy, birinji nobatda aşpezlere baglydyr (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Şu gysga möhletde Ogulgözel aşpezligi öwrendi (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.60)	Aşpez ýigit. Sözüm ýokdur aşpezligiň barada: Bir kilogram et aldyň-da arada, Kebap etdiň, hezil edip iýdik biz, Ýaşyň uzak bolsun, aşpez, diýdik biz (M. Seýidow). (c.1, s.84)
ATA-BABA	Slawýanlaryň ata-babalary Gündogar Ýewropanyň uly bölegini gadymdan eýeläpdirler (SSSR Taryhy). Örsgeldiniň asly ata-babasnyň garyp bolşy ýaly, oňa baý miras hep ýetmändi (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde).	Bu ýerler biziň ata-baba Watan diýip gezen ýerlerimizdir. (c.1, s.86)

	Biz bu göreşi atababamyzdan öwrendik (A. Durdyýew, Saýlanan Eserler). (s.56)	
AT-ABRAÝ	Sowet alymlarynyň at-abraýy ýyl- ýyldan artýar. (s.56)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.86)
ATALYK	Sowet adamsy barada atalyk aradasy edilýär (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.57)	Sarsmaz döwletimiziň özünüz hakyndaky edýän atalyk aladalary bilen ruhlanyň, altyn pelleriňizde entek bar bolan gallany zaýasyň ýygnaň, indiki arzyly sepgitleriňize-de abraý bilen ýetjekdigiňize berk ynanýaryň (“Türkmenistan”). Ärhasan atalygy Göroglynyň ýanyna bardy (“Görogly”). (c.1, s.87)
ATHANA	Tohum gylýallarymyz üçin athana saldyrdyk (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde). Kolhozçylar bolsa käwagt ikindinara athananyň agzyna üýşenlerinde, Geldiniň bolşundan gürrüň edip degýärdiler (A. Durdyýew, Saýlanan Eserler). (s. 58)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.88)
ATYLMAK	Şeýle ýakyndan atylmagy zerarly pulemyotyň sesi hem gulagyňy gapyp barýardy (A. Gowşudow, Mähri- Wepa). Ol ýagdaýy gören beýleki itler atylanlaryň ýanyna hasanaklaşyp barýarlar (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Guýa atylan daş ýaly bolmak (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.58)	Top atylmak. Guş atylmak. Çöregiň ýere atylanyny gören dälşiň. Ýere ullakan palas düşelip, onuň üstünden-de ululy- kiçili haly hem halyçalar atylýpdyr. Harman atylmak. Töhmet atylmak. Derman atylmak. Öýden atylýp çykdyň. Nämä atylýp otyrsyň, senem bolup bilseň ilçe barsyň-da!? (c.1, s.90)
ATYZ	Elleri kätmenli gyzlar atyzlary endigan tekizleýärler (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). (s.58)	Ýadawsyz alada edilip, yhlas sindirilýän atyzlarda şaly häzir boý alýar (“Türkmenistan”). (c.1, s.91)

ATLANMAK	Pugsat berseň atlanaýyn, Aýlar jan! (B. Kerbabaýew, Aýlar). (s.57)	Atlanyp meýdan çykaly, Ganyma gyýa bakaly (Magtymguly). Atlanyň, beglerim, serden geçeýliň (“Görogly”). (c.1, s.88)
AWÇY	Awçy mergenleriň aw geýimleri (A. Gowşudoş, Köpetdagyn Eteginde). Elden-ykdan, uçup-gonup sawçysy, köpmüş onuň hyrydary – awçysy (Oktýabr Ýalkymy). (s.15)	Hindiniň awçysy çykça şikäre, Özge aw islemez, pil sesin aňsa (Mollanepes). (c.1, s.92)
AWLAMAK	Gowaklarda ýaşaýan we haýwanlary daş bilen urup awlaýan wagşy adamlar hakyndaky gürrüň (M. Gorkiý, Ene). Biz keýik awlamaga gitmek üçin taýýarlanýardy (Pioner, Jurnalny). Ilkidurmuş adamlary haýwanlary üýşüşip awlapdyrlar (Gadymy Dünýä Taryhy). (s.14)	Eger suw bolan halatynda, onda bu möwsümde balyklaryň bu görnüşiniň tutuş halkymyza arkaýyn ýeter ýalysyny awlamak mümkindir (“Nesil”). (c.1, s.92)
AÝAKDAŞ	Şol iki brigada birinji orunda aýakdaş barýardylar (A. Gowşudow, Köpetdagyn Eteginde). Kolhozyň gyzlaryndan hem bular bilen aýakdaş gidişýänleri kändi (A. Gowşudow, Mähri-Wepa). (s.62)	Ýöne öňatlylar biziň bilen aýakdaş däl (R. Gelenow). Döwür bilen aýakdaş gitmek. (c.1, s.95)
AÝAKÝALANAÇ	Ol bütün ýyllap aýakýalanaç gezyär (“Pioner” Jurnalny). (s.62)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.96)
AÝAN	Her kim öz pikirini aýan etjek bolýardy (“Sowet Edebiýaty” Jurnalny). Bu usulyň iň peýdaly usuldygy, dura-bara hemmelere aýan boldy (“Zähmet Gahrymanlary”) (s.62)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.96)
AÝAT	Şonuň üçin ol toý gutlajagyny, ýas tutup, aýat okajagyny bilmän, mähetdel galypdy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Eýlediler uly hormat, Oňa okap dogra, aýat (A.S. Puşkin, Ertekiler). Öli aýatdan doýmaz, diri-	Öli aýatdan doýmaz, diri – hezzetden (Nakyl). (c.1, s.96)

	hezzetden (Nakyl). (s.62)	
AÝAZ	Kär edip bilmedi aýaz hem ýalyn, Serwimiz ýetirdi boýun hem inin (N. Pomma, Saýlanan Eserler). Çapgyn aýaz degen ýerini kesip barýardy (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). Gar “ýagdy” diýip begenme – aýazy bardyr; işan “geldi” diýip begenme – nyýazy bardyr (Nakyl). (s.61)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.97)
AÝBA	Biziň aýba-aý düzýän iş planlarymyz ýygnakna tassyklanylýar (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). İş tabşyryklaryny aýba-aý artykmajy bilen ýerine ýetirýän ýoldaşlar bar (“Sowet Türkmenistany” gazetini). (s.29)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.97)
AÝDYLMAK	Agşam klubda oyun görkeziljek – diýlip, kolhozçylara ýekän-ýekän aýdyldy. Aýdylan söz – atylan okdur. (Nakyl). (s.29)	Aýdylan söz – atylan ok (Nakyl). (c.1, s.97)
AÝDYM	Nabat aýdym aýdýar (“Oktýabr Ýalkymy”). Tämiz howada dumly-duşdan aýdym aýdym sesi ýaňlanýardy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.29).	Gitjek-gitjek diýip, çöli aýdym edinibem, indi jana dert bolup ýörsün diýseler, nähili bolar? (N. Baýramow). (c.1, s.97)
AÝDYMÇY	Türkmen Döwlet filarmoniýasy her hili aýdymçylary ösdürip ýetişdirýär (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). Aýdymçy bilen Türkmen döwlet uniwersitetiniň studentleriniň duşuşygy guralar (“Sowet Türkmenistany” gazetini). Sowet halky özüniň söýgüli şahyry, kommunizmiň ýalkymly aýdymçysy Maýakowskiň doglan gününüň 60 ýyllygyny baýram etdi (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). (s.29)	Magtymguly eziz halkynyň, gözel ýurdunyň beýik aýdymçysy bolupdyr. Her bir diňlän adam bu türkmen gyzyňny aýdymçylyk zehininiň ýesiri bolýar (“Edebiýat we sungat”). (c.1, s.97)
AÝDYŇ	Aý aýdyň aýazly gýş gijesi, kirşensiz asmanyň ýüzünde	Aý aýdyňdyr süýt ýaly, Gyzlar oýnar gurt ýaly

	ýyldyzlar ýyldyraşýar (A. Gowşudow, Mähri-Wepa). Aý aýdyň bolsa-da golaýgoltumda gara-çyra görünmeýär (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Teatryň durmuşynda bolup geçen özgerişlere biziň gürrüň bermekçi bolýan üç sany sepgtaklymyz aýdyň şaýatlyk edýär (“Sowýet Türkmenistany” gazetini). Sowet halky öz aýdyň ýolundan sotsiýalistik döwletiniň duşmanlaryny ýok etdi (“Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” Jurnaly). Olaryň gürrüňinden işçilerin durmuşynyň hemme ýerde bir meňzeşdigi aýdyň bolýardy (M. Gorkiý, Ene). Olaryň gürrüňinden işçilerin durmuşynyň hemme ýerde bir meňzeşdigi aýdyň bolýardy (M. Gorkiý, Ene). Biziň geljegimiz örän aýdyňdyr (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Bize ylham berip, aýdyň ýol açyp, Baş bolup kommuna ýöredýän sensiň (N. Pomma, Saýlanan Eserler). (s.29)	(Halk döredijiliginden). Hany, näme diýjek bolýan bolsaň, aýdyňrak aýtsana. Onuň bilen oturanyňda, gürleşeniňde hemme zat aýdyň bolýar. (c.1, s.97)
AÝDYŇLAŞDYRMAK	Bolup geçen betbagtçylykly waka gylyk-häsiýetleri aýdyňlaşdyrýar (“Sowet Türkmenistany” gazetini). (s.29)	Şiriniň çykarylyşy barasynda bilýänleriniň baryny bir demine aýdyşdyryp çykaýasy geldi (N. Saryhanow). (c.1, s.97)
AÝDYŇLYK	Puşkiniň poeziýasynyň stiline ýönekeýligi we aýdyňlygy, hakykaty realistik suratlandyrmaga jan etmegi barha açyk ýüze çykýar (A.S. Puşkin, Saýlanan Eserler). Halkyň hal-ýagdaýyny gowulandyrmaklyga gönükdirilen çäreler bütin aýdynlygy bilen kesgitlendi (“Sowet Türkmenistany” gazetini). (s.29)	Aýdyňlykda hemme zat görnüp durdy. Pikiriň aýdyňlygy ugrunda çalyşmaly. (c.1, s.98)
AÝDYŞDYRMAK	Ol kapitana namelerdir aýdyşdyrýar (“Sowet Türkmenistany” gazetini). Şiriniň çykarylyşy barasynda bilýänleriniň baryny bir demine	Bir gezek Weýran bagşy Hywa argyşa gidende Heleý bagşy bilen uzyn gije aýdyşypdyr (“Edebiýat we sungat”).

	aýdyşdyryp çykaýasy geldi (N. Saryhanow, Saýlanan Eserler). (s.30).	Çagalar matal aýdyşýardylar. Adamlar bir zatlar-a aýdyşyp otyrdylar, ýöne näme diýýänlerini eşidip bilmedim. (c.1, s.98)
AÝGYT	Türkmen halkynyň aýgydy, islegi birdi (“Sowet Türkmenistanyň aýallary” Jurnaly). Mama öz aýgydyny aýtmaga gyssandy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.29)	Nury janymyň kime meňzeýändigini onuň mergenligi aýgyt eder (N. Saryhanow). Iň soňky söz onuň öz aýgydyny berkitdi (B. Kerbabaýew). (c.1, s.98)
AÝGYTLY	Dünýä bu işleri ilkinji gördi, On ýedinji ýylda – aýgytly günde (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). İmperializmiň tutma gullaryna aýgytly gaýtawul beriň! (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). (s.29)	Aýgytly ädim ätmek. (c.1, s.98)
AÝLANDYRMAK	Şemal ony aýlap-aýlandyryp, daşyň ujuna ýetirdi (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Tilki towşany depäniň daşyndan bir näçe gezek aýlandyrdy. Alymlar dürli dogra-tumar bilen meni öňki sypatyma aýlandyrdylar (Myrally). (s.30)	Güýçli ýel degirmeniň perini aýlandyrdy. Ýagty çyralar haly bilen bezelen tamy gündizlige aýlandyrdy (B. Kerbabaýew). Gürrüni başga ýana bakan aýlandyrmaga çalyşdy (B. Kerbabaýew). (c.1, s.98)
AÝLAW	Şu ýylyň maý aýynda aýlawda at çapyşyk möwsümi hem açyljak (“Sowet Türkmenistany” gazeti). Stanowoý pristaw öz önünde ýarym aýlaw bolup duran adamlara seretdi (M. Gorkiý, Ene). (s.30)	Aýlawyň gündogar tarapyndaky düzde atlar gezdirilip ýördi (“Nesil”). Atlar iki aýlawy deň geçdiler (“Nesil”). Nohuryň belentli-pesli daglary, käkilikli jülgeleri, goşa aýlaw şahly umgalary nähili gözeldi! (B. Kerbabaýew). (c.1, s.99)
AÝNA	Emma birden penjiräniň aýnasynyň ýüzünde ýeňiljek şygrydy peýda boldy (“Kolhoz Günleri”). Bagda bir howuz bar, aýna dek suwy (N. Pomma, Saýlanan Eserler). Emma öz keşbinden doýup bilenok, Aýnaň ýandan kowup aýryp bolanok (“Tokmak”	Aýna önümçiligi. Bir gyz gördüm, aýna bakyp, Gara saçyn darap durka (K. Gurbannepesow). Ol aýnanyň önüne baryp, daşaryk seretdi. Aýnada gören ýaly, ýanynda duran ýaly (Matal). Men şony aýnada gören ýaly bilýärim! (N. Saryhanow).

	Jurnaly).	(c.1, s.99)
	Asma aýna göni gapa garap dur. Bir gyzyly sagat bolsa ýöräp dur (Nury Annagylyç, Saýlanan Eserler). (s.30)	
AÝNAGÖL	A gyz, aýnagöl, ak goçak, kelle diýen gölleri näme aýdaňok! ("Sowet Türkmenistany" gazeti). (s.31)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.100)
AÝŇALMAK	Elgüşüň zarp bilen urmagy eýle- beýle urgy bolmasa-da, möjek şol bada aýňaldy ("Sowet Edebiýaty" Jurnaly). (s.31)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.100)
AÝRATYN	Tutan ýerlilik bolsa onuň aýratyn syptydy ("Kolhoz Günleri"). Aýratyn dillerde geplejek-de biz, Bölünmeýän birdir dilmiz, göwünmiz (N. Pomma, Saýlanan Eserler). Men ony aýratyn hem şu gün syzdym (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim) (s.31)	Göräýmäge onuň beýleki galalardan şeýle bir aýratyn üýtgeşikligi ýokdy (G. Kulyýew). Meniň aýtjak bolýanym, belki, onuň seniň bilen aýratyn gürrüňi bardyr (B. Kerbabaýew). Dursun eje aýratyn horlandy (T. Gurbanow). (c.1, s.101)
AÝRATYNLYK	Ony Türkmen halkyna, Türkmen durmuşyna mahsus bolan aýratynlyklar bilen doldurýar ("Edebiýat"). Her bir polk öz baýdagy astynda aýratynlykda çykyş edipdi (SSSR Taryhy). (s.31)	Gözaradakylyk her atlyny aýratynlykda saýgaryp başladylar (B. Seýtäkow). (c.1, s.101)
AÝRY- AÝRY	Ministrliğin aýry-aýry kärhanalary önümçilikde täze zähmet üstünliklerini gazanýarlar ("Sowet Türkmenistany" gazeti). Biz aýry-aýry tamlarda ýaşayan hem bolsak, bir maşgalanyň adamsydyrys ("Sowet Edebiýaty" Jurnaly).(s.31)	Her ýandak küdesini aýry- aýry ýerde basdylar. (c.1, s.101)
AÝRYBAŞGA	Kämahal ol kitaplardan aýrybaşga bir kagyzyga nämendir bir zatlar ýazyp, ony hem gizleýärdi (M. Gorkiý, Ene). Men edebiýaty aýrybaşga gowy görýärim. (s.31)	Işi derňemek aýrybaşga adamlara tabşyrylypdy. Ol saňa aýrybaşga hyzmat eden däldir. Ol körpe agtygyny aýrybaşga gowy görýärdi. (c.1, s.101)
AÝRYT	Oňa degme, men daň atyp barýarka ony ýapynja pugta dolar- da, ýol aýyrdy eltip taşlaryn (A.S.	Şol mahal öz öýlerine baka ýol aýrydyna gelen Kelje sowulmakçy boldy (A.

	Puşkin, Saýlanan Eserler). Derýanyň kä ýeri uýlugyndan, kä ýeri aýrydyna ýa ýetýär, ýa-da ýetenok (“Görogly” Eposy). (s.32)	Gowşudow). Derýanyň kä ýeri uýlugyndan, kä ýeri aýrydyna ýa ýetýär, ýa ýetenok (“Görogly”). (c.1, s.102)
AÝŞY-EŞRET	Agşamyňyz aýşy-eşretde geçsin! (A.S. Puşkin, Saýlanan Eserler). Şolaryň ikisi-de tomsuň jöwzaly aýlarynda Tähran aristokratlarynyň dynç alyş we aýşy-eşret süýän ýerleridi (M. İbrahimow, Ol Gün Geler). (s.32)	Agayunus öz tagtyna eýe bolup, aýşy-eşretde bolubersin (“Görogly”). ”). (c.1, s.102)
AÝTEREK	Aýterek, günterek, Bizden size kim gerek (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). (s.32)	Aýterek-günterek! Bizden size kim gerek? Saýrap duran dil gerek (Sanawaç). (c.1, s.102)
AÝTMAK	Hakykaty aýtmak maňa, bu hakykaty diňlemek hem size, elbetde, agyr (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Bir zatyn alamatydyr – diýip, men aýtmadymmy (B. Kerbabaýew, Aýgytly Ädim). Berdi jan, men kän aýtdym, Gireli diýip kolhoza (A. Kekilow, Saýlanan Eserler). Dostuň aýybyny yüzüne aýt (nakyl). Pioner aýdym aýdar göwnün hoşlap (Ş. Kekilow, Saýlanan Eserler). Nazym umyt bilen aýdym aýdýar (“Sowet Edebiýaty” Jurnaly). Ertekileri aýtmak tehnikasy öňki we häzirki wagtda-da örän gyzykly meseledir (“Edebiýat”) (s.32)	Bilmeýen soranlara aýdyň bu garyp adymyz: Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady Magtymguludyr (Magtymguly) Niçe aýtsam eşitgüji dana kany? (Hoja Ahmet Ýasawy). (c.1, s.102)
AÝTMYŞLAÝYN	Belinskiý aýtmyşlaýyn, bu poemalary Russianyň sowatlylarynyň hemmesi okaýardy (A.S. Puşkin, Saýlanan Eserler). (s.32)	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.102)
AZAT	Rus işçiler synpynyň öz azat bolmagy ugrundaky göreşi – syýasy göreşdir we bu göreşyň birinji wezipesi syýasy azatlygy gazanmakdyr (B.İ. Lenin,	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.105)

	Eserler).	
	Bolşewikler etdi azat, Meniň mähriban ilimi (Çary Aşyr, Poemalar).	
	Söýgi diňe indi azat boldy (N. Saryhanow, Saýlanan Eserler).	
	Seniň taryhlaryň şanly şähraty, Azat zähmeti hem berdiň rahaty (N. Pomma, Saýlanan Eserler). (s.27)	
AZATLYK	Pökgen aganyň aýallar azatlygyna garşy pikiri ýok däl (A. Gowşudow, Köpetdagyň Eteginde).	(Örnek kullanım gösterilmemiştir). (c.1, s.105)
	Azatlyk nirede, hukuk nirede, Gaýda diýdi: - Gorpa basyn süýre-de (N. Pomma, Saýlanan Eserler).	
	Watanymyzyň azatlygy üçin bar güýjümüzi we janymyzy aýamarys.	
	Lenin bize berdi azatlyk erki ("Sowet Edebiýaty" Jurnaly). (s.28)	

(S-1962) ve (S-2016) sözlüklerinin A harfiyle başlayan maddeleri için yapılan açıklamalardan sonra verilen örnek kullanımlar ve bu örnekler için tercih edilen kaynak eser ve kişiler incelendiğinde aralarında önemli farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Sözlüklerin aynı madde için kullandığı örnek kullanımlar arasında oldukça sınırlı sayıda ortak unsur olduğu, (S-2016) sözlüğünde genellikle farklı ve yeni örnek kullanımlara yer verildiği görülmektedir.

(S-1962) sözlüğünde yer verilen örnek kullanımlarda "Sowet", "Kolhoz", "Ýoldaş", "Kommunist" gibi dönemin egemen siyasi ideolojisini içeren çok sayıda alıntıya yer verildiği görülmektedir. Benzer şekilde alıntı yapılan eserler ağırlıklı olarak "Sowet Edebiýaty" jurnaly, "Edebiýat", "Sowet Türkmenistany" gazetesi, SSSR Taryhy, "Tokmak", "Kolhoz Günleri", "Sowet Türkmenistanynyň Aýallary" jurnaly, Oktýabr Ýalkymy (Ekim Devrimi), "Ýaş Kommunist", "Pioner" jurnaly gazetesi gibi Sovyetlere

ait yayınlardır. Türkmen diline ait bir sözlükteki maddelere örnek verilirken B.İ. Lenin, A.S. Puşkin, M. Gorkiy, L.N. Tolstoy, N.W. Gogol gibi klasik Rus yazarların eserlerinin Türkmen diline çevrilmiş sürümlerinden sıkça faydalanılmış olması da oldukça düşündürücüdür. Alıntılarda yararlanılan eser ve kişilere bakarak (S-1962) sözlüğünde dönemin egemen siyasi sisteminin etki ve yansımasını görmek mümkündür.

(S-1962) sözlüğünde Sovyet sistemine ait kişi ve eserler yanında Türkmen yazar ve şairlerden de alıntılar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu alanda B. Kerbabayev, N. Pomma, A. Govşudov, Çarı Aşır, A. Kekilov, N. Sarıhanov, M. İbrahimov gibi isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. “Görogly Eposy” ve çeşitli Türkmen atasözlerinden (Nakyl) azımsanmayacak sayıda örnekler verilmiş olması ise egemen siyasi sisteme yakın alıntılar yanında, Türkmen dili ve kültürüne özgü unsurlardan da alıntı yapıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

(S-2016) sözlüğünde yer verilen alıntı örneklerinin ise önceki sözlük olan (S-1962)’den büyük oranda farklılaştığı görülmektedir. Bu sözlükte önceki dönemin siyasi sistemine özgü kaynak eser ve kişilere yer verilmediği, bunun yerine Türkmen dili ve kültürüne özgü unsurları barındıran eser ve kişilerin seçildiği anlaşılmaktadır. Burada karşımıza çıkan en önemli kişi büyük Türkmen şairi ve mutasavvıfı Mahtumkulu Firaki ve onun eserleridir. Mahtumkulu’yla birlikte Azadi ve Hoca Ahmet Yesevi de halk edebiyatı içinde geçen ve kendisine sıkça başvuru alan kişilerdendir.

(S-2016) sözlüğünde örnek alıntılarda yararlanılan şair ve yazarlar arasında dönemin Sayın Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhamedov başta olmak üzere, B. Kerbabayev, A. Govşudov, T. Gurbanov, G. Kuliyev, B. Seytâkov, N. Sarıhanov, K. Gurbannepesov, M. Seyidov, N. Bayramov, R. Gelenov, G. Kuliyev gibi isimlerin ön plan çıktığı anlaşılmaktadır. (S-2016) sözlüğünde örnek kullanım için alıntı yapılan kaynak eserler arasında “Türkmenistan”, “Edebiyat we Sungat”, “Nesil” gibi dönemin yayınlarının olduğu görülmektedir. Bu sözlükte dönemin güncel yayınları dışında halk

dilinde karşılığı olan ve dilin kültürel boyutlarını da içeren “Nakyl” (atasözü), “Halk Ertekisi” “Sanawaç” (tekerleme), Matal (bilmece), “Halk Döredijiligi”, gibi kaynaklardan da beslenildiği anlaşılmaktadır. (S-2016) sözlüğünde yer alan örnek alıntı ve bu alıntıların seçildiği kaynak kişi ve eserlerde dönemin egemen siyasi yapısı olan Bağımsız Türkmenistan’ın etkisini ve yansımalarını görmek mümkündür.

Sözlüklerde aynı maddeler için sunulan örnek kullanım sayıları arasında da önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Yapılan incelemede aynı maddeler için (S-1962) sözlüğünde daha fazla örnek kullanıma yer verildiği anlaşılmaktadır. (S-1962) sözlüğünde bir madde için yapılan her açıklama için genellikle birden fazla alıntıya yer verildiği, bazı durumlarda alıntı sayısının 6-7 gibi sayılara ulaştığı anlaşılmaktadır. (S-2016) sözlüğünde ise örnek kullanımlar daha az ve sade tutulmuş, bazı açıklamalar için örnek kullanıma ihtiyaç görülmemiştir. (S-2016) sözlüğünde her açıklama için birden fazla örnek kullanıma oldukça az yer verilmesinin, sözlüğün hacmini daha fazla artırmama ve daha kullanışlı bir sözlük oluşturma amacından kaynaklı olabileceğidir.

Madde başları için sunulan örnek alıntı ve kaynaklarla ilgili inceleme yapılırken en fazla alıntı yapılan kaynak eser ve kişilere de bakılmıştır. Bu kaynak eser ve kişilerin sıralaması her sözlük için ayrı olmak üzere aşağıdaki tablolarda sırasıyla sunulmuş ve yorumlanmıştır.

(S-1962) sözlüğünde en fazla alıntı yapılan kaynak kişi ve eserler Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17*(S-1962) Sözlüğünde En Fazla Alıntı Yapılan Kaynak Kişi ve Eserler*

Kaynak Kişi / Eser	Alıntı Sayısı	Kaynak Kişi / Eser	Alıntı Sayısı
B. Kerbabaýew	4561	Çary Aşyr	247
A. Gowşudow	3748	N. Jumaýew	185
“Sowet Edebiýaty” Jurnalý	3110	A. P. Çehow	162
N. Pomma	1712	Nury Annagylyç	132
A. Durdyýew	1210	Türkmen Halk Ertekiler	118
		Ýygyndysy	
“Sowet Türkmenistany” Gazeti	1000	“Ýaş Kommunist” Gazeti	103
Nakyl (Atasözü)	703	L. N. Tolstoý	96
“Mydam Taýýar” Gazeti	595	Türkmen Halk Şahyrana	95
		Döredijiligi	
“Görogly” Eposy	589	N. W. Gogol	95
“Pioner” Jurnalý	505	H. Ysmaýylow	87
“Tokmak” Jurnalý	500	Durdy Gylyç	79
N. Saryhanow	490	“Türkmenistan Kommunisti”	65
		Jurnalý	
M. İbrahimow	440	K. İsanow	48
A. Kekilow	390	İ. T. Ogorodikkow	46
B. Seýtäkow	374	A. Atajanow	41
B. Pürliýew	368	W. İ. Lenin	34
Ata Salyh	321	P. N. Şimbirew	31
SSSR Taryhy	315	İ. S. Turgenew	26
Mollamurt	294	Orta Asyrlar Taryhy	23
G. Kulyýew	289	İ.K. Maksimenko	11
A. S. Puşkin	271	T. Esenowa	7
“Kolhoz Günleri”	261	A. Niýazow	5
M. Gorkiý	247		

(S-1962) sözlüğünde örnek kullanım gösterimi için en fazla yararlanılan kişi ve eserler incelendiğinde dönemin Sovyet siyasi ideolojisinin, sözlüğe örnek kullanım seçiminde etkili olduğu söylenebilir. Sovyet yönetimi ve etkisi altında çıkarılan gazete, dergi ve diğer yayınlar olan; “Sowet Edebiýaty, Sowet Türkmenistany, Mydam Taýýar, Pioner, Tokmak, SSSR Taryhy, Kolhoz Günleri, Moskowanyň Ýalkymy, Ýaş Kommunist, Türkmenistan Kommunisti” gibi kaynaklardan sıkça yararlanılması bu durumun önemli bir göstergesidir.

Türkmenistan’da Sovyet etkisi ve kontrolü altında çıkan gazete ve dergiler dışında Rus klasik yazarları ve yöneticileri de alıntı yapılan kaynaklar arasındadır. Bu kişilerden bazıları; “A. S. Puşkin, M. Gorkiý , A. P. Çehow, L. N. Tolstoý, N. W. Gogol, W. İ. Lenin, İ. S. Turgenew” şeklindedir. Türkmen diline ait bir açıklamalı sözlükte Rus yazar ve yöneticilerinden önemli sayıda alıntı yapılması da dönemin egemen ideolojisinin örnek seçiminde etkili olduğunu göstermektedir.

Sözlükte en çok alıntı (4561) yapılan yazar ise “Berdi Kerbabaýew” olarak dikkat çekmektedir. Sözlükteki toplam madde sayısı dikkate alındığında yaklaşık her 5-6 maddede bir kez Berdi Kerbabaýew’den örnek gösterim yapıldığı anlaşılmaktadır. Berdi Kerbabaýew 1894-1974 yılları arasında yaşamış Sovyet döneminin Türkmen şair, yazar ve çevirmenidir. Sovyet döneminin ilk yıllarında (1917-1919) Basmacı Hareketi gibi bağımsızlık hareketlerine katılan Kerbabaýew 1924 yılından itibaren Aşkabat’a yerleşerek ömrünü Türkmen edebiyatına adanmıştır. Verimli bir edebi yaşam geçiren Kerbabaýew, modern Türkmen edebiyatının kurucu ve öncülerinden kabul edilmiştir. Çok sayıda roman, hikâye, deneme, oyun yazmış; Rus klasiklerini Türkmen diline çevirmiştir. TSSC’de çeşitli gazete ve derginin çıkarılmasında çalışmış, akademik ve mülki idarelerde görev almıştır (Kara, 2012; Centrasia, 2014).

Kerbabaýew’den sonra en fazla alıntı yapılan Türkmen yazarlar; “A. Gowşudow, N. Pomma, A. Durdyýew, N. Saryhanow, M. İbrahimow, A. Kekilow, B. Seýtäkow, B. Pürliýew, Ata Salyh, G. Kulyýew” şeklinde sıralanmaktadır. Örnek kullanım gösterimi için seçim yapılan yazar sayısının nispeten az olmasında siyasi otoritenin etkisi yanında, çağdaş Türkmen edebiyatı ürün ve yazar sayısının sınırlı olması da etkili olmuştur. Çünkü Türkmen edebiyatı 1930’lu yıllarda meydana gelen değişiklikler ve uzun süren tartışmalar sebebiyle rahat gelişmemiştir. Ayrıca Sovyet rejiminin yanındakilerle karşısındakilerin mücadelesi bu yıllarda şiddetlenmiş, bir kısım yazar ve şairler hapse atılmış, bir kısmı sonradan öldürülmüştür. Birçok Türkmen

edebiyatçısı 1930’lu ve 1940’lı yıllarda rejimin kurbanı olmuştur. Durgunlukla geçen bu yıllarda yetişen bazı edebiyatçılar; B. Kerbabayev, A. Govşudov, A. Niyazov, A. Durdıyev, G. Burunov, B. Amanov olarak gösterilebilir (Kara, 2012).

Türkmen yazar ve şairlerinin birçoğu II. Dünya Savaşı’na katılmış, yaşamlarının en verimli çağlarında savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. Savaştan sonraki dönemin yazar ve şairleri olarak Beki Seytekov, Çarı Aşırov, Aman Kekilov, Gara Seyitliyev, Handurdı Durdıyev, Gurbandurdı Gurbansähedov, Tovşan Esenova, Pomma Nurberdiyev, Ata Atacanov ve Ruhı Alıyev sayılabilir. Buna rağmen Türkmen dilinde 1956 yılına kadar yalnız üç roman görülmektedir. Bunlar B. Kerbabayev’in Aygıtlı Adım (1949), A. Govşudov’un Köpetdağın Eteğinde (1952) ve Mehr-i Vepa’dır (1949). Daha sonra B. Kerbabayev Nebitdağ (1957) ve Gaygısız Atabay (1965) adıyla iki roman daha yayımlamıştır. 1956-1966 arası çağdaş Türkmen şiirinin parlak dönemidir. Bu dönemde rejim şiirlerinden kısmen sıyrılınmış ülke insanlarını, onların gönül dünyası ve inceliği duyarlı biçimde şiirleştirmeye çalışılmıştır (Kara, 2012).

(S-1962) sözlüğündeki maddelere örnek kullanım gösteriminde Türkmen yazar ve şairlerden sınırlı sayıda kişi ve eser seçilmesinde Sovyet rejiminin bakış açısı ve dönemin Türkmen edebiyatının nispeten sınırlı olan yazar ve eserlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu dönemde Türkmen yazar ve şairleri ile onlara ait eserlerin sınırlı kalmasında da yine Sovyet rejiminin etkisinin olduğu önemli bir gerçektir.

Yukarıda sıralanan örnek kullanım kaynak kişi ve eserleri yanında Türkmen dili ve kültürüne özgü unsurları barındıran seçimler de yapıldığı görülmektedir. Nakyl (Atasözleri), “Görogly” Eposy (Destanı), Türkmen Halk Ertekiler (Masal) Ýygyndysy (Derlemesi), Türkmen Halk Şahyrana Döredijiligi (Yaratıcılığı) gibi kaynaklardan azımsanmayacak sayıda alıntı yapılması bu durumun örneğidir. Bunun yanında Türkmen kültüründe önemli bir yeri olan Mahtumkulu Firaki’den hiç alıntı yapılmamış

olması oldukça ilginçtir. Mahtumkulu'nun adının sözlükte özellikle gazete ve dergi alıntılar üzerinden 27 kez geçtiği görülmüştür.

(S-1962) sözlüğünde bazı siyasi terimlerin tekrar edilme sayıları da sözlükteki açıklama ve örnek kullanımların siyasi otorite etkisiyle seçimini göstermesi bakımından önemlidir. Sözlükte “sowet” (sovyet) kelimesi 5339 kez geçmektedir. Sözlüğün madde sayısı dikkate alındığında “Sovyet” sözü, sözlükteki ortalama her 4-5 madde için bir kez geçmektedir. Sayfa sayısı dikkate alındığında ise “Sovyet” sözünün her sayfada ortalama 6-7 kez geçtiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Sovyet Rusya'da köylülerin toprak ve tarım aletlerini ortaklaşa kullandığı kolektif çiftlik sistemini ve çalışma hayatını ifade eden “Kolhoz” kelimesi de (TDK Sözlük, 2023, s.2086; S-2016, c.2, s.42) sözlükte 807 kez geçmektedir. Egemen ideolojiyi çağrıştıran SSSR (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) sözü 434, TSSR (Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) sözü 16, SSKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) sözü 19 kez geçmektedir.

Yukarıda sıralanan bulgu ve yorumlara dayanarak (S-1962) sözlüğünde madde başları için verilen örnek alıntılar için kullanılan kaynak kişi ve eserlerin seçiminde dönemin Sovyet Rusya rejiminin ve ideolojisinin etkisinin olduğu görülmektedir.

(S-2016) sözlüğünde örnek kullanımlar en fazla yararlanılan kaynak kişi ve eserler ise aşağıda Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18*(S-2016) Sözlüğünde En Fazla Alıntı Yapılan Kaynak Kişi ve Eserler*

Kaynak Kişi / Eser	Alıntı Sayısı	Kaynak Kişi / Eser	Alıntı Sayısı
B. Kerbabaýew	1608	B. Soltannyýazow	45
A. Gowşudow	1073	R. Seýidow	41
Magtymguly	1044	O. Ödäýew	40
Görogly	811	“Hüýrlukga – Hemra”	40
“Edebiýat we Sungat”	787	Hüwdi (ninni)	40
Nakyl (atasözü)	638	Kätibi	40
B. Seýtäkow	519	“Nejep Oglan”	40
A. Durdyýew	379	B. Annageldiýew	38
N. Pomma	351	T. Taganow	38
G. Kulyýew	333	Myrally	37
“Türkmenistan”	311	A. Alamyşow	35
H. Derýaýew	218	A. Gurbanow	32
N. Saryhanow	195	A. Atajanow	28
K. Gurbanepesow	188	Zynhary	28
A. Kekilow	168	“Gül-Bilbil”	24
M. Seýidow	167	“Asly - Kerem”	22
Türkmen Halk Ertekileri (masal)	161	S. Myradow	22
Gurbanguly Berdimuhamedow	154	Gaýyby	21
Zelili	143	G. Seýitliýew	21
Kemine	133	Sanawaç (tekerleme)	21
B. Pürliýew	127	Ç. Gurbangulyjow	19
T. Gurbanow	119	“Leýli – Mejnun”	18
R. Gelenow	116	Aşyky	17
N. Jumaýew	107	M. Garryýew	17
Seýdi	106	Läle (mani)	17
Mollanepes	103	Şeýdaýy	16
“Saýatly – Hemra”	96	Alkyş Sözi	15
G. Ezizow	94	Magrupy	14
A. Nazarow	87	Abdysetdar Kazy	13
Ç. Aşyr	85	K. Taňrygulyýew	12
Ý. Mämmediýew	77	A. Geldiýew	12
B. Hudaýnazarow	76	Ş. Kekilow	12
“Watan”	76	Hoja Ahmet Ýasawy	12
H. Ysmaýylow	75	Döwletmämmet Azady	10
Mätäji	74	Garajaoglan	9
B. Gurbanow	73	“Güneş”	8

Talyby	71	“Türkmen Dili”	8
B. Gulow	70	O. Täçnazarow	8
“Şasenem – Garyp”	65	Balgyzyl	7
“Nesil”	62	A. Jykyýew	7
“Zöhre-Tahyr”	59	Durdy Gylyç	6
H. Garabaýew	58	A. Atabaýew	6
Halk Aýdymy (türkü)	56	Türkmen Halk Döredijiligi	6
Ş. Borjakow	55	I. Nuryýew	6
N. Esenmyradow	54	“Aşyk Çañly”	6
G. Gurbansähedow	53	Baýram Han Türkmen	5
Baýly Şahyr	51	A. Nyýazow	5
N. Baýramow	50		

(S-2016) sözlüğünde en fazla alıntı yapılan kaynak kişilere bakıldığında; B. Kerbabaýew (1608), A. Gowşudow (1073), Magtymguly (1044), Görogly (811) adlarının ön plana çıktığı, bu önemli şahsiyetlerin her birinden binin üzerinde ya da bine yakın alıntı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kişileri sırasıyla; B. Seýtäkow, A. Durdyýew, N. Pomma, G. Kulyýew, H. Derýaýew, N. Saryhanow, A. Kekilow, K. Gurbannepesow, M. Seýidow, Gurbanguly Berdimuhamedow, Zelili, Kemine, B. Pürliýew, R. Gelenow, T. Gurbanow, N. Jumaýew, Seýdi, Mollanepes adlarının takip ettiği görülmektedir.

Sözlükte alıntı yapılmış şair, yazar ve edebiyatçılar açısından önemli bir çeşitlik olduğu göze çarpmaktadır. Bu kişiler arasında Türkmen dilinin çağdaş temsilcileri yanında eserleri günümüze ulaşmış çok sayıda klasik halk şairi, sözlü edebiyat temsilcisinin de olduğu görülmektedir. Türkmen dili ve kültürü içinde önemli yerleri olan; Magtymguly, Görogly, Zelili, Kemine, Mollanepes, Talyby, Baýly Şahyr, Kätibi, Myraly, Zynhary, Gaýyby, Aşyky, Şeýdaýy, Magrupy, Hoja Ahmet Ýasawy, Döwletmämmet Azady, Garajaoglan, Balgyzyl, Baýram Han Türkmen bu kişilerdendir.

(S-2016) sözlüğünde alıntı yapılan kaynak eserlerde de önemli bir çeşitlik olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin süreli yayınları olan; “Edebiyat we Sungat”, “Türkmenistan”, “Watan”, “Nesil”, “Güneş”, “Türkmen Dili” bunlardan bazılarıdır. Bunların yanında destan niteliğindeki halk edebiyatı ürünleri olan; “Saýatly - Hemra”, “Şasenem -

Garyp”, “Zöhre - Tahyr”, “Hüýrlukga - Hemra”, “Nejep Oglan”, “Gül -Bilbil”, “Asly - Kerem”, “Leýli - Mejnun” çeşitli yerlerde örnek alıntılar yapılan eserlerdendir. Çağdaş ve klasik Türkmen edebiyat eserleri yanında sözlü kültürde de yerleri olan; Türkmen atasözleri, halk ertekileri (masal), halk aýdymy (türkü), hüwdi (ninni), sanawaç (bilmece), läle (mani), alkyş sözi, halk döredijiligi gibi kaynaklardan da alıntılar yapılarak maddelerin desteklenmesi sağlanmıştır.

(S-2016) sözlüğünde yapılan alıntı kaynak kişi ve eser çeşitliği ile sözlük için önemli bir zenginlik sağlandığı görülmektedir. Madde başları için yapılan alıntılarda hem çağdaş hem klasik Türkmen edebiyatı temsilcileri ve eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Türkmen kültüründe önemli yeri olan sözlü edebiyat ürünlerinden de sıkça alıntı yapılmıştır. Burada sözlük ve Türkmen dili için sağlanan fayda yanında, ilgili kaynak kişi ve eserlerin bilinirliğinin artırılması, alıntılanan bölümlerin yaşatılmasına olanak tanındığı da söylenebilir. Yukarıda sunulan bulgu ve yorumlara dayalı olarak (S-2016) sözlüğünde sunulan örnekler için seçilen kaynak kişi ve eserlerde dönemin egemen yönetimi olan Bağımsız Türkmenistan devletinin etkilerini görmek mümkündür.

Sözlükler, örnek kullanım için seçilen kaynak kişi ve eserler açısından karşılaştırıldığında bazı benzerlikler olmakla birlikte aralarında önemli farklılıklar da olduğu görülmektedir. Sözlükler arasında bu alanda benzerlik çağdaş Türkmen edebiyatı temsilcilerinden; B. Kerbabaýew ile A. Gowşudow başta olmak üzere N. Pomma, A. Durdyýew, N. Saryhanow, M. Ibrahimow, A. Kekilow, B. Seytákow, B. Pürliýew, G. Kulyýew, N. Jumaýew’den sıkça alıntılar yapılmış olmasıdır. Klasik Türkmen edebiyatı açısından ise ortak alıntı kaynağının Görogly olduğu görülmektedir.

Sözlüklerde bu alanda farklılık görülen hususların ise temelde, dönemin siyasi yönetiminin etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. (S-1962) sözlüğünde yararlanılan süreli yayınlar TSSR’nin Sovyet etkisinde çıkan gazete ve dergileri iken, (S-2016) sözlüğünde yararlanılan süreli yayınlar Bağımsız Türkmenistan’ın yayınlarıdır. (S-1962)

sözlüğünde A. S. Puşkin, M. Gorkiy, A. P. Çehow, L. N. Tolstoý gibi klasik Rus yazarlarının Türkmen diline çevrilmiş eserlerinden sıklıkla alıntı yapılırken (S-2016) sözlüğünde Rus yazarlardan örnek alınmamış, onların yerine Magtymguly, Zelili, Kemine, Seydi, Mollanepes, Mätäji, Talyby gibi klasik Türkmen edebiyatı temsilcilerinden örnekler alınmıştır. (S-2016) sözlüğünde Türkmen dil ve kültüründe önemli yerleri olan “Saýatly - Hemra”, “Şasenem - Garyp”, “Zöhre - Tahyr”, “Nejep Oglan”, “Gül - Bilbil”, “Asly - Kerem”, “Leýli - Mejnun” gibi eserlerden sıklıkla alıntılara yer verilmesi de görülen diğer bir farklılıktır. Benzer şekilde (S-2016) sözlüğünde dilin bileşenlerinden olan atasözü, alkış sözü, deyim, masal, türkü, destan, bilmece, ninni, manilerden alıntılara yer verilmesi önemli bir zenginliktir.

Sözlüklerdeki örnek kullanım kaynakların nicel olarak dağılımına bakıldığında da aralarında farklılıklar olduğu görülmektedir. (S-1962) sözlüğünde beş ve üzerinde alıntı yapılan 45, (S-2016) sözlüğünde ise en az 95 kaynak kişi ve eser olduğu anlaşılmaktadır. Burada kaynak farklılığı açısından (S-2016) sözlüğü lahine önemli bir zenginlik ve çeşitlilik olduğu görülmektedir. (S-1962) sözlüğünde aynı maddeler için daha fazla örnek kullanıma yer verilmesine rağmen, örnekler için seçilen kaynakların büyük oranda aynı kaynaklar olduğu ifade edilebilir. Bu sözlükte 4.000’den fazla alıntı yapılan bir, 3.000 fazla alıntı yapılan üç, 1.000’den fazla alıntı yapılan altı kaynak olduğu görülmektedir. (S-2016) sözlüğünde ise bir kaynaktan en fazla 1.608 alıntı yapıldığı, 1.000’den fazla alıntı yapılan üç kaynak olduğu görülmektedir. Dolayısıyla (S-2016) sözlüğü için kaynak çeşitliğinin daha fazla, kaynak gösterim sayılarının daha orantılı dağıldığı söylenebilir.

Örnek kullanımlarda kaynak kişi ve eser çeşitliği açısından sözlükler arasında görülen farkta geçen zamanın ve meydana gelen gelişimin de etkisi olduğu söylenebilir. (S-1962) sözlüğü, (S-2016) sözlüğünden 54 yıl önce hazırlanmıştır. Bu sürede Türkmen dili ve edebiyatının önemli bir gelişim geçirdiği, yeni edebiyat ürünlerinin ortaya

konulduğu, (S-2016) sözlüğü için kaynak seçiminin daha geniş bir çerçeveden yapılmış olabileceğı dikkate alınmalıdır. Buna rağmen (S-2016) sözlüğünde kaynak kişi ve eser çeşitliğinin büyük bölümünün çağdaş edebiyat ürünleri yerine, klasik Türkmen şair ve yazarları ile eserleri olması, bu seçimin bilinçli bir tercih olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak, bulgulardan hareketle Sovyet Döneminde hazırlanan (S-1962) ve Bağımsız Türkmenistan Döneminde hazırlanan (S-2016) sözlüklerinde;

- Madde seçimi ve söz varlığı oluşturma,
- Madde başları için tanım ve açıklamalar yazma,
- Örnek kullanım,
- Örnek kullanımlar için kaynak kişi ve eser seçimi süreçlerinde dönemin

egemen siyasi otoritesinin etkisinin ve ideolojik yansımalarının görüldüğü söylenebilir.

4.9. (S-2016) Sözlüğünde “A” ile Başlayan Maddelerin Türkiye Türkçesine Aktarımı

(S-2016) sözlüğünün “A” ile başlayan maddelerinin Türkiye Türkçesine aktarımı Ek-3’te verilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlarına ve getirilen önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuçlar

Ulaşılan sonuçlar, araştırmanın alt problemlerine bağlı başlıklar altında sırasıyla verilmiştir.

5.1.1. Sözlüklerin Makroyapı Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerin makroyapı özellikleri büyük oranda benzerlik göstermektedir. Makroyapı içindeki giriş bölümlerinde yer verilen başlıkların bir kısmı ortaktır. Farklı olan kısımlar (S-2016) sözlüğündeki bağımsızlık sembolü olan millî ve manevi unsurlardır. Bu unsurlar Devlet Başkanı portresi, Millî Marş, Devlet Tuğrası, Devlet Bayrağı, Sayın Devlet Başkanı'nın sözlük için kaleme aldığı giriş yazısıdır.
- Makroyapıda yer alan gövde bölümleri sözlüklerde biçimsel olarak benzerdir. Sözlüklerin iki sütunlu yapısı, kuruluş ve yöntem özellikleri, fiziksel ebatları, madde yazımındaki ortak yönler bu durumun örnekleridir. (S-2016) sözlüğünün hazırlanması sırasında (S-1962) sözlüğünden temel kaynak olarak yararlanılması ve bu sözlüğün geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi ilgili benzerliğin nedeni görülebilir.
- Gövde yapıları açısından sözlükler arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. (S-2016) sözlüğü cilt sayısı, sayfa sayısı, madde sayısı açısından (S-1962) sözlüğünün neredeyse iki katıdır. Diğer bir önemli fark (S-1962) sözlüğü 38 harften oluşan Kiril harfli Türkmen alfabesiyle, (S-2016) sözlüğü ise 30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesiyle hazırlanmıştır.

- Makroyapı içinde yer alan ekler bölümlerinde ortak noktalar olmakla birlikte sözlükler arasında farklı olan kısımlar da mevcuttur. Her iki sözlüğün ekler bölümünde detaylı künye bilgileri yer almaktadır. (S-1962) sözlüğünde detaylı biçimde açıklanan ve örneklendirilen yıl çevirme tablolarına yer verilmiştir. Bu tablolarda kullanıcılara Türkmenlerin eski çağlardan itibaren kullandıkları 12 hayvanlı (Müçe), hicri ve miladi takvime göre geçmişten günümüze yıl, ay ve gün dönüşümlerinin nasıl yapılacağı gösterilmiştir. (S-2016) sözlüğünde bu takvim tablolarına yer verilmesine ihtiyaç görülmemiştir.
- (S-2016) sözlüğünün ekler bölümünde ise farklı olarak harf sırasına göre sözlüğün içindekiler tablosuna yer verilmiştir. Bu açıdan (S-1962) sözlüğünde içindekiler tablosu olmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

5.1.2. Sözlüklerin Kuruluş ve Yöntem Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerin kuruluş ve yöntem özellikleri birçok yönden birbirine benzerdir. Sözlüklerin Türkmen dili ve kültüründeki yeri, normatif sözlük olmaları, muhtemel kullanıcı kitlesi, hazırlanma amaçları, görevli kurum ve kişilerin işlevleri, bilimsel ve güvenilir süreçlerle oluşturulma, alfabetik sıra gözetimi, madde yazım ve gösterim ilkeleri, söz varlığı kaynaklarının belirtilmesi gibi hususlar sözlüklerin benzer yanlarıdır.
- Kuruluş ve yöntem özellikleri açısından aralarında farklılıklar da mevcuttur. İlk sözlük Kiril harfli Türkmen, sonraki sözlük Latin harfli Türkmen alfabesiyle düzenlenmiştir. (S-1962) sözlüğünde madde yazımına ait ölçütler sınırlıyken, (S-2016) sözlüğünde maddelerin düzenlemesine ait ölçüt ve standartlar oldukça kapsamlı ve detaylıdır.
- (S-2016) sözlüğünün kuruluş ve yönteminin kapsamlı ve detaylı olmasında Türkmen dilinin gramer yapısına ve söz varlığı sınıflamasına dair yapılan

araştırma ve düzenlenmelerin katkısı büyüktür. Nitekim (S-1962) sözlüğünde maddelerin gramer açısından (ad, sıfat, fiil gibi) sınıflaması dahi yapılmamıştır. Sınıflama terimsel ve bazı açılardan anlam bilimsel olarak kabaca yapılmıştır.

- (S-1962) sözlüğünde terimsel sınıflama önemli bir yer tutmaktadır. Toplamda 75 farklı bilimsel disiplin ve çalışma alana ait terim sınıflaması mevcuttur. Bu durum Sovyet Dönemi'nde bilimsel araştırma, belirli bir çalışma alanında uzmanlaşma ve detayları öğrenme, iş bölümü, profesyonellik gibi kavramlara verilen önemin yansımasıdır. Ayrıca bu durum (S-1962) sözlüğünün söz varlığına, kendisinden önce üretilen çok sayıda terim sözlüğünün katkısı olarak görülebilir.
- (S-1962) sözlüğünün kuruluşunda anlam bilimsel bir sınıflama da mevcuttur. Bu açıdan maddeler yedi farklı şekilde; konuşma dili, kaba söz (argo), diyalektolojik söz, eski anlamında, jargon, aforizma, eskimiş söz kategorilerine konulmuştur. Bu sözlükte sözcük türü sınıflaması her madde için kullanılmamış, bazı maddeler için bilimsel disiplin ve çalışma alanı ile anlam bilimsel açıdan sınırlı sayıda kullanılmıştır.
- (S-2016) sözlüğünde ise maddelerin sınıflaması üç farklı kategoride, kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Sözcük türüne ilişkin 11 gramer (ad, sıfat, fiil, bağlaç gibi), 40 terimsel (anatomi, denizcilik, felsefe vb.), 13 anlam bilimsel (alkış sözü, argo söz, eskimiş söz, hayata dair söz, şiirsel söz, başlama sözü gibi) sınıflama yapılmıştır. Bir madde için bu kategorilerden farklı sayıda kullanıma yer verilmiştir. Türkmen dili açısından sözcük türü yönüyle gramer sınıflaması yapılmasının olumlu bir gelişmedir. Bunun yanında (S-1962) sözlüğünde 75 farklı kategoride ele alınan terim

sınıflamasının (S-2016) sözlüğünde 40'a düşmesi dikkat çekicidir. Ayrıca gramer açısından mevcut sınıflamanın gözden geçirilme ihtiyacı mevcuttur.

- Kuruluş ve yöntem özellikleri açısından açıklamalı sözlüklerde 1962 yılındaki çalışma önemli bir temeli teşkil etmiştir. Eski sözlük, yeni sözlük için kuruluşu ve yöntemiyle de örnek olmuştur. Fakat yeni sözlük (S-2016) bağımsız Türkmenistan'a özgü biçimde, dönemin koşulları ve durumuna uygun olarak yeniden üretilmiştir. Bu yeniden üretim süreci eskisine oranla; kuruluşu daha sağlam, yöntemi daha bilimsel, madde ve örnek kullanım seçimi daha kapsamlı, millî ve bağımsızdır.

5.1.3. Sözlüklerin Mikroyapı Düzeni ve Şemalarına İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerin mikroyapı düzenleri ve şemaları arasında büyük benzerlik vardır. Farklı alfabelerle hazırlanmış olsa da özellikle şekil benzerliği yüksektir. Madde alanı genişliği, yazı puntosu, büyük harfli madde başı, madde başına içten başlama, madde açıklama yazımı, örnek kullanım yazımı, kaynak gösterim usulleri, alt maddeye başlama işareti, noktalama işareti kullanımı gibi hususlar sözlüklerde neredeyse aynıdır.
- Mikroyapı düzenleri ve şemaları açısından sözlükler arasındaki farklar (S-2016) sözlüğündeki şekilsel iyileştirmelere dayanmaktadır. Eski sözlükte normal olan madde başı ve alt madde yazımının kalın yazılması, madde başının daha içten başlaması, ilk alt maddeye satıra devam etme yerine yeni satırdan başlaması, kaynak kişi ve eserin noktalama işaretiyle ayrılması gibi küçük farklılıklardır. Yapılan iyileştirmeler ile (S-2016) sözlüğünde madde başları ve alt maddeler daha belirgin hale getirilmiş, bu durum beyaz zeminde oluşan zıtlıkla ayırt edilebilirliği artırmıştır. Dolayısıyla (S-2016) sözlüğü şekil açısından daha kullanışlı ve kullanıcı dostu bir sözlüktür.

- Mikroyapı açısından yer verilen alanlar neredeyse aynıdır. Sözlüklerin mikroyapıları; madde başı (yazım), söyleyiş, sözcük türü/terim, madde açıklaması, madde örnek kullanımı, madde örnek kullanım kaynağı, alt madde, alt madde açıklaması, alt madde örnek kullanım, alt madde örnek kullanım kaynağı alanlarından oluşmaktadır. Fakat (S-1962) sözlüğünde söyleyiş ve sözcük türü açıklamasına sınırlı seviyede yer verilirken, (S-2016) sözlüğünde bu alanlar her madde için kapsamlı biçimde ele alınmıştır. İki sözlükte de köken bilim (etimoloji) alanı yer almamaktadır.
- Mikroyapı düzeni ve şema özellikleri bakımından sözlükler arasında benzerlik olmakla birlikte, farklılıkların 2016 yılına ait sözlük lehine geliştiği görülmüştür. Burada (S-1962) sözlüğünün temel olarak kullanıldığı, eksik hususların giderilerek geliştirildiği ve (S-2016) sözlüğünün meydana getirildiği anlaşılmıştır.

5.1.4. Sözlüklerin Madde Başı, Madde İçi Sözcük Seçimine İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerin madde başı ve madde içi sözcük seçimine dair aralarında benzerlik olmakla birlikte, birçok alanda farklılıklar daha belirgindir.
- Hazırlandıkları dönemlerde aktif, yaygın ve yoğun kullanılan sözler ile eski sözlerin yeni anlam kazanmış hâlleri, adların yalın hâlleri ile fiillerin mastar hâlleri sözlüklerde ortak biçimde madde başı yapılmıştır.
- Çeşitli söz unsurları ise sözlüklerde farklı yoğunluk ve kapsamda madde başı olarak yer almıştır. Örneğin; Sovyet-Enternasyonale özgü sözler (S-1962)'de yoğun biçimde yer alırken, bağımsızlık yıllarına özgü sözler (S-2016)'de daha yoğun şekilde madde başı yapılmıştır.
- Eskimiş (18-19.yy ve öncesi), nadir kullanılan, diyalektolojik, mahalli söyleyiş, atasözü, deyim, vecize, söz öbeği, konuşma diline özgü; sevgi, küçültme, pekiştirme sıfat dereceleri, sıra sayısı, miktar bildiren nitelikteki

sözler (S-1962)'de oldukça sınırlı biçimde yer alırken, aynı sözler (S-2016)'da daha fazla yer almıştır.

- Fiillerin tüm çatıları, isim-fiiller, fiilimsiler, türemiş fiiller, yardımcı kelime ve edatlar, ikilemeler, yansıma sözler, basit kelimelerden yapılmış ad ve zarflar, ünlemler (S-1962)'de yer almamış ya da sınırlı sayıda yer almışken (S-2016)'da bu sözler madde başı ya da madde içinde yer almıştır.
- Aynı maddeler için sözlükler arasında yapılan karşılaştırmada (S-2016) sözlüğünün madde içi sayısının daha fazla olduğu ve madde içi kullanımının kuruluş ve yöntem özelliklerine daha uygun olduğu görülmüştür.
- Bazı maddeler (S-2016) sözlüğünün hazırlanmasında (S-1962) sözlüğünden yararlanıldığı, daha önce yer verilen alt maddelere ilaveler yapıldığı, sözlüğün geliştirildiği anlaşılmıştır.
- Sözlükler arasında aynı sözden türetilen yeni madde başı sayısının da (S-2016) sözlüğü lehine fazla olduğu görülmüştür.
- Sözlükler arasında madde başı ve madde içi seçimiyle ilgili farklılık alanlarından birisi de sözcük türlerine ilişkin sınıflamadır. (S-1962) sözlüğünde sözcük türüne ilişkin morfolojik (gramer yönüyle) bir sınıflama yapılmadığı, madde başı için eğer terim ise ait olduğu bilimsel disiplin ya da çalışma alanına yönelik sınıflama yapıldığı görülmüştür. (S-2016) sözlüğünde ise Türkmen dilinin morfolojik yapısına göre sözcük türlerinin ortaya konulduğu, bu alanda önemli ilerleme kaydedildiği anlaşılmıştır.
- (S-2016) sözlüğünde gramer sınıflaması yanında; göçme many, şahyrana söz, giriş sözi, ugrukdyryjy söz, gepleşik, gödek söz, durmuş ýagdaýy bilen bagly söz, könelişen söz, biziň eýýamymyz, döp-dessura degişli söz, taryhy söz, kitap dili gibi anlam bilimsel bir sınıflamaya da yer verilmiştir.

- Tüm bunların yanında belirtilen sınıflama çokluğunun (gramer, terimsel, anlam bilimsel) (S-2016) sözlüğünde madde başı ve alt maddeler için bir sınıflama karmaşasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Sözlüklere madde başı ve madde içi seçimini etkileyen unsurlardan birinin de yararlanılan kaynak seçimi olduğu görülmüştür. Kendi dönemlerinin genel sözlükleri, terim sözlükleri, çağdaş edebiyat kitapları ile çağdaş şair ve yazarlar iki sözlük için de kaynak olarak kullanılmıştır.
- (S-1962) sözlüğünde farklı ve ağırlıklı olarak Rus klasikleri, Marksist-Leninist eserler, Sovyet-Enternasyonale ait sözlerin sıkça geçtiği gazete, dergi ve popüler bilim kitaplarından yararlanılmıştır.
- (S-2016) sözlüğünde ise güncel kaynaklar yanında Türkmen dilinin geçmişini de kapsayan; eski, ortaçağ yazılı kaynakları, destanlar, efsaneler, masallar, türküler, divanlar, meşhur âlim ve söz üstatlarının eserleri, sözlü edebiyat, halktan toplanan sözler, Türkmen kültürü ve folkloruna ait eserler, klasik Türkmen eser ve sanatçılarından kaynak olarak kullanılmıştır.
- Yararlanılan kaynaklara bakıldığında, içinde bulunan Sovyet Dönemi ile Bağımsızlık Dönemi siyasi yapısının sözlüklere madde seçiminde yararlanılan kaynaklar üzerinde etkili olduğu görülmüştür.
- Alt madde sayısı ve bu sayının toplam madde sayısına oranları da sözlükler arasında farklılıkların görüldüğü bir alandır. Toplam 26.000 madde barındıran (S-1962) sözlüğünde yaklaşık 2.000 alt madde bulunmaktadır. (S-2016) sözlüğünde ise 50.000 madde içinde 12.000'den fazla alt madde yer almaktadır. Alt maddelerin toplam maddeye oranı yaklaşık %24'tür. Alt maddeler açısından sözlükler arasında 10.000, oransal açıdan ise yaklaşık altı katlık bir fark olduğu görülmüştür.

- Sözlüklerdeki alt maddelerin ağırlıklı olarak deyim, vecize, özlü söz, alkış, kargış, ünlem vs. olduğu dikkate alındığında, dilin zenginliğini yansıtmaması açısından sözlükler arasında (S-2016) sözlüğü lehinde önemli bir fark olduğu anlaşılmıştır.
- Sözlükler arasında aynı maddeler için (S-1962) sözlüğünde daha fazla açıklama yapılmış ve örnek kullanıma yer verilmiştir. (S-1962) sözlüğünde bir madde için iki-üç farklı açıklamaya, her açıklama için iki-üç farklı örnek kullanıma yer verildiği örneklerle rastlamak mümkündür. Aynı maddeler için (S-2016) sözlüğünde açıklamalar daha kısa ve sade tutulmuş, açıklamaların ardından genellikle bir örnek kullanım yeterli görülmüştür. Bu tercihte (S-2016) sözlüğünün hacim açısından daha fazla büyümemesinin, daha kullanışlı bir sözlük olmasının amaçlandığı düşünülmüştür.
- Sonuç olarak (S-2016) sözlüğünün madde başı ve madde içi açısından Türkmen dilini daha bütüncül ve detaylı biçimde ele aldığı, Türkmen söz varlığını daha kapsamlı biçimde içerdiği, (S-1962) sözlüğüne oranla iki kata yakın madde başı, altı kata yakın alt maddeden meydana geldiği, aynı zamanda hatalardan daha arınık olduğu görülmüştür.

5.1.5. Sözlüklerin Söz Varlığına İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerin içerdiği söz varlığına ilişkin aralarında bazı benzerlik ve farklılıklar olduğu görülmüştür. Her iki açıklamalı sözlük de kendi dönemleri içinde Türkmen dilinin söz varlığını ortaya koymak ve hedef kitledeki tüm kullanıcılar için faydalı olması açısından değerli eserlerdir.
- Sovyet Döneminde 1962 yılında hazırlanan sözlük 38 harften oluşan, Kiril harfli Türkmen alfabesiyle tek cilt ve 830 sayfadan oluşmaktadır. Türkmenistan'ın bağımsızlık döneminde 2016 yılında hazırlanan sözlük ise

30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesiyle, iki cilt ve toplam 1240 sayfadan oluşmaktadır.

- (S-1962) sözlüğünün söz varlığı oluşturulurken genellikle dönemin güncel Türkmen diline odaklanılmıştır. Bu sözlüğün, Türkmen tarih ve kültürünü geniş kapsamıyla barındırması gayreti güdülmemiştir. Bu yüzden söz varlığının kaynakları aktif ve yaygın kullanılan sözleri, yeni kelimeleri, sözlere yüklenen yeni anlamları içeren eserler olmuştur. Rusça-Türkmence iki dilli genel sözlükler, terim sözlükleri, aktüaliteye dair gazete ve dergiler, Rus klasik eserleri, çağdaş Türkmen edebiyatı yazarları ve eserleri, Sovyet Enternasyonale özgü yayınlar söz varlığının temel kaynakları olmuştur.
- (S-2016) sözlüğü ise söz varlığını Türkmen dilinin daha geniş bir tarihsel ve kültürel çeşitliğinden almaktadır. En eski Türk sözlüklerinden hazırlandığı döneme kadar Türkmen tarihi, dili ve kültürüne dair yazılı ve sözlü neredeyse tüm eserler kaynak olarak kullanılmıştır.
- Yararlanılan kaynak çokluğu ve çeşitliği sözlüklerin söz varlıklarında niceliksel açıdan da etkilemiştir. (S-1962) sözlüğü toplam 26.000 madde ve bu maddeler içindeki yaklaşık 2.000 alt maddeden oluşurken, (S-2016) sözlüğü toplam 50.000 madde ve bu maddeler içinde yer alan yaklaşık 12.000 alt maddeden oluşmaktadır. Burada (S-2016) sözlüğünün sayısal ve oransal açıdan Türkmen diline ait daha kapsamlı ve çeşitli bir söz varlığını barındırdığı görülmüştür. (S-2016) sözlüğü oluşturulurken (S-1962) sözlüğü de kaynak olarak kullanılmış, birçok madde hazırlanan yeni sözlüğe dâhil edilmiştir.
- Söz varlığı açısından sözlükler arasında alt maddelerde önemli fark görülmüştür. Yeni hazırlanan sözlükte (S-2016) madde sayısı, eskiye göre yaklaşık olarak iki katına çıkarken, alt madde sayısı yaklaşık altı katına

çıkıştır. Alt maddelerin genellikle deyim, vecize, özlü söz, selamlama sözü, söze başlama ifadesi, alkış, kargış, ünlem vs. olduğu dikkate alındığında Türkmen dilinin zenginliğini barındırması yönüyle (S-2016) sözlüğüne ait söz varlığının daha kapsamlı olduğu anlaşılmıştır.

- Sözlüklerin söz varlığını barındırdığı madde başlarının ilk harfleri açısından yapılan karşılaştırmada büyük oranda benzerlik ve tutarlık görülmüştür. (S-1962) sözlüğünde en fazla madde başını oluşturan ilk 10 harfi sırasıyla Г (G), С (S), Д (D), А (A), Б (B), К (K), П (P), Т (T), Х (H), М (M) harfleri; (S-2016) sözlüğünün ilk 10 harfi sırasıyla G, S, Ў, D, A, H, B, T, K, Ç harfleridir. Sözlükler arasında en fazla maddenin başladığı ilk 10 harften sekizi aynıdır. Farklı olan iki harf (S-1962) sözlüğünde П (P) ve М (M), (S-2016) sözlüğünde ise Ў ve Ç'dir. Aradaki bu küçük farklılığa rağmen ilgili iki harfler ilk 10'a giremediği sözlükler için 11 ve 12. sıradadır. Dolayısıyla sözlüklerin söz varlığının harflere göre dağılımında tutarlık gözlenmiştir.
- Sonuç olarak Türkmen dilinin söz varlığını ortaya koyması ve kullanıcıların yararlanması için açıklamalı sözlük çalışmaları kendi dönemlerinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bunun yanında (S-1962) sözlüğünü de kaynak olarak kullanması ve daha gelişmiş bir sürümünü ortaya koyması; Türkmen dili, tarihi ve kültürüne ait geniş bir kaynak havuzundan yararlanması, toplam madde ve alt madde sayısı bakımından (S-2016) sözlüğünün daha kapsamlı bir söz varlığına sahip olduğu görülmüştür.

5.1.6. Sözlüklerin Yazım Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

- Sözlüklerde madde yazımı, madde başı olarak verilmiştir. Diğer bir deyişle madde başları aynı zamanda yazımdır.
- Sözlüklerin yazım özellikleri açısından aralarında çeşitli benzerliklerle birlikte, farklılıkların daha fazla olduğu görülmüştür. Yazım özellikleri

açısından aralarındaki en temel fark ilk sözlüğün Kiril harfli, ikinci sözlüğün Latin harfli Türkmen alfabesiyle yazılmış olmasıdır.

- Kiril harfli alfabe 38 harfli olmakla birlikte bu harflerin bir kısmı Rus diline özgü harflerdir. Aynı zamanda bu alfabenin Türkmen dilinin yapısına özgü nitelikleri yeterince yansıtmadığı görülmüştür.
- 30 harften oluşan Latin harfli Türkmen alfabesi ise Türkmen dilinin özelliklerine daha uygun bir yapıdadır. (S-2016) sözlüğünde kullanılan Latin harfleri ile Türkmen dilinin söz varlığı daha yeterli ve nitelikli biçimde yazılmıştır.
- Sözlüklerde madde yazımının şekilsel karşılaştırılmasında (S-1962) sözlüğünün satır başından 3 mm, (S-2016) sözlüğünün ise 6 mm içeriden başladığı, böylece sütun hizası açısından (S-2016) sözlüğünün daha ayırt edici ve seçilebilir olduğu görülmüştür.
- İki sözlükte de madde başları büyük harflerle yazılmıştır. Bunun yanında (S-2016) sözlüğünde madde başları kalın biçimde de yazılmıştır. Böylece madde başları diğer metinlerden daha ayırt edilir niteliktedir. Madde başları (S-1962) sözlüğünde kendinden sonra gelen bölümden virgül (,) ile ayrılırken, (S-2016) sözlüğünde ayırma işlemi boşluk bırakılarak yapılmış, madde yazımı böylece daha sade ve okunur hâle getirilmiştir.
- Alt maddelerin yazımında da benzerlik ve farklılıklar görülmüştür. Her iki sözlükte de ilk alt madde romb işareti (eş kenar dörtgen ◊) ile başlatılmıştır. Bu başlatma süreci (S-1962) sözlüğünde maddeyle ilgili metne kalınan yerden devam edilerek yapılırken, (S-2016) sözlüğünde ilk alt madde yazımı satır başından ve yine 6 mm içten başlatılmıştır. Böylece okuyucu ilgili maddenin ana bölümünün bittiğini, ilk alt maddeden itibaren alt madde ya da alt maddelere geçildiğini kolaylıkla anlayabilmektedir.

- Sözlüklerde bir maddede birden fazla alt madde olması durumunda satıra kalınan yerden devam edilerek yeni alt madde yazılmıştır. İlk ve diğer alt maddeler (S-1962) sözlüğünde ilk harfi büyük diğerleri küçük ve normal yazıyla yazılırken, (S-2016) sözlüğünde bütün alt maddeler yine ilk harfi büyük diğerleri küçük fakat kalın biçimde yazılmıştır. Böylece (S-2016) sözlüğünde madde başları ve tüm alt maddeler zemin ve diğer metinlerden daha kolay ayırt edilir biçim kazanmıştır.
- Sözlüklerin madde başı ve alt maddelerinin yazım özellikleri yanında tüm metin yapısının okunurluğu açısından da aralarında farklılık vardır. (S-1962) sözlüğü 9 punto ve daha küçük satır boşluğuyla yazılmışken, (S-2016) sözlüğü 10 punto, Times New Roman yazı tipi, daha açık satır arası boşlukla yazılmıştır. Dolayısıyla madde başı, alt madde ve metin yazımı açısından (S-2016) sözlüğünün, (S-1962) sözlüğüne göre daha okunur, ayırt edilebilir ve okunabilir bir sözlük tasarımına sahip olduğu görülmüştür.
- Şekil tasarımı yanında, (S-2016) sözlüğünün Türkmen dilinin yapısına daha uygun olduğu değerlendirilen Latin harfli Türkmen alfabesiyle yazılmış olmasının da yazım açısından olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

5.1.7. Sözlüklerin Söyleyiş Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

- Sözlükler Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerini farklı sayı ve çeşitlikle göstermişlerdir. Aynı maddeler için iki sözlükteki söyleyiş özellikleri incelendiğinde (S-2016) sözlüğü lehine önemli farklara rastlanmıştır.
- (S-1962) sözlüğünün söyleyiş gösterimini ünlülerde meydana gelen bazı uzama gösterimiyle sınırlı tuttuğu, (S-2016) sözlüğünün ise uzamalarla birlikte yuvarlaklaşma, ses türemesi ve çeşitli ses değişimleri başta olmak üzere Türkmen dilinin tüm söyleyiş özelliklerini gösterdiği görülmüştür.

- Belirtilen niteliksel durumun sonucu olarak (S-1962) sözlüğünde söyleyiş gösterimleri nicelik açısından da oldukça sınırlı kalırken, (S-2016) sözlüğünde söyleyiş gösterim sayısı toplam madde sayısı içinde önemli bir orana denk gelmiştir. (S-2016) sözlüğü söyleyişi yazımdan farklı olan tüm maddeler için söyleyiş gösterimi vermiştir.
- Belirtilen söyleyiş gösterimleri yanında Türkmen dilinin gramerine dair kaynaklarda geçen söyleyiş özelliklerinin bir kısmının (S-2016) sözlüğünde yer almadığı ya da farklı biçimde verildiği de görülmüştür.
- (S-2016) sözlüğündeki söyleyiş gösterimi sayısının yazımdan farklı söyleyişi olan maddeler için yapıldığı dikkate alındığında, yazımdan farklı söyleyişe sahip madde sayısının Türkmen dilinin söz varlığı içinde paya sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
- (S-2016) sözlüğünde söyleyişine yer verilen maddeler içinde istisna ile açıklanamayacak sayıda fazla söyleyiş farklılığı olduğu görülmüştür. Örneğin iki ünlü arasında kalan “g” harfinin söyleyişte “ğ” sesine dönüştüğü görülmektedir. Latin harfli Türkmen alfabesinde “ğ” harfi olmamasına rağmen “g” harfi barındıran söz varlığı içinde “ğ” sesi söyleyişte büyük orana karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Türkmen dilinin söyleyişinde önemli bir yer tutan “ğ” sesinin alfabede bulunmaması üzerine düşünülmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer bir durum “r” harfiyle başlayan maddelerin büyük bir bölümünün söyleyişte başında [y], [u] gibi ünlü türemesi görülmesidir. Yazımı “r” harfiyle başlayan maddeler içinde fazla sayıda görülen bu ses türemesinin yazım-söyleyiş farklı yine dikkate alınması gerekli bir durumdur.
- (S-2016) sözlüğündeki yazımdan farklı olduğu için söyleyişi verilen madde sayısının çokluğu ve bu söyleyiş gösterimlerinin neredeyse hepsinin (uzama

hariç) yine alfabede bulunan harflerle verilebilmesi bu sözlerin neden söylendiği gibi yazılmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Özellikle ünlü, ünsüz ses türemeleri ve ses değişiminin fazla görüldüğü sözler için yazımdan söyleyişe geçerken büyük bir değişim yaşanmaktadır. Bu durum özellikle Türkmen dilini ana dil olarak edinmemiş, sonradan öğrenen kişiler için söyleyişte çeşitli zorluklara neden olmaktadır.

- Sözlüklerin, Türkmen dilinin söyleyiş özelliklerini göstermesinde kullandığı şekil özellikleri arasında büyük benzerlik vardır. Söyleyiş gösterimleri sözlüklerde [] içinde ve küçük harfle, yazımdan sonra ve sözcük türünden önce, virgülle ayrılarak sunulmuştur. Sözlüklerde ünlüler için uzama gösterimi : işaretiyle yapılmıştır.

5.1.8. Sözlüklerin, Hazırlandıkları Dönemin İdeolojisini Yansıtmalarına İlişkin Sonuçlar

- İncelenen sözlüklerden (S-1962) sözlüğü 1962 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) döneminde, (S-2016) sözlüğü ise 2016 yılında tam bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti döneminde hazırlanmıştır.
- Elde edilen bulgulara dayalı olarak dönemin egemen siyasi otoritesinin sözlüklerde; alfabe seçimi, alfabeye harf belirleme, sözlüğe madde başı ve madde içi sözcük seçimi, söz varlığı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.
- Sözlüklerde aynı madde başları için yapılan tanımlama ve açıklamalarda önemli farklılıkların olduğu görülmüştür. Sözlükler arasındaki farkın temel kaynağı sözlüklerin hazırlandıkları dönemin egemen siyasi ideolojisinin özellikleridir.
- Türkmenlere özgü millî kültür, dil, tarih ve din gibi unsurların ön plana çıktığı maddelerde (S-1962) sözlüğünde oldukça az açıklama olduğu, bu açıklamalarda bahse konu millî, manevi ve dinî olgulara farklı yaklaşım

biçimleri sergilendiği görülmüştür. Bu maddelerin hiçbirinde “millî” kavramı kullanılmamıştır. Dolayısıyla Türkmenlere özgü maddi ve manevi unsurlar içeren maddeler için (S-1962) sözlüğünde Sovyet yönetiminin etkili olduğu anlaşılmıştır. Aynı maddeler için (S-2016) sözlüğünde daha fazla sayıda ve uzunlukta açıklama yapılmış, açıklamalarda bağımsızlık döneminin etkisi açık biçimde görülmüş, “millî” sözcüğü sıklıkla kullanılmıştır.

- Sözlükler arasında tanımlama ve açıklama açısından görülen bir diğer fark ise (S-2016) sözlüğündeki standart açıklama için (S-1962) sözlüğünde açıklamadan önce; eskimiş söz, eski zamanlarda, eski Türkmen adetlerinde, eski düşünceye göre, dinî-mistik düşünceye göre, devrimden önce gibi ilave ön açıklamalar yapılmasıdır. 2016 yılındaki sözlük için “eskimiş” olmayan sözlerin 1962 yılında “eskimiş” kabul edilmesi dönemin siyasi ideolojinin etkisini yansıtması bakımından önemlidir.
- Sözlüklerde madde açıklamalarında Sovyet dönemine özgü bazı sözler için de kısmi farklılıklar görülmüştür. Sovyet döneminde sıkça kullanılan “oblast, kolhoz, bolşewik, raýon, rewolýusiýa” gibi sözler için (S-1962) sözlüğünde daha uzun ve detaylı açıklama olduğu ve açıklamalarda belirgin bir “Sovyet övgüsü” gözlenmiştir. Bu kavramlar için (S-2016) sözlüğünde daha standart ve nesnel açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca bu sözler için (S-2016) sözlüğünde “taryh.” (tarihi) ibaresine yer verilmesi Bağımsız Türkmenistan’ın Sovyet kavramlarına bakışını göstermektedir.
- Aynı maddeler için sözlüklerde yer verilen örnek kullanımlar ile bunların seçildiği kaynak eser ve kişiler üzerinde de dönemin siyasi otoritelerinin etkileri görülmüştür. Ortak maddeler için gösterilen örnek kullanımlar büyük farklılık göstermekte, ortak kullanılan örnek sayısı oldukça sınırlıdır.

- (S-1962) sözlüğünde örnek kullanımlarda “Sowet”, “Kolhoz”, “Ýoldaş”, “Kommunist” gibi dönemin egemen siyasi ideolojisini yansıtan çok sayıda alıntıya yer verilmiştir. Benzer şekilde alıntı yapılan eserler ağırlıklı olarak “Sowet Edebiýaty” jurnaly, “Edebiýat”, “Sowet Türkmenistany” gazetesi, SSSR Taryhy, “Tokmak”, “Kolhoz Günleri”, “Sowet Türkmenistanynyň Aýallary” jurnaly, Oktýabr Ýalkymy (Ekim Devrimi), “Ýaş Kommunist”, “Pioner” jurnaly gazetesi gibi Sovyetlere ait yayınlardır.
- (S-1962) sözlüğünde Türkmen diline ait bir sözlükteki maddelere örnek verilirken A. S. Puşkin, M. Gorkiy, A. P. Çehov, L. N. Tolstoy, N. V. Gogol, İ. S. Turgenyev gibi Rus yazarların eserlerinin Türkmen diline çevirilerinden sıkça faydalanılmış olması da dönemin siyasi ideolojisinin etkisini göstermektedir. Bunların yanında (S-1962) sözlüğünde Türkmen yazar ve şairlerden de alıntılar yapılmıştır. Bu alanda B. Kerbabayev, N. Pomma, A. Govşudov, Çarı Aşır, A. Kekilov, N. Sarihanov, M. İbrahimov isimleri ön plana çıkmaktadır. Bu sözlükte “Görogly” Eposy (destanı) ve çeşitli Türkmen atasözlerinden (Nakyl) azımsanmayacak sayıda örnekler verilmiştir.
- (S-2016) sözlüğünde yer verilen alıntı örnekleri (S-1962)’den büyük oranda farklılaşmaktadır. Bu sözlükte önceki dönemin siyasi sistemine özgü kaynak eser ve kişilere yer verilmemiştir. Bunların yerine Türkmen dili ve kültürüne özgü unsurları barındıran klasik Türkmen şair ve yazarlarından seçim yapılmıştır. Bunlardan bazıları; Magtımguılı, Görogly, Zelili, Kemine, Mollanepes, Talıby, Bayly Şahır, Kätibi, Miralı, Zınharı, Gayıby şeklindedir. Benzer şekilde Türkmen kültüründe yeri olan ve geçmişten günümüze sözlü ve yazılı olarak ulaşan; “Saýatly - Hemra”, “Şasenem - Garyp”, “Zöhre -

Tahyr”, “Hüýrlukga - Hemra”, “Nejep Oglan”, “Gül -Bilbil”, “Asly - Kerem”, “Leyli - Mejnun” gibi eserlerden de sıkça alıntı yapılmıştır.

- (S-2016) sözlüğünde çağdaş Türkmen edebiyatı temsilcilerinden de yoğun biçimde alıntı yapılmıştır. B. Kerbabayev, A. Govşudov, B. Seytäkov, A. Durdıyev, N. Pomma, G. Kulıyev, H. Deryayev, N. Sarıhanov, A. Kekilov, K. Gurbannepesov, M. Seyidov, Gurbangulı Berdimuhamedov adlarının ön plana çıktığı görülmüştür. Çağdaş yayınlardan da yararlanılan kaynaklar mevcuttur. “Edebiyat we Sungat”, “Türkmenistan”, “Watan”, “Nesil”, “Güneş”, “Türkmen Dili” bunlardan bazılarıdır. Türkmen atasözleri, halk ertekileri (masal), halk aýdymy (türkü), hüwdi (ninni), sanawaç (bilmece), läle (mani), alkyş sözi, halk döredijiligi gibi kaynaklardan da alıntılar yapılarak örnek kullanım açısından önemli bir çeşitlik ve zenginlik sağlanmıştır. Bu durum (S-2016) sözlüğünde yer verilecek örnek kullanımlar ile bunlar için kaynak seçimi üzerinde Bağımsız Türkmenistan’ın bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir.
- Örnek kullanım açısından iki sözlükte de ortak olarak başvuru yazarlar arasında Berdi Kerbabayev adının açık biçimde ön plana çıktığı görülmüştür. İki sözlükte de en fazla alıntı yapılan kaynak yazar B. Kerbabayev olmuştur. Kendisinden (S-1962) sözlüğünde 4561, (S-2016) sözlüğünde 1608 kez alıntı yapılmıştır. Ortak kaynak kişiler açısından onu A. Govşudov, N. Pomma, Görogly, B. Seytäkov, A. Durdıyev, N. Sarıhanov takip etmiştir.
- Sözlüklerde aynı maddeler için sunulan örnek kullanım sayıları arasında da önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu yönden (S-1962) sözlüğünde daha fazla örnek kullanıma yer verildiği anlaşılmıştır. (S-1962) sözlüğünde her açıklama için genellikle birden fazla alıntıya yer verildiği, bazı

durumlarda alıntı sayısının 6-7 gibi sayılara ulaştığı görülmüştür. (S-2016) sözlüğünde ise örnek kullanımlar daha az ve sade tutulmuş, bazı açıklamalar için örnek kullanıma ihtiyaç görülmemiştir.

- Sözlüklerde örnek kullanım açısından yer verilen kaynak çeşitliği ve zenginliği yönüyle (S-2016) sözlüğü lehine önemli farklar vardır. Bu sözlükte yapılan alıntılarda hem çağdaş hem klasik Türkmen edebiyatı temsilcileri ve eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Türkmen kültüründe önemli yeri olan sözlü edebiyat ürünlerinden de sıkça alıntı yapılmıştır. Beş ve üzeri alıntı yapılan eser/yazar sayısının bu sözlükte 100'e yakın olduğu; bu sayının (S-1962) sözlüğünde ise 50'den az olduğu görülmüştür. (S-1962) sözlüğünde aynı maddeler için daha fazla örnek kullanıma yer verilmesine rağmen, örnekler için seçilen kaynakların büyük oranda aynı kaynaklar olduğu görülmüştür.
- Sonuç olarak Sovyet Döneminde hazırlanan (S-1962) ve Bağımsız Türkmenistan Döneminde hazırlanan (S-2016) sözlüklerinde; madde başları için yapılan tanım ve açıklamalar, örnek kullanım, örnek kullanımlar için seçilen kaynak kişi ve eserler üzerinde dönemin egemen siyasi otoritesinin etkisini ve ideolojik yansımalarını görmek mümkündür. Özellikle (S-1962) sözlüğünde yer verilen açıklama ve örnek kullanımlarda açık bir Sovyet sistemi propagandası göze çarpmaktadır.

5.2. Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular ile ulaşılan sonuçlara bağlı olarak geliştirilen öneriler; (S-2016) açıklamalı sözlüğünün geliştirilmesine yönelik öneriler ve yeni yapılacak araştırmalara yönelik öneriler başlıkları altında verilmiştir.

5.2.1. (S-2016) Sözlüğünün Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

- (1) Sözlükteki madde başları için kullanılan sözcük türü sınıflamasının yeniden düzenlenmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Morfolojik-gramatik tür sınıflamasına ilişkin “Türkmen Diliniň Grammatikasy: Morfologiya (1999) kaynağında “söz toparlary” olarak belirtilen “at, sypat, san, çalyşma, işlik, hal, söz soňy kömekçi we kömekçi at, baglaýjy kömekçi, ownuk bölek, modal söz, ümlük, ses we obraz aňladýan söz” olmak üzere 12 grupta ele alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.
- (2) Örnek kullanıma yer verilmeyen madde başları için ilgili madde başlarının uygun örnek kullanımla desteklenmesinin sözlüğün zenginleşmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.
- (3) Sözlüğün yeni sürümlerinde madde düzeni içinde, sözlerin köken bilgisini veren etimoloji alanına yer verilebileceği değerlendirilmektedir.
- (4) Sözlüğün giriş bölümündeki kuruluş ve yöntem başlığı altında madde düzeninin şema ile özetlenmesinin, farklı madde yapılarından örnekler sunulmasının sözlüğün gelişimine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.
- (5) Sözlük maddelerinin elektronik veri tabanına aktarılmasının ve sözlüğün resmî kaynaklar tarafından elektronik ortamda erişime açılmasının daha geniş kitlelere fayda sağlayacağı, sözlükten ulusal ve uluslararası seviyede daha çok kullanıcının yararlanabileceği değerlendirilmektedir.
- (6) Sözlüğün elektronik ortama aktarılarak bütününün (madde başı, sözcük türü, tanımlama, açıklama, örnek kullanım, örnek kullanım kaynağı, alt madde

unsurları dahil) söyleyişinin verilmesinin (sesli sözlük hazırlanması); Türkmen dilini konuşan ve yeni öğrenenler ile görme engelli bireyler için faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

5.2.2. Yeni Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler

- (1) Türkmen Türkçesi açıklamalı sözlüklerin karşılaştırılması üzerine yapılan bu çalışmanın diğer Türk Lehçeleri için (varsa) Sovyet ve Bağımsızlık dönemlerinde hazırlanan sözlükler için yapılmasının alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- (2) Sovyet Döneminde Kiril harfli Türkmen alfabesiyle hazırlanmış çok sayıda terim sözlüğü olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözlüklerin günümüz bakış açısıyla gözden geçirilip geliştirilerek Latin harfli Türkmen alfabesiyle yeniden hazırlanmasının Türkmen dili ve Türkçe alanyazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.
- (3) Türkmen diline yönelik güncel “Orfoepik (Söyleyiş) Sözlük” hazırlanmasının Türkmen dilini konuşan ve öğrenenler için faydalı olacağı, aynı zamanda alanyazına katkı getireceği değerlendirilmektedir.
- (4) Türkmen dilinin yazım ve söyleyiş özellikleri arasında görülen farka yönelik bilimsel çalışmalar yapılabilir. Özellikle bazı istisnalar ile açıklanamayacak kadar kapsamlı yazım-söyleyiş farklılıkları yapılacak yeni çalışmaya konu edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdyreshidov, K., (2022), **Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ü ile Türkmenistan İlimler Akademiyasının Türkmen Dilinin Sözlüğü'ndeki Ortak Kelimelerin Ses Değişimlerinin İncelenmesi**, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Ahallı, S., (1958), **Mahmud Kaşgarı'nın Sozlügi ve Türkmen Dili**, Aşgabat.
- Akalın, Ş. H., (2016), **Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük**, TDK Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, s.162-169.
- Aksan, D., (1975), **Ana Dili: Türk Dili**, Türk Dili Dergisi, S.31, s.423-434.
- Aksan, D., (2009), **Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim** (5. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksanov, K., & Altayev, S., (1968), **Turkmensko- Russkiy Slovar** (Türkmençe-Rusça Sözlük), Moskova.
- Aksu, B. T., (2023), **İlk Baskı Türkçe Sözlük Ne Zaman Yayınlandı?** Türk Dili Dergisi, S.855, s.12-21.
- Akün, Ö. F., (2003), **Lehçe-i Osmani. İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Aliyev, A., & Böriyev, K., (1929), **RusskoTurkmenskiy Slovar** (Rusça-Türkmençe Sözlük), Aşgabat: Turkmendevletneşr (Turkmengosizdat).
- Almamedov, A., & Nazarov, R., (1989), **English - Turkmen Dictionary** (İngilizce-Türkmençe Sözlük), Aşgabat.
- Altayev, S., & Açilova, G., (1976), **Türkmen Diliniň Frazologik Sözlügi** (Türkmen Dilinin Deyimler Sözlüğü), Aşgabat.
- Altayev, S., Açilova, G., Meskutov, V., & Miradova, S., (1986), **Uı Rusça-Türkmençe sözlük (I, II)** (Büyük Rusça-Türkmençe sözlük I, II), Moskova.
- Amansariyev, C., & Gulmanov, G., (1981), **Lingvistik Terminleriň Rusça-Türkmençe spravoçnigi** (Dil Bilimi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Rehberi), Aşgabat.
- Annamiradova, M., (1989), **Edebiyat Övreniş İliminiň Terminleriniň Gısgaça Rusça-Türkmençe Sözlügi** (Edebiyat Öğreniş İlmi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Arazkuliyev, S., Ataniyazov, S., Berdiyev, R., & Saparova, G., (1977), **Türkmen Diliniň Gysgaça Dialektologik Sözlügi** (Türkmen Dilinin Kısa Diyalektoloji Sözlüğü), Aşgabat.

- Arbabov, B., & Garayev, A., (1994), **Kratkiy Russko-Turkmenskoy Slovar' Ekonomiçeskih Terminov** (Ekonomi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Aslan-Demir, S., (2023), **Spoken Turkmen** (Türkmençe Konuşma Dili), Journal of Endangered Languages (Tehlikedeki Diller Dergisi), C.13, S.23, s.138-145.
- Aşirov, T., (2017), **A. Aliyev ve K. Böriyev, Rusça - Türkmençe Sözlük, Türkmen Devlet Neşir, Aşgabat 1929, S.464**, Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi (STAD), s.47-52.
- Aşirov, A., Geldiyev, R., & Godarov, R., (2013), **Gadımy Türkmen Diliniň Sözlügi (I, II, III tom)** (Türkmen Dilinin Kadim Sözlüğü, Cilt I, II, III), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1970), **Türkmenistanyň Toponomik Sözlügi** (Türkmenistan'ın toponomik sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1971), **Toponomiçeskiy Slovar Yugo-Zapadnoga Turkmenistana** (Güney-Batı Türkmenistan'ın Toponomi Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1980), **Türkmenistanyň Geografik Atlarınıň Düşündirişli Sözlügi** (Türkmenistan'ın Coğrafya Adlarının Açıklamalı Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1981), **Türkmenistanyň Toponimiyası** (Türkmenistan'ın Yer-Yurt Adları Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1988), **Slovar' Turkmenskih Etnonimov** (Türkmen etnik Grupları Ve Boy, Soy Adları Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1989), **Türkmen Diliniň Adam Atlarınıň Spravoçnigi** (Türkmen Dilinin Kişi Adları Rehberi), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1989), **Türkmen Diliniň Orfografik Sözlügi** (Türkmen Dili İmla Kılavuzu / Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1992), **Türkmen Adam Atlarınıň Düşündirişli Sözlügi** (Türkmen Kişi Adlarının İzahlı Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1994), **Etnonimi v Turkmenskom Yazıke** (Türkmen Dilinde Etnik Gruplar ve Boy, Soy Adları), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1994), **Şecere: Türkmeniň Nesil Daragtı** (Türkmenlerin Soy Ağacı - Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (1995), **Türkmen Dilinin Sözköki (Etimologik) Sözlügi** (Türkmen Dilinin Etimolojik Sözlüğü), Aşgabat.
- Ataniyazov, S., (2004), **Türkmen Diliniň Sözköki Sözlügi** (Türkmençe Kökenler Sözlüğü), Aşgabat.

- Ataniyazov, S., Begliyev, M., & Söyegov, M., (1995), **Türkmen Adam Atları** (Türkmen Kişi Adları), Aşgabat.
- Atayev, G. (1981), **Türkmen Diliniň Hünärmentçilik Sözlügi** (Türkmen Dilinin Meslek Sözlüğü), Aşgabat.
- Atayev, G., & Mekutov, V., (1988), **Russko-Turkmenskoy Uçebniy Slovar'** (Rusça-Türkmençe Okul Sözlüğü), Moskova.
- Atayev, K., & Meskutov, V., (1982), **Russko- Turkmenskoy Okuw Slovar'** (Rusça-Türkmençe Okul Sözlüğü), Moskova.
- Atkins, B. S., & Rundell, M., (2008), **The Oxford Guide To Practical Lexicography**, UK: Oxford University Press.
- Avni, H., (1932), **Muallim Naci**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Babagulyev, A., & Akmamedov, O., (1988), **Türkmen diliniň Ikdısadı Terminleriniň Gısgaça Sözlügi** (Türkmen Dilinin İktisadi Terimlerinin Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Bagdanova, M. İ., (1937), **Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar' Sotsialno-Politiceskiy Terminov** (Rusça-Türkmençe Sosyo-Politik Terimler Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Balcı, A., (2025), **Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler** (17. baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Barutcu-Özönder, F. S., (1999), **“Türk”ler Ne Zaman Bir “Millet” İdi? Kök Araştırmalar**, C.1, S.2, s.65-92.
- Barutcu-Özönder, F. S., (2002), **Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz**. Türkbilig, Dergisi, S.3, s.203-210.
- Batırov, Ş., & Karpov, G. K., (1948), **Russko - Turkmenskiy Slovar'** (Rusça-Türkmençe sözlük), Aşgabat.
- Baylıyev, H., & Karriyev, B., (1940), **Turkmensko-Russkiy Slovar'** (Türkmençe-Rusça Sözlük), Aşgabat.
- Bayramsahatov, N., (1994), **İslam: Gısgaça Sözlük** (İslam: Kısa sözlük), Aşgabat.
- Bayrıyev, Ç. B., & Davlekamov, M. H., (1962), **Latino-Russko-Turkmenskiy Slovar' Meditsinskih Terminov** (Latince- Rusça- Türkmençe Tıp Terimleri Sözlüğü). Aşgabat.
- Bejoint, H., (2010), **The Lexicography of English**, UK: Oxford University Press.

- Belyayev, İ. A., (1913), **Russko Turkmenski Slovar - Русско-Туркменский Словарь** (Rusça-Türkmençe Sözlük), Aşgabat: Aleksanrov Özel Matbaası.
- Berdiyev, R., & Şikina, İ. V., (1984), **Russko-Turkmenskiy Slovar'** (Rusça-Türkmençe sözlük), Aşgabat.
- Berkeliyev, M., (1962), **Russko-Turkmenskiy Slovar Geologiçeskih Terminov** (Rusça Türkmençe Jeoloji Terimleri Sözlüğü), Aşgabat.
- Beşen-Delice, T., (2002), **Türkmen Türkçesinde Edatlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Beşen-Delice, T., (2010), **Türkmen Türkçesinde Fiiller**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- Beşen-Delice, T., (2018), **Türkmen Türkçesi Gramerlerinde Sözcük Türleri**, Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, s.1-13.
- Beşen-Delice, T., & Erdem-Nas, G., (2019), **Bir Yöntem Karşılaştırması: Türkçe Sözlük- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati**. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, s.688-708.
- Bilgin, A. A., (2020), **Muhâkemetü'l-Lugateyn, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Biray, H., (1992), **Mahtumkulu Divanı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biray, N., (2009), **12 Hayvanlı Türk Takvimi: Zamana ve İnsana Hükmetmek**. Atatürk Üniversitesi Tükiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C.15, S.39, s.671-682.
- Borjakow, A., Saryhanow, M., Söyegow, M., Hojayew, B., & Arnazarow, S., (1999), **Türkmen Diliniñ Grammatikasy: Morfologiya**, Aşgabat: Ruh Neşiriyaty.
- Borjakov, Ş., (1989), **Türkmen Diliniñ Deñiz ve Derya Leksikasınıñ Gısğaça Sözlügi** (Türkmen Dilinin Deniz ve Nehir Söz Varlığının Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Bowen, G. A., (2009)., **Document Analysis as a Qualitative Research Method**, Qualitative Research Journal, S.9, s.27-40.
- Boz, E., (2015), **Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi**, ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S.69, s.41-52.
- Bozkurt, F., (2005), **Türklerin Dili**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Böler, T., (2002)., **Türkmen Klassiki Edebiyatının Sözlügi (Türkmen Klasik Edebiyatının Sözlüğü) A. Meredov - S. Ahalı**, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

- Buran, A., & Alkaya, E., (2009), **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Ankara: Akçay.
- Caferoğlu, A., (1984), **Türk Dili Tarihi** (3. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Coulmas, F., (1999), **The Blackwell Encyclopedia of Writing Systems**, UK: Blackwell Publishing.
- Creswell, J. W., (2013), **Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches**, New York: Sage.
- Creswell, J. W., (2017), **Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches**, New York: SAGE.
- Crystal, D., (2001), **A Dictionary of Language**, Chicago: University of Chicago Press.
- Cumageldiyeva, B., & Sopiyeva, G., (1994), **Türkmençe-Rusça Kısa Tematik Sözlüğü** (Türkmençe-Rusça Kısa Tematik Sözlük), Aşgabat.
- Cumakunova, G., (2010), **Türk Leksikografyasının Tarihine (Türk Sözdüktöründö İlimiy Printsipterdin Kalıptanışı)**, Bişkek: İlim.
- Cumayev, R., Kozin, V. S., & Mosesova, A. M., (1980), **Maldarçılık Terminleriniñ Rusça-Türkmençe Sözlüğü** (Hayvancılık Terimlerinin Türkmençe-Rusça Sözlüğü), Aşgabat.
- Çakmak, C., (2010), **Türkmen Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çarıyarov, B., (1978), **Türkmen Diliniñ Orfoepik Sözlüğü** (Türkmen Dilinin Telaffuz Sözlüğü), Aşgabat.
- Çarıyarov, B., (1973), **Orfografiya Turkmenskogo Yazıka**, Moskova: SSSR Orfografii Tyurskih Literaturnih Yazıkov.
- Çarıyarov, B., (1991), **Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu**, Marmara Üniversitesi Yayınları, s.40-43.
- Çeneli, İ., (1983), **Türkmen Türkçesi Sözlüğü**. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, S.30-31 (1982-1983), s.29-84.
- Dağlıoğlu, H. T., (1934), **Şemseddin Sami Bey: Hayatı ve Eserleri**, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Daniels, P. T., & Bright, W., (1996), **The World's Writing Systems**, New York: Oxford University Press.
- Dankoff, R., (1982), **The Earliest Ottoman Turkish Lexicography**, Journal of Turkish Studies, S.6, s.55-67.

- Develi, H., (1983), **Bir Portre: Hocamırat Baylyev**, Kardaş Edebiyatlar Dergisi, S.6, s.16-20.
- Develi, H., (2002), **Kitabü'l-İdrak, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Devlet, N., (1985), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dinç, S., (2013), **Türkmen Türkçesi Üzerine Bir Kaynakça Denemesi**, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C.2, S.1, s.166-180.
- Durdiyev, M., (1993), **Türkmenleriň Amalı-Haşam Sungaty** (Türkmenlerin Güzel Sanatlar Sözlüğü), Aşgabat.
- Ercilasun, A. B., (1992), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B., (2010), **Türk Dili Tarihi. Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla** (9. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M., (2003), **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi, S.6.
- Erdem, M., (2009), **Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı: Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Standart Türleri Esasında**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M., (2024), **Türkmen Grameri**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eren, H., (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Erkan, M., (1999), **İbn Mühenna, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Forster, N. S., (2006), **The Analysis of Company Documentation**. J. P. Scott Documentary Research içinde (s.83-106), SAGE Publications Ltd.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H., (2012), **How To Design and Evaluate Research in Education**, New York: McGraw-Hill.
- Gafurova, H., & Amangeldiyeva, K., (1979), **Oba Hocalık Terminleriniň Rusça-Türkmençe Sözlügi** (Köy Mülkiyeti Terimlerinin Rusça-Türkmençe Sözlüğü), Aşgabat.
- Gall, M., Gall, J., & Borg, R., (2007), **Educational Research: An Introduction** (8th ed.), New York: Pearson Education.
- Garabayev, B., (1994), **Türkmençe-Türkçe Geleşik Sözlügi** (Türkmençe-Türkçe Konuşma Kılavuzu), Aşgabat.
- Gazi, H. M., (1966), **Gazi Sözlügi (Farsça-Türkmençe Sözlük)**, Günbed: İntişarat-ı Gül Neşriyat.

- Geeraerts, D., (1994), **Lexicology, the Encyclopedia of Language and Linguistics**, Oxford: Pergamon.
- Geldiyev, G., (1992), **1960'lı Yıllarda Türkmen Şiiri Hakkında Bilgiler**, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, s.17-29.
- Geldiyev, G., & Altıyev, A., (2017), **Türkmen Nakyllary we Atalar Sözi** (Türkmen Atasözleri), Aşgabat.
- Geldiyev, R., Orazsähedov, D., & Godarov, R., (2021), **VIII-XVII Asır Türkmen Diliniň Sözlügi** (8-17. Asır Türkmen Dilinin Sözlüğü), Aşgabat
- Göklenov, C., & Ercilasun, A. B., (2024), **Türkçe-Türkmence Sözlük (Yükseköğretim Kurumları İçin Yardımcı Ders Kitabı)**, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyat Kurumu.
- Gömeç, S. Y., (2023), **Türk-Hun Tarihi** (4. Baskı), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gülsevin, G., (2002), **Sümerce ile Türk Dilinin Tarihi İlişkisi, Türkler Ansiklopedisi (Cilt I)**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gülsevin, G., (2023), **Türkçe Sözlük - Sunuş**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gün, M., & Sarıyev, B., (2023), **Türkmen Sözlükçülüğünde İz Bırakanlar**, ESSA III. Türk Dünyasına Katkı Sunan Şahsiyetler Sempozyumu, Tam Metin Bildiri, ss. 312-319, Bişkek, Kırgızistan: KutBilim Research, Culture and Solidarity Association.
- Gün, M., & Sarıyev, B., (2024), **Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü'nde Mahtumkulu'nun Yeri**, Folklor Akademisi Dergisi, Doğumunun 300. Yılında Mahtumkulu Firaki ve Türkmen Edebiyatı Özel Sayısı, C.7, s.108-162.
- Günbed, G., (1945), **Farsi-Türkmeni (Farsça-Türkmence) Sözlük**, Günbed: Sadi Meşhed Neşr.
- Gündogdiyev, A., Atayev, M., & Meredov, O., (1973), **Turkmensko-Angliyskiy Razgovornik** (Türkmence- İngilizce Konuşma Kılavuzu), Aşgabat.
- Güzel, A., & Sarıyev, B., (2025), **Mahtumkulu Firâki, Türk Dünyası Ansiklopedisi**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Hamzayev, M. Y., Altayev, M., Açilova, S., Mesgudov, V., & Meretgeldiyev, A., (1962), **Türkmen Diliniň Sözlügi** (Türkmen Dili Sözlüğü), Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.
- Hartmann, R. K., & James, G., (1998), **Dictionary of Lexicography**, USA: Routledge.
- Hartmann, R. R., (2001), **Teaching and Researching Lexicography**, Harlow: Pearson Education.

- Hartmann, R. R., & Stork, F. C., (1976), **Dictionary of Language & Linguistics**, Universities of Nottingham and Sheffield.
- Hudayberdiyev, C., (1974), **Latino-Russko-Turkmenskiy Slovar' Anatomičeskih Terminov** (Latince-Rusça-Türkmençe Anatomi Terimlerinin Sözlüğü), Aşgabat.
- Huseyinov, G., Ismayılov, G., & Sakali, M., (1938), **Russko-Turkmenskiy Karmanniy Slovar** (Rusça- Türkmençe Cep Sözlüğü), Aşgabat.
- International Phonic Alphabet, (2026), **Why Use the IPA?** (10.01.2026).
<https://www.internationalphoneticalphabet.org/ipa/>
- İlhan, N., (2009), **Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri**, Turkish Studies, C.4, S.4, s.534-554.
- İsmail, Z., (2003), **Kazak Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim**, Türksoy Dergisi, s.10-17.
- Jackson, H., (2016), **Sözlükbilime Giriş**, (M. Gürlek ve E. Patat, Çev.), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kafesoğlu, İ., (1958), **Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kahraman, M., (2016), **Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.5, S.8, s.3288-3312.
- Kalçayev, K., (1958), **Astronomiya Terminleriñ Rusça-Türkmençe Gısgaça Sözlügi** (Astronomi Terimlerinin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlüğü), Aşgabat.
- Kaptan, S., (1998), **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Ankara: Tekışık Matbaası.
- Kara, M., (1992), **Türkmen Edebiyatı**, Ankara: TKAE Yayınları.
- Kara, M., (2000), **Türkmençe**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kara, M., (2006), **Asya Toplumlarında Ortak Bir Kültür Ögesi: On İki Hayvanlı Takvim**, Second International Conference of the Asian Philosophical Association, Proceeding Book (s.331-341), Busan Korea: DaeDong Philosophical Association.
- Kara, M., (2012), **Türkmenler**, Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Kara, M., & Karadoğan, A., (2004), **Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü**, Ankara: Etkileşim Yayınları.
- Karaağaç, G., (2013), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Karasar, N., (2024), **Bilimsel Araştırma Yöntemi** (39. baskı), Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Kasimov, B., (2009), **Milli Uyanış**, (F. Açık, Çev.), Ankara: Atatürk Kültür Mekezi Yayınları.
- Kaşgarlı, M., (2020), **Divanu Lugati't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin**, (A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu, Dü.), Ankara: TDK Yayınları.
- Kerbabayev, B. B., (1960), **Botanika Terminleriñ Rusça-Türkmençe Sözlügi** (Botanik Terimlerin Rusça-Türkmençe sözlüğü), Aşgabat.
- Kısa, O., (2023), **Güncel Türkçe Sözlük'te Sözlüksel Boşluk (Türkmen Türkçesi Temelinde)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Kıyasova , G., Geldimirov, A., & Durdıyev, H., (2016), **Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi I-II Tom** (Türkmen Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü C.I-II), Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- Kıyasova, G., (2003), **Zergärçilik Sözlügi** (Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü), Aşgabat.
- Kolotova, G. A., (1996), **Yuvelirnaya Leksika v Turkmenskom Yazıke** (Türkmen Dilinin Kuyumculukla İlgili Söz Varlığı), Aşgabat.
- Komisyon, (1939), **Russko-Turkmenskiy Karmannıy Slovar'** (Rusça- Türkmençe Cep Sözlüğü), Aşgabat.
- Komisyon, (1939), **Türkmençe-Rusça Cübi Sözlügi** (Türkmençe-Rusça Cep Sözlüğü), Aşgabat.
- Komisyon, (1956), **Russko- Turkmenskiy Slovar'** (Rusça-Türkmençe Sözlük), Moskova.
- Komisyon, (1957), **Türkmen Diliniñ Orfografik Sözlügi** (Türkmen dilinin imla sözlüğü), Aşgabat.
- Komisyon, (1962), **Türkmen Diliniñ Orfografik Sözlügi** (Türkmen Dilinin İmlâ Sözlüğü), Aşgabat.
- Komisyon, (1968), **Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar'** (Küçük Rusça- Türkmençe sözlük), Moskova.
- Komisyon, (1968), **Russko-Turkmenskiy Slovar'** (Rusça-Türkmençe Sözlük), Moskova.
- Komisyon, (1986), **Bol'soy Russko-Turkmenskiy Slovar'** (Tom 1), Rusça-Türkmençe Büyük Sözlük (1. Cilt). Moskova.

- Komisyon, (1987), **Bol'soy Russko-Turkmenskiy Slovar'** (Tom 2), Rusça-Türkmençe Büyük Sözlük (2. Cilt). Moskova.
- Korkmaz, Z., (1974), **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Z., (2009), **Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi (3. baskı)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wayback Machine Internet Arcive, (2014), **Kerbabaev, Berdy. Кербабоев Берды Мурадович**, (10.02.2026), <https://web.archive.org/web/20160304001544/http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1108262344>
- Landau, S. I., (2001), **Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography**, UK: Cambridge University Press.
- Lavrov, P., (1954), **Geografiya Terminleriniñ Rusça-Türkmençe Gısgaça Düşündirişli Sözlügi** (Rusça-Türkmençe Kısa Açıklamalı Coğrafya Terimleri Sözlüğü). Aşgabat.
- Lehmann., (2021), **Functions and Types of Dictionaries**. (22.01.2026). https://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_description/lexicography/index.html?https://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_description/lexicography/functions_and_kinds.html?utm_source=chatgpt.com
- Lew, R., (2011), **Online Dictionaries: Expectations and Reality**, International Journal of Lexicography, C.24, S.1, s.29-49.
- Lyons, J., (1995), **Linguistic Semantics: An Introduction**, UK: Cambridge University Press.
- Mahmut, K., (1941), **Divanu Lugati't-Türk Tercemesi I**, (B. Atalay, Çev.), Ankara.
- Melikgulyev, G., (1973), **Russko-Turkmenskiy Slovar' Fiziçeskih Terminov** (RusçaTürkmençe Fizik Terimleri Sözlüğü), Aşgabat.
- Meredov, A., (1997), **Magtımgulınıñ Düşündirişli Sözlügi** (Mahtumkulunun Açıklamalı Sözlüğü), Günbed (İran).
- Meredov, A., & Ahallı, S., (1988), **Türkmen Klassiki Edebiyatının Sözlügi** (Türkmen Klasik Edebiyatı Sözlüğü), Aşgabat.
- Merriam, S. B., (2013), **Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Rehber**, (S. Turan, Çev.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M., (1994), **Qualitative Data analysis: An Expanded Sourcebook**, CA: Sage.

- Muradova, S., (1967), **Slovar po Kovratkaçestvu i Rukodeliya** (Halıcılık ve El İşleriyle İlgili Sözlük), Aşgabat.
- Murzayev, G., (1936), **Russko-Turkmenskiy Kratkiy Slovar' dlya Russkih** (Ruslar İçin Rusça-Türkmençe Kısa Sözlük), Aşgabat.
- Musaoğlu, N., (2009), **Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.11,S.1, s.261-273.
- Nağısoylu, M., (2016), **Şirazi ve Onun Gülşen-i Raz Tercümesi**, Elazığ: Manas Yayınları.
- Nazarov, O. N., & Krasnıh, B. I., (1995), **Türkmençe-Rusça ve Rusça- Türkmençe Gepleşik Kitabı**, Aşgabat.
- Niyazov, A. H., (1954), **Himiya Terminleriñ Rusça-Türkmençe Sözlügi** (Kimya Terimlerinin Rusça-Türkmençe Sözlüğü), Aşgabat.
- Nurmemmet, A., (1996), **Göroğlu**, Bilig: Ankara.
- Orazgılıjov, D., (2025), **Makul English-Turkmen Dictionary: General, Law, Business, Medicine, AI, Sports, ABD**
- Orazgılıjov, D., (2026), **Makul English & Turkmen Proverbs: A Collection of American Proverbs with Turkmen Equivalents and Turkmen Proverbs with English Translations**, ABD.
- Orazgılıjov, D. (2026). Makul English-Turkmen language handbook: Irregular verbs, idioms, phrasal verbs, prefixes, suffixes, roots, and contextual examples. ABD
- Orazov, A., (1996), **Türkmen Türkçesindeki Yabancı Sözcüklerin Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne.
- Oxford Dictionaries, (2025), **How Do You Decide if New Words Should Enter The Dictionary?** (12.9.2025), <https://premium.oxforddictionaries.com/words/how-do-new-words-enter-oxford-dictionaries>.
- Ögel, B., (1979), **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara: MEB Yayınları.
- Ögel, B., (1981), **Büyük Hun İmparatorluğu tarihi (Cilt I)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. K., (1998), **Çağatayca Sözlükler**, Kabikeç Dergisi, S.6, s.137-144.
- Övezov, A., (1989), **Türkmen Dilinde Sözüñ ve Sözlük Sostavın Ösüşinin Yolları** (Türkmen Dilinde Sözüñ ve Sözlükçülüğün Gelişme Yolları), Aşgabat: Ilım.

- Özcan, E., (2019), **Türkçe Genel Sözlük Hazırlama Süreci Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemir, G., (1996), **Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Gramer Terimleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özkan, N., (2017), **Türk Dilinin Yurtları**, Ankara: Akçağ.
- Patton, M. Q., (2005), **Qualitative Research**, New York: John Wiley & Sons.
- Penciye, M., (1979), **Türkmen Dilinin Ekerançılık Leksikası** (Türkmen Dilinin Tarımla İlgili Söz Varlığı), Aşgabat.
- Posuleyevskiy, A. P., (1929), **Prilojeniyem Kratkogo Turkmensko-Russkogo Slovary** (Türkmen-Rusça Sözlük, Kısa Sözlük Ekiyle Birlikte), Aşgabat.
- Pulgram, E., (1951), **Phoneme and Grapheme: A Parallel**, Word, C.7, S.1, s.15-20.
- Rahimi, F., (2018), **Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası**, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C.7, S.1, s.69-104.
- Redjepova, M., (1991), **Kratkiy Turkmensko-Russkiy Slovar Pedagogičeskih Terminov** (Türkmen-Rusça Kısa Pedagoji Terimleri Sözlüğü), Aşgabat.
- Richards, J. C., (1985), **Longman Dictionary: Applied Linguistics, Language and Languages**, Harlow: Essex.
- Sabır, T., (2019), **Türkmen Türkçesinin Sağlıkla İlgili Sözvarlığı**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2009), **Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Kullanımı**, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.6, S.3, s.18-32.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2013), **Türkmen Türkçesinde Kuyumculukla İlgili Söz Varlığı**, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.10, S.1, s.170-175.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2014), **Türkmen Türkçesinde Askeri Terimler I: Silahlar**, Çağdaş Türkoloji Araştırmaları Dergisi, s.55-74.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2015), **Türkmen Türkçesinde Askeri Terimler II: Savunma Gereçleri**, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.12, S.2, s.24-38.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2017), **Türkmen Türkçesinde İnternet Terminolojisi**, Uluslararası Türkmen Dili Araştırmaları Çalıştayı, 19-20 Ekim 2017, Ankara, Türkiye.
- Sağlık-Şahin, G. S., (2019), **Türkmen Türkçesinde “Kadın” ile İlgili Söz Varlığı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

- Sami, S., (2010), **Kamus-ı Türki**, (P. Yavusarslan, Dü.), Ankara: TDK Yayınları.
- Sami, Ş., (2022), **Kâmûs-ı Türkî**, (R. Gündoğdu ve E. F. Önal, Çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarı, C. (2018), **Türkmen Türkçesindeki Deyimlerin Tasnifi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Sarıhanov, M., (2002), **Türkmen Dili, Türkler**, C.19, s.840-844.
- Sarıyev, B., (1994), **Türkmen Sözleşiniñ Altın Sözlüğü** (Türkmence Konuşmanın Altın Sözlüğü), Aşgabat.
- Sarıyev, B., (1999), **Türkmenistan'da Alfabe Ve Bugünkü Gelişmeler**, Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasında Yansımaları Sempozyumu, Tam Metin Bildiri (s. 117-120), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Sarıyev, B., (2002), **Yeni Türkmen Edebiyatı, Türkler**, C.19, s.849-859.
- Sarıyev, B., (2013), **Türkmen Sözlükleri ve Sözlükçülüğü Üzerine Yapılan Araştırmalar Hakkında**, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C.2, S.1, s.150-165.
- Sarıyev, B., (2017), **Türkmen Türkçesi ve Kültürü Üzerine Makaleler: Dil-Folklor-Edebiyat**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sarıyev, B., (2017a), **Türkmen Kiril Alfabesi**, (10.01.2026), Ankara Üniversitesi Açık Ders Uygulaması, <https://acikders.ankara.edu.tr/course/section.php?id=22346>.
- Sarıyev, B., (2017b), **“Talyp-2017” Maksatnamasından: Türkmen Dilini Taze Öwrenmäge Başlayan Türk Talypalary Üçin Käbir Maslahatlar**, Ankara-Aşgabat: Ankara Üniversitesi DTCF, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yayını.
- Sarıyev, B., & Güder, N., (1998), **Türkmencenin Grameri (I - Fonetika: Ses Bilgisi)**, Ankara: Türk Dünyası Gençlerinin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Sarıyev, B., Nurmammedova, G., & Şimşek, C., (2019), **Türkçe-Türkmence, Türkmence-Türkçe Konuşma Kılavuzu (Geleşik Gollanmasy)**, Ankara.
- Sertkaya, O. F., (1988), **Abuşka Lugatı, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Seyitmıradov, S., & Garriyev, G., (1988), **Matematiki Terminleriñ, Düşünceleriñ ve Sözlemleriñ Rusça-Türkmence Sözlüğü** (Matematik Terimlerinin, Deyimlerinin, Cümlelerinin Rusça-Türkmence Sözlüğü), Aşgabat.
- Svensen, B., (2009), **A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making**, Cambridge: Cambridge University Press.

- Şahin, E., (2002), **Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları**, SOTA, Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, s.63-71.
- Şahin, S., (2021), **Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözcükler**, Ankara: Bengü Yayınları.
- Şimkoviç, P. (1899). **Praktičesoke Rukowodstwo Dlya Označomleniya s Nartčiem Türkmen Zakapiyskoy Oblasti** (Eki: Slowar Russko-Türkmeniskiy, Slowar Türkmeno-Russkiy), Aşgabat.
- Taçmıradov, T., & Çarıyev, M., (1967), **Türkmen Dilinin Orfoepiyası ve Gısgaça Orfoepik Sözlük** (Türkmençenin Telaffuzu ve Kısa Telaffuz Sözlüğü), Aşgabat.
- Taçmıradova, C., (1999), **Turkmen-English Dictionary** (Türkmençe- İngilizce Sözlük), Kensington (ABD).
- Taganova, M., Gılıcov, A., Sarıyev, B., & Yılmaz, E. (2023), **Türkmenistan'da Terim Çalışmaları**. A. İlker. Türk Dünyasında Terim Çalışmaları içinde (s.345-398), Ankara: TDK Yayınları.
- Taşagıl, A., (2023), **Eski Türk Tarihi**, İstanbul: Kronik Kitap.
- Tavkul, U., (2007), **Kültürel Etkileşim Açısından 12 Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı**, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.4, S.1, c.25-45.
- Tazegül, E., (2013), **Hayvanlarla İlgili Türkmen Atasözlerinin Söz Varlığı**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- TDK Türkçe Sözlük, (2023), **Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK Yazım Kılavuzu, (2023), **Yazım Kılavuzu** (27. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., & Eker, S. (1995), **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Ankara: Simurg Yayınları.
- Togan, Z. V., (1946), **Umumi Türk Tarihine Giriş. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, İstanbul: İsmail Akgün.
- Togan, Z. V., (1964), **Zemahşeri'nin Doğu Türkçesi ile Mukaddimetü'l-edeb'i**, Türkiyat Mecmuası, S.14, s.80-92.
- Topuzoğlu, T. R., (1997), **Halil b. Ahmed, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- TSSC Merkez İstatistik İdaresi, (1926), **Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar Primenitelno K Nujdam Gosudarstvennoy Statistiki TSSR** (TSSC Devlet

İstatistik İhtiyaçlarında Kullanmak üzere Rusça Türkmence Kısa Sözlük),
Aşgabat: TSSC Merkez İstatistik İdaresi.

Tuna, O. N., (1990), **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Turan, F., (2001), **Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati**, İstanbul: Bilimsel Akademik Yayınlar.

Uçman, A., (2010), **Şemseddin Sami, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.

Uçman, A., (2020), **Muallim Naci, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.

User, H. Ş., (2006), **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Uzman, M., (2017), **Sovyetler Birliği Döneminde Dil Politikası**, Liberal Düşünce Dergisi, C.22, S.88, s.41-56.

Ünsal, İ., & Ünsal, Z., (2014), **Türkiye Türkçesi-Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük**, Balıkesir: Alem Yayınları.

Vardar, B., (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vasilyev, Y., Kirişcioğlu, M. F. & Killi, G., (1996), **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuzarslan, P., (2004), **Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki'si**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.44, S.2, s.185-202.

Yavuzarslan, P., (2023), **Kamus-ı Türki (Şemseddin Sami)-Önsöz** (4. baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yelten, M., (2004), **François a Mesgnien Meninski, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H., (2021), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, M. S., (1972), **Turkoman-Dari (Rasekh Dictionary)** Türkmence-Dari Farsçası Sözlük, Kabil: Müessese-i İntişarat.

Yılmaz, E., (2016), **Mahtumkulu Eserlerinin Deyimler Sözlüğü (Türkiye Türkçesi - Türkmen Türkçesi)**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Yılmaz, E., (2017), **Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Yusifov, S., (2000), **Türkmen Diliniň Gısgaça Dialektologik Sözlügi Adlı Eserle Anadolu Ağzlarının Karşılaştırılması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Yüce, N., (1992), **Bedayü'l lugat, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.

Yüce, N., (2020), **Mukaddimetü'l-edeb, İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları.

Ekler

Ek-1: Makroyapı Düzeni Tarama Formu

FORM 1

TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN

MAKROYAPI DÜZENİ TARAMA FORMU

1. Sözlük Adı:	
2. Ön Bölümü Bilgileri:	
Giriş	Transkripsiyon listesi
Önsöz	Kullanım kılavuzu
İthaf	Baskıya özgü bilgiler
İçindekiler	Dilin tarihi
Kısaltma listesi	Diğer bilgiler (varsa)
Alfabe hakkında bilgi	
3. Gövde Bölümü Bilgileri:	
Alfabe(ler)	
Alfabetik sıra durumu	
Sayfa sayısı	
Sütun yapısı ve sayısı	
Toplam madde ve alt madde sayısı	
Alfabedeki harf sayısına göre madde sayısı dağılımı	
Diğer bilgiler (varsa)	
4. Ekler Bölümü Bilgileri:	
İlave açıklama	
İşaret fihristi	
Dile ait şiir, hikâye vs. örneği	
Dilin coğrafyasına ait harita	
Diğer ne varsa (ağırlık – uzunluk ölçü birimi, müzik işaretleri, askerî rütbe işaretleri, alfabe örnekleri vs.)	

Sözlük Adı Kısaltma Kodları:

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi: S-2016

Türkmen Diliniň Sözlügi: S-1962

Cilt Adı Kısaltma Kodları:

I tom A-Ž: 1

II tom K-Z: 2

Ek-2: Mikroyapı Düzeni Tarama Formu

FORM 2

TÜRKMEN TÜRKÇESİ AÇIKLAMALI SÖZLÜKLERİN

MİKROYAPI DÜZENİ TARAMA FORMU

1.	Sözlük Adı:
2.	Cilt No:
3.	Sayfa No:
4.	Madde Başı:
5.	Söyleyişi:
6.	Türkmen T. Anlamı:
7.	Türkiye T. Anlamı:
8.	Örnek Cümle ve Kaynağı:
9.	Madde İçi (Varsa):
9.1.	Madde İçi (1):
9.1.1.	Türkmen T. Anlamı:
9.1.2.	Türkiye T. Anlamı:
9.1.3.	Örnek Cümle ve Kaynağı:
9.2.	Madde İçi (2):
9.2.1.	Türkmen T. Anlamı:
9.2.2.	Türkiye T. Anlamı:
9.2.3.	Örnek Cümle ve Kaynağı:

Sözlük Adı Kısaltma Kodları:

Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi: S-2016

Türkmen Diliniň Sözlügi: S-1962

Cilt Adı Kısaltma Kodları:

I tom A-Ž: 1

II tom K-Z: 2

Ek-3:

(S-2016) Sözlüğünün A ile Başlayan Maddelerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı

A

A [a:] **I**, Türkmen alfabesinin birinci harfi.

A [a:] **II**, Eklendiği sözcüğün vurgulandığını göstermek için kullanılan ovnuk bölek. *Ýog-a, Köse, ol aýdýanyň-a bolmaz, derrew atlan!* (Görogly).

A **I**, Birine seslenildiğinde çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılan ünlem. – *A, gyz, doňup galaýana dälsiň! Näme öz-özün ýylgyryp dursuň? (Ş. Geldiýewa. –A gyz, joralaryňa garaşaweri!*

A **II**, *gepl.d.* Karşılıklı anlam ifade eden bağlayıcı. *Sen meniň kimdigimi myhmana tanatdyň, a myhmanyň kimdigini maňa tanatmadyň* (B. Kerbabaýew).

AB [a:p], *at, k.d.* Su. *Ab* kibi rowan gelur, *Ýaş* kibi dowan gider (Nesimi). *İçmegil, beýhuda aby, Yşkyň meýinden gana sen* (Talyby). *Ne derýadyr, ne ummandyr, ne abdyr? Katrasyndan içe bilmen, bu neder?* (Nejep oğlan).

ABA [ava], *at. 1. kön.s.* Baba. *Aljyran aýal ärine aba diýer* (Nakyl). **2.** Oğlana verilen ad.

ABADAN [avada:n], *syp. 1.* Her şey yerli yerinde, düzenli, tertipli. **Abadan ýurt** düzenli yer. *Narynj, turunj, leýmun, almalar, Bir abadan jaýa duşdum, ýaranlar* (Magtymguly). **2.** Rahat. *Il abat, men abat. 3. göç.m.* Çatışma olmadan, savaş olmadan, asude, barış, dinlenme. *Ülkämiz abadan bolsa ýañadan, Altyn-kümüş berer öňküden beter* (B. Kerbabaýew). **4.** Kıza verilen ad. **5.** Aşkabat şehrindeki bir ilçenin adı.

ABADANÇYLYK [avada:nçylyk], *at. 1.* Barışçılık, asudelik. *Hemmäniň gije-gündiz edýän pikiri-de abadançylykdyr* (B. Seýtäkow). **2.** Sağlık selamet, başarı. *Hemme uly-kiçibadançylykmydyr?* (B. Kerbabaýew). **3.** İyilik. *Henize çenli adamçylygyň, abadançylygyň gyrasynda görünmeýän Jepbara meňzeş adamlardan onuň tamasy şeýledi* (B. Kerbabaýew). **4.** Yerleştirmek, düzenlemek, çevre düzenlemesi. *Abadançylyk işleri.*

ABADANLAŞDYRMA [avada:nlaşdyrma], *iş ady.* Düzenleme durumu.

ABADANLAŞDYRMAK [avada:nlaşdyrmak], *işl.* Güzelleştirmek, düzenlemek, tımar etmek, yerleştirmek. *Obany abadanlaşdyrmakda bu zähmetsöýer adamlar uly işler bitirdi* (Edebiyat we sungat).

ABADANLAŞDYRMAKLYK [avada:nlaşdyrmaklyk], *iş ady.* Düzenlemek durumu.

ABADANLAŞDYRMAZLYK [avada:nlaşdyrmazlyk], *iş ady.* Düzenleme işini yerine getirmezlik.

ABADANLAŞDYRYLMAK [avada:nlaşdyrylmak], *işl.* Düzenlenmek, tertibe koyulmak, yerli yerine koyulmak. *Abadanlaşdyrylan ýaşayyş jaýy.*

ABADANLAŞMA [avada:nlaşma], *iş ady.* Tertipleşme durumu.

ABADANLAŞMAK [avada:nlaşmak], *işl. 1.* Düzenli görünüşe girmek, düzenli olmak. *Oba-şäherlerimiz ýyl-ýyldan abadanlaşýar. 2.* Rahatlık, dinlenmek, asude olmak. *Dünyäler abadanlaşdy, güzeran ýeňilleşip başlady* (T. Gurbanow).

ABADANLAŞMAKLYK [avada:nlaşmaklyk], *iş ady.* Düzenli olmak durumu.

ABADANLAŞMAZLYK [avada:nlaşmazlyk], *iş ady.* Asude, rahat, huzurlu olmazlık.

ABADANLAŞYBERMEK [avada:nlaşyvermek], *işl.* Rahat olmaya başlamak.

ABADANLAŞYŞ [avada:nlaşyş], *iş ady.* Rahat olma durumu.

ABADANLYK [avada:nlyk], *at, ser. Abadançylyk.* *Halkymyz asuda-abadanlyk ýoluny saýlap aldy.*

ABADRAK [a:va:dra:k], *syp.* Az çok düzenli. *Gap-gaçlaryň abadragyny saýlap goýuň.*

ABANDYRMAK [a:vannyrmak], *işl. 1.* Birinin bundan kurtulmasına izin vermek. *Birini üstüne abandyrmak. 2.* Asar gibi yapamak, asılıp kalmaya mecbur etmek.

ABANMA [a:vanma], *iş ady.* Asılma durumu.

ABANMAK [a:vanmak], *işl. 1.* Ayakta duran birinin veya bir şeyin üzerine eğilmek; kendisinden daha küçük bir şeyin üstünde heybetlenip durmak. *Señrikläp, abanyp duran gaýalar, Öňi- ardy, sagysoly Gürgeniň* (Magtymguly). *Ol gamçysyny howada gaharly gezdirip, onuň üstüne abandy* (G. Kulyýew). **2. göç.m.** Tedirgin olmak. *Abanyp gelen gara bulut gelşi ýaly hem geçip gitdi* (Edebiyat we sungat).

ABANMAKLYK [a:vanmaklyk], *iş ady.* Abanma durumu.

ABANMAZLYK [a:vanmazlyk], *iş ady.* Abanıp durmazlık; tedirgin olmazlık *Abanmasyn diýip atom belasy, Beýgelyär dynçlygyň beýik galasy* (Yodadan ýola)

ABANYŞ [a:vanyş], *iş ady.* Abanmak durumu.

ABANYŞMAK [a:vanyşmak], *işl. 1.* Çoklu abanmak. *Şonda olar ýaraly köpegiň üstüne abanyşyp durdular* (Edebiyat we sungat). **2.** Birkaç büyük şeyin kendilerinden küçük şeyin üstünde abanıp durmak. *Beýik dagyň kert gaýalary üstümüzden abanyşyp durdy.*

ABAT [a:va:t], *syp. 1. ser. Abadan.* *İki dünýäň abat bolsun!* (Alkyş sözi). **2.** Hasar olmayan, çatlak değil, bütün. *Eliň abat, aýagyň abat, işdäň sag, göwräň hiç bir adamyňkydan pes däl* (A. Durdyýew). **3.** Düzenli, tertipli, iyi organize edilmiş. *Köçelerimiz diýseň abat, görmäge göz gerek. 4.* Ölüm kalımsız, sağ salım. *Sürüdüki dowarlar gysdan abat çykypdyr* (Edebiyat we sungat). **5.** Kıza verilen ad.

ABATLAÝYŞ [a:va:tlaýyş], 1. iş ady. Düzenlemek durumu. 2. Kırık, arızalı eşyaların onarılmasını içeren bir iş durumu. *Düşen girdejinin hasabyna abatlaýyş, gurluşyk işleri geçirilýär* (Türkmenistan).

ABATLYK [a:va:tlýk], at. 1. Huzurluluk, asudelik, dinçlik. *Ýurt abatlygy uludan-kiçi hemmäniň ýürekde besleýän ilkinji arzuwydyr*. 2. Bütünlük, parçalanmış olmamak, yerli yerindelik. *Çäýnek-käseleriň abatlygy*.

ABAÝ [avaý], at. *Birine öfkeyle bağıрма, korkutma, tehdit, saldırma. Sorag gidýär dar türmede, Abaş-da bar, syýasat bar* (Ç. Aşyr).

Abaý etmek çekindirmek, korkutmak için saldırmak, heybetlenmek.

ABAÝ-SYÝASAT [avaý-syýa:sat], at. Kişiyi eymendirmek, çekindirmek maksadı ile yapılan hareket, heybet, hamle, saldırma. *Eger elden geler-gelmez her bir iş, Abaşu-syýasat düşmana ýagşy* (Zelili).

ABDAL [avda:l], at, kön.s. 1. Derviş, kalender. *Ner kibi bolgaý ýamanlarda gözi, Halk arasyn gezgeý abdal tek özi* (Döwletmämmet Azady). *Ahyr meni abdal eýlär, Seniň gözleriň, gözleriň* (Asly-Kerem). 2. Oğlana verilen ad.

ABLAK [avlak] I, syp. Kırmızı yüzlü, kırmızı beniz. *Aýjemałym ablak ýüzli marałym* (Kemine). *Ala gözli ablak Saýat, Saňa näm boldy, näm boldy?* (Seýdi).

ABLAK [avlak] II, at, kön.s. Ala, çapar (at hakkında). *Girmedi meýdana ýar, ablagyn segretmedi* (Gaýyby).

ABRAÝ [a:vyraý], at. Helal zahmet, yüksek insanlık, ata babanın iyi adına leke getirmeden şöhretini koruyup kazanılan hürmet, şan şöhret. *Yslam, dogrusy, payhasly ýigidi, oňadam okaýardy, ýoldaşlarynyň ýanynda abraýam yok däl di* (T. Gurbanow). **Abraýdan düşmek ser. Abraýy gacmak.** *Onuň abraýdan düşüp, masgara bolasy gelenok.* **Abraýa eýe bolmak** iyi ada sahip olmak, hürmet kazanmak, kadirli kıymetli olmak. *Abraý tapmajagyny bilmän telbemi ol?* (Görogly). **Abraýy gacmak** hürmetten mahrum olmak, güvenden kaçmak, ilin gözünden düşmek. **Abraýyny dökmek ser. Abraýyny gacymak** birinin hürmetini kaçırmak, amacından şüphe duymak.

ABRAÝLAMA [a:vyraýlama], iş ady. Saygı göstermek durumu.

ABRAÝLAMAK [a:vyraýlamak], işl.,gepl.d. Herhangi bir törenin, kutlamanın şöhretli geçmesine yardım etmek. *Sen toýa goşant edip abraýlaýdyň, bolmasa kyn ýagdaýda galardy.*

ABRAÝLAMAKLYK [a:vyraýlamaklyk], iş ady. Kutlamaya yardım etme durumu.

ABRAÝLAMAZLYK [a:vyraýlamazlyk], iş ady. Kutlamaya sahip çıkmazlık.

ABRAÝLAÝYŞ [a:vyraýlaýyş], iş ady. Kutlama durumu.

ABRAÝLY [a:vyraýly], syp. Saygı gören, hürmete münasip, saygısını muhafaza eden, hürmetli, insanlığın en yukarı derecesine sahip olan. *Abraýly adam.*

Orazsoltan, menem-ä siziň abraýly ýeriňize şarikdirin (H. Derýaýew).

ABRAÝLYLYK [a:vyraýlylyk], at. Onurluluk, saygı duyulması, hürmete layık olma.

ABRAÝLYRAK [a:vyraýlyra:k], syp., hal. Belli derecede hürmetli.

ABRAÝSYZ [a:vyraýsyz], syp. Hürmeti olmayan, il içinde hürmet görmeyen, sayılmayan, hürmetten düşen. *Abraýsyz adam.*

ABŞANAKLAMA [avşanaklama], iş ady. Ayrık yürüme durumu.

ABŞANAKLAMAK [avşanaklamak], işl. Bacaklar hafifçe ayrıık olarak yürümek, adımını geniş açıp yürümek. *Şatyr beg ayaklanmadyk köşek ýaly, abşanaklap, onuň zyndan ylgady* (G. Kulyýew).

ABŞANAKLAMAKLYK [avşanaklamaklyk], iş ady. Ayrık yürümeklik.

ABŞANAKLAMAZLYK [avşanaklamazlyk], iş ady. Ayrık yürümezlik.

ABŞANAKLAŞMAK [avşanaklaşmak], işl. Birkaç kişi olup ayrıık yürümek.

ABŞANAKLAÝYŞ [avşanalaýyş], iş ady. Ayrık yürüyüş.

ABŞARMA [avşarma], iş ady. Ayrık yürüme.

ABŞARMAK [avşarmak], işl. Ayaklarının arasını geniş açıp durmak. *Ýañyrak botlan düýe köşegini ysrganyp abşaryp dur* (B. Kerbabaýew).

ABŞARMAKLYK [avşarmaklyk], iş ady. Ayaklarının arasını geniş açmaklık.

ABŞARTMAK [avşartmaklyk], işl. Ayaklarının arasını genişçe açıp durmak.

ABŞARYLMAK [avşarylmak], işl. Ayaklarının arasını genişçe açıp durdurulmak. *Başlygyň nazary özüne düşende, ammarçy oturgyyna sygman abşarylyp oturan ýerinden söze goşuldy* (G. Gurbansähedow).

ABŞARYŞ [avşaryş], iş ady. Ayaklarını geniş açış.

ABŞARYŞMAK [avşaryşmak], işl. Çok olup çoklukla ayak açmak.

ABTAP [a:pta:p], at, k.d. Güneşin değdiği yer, güneşli yer, afitap. *Äleme dessan edip, abtaba serdi meni* (Magtymguly).

ABUNA [abu:no], at. Gündelik, dönemlik matbuat neşirlerine yazılma, abone.

Abuna ýazylmak gündelik matbuat neşirlerine yazılmak. *Sizde abuna ýazylmak işi nähili alnyp barylýar?*

ABUNAÇY [abu:noçy], at. Gündelik matbuata yazılan kişi.

ABY-HAÝÝAT [a:by-haýýa:t], at, k.d. 1. Yaşayış, dirilik suyu (kadimden gelen düşüncelere göre bu sudan içen insan edebî yaşarmış). *Ölüm bolmaz aby-haýýat içene, Lebiň sorup, inçe bidden guçana* (Aşyky).

2. göç.m. Sevgili. *Dök etekden daşyňy, aby-haýýatym, gitmegil, Bizi bu gamda goýup, nurbat-amanym, gitmegil* (Talyby).

ABY-KÖWSER [a:by-köwsör], *at, k.d.* 1. Cennet çeşmesinin suyu. *Akar uçmah içinde aby-köwser* (Nesimi). 2. göç.m. Çok tatlı, şirin. *Aby-köwser narydan, Boldum men aman, farsyýa* (Mollanepes). *Lebiň aby-köwserdir, ýüzüň aý bile gün dek, Kast edip jan almaga, degme zynhary, dilber* (Zelili).

ABYNY-TABYNY [a:vyny-ta:vyny]: **aby- tabyn almak (bilmek)** bir şeyin yönünü, tılsımını öğrenmek, nasıl iş göreceğini, işin çeşidini ele almak, öğrenmek, durumunu bilmek.

ABY-ROWAN [a:bu-rowa:n], *at, k.d.* 1. Akar, akmakta olan su. 2. göç.m. Gözyaşı. *Akdy gözümden aby-rowanym* (Saýatly – Hemra). *Hasratynda sahypjemal ýarymyň, Akar eşkim, aby-rowandyr meniň* (Zelili).

ABYRSYZ [a:vyrsyz], *syp.* Çok, sınırsız. *Abysyz köp zähmet çekmek.*

ABYR-ZABYR [avyr-zavyr], *at.* Korkutmak, çekindirmek için birine gösterilen heybet. *Magtymguly Abdylmejitiň hanyň abyr-zabyryna ähmiýet bermedi* (G. Kulyýew).

Abyr-zabyr etmek çekindirmek için emir verici şekilde birine bir şeyler demek. *Abyr-zabyr edip durmasaň, käbir adam diýeniňi hem etjek däl.*

ABY-ZEMZEM [a:by-zemzem], *at, k.d.* Kabe'deki Zemzem çeşmesinin suyu. *Aby-zemzem suwy, çeşme- bulagy, Amanmyka gözelleriň awlagy* (Magrupy).

ABY-ZÜLAL [a:by-züla:l], *at, k.d.* Duru, temiz su. *Ne şekerden damgan aby-zülal sen?* (Mollanepes). *Bagtym gaflat içre oýanmaz, ganmaz, Lebi şeker, aby-zülalym bardyr* (Zelili).

ABZAL [avza:l], *at.* Alet. *Aman gerek abzallary aldy.*

ABZALLAŞDYRMA [avza:llaşdyрма], *iş ady.* Onarma.

ABZALLAŞDYRMAK [avza:llaşdyrmak], *işl.* Gerekli aletlerle onarmak.

ABZALLAŞDYRMAKLYK [avza:llaşdyrmaklyk], *iş ady.* Onarmaklık.

ABZALLAŞDYRMAZLYK [avza:llaşdyrmazlyk], *iş ady.* Onarmazlık.

ABZALLAŞDYRTMAK [avza:llaşdyrtmak], *işl.* Onarttırmak.

ABZALLAŞDYRYBERMEK [avza:llaşdyryvermek], *işl.* Onarmaya girişmek.

ABZALLAŞDYRYLMAK [avza:llaşdyrylmak], *işl.* Onarma işine maruz kalmak. *Mekdebiň oňat abzallaşdyrylan edebiýat otagy bar.*

ABZALLAŞDYRYŞ [avza:llaşdyryş], *iş ady.*

Onarış.

AÇ [a:ç] **I**, *syp.* Aç. *Ajyň aňy bolmaz* (Nakyl). **Aç**

towuk düýşünde dary görer (Nakyl). 2. Garip, fakir fukara. *Açda algyň, bege bergiň bolmasyn. Iş müşgildir, aňlamaza duş gelse* (Magtymguly).

Aç eşege yük ağır, ağırlığı gereğinden fazla. Aç ölmek çok zayıf olmak, güçten düşmek. *Ajygan ölmez, alňasan öler* (Nakyl).

AÇ [a:ç] **II**, *at, kön.s.* Filin dişi, filin kemiği.

AÇ-AÇAN [aç-aça:n], *syp.* Apaçık, aydın, doğru, ayan beyan.

AÇ-AÇANLYK [aç-aça:nlyk], *at.* Ayanlık durumu. *Dostlukly döwletleriň baştutanlarynyň duşuşygy özüniň aç-açanlygy we ýürekdeşligi bilen ýatda galar...* (Türkmenistan).

AÇ-AÇANRAK [aç-aça:nyra:k], *syp.* Yarım yamalak açık, tam açık değil. *Aç-açanrak gürleşmek. Aç-açanrak hereket etmek.*

AÇALAK-ÝUMALAK [açalak-ýumolak]: **gözünü açalak-ýumalak etmek** yani uykudan kalkmış gibi gözlerini bir açıp bir yummak.

AÇAR, *at.* 1. Anahtar. 2. Vidaları vb. sıkamak için kullanılan alet. *Ata, on ýedilik açaryň barmy?* 3. göç.m. Bir şeyin önünü açmak, ele almak, bir şeye ulaşmak için kullanılan yol, tılsım. *Kitap ylymlaryň açarydyr.*

AÇDYRMAK [aşdyrmak], *işl.* Açtırmak. *Dükany açdyrmak. Gulpy açdyrmak. Böwedi açdyrmak. Sahnany açdyrmak.*

AÇGÖZ [a:çgöz], *syp.* Açgözlü.

AÇGÖZLÜK [a:çgözlük], *at.* Açgözlük.

AÇGÖZLÜLİK [a:çgözlülük], *at, ser.* Açgözlük.

AÇ-HOR [a:ç-ho:r], *syp.* muhtaç, açlıktan eziyet çeken.

AÇLYK [a:şlyk], *at.* 1. Açlık. 2. Yetersizlik, kuraklık neticesinde kıtlık. *Dokluk nâme diydirmez, açlyk nâme iydirmez* (Nakyl). *Uruş ýyllaryň çagalary açlyk belasyndan habarlydyrlar.*

AÇMA, *iş ady.* Açma.

AÇMAK, *işl.* 1. Açmak. *Penjiräni açmak.* 2. Kilitlenebilir şeylerin kulpunu vb. ayırmak. *Ol gulpy aýryp, gapyny açdy.* 3. İnce bir şeyi yayıp koymak, sermek. *Saçagy yazmak.* 4. Sohbeta başlamak, konuşmaya başlamak. *Biz gapyň agzynda öz aramyzda jedel açmalyň* (B. Kerbabaýew). 5. Arazileri özelleştirmek. *Boz ýerleri açýarlar* (Edebiyat we sungat). 6. Birinin başındaki, ağzındaki şeyi vb. kaldırmak, yavaşça çekmek. *Ýigit iki eli bilen gelniň ýüzünü açdy.* 7. Açık deyip ilan etmek, başlamak. *Müdür ýygnagy açýar.* 8. Bir süre saklanan bir şeyin üstündeki örtüsünü ayırmak, üstünü açmak. *Ýere gömlen kâşiriň üstini açyp gördüler.* 9. Aşkar etmek, malum etmek, yüze çıkarmak. *Öz syryny özi açdy.* 10. Karmaşık şeyi çözmek. *Ol düwünçeği açdy.* 11. Zarf fiilin ekini kabul eden açmak fiilinden sonra *bermek, görmek, bilmek* gibi yardımcı fiiller gelip yeni anlam kazanan türemiş fiiller yapılır: **Açyp barmak** gidip vararak açmayı devam etmek. **Açyp bermek** başka birisi için açmak işini kendisi yapmak, kendisi yerine getirmek. *Ýaş ýigit ýaşy segsenden agan oraşan aýala*

öýüň gapysyny açyp berdi. **Açyp bilmek** açmayı başarmak, açmanın üstesinden gelmek. **Açyp görkezmek** yüze çıkarmak, aydın etmek, açıklamak. *Edebiyatçy alym Magtymgula bagyşlanan kitabynda şahyryň çeper diliniň täsinligini açyp görkezdi.* **Açyp görmek** kapalı şeyin ağzını açıp içindekini gözü ile görmek. *Bukjany açyp görmek.* **12.** Çoğu adın arkasından gelip birleşik fiil yapar: **Söz açmak** sohbe başlamak, konuşmaya başlamak. *Etrap häkimliginiň wekili pagtaçylykdan söz açdy.* **Üstüni açmak** ayan etmek, aşikar etmek, yüze çıkarmak. *Jenayatyň üstüni açmak.* **Ýer açmak** önce ekin ekilmemiş yerden tarım için yerleri hazırlamak.

Göwün açmak ser. **Göwün.** *Göwün açmak islegi “Ylham” seýilgähine gezelenje gitmegime sebäp boldy.* **Gözünü açyp göreni** bütün ömründe olacakları gösteren. *Atamyň gözünü açyp göreni horluk bolupdyr.*

AÇMAKLYK, iş ady. Açmak durumu.

AÇMAZLYK, iş ady. Açmazlık. *Ol bada-bat gapyny açmady.*

AÇMAŇYZ [a:çmaňyz], syp. **1.** Tok değil, içi dolmamış. *Çabga ýaly eňýän açmaňyz gyzyl bugdaýlar aýaklarynyň töwereklerine paýrap düşdi* (B. Kerbabaýew). **2.** göç.m. İhsiz, ne görse yalvarıp varan, karnı doymayan, zavallı kişi. *Açmaňyz adam.*

AÇMAZ, at, küşt. Küşt oyununda bir tılsım. **AÇYBERMEK** [ačyvermek], işl. Açıvermek. **AÇYGRAK** [ačyğra:k], syp. **1.** Açığa yakın; biraz açık, azıcık açık. *Gapyny doly ýapma-da, ačygrak goý.* **Açygrak yer.** **2.** Koyu, tok olmayan renk. *Güljanyň köýneginiň reňki ačygrakdy.*

AÇYK, syp. **1.** Kapalı olmayan, bağlı değil. *Seniň üçin hemişe gapymyz ačykdyr.* **2.** Duru, bulutsuz, kirli olmayan. *Güýzüň ačyk günleriniň biridi.* **3.** Belli, apaçık, aydın, kesin. *Açyk bir zat diýmäýin.* **4.** Göz önü, çevresi açık, boş. *Olar tokaýyň içindäki ačyk ýere çykdylar* (Edebiyat we sungat). **5.** Arası mesafeli yerleşen, uzak, yakın olmayan. *Çukuryň arasyny ačyk gazdy.* **6.** Gizli değil. *Gelen adam ačyk gelyardı ahyry* (B. Seýtäkow). **7.** Örtülü olmayan, yalın. *Ol aýak ýalaň, baş ačyk ylgap barýar.* **8.** Açık, kesin siyaseti yürütmek. *Ačyk gapylar syýasaty.* **9.** göç.m. Tutuk olmayan, temiz, sevgili. *Onuň ýüzi mähirlidi, ačykdy.*

AÇYK-AÝDYŇ [ačyğ-a:ýdyň], syp., göç.m. Açık, aydın, aşikar. *Näme işlejegem bolsaň, pikiriňi ačyk-aýdyň etmeli-dä.*

AÇYKDAN-AÇYK, syp. Açıktan açığa, dosdoğru, doğrudan doğruya, aydın. *Ačykdan-ačyk aýtmak.*

AÇYKLYK, at. **1.** Giden geniş yer, tekizlik, boşluk.

Ýol gündogara sowlup, ačyklyga çykdy. **2.** Yüreği saflık, kalbi temizlik, saflık. *Ol goly ačyklyk bilen myhmanlary kabul etdi.* **3.** Kapalı değıllik. *Gapynyň ačyklygy hem gowy zat.* **4.** Havanın bulutsuzluğu, cansızlığı. *Howanyň ačyklygy göwnüňe teselli berýär.*

5. Şeffaflık, açıklık. Aýanlyk, aşgärlik, aç-açanlyk. *Ynsanperwerlik, ačyklyk, din erkinligi, beýleki halklaryň medeniýetine sarpa goýmak ýaly ýörelgeler türkmen*

häsiýetiniň esasyny düzýär (Gurbanguly Berdimuhamedow, Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söymek bagtdyr).

AÇYLGANLYK [ačylğanlyk], at. Havanın bulutsuzluğu, yağışsızlığı, nemliliği. *Ačylganlygyň*

öz janyňa nähili gowy ýaraýandygyny ol duýýardy.

AÇYLMAK, işl. **1.** Kapalı olan şeylerin kulpunu vb. açma durumu. *Tamyň gapysy ačyldy.* **2.** Etrafa yayılmak. *Şemala depderiň sahypalary ačylyp gitdi.* **3.** Sohbe başlamak. *Şygyrdan söz ačyldy.* **4.** Sahiplendirilmek (ekilmeyen yer hakkında). *Täze-täze ýerler ačylyar.* **5.** Baştaki örtü, ağızdaki örtü, yüzdeki peçe vb. yavaşça ayrılmak. **6.** Başlanmak, açık denilip ilan edilmek (toplantı hakkında). *Ýygnak ir bilen ačyldy.* **7.** Bağlı, düğümlü şeyi çözmek. *Toýpaý berlen düwünçek hem ačyldy.* **8.** yaygın hala geçmek, açılmak (çiçek hakkında). *Bahar geldi, gül ačyldy, Meniň gülüm ačylmazmy?* (Şasenem – Garp). **9.** göç.m. Keyfi yerinde olmak, keyfi bol olmak. *Çay degen wagty käwagt ačylyp, gürrüň ediläýmesem bar* (H. Garabaýew).

AÇYLYŞMAK, işl. **1.** Az az açılmak, arka arkaya açılmak, açılıp dönmek. *Ýagşa otlaryň ýüzi ýuwlup, dürli güller ačylyşypdy.* **2.** Ayrılışmak, birbirinden uzaklaşmak, aileyi bozmak. **3.** Havanın cansız dumansız olmaya başlaması, az az durulması, temizlenmesi. *Ýagan ýagmyrdan soň howa ačylyşdy we läbikli suwlar durlandy.* **4.** Yavaş yavaş iyileşmek, kendine gelmek, ilgilenmek. *Ol indi dümewden ačylyşdy.* **5.** Bir şeyin epriyen yerini açmak, açık duruma getirmek. *Ýygyrdy ýazylan köýnek. Buýrasy ačylyşan telpek.* **6.** göç.m. Keyfi azdan çok olmak, keyfi yerinde olmaya başlamak. *Elkyssa, Elbent baqşy bu sözüni tamam edip, Sona gelnäň ačylyşmagyna garaşdy* (Nejep oğlan). **7.** Ortaya çıkan davanın tarafını belli etmek, onu çözmek. *Goňşyňyz bilen ýer dawaňyz bar ýalydy-la, ačylyşyp bildiňizmi?*

AÇYM, at. Istarda bir havın etrafına sarılmış bir dokuma kumaşın örgüsünün bir ilmeği.

AÇYNMAK, işl. **1.** Kendin için açmak. *Ol dagyň eteginden ekin ýer ačyndy.* **2.** Üstündeki kapağı ayırmak.

AÇYŞ I, iş ady. Açış.

AÇYŞ II, at. Düşünüp buluş, yeni bir şeyi yaradış. *Ylmy ačyşlar.*

AÇYŞDYRMAK, işl. Arka arkaya açmak, bir yanından açıp çıkmak, bir yan ucundan açmak. *Garry kitabyň içini ačyşdyryp gördi, ýüzüne syldy* (N. Saryhanow).

AÇYŞMAK, işl. **1.** Açmaya yardım etmek. *Ol ejesine körek ačyşdy.* **2.** Birçok olup birlikte açmak. *Oglanlar ýapyk penjireleri ačyşyp ýör.*

AÇ-ÝALAŇAÇ [a:ç-ýalaňaç], syp. Aç ve muhtaç, garip kalan (kişi hakkında). *Aç-ýalaňaç ýetim-ýesirleri ýok.*

ADA [a:da], at. Ada.

ADAGLAMA [a:dağlama], iş ady. Oğlanı ve kızı gençliğinden birbirine sözleme geleneği; gelecekteki gelin olma durumunu belirleme geleneği; söylemek

durumu.

ADAGLAMAK [a:dağlamak], *işl.* Oğlanı ve kızı gençliğinden birbirine sözlemek. *Men seni patyşanyň gyzyna adaglap, ondan ähtnama alandyryn* (Şasenem – Garyp).

ADAGLAMAKLYK [a:dağlamaklyk], *iş ady.* Sözlemek durumu.

ADAGLANMAK [a:dağlanmak], *işl.* Sözlü olmak.

ADAGLAÝYŞ [a:dağlaýyş], *iş ady.* Sözlemek durumu.

ADAGLY [a:dağly], *symp. köns.* Sözlemek geleneği ile gelecekte birbiriyle evlenecek olmasının bilinmesi, birbirine sözlenmek. *Adagly etmek. Adaglysyna bermek. Seniň başdan adaglyň men! Kän gepletme mundan aňry!* (K. Gurbannepesow).

ADAGLYLYK [a:dağlylyk], *at.* Sözlenme durumunda olmaklık.

ADAJA [a:daja], *symp.* 1. Yavaş, ağır. *Adaja şemal öwüsýärdi* (T. Gurbanow). *Sag kenaryň sümmülleri şemala adaja tolkun atyp, birgeňsi sary deňzi ýada salýar* (Türkmenistan). 2. sazç. Sesten, yavaş ses ile.

ADAJYK [a:dajyk], *symp., ser.* **Adaja** 1. *Bulutsyz howada adajyk öwüsgin bardy.*

ADAK [a:dak], *at, gepl.d.* Taşkın zamanında nehir kenarlarının su basan yerleri ya da nehirkollarının arasında kalan küçükçük adacık.

ADAK, *at, köns.* Ayak.

Adak araba çocukların yürümeye alıştığı zamanda yürümeyi öğrenmek için sürdüğü araba.

ADALAT [ada:lat], *at.* Adalet.

ADALATLY [ada:latly], *symp.* 1. Adaletli. 2. Doğru, dürüst, talebe layık.

ADALATLYLYK [ada:latlylyk], *at.* Adaletli olmaklık. *Dostluk, doganlyk, agzybirlik, adalatlylyk, parahatçylyk ýoly bilen ýöräp, Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistany kuwwatly, beýik döwlete öwürmekde mähriban halkyma bil baglaýaryn* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr).

ADALATSYZ [ada:lassyz], *symp.* 1. Adaletten yana olmayan, adil olmayan, gerçeğe uygun hareket etmeyen. *Ol özüne ýöňkelyän aýbyň ada- latsyzdygyny, ýüreginiň kireňsizdigini öz-özüne subut etjek bolýar* (N. Jumaýew). 2. Doğrucu olmayan, gerçekçi olmayan.

ADALATSYZLYK [ada:lassyzlyk], *at.* Adaletli olmazlık, adaletle dayanmazlık.

ADALGA [a:dağla], *at.* Bilimde, teknolojide, sanatta, edebiyatta vb. bir şeyin veya kavramın adı olarak kullanılan, genellikle tek bir anlam taşıyan bir kelime veya kelime öbeği, terim.

ADALYK [a:dalyk], *at, geogr.* Adalık, takımadalar

ADAM [a:dam], *at.* 1. Düşünme ve muhakeme yeteneğine sahip olan, aynı zamanda icat etme, yaratma ve bunları hayatta kullanma yeteneğine sahip

kişi. 2. Toplumun üyesi, şahsiyet, kişilerden biri, birey, kişi. *Älem içre adam gezmez, at gezer* (Nakyl). *Dag daga duşmaz, adam adama duşar* (Nakyl). *Adam bar, müň tümen ýýdirseň azdyr, Bardyr adam, iýen nanyna degmez* (Magtymguly). 3. Eş, er (kök söze birinci, ikinci ve üçüncü şahıs ekleri eklenir ve birinci ve ikinci şahıs gösteren -im, -iň, -iň, -im eklerindeki dar ünlü uzun söylenir).

Adam başy daşdan gaty insanlık her şeye karşı dayanıklıdır. *Adam başy daşdan gaty diýleni. Biziň görmedigimiz gördedir* (Edebiyat we sungat). **Adam bolmak** 1) Adam olmak, kemala gelmek, büyümek, yetişmek, kendi başını kurtarmak. *Ýeri, goýsana, namartaý, ogluň elmydam şu bolşuna bolup gidesi ýok-la, gelin alyp berenimizden soň, eklenç başyna düşenini biler, adam bolar* (A. Durdyýew). 2) insan onurunu korumak. *Ol-a asyl adam bolayıpydyr*. 3) sağlıksız durumdan, helak olmaktan kurtulmak, yaşamaya devam etmek. *Biz, ony adam bolar öýtmändik* (B. Pürliýew). **Adam etmek** Adam etmek, kemala getirmek, oluşturmak, yetiştirmek, terbiyelemek. *Adam etjek bolsaňyz, terbiye bermek gerek. Adam sanyna goşulmak (girmek)* terbiyeli adama dönüşmek. *Menem adam sanyna goşuldym* (T. Taganow). **Adam saýmazlyk** Adam saymazlık, adam hesap etmezlik. *Ýelliniň ony adam saýman aýdan sözi Wüşi keliň gaharynyň önündäki böwedini böwürdi* (A. Gowşudow). **Adam taňryly** Kişiyi yüce tutan kişi, korkan birini görünce itaat eden, tereddüt etmeyen birini görünce davranışlarını değiştiren utangaç insan. *Beýle adam taňryly bolmazlar* (Edebiyat we sungat). **Adam ýaly** Adam gibi, adama mahsus olan yüce insanîyetlik özelliklerini kendinde toplayan, edepli (adam hakkında). *Sen bir adam ýaly gürlenseň!*

ADAMÇA [a:damça], *at.* Bir çocuk kukla oyunundaki damadın adı.

ADAMÇY [a:damçy], *symp.* İnsanı tepen, dişleyen, kovalayan (mal hakkında).

ADAMÇYLYK [a:damçylyk], *at.* 1. ser.

Adamkärçilik. 2. İnsana mahsus yüce hasiyetlilik. *Onuň adamçylygy yokarydyr.*

ADAMÇYLYKLY [a:damçylykly], *symp., ser.*

Adamkärçilikli.

ADAM-GARA [a:dam-ğara], *at.* İnsan ve diğer canlı yaratıklar. *Öýüň golaýynda adam- gara yokdy. Daşarda adam-gara görnenok.*

ADAMHOR [a:damho:r], *symp.* 1. İnsan etini yiyen. 2. *göç.m.* İnsanı çok hor gören, kötü duruma düşüren, kan emici, merhametsiz, ezen. *Niçik düşdüň adamhoryň goluna* (Saýatly – Hemra).

ADAMHORLYK [a:damho:rluk], *at.* 1. İnsan etini yemeklik. 2. İnsanın canına kast edicilik, kan emicilik, merhametsizlik.

ADAMJYK [a:damjyk], *at.* Küçükçük adam (çoğu durumda aşağılayıcı, küçük görücü tonda kullanılır).

ADAMKÄRÇİLİK [a:damkä:rçilik], *at.* İnsana mahsus olan iyi huy, merhametlilik, insanîyetlik. *Şonuň*

üçin ol dostunyň şol adamkärçiligini, oňa bolan minnetdarlygyny hiç unudyp bilmeýärdi (B. Kerbabaýew).

Adamkärçilik etmek İnsaniyetlik ile hareket etmek, insaniyetlikli olmak. *Sen adamkärçilik etdiň* (N. Baýramow).

ADAMKÄRÇILIKLI [a:damkä:rçilikli], *syp.* İnsana mahsus olan iyi, güzel, yüce hasiyetli, insaniyetli, merhametli kişi. *Adamkärçilikli ynsan.*

ADAMKÄRÇILIKSIZ [a:damkä:rçiliksiz], *syp.* Yaramaz nitelikli, insaniyetliği düşük, merhametsiz kişi. *Adamkärçiliksiz bolmagy hiç wagt oňlan tapmarsyňyz.*

ADAMLY [a:damly], *syp.* 1. Kalabalık yer. *Juwazçynyň tamynyň öňi adamlydy.* 2. Çevresi insanla dolu olan, destekçisi çok olan. *Ýany adamly goja ädimini barha çaltlandyryýady. Onuň daşy mydama adamlydy.*

ADAMLYK [a:damlyk], 1. *at.* Adamlık, insana mahsus olan nitelik, gerçek insaniyetlik. *Çynadama her wagt adamlyk derkar* (Magtymguly). *Men adam bolmaly, Adamlyk bolsa – Diňe Wepa bilen Mertlige bagly* (K. Gurbannepesow). 2. *syp.* Sayıların arkasından gelip bir veya birkaç adama niyetlenen diye anlamı taşıyan söz. *Üç adamlyk nahar.* 3. *zergärç.s.* Gelinin yüksek kaküllerinin iki yanına düşen takılarının insan şeklindeki büyük kısmına verilen adı.

ADAMPISINT [a:dampisint], *syp.* İnsan kısmı. İnsana benzeyen.

ADAMSÖYÜJILIK [a:damsöyüjülük], *at.* Bir insana hürmet etmek, insan onuruna saygı duymak, sevmek. *Adamsöyüjilik duýgusy.*

ADAMSÖYÜJILIKLI [a:damsöyüjülüklü], *syp.* İnsanseverliği olan kişi.

ADAMSYZ [a:damsyz], *syp.* Kimsenin olmadığı yer, ıssız. *Ony adamsyz, çöl-beýewana äkidip taşlady* ("Türkmen halk erkekleri").

ADAMSYZLYK [a:damsyzlyk], *at.* Kimse olmaması, ıssızlık. *Köçäniň adamsyzlygy ony geň galdyrdy.*

ADAMSYZRAK [adamsyzra:k], *syp.* Belli bir derecede kimsesiz, insanın az olması. *Adamsyzrak ýer.*

ADAMZAT [a:damza:t], *at.* İnsaniyet, insanlar, insan nesli.

ADAŞMAK [a:daşmak] **I**, *işl., kön.s., ser. Azaşmak.* *Ýoldan adaşyp gitmesin, Ýary-talapkärim kany?* (Andalyp). *Arzyruma gitdigimde adaşdym* (Asly – Kerem).

ADAŞMAK [a:daşmak] **II**, *gepl.d.* Bir çocuk oyununda müttefikleri bölmek için çiftler halinde birbirlerine isimler ve takma adlar takmak.

ADAT [a:dat], *at.* 1. Âdet, gelenek görenek. 2. Öğrenilen kaideler. *Bu ne adatdyr, eý türki perizat, Gamyňdan bolmadym bir lahza azat* (Nesimi).

ADATÇA [a:datça], *hal.* Her zaman olduğu gibi, ilke değişmediği için çoğu zaman. *Adatça, tolkun deňizde, derýada bolýar* (Ş. Borjakow).

ADATDA [a:datda], *ser. Adatça.* *Adatda, öz gyzy hakynda edilyän gürrüňleriň köpüsinden ata bihabar bolýar* (B. Seýtakow).

ADATDAKY [a:datda:ky], *syp.* Her zamanki, önceki. *Ýagyş ýuwan ýapraklar adatdakysy ýaly göwnüni göterýärdi.*

Adatdan daşary ayrıca, her zamankinden farklı, etkili; ender rastlanan. *Adatdan daşary hadysa. Onuň tymsallary, meňzermeleri adatdan daşary çeper çykýady* (B. Kerbabaýew).

ADATKY [a:datky], *ser. Adatdaky.* *Adatky endigin çykarar ýatdan, Poslar oň piliniň gumhanasy- da* (I. Nuryýew).

ADATLANDYRMA [a:datlannyrma], *iş ady.* Âdet haline getirme durumu.

ADATLANDYRMAK [a:datlannyrmak], *işl.* Birinin bir şeyi ya da durumu başka birine âdet ettirmesi. *Okuwçylary zähmeti söýmäge adatlandyrmak zerur terbiýeçilik işdir.*

ADATLANDYRYLMAK [a:datlannyrlymak], *işl.* Âdet ettirilmek, alışkanlık hâline getirilmek. *Çeperçilik mekdeplerinde çagalar irgözinden sungata adatlan- dyrylýar.*

ADATLANDYRYŞ [a:datlannyrş], *iş ady.* Âdetlendirmek durumu.

ADATLANMAK [a:datlanmak], *işl.* Bir şeyi âdet edinmek, bir şeyi alışkanlık edinmek. *Pil sapyna adatlanan eller ýarag tutmasyny bilmeýärdi* (B. Kerbabaýew).

ADATLANMAKLYK [a:datlanmaklyk], *iş ady.* Âdetlenmek durumu.

ADATLANYŞ [a:datlanyş], *iş ady.* Âdetlenmek durumu.

ADATY [a:daty], *syp.* Her zamanki gibi olup duran, her zaman rastlanan, aktarılan. *Bu gün adaty günlerden diýseň üýtgeşikdi, şagalaňdy, şowhundy* (Edebiyat we sungat).

ADATYLYK [a:datylyk], *at.* Her zamankilik, eski durumda olmaklık.

ADWOKAT [advaka:t], *at, hukuk.* Avukat.

ADWOKATURA [advakatur:a], *at, hukuk.* Baro. *Adwokatura raýat jemgyýetiniň hukuk instituty bolup durýan we döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň ulgamyna girmeyän, adwokatlaryň adwokatlyk işini amala aşyrmak maksady bilen döredilen we öz-özünü dolandyrmak ýörelgelerine eýerýän professional birleşigidir* (Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda Türkmenistanyň kanunynyň 1-nji maddasy).

ADY [a:dy:]: **ady sanlar** bütün sayılar, âdeti sayılar **ADYGYS** [a:dyğys], *iş ady.* Ünlü olma durumu. **ADYKMA** [a:dykma], *iş ady.* Ünlenmek durumu. **ADYKMAK** [a:dykmak], *işl.* Adı, şan şöhreti il içine yayılan, ün ile dolan. *Bu sözler diňe bir adygan şahyrlar üçin aýdylmady* (Edebiyat we sungat).

ADYKMAKLYK [a:dykmaklyk], *iş ady.* Ünlenmek durumu.

ADYKMAZLYK [a:dykmazlyk], *iş ady.* Adı sanı olmazlık, ünü yayılmamışlık.

ADYL, *syp.* Adil, Adaleti kollayan. *Bedewni tanymaz har bakan harban, Jomardy il tanar, adyly diwan* (Magtymguly). *Sähel zada gyzyt, egrilik etmek, Ýurt eýesi adyl hana ýaraşmaz* (Baýly şahyr).

ADYLLYK, *at.* Adillik, adil hasiyete sahip olmaklık, adaletlilik.

ADYLYÝET, *at.* Adalet kurumları.

ADYR, *at.* Kil ve kumun serpiştirildiği küçük, engebeli bir alan. *Alty bugraly adyra, takyra düşende, ýelgamaga döndi* (B. Kerbabaýew).

ADYRLYK, *at.* Kil ve kumun serpiştirildiği küçük, engebeli bir alanlar. *Ol ýerler giden adyrykdy.*

ADYRSOW, *syp.* Az çok kil ve kumla engebeli alan (yer hakkında). *Men ýaş çerkez, çetiler basan adyrsow otlukda durun* (B. Hudaýnazarow).

ADYRSOWLYK, *at.* Kil ve kumla oluşan engebeli yere benzer yerler. *Ýüzi jaýryk-jaýryk takyrlar, bozagan-ýowşanly adyrsowlyklar agras dem alyp ýatyr*

(Edebiýat we sungat).

ADYÝAMAN [a:dyýaman], *at.* Ak ekinin içinde oluşan çok yıllık otsu bitki.

AEROBIKA [aýro:bika:], *at.* Aerobik.

AERODINAMIKA [aýradina:mika], *at.* Aerodinamik.

AERODROM [aýradyro:m], *at.* Havaalanı.

AEROMEHANIKA [aýrameha:nika], *at.* Uçak mühendisliği.

AEROPLAN [aýraplan], *at.* Uçak (havacılığın ilk yıllarında kullanılan kelime).

AEROPORT [aýraport], *at.* Havaalanı (*ser. Aerodrom* we *Aerowokzal, Howa: howa menzili*).

AFRIKALY [a:frikaly], *at, ser. Afrikalylar.*

AFRIKALYLAR [a:frikalylar], *at.* Afrikalılar

AGA [a:ğa], *at.* 1. Ağabey, Kendinden büyük erkek kardeş; babanın vededenin erkek kardeşi, yaşı büyük erkek kardeş 2. Kendinden büyük kişilere saygı göstermek için onların adıyla ya daadından sonra kullanılan söz. *Meret aga. Aşyr aga.* 3. Hükmeden, hakim; zengin. *Ýer özüňkimi? Ýok, aganyňky* (G. Seýitliýew). 4. Saygı gösterme. *Görogly agam gelipdir* (Görogly).

AGA-BEG [a:ğa-veğ], *at.* Ağalar ve beyler, hükmedenler, hakimler. *Aga-begler, muhannesin on müni, Mert ähliniň alty ýüzüne degmez* (Magtymguly).

AGAÇ [ağaç] **I**, *at.* 1. Ağaç. *Agaç agaja bakar, Arasyndan suw akar* (Läle). *Agaç ekmek, kemally perzent ýetşdirmek, köpri gurmak, guýy gazmak – ine, ömür menzillerindäki in aňrybaş parzlar şulardyr* (Türkmenistan). 2. Ağaç tahta ürünleri. 3. *gepl.d.*

Dayanak, baston. *Agsagyň elinden alsan agajyn, Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn* (Magtymguly). *Agsak aýra düşse, agaçsyz galsa, Ýol aňlamaz kary hemrasyz bolsa* (Magtymguly). 4. *gepl.d.* Yakacak odun. *Çar tarapa zyňlyýar Agaçlar darka- darka* (M. Garryýew).

Agac at tabut. *Göterlerne garaşyp dur Köpi gören agaç at.* (K. Gurbannepesow). **Agaç ata münmek (çykmak)** ölmek. **Agaç ussasy** Ağaç ustası. **Agaç ýuwdan ýaly** baston yutmuş gibi (kişi hakkında).

AGAÇ [ağaç] **II**, *at, kön.s.* 6-7 kilometreye denk olan uzunluk ölçü birimi. *Kyrk alty müň agaç deňiz derýadyr* (Magtymguly).

Agaç kömür Odun kömürü, Kumda yetişen sert ağaçların yakılmasıyla elde edilen katı bir yakıt. *Ýörite gazylan çukurda tygşytly örülip goýlan agaç bölekleri gyzyt köze öwürülende çukur çäge bilen gömülýär.*

AGAÇLYK [ağaçlyk], *at.* Ağaçlık, ormanlık. *Göm-gök agaçlyklar jülgä gelişik berýär.*

AGAÇ-UGAÇ [ağaj-uğaç], *at.* 1. Kereste ve onun parçaları. 2. *gepl.d.* Ahşap ürünler: sandık.

AGA-DÖNE [a:ğa-dö:nö], *hal.* Kendi takdirine göre. *Görogly bilen Öwez aga-döne uzak ýoly kesibersinler* (Görogly).

AGA-İNİ [a:ğ(a)-ini], *at.* Aynı kandan kardeşler. *Ikimiz biri-bimize aga-ini bolýarys.*

AGAJET [ağajet], *syp.* İnce, sağlıklı vücut. *Ene ýatyr üstünde Giň maňlaýly, Agajet* (K. Gurbannepesow). *Uzyn boýly, garaýagyz, agajet ýigit ör turdy* (Edebiýat we sungat).

AGAJETLİLİK [ağajetlilik], *at.* İnce, sağlıklı vücutluluk. *Agajetlilik oňa gelişmān duranokdy.*

AGALY [a:ğaly], *syp.* 1. Ağabeyi var olan. *Agaly oglan aglamaz* (Nakyl). 2. Oğlana verilen ad.

AGALYK [a:ğalyk] **I**, *at.* Birinin ağabeyi olmak durumu. *Öz iniň bigāne dāldir, agalyk edip, kömek edäýerler.*

AGALYK [a:ğalyk] **II**, *at.* Hüküm sürenlik, sözü geçcenlik.

Agalyk etmek kontrol altında tutmak.

AGAR-AGAR [ağar-ağar], *at.* Kırmızı ve kahverengi deniz yosunundan elde edilen reçineli, tutkal benzeri bir ürün.

AGARAN [a:ğaran], *at.* Kasedeki deve çalışının üzerine taze sütü döktüğünde çalışının üzerinde kalan koyu kalıntı. *Obalara barsaň, kersen doly agarany önünde goýýarlar* (Edebiýat we sungat).

AGARÇÄKMEN [a:ğa:rça:kmen], *at.* Devenin yan yününden ince eğrilip çok sık dokunan kumaşından dikilen dış giyim kıyafeti.

AGARDYLMAK [a:ğardylmak], *işl.* Ağartılmak, ağartmak işini yerine getirmek. *Agardylan yüpek.*

AGARMA [a:ğarma], *iş ady.* Ağarmak durumu

AGARMAK [a:ğarmak], *işl.* 1. Ağarmak, Ak olmak,

ak rengi almak; ak olup görünmek. *Aýyň ýagtysyna meýdan agaryp ýatyrdy.* 2. Korku vb. olumsuzluk duygu ile yüzünün kanı kaçmak, yüzü bembeyaz olmak. *Gurban aganyň ýüzi hem agaryar, hem gyzaryar* (Edebiyat we sungat). 3. Açılmaya başlamak. *Gowaçalar agaryp başlady.* 4. Şafak vakti tan yerinin aydınlanmaya başlaması. *Dünýä ýüzi agaryp, Gündogar ýagtylypdy* (A. Alamyşow). 5. Ak girmek (saç, sakal hakkında), saç sakalın ağarmak. 6. Rengi gitmek, solmak, ak renge dönmek. *Onuň gök köýnegi güne agarypdyr.* 7. Kar basmak, Kar ile örtülmek. *Ertir ir bilen tursak, ýer agaran eken.* 8. Tandırın kızarıp ekme yapmaya hazır olmak.

AGARMAKLYK [a:ğarmaklyk], *iş ady.* Ağarmak durumu.

AGARMAZLYK [a:ğarmazlyk], *iş ady.* Ak olmazlık, ak rengi almazlık; ak olup görünmezlik.

AGAROWAN [a:ğarowa:n], *at, deňizç.* Geminin kapağının üstüne toplanan su akacak delik.

AGARTDYRMAK [a:ğartdyrmak], *işl.* Ağarttırmak. *Jaý agartdyrmak.*

AGARTMA [a:ğartma], *iş ady.* Ağartmak durumu.

AGARTMAK [a:ğartmak], *işl.* 1. Ağartmak. *Olar şo günler jaýlaryň daşyny agardýardylar* (Edebiyat we sungat). 2. Bir sebepten ötürü rengini kaçırmak, kanını kaçırmak. *Reňkini agardyp duran ýigide gaharly seretdi.* 3. Açmak, ak görünür gibi etmek. *Agşamky şemal gowaçalary agartdy.* 4. Çiğ ipeği sabunla kaynatıp rengini ak etmek. *Ol aýal uly gazanda ýüpek agardýardy.* 5. zergärç. Kuyumculuk sektöründe ateşte ısınan, işlem gören gümüş ürünlerin yanı sıra zamanla rengi koyulaşan takıların rengini özel bir çözümle açmak. 6. Rengini almak, rengini gidermek, soldurmak. *Gün köýnegi agartdy.*

AGARTMAKLYK [a:ğartmaklyk], *iş ady.* Ağartmaklık, Ağartmak durumu.

AGARTMAZLYK [a:ğartmazlyk], *iş ady.* Ağartmazlık

AGARY [a:ğa:ry], *at.* Yavru ya da iki yaşındaki devenin yününden eğrilip dokunan dış giyim kıyafeti için kumaş.

AGARYŞ [a:ğaryş], *iş ady.* Ağariş, Ağarmak durumu.

AGARYŞMAK [a:ğaryşmak], *işl.* Uzaktan ağarıp görünmek, çoğunluğu ağarmak. *Lebap suwy suwmudyr, Agaryşyan guwmudyr, Meni gaban, doganlar, Girdapmydyr – köwmüdir* (N. Pomma).

AGA-YANA [a:ğa:ya:na], *symp.* Kaygısız. *Olar aga-ýana gezyärdiler.*

AGDAR-DÜÑDER [a:ğdar-düñdör], *symp.* Akan döken, yakıp yıkan.

AGDAR-DÜÑDERLIK [a:ğdar-düñdörlük], *at.*

Akan-dökenlik, yakıp yıkanlık.

AGDARMA [a:ğdarma], *iş ady.* Aktarmak durumu.

AGDARMAK [a:ğdarmak], *işl.* 1. Aktarmak, Birini ya da bir şeyi diğper tarafa çevirmek, döndürmek. *Ýatan daşy agdarmak. Ýatan çagany*

sagyna agdarmak. 2. Bir şeyin üstünden yıkmak; bir şeyi, birini yıkmak. *Bir ok bilen ony agdaryp bildiň, Men seniň goluňa gurban bolayýn* (Görogly). 3. Bardaktan kaseye, kaseden bardağa çayı dökmek, tekrarlamak. *Çaýy üç gezek agdarmaly.* 4. Ekmeye hazırlamak için yeri sürmek. *Habyp aga şol kepje bilen töwereklerindäki agaçlaryň düýbünü gör, näçe gezek agdarypdy* (G. Ezizow). 5. Kitabı vb. sayfa sayfa açmak, *Depderçäni haýdan-haý agdaryp başladym* (Edebiyat we sungat). 6. Pilavın kenarlarının da pişmesi için karıştırmak. *Tüwi suwuny çekip-çekmänkä agdardy.* 7. Dökmek, döndürmek; döküp boşaltmak. *Ol dolduran bedresini bilgeşleýin agdaryp goýberdi* (B. Seýtäkow).

8. Gözünü ellekle bellek etmek, döndürmek, gezdirmek. *Ol ullakan gözlerini agdaryp, çyny bilen sorady* (B. Kerbabaýew). 9. göç.m. Yıkmak, makamdan düşürmek, işten ayırmak. 10. Atı yarışa hazırlamak için seyislemek.

AGDARMAZLYK [a:ğdarmazlyk], *iş ady.* Aktarmak hareketini, işini etmezlik.

AGDARYLYŞYK [a:ğdarylyşyk], *at.* Güç ile devam eden bir toplumsal dönüşüm.

AGDARYNMAK [a:ğdarynmak], *işl.* Yattığı yerden kendini bir yandan bir yana çevirmek. *Gaty keçäniň üstünde ýanlary agyryp, iki ýana agdarynyardy* (N. Saryhanow).

AGDARYŞ [a:ğdaryş], *iş ady.* Aktarmak durumu.

AGDARYŞDYRMAK [a:ğdaryşdyrmak], *işl.* 1. Birkaç şeyi düzenli ya da düzensiz bir şekilde atmak, farklı yönlerle atmak, itişirmek. 2. Çok defa aktararak çıkmak; arka arkaya aktarmak, çevirmek. *Ol bir topar kagyrlary agdaryşdyryp otyrды.* 3. Bardaktaki çayı defalarca aktararak durmak. *Ol töwerekindäki çäýnekeriň çäýyny agdaryşdyrды.* 4. Yer sürüp çıkmak. *Ol mellegini agdaryşdyryp çykdy.*

AGDARYŞMAK [a:ğdaryşmak], *işl.* 1. Aktarmaya yardım etmek. *Ol kakasyna uly daşy agdaryşdy.* 2. Birlikte aktarmak. *Olar ýer agdaryşyp ýördüler.*

AGDYK [a:ğdyk], *symp.* 1. Sayı bakımından çok, fazla. *Olaryň güýji agdykdy.* 2. Gereğinden fazla, çok fazla, aşkın. *Aý, meniň işim başymdan agdyk* (Edebiyat we sungat). 3. Bir tarafı ağır, bir yana ağırlığı veren. *Düýä urlan ýüküň bir ýany agdyk bolupdyr.* 4. göç.m. Çekmekten beter, ağır. *Seniň ol sözüň maňa agdyk degýär.*

AGDYKLYK [a:ğdyklyk], *at.* 1. Sayı bakımından çokluk, fazlalık. 2. Fazlalık. *Maddy tarap agdyklyk edýärmikä öýdýärin* (G. Kulyýew). 3. Bir yanı olmasından ağır gelmeklik. *Ýüküniň bir ýana agdyklyggy onuň azaryna-da dälди.* 4. göç.m. Çekmekten beter durumda olmaklık. *Aýdýan sözleriniň agdyklygyndan onuň özi bihabardy.*

AGDYRMAK [a:ğdyrmak], *işl.* 1. Ağdırmak, Kenarından taşıdığı akar akıtmak, akmak derecesine getirmek. *Suwy joýalaryň üstünden agdyrypdyr.* 2. Belirlenen ölçüden geçirmek. *Pagtany borçnamadan agdyryp tabşyrdyk.*

AGENTLIK [aʒe:ntlik], *at.* Ajans, haber veriş aracı, aracı kurumların adı. *Türkmenistanyň döwlet habarlar agentligi. Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Nebitgaz serişdelerini dolandyrmak we peýdalanmak baradaky döwlet agentligi.*

AGLA [aɣla:], *syp., k.d.* En yukarı, en büyük. *Peri-peýker agla bolmaz özüňden, Leyli, Akja, Senem ýetmez zyňdan* (Kemine).

AGLABA [aɣla:va], *syp., hal.* 1. Bir şeyin ya da kişilerin esas kısmı, çoğu, çok kısmı. *Oba hojalyk önümleriniň aglabasy şu ýerde öndürilýär* (Edebiyat we sungat). 2. Esasen, çoğunluk, genellik. *Deryalaryň we kölleriniň ýanyndaky adamlar aglaba balykçylyk bilen meşgul bolupdyrlar.*

AGLABERMEK [a:ɣla:vermek], *işl.* Ağlamaya başlamak; ağlamasını devam ettirmek. *Çagajyk birden möňňürip aglaberdi.*

AGLAGAN [a:ɣlaɣan], *syp.* Hali hazırda ağlamaya devam eden.

AGLAGRAK [a:ɣlaɣra:k], *syp.* Çok ağlak, sık ağlayan. *Kiçi çagam ulularyna garanyňda aglagrak.*

AGLAK [aɣlak], *syp.* 1. Az sayılı. *Aglak maşgala.* 2. Dağınık, seyrek, biraz. *Il aglak bolsa, doňuz depä çykar* (Nakyl).

AGLAK [a:ɣlak], *syp.* Ağlak, çok ağlayan, ağlamaya başlayınca durmayan. *Aglak çaga.*

AGLAKLYK [a:ɣlaklyk], *at.* Ağlak olmaklık, ağlamaya yatkınlık. *Çaganyň aglaklygy ýöne ýere daldı, onuň gulagy agyryňan eken.*

AGLALYK [aɣla:lyk], *at, kön.s.* Büyüklük, ululuk, yücelik. *Akyl olgan tapdy aglalykny ednalyk bile* (Şeýdaýy).

AGLAMA [a:ɣlama], *iş ady.* Ağlama, ağlamak durumu.

AGLAMAK [a:ɣlamak], *işl.* 1. Ağlamak, göz yaşı dökmek. *Kimse aglap gitdi, kimseler gülüp, Kimse çekip dürli azap, hoş imdi* (Seýdi). 2. göç.m. Bir şeyden şikayet etmek. *Bu halymga rehmi inip, Aglaýyr şähri-Ýemen* (Magtymguly).

AGLAMAKLYK [a:ɣlamaklyk], *iş ady.* Ağlamak durumu.

AGLAMAZLYK [a:ɣlamazlyk], *iş ady.* Ağlamazlık, göz yaşı dökmmezlik. *Aglamazlyga çalyşmak. Aglamam oturmak.*

AGLAMJYRAMA [a:ɣlamjyrama], *iş ady.* Ağlamaksı olma durumu.

AGLAMJYRAMAK [a:ɣlamjyramak], *işl.* Ağlamaksı olmak, yavaş sesle ağlamak.

AGLAMJYRAMAKLYK [a:ɣlamjyramaklyk], *iş ady.* Ağlamaksı olmak durumu.

AGLAMJYRAMAZLYK [a:ɣlamjyramazlyk], *iş ady.* Ağlamaksı olmazlık.

AGLAMJYRAŞMAK [a:ɣlamjyraşmak], *işl.* Birçok kişi olup ağlamaksı olmak.

AGLAMJYRAYÝŞ [a:ɣlamjyraýýş], *iş ady.* Ağlamaksı oluş.

AGLAŞMAK [a:ɣlaşmak], *işl.* Ağlaşmak, birçok kişi olup ağlamak, birlikte ağlamak. *Ygtyýar bermersiň aglaşmak üçin, Ýöne biygtyýar aglaşan gerek* (K. Gurbannesow).

AGLATMAK [a:ɣlatmak], *işl.* Ağlatmak, brini ağlamaya mecbur etmek.

AGMA [a:ɣma], *iş ady.* Ağmak durumu.

AGMAK [a:ɣmak], *işl.* 1. Dolup ya da coşup yerinden çıkmak. *Gowaçanyň içine suw agypdyr.* 2. Belli bir sayıdan, vakitten, mühletten, andangeçmek, aşmak...*Çerkez obalaryň çetinden inende, gije ýarymdan agypdy* (B. Kerbabaýew). 3. Bir tarafa kaymak, sıyrılıp düşmek, yıkılmak, devrilmek. *Ol ýabydan äwmezlik bilen agyp düşdi.* 4. Normal durumdan çıkmak, sıyrılmak. *Atyň eýeri bir tarapa agypdyr.*

AGMAKLYK [a:ɣmaklyk], *iş ady.* Ağmak durumu.

AGMAL [aɣma:l], *at, k. d.* Amel, iş, hareket. *Bolmagay hergiz ylymdan bihabar, bolsa agmal biylym, köpdür hatar* (Azady). *Haýry-şer agmalyňyzny hak bagyşlasyn size, Aýşy-aşrat, döwri-döwranlar sürünler elmydam* (Kätibi).

AGMAZLYK [a:ɣmazlyk], *iş ady.* Ağmak derecesine yetmezlik, ağıp gitmezlik. *Heniz gije ýarymdan agmandy.*

AGÖÝLİ [a:ɣöýlü], *syp.* 1. taryh. Geçmişte ülkeyi korumak amacıyla farklı boylardan toplanıp sınırlara taşınmış ve beyaz evler sağlanmış uzun boylu adamlardan oluşan bir koruma grubu. 2. Uruğ adı. *Ürgenç şäheriniň ýakynynda agöýli diýen türkmen urugy hem bar* (Türkmen dili). 3. Oğlana verilen at.

AGRAK [a:ɣyra:k], *syp.* Rengi beyaza yakın; diğerlerine göre daha beyaz renkli.

AGRALDYŞ [aɣraldyş], *iş ady.* Ağırlığı artırılış

AGRALMA [aɣralma], *iş ady.* Ağırlığı artırılma.

AGRALMAK [aɣralmak], *işl.* 1. Ağırlığı artmak, ağırlığı çoğaltmak. *Goyun bir ayda üç kilo agrayypdyr.* 2. Bir şeyin ölçüsünün, miktarının, sayısının artması. *Süri öten ýylkysyndan has agraydy.* 3. Belli bir sebebe göre durumu zorlaşmak, ağırlaşmak, zor durumda kalmak. *Bolan çaknyşykdan soň, onuň ýagdaýy has agrayypdy* (B. Kerbabaýew). 4. Tembellik, sağlıksızlık vb. zararlı kemiğe ağırlık olmak, yere sinip kalmak. *Ol ýany ýere degenden, barha agrayyp, irkiljiräp ugrady* (B. Gurbanow). 5. Nefes almayı zorlaştıracak derecede baskın olmak. *Otagyň howasy birden agraydy* (G. Kulyýew). 6. göç.m. Gebelik dönemi süresini tamamlamak, bebeğin doğacak vaktine yakınlaşmak. *Yaş gelin agrayany üçin, lukmana ýygy-ýygydan görnüp başlady.*

AGRALMAKLYK [aɣralmaklyk], *iş ady.* Ağırlığı artmaklık.

AGRALMAZLYK [aɣralmazlyk], *iş ady.* Ağırlığı artma derecesine ulaşmazlık.

AGRALTMAK [ağraltmak], *işl.* 1. Bir şeyin ağırlığını arttırmak. *Maşynyň ýüküni agramlamak bolmaz.* 2. Baskın olmak, nefes almayı zorlaştırmak. *Çilimiň tüssesi otagyň howasyny agramladyr.* 3. *göç.m.* Zor duruma sokmak, durumu öncesinden zorlaştırmak.

AGRALYBERMEK [ağralyvermek], *işl.* Ağırlığı artırmak. *Ýüki kem-kemden agramlyberdi.*

AGRALYŞ [ağralyş], *iş ady.* Ağırlığı artış.

AGRALYŞMAK [ağralyşmak], *işl.* 1. Yavaş yavaş ağırlığı artmak, biraz ağırlaşmak. *Mallar öňküisinden agramlyşypdyr, semräp ugrapdyr.* 2. Gövdesi ağırlaşp belli dereceye ulaşmak.

AGRAM [agram], *at.* 1. Bir şeyin kaldırılarak tahmin edilen ağırlığı. *Gerekli daşyň agramy ýok* (Nakyl). 2. *göç.m.* Bir şeyin etkisinden oluşan zorluk, zor durum. 3. Bir grup kişinin ya da topluluğun çoğunluğu, çoğu. 4. *gepl.d.* Birinin il arasındaki hatırası, tuttuğu yeri, tesiri. *Onuň il içinde agramy bardy.*

Agram bermek bir şeye çok dikkat vermek, bir şeyi ileri tutmak. *Şu günler däne ekişine agram berýäris.* **Agram salmak** zor durumda bırakmak. *Ol bu işi kârdeşlerine agram salman gutardy.* **Agramyna aşyr atmak** bir işin büyük kısmını bitirmek. *Harmanyň agramyna aşyr atdyk* (B. Kerbabaýew).

AGRAMLAMA [agramlama], *iş ady.* Ağırlığını tahmin etme durumu.

AGRAMLAMAK [agramlamak], *işl.* 1. Bir şeyi eline alıp onun yaklaşık ağırlığını bilmek, tahmin etmek. 2. *göç.m.* Bir şeye, işe önceden iyi paha biçmek. *Maral aýtjak bolýan zadyny öz ýanyndan agramlap görýän ýaly, biraz oýlanyp oturdy* (G. Gurbansähedow).

AGRAMLAMAKLYK [agramlamaklyk], *iş ady.* Ağırlığını tahmin etmeklik.

AGRAMLY [agramly], *syp.* 1. Belli bir miktarda ağırlığı olan. *İki kilo agramly terezi daşy.* 2. *göç.m.* Ağır, zor, ecirli, azaplı. *Agramly oýlary başyndan geçiren Áygülüň birdenkä elindäki sagada gözi düşdi* (B. Kerbabaýew). 3. *göç.m.* Hoş olmayan, kırıcı, kötü tesir edebilecek (söz hakkında). *Men oňa gaty-gaýrym söz aýdamok, agramly söz diýenimi bilemok, ýöne özi meni görse, ýüzüni sowup ýör.*

AGRAMLYK [agramlyk], *at.* Kum torbasına benzer ağır bir şey. *Gara öýe çöwşi etmeli, çuwaly gumdan dolduryp, tüýnüň ýüpünden agramlyk asyp goýmaly* (A. Gowşudow). 2. Teraziyi dengede tutacak taş. *Terezä agramlyk dakdylar.*

AGRAMLYLYK [agramlylyk], *at.* 1. Ağırlığı olan, ağırlık açısından belli bir miktarlılık. 2. *göç.m.* Salihalık, ferasetlilik. 3. *göç.m.* Kaygınlık, dikkatlilik. *Keşbinde bir agramlylyk duýulýardy* (B. Kerbabaýew).

AGRAMMA-AGRAM [agramma-agram], *hal.* Dengi dengine, ağırlığına eşit olan, birbirinin eşit ağırlığında. *Kişmiş bugdaýa agramma-agram çalyşmak.*

AGRAMSYZ [agramsyz], *syp.* 1. Ağırlığı az, ağırlığını bildirmeyen, hafif. *Agramsyz kirşenler ýeliň*

ugruna gayyp gidýärdiler. 2. *gepl.d.* Değersiz.

AGRAMSYZLYK [agramsyzlyk], *at.* 1. Ağırlığı azlık, ağırlığı olmamaklık, hafiflik. *Agramsyzlygy zerarly tozgalar islän ugruna gayýşyp ýörler.* 2. *gepl.d.*

Gurursuzluk, değersizlik.

AGRAMSYZRAK [agramsyzyra:k], *syp.* Ağırlığı aza yakın, hafifrek.

AGRAR [ağra:r], *syp.* Toprakdan faydalanmaya ait, toprakla ilgili. *Agrar syýasat. Agrar partiýa. Agrar reforma.*

AGRAS [ağras], *syp.* 1. Edepli, ciddi, ağırbaşlı. *Ol indi öňküsi ýaly geplemsek, alçak däl-de, az gepli, agras adamdy* (B. Pürliýew). 2. *göç.m.* İsteksizce, zorla. *Otly ýuwaş hem-de agras ýöreýär* (B. Seýtäkow). 3. *göç.m.* Nefes alması zor, ağır; temiz olmayan. *Agras howa.*

AGRASLANDYRMAK [ağraslannymak], *işl.* Ciddi duruma getirmek. *Aman aýalyňa şulary aýtdy-da, ýüzüni agraslandyryp durdy* (N. Saryhanow).

AGRASLANMA [ağraslanma], *iş ady.* Ciddi olma durumu.

AGRASLANMAK [ağraslanmak], *işl.* Ciddi görünüşe bürünmek, ağırbaşlı görünmek. *Hawa, ol agraslanypdyr, maňlaýynyň saçlary düşüpdür* (Edebiyat we sungat).

AGRASLANMAKLYK [ağraslanmaklyk], *iş ady.* Ciddi olmaklık.

AGRASLANYBERMEK [ağraslanyvermek], *işl.* Ciddi oluvermek.

AGRASLYK [ağraslyk], *at.* 1. Ciddi durumluk, ağırbaşlılık. 2. Yorgunluk, halsizlik, ağırlık. *Göwresindäki agraslyk şol bada uçup giden ýaly boldy.*

AGRASRAK [ağrasyra:k], *syp.* Diğerleri ile kıyaslandığında öncekilere göre az çok ciddi, ağır.

AGRASSYRABERMEK [ağrassyra:vermek], *işl.* Ağırlaşmaya başlamak.

AGRASSYRAMA [ağrassyrama], *iş ady.* Ağır, ciddi olma durumu.

AGRASSYRAMAK [ağrassyramak], *işl.* Ağır, ciddi olan olmak, kendini ağır nitelikte gösterecek olmak.

AGRASSYRAMAKLYK [ağrassyramaklyk], *iş ady.* Ağır görünmeklik.

AGRASSYRAMAZLYK [ağrassyramazlyk], *iş ady.* Ağır görünmezlik.

AGRAYAK [ağrayak], *syp., gepl.d.* Gebe, hamile. *Agrayak bolmak.*

AGRESSIÝA [ağre:ssiýa], *at.* Uluslararası hukuka göre saldırma, savaş.

AGRO [a:ğro], tarımsal terim, agro.

AGRONOM [ağrano:m], *at.* Tarımda, özellikle çiftçilikte yüksek eğitimli bir uzman, agronomist.

AGRONOMÇYLYK [ağrano:mçuluk], *at.* Tarımda uzmanlık, agronomistlik. *Ol obada agronomçylyk*

edýär.

AGRONOMIÝA [aǵrano:miýa], at. Tarım kanunları bilimi, en geniş anlamıyla, tarımsal üretimin bilimsel temeli, tarımın tüm dallarına ilişkin bilgilerin bütünü, agronomi.

AGROTEHNIKA [aǵrate:hnika], at. Agroteknik.

AGROFIZIKA [aǵrafi:zika], at. Agrofizik.

AGROHIMIÝA [aǵrahi:mýa], at. Agrokimya.

AGSABERMEK [aǵsa:vermek], işl. Aksamaya başlamak.

AGSAGRAK [aǵsaǵyra:k], syp. Aksakrak.

AGSAK [aǵsak], syp. 1. Aksak. *Süri agsagyny gizlär* (Nakyl). 2. Aksayarak yürüyen kişi. *Agsagyn elinden alsañ agajyn, Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn* (Magtymguly).

Agsak durna küçük yaşlı çocuklar tarafından oynanan çok hareketli milli oyun. *Agsak durna iki topara bölünip oynalýar, oýunçylaryň sany islendikçe bolup biler.* **Agsak towuk** 1) küçük yaşlı erkek ve kız çocuklar tarafından oynanan milli oyun. 2) aksak tavuk oyununda bir ayağının üstünde çökerek oynayan oyuncu. *Oýun wagtynda agsak towuk iki aýagyny hem ýere degirse, ol oýundan çykarylýar* (A. Jykyýew).

AGSAKLABERMEK [aǵsakla:vermek], işl. Aksaklamaya başlamak.

AGSAKLAMA [aǵsaklama], iş ady. Aksaklama.

AGSAKLAMAK [aǵsaklamak], işl. 1. Aksaklamak. *Ýabyň raýyşynyň pesräk ýerini tapyp, çala agsaklap kenara çykdy* (G. Kulyýew). 2. *gepl.d.* Tek ayak üstünde sekerek yürümek. *Gyzjagaz çyzyklary basman, üstünden agsaklap geçdi.*

AGSAKLAMAKLYK [aǵsaklamaklyk], iş ady. Aksaklamaklık.

AGSAKLAMAZLYK [aǵsaklamazlyk], iş ady. Aksaklamazlık.

AGSAKLAŞMAK [aǵsaklaşmak], işl. Birlikte aksaklamak. *Olar agsaklaşyp gitdiler.*

AGSAKLAÝYŞ [aǵsaklaýyş], iş ady. Aksaklayış.

AGSAKLY [aǵsakly], syp. İçinde aksağı var olan (sürü hakkında). *Kyrk gulanyň içinde bir agsagy bildirmez* (nakyl).

Agsakly goçak nakış adı.

AGSAKLYK [aǵsaklyk], at. Aksak olma durumu, aksaklık.

AGSAKSERE [aǵsaksera], at. İki tane parmaklarının gerildiği durumdaki aralık ölçeği. *Köýnek biçende matasy agsaksera ýetmedi.*

AGSAKSYZ [aǵsaksyz], syp. Aksağı yok, aksaksız. *Süri agsaksyz bolmaz* (Nakyl).

AGSAK-TOWSAK [aǵsak-towsok], syp., *gepl.d.* Aksaklayan ya da başka bir eksigi olan, sürüye uymayan

(mal, davar hakkında).

AGSAMA [aǵsama], iş ady. Aksamak durumu.

AGSAMAK [aǵsamak], işl. 1. Bacağın ağırlı olması ya da ayağa zarar geldiği için topallayarak yürümek. 2. *göç.m.* İşyerinde vb. geride kalmak, yetersiz kalmak, geç kalmak.

AGSAMAKLYK [aǵsamaklyk], iş ady. Aksamak durumu, aksamaklık.

AGSAMAZLYK [aǵsamazlyk], iş ady. Aksayarak hareket etmezlik.

AGSAŞMAK [aǵsaşmak], işl. Çok kişiyle aksamak, birlikte aksamak.

AGSATMAK [aǵsatmak], işl. 1. Aksayarak yürütür gibi yapmak, aksamasına sebep olmak. 2. *göç.m.* Birinin işini, onu itibarsızlaştırma niyetiyle kasıtlı olarak bozmak.

AGSAÝYŞ [aǵsaýyş], iş ady. Aksayış.

AGSYL [aǵsyl], at. Kara ve küçük sığırlarda olan tehlikeli bulaşıcı hastalık.

AGŞAM [aǵşam], at. 1. Akşam. *Aǵşamyňyz haýyrly bolsun!* (Alkys-dileg). 2. *hal.* Akşam vakti. *Aýly aǵşam Aýy gördüm, Gaýyp boldy bu derdim* (Aýdym). *Adaty endigine görä, ol her gün ir bilen hem-de aǵşamlaryna mallardan, çopanlardan habar tutýardy* (Türkmenistan). 3. İslam dininde farz olan beş vakit namazın dördüncü vakti ve o namazın adı. *Ýaşulular aǵşam namazyna durdular. Ol aǵşamyny okady.* 4. Akşam yapılan kültürel toplantı. *Beýik akyldara bagyşlanyp, edebiýat aǵşamy geçirildi.*

Aǵşamyňyz haýyrly bolsun! iyi akşamlar anlamını verme. **Aǵşam güli** çokyıllık süs bitkisi, akşam sefası çiçeği.

AGŞAMARA [aǵşama:ra], *hal.* Günün tamamlanma vakti, karanlık olmaya başlayan vakit, geç vakit, akşamlik. *Aǵşamaralar ganarlar gapana goýlanda, iň bir haýal ýygymçynyň ýgan pagtasy-da onuňkydan artyk gelyärdi* (G. Gurbansähedow).

AGŞAMARARAK [aǵşama:rara:k], *hal.* Akşama doğru.

AGŞAMKY [aǵşamky], syp. 1. Akşamın devamında, akşamki. *Onuň aǵşamky geljek haýsydyr bir myhmany hezzetlemek üçin, bazarlap gelyändigini aňan bolsalar gerek* (Edebiýat we sungat). 2. Akşam, akşam olup biten, geçen akşam olan. *Aǵşamky ýagyş.*

AGŞAMLAMAK [aǵşamlamak], işl. Akşamlamak. *Çopanlar täze ýurtda ilkinji aǵşamyny aǵşamladylar* (R. Gelenow).

AGŞAMLAMAKLYK [aǵşamlamaklyk], iş ady. Akşamlamak durumu.

AGŞAMLAÝYŞ [aǵşamlaýyş], iş ady. Akşamlamak durumu, akşamlayış.

AGŞAMLYK [aǵşamlyk], 1. *hal, ser.* **Aǵşamara.** *Aǵşamlyk barjak bolaryn.* 2. *syp., at.* Akşamına yemek için hazırlanan, geç yenilen (yemek hakkında).

AGŞAMRAK [aǵşamyra:k], *hal.* Akşama yakın. *Sen*

ataňlara aqşamrak bar.

AGTA [ağta], *syp.* Erkeklik organı iğdiş edilmiş. *Olardan sähelçe yzda Juma töweregine höwes bilen garap, agta ýabysyny loňkuldady baryardy* (G. Kulyýew).

AGTALAMA [ağtalam], *iş ady.* İğdiş edilmek durumu.

AGTALAMAK [ağtalamak], *işl.* Erkeklik organını iğdiş etmek. *Höwür atdan başgasyny agtalap çykypdyrlar.*

AGTALATMAK [ağtalamak], *işl.* 1. Başka birine iğdiş ettirmek. 2. İğdiş etmeye imkan yaratmak.

AGTALAÝYŞ [ağtalaýyş], *iş ady.* İğdiş ediş.

AGTALYK [ağtalyk], *at.* İğdişlik.

AGTARMA [ağtarma], *iş ady.* Arama durumu.

AGTARMAK [ağtarmak], *işl.* 1. Birini ya da bir şeyi aramak, bir şeyin arayışına çıkmak. *Agtaran – tapar* (Nakyl). 2. Tek tek, sıra sıra gözden geçirmek, karıştırmak. *Gündeligi şol agtaryp otyrys* (Edebiyat we sungat).

AGTARMAKLYK [ağtarmaklyk], *iş ady.* Aramaklık.

AGTARMAZLYK [ağtarmazlyk], *iş ady.* Aramazlık.

AGTARTMAK [ağtartmak], *işl.* Başka birine aratmak.

AGTARYBERMEK [ağtary vermek], *işl.* Arayı vermek, aramaya başlamak.

AGTARYLMAK [ağtarylmak], *işl.* Birinin ya da bir şeyin aranması. *Şäher içindäki saraýlar agtaryldy* (B. Kerbabaýew).

AGTARYŞ [ağtaryş], 1. *iş ady.* Arayış. 2. *at.* Bulmak amacıyla yapılan inceleme, bilimsel temelde yürütülen araştırma.

Ýazyjynyň döredijilik ýoly agtaryşlardan, gözläp tapmalardan ybarat.

AGTARYŞDYRMAK [ağtaryşdyrmak], *işl.* Bir şeyi defalarca arayıp bulmaya çalışmak, bir şeyi ya da birini birçok yerde aramak. *Ony gapyma-gapý agtaryşdyrdym. Kitabyň ähli sahypasyny agtaryşdyryp çykdy.*

AGTARYŞMAK [ağtaryşmak], *işl.* 1. Aramaya yardım etmek. *Men onuň gözleýän zadyny agtaryşdym.* 2. Birlikte aramak. *Sülçüler bir zatlar agtaryşyp ýördüler.*

AGTYK [ağtyk], *at.* Torun.

AGTYK-ÇOWLUK [ağtyk-çowluk], *at.* Torunlar ve torunların çocuğu.

AGUZYŇ [ağzyň], *at.* Genellikle, akşamüstü, ay ışığında oynanan Türkmen milli oyunu.

AGY [ağy], *at.* 1. Vücut ağrısına, açlığa (çocuğa) ve benzeri durumlara dayanamayarak, tahammül edemeyerek yapılan sesli ağlama. *Sözüň yzy aga ýazdy, Hemmelerin keýpin bozdy* (Ç. Aşyr). 2. Bir kişi öldüğünde, cenaze evden çıkarılırken, definden geri dönerken ve benzeri durumlarda topluca ağlama

geleneği. 3. Türkmen halk edebiyatının edebi ürünlerinden (türlerinden) biri.

AGYSYNY AGLAMAK Birinin ya da bir grup insanın derdiyle ilgilenmek, onların uğrunda canını ortaya koymak. *Halkyň agysyny aglamak.*

AGYBERMEK [ağy vermek], *işl.* Başlamak, işe koyulmak.

AGYL [ağyl], *at.* 1. Ağıl. *Agyl doly akja guzy, Ertir görsem, ýokja guzy* (Matal). 2. *göç.m.* Çevre; halka, tur. *Aýyň daşyn agyl alyp, Käte gara bulda batýar* (R. Seýidow).

AGYLÇA [ağylça], *at.* Küçük ağıl, büyük olmayan ağıl, ağılcık. *Agylçalarynda iki sany semiz baggoýun hem gäwüşeyärdi* (B. Kerbabaýew).

AGYLLAMA [ağyllama], *iş ady.* Ağılama.

AGYLLAMAK [ağyllamak], *işl.* 1. Bir şeyin etrafına ağıl kurmak. 2. *göç.m.* Çevresine halka olmak. *Gün gulaklap, Aý agyllar, Gar ýagar, garga gagyldar* (Dowan şahyr). 3. Ağılın içinde olmak. *Goyunlar gysyna ýörite gurlan agyllarda agyllaýardylar.*

AGYLLAMAKLYK [ağyllamaklyk], *iş ady.* Ağıllamak durumu.

AGYLLAŞMAK [ağyllaşmak], *işl.* 1. Ağıllamaya, ağıl kurmaya yardım etmek. 2. Çok sayıda ağıllamak (*ser.* **Agyllamak** 3). *Goyunlar ýandak agylyň içinde agyllaşyp ýatyrlar.*

AGYLLATMAK [ağyllatmak], *işl.* 1. Ağıllatmak. 2. Ağıl kurmaya imkan sağlamak, ağıllamaya izin vermek.

AGYLLAÝYN [ağyllaýyn], *hal.* Dairesel, çevresel.

AGYLLAÝYŞ [ağyllaýyş], *iş ady.* Ağıllayış.

AGYM [ağym], *at.* 1. Otlatılmak üzere sürünün götürüldüğü arazide, sürünün bazen düğümlenip, bazen dönerek yaptığı tur, dönüş. *Heniz inrik garalmanka, süriniň hem agym edip gelyänligi mälüm boldy* (A. Gowşudow). 2. At seyislenirken onun tur attığı alan, sınırı. *Pälwan hem Çañlynyň atyny alyp, atyň agym edýän ýerine gitdi* (Aşyk Çañly).

AGYMTYL [ağymtyl], *syp.* Beyaza benzeyen, beyaza çalan.

AGYN [ağyn], *syp.* 1. Gerçekten, sadece. *Tüweleme, ogly hem agyn özi ýaly.* 2. Bütünüyle, tamamen, eksiksiz. *Men elinje bişen palaw diýýän, özem agyn käşir bolsun ýatsyn-la* (Edebiyat we sungat).

AGYNABERMEK [ağyna: vermek], *işl.* Ağnamaya başlamak, devam etmek.

AGYNAK [ağynak] **I**, *syp.* Ağnamayı seven, devamlı ağnayan. *Olaryň düýesi gaty agynak eken.*

AGYNAK [ağynak] **II**, *at.* Devenin ağnadığı, yattığı kumluk yer. *Ak maýa düzde gölerendir, gözlemäge gideýin diýip gidipdir; agynaklarda ýok eken, gölermändir* (Nesil).

Agynak tutmak ağınan kumlukta bulunan çukur, oyuk yere devenin hörgücünün girip ayağa

kalkamaması.

AGYNAMA [a:ğynama], *iş ady.* Ağnama.

AGYNAMAK [a:ğynamak], *işl.* 1. Ağnamak, Yatarken yanlarını, sırtını, çevresini yere sürmek (deve, at, eşek hakkında). *Ol agynap galan alaşa bakan ýüzlendi* (B. Kerbabaýew). 2. *gepl.d.* Kuma bulaşmak. *Topraga-toza agynap, saçynam çözüp goýberdi* (Görogly). 3. *gepl.d.* Bir tarafından diğer tarafına dönmek, aktarılma. *Ol örän ynjalysyz, iki gapdalyna agynap, daňyny atyrdy.*

AGYNAMAKLYK [a:ğynamaklyk], *iş ady.* Ağnamak durumu.

AGYNAMAZLYK [a:ğynamazlyk], *iş ady.* Ağnamamak durumu.

AGYNAŞMAK [a:ğynaşmak], *işl.* Birçok olup birlikte ağnamak. *Düyeler ürgün çägäniň üstünde agynaşýardy.*

AGYNATDYRMAK [a:ğynatdyrmak], *işl.* Ağnamaya izin vermek. *Düyäni ekinçiligiň içinde agynatdyraýsaň, menden gaty görmegin.*

AGYNATMAK [a:ğynatmak], *işl.* Ağnamasına izin vermek, imkan sağlamak.

AGYNAÝÝŞ [a:ğynaýýş], *iş ady.* Ağnamak durumu.

AGYNJAK [ağynjak], *ser.* **Agyn.** *Bütün durky agynjak şol-da* (A. Nazarow).

AGYNYK [a:ğynyk], *ser.* **Agynak II.**

Agynyk tutmak ağırlığının çoğunun çukura, oyuğa kayması nedeniyle ağınan devenin yerinden kalkamaması. *Onuň erkegi agynyk tutup ýatan eken.*

AGYP-DÖNME [a:ğyp-dö:nmö], *iş ady.* Ağıp dönme durumu.

AGYP-DÖNMEK [a:ğyp-dö:nmök], *işl.* 1. Belirli bir düzenle öne gitmek ve geriye dönmek. *Süri ýapa ýarmaşyp, agyp-dönüp ýörendir.* 2. Aşağı-yukarı hareket etmek; sürekli kıvıldamak, bir düzende durmadan hareket etmek (insanın gözü hakkında). 3. Parlamak, çeşitli parıltılar saçmak, rengi değişip durmak, alaca renklerde parıldamak. *Reňki hywa donunyň matasy ýaly*

agyp-dönüp durýardy (B. Seýtäkow). 4. *göç.m.* Dengesiz olmak, belli bir düşüncede durmamak. *Hojamberdiniň agyp-dönüp durşy Garaja ýakmasa-da, ol onuň bilen kejeleşmedi* (R. Gelenow). 5. *göç.m.* Rahatça gezmek, huzur içinde yaşamak, dilediğince gününü gün etmek.

AGYP-DÖNMEKLIK [a:ğyp-dö:nmöklik], *iş ady.* Ağıp dönmek durumu.

AGYP-DÖNMEZLIK [a:ğyp-dö:nmözlük], *iş ady.*

Ağıp dönmek hareketini yapamamak.

AGYP-DÖNÜŞ [a:ğyp-dö:nüş], *iş ady.* Ağıp dönmek durumu.

AGYR [ağyr], *syp.* 1. Ağır, ağırlığı çok. *Bir çuwal bugdaýyň agramy garaşlanyndan agyr çykdy.* 2. *göç.m.* Zor, güç, zahmetli, cefalı. *Agyr durmuş. Agyr iş.* 3. Akıl yetirmesi çetin, zor, çetrefilli. *Gojanyň berýän maslahaty çaga düşünerden, oňa jogap*

bererden has agyrdy (B. Kerbabaýew). 4. Etli, semiz, dolu. *Agyr göwre.* 5. Bunaltıcı, havasız, serin olmayan; sıkıcı, daraltıcı. *Näsagyň göwnüne otagyň howasy agyrdy.* 6. Can için tehlikeli. *Çaganyň ýagdaýy hakykatdan-da agyrdy* (B. Kerbabaýew). 7. Sıkı, uyanması zor. *Ýaz geler, wagtda gider, gaflatda galmyş gözlerim, Açaýyn diýsem açylmaz, ne agyr uýkulydyr* (Magtymguly). 8. Çok altın gümüş işlenmiş, kıymetli. *Onuň ýaly agyr şaýlar ýasatmak baýlygyň nyşanydy.* 9. Uzun süren, tedavisi zor. *Agyr kesel.* 10. Çekişmeli, güçlü, gergin şekilde devam eden. *Agyr söweşleri başdan geçiren esger gürrüň berýärdi.* 11. Sayı bakımından çok. *Agyr goşun. Agyr ýygyn toplandy* (Görogly). *Agyr bezirgenli, tüçjar eýeler* (Magtymguly). 12. *göç.m.* Yıpratıcı, yorucu, bezdirici, uzun. *Onuň agyr ýoldan soň irkilesi gelyärdi.* 13. Boyu posu çok büyük, iri. *Bu jaýlaryň içine agyr haly-palaslar düşelgi* (Görogly). 14. Kalın (kar hakkında). *Ýere agyr gar düşdi.* 15. *göç.m.* Trajik, ölüm-yitimle ilgili, acı, dayanılmaz. *Agyr habar.*

Agyr degmek 1) kalbe dokunan etki bırakmak, incitmek. 2) ölüm derdini çekmek. **Agyr dem almak** nefesi iki omzundan almak, güçlükle zorlanarak nefes almak. **Agyr düşmek ser.** **Agyr degmek.** **Agyr nahar** sindirmesi zor, mideye ve bağırsaklara ağır gelen yemek. **Agyr söz** keskin söz, kırıcı, kalbe dokunan söz, acı söz. **Agyr yüki bagjygy** malı mülkü, hiçbir ilgisi olmayan, kendi işini gören, hiçbir kaygısı yok. **Agyr yüz** merhametsiz yüz, acımasız, öfkeli yüz. **Agyr yüzli ser.** **Agyr yüz.**

AGYR-AGYR [ağyr-ağyr], *syp.* 1. Meşakkatli, açıklaması kolay olmayan, zor (çok şey hakkında). *Agyr-agyr sözlemler derňeldi.* 2. Kuvvetli ve büyük (çok şey hakkında) *Agyr-agyr döwletleriň dargamagyna halkymyzyň öz içki agzalarygy sebäp bolupdyr* (Nesil).

AGYRAK [a:ğyrak], *syp.* Ağrıyan, ağrısına rağmen acımayan, geri çekilen, ağırlaşan. *Agyrak düwürtik.*

AGYRAMA [a:ğyrama], *iş ady.* Ağrımak durumu, ağrıma.

AGYRAMAK [a:ğyramak], *işl.* 1. *ser.* **Agyrmak.** *Syzlawuk agyrap, ynjalık berenok.* 2. *göç.m.* Birine gönlü kırılmak, bir şeyden incinmek, gönlünde kin kalmak. *Ondan agyran ýeri yokdy.*

AGYRAMAKLYK [a:ğyramaklyk], *iş ady.* Ağrımak durumu.

AGYRAŞMAK [a:ğyraşmak], *işl.* 1. Kesintisiz, devamlı ağır olması (vücut hakkında). *El-ayagynyň çöp çyzan yerleri agyraşýardy.* 2. *göç.m.* Birbirinin yanında kendini iyi hissetmek. *Sähel zat üçin biri-biriňden agyraşyp durmaň. Onuň goňsusy bilen agyraşanyňy, ynjaşanyňy gören yokdy.*

AGYRATMAK [a:ğyratmak], *işl., ser.* **Agyrtmak.**

AGYRLAÇ [ağyrılaç], *syp.* 1. Yumuşak bir şekilde, sakın biçimde; ağırbaşlı. *Agyr laç lars-lars gaýnaýan toşabyň reňki öwrülipdir* (B. Kerbabaýew). 2. Daha sert ve sinirli. *Onuň agyr laç nazaryna özüçe düşünesi geldi.*

AGYRLAŞAÑKYRLAMAK [ağyrlaşañkyr- lamak], *işl.* Ağırlaşma eğilimine girmek.

AGYRLAŞDYRMAK [ağyrlaşdyrmak], *işl.* 1. Ağırlığını artırmak, yükünü çoğaltmak, ağırlaştırmak. *Gerekejek paty-puty bilen erkegiň ýüküni agyrlaşdyrýarsyň.* 2. *gepl.d.* Zorlaştırmak, kötüleştirmek. *Gijesi bilen ýagan gar çopanlaryň işini agyrlaşdyrýdy.* 3. *göç.m.* Karmaşıklştırmak, kötüleştirmek. *Bu olaryň eden jenaýatyny has-da agyrlaşdyrýar.*

AGYRLAŞMA [ağyrlaşma], *iş ady.* Ağırlaşma.

AGYRLAŞMAK [ağyrlaşmak], *işl.* 1 Gerçekleştirilmesi zorlaşmak, ağır gelmeye başlamak. *Salgyt ýygnamak agyrlaşdy* (B.Seýtäkow). 2. Kötüleşmek, zorlaşmak. *Günler gün-günden agyrlaşýardy...Hemme zat Front üçindi* (Türkmen dili). 3. Sağlığı bozulmak, zayıflamak, kötüleşmek, bitkin düşmek. *Düýn onuň ýagdaýy gaty agyrlaşdy* (B. Seýtäkow).

AGYRLAŞMAKLYK [ağyrlaşmaklyk], *iş ady.* Ağırlaşmak durumu.

AGYRLAŞYBERMEK [ağyrlaşyvermek], *işl.* Ağırlaşmaya başlamak.

AGYRLAŞYŞ [ağyrlaşyş], *iş ady.* Ağırlaşmak durumu.

AGYRLYK [ağyrylyk], *at.* 1. Ağırlık. *Agyrlyk ölçegi.* 2. Yükün vb. ağırlığının fazlalığı, ağırlığın aşırılığı. *Ýüküniň agyrylygyndan maşyn zordan gymyldaýardy.* 3. *göç.m.* Zorluk, sıkıntı, çile çekme. 4. *göç.m.* Çıkmazlık, dayanıp katlanmanın mümkün olmaması. 5. Ağırlık, yavaşlık. *Döwletmämmet oglunyň içki howsalasyndan habardar ýaly, adaty sowukganlylyk, süňni agyrylyk bilen oturyp-turýardy* (G. Kulyýew)

Agyrlyk güýji Dünya'nın çekim kuvveti ile Dünya'nın dönmesi sonucunda oluşan merkezkaç kuvvetinin bileşkesi. **Agyrlyk merkezi** ağırlık merkezi, cismin ayrı ayrı parçalarına etki eden ve bunlar dengede olan doğrultudaki çekim kuvvetlerinin bileşkesi konulan nokta.

AGYRMAK [a:ğyrmak], *işl.* Hastalık, alınan yaralanma vb. nedenlerle vücutta, uzuvda geriye doğru ağrı hissetmek, gerilmek. *Gaty keçäniň üstünde ýanlary agyryp, iki ýana agdarylýarlar* (N. Saryhanow).

AGYRRAK [ağyrra:k], *symp.* Karşılaştırılan şeyin ağırlığı, beklenen ağırlığından, olması gereken ağırlığından az ya da fazla. *Ýüküň-ä agyrrak eken.*

AGYRSYRAMAK [ağyrsyramak], *işl.* Hasta gibi davranmak, kendi kendini hasta göstermeye çalışmak.

AGYRTMAK [a:ğyrtmak], *işl.* 1. Acıya maruz bırakmak, ağrımaya sebep olmak. *Näme, eliňi agyrdadyňmy?* (B. Pürliýew). 2. *göç.m.* Birinin gönlüne dokunmak, birini kırmak, moralini bozmak. *Adam bardyr, ony şalar çagyrdar, Adam bar, zulm edip, garyp agyrdar* (Magtymguly).

AGYRY [a:ğyry] **I**, *at.* 1. Ağrı, hastalık veya yaralanma nedeniyle oluşan rahatsızlık. *İçinden tutýan agyry ony öz erkine goýmady.* 2. Kesel. *Ol derman ençeme*

gezek ýürek agyrysyndan halas edipdi (T. Gurbanow).

Agyryňa çydasañ, müň ýaş! Boş yere uğraşsan da, yapmaya devam et, anlamında kullanılır.

AGYRY [a:ğyry] **II**, *at.* Bir şey hakkında çekilen kaygı. *Ol işiniň agyrysyny edenok.*

AGYRYLY [a:ğyryly], *symp.* 1. Ağrılı, ağrısı olan, ağnyan. *Çagasynyň şol ýagdaýyna enäniň agyryly ýüregi beter awaýardy* (B. Kerbabaýew). 2. *göç.m.* Titiz davranan, sinirine dokunan, hassasiyet gösteren. *Inim, beýle agyryly ýeriň bar bolsa, öňrök aýtsañ bolmadymy?* (Edebiyat we sungat).

AGYRYLYRAK [a:ğyrylyra:k], *symp.* Biraz ağrılı, az-çok ağrılı. *Agyrylyrak dişler.*

AGYRYSYZ [a:ğyrysyz], *symp.* Ağrısız, ağrısı olmayan. *Agyrysyz ýara.*

AGYRYSYZLANDYRMAK [a:ğyrysyzlannymak], *işl.* Ağrısını gidermek, ağrısını hissettirmemek, ağrısını dindirmek. *Ýarany agyrysyzlandyrdylar.*

AGYRYSYZLANMA [a:ğyrysyzlanma], *iş ady.* Ağrısızlanmak durumu.

AGYRYSYZLANMAK [a:ğyrysyzlanmak], *işl.* Ağrısı, sızısı hafiflemek, acısı geçmek. *Ýara agyrysyzlandy.*

AGYRYSYZLANMAKLYK [a:ğyrysyzlanmaklyk], *iş ady.* Ağrısızlaşma durumu.

AGYRYSYZLANYŞ [a:ğyrysyzlanyş], *iş ady.* Ağrısızlaşmak durumu.

AGYRYSYZLYK [a:ğyrysyzlyk], *at.* 1. Ağrısızlık. 2. Rahatsızlığı olmamak durumu.

AGYRYSYZRAK [a:ğyrysyzyra:k], *symp.* Ağrısı az.

AGYRYŞMA [a:ğyryşma], *iş ady.* Ağrışma durumu.

AGYRYŞMAK [a:ğyryşmak], *işl., ser.* **Agyraşmak** 1, 2. *Oýun gurma hatyn bile, baş bilen, Agyryşmagyl deňiň bile, duş bilen* (Kätibi).

AGYRYŞMAKLYK [a:ğyryşmaklyk], *iş ady.* Ağrışmak durumu, karşılıklı ağrışmak durumu.

AGYRYŞYLMAK [a:ğyryşylmak], *işl., ser.* **Agyryşmak.** *Onuň bilen telim ýyllap agyryşylan, ynjaşylan, goňşy bolnup oturylandyr.*

AGYŞ [a:ğyş], *iş ady.* Ağmak durumu, ağış.

AGYŞMAK [a:ğyşmak], *işl.* Belirli bir yönden sapmak, geçmek, ağışmak. *Ol yaşy elliden agyşan adamdy.*

AGYZ [ağyz], *at.* 1. Ağz. *Süýtde agzy bişen suwy üfläp içer* (Nakyl). 2. İki dudağın uzunlamasına olan aralığı. *Böriniň agzy işe-de gan, iýmese-de gan* (Nakyl). *Agzy meňli aşa ýakyn, eli meňli – işe* (Nakyl). 3. Kap-kacağın içine bir şey koymak veya dökmek için kullanılan boğaz kısmı (içine bir şey konulduktan sonra tıkanan, daralan, boğulan yer). *Il agzyny ýygyp bolmaz, çelek agzyny bogup bolmaz* (Nakyl). *Dykalap-dykalap, agzyny bogup, Torbajygmy egne atan badyma, Gulagmyň düýbüne bir şapbat degip, Özümden gidenim*

düşýär ýadyma (K. Gurban-nepesow). 4. Topun, tüfeğin vb. namlusunun ucundaki delik. *Topuň agzy hoňkaryp durdy*. 5. Girilen kapının, kapı kanadının ve benzerlerinin önü, ön yüzü. *Ol gapynyň agzynda aýak çekip, diňirgenip durdy* (G. Kulyýew). 6. İş ve ev aletlerinin bir şeyi tutmak, koparmak, kırmak vb. için açılıp kapanan, çatal biçimli ucu. *Atagzyň agzy*. 7. göç.m. Dil. Hay, agzyňa geleni şol boldy. 8. Bir yerin girişi ve çıkışı. *Jülgäniň agzy*. Hiniň agzy. Gowagyny agzy.

Agzy açmak 1) hayran kalmak, şaşkınlıkla bakakalmak. *Adamlar içlerini çekip, agyzlaryny açdylar* (B. Seytākow). 2) gün battıktan sonra yiyip içmek (oruç tutanlar hakkında). *Aýtar enem sen gopgul, ruza agzyňny açgyl* (Hoja Ahmet Ýasawy). **Agzy beklemek** oruç (Ramazan) ayında tan yerinden hava kararana kadar hiçbir şey yiyip içmemek. **Agzy birikdirmek** bir işi gerçekleştirmek için düşüncelerini bir araya getirmek, aynı noktada buluşmak, anlaşmak, birlik içinde hareket etmek için sözleşmek / anlaşmak. *Şonuň üçin-de köpläp, agzy birikdirip, bu işiň hötdesinden gelmegimiz gerek* (B. Seytākow). **Agzyda aş gatyklamak** boş; sonu gelmeyecek vaatler vermek, her şeyi sadece sözde bırakmak. *Il-günüm üçin diýip, agzynda aş gatyklaýar* (Edebiyat we sungat). **Agzydan-agza geçmek** yavaş yavaş çoğunluk tarafından bilinmek, halk arasına yayılmak. **Agzyda bolmak** belli bir sebeple dillere düşmek, halk arasında adının sık sık anılması. *Aýakda bolandan, agzyda bol* (Nakyl). **Agzy dolduryp aýtmak (geplemek)** övünmek, süslü ve abartılı sözlerle bir şeyi büyüterek anlatmak. *Ol kesewi ýaly şar gara aýagyny owkalap ýatyşyna: – Şahyr, arkayn boluň – diýip, agzyňy dolduryp gepledi* (G. Kulyýew). **Agzy suwarmak** canı çekip imrenerek yutkunmak, ağzı sulanmak. *İşşek goýnuň terje eti kimiň agzyňy suwartmaýar* (B. Kerbabaýew). **Agzy suwy** içilen su. *Biz geljekde hem halkymyzy ýeterlik möçberde arassa agzy suwy bilen üpjün etmäge uly üns bereris* (Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söymek bagtdyr). **Agzy üllüsini aňmak ser.** **Agzyňy ysgamak.** Bize nama aýdyp ber hany, agzy üllüsini aňaly (Görogly). **Agzy ýaglamak** gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyleri arzulamak, kendini boş yere avutmak, olsaydı demek. *Ol diýen zatlaryňy eder öýdüp, agzy ýaglap oturma.* **Agza aňkarmak 1)** birinin öğüdüne kulak vermek. *Göreniň agzyňa aňkaryp ýörme.* 2) birinin söylediği sözlerle hayran kalıp onu dikkatle dinlemek. *Oglan ertekiçiniň agzyňa aňkaryp otyrды.* **Agza-burna gelmek** ekinler olgunlaşıp, kavun karpuzlar pişip hasadını toplamak gerek (bu ifade, ürünün sahibine veya ekimi yapan kişiye nasip olmadığında kullanılır). *Gawun-garpyzlar bişip başlap, ýaňy agza-burna gelende, güýçli doly ýagyp, ekinleri bir ýanyndan zaýalap gitti.* **Agzyňa ýapyşmak** sohbeti bitirmeye çalışmak, konuşmaya karşı çıkmak. *Sen hemişe şolar hakynda gürläsem, agzyňa ýapyşýarsyň.* **Agza, dile düşmek** bir iş veya olay yüzünden konuşulmak / bahsedilmek. **Agza gelenini otlamak (otarmak)** olur olmaz saçmalamak, söylenen şeyin anlamına dikkat etmeden konuşmak, boş yere gevezelik etmek. *Märeke de agza gelenini otlap oturmazlar.* **Agzy aja degmek** tiryakilik yapmaya başlamak, tiryaki olmak,

keyif verici madde çekmek. **Agzy aşı yetmek** yaşam standardı, geçiminin iyileşmesi, maddi açıdan güvenceye kavuşmak, yoksulluktan kurtulmak. *Ýetimiň agzy aşı yetende, burny ganar* (Nakyl). **Agzy bimaza** aşerme yaşayan, hamile olan, gebeliğin ilk aylarını geçiren. **Agzy boş (jähiksiz)** yerini yurdunu bilmeden boş konuşup dolaşan, ağzını tutamayan. **Agzy dek durmazlyk** konuşmadan duramamak, konuşup oturmak. *Märeke de onuň agzyňyň dek durjak gümany ýokdur* (Edebiyat we sungat). **Agzy emzikli ýaly** kendini toparlayamayan, kendi başının çaresine bakamayan, toy/tecrübesiz (daha çok genç ve olgunlaşmamış) kişi. **Agzy gowşak** söylemesi gereken sözü söyleyemeyen, düşüncesini ifade edemeyen, kendini toparlayamayan, saf/aptal (beceriksiz) kimse. – *Seniň örän agzyň gowşak* (H. Derýaýew). **Agzy gum garbamak 1)** bir şeyin gücünden ya da etkisinden dağılmak, perişan olmak. 2) ölmek. **Agzy mumly (mumlanan) ýaly** susma, konuşmadan durabilen, konuşmak istemeyen. **Agzyňa ak-da gelse diýmek, gara-da gelse** birine diline gelen sözleri söylemek. **Agzyňa bek (berk)** ağzı sıkı, sır vermeyen. **Agzyňa çöp ölçmek** birinin huyunu anlamak, nasıl biri olduğunu çözmek. **Agzyňa goýmak** yerinde bir davranışla ya da tam isabetli bir sözle karşısındakini yenmek, susturmak. **Agzyňa gulp urmak** ağzına gem vurmak, susmak. **Agzyňa it daňlan ýaly** sürekli gevezelik eden, durmaksızın konuşan, geveze, boşboğaz kişi. *Ýeri how, agzyňa it daňlan ýaly bolup oturmasana.* **Agzyňa öýkünme** ağzına öykünmek, alaycı bir şekilde, kinayeli olarak birinin konuşma tarzına benzeterek konuşmak. *Beydişip, biri-birimiziň agzyňyza öýkünişip dursak, biz oňly zadyň üstünden barmarys* (B. Seytākow). **Agzyňa salyp bermek** birine ne söyleyeceğini öğretmek. *Kiçijik çaganyň aýtmajak, diýmejek sözlerini onuň agzyňa salyp berýärler* (Edebiyat we sungat). **Agzyňa sogan dogramazlyk** birine boyun eğmemek, saygısızlık etmek; ödül veya hürmet göstermemek. **Agzyňa suw alan ýaly ser.** **Agzy mumly (mumlanan) ýaly.** *Ol agzyňa suw alan ýaly boldy.* **Agzyňa suw damdyrmazlyk** birine zor günde yardım etmezlik. **Agzyndan düşürmezlik** sürekli tekrarlayıp durmak, övgü, alkış ile devamlı söz etmek. *Eli- aýagy dert görmesin, Berdi jan diýip agzyndan düşürenok* (H. Derýaýew). **Agzyndan (kakyp) almak** birinin sözünü bölmek, söyleyeceğini kendisi söylemek, aklına geleni karşısındakine fırsat vermeden söylemek. *Onuň aýdyp duran sözlerini Ogulgerek agzyndan kakyp aldy* (N. Saryhanow). **Agzyndan ot saçmak** iftira etmek, kötü konuşmak. **Agzyndan sagyp almak** ağzından çekip almak, haberi zorla söyletmek. **Agzyndan sarysy gitmedik ser.** **Agzyndan süýt sy gitmedik.** *Näme üçin agzyndan sarysy gitmedik oglany iberdiň?* (Hürlükga – Hemra). **Agzyndan süýt sy gitmedik** hayat tecrübesi yeterli olmayan, genç olgunlaşmamış. **Agzyňy ajatmak** birinin gönlünü alır gibi söz söyleyip keyfini kaçırarak. *Köden galan zady ýatlap, onuň agzyňy ajatdylar.* **Agzyňy alartmak** birini başka biriyle ters düşürmek, araya fitne sokmak, birbirine düşman etmek. *Adamlaryň agzyňy alartmak erbet zat.* **Agzyňy baglamak** susturmak; birini karşısına çıkamayacak hâle getirmek. **Agzyňy diýenini gulagy eşitmezlik** düşünmeden, seçmeden, aklına geleni söyleyip

durmak; sürekli konuşmak. **Agzyňyň eýesi däl** söylenmeyecek sözleri söyleyen, diline sahip olamayan. *Heleý, senem agzyň eýesi-hä dälşiň* (Edebiyat we sungat). **Agzyňy öweltmek** bir şeye hayran kalmak, hayretle bakakalmak, ağzı açık kalmak. **Agzyňy ysgamak** birinin düşüncesini bilmek, sınamak. **Agzyňy yerden tapan ýaly** aşırı konuşan, değersiz şeyler hakkında gevezelik eden, boşboğaz kişi. **Agzyňa alar ýaly däl** söylediği sözler çok kaba, söylenir gibi değil. *Onuň adamlara aýdýan sözlerini agzyňa alar ýaly däl, şeýle ýaramaz adam eken.* **Agzyňa bakdyrmak** kendi istediğini yaptırmak, çoğuna sözü geçmek. **Agzyňa buýurmak** 1) konuşulanları söylemeden saklamak, sır saklamak. *Ol agzyňa buýurýandyr, oňa syr ynansa bolar.* 2) perhiz yapmaya başlamak, yiyecek içecek şeyleri seçmeyi bilmek. *Aşgazanyňdan zeyrensen, agzyňa buýrarlar.* **Agzyňa siňek gonduryp ýörmek** kendini toparlayamamak, sürekli gevezelik etmek, elinden iş gelmemek, beceriksiz ve kendi işinin çaresine bakamamak. **Agzyň bilen ak guş almak** gevezelik edip, gereksiz konuşmak; her şeyi basitleştirmek; gerçekleştiren gerçekleşmeyeceği belli olmayan konular hakkında övünmek. *Onuň ýanynda müşgil zat bolmaz, haçan görseň, agzy bilen ak guş alyp oturandyr.* **Agzyň bir bolmak** uyumlu davranmak, birlikte hareket etmek (bir işe başlarken veya girerken). **Agzyň bişmek** bir şeyden çekinmek, korkmak, utangaçlık göstermek; bir işe ulaşip da zor veya çıkmaz bir duruma düşmek. *Tutaryksyz gürriňden birnäçe gezek agzy bişipdi* (A. Durdyýew). **Agzyňdan al alsyn (kaksyn)** uzaklaştırsın, kötü niyetten uzaklaşsın. **Agzyňdan gaçyrmak** bir sözü söylediğini bilmeden kalmak, ağzından farkında olmadan kaçırmak. **Agzyň gyzmak** sohbetle çok ilgi göstermek, gereğinden fazla konuşmak, fazladan gevezelik etmek. *Eý, Görogly, sen käwagtlar agzyň gyzanda, gaty gidiberýärsiň* (Görogly). **Agzyň suwarmak** yiyesi gelmek, yemeği görünce iştahı açılmak. **Agzyň tagam tapmak** bir şeyden gönenmek, bir işten fayda görmek. **Agzyňy deňemek** kendince var yok ile denk tutup kıyaslamak. **Agzyňy gury çöp bilen çalmak** var olan şeyi yok deyip durmak, kıskançlık ve kin gümek. **Agzyňy ýygmak** dilini kontrol altında tutmak, gereksiz konuşmayı bırakmak. *Gören zadyňy samrap ýörme-de, agzyňy ýyg! Il agzyňy ýygyp bolmaz, çelek agzyňy – bogup* (Nakyl). **Agzy orazaly** Ramazan ayında oruçlu olan (kişi hakkında). **Agzy sary** değerini bilmeyen, tecrübesiz. *Seniň ýaly agzy sary oglanyň elinden şol gyzy alyp bilmesem, men hem ussa adymy taşlaryn* (A. Durdyýew). **Agzyň ýagjarmazlyk** 1) lezzetli ve bol yemek yememek. 2) ihtiyaç veya fayda eksikliği. *Ondan agzyň ýagjarasy yok-la!* **Agzy ýalak (hatap) ýaly** Ağzı büyük, sürekli açık duran, şaşkın kişi. **Agzyň ýelini almak** bağırıp çağırarak keyfini kaçırmak; bin türlü lafla başını şişirmek. **Agzy ýelli** bir olayı olduğundan çok daha fazla büyüten, gerçek durumu abartıp üstüne yalan yanlış şeyler ekleyerek anlatan (kişi hakkında). **Agzy ýetse, gulagyny iýjek** nefsinin esiri, açgözlü. **Agzy ýetse, iki çigniniň etini iýjek** açgözlü, kıskanç. **Agzy ýirik** olur olmaz şeyler hakkında gevezelik eden.

AGYZBOGY [ağyzvoğy], *at.* Torbanın, çuvalın, heybenin vb. ağzını bağlamak için kullanılan ip, bağ. *Ol ýygan pagtasyny ganara saldy-da, ganaryň agyzbogusyny*

düwmäge durdy.

AGYZBOGULYK [ağyzvoğuluk], *syp.* Torba, çuval, heybe vb. kapların ağzını bağlamak için tasarlanmış (ip, bağ). *Agyzbogulyk ýüp.*

AGYZDAN-AGZA [ağyzzan-ağza]: **agzydan- agza geçmek (ýaýramak)** dilden dile geçmek, halk arasında yayılmak. *Agzydan-agza geçip gelyň halk döredijiliği.*

AGYZGAPAK [ağyzgapak], *at.* Bir şeyin ağzını kapatmak için kapak.

AGYZLANDYRMAK [ağyzlannymak], *işl.*

Cevap vermeyi öğretmek, karşılık vermeye alıştırmak.

AGYZLANMA [ağyzlanma], *iş ady.* Cevap vermeye alıştırma durumu.

AGYZLANMAK [ağyzlanmak], *işl.* 1. Emmeyi öğrenmek. *Guzular indi kemsiz agyzlanypdy.* 2. *göç.m.* Şımartılma sonucunda kendi dediğini yaptıran, söyleyeceğini çekinmeden söyleyen, tuttuğunu koparan biri olmak. *Ol soňky döwürde gaty agyzlanypdy.*

AGYZLANMAKLYK [ağyzlanmaklyk], *iş ady.* Söyleyeceğini çekinmeden söylemeklik durumu.

AGYZLANYBERMEK [ağyzlanyvermek], *işl.* Ağzı açılmaya başlamak.

AGYZLANYS [ağyzlanyş], *iş ady.* Ağzı açılmaya başlanmış durumu.

AGYZLAŞMAK [ağyzlaşmak], *işl.* Birinin söylediği söze karşılık vererek ona cevap yetiştirmek; ağız dalaşına girmek, atışmak. *Şu guluň syrtyndan goltgy berýän barmyka diýýän. Ýogsa gul kim, meniň bilen agyzlaşmak kim?* (A. Gowşudow).

AGYZLY [ağyzly], *syp.* 1. Ağzı var. *Agyzly ýara.*

2. Ağzı büyük, kumu çok tutan. *Agyzly pil.* 3. *göç.m.* Kendi istediğini yaptıran, söyleyeceğini çekinmeden söyleyen, kararlı ve azimli kişi. *Ol diýseň agyzly adamdy, hemişe sözüni gögerderdi.*

AGYZLYLYK [ağyzlylyk], *at.* Sözü geçen, kendi dediğini yaptıran kişi. *Beýle agyzlylyk hem hemme kişä başardyp duranok.*

AGYZLYRAK [ağyzlyra:k], *syp.* Diğerlerinden az çok ağızlı, diyeceğini sakınmayan.

AGYZSYZ [ağyzsyz], *syp.* 1. Ağzı olmayan. *Syzzyldaşar tenim Eýýup teni dek, Kişi bilmez, bir agyzsyz ýaradyr* (Magtymguly). 2. *göç.m.* Söyleyeceğini söyleyemeyen, çekingen.

AGYZSYZLYK [ağyzsyzlyk], *at.* 1. Ağzı olmamaklık. 2. *göç.m.* Söyleyeceğini söylememeklik, çekingenlik.

AGYZÝAPY [ağyzýapy], *at, ser.* **Agyzgapak.**

AGYZÝAPYLYK [ağyzýapylyk], *syp.* Söz söylemek için uygun.

AGYZZYRYK [ağyzzyryk], *at.* Eyerin ön kısmına sıkıca takılan, atın ağzına takılan, halkalı iki parçadan oluşan demir parça (ağızlık). *Alaşa ýazdyrylan agyzzyrygyny*

şakyrdadyp, gury saman çeyneýärdi (B. Kerbabaýew).

AGYZZYRYKLAMA [ağzyryklama], *iş ady.* Ağızlık takma durumu.

AGYZZYRYKLAMAK [ağzyryklamak], *işl.* 1. Atın ağzına ağızlık takmak, giydirmek. *Ýabyny agyzyryklamak. Aty agyzyryklap münmek.* 2. *göç.m.* Kendi dediğine boyun eğdirmek, kendi istediği şekilde hareket etmeye zorlamak.

AGYZZYRYKLAMAKLYK [ağzyryklamaklyk], *iş ady.* Ağızlık takmak durumu.

AGYZZYRYKLAMAZLYK [ağzyryk- lamazlyk], *iş ady.* Ağızlık takmamak durumu.

AGYZZYRYKLANMAK [ağzyryklanmak], *işl.* 1. Ağzına ağızlık takılmak (at hakkında). 2. *göç.m.* Birinin dediğine boyun eğmek, başka birinin söylediğine göre hareket etmeye zorlanmak

AGYZZYRYKLAŞMAK [ağzyryklaşmak], *işl.* 1. Ağızlık takmaya yardım etmek. 2. Birlikte ağızlık takmak.

AGYZZYRYKLATMAK [ağzyryklatmak], *işl.* 1. Ağızlık takma işini başkasına yaptırmak. 2. Ağızlık takmaya imkan sağlamak.

AGYZZYRYKLAÝYŞ [ağzyryklaýyş], *iş ady.* Ağızlık takış durumu.

AGYZZYRYKLY [ağzyrykly], *syp.* 1. Ağzına ağızlık takılan, ağızlık giydirilen (at hakkında). 2. *göç.m.* Boyun eğdirilen, yün egdirilen, zorlanan.

AGÝAR [ağýa:r], *at, k.d.* 1. Başkası, öteki; farklı, yabancı. *Meni mahrum edip, agýar birle ýarlyk kylma* (Baýram han Türkmen). *Jamy meý sundugyň görmesin agýar, Gelmenem aklyma görmeýen känim* (Magtymguly). *Agýary neýlerem, maňa ýar gerek, gaz ornuga zaglar tutarmy derek* (Talyby). *Nobaty agýara berdim, nobatymdan aýrylyp, Galmady mejlisde söhbet, söhbetimden aýrylyp* (Seýdi). 2. Düşman, rakip. *Urup naýza, gylyç kim zory birle, Söweşerdi bes i agýary birle* (Abdysetdar Kazy). *Dost sözüge tut gulak, agýary pendin tutmagyl* (Mollanepes).

AGZA [ağza:], *at.* 1. Bedenin bir bölümü, parçası. *Ýar, meni ýakdyň nar bilen, Bir agzam aman galmady* (Talyby). 2. *dil b.* Cümlede belirli bir soruya cevap olan ve birbirine bağlı olarak gelen sözcükler (özne, yüklem, belirleyiciler). *Sözlem agzalary.* 3. Bir kuruluşun veya grubun üyesi olan kişi. *Guramanyň agzasy. Iş toparynyň agzasy.*

AGZABERMEK [ağza:vermek], *işl.* Bahsetmeye başlamak.

AGZAÇAR [ağzaçar], *at.* Ramazan ayında uç açmayı bekleyenlerin yeme içmeye başladıkları vakit, iftar. *Agzaçar boldy. Agzaçara gatnaşmak. Agzaçar etmek.*

AGZALA [ağza:la], *syp., at.* 1. Birbirine uyumsuz, biri diğerine uygun olmayan, anlaşılmayan. *Agzala bolmak. Agzala adamlar.* 2. Uyumsuz adam. *Agzybire taňry biýr, agzalany gaňrybiýr* (Nakyl).

AGZALAÇYLYK [ağza:laçylyk], *at, ser.* Agzalalyk.

AGZALALYK [ağza:lalyk], *at.* Uyumsuzluk, anlaşmazlık, fikir birliği eksikliği. *Agzalalyk aýrar ili dirlikden, Döwlet dönüp, nobat duşmana gelgeý* (Magtymguly). *Agyzlar bir gerek, döwletli ilat, Agzalalyk agyr ile ýaraşmaz* (Kätibi).

AGZALMAK [ağzalmak], *işl.* Konuşma sırasında anımsamak / değinmek..

AGZALYK [ağza:lyk], *at.* Belli bir kuruluşa, topluluğa vb. üye olmaklık.

AGZAM [ağzam], *syp., k.d..* En ulu, en büyük. *Atasy weziri-agzam erdi* (Zöhre – Tahyr).

AGZAMA [ağzama], *iş ady.* Anma durumu.

AGZAMAK [ağzamak], *işl.* Söylenen konuşma sırasında birini veya bir şeyi anımsamak, birinin ya da bir şeyin adını anmak. *Indi men haýsy birini agzaýyn* (Edebiyat we sungat).

AGZAMAKLYK [ağzamaklyk], *iş ady.* Anmak durumu.

AGZAMAZLYK [ağzamazlyk], *iş ady.* Anmazlık, sohbet arasında birisinden bahsetmezlik.

AGZAŞDYRMAK [ağzaşdyrmak], *işl.* Bir şey hakkında konuşmak / bahsetmek.

AGZAŞMAK [ağzaşmak], *işl.* Birlikte bahsetmek. *Biz seni agzaşyp otyrdyk.*

AGZATDYRMAK [ağzatdyrmak], *işl.* 1. Başka birine bahsettirmek. 2. Bahsetmesine izin vermek.

AGZATMAK [ağzatmak], *işl.* Konuşmasını başkasına söyllettirmek; konuşmasına fırsat vermek.

AGZAW [ağzow], *at.* Bir şey hakkında söz; belirli bir konu hakkında yapılan konuşma.

AGZAÝYŞ [ağzaýyş], *iş ady.* Bahsediş durumu.

AGZOŇURGA [ağzoňurga], *at.* Boynun baş ile birleştiği yerdeki omurga.

AGZYBIR [ağzyvi:r], *syp.* Birbiri ile iyi geçinen. *Agzybire – Taňry biýr, agzalany gaňrybiýr* (Nakyl).

AGZYBIRLIK [ağzyvi:rlik], *at.* Birbiri ile iyi geçinmeklik.

AGZYBOŞ [ağzyvoş], *syp.* Olur olmaz şeye konuşan, boş konuşan, geveze.

AGZYBOŞLUK [ağzyvoşluk], *at.* 1. Sır saklayamazlık. 2. İçinde söz tutamazlık, gevezelik. *Käýarym agzyboşluk ediläýýär.*

AGZYGARA [ağzyğara], *at, syp. bot.* 1. Yenilen yabani tatlı ot. 2. Hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan söz. *Agzygara gök eşek.*

AGZYSARY [ağzyry:sary], *syp., ser.* **Agyz: agzy sary.** *Agzysary oylan.* 2. Değerini bilmeyen, cahil, tecrübesiz.

AH, Üzüntü, pişmanlık veya hayal kırıklığı durumunda kullanılan ünlem. **Ah!** *Meniň hem dokmam özüme sep bolýan bolsa bolmaýamy...* (H. Derýaýew).

Ah çekmek derin bir nefes alıp iç çekmek, pişman olmak.

AH [a:h], *at.* Gam, keder, üzüntü. *Yşka düşdi meň ýüregim, Ýene ah ile zarym bar* (Magtymguly). *Men ah urup aglar men, ahym çykar asmana, Bu azara goýdy sütemkär meni* (Zelili).

Ah urmak (çekmek) ağlamak, sızlamak, kederlenmek. *Magtymguly diýrler meniň adyma, Bir ah ursam, älem ýanar oduma* (Magtymguly).

AHALTEKE: ahalteke aty (bedewi) dünyada güzelliği ve çevikliği ile öne çıkan, saf kanlı, temiz kanlı Türkmen atı. **Ahalteke ýoly** Ahallı başşı ozanların müziklerinde uyguladıkları yönetimler. *Ahalteke yolunuň merkezi Gökdepe etraby bolup, ol, esasan, mukamlar ýoly hasaplanýar.*

AHAW [aho:w], Birine hitap edilirken veya kalabalığın ilgisi çekilecek olduğunda kullanılan ünlem. *Ahaw, Annaguly, beýle bolma, azajyk salym özüňi tutup otur* (A. Durdyýew).

AHBETIN [a:hveti:n], *ser. Ahryyn 1. Sen meniň inim ahbetin, heýem seni aldarynmy!?*

AH-EÝ [ahe:ý], *üml.* Çok rahatsızlık veya memnuniyetsizlik ile kadınlar tarafından söylenir. – *Ah-eý, toýuna beýemçilik edýänem indi pylany boldumy!?*

AHLAK [ahla:k], *at.* Davranışlarda toplum içinde takdir edilen huy ve karakter, nezaket ve incelik, ahlak. *Adam ahlagy. Adamyň ahlak sypatlary.*

AHLAKLY [ahla:kly], *syp.* Ahlakı olan, ahlakı temiz, vicdanlı.

AHLAKLYLYK [ahla:klylyk], *at.* Ahlakı varlık, iyi ahlaklılık. *Ahlaklylyk adamyň bezegidir.*

AHLAKSYZ [ahla:ksyz], *syp.* Ahlakı olmayan.

AHLAKSYZLYK [ahla:ksyzlyk], *at.* Ahlakı açıdan bozukluk, ahlaksızlık. *Ahlaksyzlyk aýypdyr.*

AHMAL [ahma:l], *syp. 1.* Tedbirsiz, dikkatsiz, habersiz. *Bir gün basarlar habarsyz, Gezişiň ahmala meňzär* (Zelili). *2.* Dikkatsiz, korkutucu, tehlikeli. *Meseläniň ýene bir ahmal tarapy bar. 3.* Muhtemelen, olabilir, anlamında kullanılan sözcük. *Şu gün gar ýagaýmagy ahmal.*

AHMALLYK [ahma:llyk], *at.* Dikkatsizlik, tedbirsizlik; habersizlik.

AHMALLYKDA [ahma:llykda], *hal.* Ansızın, birden, habersiz, şaşkınlık içinde, dikkatsizlik içinde. *Öweziň özi hem ahmallykda duşmanyň eline düşýär* (Görogly).

AHMYR, *at. 1.* Bir şeyden dolayı ortaya çıkan üzüntü, pişmanlık, hayıflanma. *Ahmyr bilen dodagyny dişledi. 2.* Bir şeyden dolayı kalpte kalan kin, intikam ya da ar duygusu.

AHMYRÇYL, *syp.* İçinde kin, üzüntü saklayan(*ser. Ahmyr 2.*).

AHMYRÇYLLYK, *at.* Kırılmalık, alınganlık, gücenme hali.

AHMYRLY, *syp. 1.* Üzücü, pişmanlık verici. *Ol bu sözleri aýdanda kellesini ýaýkap, hyrçyny dişläp, örän ahmyrly gepledi* (N. Pomma). *2.* Kinli, intikamcı, onurlu (gururlu), hileli. *Olar menden ahmyrlydyrlar* (B. Kerbabaýew).

AHMYRLYLYK, *at. 1.* Hayıflanma, üzüntülülük, pişmanlık verme durumu. *2.* Kinlilik, içten kin besleme; onurluluk (gururluluk).

AHMYRLYRAK [ahmyrlyra:k], *syp.* Biraz alıngan, biraz hassas.

AHUN [a:hu:n], *at.* Yüksek dini bilgisi olan, sözü ve otoritesi güçlü büyük din adamı (molla).

AHUW [a:hu:w], *at, kön.s.* Geyik, ceren, maral. *Ahuw men saýýatdan gaçyp, Höwesini şerbetin içip, Kä çümüp, kä boýlap geçip, ýigrimi baş köle düşdüm* (Kätibi). *Negäh ol ahuwlaryň gözi Mejnuna düşdi*

(Leýli – Mejnun).

Ahuw gözli Doğu edebiyatında sevgilinin gözü, çoğunlukla geyik gözüne benzetilerek kullanılan ifade. *Boz dumanly daglar aşyp, Ahuw gözli maral geldi* (Şasenem – Garyp). *Indi armanym yok jan çykarsa tenden, Ahuw gözli maralymga ýetişdim* (Şabende).

AH-WAH, *üml.* Yorgunluk, bitkinlik, halsizlik anlamında kullanılır; abartılı anlatım. – *Ine, ýene gyzyrma başlady – diýdi we ol uzyn gijesini hüňürdäp, ah-wah bilen geçirdi* (A. Gow- şudow).

AH-WAHLABERMEK [ah-wahla:vermek], *işl.* Ah çekerek başlamak.

AH-WAHLAMAK, *işl.* Ah vah etmek. *Hasasyny söýget edinip, sähelçejik beýige itiň günü bilen çykan goja ah-wahlap, ýene hasasyna söýendi* (B. Kerbabaýew).

AH-WAHLAMAKLYK, *işl. ady.* Ah vah etmeklik.

AH-WAHLAÝYŞ, *işl. ady.* Ah vah etmek durumu.

AHWAL [ahwa:l], *at.* Hal, durum, ahval. *Bir gardaşsyz panyda, Niçik öter ahwalym* (Magtymguly).

AHWALAT [ahwa:lat], *at. 1. ser. Ahwal. 2. dil b.* Cümledeki hareketin zamanını, yerini, sebebini vb. gösteren belirteç (zarf).

AHY-NALA [a:hy-na:la], *at, ser. Ah-y-zar. Dumly-duşdan ejiz biçäräniň ahy-nalasy ýaňlanyp eşidilýärdi* (G.Kulyýew). *Siziň ahy-nalaňyzdan dünýä garaňkyrap, gün sönmäge durdy* (Edebiyat we sungat).

AHYR [a:hyr] **I**, *at.* Hayvanlara ot veya yem koymak için çamurdan veya ağaçtan yapılan tas, kap. *Ýabynyň ýatagyna baryp, ahyrynyň üstünden irişmesini aldy-da, ýaba saldy* (A. Durdyýew).

AHYR [a:hyr] **II**, *köm.s. 1.* Bir şeyin bittiği yer, en sonu. *Ýylyň ahyry. 2. gepl.d., ser. Ahyry 1.*

AHYRA [a:hyra], *at.* Çömlekçi çarkı dönerken çamuru almak için çömleğin iç yüzeyine yapılan kazık. *Aşakdan zyňlyňan palçyk şol ahyra gelip düşýärdi* (B. Seytākow).

AHYRAÇY [a:hyraçy], *at.* Çömlekçi çarkının sonunda, çamuru şekillendiren kişi.

AHYRÇA [a:hyrça], *at.* Su değirmeninde unun aktığı yer. *Ahyrça undan doldy.*

AHYRET [a:hyret], *at.* Ahir zaman; öteki dünya. *Ahyretde hemra bolsun imanyň, Jan jesetden jyda düşen günlerim* (Görogly). *Magtymguly, çagyr rebbil-ybady, Bu dünýä, ahyret bergil ybady* (Magtymguly). *Baş wagt namazyň oky her günde, "Ahyret ýoldaşyň-iman" diýdiler* (Magtymguly). *Rehim etseň, garyp-pakyr, misgine, Bu dünýä, ahyret işiň oň bolar* (Zelili). *Düşünýärsiň: güýz pasly Ahyret däl, öçmek däl* (G. Ezizow).

AHYRKY [a:hyrky], *symp.* Sonuncu, en sondaki. *Ahyrky sapagymyz sagat ikide gutaryar.*

AHYRY [a:hyry], **1. ser. Ahyryn** **2. Ahyry bolar sen ýerge barabar, Köňlünde men-menlik satyjy bolma** (Magtymguly). **2.** Kesin onaylama, sevinç veya üzüntü olmadan ciddi ve kararlı konuşma. *Bu jaýa girip-çykyňlar, ylaýta-da biz ikimiz, gar bilen oýnar ýaly çaga däl ahyry!* (B. Kerbabaýew).

AHYRYN [a:hyry:n], **1.** Kesin onaylama, vurgulama, özellikle bir düşünceyi öne çıkarmayı anlatan söz. *Ol işden çykdy ahyryn.* **2. gepl.d.** En sonunda; baştan sona, sonuç olarak, nihayet. *Olar ahyryn geldiler.*

AHYRYNDA [a:hyrynda], *hal.* En sonunda, son anda, nihayetinde. *Olar ahyrynda bir çukura tüýkürmeli boldular.*

AHYRZAMAN [a:hyrzama:n], *at.* **1.** Dünyanın

sonu, kıyamet. *Tä kyýamat ahyrzaman bolýança adyň ýitmesin* (Görogly). **2. göç.m.** Dünyayı sarsan felaket, savaş, deprem; ağır durum, olay, mesele.

AHY-ZAR [a:hy-za:r], *at.* Bir şeye karşı derin üzüntüyle çekilen inleme, keder ve gam duygusunu yansıtan acı ve ince ses; inilti, ağıt, ah çekme. *Bilbilem, ahy-zar çekip, Taze gülzardan aýryldym* (Magtymguly).

AJADYLMAK [a:jadylmak], *işl.* Bir şey veya duruma hazırlanmak, uygun hale getirilmek. *Hamyr köp saklanyp ajadylypydyr.*

AJAL, *at.* Ölüm anı; ölüm, kaza. *Kim galar görmeyen ajal hilesin* (Magtymguly). *Ajal töweregne guranda duzak, Ýatypdyr geplemân, ýatypdyr uzak* (K. Gurbannepesow).

Ajala el bulamak hayatını tehlikeye atmak, riskli bir iş yapmak. **Ajal alsyn!** *söğ. s.* Başına felaket gelsin, kazancın artarken ömrün kısalсын, ölüm seni yakalasın. **Ajal dony** kefenlik kumaş, kefen. *Aşyk Hemra diýer, ajal donuny, Biçişeli, han Saýadym, ne diýr sen?* (Saýatly – Hemra). **Ajal guşy** ölüm habercisi, ölüm. *Ajal guşy uçup baran, gaýdyp gelmez onda baran, Özün pälwan tutup ýören, Şiru-peleň, piller galmaz* (Seýdi). **Ajal oky** ölüm oku, ölüme sebep olan. **Ajalyňa howlukmak** *ser.* **Ajala el bulamak.** *Näme, ajalyňa howlugaýarmyň?* (B. Kerbabaýew). **Ajaly ýetmek** yaşam süresini tamamlamak, ölüm vakti gelmek, ölmek. *Ajaly ýeten tilki hinine bakyp uylar* (Nakyl). *Kast edip janymga*

ýetse ajalym, Bu ýerde hem bolsa tapar, Azadym (Magtymguly). **Ajal ýakaňdan tutmak** eceli gelmek, başına ölüm düşmek. *Ajal gelip tutar ýakaňdan, bilgin, Baş günlükdir, göwün ýykanyň galar* (Baýly şahyr).

AJALLY, *symp.* Eceli gelen, ölümlü. *Kyrk ýyl gyran gelse, ajally öler* (Nakyl).

AJALSYZ, *symp.* Eceli gelmeyen, ecelden önce. *Oýan haby-gaflatdan ajalsyz ölen köňlüm, Umyt üzüp älemden, dergaha dolan köňlüm* (Magtymguly).

AJAMA [a:jama], *iş ady.* Kötü, sıkıntılı veya talihsiz durum.

AJAMAK [a:jamak], *işl.* **1.** Asıl tadını kaybetmek, acı bir hale gelmek, zayıflamak, zarar görmek. *Möhletinden ötse, hamyr-da ajar* (B. Kerbabaýew). **2. göç.m.** Kahırlı grünmek. *Onuň ýüzi ajap dur.*

AJAMAKLYK [a:jamaklyk], *iş ady.* Tadını kaybetmiş olmaklık durumu.

AJAP, *symp.* **1. ser. Ajaýyp.** *Muhupbetden degdi bir ok, Bir ajap ýaýa uçradym* (Andalyp). *Ýada düşer, dolanmazmy ajap döwränly çaglar, Köňül arzuw eýlär, Watanyň, seni* (Zelili). **2. göç.m.** Garip, tuhaf, hayranlık uyandırıcı. *Jahany şury-şer tutdy, ajap döwri-zaman geldi* (Gaýyby). **3.** Kıza verilen ad.

AJAPLAMAK, *işl., kön.s.* Şaşırmak, hayran kalmak.

AJAPLYK, *at, ser.* **Ajaýyplyk.**

AJAR [a:jar], *at, yerli g.* **1.** Kumaşı sertleştirmek için kullanılan bir malzeme. **2.** Görkemlik, estetik çekicilik; güzellik.

AJARLY [a:jarly], *symp.* **1. yerli g.** Kumaşı sertleştirilen maddeli. **2.** Gösterişli, endamlı. **3. gepl.d.** Yaptığı iyiliği görüp, öğütleri veya öğüt veren kişinin sözlerine kulak veren. *Ajarly adam.*

AJAŞMAK [a:jaşmak], *işl.* **1.** Talihsiz bir duruma düşmek, kötü duruma gelmek. **2.** Birbirine sert sözler söyleyip kavga etmek, kırıncı davranmak.

AJATMAK [a:jatmak], *işl.* Talihsizlik derecesine çıkarmak, kötü duruma getirmek. *Hamyr ajatmak.*

AJAÝYP [aja:ýyp], *symp.* Çok iyi, son derece kaliteli, yüksek düzeyde; olağanüstü, harika, hayranlık uyandırıcı. *Türkmenistanyň ýazyna, güýzüne ajaýyp howasy bolýar. Sizi şu ýylyň däne oragynda gazanan ajaýyp zähmet ýeňşiňiz bilen ýene-de bir gezek tüýs ýürekden gutlaýaryn* (Türkmenistan).

AJAÝYP-AJAÝYP [aja:ýyv-aja:ýyp] *symp.* Son derece harika, mükemmel (çoğu şey için). *Aşgabadýň ak mermerden gurlan ajaýyp-ajayyp jaýlaryny görmäge göz gerek.*

AJAÝYPLAŞMAK [aja:ýyplaşmak], *işl.* Öncekine göre mükemmel olmak, her açıdan harika olmak.

AJAÝYPLYK [aja:ýyplyk], *at.* Son derece iyilik, eşsiz güzellik; olağanüstülük, hayranlık uyandırıcılık, harikalık.

AJAÝYŞ [a:jaýyş], *iş ady.* Talihsizlik durumu.

AJÖZE [a:jö:zö], *hal.* Hiçbir şey yemeden, aç karnına, açlığından. *Ajöze derman içmek.*

AJRAK [a:jyra:k], *syf.* Biraz aç.

AJY [a:jy] **I**, *syf.* 1. Acımsı, keskin tadı olan; tatlı söze karşılık olarak kullanılan olumsuz tat veya sert. *Ajy sogan. Ajy burç.* 2. *gepl.d.* Neşe. *Onuñ ajydan habary bar diyýärler.* 3. *göç.m.* Kötü söz, ağır ve olumsuz söz. *Ajysy bolmadygyñ süýjüsi bolmaz* (Nakyl).

Ajy çay çayı fazla konularak veya uzun demlenerek çok güçlü yapılmış çay. **Ajy deriñi dökmek** ter döküp, zahmet çekmek. **Ajy diliñi ýetirmek** birine sert çıkış yapmak, kırıncı sözler söylemek, laf sokmak. **Ajy habar** ölüm, ayrılık veya trajik olaylarla ilgili haber; kötü haber, felaket haberi. *Ajy habar ýyldyrym çaltlygynda ýaýraýar* (B. Kerbabaýew). **Ajyñy pürkmek (dökmek)** birinin onurunu kırmak, sözle rencide etmek, kızgınlıkla kırıncı veya anlamsız sözler söylemek. **Ajy söz** aşağılayıcı, incitici söz, sinir bozucu şekilde söylenen kırıncı söz. **Ajy yaş** trajik durum, ölüm veya zulüm nedeniyle dökülen gözyaşı; acı gözyaşı, hüznün gözyaşı. **Ajy ýylgyrmak** hoşnutsuzluğu, suçlamayı, kızgınlığı ve diğer içsel duyguları gülümseyerek ifade etmek, göstermek.

AJY [a:jy] **II**, *at.* İncelenen buğdaydan elde edilen sıvı, kumaşın veya ipliğin yumuşatılması için kullanılan madde.

AJY-AJY [a:j(y)-a:jy], *syf.* Biri diğerinden acı.

Süýji-süýji iýmäniñ ajy-ajy gügirmesi bar (Nakyl).

AJYBADAM [a:jyva:dam], *at, ösüml.d.* Bademin acı aromalı.

AJYBALGAZ [a:jyvalgaz], *at.* Papatyagiller familyasına ait, 20–30 cm boyunda, kümeler halinde yetişen, sivri yaprakları gençken pişirilerek yenilen, sapının ucunda yuvarlak beyaz çiçek bulunan bir yıllık yabani ot (Aşkabat çevresinde “balgaz” olarak bilinir)..

AJYBUÝAN [a:jyvuýon], *at.* Kalın gövdeli, küçük yapraklı, gri renkli, acı tatlı bir bitki.

AJYDÄNE [a:jydä:ne], *at.* Çekirdeği acı olan kayısı (acı kayısı).

AJYGABYK [a:jyğa:vyk], *at, ösüml.d.* Ovalden yuvarlağa yakın, dışı dilimli, acımsı kabuklu bir kavun türü.

AJYGYŞMAK [a:jyğyşmak], *işl.* Biraz acıkmaya başlamak, yemek yeme isteğinin gelmeye başlaması.

AJYJA [a:jyja], *at.* Papatyagiller familyasına ait, ince ve uzun yapraklı, dipten dallanan bir bahar/yaz otudur.

AJYKDYRMAK [a:jykdyrmak], *işl.* Acıkmak derecesine getirmek. *Inim, Kakabaý, myhmanlaryñy birden ajykdyraýma!* (B. Seýtákow).

AJYKMA [a:jykma], *iş ady.* Acıkmak durumu.

AJYKMAK [a:jykmak], *işl.* Yemek, çay ya da ekmek yeme isteğinin gelmesi. *Ajygan ölmez, alñasan öler* (Nakyl). *Saçagynda ýagly petir, Kim ajykça, elin ýetir* (K. Gurbannepesow).

AJYKMAKLYK [a:jykmaklyk], *iş ady.* Acıkmaklık durumu.

AJYKMAZLYK [a:jykmazlyk], *iş ady.* Acıkmak derecesine yetmezlik, yiyesi gelmezlik.

AJYLYK [a:jylyk], *at.* Acı durumunda olmaklık; acı tatlılık derecesi, tatlı değillik.

AJYMTYK [a:jymtyk], *syf.* Biraz acı tatlı, hafif acımsı.

AJYRAK [a:jyra:k], *syf.* Az çok acı, diğerlerinden biraz acı.

AJYRGAMAK [a:jyrğamak], *işl., kön.s., ser.* **Ajykmak.** *Ýene birnäçe menzil ýol ýöräp, ajyrgap, suwsurgap, bir daga baryp çykdylar* (Saýatly – Hemra).

AJY-SÜÝJİ [a:jy-süýjü], *syf.* İyi kötü, iyi fena. *Ajynam-süýjinem deñ paylaşardy.*

AJYTERE [a:jytere], *at, ösüml.d.* Acımtarak tatlı yiyecek ot, tere. *Ajyteräni sowuk urmaýar.*

AJYZ [ajy:z], *syf., kön.s.* Aciz, zayıf, güçsüz; bitkin. *Şeýle ajyz galmış, ýalbaryp her ýan, Rehm eden bolmady, bagty garadyr* (Magtymguly). *Çekip men synama derdi-pyrakyñ, Şu ajyz tenimde galdy hasratyñ* (Gül – Bilbil).

AZDAR, *at. 1. ser. Aždarha.* *Bedasyl götermez baş gün mesligi, Kelpezä ýutdurmaz aždar maslygy* (Magtymguly). *Aždar gördüñmi, şir gördüñmi, ganyñ gaçypdyr-la!* (Görögly). 2. Oğlana verilen ad.

AZDARHA [aždarha:] *at. 1.* Hayali masallarda, çoğu zaman kahramana karşı çıkan çok başlı, çok büyük bir yılan; ejderha. *Ýeriñ arkasynda, gençli daglarda, Aždarha eýelär zawuñ ýagşysyn* (Magtymguly). *Aždarhadyr, marlarydyr güwlenler, Aýrak, goç, ak maral munda suwlanar* (Misgingylyç). 2. *göç.m.* Kara toprak, yeryüzü. *Ýedi başly aždarha- adamzatdan doýan ýok* (Mätäji). *Seniñ şu dünýäne mährim gitmeyär, Gara ýeriñ – aždarhanyñ barynda* (Kemine).

AK [a:k] **I**, *syf. 1.* Kar, süt rengine benzer renkte, beyaz; ‘siyah’ kelimesinin zıt anlamı. *Ak pagta.* 2. *göç.m.* Günahsız, temiz. *Ak adama günä sürtseñ hem ýokmaz.* 3. *göç.m.* Ağaran, aka dönen (saç, sakal hakkında). *Sakgalyñ agy köpelipdir.*

Aga – ak, gara – gara diýmek gerçeği söylemek, yüzüzlük yapmak, içinden gelmek. **Aga-gara düşünmek** iyiyi kötüyü değerlendirmek, anlayışının artması, ufkunun genişlemesi. *Senem indi aga-gara düşünerçe bolupsyñ. Ak altyn pamuk. Ak altyna deñelýän pagta süýümini işlemek, täzeden işlemek we hil taýdan dünýä ölçeğine laýyk önümleri öndürmek bu pudaga başartydy* (Türkmenistan). **Ak amur** çok ot yiyen, alnı geniş, ağzı aşağı bakan balık. **Ak bazar** pazardaki toptan fiyatına göre malların satıldığı ve alındığı yer. **Ak daban** yüzüzlük, utanmaz, arsız (kadın hakkında). **Ak düýäni gördüñmi? Göremok** bilmiyormuş gibi davranmak, bin türlü beladan sıyrılmak için habersizmiş gibi yapmak. *Onda Ak düýäni gördüñmi? Göremok, diy-de, ýoluña düş* (B. Seýtákow). **Ak ekin ser. Ak III. Ak geçiñ owlagy**

beğenilen, ayrı tutulan, diğer insanlardan daha üstün / daha değerli görülen. *Arçynyň ogly boldugy, ak geçiň owlgy boldugymy?* (A. Durdyýew). **Ak girmek (sepme)** saç sakalı ağarmaya başlamak, saç ve sakalda akların görünmeye başlaması. **Ak girse-de, aň girmedik** büyüdüğü hâlde düzelmeyen, akli başına gelmemiş, yaşına göre olgunluğu olmayan. **Ak, gök geýdirme** nikah kıyılıp tatlı şerbeti dağıtıldıktan ve yeni evliler ayrı bir odaya alındıktan sonra, onların sırtına sırayla dokunularak söylenen dua ve öğütlerin başlangıcı; evlenen gencin görevlerinin anlatılması. **Ak, gök geýdirme, Arpa çörek iýdirme...** (Halk döredijiligi). **Ak guş bolmak** kendini suçsuz saymak, suçu kendi üzerinden atmak. **Ak öý** çoğu zaman, evlenen (ailesinden ayrılan) oğullarına anne ve babasının verdiği yeni ev. *Atasy öýüniň duşunda Ak öý tutjak balama* (Hüwdi). *Ak öýüň eýesi, baýyň gyzlary, Eýýamyň soltany diýrler sizleri* (Kemine). **Ak iş zergärç.** kuyumcunun gümüşü eritmek, onu çekiçle döverek inceltmek, yapılacak takının şeklini makasla kesmek, halka ve kilit takmak, yüzeyini desenlemek ve süslemek gibi yaptığı çeşitli işlerin adlandırılması. **Ak pata almak** birinden ‘yolun açık olsun, yaptığın iş hayırlı olsun’ şeklinde dua/iyi dilek almak. **Ak pata bermek** birine iyilik ve başarı dilemek. *Ol kişi Bilbile ak pata berdi* (Gül – Bilbil). **Ak sygyr** edeb. dizelerinin son kelimeleri kafiyeli olmayan serbest şiir. **Ak uzyn** çoğunlukla, akşamın erken saatlerinde, ay ışığında oynanan Türkmen milli oyunu. *Häzir ak uzyn oynuny oýnap ýören oglan-gyzlara duş gelmek kyn* (A. Jykyýew). **Ak ýer** arpa, buğday ekmek için sulamaya hazırlanmış yer. *Güýzde däne ekilmedik ýer juda bir köpem dälidi. Esasan, täze açylan ak ýerlerdi, kiçeňräk hemem suw çykmary kynrak par pellerdi* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Döwlet guşy). **Ak ýol** karşılıksız, engelsiz, felaketsiz, mutsuzluksuz bir yol dilenen dua (iyi dilek), alkış. *Ak ýol arzuw etmek.*

AK [a:k] **II**, *at.* Süt, yoğurt ve ondan üretilen ürünler. *Ýaz aksyz bolma, güýz – göksüz* (Nakyl).

AK [a:k] **III**, *at.* Arpa buğday. *Ak ekinden näçe ir gögeriş alynsa, gys sowugy düşmäňkä, onuň köki, baldagy gurplanýar* (Watan).

AK [a:k] **IV**, *at.* 1. Balık tutulan büyük ağ.

2. *göç.m.* Tuzak, ağ. *Düşmegeý sen jellat guran aklara* (Mollanepes).

AK [a:k] **V**, *at.* Göz bebeğinde oluşan beyaz leke. *Onuň gözüne ak düşüpdür.*

AKA: **aka bişmek** tam olgunlaşmak, eksiksiz olgunlaşmak, çok olgunlaşmak. *Aka bişen sary gawunlaryň beýhuş ediji ysy dumly-duşda burk uryardy* (B. Kerbabaýew).

AKABA [aka:va], *syp., at.* 1. *ser.* **Akar.** *Şol teşne çölleri gandyrmak için hem ölçegsiz akaba suw zerurdy* (B. Kerbabaýew). 2. Suyun akış yönü. 3. Sulama sistemleri için kazılan büyük, geniş kanal.

AKADEMIK [akade:mik], *at.* 1. Bilimler akademisinin hakiki üyesi. 2. İlgili akademiye seçilen bilim insanına vb. verilen ünvan.

AKADEMIKI [akade:miki], *syp.* Bilimde, sanatta vb. gelenek hâline gelmiş kurallara uyan. *Akademiki neşir. Akademiki suratkeşlik.*

AKADEMIÝA [akade:miýa], *at.* Temel görevi bilimi veya sanatı geliştirmek olan yüksek bilim kurumlarının adı.

AKAN-ÇUKAN [aka:n-çuka:n], *syp.* Pürüzlü, çukurlu, girintili çıkıntılı, düz olmayan, engebeli. *Akan-çukan köçeler tertibe salyndy.*

AKAN-ÇUKANLYK [aka:n-çuka:nlyk], *at.* Engebeli yer, pürüzlü, çukurlu çukurlu yer.

AKAN-DÖKÄN [aka:n-nökä:n], *syp.* Karmaşık, düzensiz, altüst olmuş, karışık. *Öýüň içini akan-dökän edip, tapan depder-kitaplaryny alyp, ýeňsesini tüňnerdip, mekdebine gitdi* (A. Durdyýew).

AKAN-DÖKÄNLİK [aka:n-nökä:nlik], *at.* Karmaşıklık, düzensizlik, altüst olma durumu, karışıklık. *Ussanyň dükanýnda şeýle akan-dökänligiň arasynda adamlar özlerine ýer tapýardylar* (A. Gowşadow).

AKAR, *syp.* 1. Kesintisiz akan, sürekli akan, akarsu. *Bu ýanda dury akar suwlaram bardy* (Görogly). 2. *at.* Sulu kanal. *Men akara syn edip, näçeräk duranymy-ha bilemok* (T. Gurbanow). *Akar akar-da gider, Baryp bir teşnä ýeter* (G. Ezizow).

AKARBAŞ [akarva:ş], *at.* Yara adı, çeşidi. Yüzde, el ve ayakta çıkan su dolu kabarcık (su toplaması). *Ol belki hem, akarbaşdyr, wagty bilen bitmez* (B. Kerbabaýew).

AKARLY, *syp.* Yarası akıp duran, yaralı (kişi hakkında).

AKBALYK [a:kba:lyk], *at.* Başı yuvarlak, yassı pullu, eti kılçıksız balık.

AKBAŞ [a:kba:ş], *at.* Küçük beyaz çiçekli, pamuk boyunda olan ve yalnızca odun olarak kullanılan bir bitki.

AKBAŞ [a:kba:ş], *at.* Küçükbaş hayvanların vücudunda çıkan, üzeri kabuklanan sivilce/yaralar.

AKBURUK [a:kburuk], *at.* Desenli keçelerin ortasına basılan, koç boynuzu şeklinde kıvrımlı motif; el işlerine işlenen motif.

AKÇÖP [a:kçöp], *at.* Dağda ve kumda yetişen, peline benzeyen, kurt düşürmek için kullanılan sert saplı bitki.

AKDAŞ [a:kda:ş], *at.* 1. *gurl.* Esas olarak inşaatta kullanmak için tuğla yapılan bir tür kireç taşı. *Şagadamyň akdaşy, Jaýlar gurmaga ýagşy* (Küşdepdi). 2. Balkan ilinde bir oba.

AKDYRMA, *iş ady.* 1. Akıtmak durumu. 2. *zergärç.* Büyük kızların ve genç gelinlerin süs olarak taktıkları, uzunlu kısıllı gümüş sallantılardan oluşan alın takısı.

AKDYRMAK, *işl.* 1. Suyu, petrolü, gazı vb. bir yöne akacak şekilde yönlendirmek, akıtmak. 2. A Akıp gitmesi için bir şeyi suya atmak, akıntının götürmesi için suya bırakmak; bir şeyi akan suya düşürmek. *Ol ýapdan bökende, aýagyndaky köwşüni suwa akdyranyny duýman galdy.* 3. *göç.m.* Akıtmak, dökmek. *Mamur eje gözlerinden begenç yaşlaryny*

akdyryp, oglunyň boýnundan gujaklady (G. Gurbansähedow).

AKDYRMAKLYK, *iş ady.* Akıtmaklık durumu.

AKDYRMAZLYK, *iş ady.* Akmaz gibi yapmak, akıp gitmez hale getirmek.

AKDYRYJY, *at.* Sıvı, gaz vb. bir tarafa akıtılan cihaz / akıtma düzeneği.

AKDYRYŞ, *iş ady.* Akıtmak durumu.

AKGA, *at, gepl.d.* Baba.

AK-GARA [a:k-gara], *syp., göç.m.* İyi kötü, iyi fena. *Ol agy-garany saýgarýan adam.*

Aga-gara düşünmek iyiyi kötüyü ayırt etmek, anlayışın artması, ufğunun genişlemesi.

AKGAÝMA [a:kgaýma], *at.* Nakış iğnesiyle yapılan, beyaz çizgi şeklindeki motif.

Akgaýma tahýa erkeklerin gaýma nakışı ile işlenerek dikilen takyesi (başlığı). *Ol örän sünnälenip bejerilen akgaýma tahýady* (Edebiyat we sungat). *Bu akgaýma tahýajygy, Neneň görýäň, Taýmaz şepe?* (K. Gurbannepesow).

AKGAÝYR [a:kgaýyr], *at.* Nehir suyunun çekildiği yer.

AKGAÝÑAK [a:kgaýñak], *at.* Pişme şeklindeki çizginin içine küçük koç boynuzu ya da etrafına koç boynuzu motifleri yerleştirilerek halı ürünlerine yapılan göl (motif) adı.

AKGELİNÇEK, *at.* Beyaz çiçekli, yeşil ve kıvrımsı renkli bir yıllık bitki.

AKGÄR [a:kgä:r], *syp., mald., ser.* Gär.

AKGOÝUN [a:kgoýun]: **akgoýun etmek (bermek)** Adem Peygamber yaşı olan 63 yaşına geldiğinde koyun kesip sadaka vermek.

AK-GÖK [a:k-gök], *at.* Süt, yoğurt gibi ak ürünlerin ve salatalık, domates, lahana, patlıcan gibi sebzelerin genel adı.

AKGÖWÜNLİ [a:kgöwünlü], *syp.* Kalbinde iyilik yapma niyeti olan, iyi niyetli, kötülüğü olmayan, temiz kalpli. *Ol akgöwünli adamdy.*

AKGÖWÜNLİLİK [a:kgöwünlülük], *at.*

İçinde iyilik yapma niyeti bulunma, iyi niyetlilik, temiz kalplilik.

AKGULAK [a:kgulok], *at.* Kavun ve karpuzun yaprağına beyaz leke şeklinde düşen hastalığın adı.

AKGULAKLABERMEK [a:kgulokla:vermek], *işl.* Sevinçten havalara uçmak, çok mutlu olmak.

AKGULAKLAMA [a:kguloklomo], *iş ady.* “Akgulak” hastalığının olması.

AKGULAKLAMAK [a:kguloklomok], *işl.* “Akgulak” hastalığı ile hastalanmak. *Gawun pazyllary akgulaklapdyr.*

AKGULAKLAMAKLYK [a:kguloklomokluk], *iş ady.* “Akgulak” hastalığı olmak durumu.

AKGULAKLAÝYŞ [a:kgulokloýyş], *iş ady.* “Akgulak” hastalığının olması.

AKGÜL [a:kgül], *at.* 1. *ösüml.d.* Ak güllü bir yıllık otsu bitki. 2. Kıza verilen ad.

AKGÜRBEK [a:kgürvök], *at.* Bir çeşit kavun.

AKGYN, *at.* 1. Suyun akış yönü, aktığı taraf. *Akgyna ýüzmek ýeňil bolýar.* 2. İşin temposunun durumu. *Okalyş akgyny. Işň akgyny.*

AKGYNLY, *syp.* Uyum içinde olan, uyumlu. *Goşgy diýseň akgynly okalyar.*

AKGYR, *syp.* Çok akan, hızlı akan.

Akgyr ýap tırnak motifli halının enine ve boyuna giden kenar motifinin genel adı.

AKGYT, *at.* Evin çatısının eğimi, meyli. *Jayýň akgydy gowy bolupdyr, damja dammaz.*

AKJA [a:kja] **I**, *syp.* 1. Beyaz, göze hoş gelen (beğenilen küçük bir şey hakkında). *Akja gül. Akja owlak. Akja köýnek.* 2. Kişi adı.

Akja jüyje bolmak Haksız yere kendini ak, günahsız gibi göstermeye çalışmak.

AKJA [a:kja] **II**, *at.* 1. *yerli g.* Para. 2. *kön.s.* Gümüş para. *Geçenden otuz iňç akja alurdy, geçmeýenden döge- döge kyrk akja alurdy* (Kitaby dedem Gorkut).

AKJARMA [a:kjarma], *iş ady.* Beyaz rengin belirginleşme durumu.

AKJARMAK [a:kjarmak], *işl.* 1. Ak parlayarak göze çarpmak, beyaz rengin belirgin şekilde görünmesi. *Onuň guzyňky ýaly hatara deň dişleri akjaryp görüňdi* (B. Kerbabaýew). 2. Ak bolmak, ağarmak; solmak. *Penjek günden ýaña akjarypdyr.*

AKJARMAKLYK [a:kjarmaklyk], *iş ady.* Ak rengen dönmeklik durumu.

AKJARTMAK [a:kjartmak], *işl.* 1. Ak olduğunu göstermek, ak gibi göstermeye çalışmak. *Ol işini akjartdy.* 2. *göç.m.* Öfkelenip gözünün akını daha çok göstermek. *Görogly üzeňňä galyp, gözünü akjartdy* (Görogly).

AKJARYBERMEK [a:kjaryvermek], *işl.* Aklaşmaya başlayıvermek.

AKJARYŞ [a:kjaryş], *iş ady.* Aklaşmaya başlayış durumu.

AKJASÜÑK [a:kjasüñk], *at, ser.* Aksüñk.

AKJYK [a:kjyk], *syp., ser.* **Akjymak.** *Gyzyň akjyk alkymy Begenji gozgalaňa saldy* (B. Kerbabaýew).

AKJYMAK [a:kjymak], *syp.* 1. Beyaza yakın, kırık beyaz, beyazımsı, açık renk. 2. Soluk, tam boyanmamış, renk almamış, olması gereken renginden daha açık, rengi tam oturmamış, beyazımsı görünen. *Alan yaşyl mataň birhili akjymak görünyär.*

AKKORDEON [akkardyó:n], *at.* Yarım tonlu sesleri çıkarmak için düzenlenmiş ve sağ elle çalınan,

piyanoya benzer tuşlu bir müzik aleti.

AKKORDEONÇY [akkardyó:nçy], *at.* Akordeon çalan müzisyen.

AKLABERMEK [a:kla:vermek], *işl.* Aklamaya başlamak, aklamayı devam ettirmek.

AKLAMA [a:klama], *işl. ady.* 1. Aklamak durumu.

2. Keşide ve halı işlerinde beyaz ip, iplik ve lif ile yapılan işler.

AKLAMAK [a:klamak], *işl.* 1. Ak etmek, ak renk ile örtmek, ağartmak. 2. Bir işin doğru olduğunu kanıtlamak, delillerle ispat etmek. 3. Desenin beyaz iplikle yapılması gereken yerlerini tamamlamak, beyaz motifleri işlemek. 4. Pamuğun yalnızca açılmış olanını toplamak. *Her gün açylyanyňy her günde akla, Ýyg, isrip bolmasyn çigit ýaly* (G. Seýitliýew). 5. *hukuk.* Suçlunun suçsuz olduğunu delillerle kanıtlamak.

AKLAMAKLYK [a:klamaklyk], *işl. ady.* Aklamak durumu.

AKLANMAK [a:klanmak], *işl.* 1. Ak renk ile örtülmek, ak edilmek. *Tamyň daşy aklanyp gutardy.*

2. Deliller aracılığıyla birinin suçsuzluğunun kanıtlanması. 3. *hukuk.* Mahkemede görülen davada kişinin suçsuz olduğunun kesinleşmesi.

AKLAŇ [a:klaň], *at.* Sel dışında ot-çöp bitmeyen büyük kum tepesi, ak kumul.

AKLAŇLYK [a:klaňlyk], *at.* Ak kum tepelerinin çok bulunduğu yer.

AKLAR [a:klar], *at, köpl., küşt.* Ak mallar. *Aklaryň perzisi oňat ýerde otyr.*

AKLAŞDYRMAK [a:klaşdyrmak], *işl.* 1. Bir tarafını aklamak, beyaz renge dönüştürmek. *Kümelere çenli aklaşdyryp çykdy.* 2. *göç.m.* Bir ucundan aklayıp çıkarmak; suçsuz olduğunu kanıtlamak, günahsız saydırmak. *Aklawçy olary aklaşdyrdy.* 3. *göç.m.* Ak iplikle yapılması gereken nakışları yaptırmak. *Ol tahýany aklaşdyryp otyrdy.*

AKLAŞMAK [a:klaşmak], *işl.* Aklamaya yardımcı olmak; birkaç kişi birlikte aklamak. *Men oňa küрте aklaşdym. Iki keş pagtam galdy, şony aklaşay!*

AKLATMAK [a:klatmak], *işl.* 1. Aklama işini başka birine yaptırmak. *Ony ökde aklawça akladylar.* 2. Aklamaya sebep olmak. 3. Aklamaya imkan sağlamak.

AKLAWÇY [a:klowçy], *at, hukuk.* Mahkeme içinde suçlanan kişiyi aklayan hukukçu; suçlanana kanun gereği savunan, avukat.

AKLAWÇYLYK [a:klowçuluk], *at, hukuk.* Aklayıcının mesleği, avukatlık.

AKLAÝYŞ [a:klaýyş], *işl. ady.* Aklamak durumu.

AKLY-GARALY [a:kly-ğaraly], *syp.* Ak ve siyah karışık, siyah-beyaz renkli, siyah-beyaz karışım. *Ýazyň ilki başynda olaryň öýleriniň töwereklerinde akly-garaly guzujyklar görüdi* (B. Kerbabaýew).

AKLY-GYZYLLY [a:kly-ğyzyly], *syp.* Beyaz ve kırmızı karışık, beyaz-kırmızı renkli, beyaz-kırmızı karışım. *Kejebäniň töwereginde akly-gyzyly atgulaklar galgaýardy* (B. Gulow).

AKLYK [a:klyk] **I, 1.** *at.* Ak renkli olmaklık. *Jaýlaryň aklygy gözüni gamaşdyrýar.* 2. Temizlik, saflık, günahsızlık. 3. *göç.m.* İyilik, güzellik. *Menden aklyk tamasyny etme.*

Aklyk haty Haksız yere tutulan kişinin aklandığına dair bilgilendirme mektubu. *Aklyk hatym gelse gerek* (Kerim Garaja).

AKLYK [a:klyk] **II, at.** Bir mollaya veya doktora verilen hizmet karşılığında ödenen ücret.

Aklygyňy almak şükran yerine kınama, hakaret veya sert sözler duymak, iyiliğe karşılık kötülük görmek; servetinden mahrum bırakılmak, itibarının zedelenmesi. *Kyrk ýyl çopançylyk edip, sizden alan aklygym şu boldumy?* (A. Gowşadow). **El aklygy** birine (doktora, hekime, mollaya vb.) gösterdiği emek karşılığında verilen ödül, hediye.

AKMA, işl. ady. Akmak durumu.

AKMAK I, işl. 1. Taşımak, dökmek; damlatmak. *Suw akar – daş galar* (Nakyl). *Sil bolar, agdarlyp akar bulaklar, Çille dolup, garlar gyşdan aýrylsa* (Magtymguly). 2. *göç.m.* çok pişmek. *Gawunlar bişmeg-ä däl, akyptyram.*

AKMAK II, syp. Akıllı kıt, davranışları düşüncesiz, akılsız, aptal, zeka bakımından yetersiz. *Akmak özün akyl diýr, Tentek özün sag saýar* (Magtymguly).

AKMAKÇYLYK, at, ser. Akmaklyk 2. *Edip ýören bu akmakçylyk işlerine we özüniň yrymçy aýalyňyň howsala düşüşine Goçmyrat diňe güldi* (A. Gowşadow).

AKMAKLAÇ, syp. Akıllı biraz kıt, biraz saf, biraz hafif kafalı, biraz aptalca. *Ol özüni ýeser hasap etse-de akmaklaçdy* (B. Kerbabaýew).

AKMAKLYK I, işl. ady. Akmak durumu.

AKMAKLYK II, at. Akıl kıtlığı, aptallık, akılsızlık, hafif kafalılık. *Ýaman işdir öz nebsiňi besleseň, Akmaklykdyr özüň ýagşy toslasaň* (Magtymguly).

AKMANAT [a:kmanat], *at, zergärç.s.* Kadın kıyafetlerinin yakasına, ceplerinin çevresine, eteğine, kol ağzlarına takılan; saç bağlarına dizilen kilitli gümüş süs (aksesuar). Onun 'akmanat' adını alması, yerli (özgün) olanının ak gümüşten yapılmış olmasıyla ilgilidir.

AKMAŇYZ [a:kmaňyz] **I, syp.** Tam gelişmemiş, hayat görmemiş, tecrübesiz, genç, toy. *Ol entek akmaňyz oglandy.*

AKMAŇYZ [a:kmaňyz] **II, at.** Kavunun bir çeşidi.

AKMAÝA [a:kma:ýa], *at. 1.* Buğra ile dişi deveden olan deve. *Akmaýa aldyrsa elden köşegin, Bagryn bozup bozlamaýyn bolarmy?* (Magtymguly). *Aýjemaýym akmaýanyň üstünde, Bir keniz başyny çekdi- de gitdi* (Kemine). 2. Kıza verilen ad.

Akmaýanyň ýoly (süýdi) geceleri gökyüzünde görülen, çok sayıda söntük yıldızdan oluşan, uzayıp giden parlak bir şerit. *Asmandaky ýyldyzlar akmaýanyň ýoluny ýadyňa salýardy.*

AKMAZLYK, *iş ady.* Akıp durmamak, akıp gitmemek, akıp gelmemek.

AKNABAT [a:knava:t], *at.* 1. Sulu, çekirdeksiz, dış yüzeyi dilim dilim görünümlü, ince kabuklu kavun. 2. Kıza verilen ad.

AKNÄZİK [a:knä:zik], *at.* 1. Sulu, yoğun, yuvarlak beyaz kabuklu kavunun bir türü. 2. Kıza verilen ad.

AKPAMYK [a:kpa:myk], *at, ösüml.d.* 1. Yumuşak saplı, el açıp yetişen yeşil ot. 2. Kıza verilen ad.

AKRAP [akya:p], *at.* 1. *asman j.* Gezegeniimsi yıldızlar kümesinden yıldız. *Şems diýerler, Kamar diýerler, Akrap diýerler, Mizan diýerler, Kowus diýerler, Aftap burçundan dogarlar* (Mollanepes). 2. Güneş'e dayalı olarak hesaplanan güneş yılının 8. ayının adı; Miladi takvime göre 22 Ekim – 21 Kasım tarihleri arasına denk gelen ay; sonbaharın sonu. *Akrapda urmadygymy, ahyretde-de urmaryn* (Nakyl). *Ýüpden boşan dälî ýaly, Akrap girdi külbegime. Akrap ogşan ýañaklary, Çygly gül dek buldurap dur* (K. Gurbannepesow). *Akrabyň ön ýany, güýzüň günüdi, Howaň çigregi bar, ýagypdy ýagşam* (M. Seýidow). 3. Deveye takılan, dört dişli demir.

AKSAKGAL [a:ksakgal], 1. *syp.* Sakalına ak düşmüş, sakalı ağarmış (kişi hakkında). *Çagalyk zzyň galan ýerlerinde aksakgal çagynda myhman bolmak juda täsin* (B. Hudaýnazarow). 2. *at.* Bir köyün, boyun veya kabilenin vs. yaşlısı, kethudası, danışmanı, yöneticisi. *Beg, töre, aksakgal ýurduň ejesi, Küren tutar gözeli ili türkmeniň* (Magtymguly).

AKSAKGALLYK [a:ksakgallyk], *at.* Aksakal olmak durumu, kethudalık, yaşlılık, liderlik.

AKSAPLY [a:ksaply], *at.* Yan bıçağından daha büyük yapılmış, demir ustaları tarafından sert kaliteli çelikten üretilen soğuk silah.

AKSOWULT [a:ksowult], *syp.* Beyazımtarak renkte olan, akrak....*Aksowult bulutlar ýokary galyp, onuň açylan ebşit ýaly bolup duran aşak eteginde çogsuz ýaz günü tukat äleme seretdi* (A. Gowşudow).

AKSUW [a:ksuw], *at.* 1. Halıların üzerine işlenen, içinde çeşitli desenler bulunan kenar süsü. 2. Ahal ilinde bir köy. 3. Kaynağını Köpetdağ'dan alan çay.

AKSÜŇK [a:ksüňk], *at.* 1. Çocukların akşamları iki taraf olarak oynadıkları, küçük hayvanın ince kemiğini kırarak oynadıkları oyun. 2. "Aksüňk" oynanan kemik.

AKSÜÝEK [a:ksüýök], *at, ser.* Aksüňk.

AKSÜÝT [a:ksüýt], *at, ösüml.d.* Sapının ucu hafif delikli, rengi koyu, erken olgunlaşan etli kavunun bir türü.

AKŞEKEREK [a:kşekerek], *at.* 1. Salkımdaki üzümlerden daha küçük, daha geç olgunlaşan bir beyaz üzüm türü. 2. O üzümün çok tatlı meyvesi. *Gelinbarmak, akşekerek, Halylymy, haýsy gerek* (K.

Taňrygulyýew).

AKTIKEN [a:ktiken], *at, ösüml.d.* Dağ eteklerindeki düzlüklerde, tuzlu (çorak) topraklarda yetişen, boyu 1–2 metreye ulaşan, deve dikenini familyasından bir çalı türü.

AKTYÖR [aktyó:r], *at.* Tiyatrolarda sahnede oynayan kişi, yani aktör veya oyuncu.

AKUSTIKA [aku:súka], *at. fiz.* Fiziğin sesi inceleyen bölümü, yani akustik veya ses fiziği.

AKUSTIKI [akustiki], *syp.* Akustik olan, akustiğe mahsus.

AKY [a:ky], *at, yerli g.* 1. Kuşların yavrularına, yani çık veya cıkcık gibi söylenen sevgi sözü. 2. Oğlana ve kıza verilen ad.

AKYBERMEK [akyvermek], *işl.* Akıp başlamak, Akıp gitmek.

AKYBET [a:kyvet], *at, k. d.* Ahir, son, arka, netice. *Akybet hijran otyga barçanyň bagry kebab* (Şeýdaýy).

AKYDA [aky:da], *at, k. d.* 1. İnanç, fikir. *Akydaň aryg tut* (Şeýdaýy). 2. Dini düşüncenin esasları.

AKYDYŞDYRMAK, *işl.* 1. Bir yanından akıtip çıkmak. 2. Gidişine göre akıtmak.

AKYDYŞMAK, *işl.* 1. Akıtmaya yardım etmek. 2. Birçok kişi olup birlikte su akıtmak. *Yaş yigitler nahar berilmeginiň ön ýanynda myhmanlaryň eline suw akidyşyp durdular.*

AKYL, *at.* 1. İnsanın anlama ve düşünme yeteneği; akıl, zekâ, idrak. *Adam beýleki mahluklardan akyllynyň barlygy bilen tapawutlanýar.*

Akyla getirmek gözünü korkutmak, ceza vererek hizaya getirmek. **Akyla sygmazlyk** akla hayale sığmaz, düşünülemez (inanılması zor) **Akyl bermek (öwretmek)** öğüt vermek, nasihat etmek, terbiye etmek. **Akyl etmek** doğru yapmak, ne yapılması gerektiğini bilmek, becermek. **Akylly çaşmak** akıl ve bilincin dağılması, sağlıklı düşünememe (idrak edememe). *Magtymguly, akly çaşan, Gözläp gidermi gardaşyn* (Magtymguly). **Akylly çatmak ser.** **Akylly ýetmek.** **Akylly durlanmak** akıl yürütmek, kavramak (idrak etmek), anlayış kazanmak. *Birden Aşyrmädiň akylly durlanyp giden ýaly boldy* (B. Seýtäkow). **Akylly gelip- gitmeliräk** akıllı eksik, aptal. **Akylly goýalyşmak** zihinsel olarak gelişmeye başlamak, olgunlaşmak, akıllanmak (idrak sahibi olmak). *Aý, ejesi, entek howlukmaly-da, ýigrimi baş-otuz ýaşa barsyn, belki, oňa çenli özüni tijäp, akylly goýalyşar* (A. Durdyýew). **Akylly gözünde** ne yapıp yapmaması gerektiğini bilen; birinden çekinen, korkan. *Onuň akylly gözündedir, gyzgyn çäýnegi ellemez.* **Akyllyna aýlandyrmak 1)** öğüt vermek, nasihat etmek, açıklamak, doğru yola yönlendirmek. **2)** çare bulmak, önlem almak, çözüm üretmek. **Akyllyna gelmek** akıllanmak, akıllı ve sağduyulu olmak, ne yapacağını bilmek. **Akyllyndan ayrılmak ser.** **Akyllyndan azaşmak.** *Dostlarym, bendäni ýaradan alla, Akyllydan aýyryp, ýda etmesin* (Magtymguly). **Akyllyndan azaşmak** deli olmak, aklını yitirmek, değişmek. **Akyllyny aldyrmak ser.** **Akyllyny yitirmek.** *Bu hemişeki Pökgen aga-ha*

däl, akylyny aldyran ýaly-la! (A. Gowşudow). **Akylyny ýitirmek** saflaşmak, akıllı gitmek, pısrıklaşmak, aklını kaybetmek. *Beýik pikre galdym, aklym ýitirdim, Tirik erken, öli bolup galyp men* (Magtymguly). **Aklyň kesmek** akıl yürütmek, kavramak, anlamını çözmek. *Kösse aklyň bu jahanyň ýörişin, Ygtybar etmegil dünýä duruşyn* (Magtymguly). **Aklyň öýi (öýjügi)** çok akıllı, zeki. *Seň özüň aklyň öýjügisini-le!* (B. Kerbabaýew). **Akly yerinde** akıllı, bir şeyin başını sonunu düşünen, düşünererek hareket eden, aptal olmayan. *Akly yerinde bolan adam beýle iş eder öýdemok. Akly ýetmek* bir şeyin başını sonunu tartıp, sonuç çıkarabilme, fark edebilme, anlayabilme. **Akyl ýetirmek** tam anlamak, akıl yürütmek.

AKYL [a:kyl], *syp.*, *k. d.* Akıllı. *Aklyň söziine köňül söýüner, Akmagyň işine zehin käýiner* (Magtymguly). *Akyl özün akmak biler, Akmak özün akyl tutar* (Kätibî).

AKYLDAR [akylla:r], *syp.* Akıllı, bilgili, kültürlü, erdemli. *Akylдар şahyr Magtymguly.*

AKYLDAS [akyllaş], *syp.* Akıl yönünden denk, denk ferasetli. *İki sany adamyň akylдаş bolup, ömürboýy ýaşamagyny, döwrümize laýyk durmuş gurap, nesil öndürmegini şol mesele çözüär* (A. Gowşudow).

AKYL-HUŞ [akyl-hu:ş], *at.* Akıl, sağduyu, bilgelik. *Akyl-huşuň terk edip sen, Sözle, balam, bala meňzäp!* (Andalyp). *Akyl-huşum sen aldyň, eý, aýa meňzeş gelin* (Kemine).

AKYLLANDYRMAK [akyllannymak], *işl.* Aklına getirmek. *Ony akyllandyrmak gerek.*

AKYLLANMAK, *işl.* Akıllı olmak, a kıl ve sağduyunun yerleşmesi, akıllanmak.

AKYLLANMAKLYK, *işl. ady.* Akıllanmak durumu.

AKYLLANMAZLYK, *işl. ady.* Akıllanmazlık, akıl ermezlik.

AKYLLANYBERMEK [akyllanyvermek], *işl.* Akıllanmaya başlamak.

AKYLLAŞMAK, *işl., gepl.d.* Tartışmak, öğütleşmek, karşılıklı değerlendirmek.

AKYLLY, *syp.* 1. Bilge, akıllı, anlayışlı ve düşünceli. *Obamyzda akylly, hemme zadyň ýagdaýyny bilýär diýilýän adamyň ýanyna bardym* (N. Saryhanow). *Hem – okumyşsyň, Hem akyllysyň – Ýöne weli dälşiň İlden akylly* (K. Gurbannepesow). 2. *gepl.d.* Büyük erkek, kız aileye, genç adama veya çocuğa söylenecek nazık, saygılı söz.

AKYLLY-BAŞLY [akylly-vaşly], *syp.* Akıllıca hareket eden, akıyla hareket eden, anlayışlı ve düşünceli, sağduyuluk.

AKYLLYLYK, *at.* Bilgelik, akıl ve sağduyu, anlayışlılık.

AKYLLYRAK [akyllyra:k], *syp.* Daha akıllı, daha anlayışlı ve düşünceli, başkalarına ve eskisine göre daha zeki. *İndi beri akyllyrak boljak bol!*

AKYLSYZ, *syp.* Akıllı değil, aptal, budala, akılsız. *Akylsyz näkes bolmasyn, Sadadan bolsun türkana*

(Magtymguly).

AKYLSYZLYK, *at.* Akılsızlık, budalalık, aptallık, cehalet. *Beýle akylsyzlyk etmeli däl ekeniň.*

AKYLSYZRAK [akylsyzra:k], *syp.*

Biraz budala, biraz az akıllı.

AKYM, *at.* 1. Suyun, havanın vs. aktığı yön, gittiği taraf. *Suwuň güýçli akymy söwüdiň köklerini ýalaňaçlady* (B. Seytākow). 2. *göç.m.* Siyasette, edebiyatta vb. belli bir fikre, akla hizmet eden yön, ilke.

AKYR-UKUR, *at.* Eski püskü, kırık dökük eşyalar. *Çöp kümäniň içi akyr-ukurdan doludy.*

AKYŞ, *işl. ady.* Algılama düzeyi, durumu. *Suwuň akysy hay'al.*

AKYŞMAK, *işl.* Akıp durmak (her yerden akan sular hakkında). *Her ýanda akysyp, aýdym aýtdy suw* (R. Seyidow).

AKYTDYRMAK, *işl.* Akıtmak işini başka birine yaptırmak. *Myhmanlaryň eline suw akytдыryp çykdy.*

AKYTMA, *işl. ady.* Akıtmak durumu.

AKYTMAK, *işl.* Birinin elini, yüzünü yıkatmak için testiden veya benzeri kaptan su dökmek.

AKYTMAKLYK, *işl. ady.* Akıtmak durumu.

AKYZMAK, *işl., kön.s.* Aktırmak, dökmek. *Akыздылар ганыны, чыкардылар жаныны, билмедилер халыны, турдular haýран galyp* (Hoja Ahmet Ýasawy). *Müjgäniň hanjary akызды ганым* (Kemine).

AKÝAL [a:kýa:l], *syp.* 1. Genellikle, örneğin, kuyruğu beyaz, tüyleri renkli (at hakkında). *Onuň baýtaly akýal, gözleri çakan, guýrugy bolsa, şowady* (B. Kerbabaýew). 2. *göç.m.* Saç-sakalı ağarmış adam, yaşlı adam. 3. *göç.m.* Kötü niyetli, çok bilmiş kadına söylenen alaycı söz.

AKÝÜP [a:kýüp], *at.* Elde dokunup süslenen ve tarlanın dışında dayanıklılık ve güzellik için kullanılan özel iplik.

AKÝÜWRÜK [a:kýüwrük], *at.* Suyun üzerine kaynatılmış buğdayın üzerine yoğurt dökülerek hazırlanan hafif yemek.

AL [a:l] **I**, *syp.* Açık kızıl, kızılın bir çeşidi. *Ýañagyň reňki al, uçmah gülüdir* (Nesimi). *Gyzyl diýsem gyzyl, al diýsem al sen* (Magtymguly). *Söwdügim, gül özüň para eýlemiş, Reşk ediban ýañaklaryň alyna* (Seýdi). *Otlar örer, dyza ýeter, mal doýar, Gelinleri yaşyl geýer, al geýer* (K. Gurbannepesow).

Al petinden almak birinin yüzünü almak, dalamak.

AL [a:l] **II**, *at, kön.s.* Ervah, cin. *Jynmu sen, ýa almu sen, Janyma ajalmu sen* (Zelili).

Al kakmak (çalmak) ervah, cin tesir etmek, çarpılmış gibi olmak.

AL [a:l] **III**, *at, lukmanç.* 1. Besin bozulması nedeniyle

insan vücudunda ortaya çıkan kötü bir deri hastalığı. 2. Bazı hastalıklar sonucu, aşırı kan kaybı nedeniyle kadının bayılmasına yol açan hastalık. *Al bolmak*.

Al açmak “al” hastalığı ile hastalanmak. **Al yanamak** çok kan kaybetmek.

AL [a:l] **IV**, *at.* Hile, kurnazlık, aldatma, düzenbazlık. *Çoh saýýatlar aldanarlar alyna, Köňlüm talwas eýlär goşa halyna* (Saýatly–Hemra). *Bu dünýäniň köp ekendir allary, Başa saldyk niçe külpet hallary* (Seýdi). *Syndyryp bilmedi duşman erkiňi, Gabaw bilen, hile bilen. al bilen* (A. Kowusow).

Al salmak aldatmak, aldatma ağı kurmak, kandırmak.

ALA [ala:], *symp.* Huysuz ve kötülükte sınır tanımayan, tam anlamıyla kötü kadın (çoğunlukla kadınlar arasında kullanılan bir ifade). *Gyzyň enesiniň aladygyny öňem çalarak bilýärdik weli, edil beýledir öýtmändik*.

ALA [a:la] **I**, *symp.* 1. Her ikisi de ondan daha çok renk karışımına sahip. *Ala köýnek*. 2. Kaygan olmayan, benzersiz, düzgün olmayan. *Üsti ala garly daglar*.

Ala daňdan dolu başlamadan önceki dönem, kara dolu zamanı. **Ala düşmek** 1) rengin veya boyanın solmaması. *Matanyň reňki ala düşüpdür*. 2) kayganlık, düzensizlik. *Tohum ala düşüpdür*. **Ala garaňky** ser. **Alağaraňky**. *Ala garaňkyda obanyň bir çetinden girdim. Ala sakgal* ala sakallı adam. *Ala sakgal sowala jogap gaýtarman, dilegini dowam etdi* (B. Kerbabaýew). **Ala tutmak** her durumda birini diğerinden üstün tutmak, eşit tutmamak. *Onuň işgärlerini ala tutanyňy gören ýok. Ala uruş* birbirleriyle sürekli çekişme, didişme. **Ala ýabylyň oýnuny başyna salmak** kahramanca davranıp, rakiplerini korkutmak.

ALA [a:la] **II**, *at.* Kumlu, düz alan.

ALABAG [a:lava:ğ], *at.* Beyaz ve siyah yünden bükülüp örülerek yapılan iplik. *Sallançagyň alabagyny ýaşy gaýdyşan aýal çekip otyrdy*.

ALABAHAR [a:lavahar], *at.* Baharın ilk başı, kıştan yaza geçilen dönem, yaz mevsiminin başladığı zaman. *Ýakymly howasy alabaharyň ysny getirýärdi*.

ALABASGY [a:lavasgy], *symp.* Bir etkiden kaynaklanan baş dönmesi, sersemlik, telaş hâli.

ALABEDER [a:laveder], *symp.* Renkli renk karışımından oluşan, benekli. *Alabeder mata*.

ALA-BÖLE [a:la-vö:lö], *hal.* Özellikle, sadece. *Şu ýerde bir waka ala-böle ýadynda galypdyr* (Edebiyat we sungat).

Ala-bölesinden saklasyn! ‘Zorluk kimsenin başına yalnız gelmesin’ anlamında kullanılan bir dilek ifadesi. *Il bilen gelen toýda baýram. Allajan ala-bölesinden saklasyn!*

ALAÇ [ala:ç], *at.* 1. Bir işin yapılmasını veya yerine getirilmesini engelleyen etken, önlem. *Agsagyň elinden alsaň agajyn, Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn* (Magtymguly). 2. Durum, imkan. *Bize onuň aýdylanlary bilen razylaşmaktan başga alaç galmady* (T. Gurbanow).

ALAÇA [a:laça], *at.* 1. Tezgâhta dokunmuş çizgili keten kumaş. *Gyzył alaça. Ýaşyl alaça. Ol alaça dokap otyrdy*. 2. Alaça kumaşından dikilen kadın gömleği. *Ol egnine alaça geýse-de gelşerdi*.

ALAÇALY [a:laçaly] **I**, *symp.* 1. Alaça kumaşı olan. 2. Sirtında alaça gömlek taşıyan, alaça giyimli. *Egni alaçaly aýallar*.

ALAÇALY [a:laçaly] **II alaçaly ýag** tereyağı ile kuyruk yağı karıştırılmış yağ. **Alaçaly ýag ýaly garyşmak** hızla gelişmek, topluma ve aileye uyum sağlamak. *Ol dayhanlar bilen edil alaçaly ýag ýaly garyşar ötägider*.

ALAÇSYZ [ala:şsyz], *symp.* Çaresiz ve çıkış yolu olmayan, ümitsiz.

Alaçsyz ýolda galmak çıkış yolu olmadığında ne yapacağını bilememek.

ALAÇSYZLYK [ala:şsyzlyk], *at.* Ç “Çıkış yolu olmayan, çaresiz ve umutsuzluk. *Ol alaçsyzlygyndan käýinýärdi*.

ALADA, *at.* 1. Bir konu hakkında hissedilen düşünce, kaygı ve üzüntü. *Malyň görki agzynda diýlişi ýaly, ot- iými näçe köp taýýarlasaň, şonça-da aladaň az bolar* (Türkmenistan). 2. Bir amaç için gösterilen gayret, emek. *Bereketli ýere umyly garan kärendeçi şejdibem öz aladasynyň ýerine düşendigine ilkinji bolup guwandy* (Türkmenistan).

ALADAÇY, *symp.* Üzülp endişelenen, dertlenen kişi. *Ol aladaçy adamdyr*.

ALADAÇYL, *symp.*, ser. **Aladaçy**. *Käbir adamlar diýseň aladaçyl bolýarlar*.

ALADAÇYLRAK [aladaçylra:k], *symp.* Az-çok endişeli.

ALADAÇYRAK [aladaçyra:k], *symp.* Az çok endişeli.

ALADA-DERDESER, *at*, ser. **Alada** 1.

ALADALANDYRMAK [aladalannymak], *işl.* Birini veya bir şeyi düşünmeye, endişelenmeye mecbur bırakmak.

ALADALANMA, *iş ady.* Endişelenmek durumu.

ALADALANMAK, *işl.* Bir konuya dair endişe etmek, tasalanmak ve üzülme. *Onuň ömründe beýle aladalanany ýeri ýokdy*.

ALADALANMAKLYK, *iş ady.* Endişelenmek durumu.

ALADALANMAZLYK, *iş ady.* Endişelenmezlik.

ALADALANYBERMEK [aladalanyvermek], *işl.* Bir işe başlamadan önce endişelenmek; işi kaygı içinde yürütmek.

ALADALANYŞ, *iş ady.* Endişeleniş.

ALADALY, *symp.* Endişesi büyük, tasalı, bir konuya dair düşünce ve üzüntüyle dolu. *Ol mydama aladaly*.

ALADALYLYK, *at.* Endişeli ve düşünceli olma durumu; kaygılı olmak ya da kaygısız olmak.

ALADALYRAK [aladalyra:k], *symp.* Biraz kaygılı, ölçülü derecede endişeli.

ALADAÑDAN [a:ladañda:n], *hal.* Kara dolu

başlamadan ve dolu taneleri beyazlayıp uçarken geçen zaman. *Çagalýk ýyllarym bir ýola görlen, Aladaňdandaky düýşe meňzeşdir* (A. Agabaýew).

ALADASYZ, *syf.* Hiçbir şeye aldırış etmeyen, kaygısız ve tasasız kişi. *Aladasyz çagalýk*.

ALADASYZLYK, *at.* Hiçbir kaygısı veya tasası olmayan durum; kaygısız ve tasasız olma hâli. *Aladasyzlyk bir gowy zat*.

ALADASYZRAK [aladasyzra:k], *syf.* Biraz kaygılı veya hiç kaygısı olmayan.

ALAGARAŇKY [a:lağaraŋky], *syf., at.* Dolu başlamadan hemen önce, etrafın kısmen aydınlaştığı ve dolu tanelerinin kararmaya başladığı, ne tam aydın ne tam karanlık zaman. *Daňdanyň alagaraňkysynda ukudan oýandyk. Otagyň içi alagaraňkydy*.

ALAGARAŇKYLYK [a:lağaraŋkylyk], *at.* Ne tam aydın ne tam karanlık olan ara zaman, loş vakit. *Ağşamyň alagaraňkylygynda onuň keşbi saýgartmaýardy*.

ALAGARAŇKYRAK [a:lağaraŋkyra:k], *syf., hal.*

Loşluğa daha yakın.

ALAGALMAGAL [a:lağalmağal], *at.* Farklı seslerin karışımıyla oluşan gürültü ve kargaşa. *Motor dünýäni alagalmagal edip, bir salymyň içinde merkezden saýlandy* (T. Gurbanow).

ALAGAYÝŞ [a:lağayýş], *at.* Uzun şeritlerle süslenmiş, altın ve gümüş takılarla atın yüzüne takılan eyer aksesuarı. *Ýaraşar altyn şaý, alagayýşy, Bedew bardyr, haýp, juluna degmez* (Misginglyç). 2. Keçe ve diğer el sanatlarında, atın göğüs bandındaki gümüş desenlere benzer şekilde yapılan süsleme.

ALAGOPGUN [a:lağopgun], *at, ser.* **Alagalmagal**.

ALAGOWUR [a:lağowur], *at.* Şakalaşmalardan kaynaklanan gürültü ve kargaşa.

ALAGOWURDAK [a:lağowurdok], *at.* 1. Az yağlı kavurma. 2. Beyaz ve siyah ipliklerle sıra sıra dokunarak oluşturulan desen.

ALAGOWURDY [a:lağowurdy], *at, ser.* **Alagowur**.

ALAGÜPÜRDİ [a:lağüpürdü], *at.* 1. Düzensiz veya düzenli olarak birçok ayak tarafından çıkarılan ses, ayak sesleri gürültüsü. 2. *göç.m.* Tartışma, kavga, gürültü, çekişme.

ALAGYKYLYK [a:lağy:kylyk], *at, ser.* **Alagalmagal**. Bir topar oglan alagykylyk bolup, top oýnaýardy.

ALAHASYRDY [a:lahasyrdy], *at.* Düzensiz ayak sesleri, takırdama ve karışık tıkırtılar. *Daşy gabalan ýerkümaniň töweregi eýýäm alahasyrdydy* (A. Geldiýew).

ALAHÉKİK [a:laheki:k], *at, haywanat d.* Kuyruğu uzun ve benekli, karga familyasına ait bir kuş.

ALAHÖWREN [a:lahöwrön], *at, haywanat d.* Boynundan kuyruğuna kadar benekli ve zehirli

renkleri olan yılan.

ALAJA [a:laja] **I**, *syf.* Küçük şeylerin kabuğu veya gövdesi üzerinde benekli renkler. *Alaja top. Alaja pişik*.

ALAJA [a:laja] **II**, *at.* 1. Beyaz ve siyah ipliklerle örülmüş veya işlenmiş ip veya bağ. *Ol boýnuna alaja dakypdyr*. 2. Halı kenarına beyaz ve siyah ipliklerle sıra sıra işlenmiş çizgili desen.

ALAJABARS [a:lajavars], *at, haywanat d.* Sarı-beyaz benekli, siyah beneklerle süslü kısa tüylü, kuyruğu ucu, karnı ve burnu beyaz olan, kedi ailesine ait yırtıcı hayvan.

ALAJAGÖZEN [a:lajağözön], *at, haywanat d.* Kediden küçük, gelincik gibi, benekli renklerde ve kötü kokulu hayvan.

ALAJAGUZY [a:lajağuzy], *at.* Halı üzerine işlenen, kenarları dişli üçgen desen.

ALAJA-MULAJA [a:laja-mu:lojo], *syf. ser.* **Ala - mula**. *Önüňden alaja-mulaja pişik çyksa gorkjakmy, gorkjak däl?* (Halk yaratıcılığından).

ALAJAYÝLAN [a:lajaýyla:n], *at. haywanat d.* Kafası ve vücudu siyah veya koyu kahverengi, kuyruğu ve alt kısmı beyaz ya da sarımsı olan, su yılanları familyasına ait sürüngen.

ALAKA, *at.* Fareden büyük, kahverengi, kemirgen bir yabani hayvan.

ALAKJABERMEK [alakja:vermek], *işl.* Sendelenmeye başlamak ve sendelemeyi devam ettirmek.

ALAKJAMA, *iş ady.* İlğilenme hâli.

ALAKJAMAK, *işl.* Dengesiz durumda olmak, sendeleyerek yürümek; korkak ve ürkek davranmak. *Aç alakjap gezen gurtlar guwanar, Çölde yaban galan har sesin aňsa* (Zelili).

ALAKJAMAKLYK, *iş ady* Sendeleme durumu

ALAKJAŞMAK, *işl.* Çoğunlukla sendelemek. **ALAKJATDYRMAK**, *işl.* Sendeliyormuş gibi yapmak. *Men ony bir salym alakjatyraýyn*.

ALAKJATMAK, *işl.* Birini dengesiz bir duruma düşürmek, sendelemek, çok gezdirmek ve yormak. *Çagany oňa- muňa alakjadyp ýörmän*.

ALAKJAÝÝŞ, *iş ady.* Sendeleme.

ALALAMA [a:lalama], *iş ady.* Kaygılanma durumu.

ALALAMAK [a:lalamak], *işl.* Birine bir şey verirken ya da övgüde bulunurken isteğine göre tercih yapmak, birine vermek diğerine vermemek, ayrımcılık yapmak. *Ol hezzet-hormat edende uly diýmän, kiçi diýmän, wezipeli diýmän, wezipesiz diýmän, deň tutardy, adamy alalamagy halamazdy*.

ALALYK [a:lalyk] **I**, *at.* 1. Çeşitli renklerin karışımına sahip olmak, benekli hâlde bulunmak. 2. *göç.m.* Ortak fikir veya anlaşmanın olmaması, uyumsuzluk ve düzensizlik hâli. *Araňyza alalyk aralaşmasyň*.

ALALYK [a:lalyk] **II**, *at.* Kum karışımı düz arazi.

ALAMAN, *at, taryh.* Amaçlı olarak yapılan işgal veya talan. *Galanlary bolsa ýow günü, alaman günü ýygnyarlar* (Görogly). *Alamana – ýaby, ýaryşa – eşek, Toýa münüp gitmek sygra ýarasmaz* (Zelili).

ALAMANÇY, *at, taryh.* İşgalci, talan edici. *Ýol üstünde alamançy, Sowul-ha gyzlar geleýdi!* (Görogly).

ALAMANÇYLYK, *at, taryh.* Amaçlı olarak ganimet ve esir elde etmek için yapılan saldırganlık ve talan.

ALAMAT [ala:mat], *at.* 1. Dikkat çeken belirgin özellik veya işaret. *Şonuň ýaly alamatlary biz köp oglanlaryň maňlaýlarynda gördük.* 2. Bilgilendirme veya dikkati çeken işaret. *Sizden alan sowgadymyz her öýüň toý saçagyna agyz süýjüliginiň alamaty bolup doldy* (Nesil). 3. *göç.m.* Yüz hareketiyle yapılan işaret veya uyarı. *Gözel ýok diýen alamat bilen başyny ýaýkady-da, ýüzüni bir gapdala sowdy.* 4. *göç.m.* Betbahtlık, bela, korku. *Görüp ýolda ýüz müň dürli alamat, Bu gaçgak guluňyz salam getirdi* (Raý Çyny).

ALAMATLANDYRMA [ala:matlannyrma], *iş ady.* İşaretlendirmek durumu.

ALAMATLANDYRMAK [ala:matlannyrmak], *işl.*

1. Belli etmek, göstermek, anlatmak. *Üýşen mähelläniň agramynyň aýal-gyzlar bolmagy bu toýuň gelin alynýan toý ýa-da ogul toýy däl-de, gyz çykarylýan toýdugyny alamatlandyryýardy* (B. Gulow). 2. Not etmek, bellemek. *Emin utuk sanyny eli bilen alamatlandyryýardy.*

ALAMATLANDYRMAKLYK

[ala:matlannyrmaklyk], *iş ady.* İşaretlendirmelik durumu.

ALAMATLANDYRYS [ala:matlannyrş], *iş ady.* İşaretlendiriş durumu.

ALAMATLY [ala:matly], *syp.* Alamenti, nişanı, işareti var olan, dış özelliği olan. *Gayrarak gitseň, üsti çelgi amatly depe bardyr.*

ALA-MULA [a:la-mu:lo], *syp.* Ala renkli, ala rengi olan. *Ala-mula sygyr.*

ALAN-ALDY [alan-ally], *alan-aldy etmek* Bir şeyi aniden alıp dağıtmak, parçalara ayırmak veya saçmak.

ALAN-ALDYLYK [alan-allylyk], *at.* Bir şeyi sahiplenmeden, gelişi güzel dağıtmak.

ALAŇ, *at.* Kum tepesi, büyüklük, yücelik. *Alaňdan düşüp gelyärkäk, ýaşlaryň biri: On dördi gijäniň Aýy gözel sen! diýip, pessaý ses bilen aýdyma hiňlendi* (Türkmenistan).

ALAŇ-AÇYK, *syp.* Hiçbir şeyle örtülmemiş, tamamen açık ve çıplak hâl. *Alaň-açyk meýdan.*

ALAŇ-AÇYKLYK, *at.* Etrafı açık ve rüzgârlı, kapalı olmayan alan. *Gawun-garpyz ýaly bakja ekinleri alaň-açyklykda gowy ösýär.*

ALAŇKYRLAMAK, *işl.* Bir işi tamamlayıp nihayete erdirmek.

ALAŇLAÇ, *syp.* Geniş, açık ve yüksek alan. *Bayram şol barmana alaňlaç bir ýeriň üstünden bardy* (B. Kerbabaýew).

ALAŇLYK, *at.* Düzlüğün geniş kısmı, açık ve geniş meýdan.

ALAŇŇYRT, *at.* *haýwanat d.* Kemirgenler familyasına dahil, çöl ortamında yaşayan küçük hayvan.

ALAPA, *at, gepl.d.* 1. Azık. *Bular duluna bir bogdak un taşlap bilse, maşgalamyň ýyllyk iýjek alapasyny aldym diýip, arkaýynlaşýan adamlardy* (A. Gowşudow). 2. Gerçekte alınmayan, ama alınmış gibi gösterilen şey. *Ah-ow, muny ýöne alapamyka diýip alyp ýatysyňyz-la.*

ALARAK [a:lara:k], *syp.* Alaya benzer, az çok ala.

ALARLAMAK, *işl.* Almak, kolaylamak, karıştırmak.

ALARLATMAK, *işl.* Almaya yönlendirmek, aldım-verdim işine karışmak, karıştırmak.

ALARLYK, *at.* Almak için uygunluk / işe yararlılık *Garpyzlar öte bişip, içi düşüpdür, biriniňem alarlygy ýok.*

ALARMA [a:larma], *iş ady.* Ala renge bürünme durumu.

ALARMAK [a:larmak], *işl.* 1. Göze çarpmak, yetenekleriyle diğerlerinden seçilmek. *Süriniň içinde Japbaklaryň sygry alaryp görüňýärdi* (B. Kerbabaýew). 2. Gözlerin beyazının artması, gözde lekeler oluşması (göz hakkında). *Tä alyp gidýänçäler, onuň alaran gözleri Wepa baka dikilip galdy* (A. Gowşudow).

Agzy alarmak ser. Agyz.

ALARMAKLYK [a:larmaklyk], *iş ady.* Göze çarpmak durumu.

ALARMAN, 1. *syp.* Bir şeyi almaya çok düşkün. *Onuň zatdan gözi doýmandyr, gatý alarman adam.* 2. *hal.* Almak isteyen, almayı kafasına koyan. *Şol maşyny alarman boldum.*

ALARTMAK [a:lartmak], *işl.* 1. Beyazını artırmak, lekelerle karartmak ve beneklendirmek. 2. *göç.m.* Öfke ve benzeri nedenlerle gözlerin beyazlaşması. *Ol gapydan girene gözüni alardyp seretdi.*

AL-ARWAH [a:l-arwah], *at.* Fantastik, mitolojik düşünceye göre: ruh, cin, sahip (koruyucu ruh).

ALARYBERMEK [a:laryvermek], *işl.* Bir şeyle meşgul olmak / uğraşmak.

ALARYLMAK [a:larylmak], *işl.* Gözünün beyazını artırmak. *Çaga alarylyp seretmäh.*

ALARYLYŞMAK [a:larylyşmak], *işl.* Birbirine verilmek veya takas edilmek. *Näme alarylyşyp dursuňyz?*

ALARYŞ [a:laryş], *iş ady.* Göze çarpmak durumu.

ALARYŞMAK [a:laryşmak], *işl., ser.* **Alarylyşmak.**

ALASAMSYGRAK [a:lasamsygra:k], *syp.* Akli gidip geliyormuş gibi, biraz dalgın.

ALASAMSYK [a:lasamsyk], *syp.* Akli gidip gelen, ne akıllı ne de aptal.

ALASAMSYKLYK [a:lasamsyklyk], *at.* Ne aptallık ne

akıllılık, akli eksiklik.

ALASAR [a:lasar], *at. hay'wanat d.* Rengi ala kuş (sarıncın bir çeşidi).

ALASARMYK [a:lasa:rmyk/a:lasarmyk], *syf. 1.* Düşünceli, uykusundan tam uyanmamış, hassasiyetsiz. *Onuñ göwnüne bolmasa, ol uzak gijäni alasarmyk ukuda, gara basyp geçiren ýalydy* (Edebiyat we sungat). *2.* Ne tam aydın ne de tam karanlık; yarı açık, net değil. *Indi goýry gara tüssäniň tovlanyp asmana galýanyň hem alasarmyk garaňkynyň içinde saygarmak bolýardy* (A. Gowşudow). *3.* Karmaşık, puslu ve anlaşılabilir.

ALASARMYKLYK a:lasa:rmyklyk / a:lasarmyklyk], *at. 1.* Düşünceli olmak ve uyku bir hâlde bulunmak. *2.* Ne aydın ne de karanlık; belirsiz. *3.* Karmaşıklık, pusluluk, anlaşılabilirlik. *Ol bu alasarmyklygyň içinde Gurtgeldä ýüzlendi* (B. Seýtäkow).

ALAS-GOPAS [alas-ğopos], *syf., gepl.d.* Çekingen, korkak, ürkek. *Ol zatlaryny alas- gopas ýygnaşdyrda, turup gitdi.*

ALAS-GOPASLYK [alas-ğoposluk], *at, gepl.d.* Çekingenlik, korkaklık, ürkeklik. *Ol alas- gopaslykda näme alyp, näme goýanyňy-da bilmedi.*

AL-ASMAN [a:l-asma:n], *at.* Dik yükselen, çok yüksek ve yüce, göğe kadar uzanan. *Ýaşyl baýdak al-asmanda parlayar.*

ALAŞA, *at.* Tohumla doğmuş at ile tohumdan doğmamış, safkan at.

ALAŞAKYRDY [a:laşakyrdy], *at.* Çeşitli şeylerin çarpışmasından oluşan ses, düzensiz çıkan patırtı ve gürültü.

ALATAKYRDY [a:latakyrdy], *at.* Sert nesnelerin hareket edip çarpışması, düşmesi veya birbirine değmesi sonucu çıkan, çeşitli seslerden oluşan güçlü bir patırtı. *Üşürilip goýlan çekekler alatakyrdy bolup gaýtdy.*

ALATOGAN [a:latoğon], *at. hay'wanat d.* Serçe büyüklüğünde, böceklerle beslenen alacalı bir kuş.

ALATOW [a:latow], *at, dokm. 1.* Tezgâhta dokunan bazı kumaşların kenarlarına siyah-beyaz olarak yerleştirilen çözgü ipliği. *2.* Kadın elbiseleri için özel dokunan ipek kumaş.

ALATOZAN [a:latozon], *at.* Durumu itibariyle tozlu, yoğun ve büyük bir toz bulutu. *Galanyň içini alatozan edip, uly gopgun turzardylar* (A. Gowşudow).

ALAW [alow], *at.* Ateş, alev. *Zelili diýr işim ahy-pygandy, Köňlüm alawdadyr, serim dumandy* (Zelili).

ALAWAGYR [a:lawagyr], *at.* Toplantı gibi ortamlarda farklı seslerin karışmasıyla oluşan uğultu ve gürültülü kalabalık.

ALAWAGYRDY [a:lawagyrdy], *at, ser. Alawagyr.*

ALAWAKYRDY [a:lawakyrdy], *at.* Farklı seslerin karışmasıyla çıkan kahkaha, ince ve kalın tonların olduğu gülüş sesi. *Alawakyrdy bolmak.*

ALA-WAKYÝA [a:la-wa:kyýa:], *syf., gepl.d.* Neşeli bir şekilde eğlenip gürültüyle oturan. *Olar ala-wakyýa bolşup otyrdylar.*

ALAWLABERMEK [alowla:vermek], *işl.* Alev almak, tutuşmak.

ALAWLAMA [alowlomo], *iş ady.* Alevlemek durumu.

ALAWLAMAK [alowlomok], *işl.* Alev alev, şiddetle yanmak. *Gara öýüň ortasyndaky ojakda alawlap ýanyan otdan nazaryny sowman oturan ýaşy elli çemesi, süňkbaşy iri, ýüzi nurana kişi egnine ýasgynjak atynan possunyň ýakalaryny çekişdirip, syýyny ýygnap, has-da tijendi* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Älem içre at gezer).

ALAWLAMAKLYK [alowlomokluk], *iş ady.* Alevlemek durumu.

ALAWLANMAK [alowlonmok], *işl.* Kendi kendine yanıp tutuşmak. *Taýýar ýol ýok, Ýol açmaly özüme, Alawlansyn hyjuw atly közüme* (B. Hudaýnazarow).

ALAWLAÝÝŞ [alowloýuş], *iş ady.* Alevlemek durumu.

ALAWUZ, *syf.* Kandırarak ilerleyen, aldatıcı.

ALAYAZ [a:laýa:z], *syf., hal.* Neşeli ve keyifli bir hâl; eğlence ve şenlik duygusu. *Ýigitler alayaz bolşup aýdym aýdýardylar.*

ALAYHYSSALAM [alayıhyssala:m], *at, k.d.* Çoğunlukla, peygamberlerin adı anıldığında 'ona selam olsun' anlamında kullanılan söz.

ALAZENZELE [a:lazenzele], *at, ser. Alagalmagal.*

ALBAN [alba:n], *at, ser. Albanlar.*

ALBANLAR [alba:nlar], *at.* Arnavutluk'un nüfusunun esasını oluşturan halk.

ALBASDY [a:lvassy], *at.* Cin gibi hayali varlıkların simgesi; ruhlar.

ALBAŞYM [alvaşym], *syf., gepl.d.* Tuhaf, garip (insan hakkında). *Köşü bilinde... Baryar albaşym, Paliň ýoldaşyň! Paliň ýoldaşyň!* (K. Gurbannepesow).

ALBAÝ [alvaý], *at. 1.* Avcı kuşlara avlanmayı öğretirken, onları daha yüksek yerlere konması için kullanılan, yüzü kırmızı kumaşlı beyaz keçe. *Bürgüt uçup esli ýokaryk galdygy, ol her gezek elguşuny nahara çagylanda aýdýan haýt, haýtyny, gygyryp, albaýyny galgatdy* (O. Ödäýew). *2. göç.m.* Kurnazlık, hile, aldatma. *Meñzäp şuňkara, humaya, Albaýyna gelseň näder?* (Zynhary).

Albaý bulamak çağırmak, yanına getirmek için, elini yukarı kaldırıp işaret etmek. *Albaý bulap çagyrsam, Şuňkarym sen gola gel* (Kemine). *Söwdüğim tor guşdur, özgä tutdurmaz, Her kim albaý bulap ýortsa ýetdirmez* (Balgyzyl).

ALBAÝLAMA [alvaýlama], *iş ady.* Av kuşunu elle çağırma durumu.

ALBAÝLAMAK [alvaýlamak], *işl. 1.* El sallayarak av

kuşunu geri çağırmak. 2. *göç.m.* Çağırmak, söz vermek, ikna etmek, cesaretlendirmek. *Süýji-süýji günleri albaýlaýan ejirli burgy bu gezek oýnuny çynyrgatdy* (T. Gurbanow).

ALBAÝLAMAKLYK [alvaýlamaklyk], *iş ady.* El sallayarak av kuşunu geri çağırmak durumu.

ALBAÝLAÝÝŞ [alvaýlaýýş], *iş ady.* El işareti ile av kuşunu çağırış durumu.

ALBAÝLY [alvaýly], *syf.* Cezbedici, ikna edici, ilgi çekici. *İňňän albaýly bir habar ýaýrady.*

ALBOM [albo:m], *at.* 1. Resim yapmak, pulları veya herbaryumları saklamak gibi amaçlar için kitap şeklinde hazırlanan temiz kağıtlar. 2. Matbaacılık yöntemiyle sanat eserlerinin, resimlerin, çizimlerin, fotoğrafların ve benzerlerinin basıldığı yayın.

ALÇA, *at.* *ösüml.d.* Karadut tadında meyveleri olan ağaç ve o ağacın sarı-kırmızı renkli yuvarlak meyvesi.

ALÇAGRAK [alçağyra:k], *syf.* Az çok alçak.

ALÇAK, *syf.* 1. *kön.s.* Pes, aşağı. 2. Sözü ve davranışlarıyla kendine hayran bırakan, ilgi ve sohbeti seven, cana yakın ve değerli. *Alçak aş iýer* (Nakyl). *Görmegeýdi, edenlidi, alçakdy, Gyzlary jadylyan gözleri bardy* (I. Nuryýew).

ALÇAKLYK, *at.* Alçakgönüllülüğün karakteri, değer verme, uyum sağlama, cana yakınlık.

ALÇAKSYRAMAK, *işl.* Alçak olmak, alçak görünecek şekilde davranmak.

ALÇALYK, *at.* Erik ağacının çok büyüyen, gelişmiş kısmı.

ALÇY, *at.* Kaşığın sap tarafı, duran şekilde üstü çukur taraf. *Altyn aşygy, alçy gop!* (Halk dö-redijiligidinden).

Alçy mündürüp, towha gondurmak kafasını sallamak, gözlerini oynatmak, kaşlarını kaldırmak. *Gelin-gyzlar ony oýnap, alçy mündürüp, towha gondurýardylar* (A. Gowşudow). **Aşygy alçy gopmak** yapılı onaylamak. *Goy, meniň göwnümde arman galmasyn, Alçy gop, aşygy, alçy gop basym* (I. Nuryýew).

ALDABERMEK [a:lla:vermek], *işl.* Aldatmaya başlamak, devam ettirmek.

ALDADYBERMEK [a:lladyvermek], *işl., gepl.d.* Aldatmayı sürdürmek.

ALDADYM-MULLADYM [a:lladym- mu:llodum], *gepl.d.* **aldadym-mulladym etmek** bir işi yarım yamalak yapmak, baştan savma yerine getirmek.

ALDAJY [allajy], *syf.* 1. Sürükleyip götüren, alıp verişe karışan, canına zarar veren. *Şeyle-de bolsa, olar o diýen kân harap bolmanka, bu aldajy keseliň öňi alyndy* (T. Gurbanow). 2. *gepl.d.* Kendi iradesini kabul ettirmeyen, söz dinlemeyen (insan hakkında). *Ol diýýän-ä, bu bir aldajy-laýt* (A. Nazarow).

ALDAMA [a:llama], *iş ady.* Aldatmak durumu. *Adamlary aldamaň bolanok.*

ALDAMAK [a:llamak], *işl.* Birini aldatmak, yalan

veya saklanmış sözler söylemek, çarpıtarak ifade etmek. *Aldamaga oglan ýagşy* (Nakyl).

ALDAMAKLYK [a:llamaklyk], *iş ady.* Aldatmak durumu.

ALDAMAZLYK [a:llamazlyk], *iş ady.* Aldatmaya izin vermemek durumu.

ALDANMAK [a:llanmak], *işl.* Kendini aldatmak, aldanmak.

ALDAP-OGŞAP [a:lla:v-oğşa:p], *hal.* Her yolu deneyip, hesap edip, bir yolunu bulup, yalvarıp yakarak. *Muny aldap-ogşap atdan düşürelä* (Görogly).

ALDAŞDYRMAK [a:llaşdyrmak], *işl.* Birkaç kişiyi kandırarak geçmek, baştan savma (rastgele) insanları aldatarak geçmek. *Ol oturanlaryň ählisini aldaşdyryp çykdy.*

ALDATDYM-MULLATDYM [a:llatdym- mu:llotdum], *ser.* **Aldadym-mulladym.**

ALDATDYRMAK [a:llatdyrmak], *işl., gepl.d.* Birine kendini aldatmak derecesine getirmek.

ALDATMAK [a:llatmak], *işl.* 1. *gepl.d.* Aldatmak. 2. Başka birini aldatmak, kandırmak.

ALDAW [a:llow], *at.* Hile, yalan söz, sahte davranış, oyun/düzen, aldatma. *Emeldarlaryň aldawyna gitdi, öz giýewisini hem özi bilen aldawa düşürdi* (A. Gowşudow).

ALDAWAÇ [a:llowa:ç], *syf.* 1. Kandırarak dikkat çeken, aldatmada usta. *Ependi: – Men aldawaç tayagymy alyp geleyin – diýip gitdi* (Halk döredijiligi). 2. *gepl.d.* Çocuklar için alınan türlü hediye, eşya.

ALDAWÇY [a:llowçy], *at, syf.* Yalan söyleyen, aldatmakla uğraşan, gerçeği çarpıtan, yalancı.

ALDAWÇYLYK [a:llowçuluk], *at.* Gerçeği çarpıtma, sahte sözlülük; yalancılık.

ALDAÝÝŞ [a:llaýýş], *iş ady.* Aldatmak durumu. *Onuň aldaýşy ýaly-ha aldap bilýän ýokdur.*

ALDYGYNÄ [allyğna], *hal.* Elinden geldiğince, elindeki her şeyi yaparak, hiç üşenmeden / yılmadan. *Yzyňdan ýetjek bolup aldygyna ylgadym.*

ALDYM-BERDİM [allym-merdim]: **aldym- berdime salmak** zor duruma sokmak, sıkıştırmak, kaçacak yer bırakmamak, acele etmek. *Ertirki görjek azaplarynyň wehimi olary aldym-berdime saldy* (B. Kerbabaýew).

ALDYM-BERDİMLİ [allym-merdimli], *syf.* Çe Çekişmeli, yıkıcı; güçlü, kan dökücü. *Aldym- berdimli söweş.*

ALDYMGAÇ [allymgäç], *at.* Parmağa dolanıp, başparmakla geçirilip sıkıca çekilen ip. *Aldymgäç jähekden soň çäkmeniň, çabydyň gyrasyna tutulýar.*

ALDYRMAK [allyrmak], *işl.* 1. Almak işini başka birine yaptırmak. *Çagajyk ejesine buzgaýmak aldyrdy.*

2. Yanındaki şeyini çaldırmak, elinden almak. *Ol jübüsindäki pullarynyň barjasyny aldyrypdyr.* 3. El,

ayak vb. uzuvlardan herhangi birinden yoksun olmak. *Uruşda aýagyny aldyrdy.*

Aldyrany bar ýaly Çok acele, telaşlı, panik hâlinde, endişeli, baştan savma, telaş içinde. *Bir adam aldyrany bar ýaly bolup içerik girdi. Eginlekden garynlak, semizliginiň derdinden gözleri çala çyzylyp duran bir adam, aldyrany bar ýaly bolup girdi-de, haşlap aýak çekdi* (G. Gurbansähedow). **Aldyryp ugramak** üstüne düşmek, dövmek, azarlamak. **Özüni aldyrmak** birinin gönlünden geçmek, insanlara uyum sağlayabilmek. *Akylly gelin ilki bilen gaýyn enesine özüni aldyryp ugrar.*

ALDYRTMAK [allyrtmak], *işl.* Bir şeyi başka birine aldirmek.

ALDYRYP-ÝOLDURMAZLYK [allyryp-ýollurmazlyk], *işl.* Hiçbir şeyini elinden kaybettirmemek, hiçbir şeye zarar gelmesini engellemek. *Aldyrman-ýoldurman, sag-aman geldiňmi, serdar? – diýip, Seyitmyrat beg onuň habaryny aldy* (A. Gowşudow).

AL-ELWAN [a:l-elwa:n], *syp.* Kızıl-kızıl, kırmızı parlayan, kırmızımsı parlak; çeşitli renklerde. *Toý gidýär, gyz-gelin al-elwan öwsüp, Ýada salýar güller açan baglygy* (M. Seýidow). *Al-elwan güllerden galypdyr duman, Geçen günlerimden ýok mende arman* (G. Ezizow).

ALEÝKIM [a:leýkim], ‘Siz de sağ salim olun’ anlamını taşıyan, selam veren kişiye karşılık olarak söylenen söz. *Salam bermäge ýetişmäňkäk Aleýkim diýdi-de, göýä garaşýan myhmanlary gelen ýaly, maşynmyzyň gapysyny açyp, öýüne tarap ümledi* (Türkmenistan).

ALGARAK [a:lğarak], *at.* Devenin gözünde olan hastalık, göze ak düşme. *Düýäniň algaragyny teletin bilen duzy çeyňäp gözüne çüflemek arkaly bejeripdirler.*

ALGAŞ [a:lğa:ş], *at.* Al basması olduğunda yarım kesilip boyuna takılan yeşil boncuk.

ALGEBRA [a:lğevra], *at.* 1. Matematiğin sayı kavramlarına bakmaksızın, büyüklüklerle yapılan işlemlerin genel yasalarını inceleyen bölümü, cebir. 2. Okul dersi.

ALGY [alğy], *at.* Birine verilen borç para veya mal; birinden geri alınması gereken borç. *Bege bergiň, açda algyň bolmasyn* (Atalar sözi).

Alga almak teslim etmek, başta saymak, doğru hesaplamak, rütbe vermek, saygı göstermek. *Seni alga alýan bolsa, ol şeydermidi?*

ALGY-BERGI [alğy-vergi], *at.* İnsanlar arasında borç alıp-verme ilişkisi; borç para veya mal alışverişi yapmak ve ödenmemesi durumu.

ALGYÇ [alğyç], *at.* Yeditop, Toplumgaçar gibi oyunlarda, topa vurularak oynanan küçük tahta top.

ALGYDAR [alğyda:r], *syp.* Birine borç veya taksitle para, mal veren kişi; birinden alacağı olan kişi, alacaklı.

ALGYLY [alğyly], *syp., ser.* **Algydar.**

ALGYR [alğyr], *syp.* 1. Kısa gagalı, sivri tırnaklı,

büyük gözlü, grimsi kahverengi, serçeden küçük yırtıcı (kuş). 2. Avı iyi avlayan, yakalayan, avcı. *Algyr tazy.* 3. *göç.m.* Kahraman, yiğit, yaptığı doğru yapan, kaçarsa kurtulan, kovalarsa yakalayan. *Atarman, çaparman, algyr ýigide, Ýeri gelse, aman-nurbat ýagşydyr* (Magtymguly).

ALHA-AL [alha:-al], *at.* Rastgele alma, alan aldı; topluca alma, paylaşma. *Ýöne weli, şu alha-alda nähili ekin ekiljegini, nähili hasyl alynjagyny men-ä bilýän dældirin* (B. Kerbabaýew).

ALHA-ALLYK [alha:-allyk], *at.* Rastgele alma durumu, alan aldı durumu, topluca alma durumu.

AL-HOWA [a:l-howa:], *at, ser.* **Al-asman.**

ALJYRABERMEK [aljyra:vermek], *işl.* Kendini kaybetmeye başlamak. *Sen aýdylan söze aljyraberdiň-le.*

ALJYRAMA, *iş ady.* Kendini kaybetmek durumu. *Aljyramaň näme diýsene?*

ALJYRAMAK, *işl.* Kendini kaybetmek, afallamak, telaşa kapılmak, eli ayağını şaşırarak, şaşkınlıkla, kafasını karıştırmak. *Aljyran aýal ärine aba diýer* (Nakyl).

ALJYRAMAKLYK, *iş ady.* Sersemleme durumu, şaşkınlık hâli.

ALJYRAÑÑY, *syp.* Kara başına gelmiş, eli ayağını kaybetmiş, şaşkın/afallamış.

ALJYRAÑÑYLYK, *at.* Başı belaya girmiş, eli ayağını kaybetmiş durumda olmak; endişe, yetersizlik, şaşkınlık hâli. *Öz oýy bilen meşgul goja şol habar täze ýaly eşidilip, aljyrañnylyk bilen sorady* (B. Kerbabaýew).

ALJYRAŞMAK, *işl.* Birlikte sersemlemek, birden şaşkınlığa kapılmak. *Olar aljyraşyp otyrlar.*

ALJYRATMAK, *işl.* Birini sersem/afallamış duruma sokmak.

ALJYRATMAZLYK, *iş ady.* Birini sersem/afallamış durumu sokmazlık.

ALJYRAYÝŞ, *iş ady.* Sersemleyiş

ALKOGOL [alkoço:l], *at, ser.* **Spirt.** **ALKOGOLLY** [alkoço:lly], *syp.* Alkollü. *Alkogolly içgiler.*

ALKYM I, *at.* 1. Kişinin, hayvanın sırtının alt tarafı. *Gözel bardyr, uzyn boýly, alkymy, Garaňky gijede düşer ýalkymy* (Magtymguly). 2. Bir şeyin ön tarafı, karşısı, yanı, yakın çevresi. *Meniň alkymyma dykylyp oturma! Ýary gijeden agandan soň, agyr güýjüni kerweniň alkymynda taýýarlap goýdy* (A. Gowşudow).

Alkym bagy boyunduruktaki saman çöpçüklerinin alt uçlarını bağlayan ip, bağ. **Alkymyndan almak 1)** yakasından sıkıca tutmak, boğazından tutmak, gözünü dikmek (öfkeyle veya dikkatle bakmak). **2)** al petinden almak, sıkı geri dönüş yapmak, doğru cevap/tepki vermek. *Onuň ýarysy çyn, ýarysy ýalan gürrüňleri ýaşulynyň gaharyny getirdi, ol oturyp bilmän: Bes et! diýip, derrew alkymyndan aldy.*

ALKYM II, *at.* Kuyudan kova ile alınan suyun boşaltıldığı çukur.

ALKYMÇAŇNA, *at. zergärç.* Börüğü (başlığı) tutan, altı sakallı, kolye gibi takılan, yüzü işli işlemeli, kırmızı süslemeli gümüş takı.

ALKYMLABERMEK [alkymla:vermek], *işl.* Bir şeyin yakınına gelmeye başlamak.

ALKYMLAK, *syp.* Sırtı kalın, sırtı etli, etli sırtlı.

ALKYMLAMA, *iş ady.* Bir şeyin yanına gelmek durumu.

ALKYMLAMAK, *işl.* Bir şeyin veya birinin yanına gitmek, yaklaşmak, yakınına gelmek, yakınlaşmak. *Garajany alkymlap gelen Hojamberdi gözlerini gyrpyldatdy* (R. Gelenow).

ALKYMLAMAKLYK, *iş ady.* Bir şeyin yakınına gelmek durumu.

ALKYMLAMAZLYK, *iş ady.* Yanına varmazlık.

ALKYMLAÝYŞ, *iş ady.* Yanına gidiş.

ALKYMSA, *at.* Boynuzunun, kulaklarının, kafasının hayvanın kolundan geçirilip sıkıca bağlanan ip, bağ.

ALKYŞ, *at.* Birinin yaptığı iyiliğe, insanî davranışına karşılık olarak söylenen iyi dilek, iyi niyet, alkış. *Ýagş bilen ýer gögär, alkyş bilen är gögär* (Nakyl). *Ýagşylykda ile özüň tanadan, Alkyş alyp, derejesi zor bolar* (Magtymguly). *Enem pahyr maňa tebişçiligi öwredip ýörkä: Altyn alma, alkyş al diýerdi* (Türkmenistan).

Alkyş okamak alkış söylemek. *Watan alkyş okap bakanda muňa, ýürek joşa gelip, diller oýandy* (G. Ezizow).

ALKYŞLABERMEK [alkyşla:vermek], *işl.* Alkış söylemeye başlamak, devam ettirmek.

ALKYŞLAMA, *iş ady.* Alkış etmek durumu.

ALKYŞLAMAK, *işl.* Alkış söylemek, iyi dilekte bulunmak.

ALKYŞLAMAKLYK, *iş ady.* Alkışlamak durumu.

ALKYŞLAMAZLYK, *iş ady.* Alkış etmezlik.

ALKYŞLANMAK, *işl.* Alkış edilmek.

ALKYŞLAÝYŞ, *iş ady.* Alkış ediş durumu.

ALLA [alla:], *at.* Hüda, Tanrı, Allah (İslam dininde). *Dostlarym, bendäni ýaradan Alla, Akyldan aýyryp, jyda etmesin* (Magtymguly).

ALLA, *üml.* Bir şaşırma ünlemi, yoksa anlamında. *Alla, meniň pişik bilen bir oyun salyşmak höwesim bardy-ow* (Erteki).

ALLALABERMEK [alla:la:vermek], *işl.* Ninni söylemeye başlamak ve devam ettirmek.

ALLALAMAK [alla:lamak], *işl.* Çocuğu yatırmak için ninni söylemek. *Günüm üçin günim oglun allalaryn* (Nakyl). *Allalasam, han ýigit, Eker bagynda çigit* (Hüwdi).

ALLALAMAZLYK [alla:lamazlyk], *iş ady.*

Ninni söylemezlik.

ALLALATMAK [alla:latmak], *işl.* Ninni söyletmek, ninni söyleme işini başkasına yaptırmak.

ALLAN-ALLAN [alla:n-alla:n], *üml.* Çocuğa ninni söylerken denilen ünlem.

Allan-allan etmek dışından sesli “allan-allan” sözünü söyleyerek ninni söylemek. *Allan-allan edeyin, Baga sallan edeyin. Bagyň gyzyň gülüni, Saňa gurban edeyin* (Hüwdi).

ALLANÄME [allanä:me], *syp.* Çok iyi, pek iyi. *Allanäme adam.*

ALLANÄMELİK [allanä:melik], *at.* Çok iyilik, huzur. *Olaryň öýleri asyl allanämelik.*

ALLANIÇIGSI [allaniçişi]: **allaniçişi bolmak** g korkuyla irkilmek (ürpermek), aniden ortaya çıkmak (gökyüzünden gelmiş gibi). *Gyrat allaniçişi bolup gaýra çekildi* (Görögly).

ALLATAGALA [Alla:tağala:], *at, ser.* Alla.

ALLAÝ-ALLAÝ, *üml.* Çocuk uyutulurken söylenen ninnide, ninni arasında tekrarlanan sözler. *Allaý-allay ak bäbek, Sallançakda yat, bäbek* (Hüwdi).

ALLOWARRA [alloworro], *at.* Çok uzak yer, oldukça uzak mesafe.

ALMA I, *iş ady.* Almak durumu.

ALMA II, *at.* 1. Meyve veren ağaç, elma, bağ. 2. O ağacın içi çekirdekli yuvarlak meyvesi. *Alma biş, agzyna düş* (Nakyl). *Tahyr Zöhre jany, Zöhre Tahyry, Alma bilen atyp urdy köşgünde* (Zöhre – Tahyr). 3. Kart oyununda kırmızı renkli gül. 4. Kıza verilen ad.

ALMABAŞ [almavaş], *at, haywanat d.* Ördeğin gelişmiş ibikli (tepeli), gagası turuncu, kırmızı renkli bir türü.

ALMADYKSYRAMAK, *işl.* Almak istese de almamış gibi davranmak. *Näme, berlen zady almadyksyrayaň?*

ALMAK, 1. *işl.* Elinle tutmak, avucunda sıkamak. *Aýak bar ýörmäge, el bar almaga, Kany bende, saglyk, şükür kylmaga* (Magtymguly). 2. Para ödeyerek edinmek, bedelini ödeyip kendi mülkiyetine geçirmek. *Hrydar puluny töläp, halyny aldy*. 3. Yanına almak, taşımak. *Kagyza dolap üç-dört atym çay aldy*. 4. Mahrum etmek, dindirmek. *Agsagyň elinden alsaň agajyn, Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn* (Magtymguly). 5. Sahip olmak, kendi hesabına geçirmek, elinde tutmak. 6. Kabul etmek. 7. *gepl.d.* Geçmek, aşmak. *Olar on günlük ýoly üç günde alypdylar*. 8. *göç.m.* Sahip olmak, uygun olmak. *Ýagşylykda ile özüň tanydan, Alkyş alyp, derejesi zor bolar* (Magtymguly). 9. Çevrelemek, kapamak, basmak. *Ýowuz galdym, sil alypdyr etrabym, Köňlümniň ummany – Azadym kany?* (Magtymguly). *Gapylykda duşman aldy daşymyz, Dargatdy her ýana deňi-duşumyz* (Magtymguly). 10. Yerine koymak, karşılığını vermek, hak kazanmak. *Aryňy almak*. 11. Bulmak, ele almak. *Muny nireden aldyň?* 12. Evlenmek, gelin edinmek. *Alsaň bir sary diş Garry aýaly, Oýnaşyp güllüşseň, sapasy bolmaz* (Magtymguly). 13. Kesmek, ayırmak. *Dyrnak almak. Saç-sakgal almak*. 14.

Mayalanmak. *Hamyr alypdyr*. 15. Öğrenip, inanıp kabul etmek. *Goýun ýetim guzyny aldy*. 16. *gepl.d.* Düzeltmek, yerine koymak, eşleştirmek. *Kak başi, bolsa-da, şuny-ha aldyň!* 17. Öldürmek, ölmek derecesine getirmek. *Goýun-geçä çerreltme degse, derrew alýandy*. 18. Belli bir şekilde gelen almak fiilinden sonra barmak, bermek, bilmek, çykmak, galmak, ýatmak gibi fiiller gelerek yeni anlamlı türemiş fiiller yapılır: **Aljak bolmak** almaya çalışmak, almaya teşebbüs etmek. **Alyp barmak 1)** bir yerden başka bir yere yanına alarak götürmek, taşımak. 2) başkanlığında gerçekleştirmek. 3) sürdürmek, yönetmek. 4) herhangi bir işi belli bir yöne yönlendirmek, yönetmek, bir şeye liderlik etmek. *Ýygnagy alyp barmak*. 5) biriyle konuşurken karşı tarafın sözünü kesmek; çok fazla konuşmak. *Bolşuň nähili, edil ker bilen gepleşýän ýaly, alyp barýaň*. 6) güçlü bir şekilde etki ederek durumunu zorlaştırmak, kötüleştirmek. *Bä, yssy alyp barýar, çydar, eder ýaly däl*. **Alyp başlamak (ugramak)** almaya girişmek, almaya çalışmak. **Alyp bermek** birine bir şey götürmek; bir şey vermek. **Alyp bilmek** almayı başarmak, almanın üstesinden gelmek. **Alyp bolmak 1)** almak imkanını yaratmak. *Alyp bolsa, menem maşyn alarmykam diýýän*. 2) almak işini tamamlamak. *Men-ä aljak zatlarymyň baryny alyp boldum, indi gaýdybersegem bolýar*. **Alyp çykmak 1)** birini veya başka bir şeyi kendin bir yerden çıkarmak 2) başarmak, üstesinden gelmek. **Alyp durmak** bir şeyi tekrar tekrar almak. *Hiç zat diýilmese-de, özüňki däl zady her gezek alyp durmak bolmaz*. **Alyp galmak 1)** kendi almak, kendinde bırakmak. 2) yanından hiç ayırmamak, kendi yanında tutmak. 3) değişmeden korumak, saklı tutmak. 4) herhangi bir şeyden kurtarmak, korumak. **Alyp gaýtmak 1)** kendi ülkesine, evine yanına alarak götürmek. **Alyp gelmek** başka bir yerden ikinci bir yere getirmek, getirilmek. **Alyp gitmek** yanında götürmek. **Alyp görmek 1)** bir şeyi ilk defa almak. *Men bazardan et alyp gördüm diýsem ýalan bolar, öz bakyp- semreden janlylarym bilen mydar edýän*. 2) bir şeyi örnek olarak almak, faydalanmak. **Alyp ýatmak** bir şey söyleyerek etkilemek, kalbe dokunmak, rahatsız etmek. *Meni kino äkit diýip alyp ýatdyň-aý*. **Basyp almak** savaşarak ele geçirmek, savaş yoluyla sahip olmak. **Gaplap almak** biri veya bir şey tarafından tamamen etkilenmek, (duygu, düşünce vb. hakkında). **Gaýdyp almak** kendi sözünü geri almak, söylediklerini geri çevirmek (söylenen söz hakkında). **Gurşap almak** çevresini kaplayıp almak, sahiplenmek. **Saýlap almak** var olan şeylerin içinden gerekli olanı, iyi sayılanı almak. 18. **Almak** fiili adların arkasından gelerek yeni anlamlı türemiş fiiller yapar: **Bat almak** bir işi, hareketi gerçekleştirmek için tüm gücünü bir noktada toplayıp harekete geçmek. **Bilim almak** bilgili, eğitilmiş olmak için ders çalışmak, öğrenmek. **Boý almak** gelişmek, büyümek. **Boýun almak 1)** yaptığını, suçunu, hatalı işini kendin kabul etmek. 2) bir şeye boyun eğmek, razı olmak. **Dem almak** yaşam için gerekli olan havayı içine çekmek, solumak. **Dynç almak** gücünü dinlenerek yeniden kazanmak, tatilini bir yerde geçirmek. **Dyrnak almak** tırnağını kesip, makasla düzeltmek. **Garşy almak** önünden çıkıp karşılamak. **Goldaw almak** yardım almak. **Görelde almak** birinin iyi hareketlerini yapacak

olmak. **Habar almak** sorarak, ısrar ederek veya üzerine giderek gerçeği öğrenmek. *Eger habar alsaň, gepiň teýinden, Diňleseň, diýeyin janyň öýünden* (Magtymguly). **Hak almak** yapılan işin ücretini, maaşını veya günlük parasını almak. **Hasyt almak** yetiştirilen mahsulü toplamak. **Lezzet almak** bir şeyin lezzetini bilmek, hissetmek, baştan geçirmek. **Misil almak** örnek almak; misal tutmak. **Salgy almak** bir yere nasıl gidileceğini sorup öğrenmek. **Sapak almak** ders almak. **Satyn almak** para verip bir şeyi kendine almak. **Surat almak** fotoğrafını çekmek, örneğini almak. **Ugur almak** bir şeyi temel almak. **Wagtyny almak** gereksiz sözün veya hareketinle birine gereğinden fazla zarar vermemek, sakınmak. **Ylym almak** ilim öğrenmek, öğrenmek. **Ys almak** bir şeyin hoş veya nahış kokusunu burun yoluyla almak, hissetmek, anlamak.

Alan galaň özüňki dört tarafı açık, ellerin ve ayakların serbest, elinden geleni yap. **Alan galasy bolmazlyk** başardığı bir şey olmamak, elinden iş gelmemek. **Alany ýanyňa 1)** artanı üstüne, çoğalanı fayda, üstüne geleni hayrına. 2) hoşlandığını kendine, sevmediğini düşmana. **Alan ýeri** (ýerim, ýeriň, ýeri; ýerimiz, ýeriňiz, ýeri, ýerleri) satın alınan pahası. *Satyn alan harytlarym özüni ödärmikä ýa-da alan ýerime geçse-de oňaýmaly bolarmyka?* **Aldyň alty saýyňy!** gerekli aklını aldın, almanı gerekeni aldın. **Alyp barýan galasy ýok** ilden sayıldığı olmayan, elinden düzgün iş gelmeyen. *Aý, seniňem bir alyp barýan galaň ýok-la!* **Alyp gaçmak 1)** kızı gizlice almak, kızın rızasıyla akrabalarından saklayarak götürmek. 2) birinin söyleyeceklerini önceden bilebilmek, önceden tahmin edebilmek. *Sen gürrüňi alyp gaçma-da, soňuna gulak goý.* **Alyp geç (geçsin)** birinin bir şey almasını onaylamayan bir kişi tarafından söylenir. *Olam alsa alyp geçsin, bize-de ýeter*. **Alyp götermek 1)** birinin fikrine katılmak, duygudaşlık etmek, desteklemek, tarafını tutmak. 2) birinin yaptığını yapmak, öykünmek. **Alyp ýatmak 1)** kendi gönlüne hitap etmek, kalbe dokunmak, etkilemek, hoşuna gitmek. 2) kesin olarak yenmek. **Alyp-ýolup barmak** bir işi hızlıca yerine getirmek, çok yetenekli hareket etmek, ateş gibi olmak. **Ýüzüni almak** gereksiz yere doğrudan kendine sert sözler söylemek. *Ýersiz ýere çaganyň ýüzüni alyp durmak bolmaz*.

ALMAKLYK, iş ady. Almak durumu.

ALMALYK I, at. Elma ağacının çok ekilen, biten yer, elmalık. *Biz almalygyň içi bilen geçip gitdik*.

ALMALYK II, at, dokm. 1. Tar kütüğünün iki ucundaki delikten geçen iplerle bağlanan küçük tahtacıklar. 2. Halı desenindeki kırmızı ve yeşil küçük nakışlar.

Almanah [almana:h], at. Ayrı ayrı yazarların toplu eserlerinin külliyatı.

ALMAZ, at. 1. Parlak, sert, işlenmemiş değerli taş. *Bir çopan goluna degse bir almaz, Çakmak daşy eder, gadryn näbilsin* (Magtymguly). 2. *gepl.d.* Ayna kesen alet. *Almaz aýnanyň ýüzünde cyzyk goýup gitdi*. 3. *gepl.d.* Sakal tıraşı için özel alete yerleştirilen ince çelik plaka. 4. Oğlana verilen ad.

ALMAZLYK, *işl.* Alma eylemini yapmamak, verilen şeye sahip olmamak.

ALMYT 1. *at.* Önemli bir iş tamamlandığı için alınan hediye / ödül. **2.** *gepl.d.* Olmuş için alınan önlem, tedbir.

Almytyňy almak hakkını almak, karşılığını görmek / misillemeye uğramak.

ALŇASABERMEK [alŇasa:vermek], *işl.* Aniden gelmek. *Birden alŇasabermek gowy zat däl!*

ALŇASAK, *hal.* aceleci, telaşlı, koşturmaca içinde; panik halde / şaşkın.

ALŇASAKLYK, *at.* Acelecilik, telaş; koşturma; panik / şaşkınlık durumu.

ALŇASAMA, *iş ady.* Telaşlanma durumu.

ALŇASAMAK, *işl.* Acele etmek, telaşlanmak; koşturmak; paniklemek / şaşkına dönmek. *Men alŇasap ugradym.*

ALŇASAMAKLYK, *iş ady.* Ansızın gelme, telaşla uğrama durumu.

ALŇASAMAZLYK, *iş ady.* Acele etmeme, telaşsızlık. **ALŇASAŞMAK**, *işl.* Birkaç kişi birlikte telaşlanmak. *Beýdip alŇasaşyp ýörmän.*

ALŇASATDYRMAK, *işl.* Ansızın gelmeye / uğramaya mecbur bırakmak.

ALŇASATMAK, *işl.* Bunaltmaya zorlamak, acele ettirmek. *Ol ýoldaşyny alŇasatdy.*

ALŇASAYÝŞ, *iş ady.* Telaşlandırış durumu

ALP, *at, kön.s.* Bahadır, kahraman, alp.

AL-PET [a:l-pet]: **al-petinden almak** yüzünü almak, öfkeyle atılmak, azimle karşı çıkmak, dönmek.

ALPINIST [alpini:st], *at, sport.* Alpinizm (dağcılık) ile meşgul olan sporcu.

ALPINIZM [alpini:zim], *at, sport.* Ulaşılması zor dağ sırtlarına tırmanma – spor türü.

ALŞYK *at.* 1. Değişim, değiştirme, alışveriş. 2. İki dönemin farkı, değişimi.

ALTATAR, *at.* Namlusunda altı mermi bulunan bir tüfek.

ALTAÝ, *at, ser.* Altaýlar.

Altaý dilleri Türkçe, Moğolca ve Tunguz-Mançuca dillerini içeren bir dil ailesi.

ALTAÝLAR, *at.* Türk halkları.

ALTMÝŞ, 60 işaretinin adı ve onu anlatan sayı.

ALTMÝŞLYK, *at.* Çok şeyin ölçüsünü gösteren sayı.

ALTMÝŞYNJY, *san.* 60 sayısından yapılan sıra sayısı. *Altmýşynjy ýyllaryň edebiýaty.*

ALTY, 1. 6 işaretinin adı ve onu anlatan sayı. *Giç ýat-da, ir tur, alty pişegi artyk ur* (Nakyl). 2. Oğlana verilen ad.

ALTYBURÇLUK [altyvurşluk], *at.* Altı köşeli geometrik şekil.

ALTYGANAT [altyğa:nat], *syp.* Yapının altı bölümü, altı bölümlü yapı. *Alty ganat ak öýüň ýaraşygy sallançak* (Hüwdi).

ALTYLYK, 1. *at.* 6 sayısı ile anlatılan bir şeyin adı. 2. Çoğu şeyin ölçüsünü gösteren sayı. *Altylyk köwüş.*

ALTYN, *at.* 1. Değerli, kırmızımsı sarı bir metal olan, kırmızı renkteki kimyasal bir element, altın. *Altyn alma, alkyş al* (Nakyl). *Suw damjasy – altyn dānesi* (Nakyl).

2. *göç.m.* Hasılı olan, bereketli. *Altyn güýz.* 3. *göç.m.* Her yönden örnek. *Altyn eller.* 4. Kıza verilen ad.

Altyn asyr toplum, yaşam, siyaset vb. açılardan örnekler çıkarılabilecek belirli sayıda yılı kapsayan bir dönem, devletli asır.

ALTYNGABAK [altynğa:vak], *at.* A Eski bir Türkmen oyunu olup, altın bir kabak (gabak) ok ve yayla vurularak oynanır. *At çapdyryp, altyngabak atdyrdylar* (Görögly). *Hysrow patyşa ýurduna gelip, kyrk gije-gündiz toý tutdy, at çapdyryp, altyngabak atdyrды* (Hüýrlukga – Hemra).

Altyn gabak atdyrmak oyunun adı ve o oyunu oynamak.

ALTYNJY, *san.* 6 sayısından yapılan sıra sayısı. *Altynjy kilometr.*

Altynjy gün *gepl.d.* Cumartesi. *Ol obadan altynjy gün gelir.*

ALTYN-KÜMÜŞ, *at.* Altın ve gümüş, altından ve gümüşten yapılmış şeyler, kıymetli şeyler. *Altyn-kümüş daş bolar, arpa-gylçyk aş bolar* (Nakyl).

ALTYÝAŞAR, *syp.* Altı yaşını dolduran, altı

yaşlı (mal hakkında). *Onuň altyýaşar inen düýesi bardy.*

ALUW-SATUW, *at.* Satın alış ve satış, ticaret.

ALWAN, *at, ösüml.d.* 1. Dağlarda yetişen, yerelmasına benzeyen bir bitki. 2. O bitkinin acı meyvesi.

ALY [a:ly], *syp., k.d.* Yukarı, ali, yüce.

ALYBERMEK [alyvermek], *işl.* Almaya başlamak, alıp gitmek.

ALYÇ, 1. *at, ösüml.d.* Dağda yetişen yabani ağaç, alıç. 2. O ağacın meyvesi.

ALYHEZRETLERİ [a:lyheziretleri], *at, k.d.* Alihazretleri, büyük mertebeli kişiye hitapta kullanılan söz.

ALYJENAP [a:lyjena:p], *at, ser.* **Alyhezretleri.** **ALYJY**, *at.* Ürünü satın alan, alıcı.

ALYJYLYK, *at.* Alıcının durumu, alıcılık.

ALYK, *at.* Sürü halinde güdülecek bir hayvanın kulağına bir silahla yapılan işaret veya kesik.

ALYM [a:lym], *at.* 1. Bilim insanı, belirli bir bilim dalında uzmanlaşmış eğitim almış ve bilim insanı ünvanına ulaşmış kişi, alim. *Alym bolmak aňsat, adam bolmak kyn* (Atalar sözi). *Adam ýagşysy alymdyr, Amal etmese zalymdyr* (Magtymguly). 2. *göç.m.* Kendini çok bilmiş sayan kişi. *Magtymguly aýdar, bu ne hekayät, Il bary alymdyr tutmaz nesihat* (Magtymguly). 3. Oğlana verilen ad.

ALYMLYK [a:lymlyk], *at.* Bilimden vazgeçmemek, bilim insanı ünvanına layık olmak, alimlik.

ALYMSAK, *sy.*, *gepl.d.* Rüşvet ve hediye almayı seven, eşya satın almaya düşkün ve açgözlü bir kişi. *Ol alymsak dälidi.*

ALYMSAKLYK, *at.* Rüşvet ve hediye almayı sevmeklik, eşya satın almaya düşkünlük ve açgözlülük.

ALYMSUMAK [a:lymsumok], *at.* Bilim insanı olan ama bilim insanı ünvanına layık olmayan, yetersiz eğitilmiş bir bilim insanı.

ALYMSUMAKLYK [a:lymsumokluk], *at.* Bilim insanı olan ama bilim insanı ünvanına layık olmayanlık, yetersizlik.

ALYN [a:lyn], *at.* 1. Alın. *Halal zähmetiň, alyn deriň bilen gazananyňy maşgalaňa harç edip, barha güzeranyňy gowulandyrmak her bir adama göwün rahatlygyny bagyşlaýar, ruhuny belen saklaýar* (“Türkmenistan”). 2. Ön, alın taraf, ön taraf.

Alyn diş insanın ve omurgalı hayvanların üst çenesinde bulunan, keski şeklinde, tek köklü diş. *Adamda alty sany alyn diş bolýar. Alny gara* mutsuz; aksi, inatçı. *Ol alny gara-da tiz bejer diýsem, ýüz takal okar* (A. Durdyýew). **Alnyna barsyn!** merhumun hatırına deňsin diye okunan ayet ve duaların onun ruhuna ulaşması dileğiyle söylenen ifade. **Alnyna gelmek** hayret ettiğin bir şeye maruz kalmak, kendi başına gelmek. **Alnyndan diremek** yardım etmek, destek vermek; bir şeye yardım etmeye zamanında yetişmek, arka çıkmak. *Adybeg ýykylyan-sürşen ýerimizde biziň alnymyzdan direýär* (Görogly). **Alnyň açyk bolsun** göreceğin günün her zaman iyi olsun. *Başyňyz dik bolsun, alnyňyz açyk, gaýgydyr hasraty görmäň siz baky* (B. Hudaýnazarow). **Alnyň-bagtyň açyk bolsun!** “mutlu ol, hayatın güzel olsun.” (evlenen kıza söylenen bir iyi dilek) **Alnyňy diremek** yardım istemek için bir yere gitmek, başvuruda bulunmak, müracaat etmek. **Alnyňy hak açsyn!** talihin açılsın, bahtın açık olsun, geleceğin güzel olsun. *Sonam, alnyň hak açsyn, Nirde gezseň, sagja gez* (A. Alamyşow). **Nämäň alnyndan** ‘filanca kim ki, o hiçbir şeydir, elinden bir iş gelmez’ anlamında kullanılan ifade. *O nämäň alnyndan, ondan hiç kim gorkanok.*

ALYNDAŇY [a:lynnaňy], *at.* Kadınların takke ya da bürüklerinin dışına bağlanan baş örtüsü/baş eşarabı.

ALYNDAŇYLYK [a:lynnaňylyk], *at.* Alın kısmını örtmek/kapamak için kullanılan başörtüsü (eşarp). *Olar gyňajy alyndaňylyk diýip, dörde böldüler.*

ALYNKY [a:lynky], *sy.* Öndeki, karşı taraftaki, yüz (ön) taraftaki.

Alynky hatar kentlewük çekimsizleri dil ucunun ön damağa (sert damağa) yaklaşması ya da değip geri çekilmesiyle oluşan ünsüzler.

ALYNMAK, *işl.* 1. Kendin için almak. *Ol özüne köýnek, köwüş alyndy.* 2. Elle tutulmak, avuç içine sıkıştırılmak. *Berlen zat alynsa gowy.* 3. Satışa çıkarılan şeyin satılması, elden çıkması. *Dükana gelen kitaplar derrew alyndy.* 4. Mahrum edilmek (insanın elindeki, sahipliğindeki şeyler hakkında). 5. Sahiplenmek, kendi tarafına geçirmek. 6. *göç.m.* Sahip olunmak, münasip olunmak. 7. Dökülmek, seyrilmek (saç-sakal için). *Saç-sakgal wagtynda alynsa ýagşy.*

ALYNSAÇ [a:lynsaç], *at.* 1. Kızın alnındaki saç. *Alynsaçyn açmaly, Täze köýnek biçmeli, Joralary gelende, Nogul-nabat seçmeli* (Hüwdi). 2. Atın yelesinin iki kulağı arasından aşağıya sarkan kısmı. *Ol atynyň alynsaçyny oýnap durşuna, ýalyňa elini ýetirdi.*

ALYNŞAÝ [a:lynşaý], *at.* zergärç. Şelpeleri uzun, zincire dizilmiş, takkenin ön kısmına takılan gümüş süs. *Meniň bezegim-şayym Bu-da onuň üstüne, bukawym, alynşaýym* (A. Nyýazow).

ALYNUK [a:lynu:k], *at.* Çadır evin (kara evin) üst kapı kısmının üzerindeki kirişler/üst direkler. *Öýüň dört alynugy bolýar.*

ALYS, *sy.* Uzak mesafe, uzak, uzakta, ırak. *Alys ýerden gelmek.*

ALYSLYK, *at.* Uzaklık, ıraklık. *Ol alyslyklara garap, pikire çümüpdü.*

ALYŞ, *iş ady.* Almak durumu. *Başga birinden alan zadyňy alşyň ýaly edip yzyna gaýtarmalydyr.*

ALYŞ-BERİŞ [alyş-veriş], *at.* 1. Bir şey almaklık ya da vermeklik. *Ol goňsusy bilen alyş-berşini kesmeýärdi.* 2. Kız alıp, kız vermek ilişkisi, dünürcülük durumu. *Olar-a biziň könedan alyş-beriş edýän ýerimizdir.*

ALYŞ-ÇALYŞ [alyş-şalyş], *at.* Mal alıp verme, mal değiş-tokuşu; küçük çaplı ticaret.

ALYŞDYRMAK, *işl.* 1. Gerekli eşyaları sırayla almak; sıra ile almak. *Çagalara oynawaç alyşdyrmak.* 2. Topluca almak, her yerden alıp dağıtmak. *Her kim özüne ýeten paýy alyşdyrdy.* 3. Birbirine alıştırmak, yakınlaştırmak, kaynaştırmak. *Çopan goýun bilen guzyny alyşdyrdy.*

ALYŞMAK, *işl.* 1. Almaya yardımlaşmak. *Men oňa bazardan gawun-garpyz alyşdym.* 2. Birlikte olup beraber almak. *Olar bazardan gerek-ýarak zatlaryny alşyp ýördüler.* 2. *gepl.d.* Çalışmak, karşılığında bir şey alıp vermek. *Olar köwüşlerini alyşdylar.* 3. *sazç.* Birleşerek, uyum içinde ilerlemek; kaynaşmak, ahenk içinde gitmek. *Dutar bilen gargy tuiýdik alşyp gitdi.* 5. Alışmak fiilinin önünden *fikir* sözü gelip, yeni anlamlı fiil yapar: **Pikir alışmak** bir konu hakkında karşılıklı görüşmek, danışmak, istişare etmek.

Gep alışmak birbiriyle konuşmak, sohbet etmek. *Ýüzün sowup, gep alyşmaz çyn ärler, Bir söý bilen ýagşy dosty çep bolsa* (Magtymguly). **Gep alşar ýaly däl** gürültü ve kargaşa yüzünden birbirinin söylediklerini

duyamamak. *Adamlar, ýuwaşrak boluň! Asyl gep alşar ýaly däl.*

AL-ÝAŞYL [a:l-ýa:şyl], *syp.* Kırmızı, yeşil, mavi vb. renklerin uyumu; kırmızı-yeşil renkli. *Al-ýaşyl bürenip çykar perisi* (Magtymguly).

ALÝUMINIÝ [alýumi:niý], *at.* Gümüşümsü beyaz renkli, yumuşak hafif metal; kimyasal element.

AMAL, *at.* 1. Üretimde veya bilimde bir işi gerçekleştirmek için yapılan eylem, işlem. 2. *gepl.d.* Çare, derman. *Muňa amal tapylmazmyka?*

Amala aşyrmak hayata geçirmek, yerine getirmek, uygulamak, icra etmek. *Uly çäreler amalaşyrylýar.* **Amal etmek** *ser.* **Amala aşyrmak.** Biz öz üstümize alan wadamyzy abraý bilen amal etdik.

AMALY, *syp.* 1. Amele ilişkin olan, uygulamaya dayanan. *Amaly iş.* 2. Teorik olarak değil, pratikte ve yaşamda karşılığı olan; uygulamada ortaya çıkan. *Amaly çäre.* *Amaly maslahat.* *Amaly sapak.*

AMALY-HAŞAM, *syp.* İşlemeye (oyma/bezeme sanatı) ait uygulamalı işlerle ilgili. *Amaly-haşam sungaty.*

AMALYÝET, *at.* 1. İnsanların, toplumun yaşaması için gerekli şartları oluşturmaya yönelik tüm faaliyetlerinin toplamı. 2. Teorik yolla edinilen bilgi ve becerilerin pratikte kullanılması.

AMAN [ama:n], *syp.* 1. Sağ salim, sağlıklı, diri; başı bütün, hayatta. *Aýda gelsin – aman gelsin* (Nakyl). *Sabr eýlegil, guzyň Ýusup amandyr* (Andalyp). 2. Acı (merhamet et)!, anlamında kullanılan hitap sözü. *Aman diýse, ynsap ediň, Bir gözi girýan ýoluksa* (Talyby). *Arap gardaş aman, aman* (Görogly). 3. Adam ady.

Aman bermezlik helak etmek, vıran etmek. *Çandybile baryp, tutaryn mekan. Duşman garşylaşsa, bermerin aman* (Görogly). **Aman dilemek** merhamet edilmesini istemek, acınma/af dilemek. *Garyagdynyň aýagyndan ogşadylar, aman dilediler* (H. Ysmaýylov). **Amana (amana-toba) gelmek** boyun eğmek, pişman olmak, yaptığı kötülükten vazgeçmek, tövbe etmek. *Namart gara görse, geler amana* (Magtymguly). *Pelegiň derdinden geldim amana, Kazaň dolan güni bermez zamana* (Balgyzyl). **Aman galmak** ölmeyip sağ kalmak, sağ salim kalmak.

AMANAT, *syp.* 1. Başkalarına ait, kendine ait olmayan; geçici olarak alınmış, başkasının malı olan (bir şey hakkında), emanet. *Amanat geým.* 2. *göç.m.* Geçici, sürekli olmayan. *Ýalan bilmäň bu kazany, Amanatdyr beren jany* (Seýdi).

Amanadyny almak canını almak, öldürmek. *Sen ýetmeseň perýadyma, dadyma, Bergen amanadyň al diýp aglaryn* (Hüýrlukga–Hemra). **Amanadyny tabşyrmak** ölmek, yok olmak.

AMAN-ESEN [ama:n-esen], *at, ser.* **Aman-sag 1.**

AMAN-ESENLIK [ama:n-esenlik] *syp., ser.* **Aman-saglyk.** *Oba-gara, mal-baş aman-esenlikmi?*

AMANLYK [ama:nlyk], *at.* 1. Sağlık, esenlik, sağlamlık; başı bütün olma. *Oglum, amanlykmy? 2.* Dinçlik, asudelik.

AMANLYK-ESENLIK [ama:nlyğ-esenlik], *at, ser.* **Amanlyk-saglyk.** *Atasy bilen amanlyk-esenlik soraşdy* (Görogly).

AMANLYK-SAGLYK [ama:nlyk-sağlyk], *at.* Sağlık selametlik, iyi olmak durumu. *Gol goşuryyp, amanlyk-saglyk soraşdy* (Görogly).

AMAN-NURBAT [ama:n-nurvot], *at.* 1. Merhamet, acıma anlamında kullanılan kelime. *Atarman-çaparmam, algyr ýigide, Ýeri gelse, aman-nurbat ýagşydyr* (Magtymguly). 2. Aman aman! Merhamet et! *Şunça gezdim azapda, gamzalaň jandan öter, Aman- nurbat, eý gelin, ak ýüzli Maralym-a* (Durdy bagsy).

AMAN-SAG [ama:n-sağ], *syp.* 1. Sağ salim, esenlikle, sağlıklı ve güvende. *Aman-sag geldiňmi? 2. göç.m.* Tartışmasız, kavgasız, gürültüsüz; kulak rahat. *Muny aman-sag ugradaweri* (Görogly).

AMAN-SAGLYK [ama:n-sağlyk], *at, ser.* **Amanlyk-saglyk.** *Aman-saglyk soraşanlaryndan soň, ol kişi aýtdy* (Zöhre – Tahyr).

AMAN-ZAMAN [ama:n-zama:n], **aman-zamanyny bermezlik** beklemeden, ara vermeden, oyalanmadan; hemen, hızlıca hareket etmek.

AMAT [a:mat], *at.* Uygunluk, fırsat, elverişlilik; zaman, şart ve yer bakımından uygunluk, elverişli an.

AMATLY [a:matly], *syp.* 1. Uygun, elverişli; zamana, şarta ve yere uygun, yararlı. *Amatly pursat.* 2. *göç.m.* Faydalı, maddi açıdan uygun, yararlı, hayırlı. *Ekerançylyk ýerlerini suwarmakda, topragyň yzgarlylyk derejesini saklamakda tygşytly hem amatly usul önümçilige ornaşdyrylýar* (Türkmenistan).

AMATLYLYK [a:matlylyk], *at.* 1. Uygunluk, elverişlilik. 2. *göç.m.* Maddi açıdan uygunluk, faydalılık, yararlılık, kârlılık ve hayırlılık.

AMATSYZ [a:massyz], *syp.* 1. Uygunsuz, elverişsiz, yararsız. *Amatsyz wagt.* 2. *göç.m.* Faydasız, hayırsız, kârsız. *Amatsyz söwda.*

AMATSYZLYK [a:massyzlyk], *at.* 1. Uygunsuzluk, elverişsizlik, yararsızlık. *Ýokary hasyl almaga howa ýagdaýynyň amatsyzlygy päsgel bermedi.* 2. *göç.m.* Faydasızlık, hayırsızlık, kârsızlık.

AMERIKALY [ame:rikaly], *ser.* **Amerikalylar.** *Amerikaly gyz.*

AMERIKALYLAR [ame:rikalylar], *at.* Amerikalılar.

AMERIKAN [amerika:n], *syp.* Amerikan, Amerika'ya ait. *Amerikan dollary.*

AMMAR, *at.* 1. Tahıl ve benzeri şeyleri saklamak için kullanılan depo, ambar. *Ammarlary bugdaýdan dyňzap duran, dulundaky mukaddes saçagy ýaşayşyň örki bolan mele- myssyk nandan dolup duran, ýüregi suwluja türkmeniň bu gün şatlanmaga-da, toý tutmaga-da haky bar* (Türkmenistan). 2. Her türlü şeyin saklandığı yer, depo, ambar. *Ätiýaçlyk şaýlar ammary. El goşlary ammary. Nebit ammary.*

AMMYR, *at.* Körükte kızdırılmış demiri tutmak için

kullanılan, uzun saplı ve ağzı eğri olan alet; maşa.

AMPER [a:mper], *at.* Uluslararası birimler sisteminde elektrik akımının şiddetinin temel birimi, amper.

AMPERMETR [a:mperme:tir], *at.* Elektrik akımının şiddetini (amper, miliamper, mikroamper ve kiloamper cinsinden) ölçmek için kullanılan cihaz, ampermetre.

ANA, *çal.* İşte, orada (yakındaki değil, biraz uzakta gözle görülebilen şeyleri göstermek için kullanılan 'işte' anlamındaki söz).

ANATOMİYÁ [anato:miýa], *at.* Organizmaların yapısı hakkındaki bilim, anatomi. *Adamyň anatomiýasy. Adam anatomiýasyňyň atlasý.*

ANBAR [anvar], *at, k. d.* Misk gibi kokulu cisim, amber. *Al-ýaşyl bürenip çykar perisi, Kúkeýip bark urar anbaryň ysy* (Magtymguly). *Áleme anbar saçar, degende şana zülþüň* (Kemine).

ANÇA, *çal., k. d.* Anca, şöyle. *Ançalar adyna Görogly dakdy, Namysly, edenli pälwan galmady* (Magtymguly).

ANDAG [andağ], *çal., k. d.* Şöyle, bunun gibi, şuna benzeş. *Emma rawylar andag rowaýat kylarlar kim, gadym eýýamda Turan welaýatynda Nasyr atlyg bir patyşa bar erdi* (Şabende).

ANDALYP [andaly:p], *at, k. d.* 1. Bülbül. *Andalyp bolup saýradym, Göz bile gaşlar, hoş indi* (Hatam şahyr). *Kapas içre galyp, eýlerem nala, Andalybam gülgüzarym ýok meniň* (Kätibi). 2. Kişi adı.

ANDYZ [annyz], *at, ösüml.d.* Gövdesi havuca benzeyen, küçük yapraklı tıbbi bitki. *Andyzyňyň aty ölmez* (Nakyl).

ANHA [anha:], *çal.* İşte.

ANJAÝYN, *syp.* 1. Yetenekli, becerikli; işini bilen, güçlü, üstün. 2. Güç gösteren, baskın davranan zor kişi hakkında konuşulurken (özellikle kadınlar tarafından) kullanılan giriş sözü. *Anjaýyn, Orazgül eje goňşygolamyň ümesinden galanok.*

ANJAÝNSYRAMAK, *işl.* Güzel ve iyi olmaya çalışmak, her bakımdan güçlü/üstün olmaya gayret etmek, iyi insanlara özenmek.

ANKA, *at, kön. s.* Masallarda, rivayetlerde rastlanan hayali kuş, anka. *Anka aýdar: Ýolçuýam* (Magtymguly).

ANNA [a:nna], *at.* 1. Haftanın beşinci gününün adı, cuma. 2. Kişi adı.

Anna agşamy cuma gününden önceki perşembe gününün akşamı.

ANNAÇY [a:nnaçy], *at, kön. s.* Sığır veya davar bakan, her cuma günü süt olarak ücret alan çoban. *Togsan dolup ýere ýyly gidende, Baylaryň hakyny iýer annaçy* (Halk döredijiliğinden).

ANT I, *at.* Bir yapmak için verilen söz, kesin vaad, inandırmak amacıyla edilen yemin, ant. *Tä ölinçäm senden dönsem, Kelamylladan ant olsun* (Görogly).

Ant içip, awy ýalamak ne yapıp edip inandırmaya çalışmak. *Ýalan diýip, ýigiti ant içip, awy ýalady. Ant*

içmek bir iş hakkında inandırıcı söz vermek, ant içmek.

ANT II, *syp., gepl.d.* Aldatan, hilekar.

ANTENNA [ante:na], *at.* Radyo dalgalarını almak ve yaymak için cihaz, anten.

Çanak antenna uzayda dolaşan uydudan gönderilen radyo ve televizyon sinyallerini alan anten, çanak anten.

ANTİFAŞİST [antifaşi:st], *at, taryh.* Faşizme karşı savaşı, antifaşist.

ANTİFAŞİSTİK [antifaşi:stik], *syp., taryh.* Faşizme karşı çıkış. *Antifaşistik hereket.*

ANTİK [a:ntik], *at.* Eski Yunan ve Romalıların tarihine ve kültürüne ait, antik. *Antik filosofiýa. Antik sungat.*

ANTOLOGİYÁ [antalo:giýa], *at.* Farklı yazarların seçilmiş edebi eserlerinin derlemesi, antoloji.

ANTONİMLER [anto:ni:mle], *at, dil.b.* Karşıt anlamlı, zıt anlamlı kelimeler. Renk anlatan *ak – kara*, tat anlatan *acı – tatlı*, ölçü anlatan *uzun – kısa*, *büyük – küçük* sözleri zıt anlamlara örnektir.

ANYGRAK [anyğyra:k], *syp.* Çok açık. *Aýtjak bolýan zadyňy anygrak aýtsana.*

ANYK, *syp.* Genel şeylerle karşılaştırıldığında kesin, belirli, belli. *Anyk düşünje. Anyk mysal. Anyk mesele. Anyk jogap. Anyk sözlemek.*

ANYKLABERMEK [anykla:vermek], *işl.* Belirleyerek başlamak; belirlemeye devam etmek.

ANYKLAGAN [anyklağan], *syp.* Çoğunlukla, belirleyerek duran.

ANYKLAGYÇ [anyklağyç], *syp.* Belli eden. *Synçy adamlar her bir zady anyklagyç bolýar.*

ANYKLAMA, *iş ady.* Belli etmek durumu.

ANYKLAMAK, *işl.* Bir şeyin gerçeğine, doğruluğuna ulaşmak; herhangi bir bilginin, haberin vb. kesin bilgisini bilmek, açıklamak. *Meseläni anyklamak.*

ANYKLAMAKLYK, *iş ady.* Belli etmek durumu.

ANYKLAMAZAK, *syp.* Belli etmeyi alışkanlık haline getirmemiş.

ANYKLAMAZLYK, *iş ady.* Belli etmezlik. **ANYKLANMAK**, *işl.* Belli edilmek. **ANYKLAŞDYRMAK**, *işl.* Bir şeyi, işi, haberi daha da netleştirmek, peş peşe doğrulamak; birkaç şeyi kesinleştirmek.

ANYKLAŞMAK, *işl.* 1. Gerçeğine ulaşmak için birine yardımcı olmak. 2. Bir şeyi biri ile birlikte açığa çıkarmak.

ANYKLATDYRMAK, *işl., ser.* Anyklatmak.

ANYKLATMAK, *işl.* Belli etmek işini başka birine yaptırmak; belli etmeye fırsat tanımak.

ANYKLAÝYŞ I, *iş ady.* Belli etmek durumu.

ANYKLAÝYŞ II, *at*, *lukmanç*. Hekimlikte (tıp alanında), hastalıkların belirtilerini inceleyen bölüm; hastalığı teşhis etme. *Keselleri anyklayyş merkezi*.

ANYKLYK, *at*. Belirli bir şey hakkında kesinlik, açıklık, netlik.

AORTA [ao:rta], *at*, *lukmanç*. Kendi dalları aracılığıyla vücudun tüm organlarını ve dokularını kan ile besleyen ana kan damarı, aort.

AÑ [a:ñ], *at*. **1.** Akıl, bilinç; hafıza. *Ajyň aňy bolmaz* (Nakyl). **2.** Düşünme yeteneği ve gerçekliğe ilişkin tutumunu belirleyebilme. *Jemgyýetçilik aňy*.

Aň etmek ümit vermek; bir şeyin olacağını düşünmek, olacağını sanmak. *Aň etmändirin-dä, edil beýle boljagyňy näbileýin?!*

AÑAGAN [a:ñağan], *symp.*, *ser.* **Aňçy**.

AÑALAGAN [añałağan], *symp.* Çoğunlukla, farkında olunan.

AÑALJYRAMAK, *işl.* Şaşırp kalmak.

AÑALMA, *iş ady.* Şaşırp kalmak durumu.

AÑALMAK, *işl.* Bir şeyi tam olarak kavrayamayıp, anlayamayarak donakalıp kalmak; hayran kalmak, şaşırmak.

AÑALMAKLYK, *iş ady.* Şaşırp kalmaklık.

AÑALMAZAK, *symp.* Şaşırp kalmayan.

AÑALMAZLYK, *iş ady.* Şaşırp kalmamak durumu.

AÑALTMAK, *işl.* Başka birini şaşırtmak.

AÑALYBERMEK [añaalyvermek], *işl.* Şaşırp kalmak.

AÑALYŞ, *iş ady.* Şaşırp kalmak durumu.

AÑALYŞMAK, *işl.* Birçok kişi birlikte şaşırp kalmak, genellikle biri bile şarıp kalmak. *Olar näme etjeklerini bilmän aňalyşyp durdular*.

AÑ-BİLİM [a:ñ-milim], *at*. Okuryazarlık, öğrenim, ilim.

AÑ-BİLİMLİ [a:ñ-milimli], *symp.* Her yönden eğitimli, ilimli, bilgili *aň-bilimli bolup ýetişipdir*.

AÑÇY [a:ñçy], *symp.* İyi anlayan, anlamaya alışmış olan. *Ol aňçy adamdy*.

AÑÇYLYK [a:ñçylyk], *at*. Anlama yeteneği gelişmiş durumda olmak. Ona anlayış (bilgelik) Tanrı tarafından verilmiştir.

AÑ-DÜŞÜNJE [a:ñ-düşünjö], *at*. Akıl ve genel ya da başlangıç düzeyinde okuryazarlık, bilgi, bakış açısı (ufuk).

AÑDYRMAK [a:ñdyrmak], *işl.* Başka birinin anlayabileceği hale getirmek. *Gyza ony aňdyrmanka, Köp gijeler ýanyp köýdi* (R. Seýidow).

AÑK I, aňk bolmak birdenbire hayrete düşmek, şaşırmak, afallamak. *Berdi aga onuň edýän manylymanyly gürrüňlerine aňk bolup galdy* (A. Durdyýew).

Aňk etmek hayran bırakmak, şaşırtmak. *Onuň owazy*

adamlary aňk etdi.

AÑK II, *at*, *haywanat d.* Otlar ve böceklerle beslenen, kazgiller familyasından olan büyük alaca bir kuş; kızıl ördek.

AÑKA, aňkaň aşmak bedenen ya da ruhen uğranılan zarar nedeniyle bilincin kaybolması, aklın karışması; afallamak, şaşkınlığa düşmek. *Onuň hat öwrenmegi nirede, gaytam, iş bilen aňkasy aşypdyr* (N. Saryhanow).

AÑKABERMEK [aňka:vermek], *işl.* Şaşkınlaşmak.

AÑKAMA, *iş ady.* Islanıp kokma durumu.

AÑKAMAK, *işl.* Çok ıslanmak, ağır ağır kokup bozulmak; kötü koku yaymak, pis koku vermek.

AÑKAMAKLYK, *iş ady.* Islanıp kokma durumu.

AÑKAMAZLYK, *iş ady.* Anlayamamak.

AÑKARMA, *iş ady.* Şaşırmak durumu.

AÑKARMAK, *işl.* Bir şeye şaşırp afallamak, ağzını açık bırakmak.

AÑKARMAKLYK, *iş ady.* Şaşırmak durumu.

AÑKARMAZLYK, *iş ady.* Şaşırp kalmamak.

AÑKARTMAK, *işl.* Anlayacak duruma getirmek, anlama seviyesine ulaştırmak. *Bu oyun ähli tomaşaçyňam, öňde oturan synçylaram aňkartdy* (Edebiyat we sungat).

AÑKARYBERMEK [aňkaryvermek], *işl.* Yavaş yavaş afallamaya başlamak.

AÑKARYLMAK, *işl.*, *ser.* **Aňkarmak**. *Aňkarylmaň-da, ugrubir ugraň yzyňyza!* (B. Ker- babaýew).

AÑKARYLMAZLYK, *iş ady.* Sürekli şaşkın kalmamak.

AÑKARYLYŞMAK [aňkarlyşmak], *işl.* Birçok olup şaşkınlığa uğramak. *Gyzlar hem aňkarylyşyp durlar* (Görogly).

AÑKARYŞ, *iş ady.* Şaşırmak durumu.

AÑKARYŞMAK, *işl.* Birçok olup birlikte şaşırmak.

AÑKA-TAÑKA: aňka-taňka bolmak beklenmedik şekilde ortaya çıkan bir olay nedeniyle bir anda kendini kaybetmek, şaşkına dönmek, afallamak.

AÑKATDYRMAK, *işl.* Şaşkın kalır hale getirmek, afallatmak.

AÑKATMAK, *işl.* Şaşkın kalır hale getirmek; rahatsız edici koku yaymak.

AÑKAW [a:ñkow], *symp.* Çevresindeki şeyleri algılayamayan, akli başından gitmiş, sersem, dikkatsiz.

AÑKAWLYK [a:ñkowluk], *at*. Akli başından gitmiş durumda olmak; sersemlik, dikkatsizlik.

AÑKAÝYŞ, *iş ady.* Şaşıma (afallama) durumu.

AÑK-TAÑK, aňk-taňk bolmak *ser.* **Aňka-taňka.** *Şol waka duýdansyz peýda bolup, örän çalasyn hem örän düşnükli geçeni üçin, adamlar bir hili aňk-taňk bolup galdy* (B. Kerbabaýew).

AÑLADYBERMEK [a:ñladyvermek], *işl.* Anlatmaya başlamak.

AÑLADYLMAK [a:ñladylmak], *işl., ser.*

Añlatmak. *Pikirler söz arkaly aňladylýar.*

AÑLADYŞ [a:ñladyş], *iş ady.* Anlatmak durumu.
AÑLAMA [a:ñlama], *iş ady.* Anlamak durumu.
AÑLAMAK [a:ñlamak], *işl.* 1. Bir şeyi akılla kavramak, anlamak. *Sözüm aňlan ýok diýp ümsüm oturma, Jahan giňdir, çendan bilen-de bardyr* (Magtymguly). 2. Anlamak, hissetmek, fark etmek, sezmek. *Myhmanyň äheňinden onuň jaýlyja gelenini aňlady* (B. Seýtäkow). 3. Zorla görmek, güçlkle seçmek; anlamak, fark etmek. *Ol ýoluny aňlap bilýändigine şükür edýärdi.*

AÑLAMAKLYK [a:ñlamaklyk], *iş ady.* Anlamak durumu.

AÑLAMAZLYK [a:ñlamazlyk], *iş ady.* Anlamazlık.

AÑLANMAK [a:ñlanmak], *işl.* 1. Bir şeyin akıl yoluyla kavranması, anlaşılması. 2. Anlaşılmaq, hissedilmek, fark edilmek, sezilmek.

AÑLANYLMAK [a:ñlanylmak], *işl., ser.* Añlanmak.

AÑLAŞMAK [a:ñlaşmak], *işl.* Birlikte anlamak, anlaşmak. *Seniň ugruňy bir aňlaşaýly* (Görogly).

AÑLATDYRMAK, *işl.* Başkasının anlayabileceği hâle getirmek.

AÑLATMA [a:ñlatma], 1. *iş ady.* Anlatmak durumu. 2. *at, mat.* Şartlı işaretler ve sembollerle ifade edilen matematiksel büyüklük. 3. *dil b.* Sabit bir anlam ifade eden söz grubu, kelime öbeği.

AÑLATMAK [a:ñlatmak], *işl.* 1. Herhangi bir işaret ya da simge ile göstermek, belirtmek. *Näbelli sany iks bilen aňlatmak.* 2. Sezdirmek, ortaya çıkarmak, bildirmek. *Aman poşşy özüniň razydygyny her deminde aňladardy* (A. Gowşudow).

AÑLATMAKLYK [a:ñlatmaklyk], *iş ady.* Anlatmak durumu.

AÑLAÝYŞ [a:ñlaýyş], *iş ady.* Anlamak durumu, anlayış. *Ýolumy aňlaýşymyň ugry ýok.*

AÑLY [a:ñly], *syp.* Akıl sahibi olan, bilinçli; zeki, yetenekli. *Ata çykan aňly bolsa her ýerden, Akly känden kesen başy gerekdir* (Magtymguly).

AÑLY-DÜŞÜNJELI [a:ñly-düşünjölü], *syp.* Akli ve anlayışı yeterli; bilge, akıllı. *Aňly- düşünjeli adam. Aňly- düşünjeli hereket etmek.*

AÑLYLYK [a:ñlylyk], *at.* Akıl yürütme yeteneği; bilgelik, anlayışlılık, zekâlılık. *Her bir işde aňlylyk zerurdyr.*

AÑMA [a:ñma], *iş ady.* Düşünmek durumu.

AÑMAK [a:ñmak], *işl.* 1. Bir şey üzerine düşünmek, akıl yürütmek, anlamak. 2. Bir şeyi sezmek, hissetmek, önceden bilmek. *Jygaly beg agtygynyň howsala düşenini aňdy* (Görogly). 3. Az görmek, zor görmek, anlamak. *Ol zordan ýoluny aňýardy.*

AÑMAKLYK [a:ñmaklyk], *iş ady.* Anmak durumu.

AÑMAZLYK [a:ñmazlyk], *iş ady.* Anamamak durumu.

AÑÑAL, *at.* Ak ekin biçmede, yabancı otları kesmede ve ot yataklarını düzenlemede kullanılan bir tarım aleti, çalgı. *Han küýli bu şatyrdyny barlap göreýin diýip, eline aňňalyny aldy* (A. Durdyýew).

AÑÑALAK, **aňňalak gapmak** iki yana çarpıp (uğraşıp) sonuç alamamak; yapılanın boşa gitmesi; eline hiçbir şey geçmemek.

AÑÑAT, *at.* Çalılık ya da kumluk bir alanda oluşan doğal tepe, enine (yayvan) yükselti. *Hayşy ýana ser salsaňam, aňňat gum depeleri ýatyrdy* (Edebiyat we sungat).

AÑÑATLYK, *at.* Yarı ve oyukların çok olduğu yer; inişli çıkışlı arazi; tepelik. *Öňümüzde aňňatlyk görünüýärdi.*

AÑÑY, **aňňy diş** iki dişin arasından eğri (çarpık) çıkmış diş.

AÑÑYRAK, *syp.* Çok anıran, durmadan anırıp duran (eşek için). *Aňňyrak eşek.*

AÑÑYRMA, 1. *iş ady.* Anırma durumu. *Eşekleriň aňňyrmasy.* 2. *göç.m.* Birinin üzerine yüksek sesle bağırma, hırkırma, azarlama. *Meniň üstüme aňňyрмаň näme?*

AÑÑYRMAK, *işl.* 1. Yüksek sesle bağırarak seslenmek (eşek için). *Bir salymdan soň, eşek aňňyryp, tumşugyny diň göge tutup, kädini süýräp gidiberipdir* (Halk ertekisinden). 2. *göç.m.* Birinin üzerine yüksek sesle bağırma, hırkırma, azarlama.

AÑÑYRMAKLYK, *iş ady.* Anırma durumu.

AÑÑYRMAZLYK, *iş ady.* Anırıp durmama durumu.

AÑÑYRTMAK, *işl.* Anırmasına izin vermek, anırtmak. *Ol eşegini aňňyrdyp geçip gitdi. Ony üstüňe aňňyrdyp durmasana.*

AÑÑYRYŞ, *iş ady.* Anırmak durumu, anırış. *Ol eşegini aňňyryşy nähili?!*

AÑÑYRYŞMAK, *işl.* Birçok eşek birlikte anırmak. *Gije bir çene baranson, eşekler aňňyryşyp, atlar kişñedi* (N. Pomma).

AÑ-PAÝHAS [a:ñ-paýhas], *at.* An, feraset, düşünce. *Añ-paýhas özgerse, durmuşam özgerer* (Nesil).

AÑRUJY [a:ñru:jy], *hal.* Biraz, mümkün olduğunca, duruma göre az çok. *Añrujy başaryp bilseňiz, adamy ynjatmajak boluň, adamlar!* (Edebiyat we sungat).

AÑRY I, *at.* 1. Bir yerin, bir şeyin vb. arka, ense tarafı. *Tamyň aňyrsy.* 2. Bir şeyin, bir yerin vb. bitiş sınırı, sonu. *Bugday ekilen yerin aňyrsyna ýöräp ýeter ýaly däl.* 3. Bir şeyin sayısının en sonu, son sayısı. *Meýdandaky goýunlary sanap, aňyrsyna çykar ýaly däl.* 4. *göç.m.* Başka yer(de), o taraf(ta). *Seniň bu diýýänleriň aňyrdy bolan wakadyr.*

Aňry dur, bári dur edişmezlik senli benli davranmama; küfürleşmeme, kavga etmeme, tartışmama durumu. *Goňşym bilen ömrüme aňry dur, bári dur edişen dälidirin. Aňryň báriňe gelmek* 1. mide bulantısı olmak, kusacak gibi olmak, öğürtüp geri

çıkarmak gibi hissetmek; 2. çok kahırlanmak; 3. olmaması gereken bir şeyi görüp çok kötü bir duruma düşmek. **Añırsyna çykmak** tam bitirmek. *Bir gijede kitabyň aňırsyna çykdy. Aňırsyndan bārsi ýakyn* çok yaşlı, ölüm vakti yaklaşan.

AÑRY II, *at.* 1. Bir şeyin kökeni, dayanağı, aslı ve kaynağı. 2. Atalar, ecdat; akrabalar ve yakın çevre. *Añırsynha bihal adamlar bolmaly dāldir.* 3. Mide. *Ýagly-ýüzlini aňrym alanok.*

Añryňa il gonmak sabah akşam doyuncaya kadar yemek yemek, iyice karnını doyurmak. **Añırsyna ýetmek** bir şeyin kök nedenini bilmek, bir şeyi didik didik ederek ayrıntılı biçimde öğrenmek. *Her bir zadyň aňırsyna ýetmān, adama baha berjek bolmaň.*

AÑRYBAŞ [añryvaş], *syp.* Yüksek dereceli, yüksek kaliteli, çok iyi, gayet iyi; tam anlamıyla. *Agaç ekmek, kemally perzent ýetişdirmek, köpri gurmak, guýy gazmak – ine, ömür menzillerindäki iň aňrybaş parzlar şulardyr* (Türkmenistan).

AÑRY-BĀRI [añry-vā:ri], *at.* Dağınık, derme çatma, gelişigüzel; karmakarışık, patırtılı-pürtülü şeyler. *Maral eje bazardan aňry-bāri alyşdyryp, duralga tarap yöredi.*

AÑRYK [añry:k], *hal.* 1. Öte tarafa, bir yerden ötesine, karşı yüze, karşı tarafa. *Mal-garany dagdan aňryk geçirdik.* 2. Öteye, bu yana.

AÑRYK-BĀRIK [añry:k-bā:ri:k], *hal.* Öteye beriye, ileri geri, önlü arkalı, ileriye geriye.

AÑSAT [añsa:t], *syp.* Kolay, basit; zor olmayan, güçlük çıkarmayan. *Bu işiň hötdesinden gelmek aňsat bolar öýtme!*

Añsadyňa bakmak bir işi gerektiği gibi yapmayıp, kolay ama düzgün olmayan bir yöntemi ya da yolu seçmek.

AÑSATLADYLMAK [añsa:tladylmak], *işl.* Kolayca yapılmak. *Ol aňsatladylan işi gowy görýär.*

AÑSATLAMAK [añsa:tlamak], *işl.* Kolaylaşmak, sadeleşmek, karmaşık olmaktan çıkmak, basit ve kolay hâle gelmek. *Indi işler aňsatlady.*

AÑSATLAŞDYRMAK [añsa:taşdyrmak], *işl.* Öncekine göre daha kolay olacak şekilde yapmak, kolaylaştırmak, sadeleştirmek.

AÑSATLAŞMAK [añsa:taşmak], *işl.* Zamanla kolaylaşmak, yavaş yavaş kolay hâle gelmek, karmaşıklığı azalmaya başlamak. *Indi olaryň işi has-da aňsatlaşdy.*

AÑSATLATMAK [añsa:tlatmak], *işl.* Kolaylaştırmak, daha kolay hâle getirmek.

AÑSATLYK [añsa:tlyk], *at.* Bir işi yapmadaki kolaylık; zorluk olmaması, güçlük çekmeme durumu. *Olar ýyldyzlar boýunça aňsatlyk bilen ýol tapypdylar* (Edebiyat we sungat).

AÑSYZ [a:ñsyz] **I**, *syp.* 1. Akli ve idraki olmayan, bilinci yerinde olmayan, akli başından gitmiş, düşüncesiz. 2. Henüz hiçbir şeyi tam olarak kavrayamayan, akli ermeyen, toy (deneyimsiz). *Çopan entek aňsyz güjüjek mahaly*

Alabayň gulak- guýrugyny kesipdi.

AÑSYZ [a:ñsyz] **II**, *syp.* Çok büyük, devasa; ucu bucağı görünmeyen, sonu sınırı olmayan, ölçüsüz. *Öñümüzde ýorunjaly aňsyz giňişlik ýaýlyp ýatyrdy.*

AÑSYZLYK [a:ñsyzlyk], *at.* Aklin olmaması, bilinçsizlik, idraksızlık, düşüncesizlik, akılsızlık. *Aňsyzlyk bilen hereket etmek.*

AÑŞYRMA [a:ñşyrma], *iş ady.* Sezmek durumu.

AÑŞYRMAK [a:ñşyrmak], *işl.* 1. Bir şeyi, bir meseleyi bilmek, anlamak, sezmek; tanımak. 2. İşitmek, duymak. *Men onuň sesini eşitsem-de, nāme diýenini aňşyrmadym.* 3. Seçmek, ayırt etmek; görmek. *Gije ody, gündiz tüssäni has uzaklardan aňşyrmak bolýar.*

AÑŞYRMAKLYK [a:ñşyrmaklyk], *iş ady.* Sezmek durumu.

AÑŞYRMAZLYK [a:ñşyrmazlyk], *iş ady.* Sezmemek durumu.

AÑŞYRYŞ [a:ñşyryş], *iş ady.* Sezmek durumu, sezış. *Ýolumy aňşyryşym gowy dāl.*

AÑ-TAÑ, aň-taň bolmak ser. Aňka-taňka.

AÑTALMAK, *işl.* Birinin ya da bir şeyin aranması, takip edilmek.

AÑTAMA, *iş ady.* Gözleme / takip etme durumu.

AÑTAMAK, *işl.* Birini veya bir şeyi gözetlemek, takip etmek, tuzağa düşürmek için peşine düşmek, fırsat kollamak.

AÑTAMAKLYK, *iş ady.* Gözleme/takip etme durumu.

AÑTAMAZLYK, *iş ady.* Bir şeyi ya da birini sürekli takip etmemek, peşine düşmemek.

AÑTAÝYŞ, *iş ady.* Gözlemek, takip etmek durumu.

AÑTAŞMAK, *işl.* Birçok kişi olup takip etmek. *Olar birini aňtaşyp ýördüler.*

AÑTATMAK *işl.* Gözleme / takip etme işini başka birine yaptırmak. *Ony hemme ýerden aňtatdylar, emma tapmadylar.*

AÑTAW [añtow], *iş ady.* Arama, araştırma, takip etme, gözetme. *Añtaw etmek.*

AÑTAÝJY, *at.* Birini ya da bir şeyi ele geçirmek için aramaya çıkan kişi, iz süren kişi.

AÑYBERMEK [a:ñyvermek], *işl.* Takip etmeye başlamak.

AÑYJY [a:ñyjy], *syp.* Anlayışlı, sezgili, duyarlı.

AÑYJYLYK [a:ñyjylyk], *at.* Anlayışlılık, sezgisel olma, duyarlılık, bilgili olma.

AÑYRSY-BĀRSI [añırsy-vā:rsi], *at.* 1. Ötesi berisi, ucu bucağı, sınırı. *Edilmeli işleriň aňırsy-bārsi ýok.* 2. Bir şeyin kökeni, aslı esası. *Añırsyny-bārsini pikir edip, her bir tarapdan ölçerip gördüm.*

AÑYŞ [a:ñyş], *iş ady.* Anmak durumu.

AÑYŞYK [a:ňyşyk], *at.* Dikkat. *Biz-ä şoňa gaty bir aňyşygam etmändiris* (Edebiyat we sungat).

AÑYÝET [a:ňyýet], *at.* Toplumsal bilincin farklı biçimleri olan siyaset, hukuk, ahlak, sanat, din vb. alanlarda ifade edilen görüşler, öğretiler ve düşünceler sistemi.

AÑZAK, *at.* Çatırdayan soğuk, kuru ayaz, rüzgârlı ayaz.

AÑZAKLYK, *at.* Şiddetli ayazlı hava, dondurucu soğuk hava. *Beýle aňzaklykda mör-möjek ölmän galmaz.*

AP, A sesi ile başlayan sıfatların önünden gelip, o sözün anlamını güçlendiren ovnuk bölek. *Ap-aydyň, ap-ak, ap-arkaýyn.*

APA, *at.* yerli g. Kız kardeş. *Naçar apasyna syryn aýtmany, Arman galdy, bir hoşlaşyp gitmedi* (Andalyp).

APADAÑLAMA, *iş ady.* Aptallaşma (sersemleme) durumu.

APADAÑLAMAK, *işl.* Gösterişli ve kendini beğenmiş bir şekilde adım atmak, yürümek. *Ol goltugy garpyzly ýaly, apadañlap çişip ýördi.*

APADAÑLAÝYŞ, *iş ady.* Aptallaşma (sersemleme) durumu.

AP-AJY [ap-a:jj], *syp.* Çok acı.

APALABERMEK [a:pa:la:vermek], *işl.* Kucaklayıp (şefkatle) sallamaya başlamak; kucaklayıp sallamayı sürdürmek.

APALAMA [a:pa:lama], *iş ady.* Kucaklayıp sallama (ninni gibi sallama) durumu.

APALAMAK [a:pa:lamak], *işl.* Çok sevip değer vermek, özenle bakmak, korumak.

APALAŞMAK [a:pa:laşmak], *işl.* Birden fazla kişiyle birlikte kucaklayıp sallamak.

APALATMAK [a:pa:latmak], *işl.* Kucaklayıp sallama hareketini birine yaptırmak; sallamaya izin vermek.

APALAÝYŞ [a:pa:laýyş], *iş ady.* Kucaklayıp sallama (ninni gibi sallama) durumu.

APANA-APANA: apañ-apañ basmak kendine güvenerek gösterişli adımlar atmak; ağırbaşlı, yavaş ve rahat bir şekilde yürümek.

AP-ARKAÝYN, *syp.* Çok sakin.

APARMA, *iş ady.* Götürme durumu.

APARMAK, *işl., kön.s.* Alıp götürmek, götürmek. *Geçme namart köprüsinden, goý aparsyn sil seni* (Atalar sözi). *Durnam, meniň arzym ol ýara apar* ("Sayatly – Hemra"). *Aklymny apardy, bes men neýlärem, hesreti janymda galdy gürjiniň* (Halk aýdymyndan).

APARMAKLYK, *iş ady.* Aparmak durumu.

APARYŞ, *iş ady.* Aparmak durumu, aparış.

APAT [a:pat], **1. at.** Doğal afet, felaket, tehlike, afet. **2. syp., şahyr.** Akli hayrete düşüren; büyüleyici, etkileyici.

AP-AÝDYÑ [ap-a:ýdyň], *syp.* Çok aydın.

Garaşsyzlygyň miwelerini watandaşlarymyz öz durmuşlarynda ap-aýdyň görüp başladylar.

AP-AÝRY, *syp.* Olağanüstü derecede iyi, çok farklı ve özel. *Ak bugdaý unundan bişirilen tamdyr çöreginiň tagamy ap-aýry bolýar.*

APBASY [apba:sy], *at. 1. zergärç.* Keteni gömleğin önüne takılan, yüzü kırmızı kaplı ya da saf gümüşten yapılmış yassı süs eşyası. **2.** Değeri bir manatın beşte birine eşit olan metal para birimi.

APGYRT, *at.* Ayakkabının arka kısmındaki sert bölüm (topuk kısmı). *Çarygyň apgyrdy.*

Apgyrdy giden şaşırıp yolunu şaşırmış, ne yapacağını bilemez hâle gelmiş (insan için).

APPARAT [apara:t], *at.* Aparat, alet. *Telefon apparaty.*

APPARATURA [aparatu:ra], *at.* Aparatların topluluğu.

APREL [apire:l], *at.* Miladi takvimde dördüncü ay, nisan.

AP-TAP [a:p-ta:p]: **abyňy-tabyny almak (bilmek)** *ser. Abyňy-tabyny. Ol ýere seretmegiň abyňy-tabyny alypdyr.*

APYLA-SAPYLA [a:pyla-sa:pyla], *gepl.d. apyla-sapyla sowulmak* bir tehlike, olay veya felaketi atlattır geçmek.

APY-TUPAN [a:py-tupa:n], *at. 1.* Tozlu veya yağmurlu şiddetli rüzgâr; fırtına, doğal afet, korkunç kasırga. **2. göç.m.** Kavga, gürültü, hengâme.

AR [a:r], *at.* Birinde kalan intikam duygusu; hesaplaşılması, karşılığının verilmesi gereken namus meselesi, ar. *Arym köýenden, imanyň köýsün* (Nakyl).

Ar almak birine karşı duyulan kırgınlık ya da öfkenin öcünü almak için harekete geçmek.

ARA [a:ra], *at. 1.* İki şeyin, iki noktanın veya sınırın arasındaki mesafe, orta yeri, ara. *Ara daş, ýürek ýakyn* (Nakyl). **2.** Zaman bakımından olan uzaklık; zaman dilimlerini birbirine bağlayan süre, müddet. *Aradan on gün geçip-geçmänkä, gurluşyk işi başlandy* (B. Seýtakow). **3.** Kalabalığın ortası, iç kısmı. *Ýaşlaryň arasynda düşündiriş işlerini alyp barmak*. **4. göç.m.** Geliş-gidiş, ilişki. *Ýurt arasyny ýel bozar, adam arasyny dil bozar* (Nakyl).

Ara açmak 1) bir yerden uzaklaşmak. **2)** geliş-gidişi kesmek, iletişimi bitirmek. **Ara almak** çoğalarak etrafını sarmak, sayıca artmak. **Ara çöp atmak** gereksiz sözler söyleyerek arayı bozmak; anlaşmazlık çıkarmak, ters düşürmek. **Aradan çykamak** vefat etmek, ölmek. **Aradan gyl geçmezlik** samimi dost olmak, yakın bir dostluk ilişkisi içinde bulunmak. **Ara düşmek 1)** iki kişinin konuşmasına ya da işine araya girip bölmek, dahil olmak. *Gürriň şu ýere ýetende, Tawus ara düşdi* (N. Baýramow). **2)** kavga edenleri ayırmak, araya girip barıştırmak. **Arany açmak ser. Ara açmak. Arany aý dogan ýaly etmek** iki kişi arasında belirsizlik bırakmamak; durumu netleştirmek, her şeyi açık ve anlaşılır hâle getirmek. *Araň aý dogan ýaly bolandan soň, saňa başga näme*

gerek? (A. Gowşudow). **Arany kesmek (üzmek)** iletişimi kesmek; gidip gelmeyi durdurmak; dostluğu bozmak. **Arany sazmak** iyi bir ilişki kurmak, dost olmak. **Ara şeytan düşmek** sözün ters anlaşılması; anlaşmazlığa düşmek, tersleşmek. **Ara tow düşmek** bir sebepten dolayı iletişimin bozulması ve arada tersliğin başlaması.

ARABA [arava], *at.* At ya da eşeğe koşulan iki veya dört tekerlekli taşıma aracı. *Ýkylyjak araba kyrk gün önünden jygyldar* (Nakyl).

Arabaňy daşda sür (tigirle)! kendi işine bak, yanımıza gelme, bize rahatsızlık verme. **Arabasy jygyldaýar** işi iyi değil, iş durumu kötü. **Ýkylyjak araba kyrk gün önünden jygyldar** uğursuzluğun olacağı önceden hissedilir.

ARABAÇY [aravaçy], *at.* 1. *ser.* **Arabakeş.** *Uly ýabyň köprüsine baryp, arabaçy saklandy* (B. Seytákov). 2. Araba yapan usta, araba yapımıyla uğraşan usta.

ARABAGLANYŞYK [a:rava:glanşyk], *at.* 1. İki ya da birkaç şey arasındaki birbirine bağlılık, ilişki. 2. Karşılıklı ilişki.

ARABAGLANYŞYKLY [a:rava:glanşykly], *syp.*

1. Birbiriyle, biri diğerine bağlı ve ilişkili. *Arabaglanyşykly waka.* 2. İlişkili, bağlantısı olan. *Arabaglanyşykly taraplar.*

ARABAKEŞ [aravakeş], *at.* Araba süren kişi, araba sürücüsü.

ARABAKEŞLIK [aravakeşlik], *at.* Araba sürmek ile meşgul olmaklık, araba sürmek mesleği. *Arabakeşlik etmek.*

ARABEK [aravek], *at.* *kön.s., zergärç.* Kadınların burunlarının yanını delerek taktıkları halka biçimindeki altın veya gümüş süs (taki), hızma.

ARABERMEK [a:ra:vermek], *işl.* Aramaya başlamak.

ARABOZAR [a:rabozar], *syp.* İnsanlar arasındaki iyi ilişkiyi, gidip gelmeyi ve dostluğu bozan.

ARABOZARLYK [a:rabozarlyk], *at.* Ara bozucu olma durumu; insanlar arasındaki ilişkiyi ve dostluğu bozma hâli. *Arabozarlyk etme.*

ARABY [aravy], *syp.* Arap tohumundan olan. *Araby goýun. Ol garry arabyny zer-zerewşan jul bilen eýer salyp mündi* (Görogly).

ARAÇÄK [a:raçä:k], *at.* İki devletin arasındaki sınır. *Döwlet araçägi. Araçäkden geçmek.* 2. İki şeyin sınırı, birleşme ya da ayrılma noktası. *Durun iki paslyň araçäginde* (M. Seyi- dow). 3. *göç.m.* Bir şeyin sınırı, sonu, bittiği yer.

ARAÇÄKÇI [a:raçä:kçi], *at.* Sınır birliklerinin askeri, sınır muhafızı.

ARAÇÄKDEŞ [a:raçä:kdeş], *syp.* Birbiri ile sınırdaş, komşu. *Araçäkdeş döwletler.*

ARAÇY [a:raçy], *at.* 1. Kavga edenleri ayıran kişi; iki tarafı uzlaştıran, barıştıran tarafsız kişi; danışman, arabulucu. *Araça tayak deger* (Nakyl). 2.

Taraflar arasında görüşmeler yapılırken arada durup sürece katılan kişi veya kurum.

ARAÇYLYK [a:raçylyk], *at.* Aracı olmaklık, iki tarafı yakınlaştırmaklık. *Araçylyk etmek.*

ARADA [a:rada], *hal.* Bir süre önce, epey zaman önce; az önce, yakın zamanda. *Arada aýlandym Tejen ýerlerne, Ýaşlyk ýyllarymyň geçen ýerlerne* (K. Gurbannepesow).

ARAGATNAŞYK [a:rağatnaşyk], *at.* 1. Birbiri arasındaki ilişki, bağlantı, gidip gelme. 2. İletişim, haberleşme. *Howa aragatnaşygy. Hat aragatnaşygy.*

ARAGATNAŞYKÇY [a:rağatnaşykçy], *at.* İletişimci.

ARAGATNAŞYKLY [a:rağatnaşykly], *syp.* 1. Birbiriyle ilişkili olan, bağlantılı. 2. Birbiriyle haberleşen, iletişim hâlinde olan.

ARAGERBI [a:rağervi], *at.* *zergärç.* Kadınların saç örgülerini birleştirip saçın öne düşmesini önlemek için kullanılan; kırmızı süslemeli, akik, firuze gibi taşlarla bezeli 'üzülmez' motifli süslenmiş kilitli halkalar veya asılı üçgen, dörtgen ya da koçboynuzu şeklindeki küçük gümüş takıların bütünü.

ARAK, *at.* Sarhoş edici, alkollü içki.

ARAKÇY, *at.* *ser.* **Arakhor.** *Sizler hem bir bölek beňni, arakçy, Paç bermenem gelse, ýüz müň garakçy* (Gül – Bilbil).

ARAKÇYN, *at.* *kön.s.* Tahya. *Barynyň boýdaşy ala arakçyn* (Gül – Senuber).

ARAKESME [a:rakesme], *at.* İş, okul vb. alanlarda belirlenen zamanda yapılan tatil, dinlenen zaman. *Maňa bu täze mülkdarlaryň birnäçesi bilen arakesme mahaly gürleşmek miýesser etdi* (Türkmenistan)

ARAKHOR [arakho:r], *at.* İçki içmeyi seven, içkiyi çok içen, sarhoş.

ARAKHORLYK [arakho:rluk], *at.* Sarhoş edici içkileri defalarca çok içmek, içki düşkünlüğü.

ARAKKEŞ, *at.* *ser.* **Arakhor.** *Ýogsa, men gününü sypyrman arak içip ýören arakkeşem, gözi zatdan doýmaz-dolmaz açgözem däldim* (Watan).

ARAKKEŞLIK, *at.* *ser.* **Arakhorlyk.**

ARAKSABYN [araksa:vyn], *at.* El yüz yıkanan sabun. *Hoşgeldi araksabyn gutusyny göterip daş çykdy* (A. Gowşudow).

ARAKY [a:raky], *syp.* Bundan epey zaman önceki, birkaç zaman öncesi, önceki, geçen zamanlardaki.

ARALABERMEK [a:rala:vermek], *işl.* Araya girmek; araya girmeyi sürdürmek.

ARALAMA [a:ralama], *iş ady.* Aralamak durumu.

ARALAMAK [a:ralamak], *işl.* 1. Birbiriyle kavga eden insanlar veya hayvanları ayırmak. 2. *gepl.d.* Birini bırakıp diğerini almak; değiştirmek. 3. Bir grup nesnenin arasından dolaşıp geçmek; araştırmak, incelemek, gözlemek. *Magtymguly ilden-ile aralar, Hijran tygy bilen bagryn paralar* (Magtymguly).

ARALAMAKLYK [a:ralamaklyk], *iş ady.* Aralamak durumu.

ARALAMAZLYK [a:ralamazlyk], *iş ady.* Aralamama durumu.

ARALANMAK [a:ralanmak], *işl.* 1. Kavga eden veya birbirine tutuşan insanların, çarpışan hayvanların ayrılması. 2. Biri bırakılıp, diğeri alınmak; değiştirilmek. 3. Bir grup nesnenin arasından dolaşip geçmek, dönerek geçmek.

ARALAŞDYRMAK [a:ralaşdyrmak] **I**, *işl.* Tartışan veya kavga edenleri birbirinden ayırmak.

ARALAŞDYRMAK [a:ralaşdyrmak] **II**, *işl.* Yakınlaştırmak, bir yere yaklaştırmak, bir yerin yanına götürmek. *Sürini oba aralaşdyrmak.*

ARALAŞMAK [a:ralaşmak], **I**, *işl.* Aralamaya yardım etmek.

ARALAŞMAK [a:ralaşmak] **II**, *işl.* 1. Bir şeyin veya yerin yanına varmak, yaklaşmak, yakınlaşmak, ulaşmak. *Garaňky gatlyşmazýndan öň oba aralaşmak gerekdi* (A. Gowşudow). 2. *göç.m.* Geçmek, girmek, düşmek, başlanmak. *Olar gün öýleden agyp, çala salkynlyk aralaşandan soň, giň bir aýtymda pökgi oýnaýardylar.* (B. Kerbabaýew). 3. *göç.m.* Derinlemesine, ayrıntılı incelemek. *Häzir türkmeniň taryhyna çuňňur aralaşmaga ýol açyldy.*

ARALATDYRMAK [a:ralatdyrmak], *işl.* 1. *ser.* **Aralatmak.** 2. Başkasına araya girmesi için fırsat yaratmak, izin vermek.

ARALATMAK [a:ralatmak], *işl.* Aralamak işini başka birine yaptırmak.

ARALAYÝÝŞ [a:ralayýş], *iş ady.* Aralamak durumu.

ARALMAK [a:r almak], *işl.* 1. Birçok şeyin içinden belli başlı olanların seçilmesi, incelenmesi. 2. Bir iş yapılırken uygun, elverişli olması; kolaylaştırmak, kolayca yapılmasını sağlamak.

ARALYK [a:rallyk], *at.* 1. İki şeyin ortası, ara nokta. *Onuň telpegiňiň etegi bilen maňlaýynyň aralygy örän gysby görüňýärdi* (N. Pomma). 2. Genişlikte iki nokta arasındaki mesafe, aralık. *Täze garaýollar uzak aralygy gysga wagtda geçmäge mümkinçilik berýär.* 3. Zaman dilimleri arasındaki süre, zaman diliminin ortasındaki uzaklık. *Sagat dört bilen başiň aralygy.*

ARAM [a:ram] **I**, *syp.* Ara, ne güçlü ne zayıf, orta seviyede, ortalama. *Aram sowuk.*

ARAM [a:ram] **II**, *at.* Hassasiyet, kararlılık, rahatlık. *Ýüregiň aram tapmak.*

ARAMA [a:rama], *iş ady.* Aramak durumu.

ARAMAK [a:ramak], *işl.* 1. Birçok şeyin içinden belli başlı olanları seçmek, incelemek. *Pökgen aga: – Tudy entek arap kesiiň – diýip tabşyrdy* (A. Gowşudow). 2. Bir amacı, işi gerçekleştirmek için uygun zamanı veya fırsatı gözetmek, araştırmak, fırsat kollamak. *Buz üstiinde tozan arama* (Halk ertekisinden). *Öz nejatymy garaýyn, il bähbidini arayyn* (Görogly).

ARAMAKLYK [a:ramaklyk], *iş ady.* Aramak durumu.

ARAM-ARAM [a:ram-a:ram], *hal.* Zaman zaman, bazen bazen. *Aram-aram şemal öwüşýärdi.*

ARAMAZLYK [a:ramazlyk], *iş ady.* Arayıp durmazlık.

ARAM-KARAR [a:ram-kara:r], *ser.* **Aram II.** *Meniň aram-kararym ýok.*

ARAM-TAKAT [a:ram-ta:kat], *at.* Dingi, dinçlik; kanaat. *Aram-takat tapmak.*

ARAN, *at.* Kapıya takılan, kaçan fareyi veya fareyi yakalamak için ip ucuna takılan üç-dört dişli küçük labirent şekilli kanca. *Gapanyň arany bir gandymyň düýbüne jaydar ilişipdir* (A. Gowşudow).

ARAŇKYRLAMAK [a:raňkyrlamak], *işl.* Hedefe yaklaşmak.

ARAP, *at.* 1. *ser.* **Araplar.** 2. Oğlana verilen ad.

ARAPÇA, *hal.* Arap dilinde.

ARAPLAR, *at.* Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'daki ülkelerde yaşayan halkların en büyük grubu ve o halktan olan insanlar.

AR-AR: **ar-ar etmek** birinin üzerine bağırarak, yüksek sesle çağırmak. *Üstüme ar-ar edip durarça kim bolupsyň!?*

ARASSA, *syp.* 1. Temiz, pakize, kirli olmayan. 2. Duru, açık. *Howa arassady.* 3. Saf, katıksız. *Arassa ýag.* 4. Taklit değil, saf. *Ol biziň dilimizde arassa gepleýär.* 5. *göç.m.* Ahlaken temiz, iyi niyetli; eli eğri değil, başkasının işine karışmayan. *Arassa adam.*

ARASSAÇYLYK, *at.* Temizlik, pakizelik, paklık.

ARASSALABERMEK [arassala:vermek], *işl.* Temizleyip geçmek.

ARASSALAMA, *iş ady.* Temzileme durumu.

ARASSALAMAK, *işl.* 1. Bir şeyin kirini, lekesini gidermek; temizlemek. *Öýüň içini arassalamak.* 2. Dışını temizlemek, gereksiz kısmını ayırmak. 3. Durlamak, saplamak, süzmek. *Süýdi çöp-çalamdan arassalamak.* 4. *göç.m.* Herhangi bir yeri, kuruluşu, kurumu vb. devletin yürüttüğü siyasete karşı olanlardan temizlemek.

ARASSALAMAKLYK, *iş ady.* Temizlemek durumu.

ARASSALAMAZLYK, *iş ady.* Temizlememek; temizlemek için kirini çıkarmamak.

ARASSALANMAK, *işl.* 1. Bir şeyin kirliliği, pisliği çıkarılmak; temizlenmek. 2. Dış kısmı soyulmak. 3. Durulmak, temizlenmek, süzülme. 4. Kendin için temizlemek. 5. Bedenini ve kıyafetlerini temizlemek.

ARASSALAŞMAK, *işl.* 1. Temizlemeye yardım etmek. 2. Bir araya getirip topluca temizlemek. *Adamlar gazan ataryljak ýeri arassalaşyp ýördüler.*

ARASSALATDYRMAK, *işl., ser.* **Arassalatmak.**

ARASSALATMAK, *işl.* Temizleme işini başkasına yaptırmak; temizlemeye fırsat vermek, olanak sağlamak. *Sogan arassalatmak. Daşaryny maňa arassaladaýsana.*

ARASSALAYÝÝÝ, *at.* Bir şeyi temizlemekle uğraşan,

temizlik yapan, arındıran kişi....*Suw arassalaýjy desgalar her bir obadyr säherde gurlup, halka hyzmat eder* (Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr).

ARASSALAYÝŞ, *iş ady.* Temizlemek durumu.

ARASSALYK, *at. 1. ser. Arassaçylyk.* Arassalyk saglygyň girewidir (Şygar). **2.** Ahlaki açıdan temizlik. **3.** Kendi hakkına sadakat, doğruluk. *Il emlägi bilen iş salyşýana arassalyk zerurdyr.*

ARASSASYRABERMEK [arassasyra:vermek], *işl.* Temizleyerek başlamak.

ARASSASYRAMA, *iş ady.* Temizleme durumu.

ARASSASYRAMAK, *işl.* Temiz olan olmak kendini temiz gösterecek olmak.

ARASSASYRAMAKLYK, *iş ady.* Temizlemek durumu.

ARASSASYRAMAZLYK, *iş ady.* Kendini temiz veya saf göstermek için öne çıkmamak.

ARASSASYRAYÝŞ, *iş ady.* Temizleme durumu.

ARAŞMAK [a:rašmak], *işl.* Birlikte, birden fazla kişi olarak aramak, gözlemek. *Dil birikdiren ýaly, baryňyz buz üstünde tozan araşyp dursuňyz?*

ARATMAK [a:ratmak], *işl.* Arama işini başkasına yaptırmak. *Men oňa her bir zatda buz üstünde tozan aradyp oturasym gelenok.*

ARAYÝŞ [a:raýýş], *iş ady.* Aramak durumu.

ARBITRAŽ [arbitra:ž], *at.* Mülkiyet türüne bakılmaksızın, tüzel kişiler arasındaki ihtilafları çözen mahkeme.

ARÇA, *at. 1.* Servi ailesine ait, yılın her mevsiminde yeşil kalan ağaç. **2.** Oğlana verilen ad.

ARÇABERMEK [arça:vermek], *işl.* Temizlemeye başlamak; temizlemeyi sürdürmek.

ARÇALMAK, *işl.* Temizleme işi yapılmak. *Ýap arçaldy.*

ARÇAMA, *iş ady.* Temizleme durumu.

ARÇAMAK, *işl. 1.* Bir şeyin yolunu, yolunu temizlemek; kirini, pisliğini çıkarmak, atmak, düzeltmek. **2. göç.m.** Bir şeyi hazırlamak; bir işi gerçekleştirmeye olanak sağlamak. *Perzentlerine dogry ýol arçamak ata-enäniň borjudyr. 3.* Tıkır tıkır ilerleyerek devam etmek. *Bokurdagyňy arçamak.*

ARÇAMAKLYK, *iş ady.* Düzeltmek durumu.

ARÇAMAZLYK, *iş ady.* Düzeltme işini yapmazlık.

ARÇAŞDYRMAK, *işl.* Bir yandan temizleyerek ilerlemek; peş peşe temizlemek; hepsini temizlemek.

ARÇAŞMAK, *işl. 1.* Temizlemeye yardım etmek. *Men goňşymyň ýabyny arçaşdym. 2.* Birlikte temizlemek. *Olar uly ýaby arçaşyp ýördi.*

ARÇATDYRMAK, *işl., ser. Arçatmak.*

ARÇATMAK, *işl.* Temizleme işini başkasına

yaptırmak; temizlemeye zorlamak; temizlemeye izin vermek, imkân sağlamak. *Mirap ýene ýaby arçatdy.*

ARÇAYÝŞ, *iş ady.* Temizlemek durumu.

ARÇYN I, *at. 1.* Köy halkının temsilcileri tarafından seçilen köy yöneticisi. *Oba arçyny. Arçyn saýlamak. 2.* Çiftçi birliğinin ve köyün yerel yöneticisi.

ARÇYN II, *at. 1.* 0,71 metreye denk olan eski uzunluk birimi, arşın. **2.** O ölçekteki ölçek aleti *Demirden edilen arçyn.*

ARÇYNLAMAK, *işl.* Arşın ile ölçmek. *Matany arçynlap ölçemek.*

ARÇYNLAŞMAK, *işl.* Bir meseleyle ya da dava açmak amacıyla aracıya gitmek, aracı yardımıyla meseleyi çözmek.

ARÇYNLYK, *at. 1.* Yerel yöneticinin vazifesi. **2.** Yerel yöneticinin hakimiyetindeki toprağı.

ARDANA [a:rdana], *syp. 1.* Yavrusuz, sağılmaya devam eden (deve, inek için). **2.** Tadı değişmeye başlamış (süt için). *Sygryň süýdi ardana bolupdyr.*

ARDURJA [ardurjo], *hal.* Haksız, haksız yere, acı verici / yazık.

ARDYLMAK, *işl. 1.* Temizlenilmek. **2.** Dışının kabuğu soyulup (genellikle kesilip) temizlenmek. *Palawa atyljak käşirler derrew ardylyp bolundy.*

ARDYNJYRABERMEK [ardynjyra:vermek], *işl.* Sürdürerek yapmak; aynı işi art arda tekrarlamak.

ARDYNJYRAMA, *iş ady.* Ardynjyramak ýagdaýy. *Teblehananyň daşarsyndan Sary aganyň ardynjyramasy eşidildi (O. Ödäýew).*

ARDYNJYRAMAK, *işl.* Sürerek ilerlemek; boğazını temizlemek, dikkat çekmek için hafifçe öksürmek.

ARDYNJYRAMAKLYK, *iş ady.* Hafifçe öksürmek durumu.

ARDYNJYRAMAZLYK, *iş ady.* Öksürmeye devam etmezlik.

ARDYNJYRAŞMAK, *işl.* Birçok kişi birlikte olup hafifçe öksürmek.

ARDYNJYRATMAK, *işl.* Sürdürmeye izin vermek, devam etmesine imkân vermek.

ARDYNJYRAYÝŞ, *iş ady.* Sürdürmek durumu.

ARDYNMAK I, *işl., ser. Ardynjyramak.* *Ol ardynyp, gapyny açdy.*

ARDYNMAK II, *işl.* Kendi için biriktirmek. *Ol iýjek hyýaryny ardyndy.*

ARDYNMAKLYK [ardynmaklyk], *iş ady, ser. Ardynjyramaklyk.*

ARDYNMAZLYK [ardynmazlyk], *iş ady., ser. Ardynjyramazlyk.*

ARDYRMAK [a:rdyrmak], *işl.* Yormak, bitkin düşürmek, yorgunluk sınırına getirmek. *Ýoluň uzaklygy kerweni ardyrdy.*

ARDYŞ, *iş ady.* Artmak durumu.

ARFA [a:rfa], *at.* Yay şeklinde, kırıltı eski bir müzik aleti.

ARGAÇ [arğaç], *at.* Kumaş, dokuma dokunurken araktan (çözüğü iplerinin arasından) geçirilen ip, iplik. *Çep eli bilen dokmany basyp, argajyny geçirdi* (B. Kerbabaýew).

ARGAÇLYK [arğaşlyk], *syp.* Atkı yapmak için hazırlanmış, atkıya uygun (ip, iplik hakkında). *Argaçlyk ýüpi näýça sarady.*

ARGALY [arğaly], *at.* *haýwanat d.* Yabani koyun. *Argaly, gäw bolar maly Gürgeniň* (Magtymguly).

ARGAMAK I [arğamak], *at.* *haýwanat d.* Tohum *at. Toý tutalyň, görenlere göz edip, Argamakny meýdan üzre uzadyp* (Mollanepes).

ARGAMAK II [arğamak], *işl., gepl.d.* Eskimek. *Argyşçuwal argapdyr, ýüzüne suwlar dargapdyr* (Halk döredijiliginden).

ARGENTİNALY [arğenti:naly], *ser.*

Argentinalyrl.

ARGENTİNALYLAR [arğenti:nalyrlar], *at.* Arjantin'in milleti, halkı.

ARGUWAN [arğua:n], *at.* *ösüml.d.* Güzel, açık kırmızı güllü ağaç. *Anyň arguwanly serhowzy bar erdi* (Şabende). *Täze arguwanlar, gyrmyzy güller* (Gül-Senuber). *Uzyn, uzyn arguwan, Dogan, boýuňa gurban* (Halk döredijiliginden).

ARGYN [a:rğyn], *syp.* Çok emek vererek yorulmuş, bitkin düşmüş, yorgun, halsiz, gücü tükenmiş.

ARGYNÇYLYK [a:rğynçylyk], *at, ser.* **Argynlyk.**

ARGYNLYK [a:rğynlyk], *at.* Emek, zihinsel emek vb. sonucunda ortaya çıkan yorgunluk; geçici olarak yorgun halde olma durumu. *Birneme ymyzgandym, argynlygym aýrylan ýaly bolady.*

ARGYŞ [arğyş], *at.* Eskiden uzak yollara gidilerek, mal alışverişine dayalı olarak yapılan yiyecek ve tahıl ticareti. *Gyş azygyny edineýin diýip, bir-iki ganar ýüň, bir-iki ganar kömür bilen Arkaja argyşa gitdim* (N. Saryhanow).

ARGYŞÇUWAL [arğyşşuwol], *at.* İki yanı köşeli, uzun bağlanabilir, içine tahıl koymak için kullanılan çuval. *Argyşçuwal argapdyr* (Halk döredijiliginden).

ARGYŞÇY [arğyşşy], *at.* Kervana giden, kervana katılıp yiyecek vb. ticaret yapan kişi. *Şol kerwen düýe kerweni argyşçy kerweni bolman, kömek kerweni, toý kerwenidi* (B. Kerbabaýew).

ARGYŞLAMA [arğyşlama], *iş ady.* Kervan ticareti yapma durumu.

ARGYŞLAMAK [arğyşlamak], *işl.* Kervan ticareti yapmak; kervana gidip tahıl getirmek.

ARGYŞLAMAKLYK [arğyşlamaklyk], *iş ady.* Kervan ticareti yapmak durumu.

ARGYŞLAÝYŞ [arğyşlaýyş], *iş ady.* Kervan ticareti yapmak, yapış durumu.

ARHEOLOG [arhiýo:lok], *at.* Arkeolog.

ARHEOLOGIK [arhiýolo:ğik], *syp.* Arkeolojik, arkeoloji ile ilgili. *Arheologik tapyndy. Arheologik gazuw-agtaryş işleri. Arheologik ýadygärlik.*

ARHEOLOGIÝA [arhiýalo:giýa], *at.* Arkeoloji bilimi.

ARHIPELAG [arhipela:k], *at, geogr.* Birbirine yakın bulunan ve genellikle tek bir bütün olarak kabul edilen çok sayıda adanın toplamı veya onların oluşturduğu grup, ada bölgesi.

ARHIW [arhi:w], *at.* **1.** Geçmişin yazılı ve çizim (grafik) anıtlarını koruyan, onları belirli bir sisteme göre düzenleyen ve kayıt altına alan kurum, arşiv. *Döwlet arhiwi.* **2.** Kurumun eski belgelerinin ve tamamlanmış işlerinin saklandığı bölümü. **3.** Bir kurumun veya bir kişinin mektuplarının, el yazmalarının ve fotoğraflarının derlemesi. *Yazyjynyň arhiwi.*

ARHITEKTOR [arhite:ktor], *at.* Mimarlık mesleğiyle uğraşan, mimar. *Şäheriň baş arhitektory.*

ARHITEKTURA [arhitektu:ra], *at.* Yapı sanatı; evlerin ve her türlü yapıların tasarımını çizme ve inşa etme sanatı, mimarlık.

ARHIWÇI [arhi:vçi], *at.* Arşiv işleri ile uğraşan, arşivci.

ARHIWŞYNAS [arhi:vşyna:s], *at, ser.* **Arhiwçi.**

ARİFMETİKA [arifme:tika], *at.* **1.** Matematiğin, sayıların basit ve temel özelliklerini; öncelikle tam ve kesirli sayıları, ayrıca dört işlemi - toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeyi - inceleyen bölümü. **2.** Okul dersi.

ARJAŇ [a:rjaň], *syp.* Namuslu, namusu bilen. *Arjaň adam.*

ARJAŇLYK [a:rjaňlyk], *at.* Namusluluk, ar namusu bilicilik.

ARJAŇRAK [a:rjaňyra:k], *syp.* Belli derecede namuslu olan.

ARKA I, at. **1.** Gövdenin iki omuzundan kuşağa kadar olan dış kısmı, sırt (kürek kemiği bölgesi). **2.** Bir şeyin yüzünün ters tarafı, arkası, gerisi. *Arka tarap.* **3. göç.m.** Destek, yardım, dayanak sağlayan. *Dagdan arkasy bolanyň, daşdan ýüregi bolar* (Nakyl). **4.** Bir insanın sırtına alabileceği yük. *Bir arka ot. Bir arka odun.* **5.** Bir şeyin yüzü değil, diğer tarafı. *Pyçagyň arkasy.*

Arka atmak 1) belli bir yaşı yaşamak, tecrübe etmek. **2)** bir şeyden kurtulmak. *Okuwyň üç ýylyny arka atdym.* **3)** umursamamak, ne olursa olsun demek. **Arka dag** dayanak, destek, arka çıkan. **Arka durmak (çykmak)** öncü olup ortaya çıkmak, destekleyici olmak. **Arkasy barlyk** yalnız olmama, destek görme, arkalı olma durumu. **Arkasyňa ýel çalmak** bir nebze huzur gelmek, endişeden kurtulmak. **Arkasyňy almak** zorunluluk durumunda birinin yanında durup her yönden desteklemek. **Arkasyňy tutmak (çalmak)** *ser.* **Arkasyňy almak.** **Arkasy ýere degmedik** güreşte hiç yenilmemiş, hiç yere düşmemiş (pehlivan). **Arka**

tutunmak birine dayanmak, birinin desteğine ve yardımına güvenmek.

ARKA II, *at.* Nesil döngüsünde her bir nesil, birey. *Agyr tebigy şertlerde ýaşan türkmeniň asyrlary köpri edinip, nesilden nesle, arkadan arka dowam eden göreşleriniň iň ulusy ýaşayşyň gözbaşy suw ugrundaky göreşidir* (Nesil).

Arka aýlanmak nesilden nesile geçmek; uzun zaman geçmek. *Ondan bári ençeme arka aýlanypdy.*

ARKABA-ARKA [arkava-arka], *hal.* Nesilden nesile, kuşaktan kuşağa, bir sonrakinden diğerine, ardi ardına.

ARKADAG [arkada:ğ], *at.* Arka dağ; her durumda destek olan yakın koruyucu, dayanak, arkalık.

ARKADAŞ, *at.* Kardeş ve akrabalar.

ARKADAYANÇ, *at.* Esas dayanak olan kişi, destek ve yardım sağlayan kişi.

ARKALABERMEK [arkala:vermek], *işl.* Ata dayanarak yola çıkmak.

ARKALAMA I, *iş ady.* Destek almak durumu.
ARKALAMA II, *iş ady.* Arka çıkma durumu.

ARKALAMAK I, *işl.* Arka çıkmak, destek almak, arkasına alarak çekmek. *Ol oduny berk çykap, arkalap çekýärdi.*

ARKALAMAK II, *işl.* Ata eyer, eşeğe semer (yük yastığı) koymak için üstüne keçe, örtü sermek. *Gün batansoň, ýorganyň ot-ıymini berip, päkize bejerip, arkalap goýgun diýdi* (Nejep oglan).

ARKALAMAKLYK, *iş ady.* Atı aralamak durumu.

ARKALANMAK I, *işl.* Birinin yardımına ve desteğine dayanmak, birine güvenmek. *Yigit agalaryna arkalanyp, hemişe batyrgaý hereket ederd.*

ARKALANMAK II, *işl.* Sırtına keçe (örtü) atılmak (at, eşek için). *Eýerleri aýrylan atlar arkalanypdy.*

ARKALANMAKLYK, *iş ady.* Atın sırtına örtü atılması durumu. *Ol kime arkalanýarka?*

ARKALANMAZLYK, *iş ady.* Birinin desteğine dayanmamak.

ARKALAŞMA, *iş ady.* Birine destek verme durumu.

ARKALAŞMAK I, *işl.* Birbirine destek vermek. *Ýoldaşyň bilen arkalaşyp işlemek.*

ARKALAŞMAK II, *işl.* Atı aralamaya yardım etmek.

ARKALAŞMAKLYK, *iş ady.* Destekleşmek durumu.

ARKALAŞMAZLYK, *iş ady.* Destek vermezlik.

ARKALAŞYBERMEK [arkalaşyvermek], *işl.* Destekleşmeye başlamak; destekleşmeyi sürdürmek.

ARKALAŞYK, *at.* 1. Birbirine karşılıklı gösterilen ilgi, destek ve yardım. 2. Birleşik, birlik.

ARKALAŞYKLY, *syp.* Birbirleriyle uyumlu, birbirine karşılıklı anlayışlı, karşılıklı yardımlaşan, birbirini destekleyen. *Arkalaşykly adamlar. Arkalaşykly bolmak.*

ARKALAŞYŞ, *iş ady.* Destekleyiş durumu.

ARKALY, *syp.* 1. Geniş kalçalı, sırtı büyük (hayvan için). 2. Üstü rahat, üstü yumuşak (taşıt için). 3. Yardımıyla, aracılığıyla anlamlarında kullanılan yardımcı söz. 4. *göç.m.* Destek vereni olan, arka çıkanı bulunan, koruyuculu. *Arkaly köpek gurt alar* (Nakyl). *Arkaly goç ýigit tutsa her işi, Dagý talhan edip, suw eder daşy* (Seýdi). 5. *göç.m.* Geçirgen, geniş kapsamlı, akıllı, dar olmayan. *Ol arkaly adam.*

ARKALYK, *at.* Arabanın (araca) bağlandığı yerde kullanılan, deri veya zincir gibi sağlam malzemelerden yapılmış bağ.

ARKALYLYK, *at.* 1. Arkalı olmak, arka sahibi olmak (kişinin soyu, nesli ile ilgili durumlarda). 2. Her iş yaptığı insanla iyi geçinmeye çalışan, gerektiğinde affedebilen bir insan olma durumu.

ARKALYRAK [arkalyra:k], *syp.* Başkalarına göre, eskisine göre biraz daha arkalı ve daha hoşgörülü.

ARKAMA-ARKA, *hal, ser.* Arkaba-arka.

ARKAN, *at.* Liflerden (elyaflardan) bükülerek yapılmış kalın ip, urgan, kement. *Bermese boýnuna gyl arkan salar* (Magtymguly).

ARKAN [arka:n], *hal.* 1. Arka tarafına, arkasına, arkalığına. *Ol arkan düşüp ýatyrdy.* 2. Ters, arka tarafa, arkasına. *Oturgyjyň söýgedi arkan ýazylyp gitdi.*

Arkan gaýyşmak kendi dediğini yaptırmaya çalışmak, inat etmek, bildiğinden şaşmamak.

ARKAN-ARKAN [arka:n-arka:n], *hal.* Tekrar tekrar geriye doğru, arka tarafa, arkaya (yapılan hareket hakkında). *Şol barmana-da ýüzüne ýalyn çabyrap barýan dek elini daldalap, arkan-arkan çekilýär* (R. Gelenow).

Arkan-arkan gaýyşmak tekrar tekrar karşı gelmek; kendi dediğini yaptırmaya çalışmak, inat etmek, ne dersin karşı çıkmak.

ARKANJAKLAMA [arka:njaklama], *iş ady.* Arkasına yaslanma durumu.

ARKANJAKLAMAK [arka:njaklamak], *işl.* Geri çekilmek, geriye doğru gitmek, saklanmak, arkasına yaslanmak.

ARKANJAKLAŞMAK [arka:njaklaşmak], *işl.* Birlikte arkalarına yaslanmak.

ARKANJAKLATMAK [arka:njaklatmak], *işl.* Geri çekilme seviyesine ulaştırmak.

ARKANJAKLAÝYŞ [arka:njaklaýyş], *iş ady.* Geri çekiliş durumu.

ARKANLAMA, *iş ady.* Yüklenme durumu.

ARKANLAMA [arka:nlama], *iş ady.* Arkanlamak yagdaýy.

ARKANLAMAK, *işl.* Arkaya, ip ile tutmak; arkaya bağlamak, ip ile sabitlemek. *Gulany arkanlap tutdular.*

ARKANLAMAK [arka:nlamak], *işl., ser.* Arkanjalamak.

ARKANLAMAZLYK, *işl. ady.* Arkaya ip ile bağlamama, arkaya sabitlememe durumu.

ARKANLAMAZLYK [arka:nlamazlyk], *işl. ady.* Geri çekilmeme, geri gitmeme durumu.

ARKANLATMAK, *işl.* Geri çekilme işini başkasına yaptırmak.

ARKANLAÝYŞ, *işl. ady.* Geri gidiş durumu.

ARKANLYGYNA [arka:nlygna], *hal.* Arka tarafa, arkaya. *Öz-özlerinden dowul tapyp, arkanlygyna serpdiler* (Görogly).

ARKAN-ÝÜZİN [arka:n-ýüzüýn], *hal.* Öne-arkaya, geriye ve yüzüne doğru; eğilip de geri dönerek.

Arkan-ýüzün dönmek 1) dolaşarak gezinmek. 2) olmayacak şeymiş gibi davranmak. **Arkan-ýüzün gaýdyp gülüşmek** kahkaha atarak eğlenmek.

ARKASYNDAN [arkasyndan], *hal.* 1. Birinin yardımıyla, birinin aracılığıyla, desteği sayesinde. *Gurt arkasyndan guş doýmuş* (Nakyl). 2. Kendisine hissettirmeden, gizlice, fark ettirmeden. *Onuň özünem habardar etmeli ekeniňiz, arkasyndan bir iş edip bolmaz ahryr.*

ARKASYZ, *sy.* 1. Kalçası geniş olmayan; üstü rahat olmayan. *Arkasyz ýaby.* 2. *göç.m.* Arkası olmayan, destekçisi olmayan, koruyucusuz, sahipsiz.

ARKASYZLYK, *at.* 1. Kalçasızlık, üstü rahat olmayan durum / yapısızlık. 2. *göç.m.* Arkası olmama, desteksizlik, koruyucusuzluk, sahipsizlik, yanında duracak kimsenin olmaması. *Indi arkasyzlykdan zeyrenme.*

ARKAÝYN, *sy.* 1. Rahat, huzurlu, sıkıntısız, kaygısız, sakin. *Men ony arkaýyn etdim* (N. Saryhanow) 2. Zorluk çekmeden, acele etmeden, sıkıntı yaşamadan. *Şeyle-de bolsa, olar galmagalsyz örän arkaýyn gürleýärler* (N. Pomma).

ARKAÝYNÇYLYK, *at, ser.* **Arkaýynlyk.** *Men ol hakda arkaýynçylykda gürrüň bererin.* **Arkaýynçylyga (salmak) salmazlyk** rahat davranmamak, rahat olmamak.

ARKAÝYNLABERMEK [arkaýynla:vermek], *işl.* Rahatlamaya başlamak.

ARKAÝYNLAMA, *işl. ady.* Rahatlamak durumu.

ARKAÝYNLAMAK, *işl.* Rahat olmak.

ARKAÝYNLAMAKLYK, *işl. ady.* Rahatlamak durumu.

ARKAÝYNLAMAZLYK, *işl. ady., ser.* **Arkaýynlanmazlyk.**

ARKAÝYNLANMAK, *işl.* 1. Rahat olmak, huzur bulmak. *Ol gyzynyň gelendigini eşidip, gaty arkaýynlandy.* 2. Birine güvenmek, inanmak. *Dost, saňa arkaýynlanyp gelendirin.*

ARKAÝYNLANMAZLYK, *işl. ady.* Rahat olmamak.

ARKAÝYNLANYBERMEK [arkaýynlanyvermek], *işl.* Rahatlamaya başlamak.

ARKAÝYNLAŞMAK, *işl.* Yavaş yavaş rahatlamak, huzura kavuşmak. *Ol indi birneme arkaýyn-laşdy.*

ARKAÝYNLYK, *at.* Kaygısızlık, rahatlık, huzur, sakinlik, dinginlik. *Malyňy gaty gyssama-da, arkaýynlyk bilen süir!* (Görogly).

ARKAÝYNSYRAMAK, *işl.* Rahatmış gibi olmak, kendini rahat gösterme çabasında olmak.

ARKAÝYNLAÝYŞ, *işl. ady.* Rahatlamak durumu, rahatlayış.

ARKYNDYK [arkynnyk], *at.* Sabun kullanıldıktan sonra kalan ince parça, kalıntı.

ARLABERMEK [arla:vermek], *işl.* Söylenmeye başlamak; söylenmeyi sürdürmek.

ARLAMA, *işl. ady.* Seslenme durumu.

ARLAMAK, *işl.* 1. Gürültülü, ürpertici bir sesle seslenmek. *Ýolbars aýylganç arlady.* 2. *göç.m.* Sürmek, tar tar etmek (traktör için). 3. *göç.m.* Kahraman kesilip abartılı konuşmak, yersiz şekilde şişinmek, tehditkâr biçimde böbürlenmek. *Namart aş üstünde arlar* (Nakyl).

ARLAMAKLYK, *işl.* Seslenmek durumu.

ARLAMAZLYK, *işl. ady.* Hırıltılı ses çıkarmamak.

ARLAŞMAK, *işl.* Birden fazla aslan vb. olup kükremek (bağırmak). *Gözenegiň aňyrsyndaky ýolbarslar arlaşyp başlady.*

ARLATMAK, *işl.* Bağırma (kükreme) imkânı yaratmak, bağırmaya zorlamak.

ARLAÝYŞ, *işl. ady.* Seslenme durumu, sesleniş.

ARLY, *sy.* Yıl, yaz, kış gibi zamanı ifade eden kelimelerin önüne gelerek ‘bütün, boyunca, baştan sona’ anlamlarını veren kelime. *Arly ýyl der döküp kemala getirilen bol hasylly meydanlarda siziň bilen duşuşan dayhanlarymyzyň güýjüne güýç goşuldy* (Türkmenistan).

ARLY [a:rly], *sy.* İntikamcı, kinli, öç (düşmanlık) besleyen, kin tutan. *Namysly, gaýratly, arly goç ýigit, Söweş günü gurban eder başyny* (Magtymguly).

ARLYK, *at.* Bebek kundaklanırken temizlik için içine konulan parça bez.

ARMA [a:rma], 1. *işl. ady.* Yorulma durumu. 2. *ser.* **Armaweri.**

Armasyny ýetirmek iş başındaki birine ‘Yorulma!’ diyerek moral vermek, halini sormak, manevi destek sağlamak. *Indi birnäçe ýylyň içidir, orak möwsümünde gallaçylaryň armasyny ýetirip gaytmak meniň üçin adaty endige öwrülipdir* (Watan).

ARMAÇY [a:rmaçy], *at.* Çalışan kişiye ‘Yorulma!’ diye seslenen kimse.

ARMAK [a:rmak], *işl.* Çok çalışıp yorulmak, çalışmaktan bitkin düşmek, tükenmek; yorulmak. *Aryp ýadan bolsaň, men seni süýrege alaýyn* (Görogly). *Aryp gelen myhmandyr, altı ayda-da gitmez* (Halk ertekisinden).

ARMAKLYK [a:rmaklyk], *iş ady.* Yorulmak durumu.

ARMAN [arma:n] **I**, *at.* 1. Gerçekleşmemiş amaç, hayata geçmemiş arzu. *Onuñ bile durmuş gurup bilse, başga armany ýokdy.* 2. Pişmanlık, bir şey için duyulan üzüntü, hayıflanma. *Meñ bilen sürseñ döwran, Janynda galmaz arman* (Küşdepdi). 3. Oğlana verilen ad.

ARMAN [arma:n] **II**, Başarısızlık hakkında kullanılıp pişmanlık ve üzüntü ifade eden ünlem. *Arman, atabalarymyz bu günü görüp bilmediler.*

ARMAN [arma:n] **III**, *at.* Üçgene benzeyen nakış.

ARMAN-IRMÄN [a:rma:n-i:rmä:n], *hal, ser.*

Arman-ýadaman. *Arman-irmän işläliñ!*

ARMANLY [arma:nly], *syp.* Amacı gerçekleşmemiş, muradına erememiş, isteğine ulaşamamış; üzüntülü, pişmanlık dolu. *Armanly ýaşamak. Armanly bolmak.*

Armanly gitmek amacına ulaşmadan, hasret ve pişmanlık içinde ölmek.

ARMANLYLYK [arma:nlylyk], *at.* Pişmanlık duymak, içinde ukde kalmak; üzüntü ve hayıflanma hali; amacın gerçekleşmemesi, muradına eremeden kalma durumu.

ARMANLYRAK [arma:nlyra:k], *syp.* Az çok pişmanlık duyan.

ARMANSYZ [arma:nsyz], *syp.* İçinde ukde kalmamış, pişmanlık duymayan. *Ömrüni armansyz geçiren adam.*

ARMANSYZLYK [arma:nsyzlyk], *at.* Pişmanlık olmaması, pişmanlıksız olma durumu; içinde ukde kalmama, hayıflanmama.

ARMAN-ÝADAMAN [a:rma:n-ýa:dama:n], *hal.* Yorgunluk bilmeden, usanıp bıkmadan; yorulmadan, dinlenmeden, durmaksızın. *Arman-ýadaman işlemek.*

ARMAWERI [a:rma:weri], Çalışan bir kişiye ‘yorulma!’ anlamında hitap edilerek söylenen söz. *Armaweriñ, adamlar!*

ARMAZAK [a:rmazak], *syp.* Yorulma nedir bilmeyen, hiç yorulmayan. *İşden armazak adam.*

ARMAZAKLYK [a:rmazaklyk], *at.* Yorulmama durumu, usanmama hali. *Bu işde armazaklyk gerek.*

ARMAZLYK [a:rmazlyk], *iş ady.* Yorgun durumda olmamak, yorulmamak.

ARMYT, *at, ösüml.d.* 1. Elma cinsi meyveli ağaç, armut. 2. O ağacın meyvesi. *Bişip oturan almalaryñ, armytlaryñ, adyny eşitmedik dürli iri ýmişleriñ ysy burkurýar* (K. Berdiýew).

ARNA, *at.* Nehir; nehrin ana yataktan ayrılıp tekrar ona birleşen kolu.

AR-NAMYS [a:r-na:mys], *at.* İnsanın gurur duyulan ve sayılan toplumsal-ahlaki değeri, ar ve namus.

AR-NAMYSLY [a:r-na:mysly], *syp.* Namus ve ar

duygusu olan, onurlu; vicdanlı ve sadık. *Ar- namysly adam. Ar-namysly bolmak.*

AR-NAMYSLYLYK [a:r-na:myslylyk], *at.* Yüksek insanlık değeri, onur ve namus sahibi olma durumu. *Ar-namyslylyk her adama mahsusdyr.*

AR-NAMYSLYRAK [a:r-na:myslyra:k], *syp.* Belli derecede ar namuslu.

AR-NAMYSSYZ [a:r-na:mysyz], *syp.* Namus ve ar duygusu olmayan; onursuz, insanlık değeri düşük, sadakatsiz. *Ýa-da bir ilden çykan, Ar-namyssyz gorkakmy?! (A. Kekilow).*

AR-NAMYSSYZLYK [a:r-na:mysyzlyk], *at.* Namus ve ar duygusunun olmaması; onursuzluk, insanlık değerinin düşüklüğü, sadakatsizlik.

AR-NAMYSSYZRAK [a:r-na:mysyzyra:k], *syp.* Belli derecede ar namussuz.

ARPA, *at.* 1. Taneli, başı kılçıklı ak ekin. 2. O ekinin tanesi. *Suwsuz ýerde gezmezsek, Arpa bersem iýmezsek (Matal).*

Arpa çörek arpa unundan yapılan ekme (bu ekme buğday ekmeğine göre daha sert olur). *Ak- gök geydirmе, Arpa çörek iýdirmе* (Halk döredijiliginden). **Arpa ekip, bugdaý orjak bolmak** açgözlük edip olmayacak, yersiz bir işe kalkışmak; haddinden fazla büyük beklenti içine girmek; nefsinı kabartmak. **Arpa unundan arzan bolmak** her şeyin zamanla değerini yitirmesi, kıymetinin düşmesi, ucuzlaması.

ARPA-BUGDAÝ [arpa-vuğdoý], *at.* Arpa ve buğday. *Arpa-bugdaý aş bolar, altyn-kümüş daş bolar* (Nakyl). *Han küýli arpa-bugdaýlaryñ ýerlerini sürmekde, ýerlere pel-çil çekmekde jan edip işledi* (A. Durdyýew).

ARPAGAN [arpağan], *at, ösüml.d.* Arpaya benzeyen, başı kılçıklı bir yazlık ot.

ARPALY, *syp.* 1. İçine arpa doldurulmuş olan. *Arpaly çuwallar.* 2. Arpa karışımı, arpa eklenmiş, arpa karışmış olan. *Bugdaýymyz-a arpaly eken, üwetmākāk saýlamaly bolar.*

ARRYGRAK [arryğyra:k], *syp.* Biraz zayıf, hafif zayıf. *Arrygrak mal.*

ARRYK, *syp.* 1. Zayıf, etten ve kandan yoksun. *Arryk adam.* 2. Uzun yıllar ekildiği için verimden düşmüş, mahsulü az veren (toprak hakkında). *Ak ekin arryk ýerde oñly hasyl bermeyär.* 3. Dolgun olmayan, içi tam dolmamış (tane hakkında). *Bugdaýyñ dāneleri gaty arryk görünyär.* 4. *gepl.d.* Hayvan, küçükbaş hayvan, küçükbaş sürü hayvan. 5. Oğlana verilen ad.

Arrygyñy gynamak bir şey için zorlanmak, kendine yük bindirmek, çaba harcamak. *Biziñ üçin arrygyñyzy gynamañ!* (B. Kerbabaýew).

ARRYK-DURRUK, *syp., ser.* Arryk-urruk.

ARRYKLABERMEK [arrykla:vermek], *işl.* Arryklar ugramak.

ARRYKLAÇ, *syp.* Zayıfa yakın, biraz zayıf, sıska. *Arryklaç adam.*

ARRYKLAMA, *iş ady.* Arryklamak ýagdaýy.

ARRYKLAMAK, *işl.* 1. Etini kanını kaybetmek; zayıflamak, arık hâle düşmek, iskelet gibi kalmak. *Onuň mallary bu ýyl bir kesele ýoluganlygy sebäpli, juda hor düşüpdü, arryklapdy* (N. Jumaýew). 2. Verimden düşmek, toprağı besleyip ürün vermeye elverişsiz hâle gelmek (toprak hakkında). *Her ýyl pagta ekilýändigini üçin ýerler arryklaýar.* 3. *göç.m.* Cesaretsizleşmek, zayıflamak (moral ya da güç olarak).

ARRYKLAMAKLYK, *iş ady.* Zayıf duruma düşmek durumu.

ARRYKLATMAK, *işl.* Zayıf hâle getirmek, güçsüz düşürmek. *Ýeri dökiinsiz arrykladmak.*

ARRYKLAÝYŞ, *iş ady.* Zayıflayış.

ARRYKLYK, *at.* 1. Zayıf durumda olma; sıska, etten ve kandan yoksun olma hâli. *It hem arryklygyn gurda bildirmez, Elbetde, duşmana syýasat ýagşy* (Magtymguly). 2. Verimsizlik; ürün vermeme durumu (toprak hakkında).

ARRYK-URRUK, *syp.* Zayıflamış (hayvan, küçükbaş hayvan hakkında).

ARRYLDAMA [arryllama], *iş ady.* Zayıflama, güçsüzleşme durumu.

ARRYLDAMAK [arryllamak], *işl.* 1. Kükreyerek (gürleyerek) seslenmek. 2. Sert ve kesik kesik sesler çıkarmak. *Arasynda byçgylaryň arryldysy, paltalaryň gütdüldisi, gaňrylýan agaçlaryň şatyrdysy eşidilýärdi* (B. Kerbabaýew).

ARRYLDAMAKLYK [arryllamaklyk], *iş ady.* Zayıflama, güçten düşme hâli.

ARRYLDAŞMAK [arryllaşmak], *işl.* Birden fazla olup zayıflamak.

ARRYLDATMAK [arryllatmak], *işl.* Zayıflamış, hırıltılı ses çıkarmak; hırıltı/boğuk sesler çıkartmak. *Motoryny arryldadyp geçip gitti.*

ARRYLDAÝYŞ [arryllaýyş], *iş ady.* Zayıflama, güçsüzleşme durumu.

ARRYLDY [arrylly], *at.* 1. Aslan, kaplan gibi hayvanların güçlü, ürkütücü sesinin adı; kükreme. *Haywanat bagyndan ýolbarslaryň arryldysy eşidilýärdi.* 2. Maşyndan çykýan warryldy.

ARSLAN [aryslan], *at.* 1. Kedi familyasına ait, sarı tüylü, erkeğinin boynu uzun tüylü olan yırtıcı hayvan, aslan. *Aý içiniň arslany, Gün içiniň göwheri* (Sanawaç). 2. Oğlana verilen ad.

ARSYZ, *syp., gepl.d.* Büyük, gösterişli. *Arsyz iş eden jaly bolup geldi.*

ARSYZ [a:rsyz], *syp.* Ar ve namus duygusu olmayan, onursuz.

ARSYZRAK [a:rsyzra:k], *syp.* Belli derecede arsız.

ARŞ [aryş], *at, ser.* Aryş I.

ART [a:rt], *at.* 1. Arka, ense. 2. *syp.* Arka, arka taraf. *Ala köpek hasanaklap, art aýaklary bilen gar sowrup,*

onuň önünden çykdy. 3. Gövdenin arka tarafı. *Düýe iki ardyny ýokary galdylanda, Mamanyň ýüzi boz-ýaz bolup:* - *Ýa alla!* - *diýip, arkan gaýyşdy* (B. Kerbabaýew).

Yzy, ardy gelmezlik ardy arkası kesilmezlik. *Edilýän gep-gürüňniň yzy, ardy gelmedi-le.*

ARTAN-EGSEN [artan-eğsen], *syp.* Artıp kalan, geriye kalan şey (çoğunlukla yenilen veya günlük hayatta gerekli olan şeyler hakkında); kalan kırıntılar, artanlar. *Artan-egseniň bolsa, ýetim-ýesire, garyba bermeli, sogap bolar.*

ARTA-SÜÝŞE, *syp., ser.* Artyk-süýşük.. *Arta- süýşe döwleti, çöregi yok halyna... Aýdyň ahyr, adamlar, Ol nähili duşmanmyş?!* (B. Hudaýnazarow).

ARTA-TAŞA, *syp.* Artık ve geride kalan küçük parçalar, kırıntılar. *Öýüň içinde arta-taşa zat bolman, bir dulunda iki bogdak un, beýlekisinde reňki solan galaýy sandygyň üstünde üç- dört sany köne ýorgan münderlengidi* (B. Kerbabaýew).

ARTBAGYŞ [a:rytbağyş], *at.* Kara evin arka girişlerinin birleştiği yer, ana giriş tarafı.

ARTBUJAK [a:rytbu:jok], *at.* 1. Abdest alma yeri. 2. Yanlıgın iki arka köşesi.

ARTDYRMAK [arytdyrmak] I, *işl.* 1. Biriktirerek kenara ayırmak, tasarruf etmek. *Alty aýda önjeýli pul artdyrdyk.* 2. Artık bırakmak, tamamen harcamadan geriye bir şey bırakmak. *Nahary artdyryp goýmaň.* 3. Çoğaltmak, üzerine eklemek, sayısını artırmak. *Ruhy baýlyklary artdyrmak.* 4. Öncekinden güçlendirmek, yükseltmek, önceki seviyesinin üzerine çıkarmak.

ARTDYRMAK [arytdyrmak] II, *işl.* Artmak işini başka birine yaptırmak, arttırmak. *Käşir artdyrmak.*

ARTDYRYBERMEK [arytdyryvermek], *işl.* Arttırmaya başlamak, giderek artırmak; artırmayı sürdürmek.

ARTDYRYLMAK [arytdyrylmak] I, *işl.* 1. Biriktirilerek kenara ayrılmak, tasarruf edilmek, arttırılmak. 2. Tamamen harcanmadan bırakılmak. 3. Üstüne eklenmek, çoğaltılmak.

Dayhanlarymyz artdyrylan güýç bilen işleýärler.

ARTDYRYLMAK [a:rytdyrylmak] II, *işl.* Artmak işini başka birine yaptırılmak, arttırılmak. *Mekdebiň önündäki gar artdyryldy. Palawa atylmaly sogan artdyrylyp bolundy.*

ARTEL [arte:l/arty:l], *at, taryh.* Topluca (kolektif) olarak toplum/komünal ekonomiyi yürütmek için kurulan küçük işletme veya işletme birimi.

ARTERİYA [arte:riya], *at, lukmanç.* Atardamar, kalpten vücudun organlarına kan taşıyan damar. *Arteriya gan damary.*

ARTILLERİYA [artille:riya], *at, harb.* 1. Top, havan topu (minomyot) ve benzeri ateşli silahlar. 2. Bu tür silahlarla donatılmış ordu. 3. Ateşli silahların tüm türlerinin yapısı, kullanımı ve işleyişini inceleyen bilim.

ARTIST [arti:st / arty:s], *at.* Sahne sanatçısı, toplum

önünde sanat eseri icra eden kişi. *Drama teatrynyň artisti. Opera artisti. Türkmenistanyň halk artisti.*

ARTKY [a:rytky], *syp.* Arkadaki. *Itiň artyk aýagy.*

ARTLABERMEK [a:rytla:vermek], *işl.* Adımlamaya başlamak.

ARTLAMA [a:rytlama], *iş ady.* Adımlama durumu.

ARTLAMAK [a:rytlamak], *işl., gepl.d.* Adımlamak
Perizat haremhana artlap girdi (Görogly).

ARTLAMAKLYK [a:rytlamaklyk], *iş ady.* Adımlamak durumu.

ARTLAŞDYRMAK [a:rytlaşdyrmak], *işl.* Birini bindiği aracın arkasına bindirmek. *Iň soňun- danam meni artlaşdyryp alyp git* (Görogly).

ARTLAŞMAK [a:rytlaşmak], *işl.* At, eşek, motor, bisiklet gibi bir araca iki kişi binmek; biri diğerinin arkasında oturmak. *Gürgenin düzündä toý-toý artlaşyp, Ýene sürsek bile döwrän, Seydi* (Zelili).

ARTLAŞYK [a:rytlaşyk], *at.* Araca arka arkaya binme durumu. *Görogly artlaşygy bilen şeýle bir gaty gidenok, aty ýörişine, ýorgasyna sürüp otyr* (Görogly).

ARTLAÝYŞ [a:rytlaýyş], *iş ady.* Adımlamak durumu.

ARTMA [arytma] **I**, *iş ady.* Artıp kalma durumu.

ARTMA [arytma] **II**, *iş ady.* Artmak durumu.

ARTMAK [arytmak] **I**, *işl.* 1. Miktar bakımından fazla kalmak, kullanılması gereken şeylerden artırmak. *Toýy sowmak üçin çykarylan zatlaryň artyp galany köp boldy.* 2. Önceki derecesinden miktar açısından çoğalmak. 3. Öncekinden güçlenmek, yukarılanmak. *Barmaklaryň bady barha artdy, tamdyra owazlanyp başlady* (G. Kulyýew).

ARTMAK [arytmak] **II**, *işl.* 1. Temizlemek, süpürmek. *Artmaz, ýuwmaz tabagynyň daşyny* (Magtymguly). 2. Dışının kabuğunu ayırmak, gerekmez yerini ayırıp temizlemek. *Sogan artmak. Kâşir artmak.* 3. Kürek ve benzeri aletlerle yağın karı yerden kazıyıp temizlemek. *Gar artmak.*

ARTMAK [a:rytmak], *at.* Yüzü süslemeli (işlemeli), arkası dikişli dokunmuş; eşya koymak için ağzı kapatılan çuval.

ARTMAKLYK [arytmaklyk] **I**, *iş ady.* Artmak durumu.

ARTMAKLYK **II** [arytmaklyk], *iş ady.* Artmak durumu.

ARTYGRAK [artyğyra:k], *syp.* Biraz fazla, az miktarda artmış.

ARTYK, *syp.* 1. Kenara ayrılmış, artmış; fazlalık olarak biriktirilmiş, tasarruf edilmiş. *Artyk pul.* 2. Çok. *Giç ýat-da, ir tur, alty pişegi artyk ur* (Nakyl). 3. Bundan sonra, öteye, daha ileriye; uzak. *Mundan artyk okap bolmaýar. Şu gündän artyk garaşyp bolmaz.* 4. Farklı, diğerlerinden ayrı; iyi huylu, anlayışlı, hoşgörülü. *Ol gaty artyk adam eken, özüm bilen deň boljak bolup*

durmady. Meniň olardan nämäm artyk? 5. Bir şeyin gereksiz kısmı, fazla bölümü. *Alan mataň az-owlak artyk çykýar.* 6. Oğlana ve kıza verilen ad. 7. Ahal ilinde bir köy.

ARTYKLYK, *at.* 1. Belirli bir seviyeden fazlalık; gereğinden fazla olma, aşırılık, artıklık. *Ýorunjany näçe eksek hem artyklyk edesi ýok.* 2. Diğerlerinden farklı olma, ayırt edicilik; nitelik, karakter ve huy bakımından üstünlük, iyilik. *Onuň senden artyklygy ýok.*

ARTYKMAÇ, *syp.* 1. Belli bir dereceden, gereğinden çok, artık. 2. Farklı, ayırt edilen, diğerlerinden seçilen; iyi, hoş. *Hawa, hawa, ony bilýän, onuň gaty artykmaç gyzy bardyr* (A. Durdyýew). 3. Boşuna, gereğinden fazla, aşırı, çok. *Oňa artykmaç azar beresi gelmedi* (B. Kerbabaýew).

ARTYKMAÇLYK [artykmaşlyk], *at, ser.* **Artyklyk.** *Hiç birimize täze jaý artykmaçlyk etmese gerek.*

ARTYK-SÜÝŞÜK, *syp., ser.* **Artyk.** *Artyk-süýşük zat az bolmady.*

ARTYP [arty:p], *at.* Kızgınlık veya öfke anında, alaycı bir tonda kullanılan söz (çoğunlukla kadınların dilinde). *Ol artyplara gandala degipdir* (Edebiyat we sungat).

Artyp galan (galmyş) rahatsız eden, can sıkıcı, eğlenceli olmayan. *Artyp galmyşyň bürügi-de gursun, ýaşmagy-da!* (B. Kerbabaýew).

ARTYŞ, *iş ady.* Artmak durumu, artış.

ARUZ [aru:z], *at, edeb.* Uzun ve kısa hecelerden belli bir düzenle ardışık olarak oluşan şiir ölçüsünün adı, aruz.

ARWAH [arwoh], *at, ser.* **Al II, 1.** *Arwah, jyn bäre geçmesin* (Görogly).

Arwahyň (jynyň) almazlyk birinin barışı kabul etmemesi. *Ele düşse, zyba perizat gyzy, Arwahyň almasa, ýakmaz owazy* (Zelili).

ARWANA [arwono], *at, haýwanat d.* Saf tohumdan yetişmiş tek hörgüçlü deve. *Bir düýäm bar, arwana, Sürsem, gitmez kerwene* (Halk döre- dijiliginden).

ARY I, *at.* Kanatlılar (kuşlar) familyasından olan, ötüşü olan küçük bir hayvan, arı. *Arynyň zäherin datmadyk balyň gadyryn näbilsin* (Nakyl).

Arynyň öýjügin **gorjamak** gereksiz iş yapmak; başını belaya, kavgaya sokmak; sorun çıkarıp huzursuzluk yaratmak.

ARY II, *at.* İki kişi tarafından kullanılan, iki ağızlı büyük bıçak. *Ary bilen agaç kesmek.*

ARY [a:ry], *syp.* Temiz, pakize. *Ne çyragdyr, günsüz ýeri ýarydyr! Ne gözgüdir, dury suwdan arydyr* (Magtymguly).

ARYF [a:ry:f], *syp., ser.* **Aryp.** *Aryf gullar habar berdi hakykatdan* (Hoja Ahmet Yasawy).

ARYK [a:ryk], *at.* Sulu kanal, ark. *Owal akan ýerden akarmyş aryk, Özün öwen ýigdiň tanapy çüýrük* (Magtymguly). *Arykda suw kesilmese, saçakda nan tükenmez* (Nesil).

ARYMSY, *syf.* Bedenini, tenini, inini temiz, pak koruyan (insan için). *Arymsy gelin äre örk* (Nakyl).

ARYP [a:ry:p], *syf.* 1. *k.d.* Bilgili, akıllı, sağduyulu, mantıklı. *Aryp bolsañ, habar algyn sözünden, Bir köynegi bardyr egri dyzyndan* (Görögly). 2. *gepl.d.* Son derece nazik ve ince davranan; çok kibar. *Ol gaty aryp adam*. 3. Oğlana verilen ad.

ARYŞ I, *at.* Gökyüzü; yedi kat göğün en üst tabakası, arş. *Arşda, ferşde ne bar, görgül! diydiler* (Magtymguly).

Arşa çykarmak aşırı övmek, övgüsünü abartarak dile getirmek. *Ol kitaby öwüp arşa çykardy* (N. Saryhanow). **Arşa ýetmek (çykamak)** şöhreti yayılmak, her yere yayılmak, tanınmak. **Arş-y agla** göğün en üst tabakası. *Ýere inip geldi arş-y agladan* (Magtymguly).

ARYŞ II, *at.* Araba yüklenen hayvanların iki yanından veya iki hayvanın arasından geçen kalın ağaç.

ARYŞ [a:ryş], *iş ady.* Yorulma durumu.

ARZ, *at.* 1. Bir şeye karşı memnuniyetsizlik ifade ederek yapılan sözlü şikâyet, arz. 2. Bir şey hakkında edilen rica. *Söwdüğim, arzymy diýmek çün saña, Bilbil söyledigi dil maña gerek* (Garajaoglan). *Tahyr guzym, eşit, saña arzym bar, Bendi men, başymny azat eýlegil* (Zöhre – Tahyr). *Eşit meniñ arzym, hormatly ene, Ene, men dertlini ýandyрма beýle!* (Şasemem – Garyp).

Arz etmek bir şey hakkında arz ile seslenmek. **Arzyňy aýtmak** bir şey hakkında ricasını söylemek.

ARZA, *at.* Bir kişi hakkında yazılı olarak yapılan dilekçe. *Ogluñ-da şu ýyl gitmäge göwnemeýär, galmak üçin arza ýazdy* (A. Durdyýew).

ARZAÇY, *at.* 1. Dilekçe yazan; başvuruda bulunan kişi. 2. *göç.m.* Şikâyetçi, töhmetçi.

ARZALAŞMAK, *işl.* 1. Birbirleri hakkında dilekçe yazmak. 2. Dilekçe/şikâyet yoluyla anlaşmazlığı çözmek, arayı bozmak. *Gyz, öňki äriñden arzalaşyp aýryldyňmy?* (A. Alamyşow).

ARZAMA, *iş ady.* Beğenme durumu.

ARZAMAK, *işl., gepl.d.* 1. Değeri artmak, kıymetlenmek, rağbet görür olmak. *Adama nâçe hormat goýsañ, arzaýar* (B. Kerbabaýew). 2. Beğenmek, sevmek, hoş görmek. *Mämmethan, Annabeg ýaly adamlar gudaçylykda, toýda-geñeşde ýolbaşçylyk etmegi arzaýan adamlardy* (B. Kerbabaýew).

ARZAMAKLYK, *iş ady.* Beğenmek durumu.

ARZAN [arza:n], *syf.* Pahalı olmayan, kıymetli değil, fiyatı düşük.

Arzan düşmezlik kolay olmamak, hafif gelmemek / zor gelmek. *Beýle zat saña arzan düşmez, Sona!* (B. Pürliýew).

ARZANÇYLYK [arza:ñçylyk], *at.* Eşyanın, malların fiyatının ucuz olması; ucuzluk, pahalı olmama durumu.

ARZANLABERMEK [arza:nla:vermek], *işl.*

Ucuzlamaya başlamak. *Harytlar birden arzanlaberdi.*

ARZANLADYLMAK [arza:nladylmak], *işl.* Daha düşük bir seviyeye indirilmek. *Nyrhlar orta hasap bilen iki esse arzanladyldy.*

ARZANLAGAN [arza:nlağan], *syf.* Sık sık ucuzlayan.

ARZANLAGYÇ [arza:nlağyç], *syf., ser.* **Arzanlagan.**

ARZANLAMA [arza:nlama], *iş ady.* Ucuzlama durumu. *Satýan üçin harydyň arzanlamasy bähbitli däl.*

ARZANLAMAK [arza:nlamak], *işl.* Ucuz olmak, fiyatının düşmesi, değerinin önceki haline göre azalması / düşmesi. *Gök önümleriñ nyrhy geçen ýylyň şu döwürdäkisinden üç esse diýen ýaly arzanlady.*

ARZANLAMAKLYK [arza:nlamaklyk], *iş ady.* Ucuzlamak durumu.

ARZANLAMAZAK [arza:nlamazak], *syf.* Ucuzlamayan, fiyatı düşmeyen.

ARZANLAŞMAK [arza:nlaşmak], *işl.* Eşyaların, malların fiyatlarının toplu şekilde yavaş yavaş azalması, düşmesi. *Gawun-garpyzyň bahasy arzanlaşyp başlapdyr.*

ARZANLAŞYK [arza:nlaşyk], *at.* Fiyatların düşmemesi durumu; fiyatların azalması.

ARZANLATDYRMAK [arza:nlatdyrmak], *işl.* Ucuzlatmaya imkân sağlamak, fırsat vermek; ucuzlatmayı başkasına yaptırmak.

ARZANLATMAK [arza:nlatmak], *işl.* Fiyatını düşürmek, değerini önceki seviyesinden aşağıya indirmek. *Köp gezek zatlaryň nyrhyny arzanlatmak boýunça çäreler geçirildi.*

ARZANLAÝYŞ [arza:nlaýyş], *iş ady.* Fiyatını düşürmek derecesi.

ARZANLYK [arza:nlyk], *at, ser.* **Arzançylyk.**

ARZANRAK [arza:nyra:k], *syf.* Biraz ucuz.

ARZUW, *at.* 1. Bir kişinin zihninde oluşan ve düşüncesinde canlandığı şey. *Arzuw etmek*. 2. Arzulanan, hevesle istenen ve elde edilmek istenen şey. 3. Kıza verilen ad. 4. Ahal ilinde bir köy.

Arzuwyň hasyl bolmak arzusu gerçekleşmek.

ARZUW-DILEG [arzuw-dileğ], *at, ser.* **Arzuw**

we **Dileg** 2. Yurt Garaşsyzlygymyza eýe bolanymyzdan soň merdana halkymyzyň bol suw hakyndaky arzuw-dilegleri hasyl boldy (Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr).

ARZUW-HYÝAL [arzuw-hýa:l], *at, ser.* **Arzuw 1.**

ARZUW-ISLEG [arzuw-isleg], *at, ser.* **Arzuw 1.** *Begenç soňky ýyllarda ýalňyz bir arzuw-isleg bilen ýaşaýardy* (G. Kulyýew).

ARZUWLAMA [arzuwłomo], *iş ady.* Arzulamak durumu.

ARZUWLAMAK [arzuwłomok], *işl.* Bir şeyi veya birini istemek, arzulamak, özlemek. *Biz bu gün atabalarymyzyň arzuwlan bagtly zamanasynda ýaşayarys* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söymek bagtdyr). *Arzuwlap tapmadym ol ala gözi, Toýlartomaşalar tuta bilmedim* (Görogly).

ARZUWLAMAKLYK [arzuwłomokluk], *iş ady.* Arzulamak durumu.

ARZUWLANMAK [arzuwlonmok], *işl.* Arzu edilmek.

ARZUWLAÝYŞ [arzuwloýuş], *iş ady.* Arzulamak durumu, arzulayış.

ARZUWLY, *syp.* 1. Arzu edilen, istekli, umut edilen. *Meret diýdi: – Sonam, haçan toý bolar? Arzuwly pursatlar näwagt geler?* (D. Baýmyradow). 2. Arzulanan, arzulu. *Begler, siziň arzuwlyňyz, Geldi, Öwez oglum, geldi* (Görogly).

ARZUWMENT, *syp.* Arzulu, umutlu. *On başde arzuwmendiň, Gyz gerek, juwan gerek* (Magtymguly).

ARZUW-NIÝET, *at, ser.* **Arzuw 1.ARZY**, *at. 1.* Birisi için gösterilen değer, birine duyulan saygı, hürmet, takdir ve kıymet, arzu. *Arzanyň arzysy ýok* (Nakyl). 2. Kıza verilen ad.

Arzyňy gaçyrmak kendine gösterilen saygıyı azaltmak.

ARZY-HAL [arzy-ha:l], *at.* Durum, ahval. *Şatuduň astynda olar oturyp, Arzy-halyn bir- bir beýan edişdi* (R. Seýidow).

ARZYLAMA, *iş ady.* Arzulama durumu.

ARZYLAMAK, *işl.* Kadir kıymetini bilmek, istenen saymak.

ARZYLAMAKLYK, *iş ady.* Arzulamak durumu.

ARZYLANMAK, *işl.* Kadir kıymeti bilinmek.

ARZYLANMAZLYK, *iş ady.* Kadir kıymeti bilinmezlik. *Arzylanmaýan ýerine kimiň barasy geler?!*

ARZYLAYÝŞ, *iş ady.* Arzulamak durumu, arzulayış.

ARZYLÝ, *syp.* 1. Değerli, saygın, itibarlı, kıymetli, sevgili, aziz. *Emma welin arzyly myhmanyň elinde diňe bir gazetden başga sowgat ýokdy* (A. Gowşudow). 2. Sevilen, beğenilen, tercih edilen. *Şeýle bir tiz geçýär arzyly bahar, Arzyly güllerem diýseň tiz solýar* (I. Nuryýew).

ARZYSYZ, *syp.* Arzusu olmayan, arzusuz.

ARZYSYZRAK [arzysyzyra:k], *syp.* Birçok arzusuz, arzusu aza yakın.

AS [a:s], *at.* Genellikle çöllerde, kurak düzlüklerde, kumluklarda vb. yerlerde rastlanan; kertenkele benzeri, küçük, alacalı renkli bir sürüngen. *Şuňkar guş deý gondurjakdym goluma, Ýylan, içýan, as ekeniň, bilmedim* (Aşyk Çañly).

ASAL, *at. 1.* Bal. *Gelin aydar diýdijegimi diýer men, Gandy, asal, şeker, nabat iýer men* (Saýatly-Hemra). *Asal ýaly datly, almaz ýaly ýiti dilimiziň barlygynda*

agzybir millet bolup ösüp ýetişýäris (Türkmenistan). 2. *şahyr.* Çok tatlı, lezzetli, hoş/yumuşak (bir şey hakkında). *Il-günüme bagş etdim, Zyban içre asalym* (Magtymguly). *Şirin lebiň meňzär asala, ganda, Men senden aýrylyp gideýin kanda?* (Seýdi).

ASAN [a:sa:n], *syp, k. d.* Kolay, hafif, zor olmayan. *Asan görner ýolny mydam ýörgenlerge* (Hoja Ahmet Ýasawy). *Her kim ýamanlasa deňi-duşuny, Özi müşgil eder asan işini* (Magtymguly).

ASANLAŞMAK [a:sa:nlaşmak], *işl., k. d.* Zamanla kolaylaşmak, hafiflemek.

ASAWAÇ [asowa:ç] *at, ser.* **Asgyç.**

ASDYRMAK [assyrmak], *işl.* Asmak işini başka birine yaptırmak

ASFALT [asva:lt], *at.* Çakıl, küçük taş vb. karıştırılarak elde edilen yapışkan/kıvamlı bir yapı malzemesi, asfalt. *Asfalt zawody.*

ASFALTLAMAK [asva:ltlamak], *işl.* Yerin üstüne, yola asfalt döşemek, asfaltlamak.

ASGYÇ [asğyç], *at.* Kıyafet asmak için kullanılan araç, askılık. *Ýerinden turup, egnindäki gara paltosyny çykardy-da, diwardaky asgyçdan ildirdi* (B. Öwezow).

ASGYN [asğyn], *syp.* Güç açısından gevşek, az. *Emma men ondan asgyn geldim, aşyp bilmedim* (H. Garabaýew).

ASGYNJAK [asğynjak], *at, syp.* Aşırı dert, sıkıntı, yük, ayak bağı. *Ogul, gyz, mal-u zen saňa asgynjak, Goýmazlar gezmäge, näge ýatyp sen?* (Magtymguly).

ASGYNJAKLYK [asğynjaklyk], *at.* Yük olmaya eğilimli olmak, fazla dert/sıkıntı oluşturmak, ayak bağı olmak, engel teşkil etmek.

ASGYNJAŇ [asğynjaň], *at. ser.* **Asgynjak.**

ASGYNLABERMEK [asğynla:vermek], *işl.*

Güçsüz duruma gelmeye başlamak.

ASGYNLADYLMAK [asğynladylmak], *işl.* Ağır bir duruma getirilmek.

ASGYNLAMA [asğynlama], *iş ady.* Güçsüzleme durumu.

ASGYNLAMAK [asğynlamak], *işl.* Güç-kuvvetinin azalması, zayıflamaya başlamak, üstünlüğünü kaybetmek, güçsüzleşmek.

ASGYNLAMAKLYK [asğynlamaklyk], *iş ady.* Güçsüzleşmek durumu.

ASGYNLAMAZLYK [asğynlamazlyk], *iş ady.* Güçsüz duruma gelmezlik.

ASGYNLATMAK [asğynlatmak], *işl.* Güçsüz hâle getirmek. *Näsaglyk ony asgynladyp ugrady weli, lukmanlar wagtynda kömege geldiler.*

ASGYNLAŞMAK [asğynlaşmak], *işl.* Yavaş yavaş zayıflamaya başlamak, giderek güçsüzleşmek. *Itler indi asgynlaşyp ugradylar.*

ASGYNLAÝÝŞ [asgynlaýyş], *iş ady.* Zayıflama durumu, güçsüzleşme hâli; üstünlüğünü kaybetme durumu.

ASGYNLYK [asgynlyk], *at.* Güçsüzlük, zayıflık, acizlik.

ASGYRAGAN [asgyrağan], *syp.* Sık sık aksıran (insan hakkında).

ASGYRAK [asgyrak], *syp., ser.* **Asgyragan.**

ASGYRDARLY [asgyrdarly], *syp.* Aksırmaya zorlayıcı, aksırtıcı. *Çöplügiň içindeki dyza golaýlaýan çygly gök otlaryň ysy Çerkeziň burnuna urdy, ony asgyrdarly boldy* (B. Kerbabaýew).

ASGYRMA [asgyrma], *iş ady.* Aksırma durumu.

ASGYRMAK [asgyrmak], *işl.* Boğaz/üst solunum yolları tıkanıp, güçlü bir şekilde ağız ve burundan istemsizce nemli hava çıkarmak, aksırmak. *Görogly asgyryp, ýerinden turdy* (Görogly).

ASGYRMAKLYK [asgyrmaklyk], *iş ady.* Aksırmak durumu.

ASGYRTMAK [asgyrtmak], *işl.* Aksırmaya mecbur etmek.

ASGYRYBERMEK [asgyryvermek], *işl.* Aksırmaya başlamak.

ASGYRYŞ [asgyryş], *iş ady.* Aksırış durumu.

ASGYRYŞMAK [asgyryşmak], *işl.* Birçok kişi olup birlikte aksırmak. *Beýlekiler hem asgyryşyp, gözlerini owkalaşyp oýandylar* (B. Seýtäkow).

ASLA [asla:], *hal.* 1. Kesinlikle, asla, katiyen. *Dostuňy asla ýatdan çykaryp bolmaz.* 2. Aslynda, ýogsa-da. *Asla, ony Meňliniň özünden başga adam bilen paýlaşmak mümkinmi?* (G. Kulyýew).

ASLYNDA [aslynda], *giriş s.* Hakikatte, aslında, esasen; eskiden gelen duruma göre, baştan beri. *Aslynda, Aşebibi hemme şerti üpjün gözəl jaýa göçüp gelmekden boýun towlapdy* (B. Kerbabaýew).

ASLYÝET, *at.* Asıl köken, asıl oluş, asliyet. *Wepa onuň aslyýetini gürrüň berdi* (A. Gowşudow).

ASLYÝETİNDE [aslyýetinne], *giriş s., ser.* **Aslynda.**

ASMA, 1. *iş ady.* Asmak durumu, asma. 2. *syp.* Asılıp duran, asılan. *Aýal ýyly nan bişirip gelyär, ony hem asma sebede salyp, asyp goýýar-da, gazany hem düşürüp beýlede goýýar* (Keminäniň şorta sözlerinden). *Asma terezi. Asma sagat.*

ASMAK I, *işl.* 1. Bir şeyi askılığa, duvara asmak; sarkıtmak, asılı bırakmak, takmak. *Yşk dagyn assalar gögüň boýnundan, Gök titreyip, çeke bilmez bu derdi* (Magtymguly). *Owadan halyny diwardan asdylar.* 2. Dara çekmek, asyp öldürmek.

ASMAK II, *işl., gepl.d.* Tencereye suyun içine çiğ et atılarak pişirilen yemek türü; haşlama. *Bibisoltan eje hamyry ýugrup bolansoň, gazan ataryp, kellebaşayagy asdy.* (H. Garabaýew).

ASMAKLYK, *iş ady.* Asmak durumu.

ASMALYK I, *at.* Gelin almaya gidildiğinde, devenin üzerine halı üzerinden takılan ya da duvara/gergiye asılan, çeşitli dörtgen kumaş parçalarından yapılmış süs eşyası.

ASMALYK II, *at, ser.* **Asyk.**

ASMAN [asma:n], *at.* 1. Yer yüzünün üstünde görünen kubbe biçimindeki geniş alan, gökyüzü, asuman. *Zeminiň lälesi, asmanyň Aýy, Dünýäniň göwheri-käni, Ogulbeg* (Kemine). 2. *göç.m.* Dik yukarı, yükseklik; göğe doğru olan, gökyüzü (asuman). *Aýdym-sazyň sesi asmana galýar.* 3. Kıza verilen ad.

Asmandan asmak bir şeyi en üst düzeyde değerlendirmek, aşırı övmek, göklere çıkarmak; çok yüksek değer biçmek. *Ol-a gyzyny asmandan asyp oturandyr. Asman paýyňy çek!* elinden geleni yap, yapabildiğinden geri kalma; bildiğinden şaşma.

ASPIRANT [aspyra:nt], *at.* Aspiranturada (lisansüstü/doktora eğitiminde) okuyan kişi.

ASPIRANTURA [aspyrantu:ra], *at.* Yükseköğretim kurumları ve bilimsel araştırma kuruluşları için bilimsel-pedagojik ve bilimsel personel yetiştirmenin temel biçimi.

ASSA, *hal.* Yavaş, sakın, ağır. *Assa gaçan – namart* (Nakyl).

ASSA-ASSA, *hal, ser.* **Assa.** *Musulman - assa- assa* (Nakyl). *Ol assa-assa ýöräp gitdi.*

ASSAJA, *hal.* Yavaşça, hafifçe, usulca, dikkatli ve yumuşak bir şekilde.

ASSALYK, *at.* Hafiflik, yavaşlık.

ASSAMBLEÝA [assamble:ýa], *at.* Herhangi bir uluslararası kuruluşun üyelerinin genel toplantısı, genel kurul. *Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasy.*

ASSARAK [assara:k], *hal.* Biraz daha yavaş, biraz yavaşça. *Ol öňküsinden assarak ýöräp başlady.*

ASSIRIÝALY [assi:riýaly], *ser.* **Assiriýalylar.**

ASSIRIÝALYLAR [assi:riýalylar], *at.* Irak'ta, İran'da, Türkiye'de ve başka ülkelerde yaşayan kadim halk.

ASSISTENT [assisse:nt], *at.* Uzmanın yardımcı personeli; yükseköğretim kurumlarında laboratuvar derslerinde profesöre yardımcı olan kişi; ameliyat sırasında cerraha yardımcı olan kişi, asistan.

ASSISTENTLIK [assisse:ntlik], *at.* Asistanın mesleği ve görevi, asistanlık. *Assistentlik etmek.*

ASSOSIASIÝA [assosiýa:siýa], *at.* Meslektaş kişilerin ya da kurumların birliği, birlik; dernek. *Azyk assosiasıýasy.*

ASSYNLYK, *at.* 1. Yüke hazırlanıp yüklenen (mal/taşıma için hazırlanmış) yük. 2. Deveye yük yüklerken, palanı yırtmaması için altına konulan keçe (hasır) ya da ağaç destek/parça. *Oduny assynlyk goýup çykamak.*

ASSYRYN [assyry:n], *hal.* Gizli, saklı, fark

ettirmeden, sessizce, gizlice. *Oba tanyşlaryndan biri ony çete çekip, assyryn sowal berdi* (B. Kerbabaýew).

ASSYRYNLYK [assyry:nlyk], *at.* Gizlilik, saklılık, sır halinde olma, gizli olma durumu. *Assyrynlyk bilen ýalbaryp, ýüz tutup hem gördi* (N. Pomma).

AST [ass], *at.* Bir şeyin altı, tabanı, dibi, ast. *Ýeriň üstündäki bikemal ogul Ýeriň astynda-da azardyr enä...* (K. Gurbannepesow).

ASTROFİZİKA [astyrafi:zika], *at.* Astronominin ve fiziğin kanunlarına dayanarak gök cisimlerinin iç yapısını, yıldız ve gezegen atmosferalarının fiziksel özelliklerini ve kimyasal bileşimlerini, yıldız ve Güneş enerjisinin kaynağını, ayrıca gezegenler arası ve yıldızlar arası uzayı inceleyen bilim dalı.

ASTRONAWT [astyrana:vt], *at.* Kozmonot (bu terim bazı yabancı ülkelerde kabul edilmiştir).

ASTRONOM [astyrano:m], *at.* Astronomi bilimiyle uğraşan bilim insanı, astronom.

ASTRONOMIÝA [astyrano:myýa], *at.* 1. Gökyüzü cisimleri hakkındaki ilim, astronomi. 2. Okul dersi.

ASTYN [assyn], *at, dil b.* Arap yazısında harfin altına konulan eğik, yatay küçük işaret (hareke). *Harpyň harap eder, bozar lezzeti, Astyn, üstün, teşdid, metin näbilsin* (Magtymguly).

ASUDA [a:su:do], *syp.* Sessiz, sakın, huzurlu, dingin. *Asuda durmuş. 2. Yavaş, ağır, sakın. Ol asuda sözledi.*

ASUDALYK [a:su:doluk], *at.* Sessizlik, huzur, sakinlik, dinginlik. *İki sany uly yklymyň – Aziýanyň we Ýewropanyň çatrygynda ýerleşen Türkmenistan asyrlaryň hem-de müňýyllyklaryň sepgidinde asudalygyň we durnuklylygyň gysarnyksyz utgaşmagy bilen tapawutlanýan döwlet düzgüniniň özboluşly nusgasyny dünýä görkezdi* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr).

ASY [a:sy], *at, k.d.* Günahlı, günahkar. *Magtymguly, çekseň dagy-düğünden, Asy bolup şikat etme bu günden* (Magtymguly). *Men-menlikde gezer käsi, Günbe-günden bolar asy* (Zelili).

ASYK, *at, zergärç.* Kadınların, gelinlerin arkaya attığı saçlarının iki örgüsünü birleştiren büyük ve yassı süs takısı. *Il arasynda bu asyk sanyňa görä ýeke asyk, goşa asyk, jübüt asyk, üçgoşma asyk, dörtgoşma asyk ýaly atlandyrylýar.*

ASYL, *at.* 1. Köken, ortaya çıkış noktası, başlangıç; uygunluk / yerindelik. *Indi sen bizlere aslyňy beýan et* (Görogly). *Ýagşylardan hergiz çykamaz ýamanlyk, Asly ýaman bolsa, çykamaz ýagşylyk* (Magtymguly). 2. Gerçek, öz, esas, temel *Bedasyl beg gullugynda ýörinçäň, Asyl begiň saýasynda küil bolgun* (Magtymguly). 3. Tamamen, kökten, bütünüyle; asla, hiçbir zaman. *Emma seniň kimin tisginmezdek adamyny şu güne çenli asyl görmedim* (N. Pomma). 4. Edep, görgü, nezaket. *Bolup oturyşyň nähili, düýbünden aslyň yok, adam diýeniň asyllyrak bolar.* 5. Öyleyse, yoksa, acaba vb. birçok anlam ve vurgu taşıyan söz. *Ol asyl meniň gözläp ýören adamym eken.*

ASYL-ASYL, **asyl-asyl bolmak** bir şeye tutunup havada sallanmak; bir yere ilişip boşlukta güçlülük tutunarak durmak.

ASYLLANMAK, *işl.* Öncekine göre daha soylu / daha asil olmak.

ASYLDAŞ [asyllaş], *syp.* Aslı bir, asıl gelip çıkışı benzer. *Başyna iş düşse, garyndaş gerek, Güýji-kömegine asyldaş gerek* (Hatam şahyr).

ASYLDAŞLYK [asyllaşlyk], *at.* Asıl birliği, köken benzerliği, soydaşlık.

ASYLGY [asyłgy], *syp.* Asılmış, asılı bırakılmış. *Onuň diwardan asylgy telpege gözi düşdi.*

ASYLKY [asyłky], *syp.* İlk durum, başlangıçtaki hâli. *Asylkysyny aýdanda, eger seniň duluňda hemme esbaplary bilen üpjün ala tow hyrlyň asylgy duran bolmasa ýa-da duluňda päkize jöwher gylyjyň tärimiň başyndan asylgy bolup, işiginde-de kişňäp duran atyň bolmasa, seniň gapynda daýhançylyk esbapynyň müňüsi üýşsün, harwar-harwar jöwen, bugdaý, arpa hasyl al, tapawudy yok, dir gürrüňçilikde birden sen gatyrap güläýseň, ilki bilen öz kowumyňdan biri: “Sen näme gürläýäň, bar çäýryňy çap” diýer* (A. Gowşadow).

ASYLLY, *syp.* 1. İnsancıl, ağırbaşlı, edepli ve görgülü. *Asylly ahlak kadalary. Asylly adam.* 2. Toplum için faydalı, saygın. *Ýurdumyzyň tebigatyny gowulandyrmakda asylly işler alnyp barylýar* (Türkmenistan). *Biziň jemgyýetimizde ýaşayan her bir ynsan arassa, asylly bolmalydyr.*

ASYLLYLYK, *at.* İnsancılık, edep ve görgü sahibi olma, ağırbaşlılık.

ASYLLYRAK [asyłlyra:k], *syp.* Biraz daha asil. *Asyllyrak boluň.*

ASYLLYSYRABERMEK [asyłlysyra:vermek], *işl.* Biraz asılmış gibi davranmaya başlamak.

ASYLLYSYRAMA, *iş ady.* Biraz asılmış gibi davranma durumu.

ASYLLYSYRAMAK, *işl.* İyiymiş gibi davranmak, sahte, yapmacık bir şekilde asil görünmek.

ASYLLYSYRAMAKLYK, *iş ady.* Kendini asılmış gibi gösterme hâli.

ASYLLYSYRAŞMAK, *işl.* Birden fazla kişinin birlikte yapmacık şekilde asil görünmesi.

ASYLLYSYRAÝYŞ, *iş ady.* Kendini asılmış gibi gösterme hâli. *Ol gyzyň asyllysyraýşyny diýsene.*

ASYLMA, *iş ady.* Asılmak durumu.

ASYLMAK, *işl.* 1. Bir şeyin askıya ve benzeri bir yere asılması. 2. İdam edilmek, darağacına asılmak. 3. Kendini asıp öldürmek.

ASYLMAKLYK, *iş ady.* Asılmak durumu.

ASYLSYZ, *syp.* Edebi olmayan, asaletli olmayan; saygısız, görgüsüz, edep ve nezaketten yoksun.

ASYLSYZRAK [asyłsyzyra:k], *syp.* Belli derecede

saygısız, az çok nezaketsiz.

ASYLYŞ, *iş ady.* Asılmak durumu.

ASYLYŞAŇKYRLAMAK [aslyşaňkyrlamak], *işl.* Asılmaya yaklaşmak.

ASYLYŞGAN [aslyşgan], *syp.* Sık sık asılmaya çalışan; asılmaya eğilimli, buna alışmış.

ASYLYŞMA [aslyşma], *iş ady.* Asılma / asılı kalma durumu.

ASYLYŞMAK [aslyşmak], *işl.* 1. Asılı durmak, sallanmak, sallanıp durmak. *Tärimiň başlarynda asylyşyp duran ýüp ýoluklary-da, torbalaryň seçekleri-de gymyldaşýan ýaly boldy* (N. Saryhanow). 2. Bir şeyin arkasına ya da yanına asılmak, yapışmak. *Durdy Uzugy goýbermän asylyşdy* (H. Derýaýew). 3. *göç.m.* Bir şeye veya birine engel olmak, fazla yük ve sıkıntı olmak.

ASYLYŞMAKLYK, *iş ady.* Asılma / tutunma hâli.

ASYLYŞMAZLYK [aslyşmazlyk], *iş ady.* Asılma / tutunma hareketini yapmamak.

ASYLYŞYBERMEK [aslyşyvermek], *işl.* Asılmaya / tutunmaya başlamaya başlamak; asılmayı devam ettirmek.

ASYLZADA [asylza:da], *at.* Nezaketli, yumuşak huylu, ağırbaşlı, yüksek insanlık değerlerine sahip kişi, asilzade. *Başyň goşma gadyr bilmez bezzada, Goşsaň goşgul aşyň bir asylzada* (Magtymguly).

ASYLZADALYK [asylza:dalyk], *at.* Asilzade olma durumu; asilzadelere özgü özellikleri kendinde toplaması, asilzadelik.

ASYNMAK, *işl.* 1. Bir yerinden asmak, takılmak. *Biliňden gylyç asynmak.* 2. Kazanda yemek pişirmek. *Ol kellebaşayak asynypdyr.*

ASYR, *at.* Yüzyıl, yüz yıllık dönem, asır. *Hawa, türkmenler çydamlydy, olara erkana günlere ýetmek üçin baryp sekiz asyr garaşmak gerek bolupdy* (Türkmenistan).

ASYRLAP [asyrla:p], *hal.* Yüzyıllar boyunca (bu kelimenin önüne sayı getirilerek kullanılır). *Bir asyrlap. İki asyrlap.*

ASYRLARBOÝY [asyrlarvoýy], *hal.* Asırların devamında.

ASYRLAÝYN, *hal.* Yüz yıllarca, yüzyıllar boyunca, birçok yüzyıl boyunca.

ASYRLYK, *syp.* Asra denk olan. *Halkyň köp asyrylyk taryhy.*

ASYRSAÝYN [asyrsa:ýyn], *hal.* Asır geçtiğince.

ASYŞ, *iş ady.* Asmak durumu, asış.

ASYŞDYRMAK, *işl.* 1. Birçok şeyi asarak çıkarmak; bir şeye ilştirip/bağlayıp, sarkıtıp ve gererek asılı hâlde bırakmak. – *Getir, Orazsoltan eje, ýanlyklaryňy hem asyşdyraýyn* (H. Derýaýew). 2. Darağacına asarak idam etmek.

ASYŞMAK, *işl.* 1. Asmaya yardımlaşmak. *Penjirä tuty asyşmak.* 2. Birlikte asmak. *Olar ýuwan eşikleri*

ýüpden asyşyp ýör.

ASYÝA [a:sýýa], *at, k. d.* Su değirmeni. *Daş asýýa bolmaz küdüň urmasaň, Hiç kemal iş tapmaz, köňül bermeseň* (Talyby).

ASYÝAMAN [a:sýýama:n], *at, k. d.* Un öğüten kişi, değirmenci.

AŞ, *at.* 1. Yenilen yemeklerin genel adı; yemek, aş. *Myhmana aş goý, İki elini boş goý* (Nakyl). *Çörek çeyney bilmez, talhandyr aşy, Dert ýamany garrylykdyr, ýaranlar* (Magtymguly). *Yağsy diýrler mäs, birünji, Kem dälşiň hiç aşdan, bugday* (Mätäji). 2. Yayılmış hamurdan kesilerek hazırlanan yemek, erişte, un aş. *Gatykly aş. Jazly aş. Aş bişirmek. Aş kesmek.*

Aş dosty sadece iyi gününde yanında olup yemeğini yemek için dostluk kuran kişi. *Hakyky dost diýip tirkeşip ýörenim baş dosty däl-de aş dosty eken. Aşa düşmek* a fazla ya da dokunacak bir şey yenmesi nedeniyle mide bozulması. **Aş bermek** ölen kişinin hayrına hayır yemeği vermek, sadaka vermek. **Aş pyçak** tarımda kullanılan ince ağızlı bıçak. *Munuň bitirjek işini özüünde gayrat we gudrat bolsa, ýeri gelende aş pyçagam bitirer* (Görogly). **Aş saylamak** kadının hamilelikte çocuğun oluşmasıyla birlikte çeşitli yiyeceklere karşı istek duyması, ağzının (iştahının) değişmesi / mide bulantısı ve aşırma hâli. **Aşyna zäher (awy) gatmak** birinin düzenini bozmak, huzurlu yaşamını altüst etmek.

AŞA [a:şa], *syp.* Ölçüden fazla, gereğinden çok, olması gerekenden fazla, aşırı. *Kakasy, sen gaty aş a gepleýärsiň, seň her-nä bolşuň şeýle* (N. Saryhanow).

Aşa gitmek çok ileri gitmek, haddini aşmak, sınırı geçmek.

AŞAK [aşa:k], *at.* 1. Bir şeyin dibi, altı, temeli. *Keçäniň aşagy.* 2. En aşağı. *Yol bilen aşak indik.* 3. Yere doğru, aşağıya, yukarıdan aşağıya. *Şir kertiň gyrasyna gelip, hemişeki edähedine görä, aşak seretdi* (Edebiyat we sungat). 4. Güneşin battığı taraf; batı-kuzeybatı yönü. *Aşak tarapdan şemal öwsüp ugrady.*

Aşagyna suw giden ýaly bolmak kendini suçlu sayıp huzuru kaçmak. **Aşagyna telpek oklamak** alay ederek küçük düşürmek. **Aşagy ýumakly ýaly** huzurlu bir şekilde oturamayan.

AŞAKDAKY [aşa:kda:ky], *syp.* 1. Metin içinde hemen ardından gelen, alt kısmında belirtilen, aşağıdaki. *Şu aşakdaky meselelere garaldy.* 2. Altı, aşağıdaki, alt taraftaki.

AŞAKLAMA [aşa:klama], *iş ady.* Aşağı indirme durumu

AŞAKLAMAK [aşa:klamak], *işl.* 1. Aşağı düşmek, düşüşe geçmek, alçalmak. *Uçar birden öwrüm etdi-de, gonmak üçin aşaklap başlady.* 2. Ucuzlamak, fiyatı düşmek, ucuzlamaya başlamak. *Önümiň bazar nyrhy aşaklaşar.*

AŞAKLAMAKLYK [aşa:klamaklyk], *iş ady.* Aşağı çekme, alçaltma durumu.

AŞAKLANDYRMAK [aşa:klannymak], *işl.* Aşağı indirmek, yüksekliğini azaltmak; ucuzlatmak.

AŞAKLATMAK [aşa:klatmak], *işl.* Aşağılanma seviyesine getirmek. 2. Fiyatını düşürmek, ucuzlatmak. *Önümiň düşýän gymmatyny aşaklatmak.*

AŞAKLAÝYŞ [aşa:klaýyş], *iş ady.* Aşağılama durumu.

AŞAKLY [aşa:kly], *at, gepl.d.* Türkmenistan'ın batı bölgelerinde yaşayan kişi.

AŞAKLYGYNA [aşa:klygna], *hal.* 1. Aşağı tarafa, aşağıya doğru, en aşağı. *Durnalar toplumy bilen uly zenzele turzup, aşaklygyna eňdiler* (Edebiyat we sungat). 2. *gepl.d.* Güneşin battığı tarafa, batı-kuzeybatı yönüne.

AŞAKLYK [aşa:klyk] **I**, AAşağıda, alta bulunma durumu

AŞAKLYK [aşa:klyk] **II: aşaklyk bilen** hissettirmeden, açıkça belli etmeden, gizlice. *Her halda, olam ony okap eşitmegiň arzuwyny aşaklyk bilen edýän eken* (N. Saryhanow).

AŞAKY [aşa:ky], *symp.* Aşağıda bulunan, alttaki, aşağıdaki.

Aşaky işik ýaly (adam) alçakgönüllü, mütevazı insan. *Ol aşaky işik ýaly adamdyr.*

AŞAK-ÝOKARY [aşa:k-ýokary], *hal.* İnişli çıkışlı; aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya, aşağı yukarı. *Tolkun gaýygy aşak-ýokary yraýardy.*

AŞAK-ÝOKARYK [aşa:k-ýokoruk], *hal, ser.* **Aşak-ýokary.**

AŞAŇKYRLAMAK [a:şaňkyrlamak], *işl.* Aşılmaya yaklaşmak; aşılabilecek duruma gelmek.

AŞGAR [aşgar], *at.* 1. Lakmus kâğıdını mavi renge çeviren yakıcı (bazik) bileşik. 2. Çogan, garagan, sazak, çerkez vb. bitkilerin külünden kaynatılarak elde edilen kuvvetli, yakıcı sıvı.

Aşgar ýaly acı, zehir gibi, yakıcı / dağlayıcı.

AŞGARLABERMEK [aşgarla:vermek], *işl.* Yakıcı sıvıya yatırmaya devam etmek.

AŞGARLAMA [aşgarlama], *iş ady.* Yakıcı sıvıya yatırma durumu

AŞGARLAMAK [aşgarlamak], *işl.* Yakıcı sıvıya yatırmak.

AŞGARLAMAKLYK [aşgarlamaklyk], *iş ady.* Aşgarlamak yağdaýy.

AŞGARLAMAZLYK [aşgarlamazlyk], *iş ady.* Yakıcı sıvıya yatırmama durumu.

AŞGARLANMAK [aşgarlanmak], *işl.* Yakıcı sıvıya yatırılmak.

AŞGARLAŞMAK [aşgarlaşmak], *işl.* 1. Yakıcı sıvıya yatırmaya yardım etmek. 2. Birlikte yakıcı sıvıya yatırmak.

AŞGARLATDYRMAK [aşgarlatdyrmak], *işl., ser.* **Aşgarlatmak.**

AŞGARLATMAK [aşgarlatmak], *işl.* Yakıcı sıvıya yatırma işini başka birine yaptırmak, buna mecbur etmek.

AŞGARLAÝJY [aşgarlaýjy], *at.* Yakıcı sıvıya yatırmak ile uğraşan kişi.

AŞGARLAÝYŞ [aşgarlaýyş], *iş ady.* Yakıcı sıvıya yatırmakdurumu.

AŞGARLY [aşgarly], *symp.* Yakıcı sıvı olan, yakıcı sıvıya yatırılan. *Ol üzümi sermezinden öň aşgarly suwa sokup çykaryardy.*

AŞGARLYK [aşgarlyk], *symp.* Yakıcı sıvı olmaya yarayan, bu iş kullanılmaya niyetlenen.

AŞGAZAN [aşga:zan], *at.* İnsanlarda ve hayvanlarda yiyecekleri sindiren organ, mide.

AŞHANA [aşha:na], *at.* Yemek / sofraya hazırlanan yer, oda.

AŞLYK, *symp.* Pişirmeye ilişkin, oldukça gerekli. *Aşlyk un. Aşlyk gatyk.*

AŞMA [a:şma], *iş ady.* Aşmak durumu. *Saçbagyň ujunyň simdir işmesi, Üstünden ýol düşse, kyndyr aşmasy* (Magtymguly).

AŞMAK [a:şmak], *işl.* 1. Öne geçmek, geçmek, aşmak. *Aýna üç-dört geniş aşdy* (B. Kerbabayew). 2. Bir yerden başka bir yere gitmek, ulaşmak, kendini bir yere atmak. *Sen başga bir ýurda aşaymasaň, Hüňkar senin tohumyňy tükettjek* (Görogly). 3. Belli bir ölçüden artmak, geçmek. *Onuň ýaşy ýañy otuzdan aşypdy.* 4. Üstüne binmek, bastırmak (mal için).

Dabarasy dag aşmak adı sanı yayılmak.

AŞMAKLYK [a:şmaklyk], *iş ady.* Aşmak durumu.

AŞMAZLYK [a:şmazlyk], *iş ady.* Aşmak Hareketini yapmazlık

AŞNA [a:şna], *at.* 1. Dost, arkadaş, tanış. *Peýdasyz perişdeden aşna döw ýagşy* (Nakyl). *Gel, könlüm, nesihat berem, Aşna bolma gende bile* (Talyby). 2. Kadirden. *Ýok, aşna, bu dogry däl!*

AŞNALYK [a:şnalyk], *at.* Dostluk, tanışlık. *Aşnalyk aňsat, aýrallyk çetin* (Nakyl). *Aşnalyk duş bolsa, her akyl merde, Jyda bolsa galar tükenmez derde* (Kätibi).

AŞPEZ, *at.* Yemekhanelerde yemek yapan aşçı. *Aşpez ýigit.*

AŞPEZLIK, *at.* Aşçının işi. *Sözüm ýokdur aşpezligiň barada: Bir kilogram et aldyň-da arada, Kebap etdiň, hezil edip iýdik biz, Ýaşyň uzak bolsun, aşpez, diýdik biz* (M. Seýidow).

AŞ-SUW, *at.* Yemek içmek için gerekli şeyler.

Aş-suwuny bermek Ölen kişinin anısına hayır yapmak, hayır yemeği vermek.

AŞYBERMEK [a:şyvermek], *işl.* Aşmaya girişmek, aşmaya başlamak.

AŞYGANA [a:şyga:na], *symp.* Aşığa has olan, aşkı. *Wüşi kel Bahara öz aşyklygyny duýduryp, bir-iki sapar aşygana hat hem ýazypdy* (A. Gowşudow).

AŞYGOTY [aşygoty], *at, ösüml.d.* Yapraklı grimsi-yeşil renkte, küçük tohumlu, dikenli ot / çalım ot.

AŞYK, *at.* 1. Davarın diz eklemine arka tarafında, alt bacak kemiği ile uyluk kemiğini birleştiren, başparmak ucu büyüklüğünde kemik, aşık. 2. O kemik ile oynanan milli oyun. *Deň-duşlary bilen aşyk, çilik, top we başga oyunlar oýnar ýaly boldy* (Görogly). 3. Hırçın tüfeğin ayağını güneye bağlayan, ayağı hareket ettiren yuvarlak ağaç.

Aşygy alçy gopmak (oturmak) şans getirmek, uğur getirmek, yapılanın karşılığını almak, zamanı gelmek. *Altyn aşygy, alçy gop!* (Halk döredijiliğinden). *Aşyr han, adama dost hem, garyndaş hem onuň aşygy alçy oturan wagtynda tapylyardy* (B. Kerbabaýew).

AŞYK [a:şyk] **I**, *at.* 1. Aşık olan, seven, birine gönül vermiş, birine kalbi kaptırmış, sevgili. *Hak aşyklar nâzli ýaryň jemalyn, Bir görsem diýp, gije- gündiz zar eýlär* (Magtymguly). 2. *göç.m.* Bir şeyin gerçek meraklısı, düşkün. *Men adyňa aşyk gözle Aşgabat!* (Aýdym).

AŞYK [a:şyk] **II**, *at, kön.s.* Şarkının sözlerini ve müziğini kendisi hazırlayıp icra eden usta, ozan.

AŞYKLY, *at.* Arka bacağın uyluk kemiği ile incik kemiğinin birleştiği yer, eklem.

Aşyklyň eti ýaly dağınık, salkım saçak.

AŞYKLYK [a:şyklyk] **I**, *at.* 1. Aşka düşen halde

olmak, birinin uğrunda pervanelik, aşık olmaklık, aşıklık. *Näçe áýdyr aşyklyk dumany başyndan gitmeýärdi* (G. Kulyýew). 2. *göç.m.* Bir şeye tutkun olmak, aştığı olmak.

AŞYK-MAGŞUK [a:şyk-maɣʃu:k], *at.* Seven ve sevilen, birbirini seven oğlan ve kız, aşık maşuk. *Aşyk-mağşuk bir-birine gowuşsa, Ýüz ýyl döwrän sürse, heniz az bolar* (Seýdi).

AŞYKTORBA [a:şykto:rvo], *at.* Aşık kemiği koymak için özel torba.

AŞYLMAK [a:şylmak], *işl.* 1. İlerisine geçilmek, aşılmak. *Hayatdan aşyldy*. 2. Bir yerden ikinci yere gidilmek, ulaşılmak.

AŞYR [a:şyr] **I**, *at.* 1. Kameri ay adlarının Türkmenlerde adlandırılışında birinci ayın adı. *Aşyr aýy*. 2. Oğlana verilen ad.

AŞYR [a:şyr] **II**: **aşyr atmak** baş aşağı, ayakların yukarıda olacak şekilde taşınmak, başının üzerinden gövdeni geçirmek, başaşağı çevrilmek. *Bularyň biri aşyr atýar, ýoldaky daşlary aýagy bilen depýär, togalayar* (Halk ertekisinden).

AŞYRATDY [a:şyratdy], *at.* 1. Çubuğu, gözenek çizgilerinin üzerinden geçirerek oynanan eski bir milli oyun. 2. Fırlatarak oynanan bir çocuk oyunu.

AŞYRAW [a:şyrow], *hal, gepl.d.* Çok, sert, oldukça, fazlasıyla. *Men siziň ýaly mahalym aşyraw ýakymyzdy* (A. Gowşadow).

AŞYRMA [a:şyrma], *iş ady.* Aşırmak durumu.

AŞYRMAK [a:şyrmak], *işl.* 1. Bir şeyin üstünden atlatmak, aşmak. 2. Bir yerden ikinci yere götürmek, ulaştırmak. *İndi bu zatlary öýe aşyrmaly*. 3. Belli bir dereceden artırmak, geçirmek. *İki günde ýüzden aşyryp*

ýumurtga berýärdi.

AŞYRMAKLYK [a:şyrmaklyk], *iş ady.* Aşırmak durumu.

AŞYRTMAK [a:şyrtmak], *işl.* Aşırmak işini başka birine yaptırmak.

AŞYRY [a:şyry], *at.* Ceketin, gömleğin vb. sırtından geçirilip boyuna bırakılan bir kumaş parçası (gömlek parçası kumaştan kesilirken sırt kısmına geçirilerek dikilir). *Köýnegiň aşyrysy. Aşyrynyň oň tarapyndan ýaka açylyar*.

AŞYRYLMAK [a:şyrylmak], *işl.* 1. Bir şeyin üstünden geçirilmek, aşırılmak. *Ýabyň içinden çykarylyp, raýyşdan aşyrylyp zyňlan palçyklar doňup, biri-biriniň üstünde dagyň daşy ýaly bolup ýatyr* (B. Seýtakow). 2. Bir yerden ikinci yere götürmek, getirilmek. *Bu zatlar bu ýere nähili aşyryldy?* 3. Gelemeyip dönmek. *Serkerde şahyr hem atyň kellesiniň üstünden aşyrylyp, tasdan boýnuny oňurdan eken* (N. Pomma).

AŞYRYM [a:şyrym] **I**, *at.* 1. Belden geçirilen ve takılan kuşağın adı. 2. Dağın, yüksekliğin üzerinden geçen yol.

AŞYRYM [a:şyrym] **II**, *at.* Dizi, küme. *Ýel bir-iki aşyrym geleninden soň ýatdy*.

AŞYRYM-AŞYRYM [a:şyrym-a:şyrym], *syp.* Dizi dizi, birden bire; küme küme. *Diňe aşyrym-aşyrym gelyän şemal agyr çägäni tolkunýň serpindisi ýaly sowuryardy-da, derrew geçip gidýärdi* (B. Kerbabaýew).

AŞYRYŞ [a:şyryş], *iş ady.* Aşırmak durumu.

AŞYRYŞMAK [a:şyryşmak], *işl.* 1. Aşırmaya yardım etmek. 2. Birçok olup birlikte aşmak. *İki sany adam haltalary hayatdan aşyryşyp durdular*.

AŞYŞ [a:şyş], *iş ady.* Aşmak durumu.

AŞÝAN [a:şýa:n], *at, k. d.* Yiğnak. *Leyli pyrakýnda Mejnunyň çölde kellesinde guşlar aşýan edendir* (Zelili).

AT, *at.* 1. Binmek, çekmek için veya iş hayvanı olarak kullanılan tek toynaklı evcil hayvan, at. *Agaç ekeni biler, at – bakany* (Nakyl). *At rysgaly alnynda* (Nakyl). *Görogly beg, saba söweş gurular, Ozal goç ýigidiň aty urular* (Görogly). *At gazanar goç ýigidiň, Owwal bedew aty gerek* (Magtymguly). 2. Sürünün at başlı malı. *Agaçdan ýonup, perzi, pil, ruh, şa, at ýasapdyrlar* (A. Gowşadow).

Ata çykmak savaşa atılmak, dövüş yoluna girmek. *Ýarag alyp, ata çykyp, aňly bolsa ýer ýoldan, Berimli, pähimli hany gerekdir* (Mätäji). **At gaýtarym** bakılan atların geri getirildiği ortaklık. **At goýmak (salmak)** 1) atlı saldırıya geçmek, atlı ok atmak. *Bir tanap golaýa gelen mahalynda birden at goýdular* (Görogly). *At salanda doňuz kimin topuly, Aýylyň asylyşy gerekdir* (Magtymguly). 2) yüzün yönüne doğru bir tarafa hızla koşmak, araçla ya da yaya olarak bir tarafa çabucak gitmek. **At güýji** haberci gücünü ölçme birimi. **At oýnatmak** çok bilmişlik etmek, alay etmek; somurtmak. *At oýnatjak bolma! At tezegini*

guratmazlyk bir yere yolunu kaybetmeden gidip gelmek, aralıksız gidip gelmek. *Ol adam at tezegini guratman, bize gelyär. Atyň gulagy ýaly* fark etmez, hangisi olursa olsun, ne olursa olsun. **Atyňy ýeke çapmak** kendi yoluna gitmek, danışmadan tek başına hareket etmek, yalnızca kendi fikrini doğru seçmek. *Sen atyňy ýeke çapma. At ýüzli* ince yüzlü, uzun yüzlü, narin yüzlü. *At ýüzli adam.*

AT [a:t], *at*. **1.** İnsan dünyaya geldiğinde ona vermek için verilen isim, ad. **2.** Ülkelere, denizlere, evcil hayvanların bazılarına ve benzerlerine verilen ad. **3.** Kurumun, kitabın, makalenin vb. başlığı; bir yere verilen, takılan isim. *Işıkde edaranyň ady ýazylan ýazgy bardy.* **4.** Toplum içinde yayılan ün, itibar, şöhrat; cemiyet tarafından verilen değer. *Älem içre adam galmaz, at gezer* (Nakyl). *Namart gorkar goç ýigidiň adyndan, Öýünde telmürer merdiň badyndan* (Magtymguly). **5.** Lakap, takma ad. **6.** *dil b.* Sözcük türlerinden biri. *Atlar kim? näme? nire? diýen soraglara jogap bolýar.*

At dakmak 1) doğan çocuğa ad vermek, ad koymak. *Çagamyza at dakmagy garryja enemize ynandyk.* **2)** birinin işine, durumuna memnuniyetsizlik göstermek, kötü demek, söz söylemek. **At gazanan** *göç.m.* adı ile belli, adı ile ün kazanan. **At gazanmak** bir alanda şöhrete sahip olmak, adı toplumda yayılmak. *At gazanan goç ýigidiň, owwal bedew aty gerek* (Magtymguly). **At tutarlyk** birinin adını anmak için (düşün yerinde verilen küçük hediye veya başka bir şey hakkında). *Maňa-da at tutarlyk diýip şu düwünçeği iberipdirler.* **At ýitiren** kendi itibarını önemsemeyip, toplumun alay konusu olan.

ATA, *at*. **1.** Çocuğun babasının babası, dede. **2.** *Baba. Ertir tur-da ataňy gör, ataňdan soň atyňy* (Nakyl). *Ataň barka dost gazan, atyň barka ýol gazan* (Nakyl). *Çäräm ýokdur atam kylan işini, Goýber, ahun, ýarym bilen gideýin* (Zöhre – Tahyr). *Magşar günü gaýgysyz girer behişde, Her kim çyndan bolsa dosty atamyň* (Magtymguly). **3.** Önceki nesil, ata baba. **4.** Çocuğu olan, torununu gören erkek kişi. *Tüweleme, ogluňyz hem ata bolupdyr.* **5.** Yaşlılara hürmet, saygı anlamında kullanılan söz. *Ata, ýör, men seni köçeden geçireýin!* **6.** Geçmişte yaşamış büyük ve kutsal kişilerin adının arkasına eklenen söz. *Adam ata. Hydyr ata. Gorkut ata. Arçman ata. Gaýtarmyş ata.* **7.** Adam için en mihriban ve yakın (vatan, ülke hakkında). *Ata Watan.*

Atalar sözi edeb. Türkmen halk yaratıcılığının bir çeşidi. *Atalar sözi – aklyň gözi* (Nakyl). **Atamdan aňry git!** cehenneme git, defol, yok ol! anlamında kullanılan söz. **Atam döwründe** kadim zamanda, bundan çok zaman önce. **Atamyň öljegini bilen bolsam, duza satardym (çalşardym)** önceden bilseydim, böyle yapmazdım. **Ataň ýagşy, eneň ýagşy diýmek** yalvarıp yakarmak, birini bir işi yapmaya razı etmeye çalışmak, yalvarmak. **Ata sakgaly eňeğiňe çykmak** büyümek, yetişmek, olgun bir insan olmak. **Atasyny ýakmak (ýandyrmak)** üstesinden gelmek, becermek, başarmak. **Atasy ölen ýaly** kederli, üzgün. **Atasy öý** kızın ailesinin evi; doğup büyüdüğü, yetiştiği yuva. **Atasy ugramak** bir şeyi sevmediği durumda çok sinirlenmek, keyfi

kaçmak. *Okajak diýsem, atasy ugrayar. Garry ata* öz babanın babasının babası. **Gaýyn ata** kadının açısından eşinin babası; erkeğin açısından eşinin babası, kayınbaba.

ATA-BABA [ata-va:va], *at*. **1.** Nesil, kuşaklar boyunca yaşamış insanlar; bir halkın, milletin tüm geçmişteki kökeni ve ataları. **2.** *göç.m.* Ömür boyu, her zaman; eskiden beri, çok eski zamanlardan beri. *Bu yerler biziň ata-baba Watan diýip gezen yerlerimizdir.*

ATABEG [ataveğ], *at, taryh.* Gelecekte çocuğu devlet görevlisi olarak yetiştirmek için ona askerî ve siyasî alanda eğitim ve terbiye veren kişi, atabey.

ATABEGLIK [ataveğlik], *at, taryh.* **1.** Atabeyin mesleği, işi ve durumu. **2.** Atabeyler tarafından kurulan devlet, hâkimiyet.

ATABIR [atavi:r], *syp.* Bir babadan olan, babaları aynı olan (kardeş). *Olar atabir dogandylar.*

ATABIR-ENEBIR [atavi:r-enevi:r], *syp.* Bir babadan ve bir anadan olan, anne-babası aynı olan; öz kardeş. *Ol ikisi atabir-enebir dogandy.*

AT-ABRAÝ [a:d-a:vyraý], *at.* Halk arasında yayılan şöhrat ve saygınlık; itibara sahip olmuş ad.

ATADAŞ, *at.* Yakın akraba; babaları bir olan insanlar (kardeşler). *Ýasa girip, matam tutup, Atadaş, babadaş galdy* (Zelili).

ATA-ENE [at(a)-ene], *at.* Çocuğun babası ve annesi. *Atanyň-enäniň tazesi bolmaz, gyzylyň, kümüşiň – könesi* (Nakyl).

ATA-ENELIK [at(a)-enelik], *syp, at.* **1.** Anne-babaya ait olan, anne-babadan gelen (atalardan kalma).

ATAGZY [atağzy], *at.* Bir şeyi sıkıp tutmak ve çekip çıkarmak için kullanılan iki kollu, ağızlı alet (iş aracı).

ATALABERMEK [atala:vermek], *işl.* Atalayıp gitmek, yanına sık sık gidip gelmek. *Adamlaryň ýanyna atalaberseň, halanjagyňy bilýärmiň?*

ATALAMA, *iş ady.* Atalamak ýagdaýy.

ATALAMAK, *işl.* Gerekli gereksiz birinin yanına sık sık gitmek, peşini bırakmamak, sürekli üstüne gitmek.

ATALAMAZLYK, *iş ady.* Yanına sık sık gelmemek durumu.

ATALANMAK, *işl.* Yanına sık sık gelinmek. **ATALAÝYŞ**, *iş ady.* Sürekli yanına gelme durumu. **ATALAŞMAK**, *işl.* Birden fazla kişi olup birlikte birinin yanına gitmek. *Näme beydip onuň üstüne atalaşyp dursuňyz!*

ATALATMAK, *işl.* Yanına gelmeye izin vermek, birinin yanına gelmesine fırsat vermek. *Olary üstüne ataladyp durma-da, ýumşuny bitirip bolýan bolsa, derrew bitiräýerler.*

ATALY, *syp.* Babası hayatta olan, babası yaşayan, babasıyla birlikte yaşayan. *Ataly çaga bilen atasyz çaga terbiýe bermegiň arasy ýer bilen gök ýaly.*

Ataly ogul babası ile oğlu, baba oğul.

ATALYK, *at, syp.* 1. Baba olma durumu,

derecesi. 2. Babaya mahsus, baba vazifesine ait. *Sarsmaz döwletimiziň özüňiz hakyndaky edýän atalyk aladalary bilen ruhlanyň, altyn pelleriňizde entek bar bolan gallany zaýasyz ýygnaň, indiki arzyly sepgitleriňize-de abraý bilen ýetjekdigiňize berk ynanyň* (Türkmenistan). 3. Üvey baba; baba gibi yetiştiren, koruyup kollayan, himaye eden kişi. *Ärhasan atalygy Göroglynyň ýanyna bardy* (Görogly). 4. *ser. Atabeg.* 5. *gepl.d.* Kayınbaba. 6. Oğlana verilen ad.

Atalyk etmek baba görevini yerine getirmek; baba olarak terbiye vermek, büyütmek. *Ol agyr maşgala atalyk edýär.*

ATAN, *at.* Kısırlaştırılmış erkek (deve için).

ATANAK, *at.* 1. İki çizginin veya ağacın dik veya yatay olarak kesişmesinden oluşan şekil. 2. İp bükülürken ya da örülürken, ‘artı’ (toplama işareti) şeklinde kullanılan alet. 3. Genellikle keçenin, küçük halıların, salıncağa benzeyen kilimlerin ortasına konulan haç şeklinde desen. 4. İki metre aralığı gösteren ‘A’ harfi biçiminde bir yer ölçme aleti. 5. *gepl.d.* Kart oyununda ‘artı’ (toplama) şeklinde olan gül motifi. 6. Deveye vurulan damga.

Atanak çekmek bir şeyi değersiz saymak, sana katmamak, senden çıkarmak, değere uygun değil diye işaretlemek. *Beýle diýip, onuň ýüzüne bütinleý atanak çekmek bolmaz.*

ATANAKLAÝYN, *hal.* Dikdörtgen veya üst üste kesişmiş şekilde yerleştirilmiş, blok gibi birbirinin üzerine konmuş (atanak biçimli) şekil.

ATANLYK [ata:nlyk], *at.* Farkında olmama, yanlışlık, tesadüf.

ATANLYKDA [ata:nlykda], *hal.* Bilmeyerek, kasıtlı yapılmamış şekilde; tesadüfen, yanlışlıkla.

ATAN-SATAN, *syp.* Düzensiz, adımlarını doğru atamayan. *Ol garağayçak, atan-satan agras bir ýigitdir* (B. Kerbabaýew).

ATAŇKYRLAMAK, *işl.* Ulaşılmak istenen dereceye yaklaşmak.

ATARMA, *iş ady.* Tencereyi ocağa koyma durumu.

ATARMAK, *işl.* 1. Tencereyi ocağın veya tavanın üzerine koymak. *Äpet gazanlary getirip, düýnki gazylan ojaklaryň üstüne atardylar* (B. Seýtäkow). 2. Yemek pişirmeye başlamak. *Biz bolsa öýe baryp, haýdan-haý gazan atarmak bilen bolduk* (N. Baýramow). 3. *göç.m.* Göndermek, yola çıkarmak. *Myhmany atar, başyňy gutar* (Atalar sözi).

ATARMAKLYK, *iş ady.* Tencereyi ocağa koymak lık.

ATARMAN-ÇAPARMAN, *syp.* Cesur, kahraman, yiğit.

ATARMAZLYK, *işl.* Tencereyi ocağa koymazlık.

ATARTDYRMAK, *işl., ser.* **Atartmak.**

ATARTMAK, *işl.* Tencereye koyma işini başkasına yaptırmak; zorlamak; imkân sağlamak, izin vermek. *Ir bilen erkek adamlar köp sanly gazan atartdylar.*

ATARYBERMEK [ataryvermek], *işl.* Tencereyi ocağa koymaya başlamak, girişmek. *Indi gazanlary ataryberseňizem bolar.*

ATARYLMAK, *işl.* Tencereye yemeği koyma işi yapılmak. *Goýun soýulmaga durdy, gazan atarylmaga başlady. Ojakçalarda gazançalar atarylyp, tagançalarda taňkalar goýulýardy* (B. Kerbabaýew).

ATARYNMAK, *işl.* Kendin için tencereye yemek koymak. *Ol nahar ataryndy.*

ATARYŞ, *iş ady.* Tencereye yemek koyuş durumu.

ATARYŞMAK, *işl.* 1. Tencereye yemek koymaya yardımlaşmak. *Gazan ataryşmak.* 2. Birlikte tencereye yemek koymak. *Toý naharyny bişirmeli adamlar mähnet gazanlary ataryşyp ýördüler.*

ATASYZ, *syp.* Babası olmayan, babasız.

ATASYZLYK, *at.* Babası olmadan yaşamak durumu; babasız kalmak; babasının yokluğu, babasızlık.

ATAŞ [ataş / a:taş], *at, şahyr.* 1. Ateş. 2. *göç.m.* Köydürýän duýgy. *Mert aşygyň şirin janly, Yşkyň ataşynda ýandy* (Magtymguly). *Dowzah meni ýaka bilmez, Ýanyp men ataşlaryňa* (Mollanepes).

ATAŞLY [a:taşly], *syp, şahyr.* Yakıp yıkan, alevli, tutuşu ateşle dolu.

ATAŞPARAZ [a:taşparaz], *at.* Ateşe tapınan, ateşe ibadet eden kişi; ateş tapınağına inanan.

ATAŞPARAZLYK [a:taşparazlyk], *at.* Ateşe ibadet etmeklik, ateşe tapmaklık.

AT-AT, *at.* Milli oyun. *At-at oýny kiçi ýaşly çagalaryň arasynda giňden ýaýrap, halanylyp oýnalýan oyunlaryň biridir* (A. Jykyýew).

ATAÝRY, *at.* Meyve şekilliler familyasına, çift ayaklılar grubuna ait, zehirsiz bir böcek.

ATBAKAR, *at.* 1. At eğitici, at bakıcısı, seyis. *Atbakar oğlan sesini çykarman, buýrugy berjaý etmäge ýumlukdy* (H. Derýaýew). 2. Mör- möjegin bir görmüşü.

ATBAŞÇY [atbaşşy], *at, döp-dess.* Gelin alındığında, kızı almaya giden atlılar, öncü.

ATBAŞÇYLAMAK [atbaşşylamak], *işl., döp-dess.* Gelin alınırken, atbaşı olarak gitmek; atbaşı gönderip gelini almak.

ATÇAPAR, *at.* 1. Atlı asker. 2. Oğlana verilen ad.

ATÇAPYŞYK, *at.* At yarıştırmak için yapılan milli oyun, yarış. *Biz atçapyşyk meýdanyna ýetenimizde, giden ýaýlada adamlar şowhun edip*

ýördüler (Nesil).

ATÇYLYK, *at.* Köy (veya tarım) ekonomisinin at yetiştirmekle uğraşan dalı.

ATDAŞ, *at, küşt.* Atların birbirine karıştığı durum. *Atlar atdaş durlar. Aty atdaş atmak.*

ATDAŞ [a:tdaş], *syp.* Adaları benzer, ikisi de aynı ada

sahip, addaş. *Salam, atdaş, işler niçik?*

ATDAŞLYK [a:tdaşlyk], *at.* Benzer adlılık, adı aynı olmak durumu, addaşlık.

ATDYRMAK, *işl.* Atmak işini başka birine yaptırmak, atmaya mecbur etmek. *Kül atdyrmak. Hapa- hupany atdyrmak.*

ATEIST [ateýi:st], *at.* Ateizmin taraftarı, Allah'ın varlığını inkar eden kişi, ateist.

ATEISTIK [ateýistik], *symp.* Ateizm esaslarına dayanan, ateistik.

ATEİZM [ateýi:zim], *at.* Allah'ın varlığını inkar eden düşünce.

ATELYE [atelýe:], *at.* Küçük ölçekli terzilik, fotoğrafçılık ve benzeri işletme, atölye.

ATGAÝYŞ [atgaýyş], *iş ady.* Atgamak ýagdaýy. **ATGAMA** [atgama], *iş ady.* Atgamak ýagdaýy. **ATGAMAK** [atgamak], *gepl.d., ser.* **Atygsamak.** *Towşana dogduk depe diýselerem, meniň könlümiň köp bölegi size tarap atgaýar* (N. Pomma).

ATGAMAKLYK [atgamaklyk], *iş ady.* Gitmeyi istemek durumu.

ATGAMAZLYK [atgamazlyk], *iş ady.* Gitmeyi istememe durumu.

ATGARLAWAÇ [atgarlowa:ç], *at, hay'wanat d.* Normal serçeden daha büyük, sarımsı-siyah renkli kuş.

ATGARYNJA [atgarynja], *at, hay'wanat d., ser.* **Atlygarynja.**

ATGULAK [atgulok] **I**, *at, ösüml.d.* Yaprakları uzun, küçük çiçekli, sonunda meyve veren ot.

ATGULAK [atgulok] **II**, *at, dāp-dess.* Gelin alınmadan önce düğüne getirilen düğün eşyaları; katlanan çift başlı örtü, kumaş ve benzeri şeyler. *Atgulak asmak.*

ATGULAKLYK [atgulokluk], *symp.* Gelin alınmadan önce düğüne getirilen düğün eşyaları; katlanan çift başlı örtü, kumaş ve benzeri şeyler için niyetlenen örtü, kumaş. *Men bu gün bazardan atgulaklyk aldym.*

ATGYÇ, *at.* Başa takılan başörtü, örtü veya büyük eşarp.

ATGYR, *symp.* **1.** İyi nişan alan, doğru atan, hedefi tam vuran kişi; nişancı. **2.** Düz (doğru) atan (silah hakkında). *Atgyr tüpeň bilen çykyp şikara, Aýragyn, umgasyn atanym daglar* (Aşyk Çañly).

ATGYRLYK, *at.* İyi ve doğru atış, hedefe doğrudan isabet etme (insan ve silah hakkında). *Onuň tüpeňiniň atgyrlygyny iller gürrüň edýärler.*

ATHANA [atha:na], *at.* Atların saklandığı yer; atların bakılıp eğitildiği yer, ahır, at yatağı.

ATKEÇE, *at.* Atın sırtına serilen, örtülen keçe.

ATLANDYRMAK [atlannymak], *işl.* **1.** Ata bindirmek. **2.** Birini bir yere göndermek, yollamak. *Ony nirä atlandyrjak bolýaň?*

ATLANDYRMAK [a:tlannymak], *işl.* **1.gepl.d.** Adını

söylemek, adını anmak. *Pylany şey diýýär diýip meni beýle atlandyrmaň-a bolanok.* **2.** Ad vermek, ad takmak. *Uruşda gurban bolanlary halkyň söwer ogullary diýip atlandyrýars.*

ATLANDYRYLMAK [a:tlannrylmak], *işl.*

1.gepl.d. Adı söylenmek, adı tutulmak. **2.** Ad verilme, adı tutulmak.

ATLANHA-ATLAN [atlanha:-atlan], *at.* Bulunduğu yerden ayağa kalkmak, ata binmek

ATLANMA, *iş ady.* Atlanmak durumu.

ATLANMAK, *işl.* **1.** Ata binmek, ata çıkmak, ata ulağa binip yola düşmek. *Atlanyň meýdan çykaly, Ganyma gýýa bakaly* (Magtymguly). *Atlanyň, beglerim, serden geçýliň* (Görogly). **2. göç.m.** Bir yere gitmek için yola çıkmak, bir yere gitmeye niyetlenmek, hazırlanmak. *Şeýle hem bolsa, her sapar ýola atlananda ýüregi ezilýärdi, narahat pikirler üstüni basýardy* (G. Kulyýew).

ATLANMAK [a:tlanmak], *işl.* Adının yayılmaya başlaması, ün kazanmak; tanınır hâle gelmek, şöhreti artmak.

ATLANMAKLYK, *iş ady.* Şöhretlenmek durumu.

ATLANMAKLYK [a:tlanmaklyk], *iş ady.* Ün kazanmaya başlama durumu, tanınır hâle gelme durumu.

ATLANMAZLYK, *iş ady.* Ata binmezlik.

ATLANYBERMEK [atlanyvermek], *işl.* Atlanmaya başlamak.

ATLANYS, *iş ady.* Atlanmak durumu.

ATLAS [a:tlas], *at.* Haritaların, hayvanların, bitkilerin, insan vücudunun resimlerinin ve çeşitli çizimlerin yer aldığı albom veya kitap şeklindeki derleme. *Geografiya atlasy. Adam anatomiýasynyň atlasy.*

ATLAŞMAK [a:tlaşmak], *işl., dil b.* Ad söz

grubuna eklenmek, ad sınıfına geçmek.

ATLAŞYŞ [a:tlaşyş], *iş ady, dil b.* Adlaşmak durumu.

ATLAÝYN, *hal.* Ata binmiş gibi, her bir ayağını bir tarafa sallayarak. *Myrat öýüň içinde ýakynrak germelip goýlan direge atlaýyn mündi* (A. Gowşudow).

ATLAZ, *at.* İpek kumaşın yüzeyi pürüzsüz ve parlak dokunmuş hâli. *Merdi goýup, hyzmat etseň namarda, Gadryň bilmez, atlaz berseň biz bolar* (Seýdi).

ATLETİKA [atle:tika], *at.* Her yönlü fiziksel hazırlık gerektiren spor egzersizleri.

Agyr atletika halter kaldırmayla ilgili özel egzersizlerden oluşan spor türü. **Ýeňil atletika** koşma, yürüme, atlama, gülle atma ve benzeri spor dalları.

ATLETİKAÇY [atle:tikaçy], *at.* Atletizmle uğraşan sporcu.

ATLY, *symp.* **1.** Atı var olan. *Bedew atly, demir donly Görogly* (Görogly). *Bir gije ýatyrdym tünüň ýarynda,*

Bir tört atly gelip: Turgul! diýdiler (Magtymguly). 2. Ata binip oturan. – Muhat aga, ol atly gitdimikä? – diýip, şol tegelek ýüzli ýigit ýene-de sorady (N. Pomma). Ol gelyän atly kim? 3. Atly asker. Soňra patyşa galada bar atlyny jemletdi (Görogly). 4. Oğlana takılan ad.

ATLY [a:tly], *sy.* 1. Halk arasında adı yayılmış, kendini topluma tanıtmış, ünü yayılmış, şöhret kazanmış. *Toýa atly bagşylar geldiler.* 2. Adındaki, ad verilen, adı olan. *Depderler içinde bir kitap gördüm, Kysasy enbiýa atly, ýaranlar!* (Magtymguly).

ATLY-ABRAYLY [a:tly(y)-a:vyraýly], *sy.* Ada ve üne münasip olan, ad ün kazanan. *Atly-abrayly adam.*

ATLYBAŞY [atlyvaşy], *at.* Bir grup atlı askerinin başı, atlı askerlerin bir bölümünün öncüsü/komutanı.

ATLYGARYNJA [atlygarynja], *at.* Bacakları uzun, belinin üst kısmı kırmızımsı, alt kısmı koyu renkli olan hızlı ve büyük karınca.

ATLYK, *at, taryh.* Topraktan ve sudan yararlanmanın eski bir biçimi.

ATLYKBAŞY, *at, taryh.* 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında köyünde, aşiretinde su nöbetini denetleyen ve mirabın isteğiyle kanalları temizleme, kanal kazma işlerine işçi çıkaran yönetici.

ATLY-ÝARAGLY [atly-ýarağly], *sy.* Atı ve silahı olan, savaşa hazırlanmış, savaş teçhizatı tam. *Atly-ýaragly adamlar.*

ATMA, *iş ady.* Atmak durumu.

ATMA-AT [a:tma-a:t], *hal.* Birer birer adını söyleyerek.

ATMAK, *işl.* 1. Yaydan ve her türlü ateşli silahtan ateş açmak, ok yağdırmak. *Ýatyp galandan atyp gal* (Nakyl). *Sen, näme, tüpeň atyp bilýärmiň?* (A. Durdyýew). 2. Okla avlamak, tüfekle vurmak; yayla avlamak. *Ýolda keýik kowalap, guş atyp, gün ýaşyp garaňky düşende, çopanlaryň goşunda ýatypdyrlar* (N. Pomma). 3. *taryh.* İdam cezasını infaz etmek. 4. Atmak, fırlatmak. *Ýol üstünde ölsem, ýola atsalar, Razy men, üstümden basyp ötseler* (Magtymguly). 5. Saçarak veya serperek ekmek. *Ol ýere atan tohumyň yrya gitmeýärdi* (A. Gowşudow). 6. Bir şeyi örtmek, kapatmak. *Agylyň gapdalynda ýatan keçäni alyp, onuň üstüne atdy, biline çeki çekdi, irişmeledi* (G. Kulyýew). 7. Savurarak ayıklamak, rüzgârla temizleyip sapından ayırmak (harman için). *Bugdaý ekdim, harman atdym, Jary baryn bilmedim* (Türkmen halk döredijiliginden). 8. Bir yere varmak, ulaşmak, gidip varmak. *Essim aýylyp, soňky demde, Zordan atdym oraçama* (K. Gurbannepesow). 9. Bir şeyi birinin üzerine yüklemek, suç/iş yüklemek, isnat etmek. *Kakamy, ejemi razy etmegi hem şolaryň boýunlaryna ataryn* (B. Pürliýew). 10. Bir şeyi başka bir şeyin üzerine koymak, atmak, çıkarmak. *Ol diwanda oturan yerinden sag aýagyny çep aýagynyň üstüne atyp, hallan atdyrdy* (B. Öwezow). 11. İçmek, yutmak. *Men ýüzümiň ugruna iki dermany birden atdym* (Edebiyat we sungat). 12. Atmak fiilinin önüne isimler gelerek yeni anlamlı birleşik fiiller oluşturulur: **Baş atmak** teşekkür etmek için başını öne doğru

çömek. **Bije atmak** tartışmalı bir meseleyi çözmek için benzer şeyler arasından işaretli birini çekerek veya başka bir yöntemle kura çekmek. **Daň atmak** güneş doğmadan önce dünyanın aydınlanmaya başlaması, doğu ufkunun ağarması. **Hallan atmak** bir şeyi kaçırmış gibi oraya buraya koşmak, telaşla sağa sola savrulmak. **Haybat atmak** birini korkutmak için bir şey yapacağını ima etmek / hissettirmek. **Ok atmak** yayın okunu hedefe doğru göndermek, yöneltmek; tüfekten, otomattan ve benzeri silahlardan ateş etmek. **Owsun atmak** – *ser.* **Owsun. Öwüşgin (öwşün) atmak** kendi renginde parlayıp durmak. **Sadyr atmak** suyun gerçek tadını kaybedip durgun (beklemiş) su tadını alması. **Tolkun atmak** dalgalar oluşmak. **Töhmet atmak** birinin itibarını zedeleyen yalan yanlış sözler yaymak. **Yraň atmak ser.** **Yrgyn atmak. Yrgyn atmak** sallanmak, sarsılmak. **Yaý atmak** yayı çekip okunu (ok/peykanını) serbest bırakmak, fırlatmak.

Atyp geç (geçsin) genellikle temel durumdaki geçiş fiili, zarf-fiil eki almış ‘atmak’ fiilinden sonra gelir ve birinin yaptığı ya da henüz yapmadığı bir davranışın onaylanmadığını belirten kişi tarafından söylenir. *Haybat atsaň atyp geç, haybatyňdan gorkamok.* **Başyna atmak** tüm işi ve sorumluluğu üzerine yüklemek. **Lagnat daşyny atmak** lanetlemek, lanet okumak. **Pitjiň atmak** birine değer vermemek, onu beğenmemek / hoşlanmamak.

ATMAKLYK, *iş ady.* Atmak durumu.

ATMAZLYK, *iş ady.* Atmak işini yerine getirmezlik, etmezlik

ATMOSFERA [atmosfe:ra], *at.* 1. Dünya ve diğer gök cisimleri olan gezegenlerin, Güneş’in ve yıldızların etrafını saran gaz tabakası. 2. Gaz basıncının ölçü birimi.

ATOM [a:tom], *at.* Kimya elementinin en küçük parçası. *Atom elektrik stansiýasy. Atom energiýasy. Atom fizikasy. Atom sagady. Atom ýaragy.*

Atomyň ýadrosy atomun pozitif yüklü merkezî kısmı.

AT-OWAZA [a:d-owa:za], *at.* Halk arasında kazanılan ad, şöhret ve itibar. *Halk özüniň kalbyna ýakyn eser ýazmagy başaran şahyrdy ýazyjylaryň at-owazasyny arşa göterýär* (Watan).

AT-SOR [a:s-so:r], *at.* İz, belirti, işaret. *Garaşsyzlyk ýyllarynda önler ady-sory eşidilmedik birnäçe söz ussatlary ýüze çykaryldy.*

ATŞYNAS [atşyna:s], *at.* At terbiyecisi, at yetiştirme ve eğitme işiyle uğraşan kişi. *Ol atşynas, uly seýis, bu hünärlerini öwrenmek gerek* (Görogly).

ATTAŞE [attaşe:], *at.* Belirli bir alanın uzmanı olarak yabancı ülkelerin diplomatik temsilciliklerine veya konsolosluklarına görevlendirilen resmî kişi, ataşe. Misal için: *Harby atteşe, harby- deňiz attaşesi, harby-howa attaşesi.*

ATTESTASIÝA [atesta:siýa], *at.* Çalışanların yaptıkları işlere göre mesleki hazırlık düzeyini belirlemek için yapılan değerlendirme. *Türkmenistanyň*

Attestasiýa komiteti. Attestasiýadan geçirmek.

ATTESTASION [atestasiýo:n], *syp.* Değerlendirme (atama/tescil) ile ilgili, değerlendirme yapan. *Attestasion iş topary.*

ATTESTAT [atestat:t], *at.* Orta ve mesleki ortaokulu bitirdiğini, bilimsel bir ünvan verildiğini gösteren belge. *Professoryň attestaty.*

ATUW, *at, taryh.* Kurşuna dizilerek verilen ölüm cezası. *Türkmenistanda atuw jezasy ýatryldy.*

ATYBERMEK [atyvermek], *işl.* Atmaya başlamak; atmayı sürdürmek.

ATYGSABERMEK [atyğsa:vermek], *işl.* Gitmeyi istemeye başlamak.

ATYGSAMA [atyğsama], *iş ady.* Gitmeyi istemek durumu.

ATYGSAMAK [atyğsamak], *işl.* Bir yere gitmeyi özlemek, istemek, 'gitsem' diye düşünmek; canı gitmek istemek. *Ýüregiň atygsamak.*

ATYGSAMAKLYK [atyğsamaklyk], *iş ady.* Gitmeyi istemek durumu.

ATYGSAYÝŞ [atyğsaýýş], *iş ady.* Gitmeyi istemek durumu.

ATYJY, *at.* 1. Tüfek kullanmayı bilen kişi. *Ökde atyjylar.* 2. Topçu birliklerinin askeri.

ATYJYLYK, 1. *at.* Ateşli silahlardan (otomatik silah, tüfek vb.) ateş etme mesleği, uzmanlığı. *Atyjylyk onuň halaýan käridi.* 2. *syp.* Ateşli silahlarla ok atma mesleğiyle ilgili, atıcılıkla uğraşan. *Atyjylyk polky. Atyjylyk sporty.*

ATYLLAN [atylla:n]: **atyllan düýe** birçok yıl doğurmayan, kısır kalan deve.

ATYLMAK, *işl.* 1. Ateşli silahtan ateş açılması. *Top atylmak.* 2. Okla vurulmak, tüfekle vurulmak, yayla vurulmak. *Guş atylmak.* 3. *taryh.* İdam cezasının infaz edilmesi. 4. Atılmak, fırlatılmak. *Çöregiň ýere atylanyny gören dälşiň.* 5. Yazılmak; üstü örtülmek. *Ýere ullakan palas düşelip, onuň üstünden-de ululykiçili haly hem halyçalar atylypdyr.* 6. Savrularak ayıklanmak (harman hakkında). *Harman atylmak.* 7. Kötü bir şeyin birinin üzerine yüklenmesi, isnat edilmesi. *Töhmet atylmak.* 8. İçilmek, yutulmak (ilaç için). *Derman atylmak.* 9. *göç.m.* Öne doğru yönlendirilmek, sürüklenmek. *Öýden atylyp çykdy.* 10. *gepl.d.* Aşırı övünerek konuşmak, böbürlenmek. *Nämä atylyp otyrsyň, senem bolup bilseň ilçe barsyň-da!?*

ATYM, *at.* 1. Çayın ve benzeri şeylerin bir defada konulması gereken miktar, ölçü. *Bir atym çay.* 2. Ok atıldığında veya bir şey fırlatıldığında ulaşabileceği mesafe, erişim mesafesi. *Oturan ýerimizden taýak atym aňyrrakda ýaryny gum basyp duran gubur ýoldaşymyň ünsüni özüne çekdi* (O. Gadamow). 3. Savurmaya hazır, taneli karışık dövülmüş harman. 4. *göç.m.* Uygunluk, elverişlilik, fırsat. *Ony bir atymyna salyp bolmazmyka?*

ATYMLYK, *syp.* Bir defada atmaya yetecek kadar,

bir atımlık. *Atymlyk çay.*

ATYNMAK, *işl.* Kendi üzerine almak, üstlenmek. *Ol egnine don atyndy. Başatgyç atynmak.*

ATYR, *at.* Hoş kokulu maddelar katılmış alkollü çözelti (üstüne başına sıkmak için kullanılır).

ATYRLABERMEK [atyrla:vermek], *işl.* İtirlamaya başlamak.

ATYRLAMA, *iş ady.* İtirlamak durumu.

ATYRLAMAK, *işl.* Parfüm sıkmak, parfüm sürmek, parfüm püskürtmek. *Geýimi atyrlamak.*

ATYRLAMAKLYK, *iş ady.* İtirlamak durumu.

ATYRLAMAZLYK, *iş ady.* İtirlamazlık, parfüm sürmezlik.

ATYRLANMAK, *işl.* 1. Kendi vücuduna parfüm sürmek. 2. İtl serpilme. *Ol atyrlanan köýneklerini geýdi.*

ATYRLATMAK, *işl.* Parfüm sürme işini başkasına yaptırmak; parfüm sürmesine izin vermek. *Ol eşiklerini her gün diýen ýaly atyrladýardy. Saçyňy atyrlatmak.*

ATYRLAÝÝŞ, *iş ady.* İtirlamak durumu.

ATYRSABYN [atyrsa:vyn], *at, gepl.d., ser.* **Araksabyn.**

ATYŞ, *iş ady.* Atmak durumu. *Seniň ýaý atyşyň nähili?*

Atyş gerekmi, tutuş?! Savaşmak isteyen iki tarafın veya iki kişinin, aralarındaki dövüş/savaş yöntemini seçmek için birbirine yönelttiği soru veya çağrı. *Atyş gerekmi, tutuş?! (Görögly).*

ATYŞDYRMAK, *işl.* 1. Bir uçtan atmak, peş peşe atmak, ateş etmek / fırlatmak. 2. Her birini bir yere taşımak, ok gibi dizmek, fırlatma.

ATYŞHANA [atyşha:na], *at.* Hedefe ok atmak ve nişancılığa antrenman yapmak için özel yer.

ATYŞLYK, bize atyşlyk bir şeyi kimin alacağını, bir işe kimin gideceğini ve benzer durumları belirlemek için kura çekme.

ATYŞMAK, *işl.* 1. Birbirine ok atmak. 2. Atmakta yarışmak. *Mergenler alaçakmak hyrly tüpeň bilen nyşana atyşypdyrlar* (N. Pomma). 3. Birlikte birçok olup atmak.

ATYŞYK, *at.* 1. İki taraflı ateş açma, karşılıklı mermi yağdırma. *Atyşyk başlanyşy ýaly hem duýdansyz ýatdy* (Edebiyat we sungat). 2. Atıcılık yarışı, nişancılıkta güç denemesi. *Tüpeň atyşygy.*

ATYZ, *at.* Çevresi çizilmiş (sınırlandırılmış) tarla parçası, ekim alanı. *Yadawsyz alada edilip, yhlas siňdirilýän atyzlarda şaly häzir boý alýar* (Türkmenistan).

ATYZ-ÇİL [atyz-çi:l], *at.* Tarlalı, bölmeli ekim alanı. *Atyz-çiliň gyrasyna ekilen baglar ilki bilen şol ýer eýeleriniň özi üçin saýa* (Nesil).

ATÝALMAN, *at, haywanat d.* Ön iki bacağı kısa, arka

bacakları uzun, uzun kuyruğunun ucu siyahımsı olan.

AT-ÝARAG [at-ýarağ], *at*. Savaş için gerekli temel ekipmanlar, askeri teçhizat. *Ýürekləri at başy dek batyrlar, Hatynça ýok at-ýaragy bolmasa* (Magtymguly).

ATÝATAK, *at*. At saklanan yer, athane.

ATÝELMIK, *at*, *ösüml.d.* Yerde yaygın olarak yetişen, yenilebilen ot, yapışkan ot.

ATÝÜWRÜK, *at*, *ösüml.d.* Dışı beyaz, içi kırmızımsı tozlu mantar. **2.** O mantarın içindeki tozu.

AUDITOR [awdi:tyr], *at*. Mali işlemleri, gelir-giderleri denetleyen araştırmacı/denetçi. *Auditor bolup işlemek*.

AUDITORÇYLYK [awdi:tyrçylyk], *at*. Denetçinin mesleği, görevi. *Auditorçylyk şahadatnamasy*.

AUDITORLYK [awdi:tyrlyk], *at*, *ser*.

Auditorçylyk. *Auditorlyk etmek*.

AW [a:w], *at*. **1.** Yabani hayvanları ve kuşları atarak veya tuzak kurarak yakalama işi, avcılık. *Gara atlaryny eýerläp, elguşlaryny alyp, Myrally bilen Soltansöýün atlanyp, köşkdən çykyp, awa ugradylar* (Myrally we Soltansöýün). *Ýöne awuň gyzgy, ýaşlyk şol zatlara kän ünsem berdirmedi* (Watan). **2.** Atılarak veya başka yöntemlerle yakalanan, avlanan yabani hayvanlar ve kuşlar. *Gadym eýýamda aw kändi, emma awlamak kyndy, zamana gorkulydy* (A. Gowşudow). **3.** *göç.m.* Gelir, kazanç; kâr. *Beýle awy duşuňdan geçirip bolmaz* (B. Seýtäkow).

Awa salmak tazı veya doğan gibi avcı hayvanları av için salmak, av yaptırmak. **Awa salynjak tazy ýaly** telaşlı durumda, endişeli halde. *Aho-w, sen çynyrgadyp barýarsyň-la, men bir hili awa salynjak tazy ýaly galpyldap başladym* (A. Durdyýew). **Aw bilmek** önemsiz/çok küçük bir şeyi kazanç saymak. *Ol sähel zady aw bilýärdi*. **Aw bolmak** birinin ya da bir şeyin tuzağına düşmek, bir şey yüzünden helak olmak. *Heý, garry köpek, ahyrynda sen garry gaplaňa aw bolduň-ow* (N. Pomma). **Aw ganly** av başarılı oldu, av verimli geçti (*av kanlı mı canlı mı?* denilen soruya verilen cevap). **Aw ganly bol-a!** avın uğurlu olsun, avın bereketli olsun! **Aw ganlymy, janly?** uğurlu mu yoksa uğursuz mu? **Aw janly** av başarılı olmadı, av verimli değil (*av kanlı mı canlı mı?* denilen soruya verilen cevap).

AWABERMEK [a:wa:vermek], *işl.* Awap başlamak.

AWAMA [a:womo], *iş ady.* Zonklamak durumu.

AWAMAK [a:womok], *işl.* Vücudun bir yerinin sızlayarak ağrması, zonklayarak ağrması.

AWAMAKLYK [a:womokluk], *iş ady.* Zonklamak durumu.

AWAMAZLYK [a:womozluk], *iş ady.* Zonklamazlık durumu.

AWARA [a:wa:ra], *syp.* **1.** Bir yerde yerleşmeyip, mekân tutmadan dolaşıp gezen serseri, başıboş kimse. *Eý, gül ýüzli baharym, kylma awara meni, Etme sepil*

yzňda, goý, ygtyýara meni (Talyby). **2.** Halkından ve vatanından ayrılmış, uzak düşmüş. *Ýedi ýyldyr men awara, Özümi saldym bazara* (Asly-Kerem). *İliňden gitseň awara! Şonda bolar sen biçäre* (Magtymguly).

AWARALYK [a:wa:rallyk], *at*. **1.** Mekândan ayrı düşme, serserilik, başıboş dolaşma, avarelik. *Aryflar ýanynda dünýä peýinden, Awaralyk eýlän bolmak ýarasmaz* (Magtymguly). *Wagşyýy-beyabanda awaralygyn goýsun, Serkeşdeligin taşlap, set paralygyn goýsun* (Andalyp). **2.** Halktan ve vatandan ayrı düşmek. *Ýylba-ýyl awaralyk kesp eýleşem bidatlap, Ýol ýörip, çöller gezip, daglar aşyp perýatlap* (Andalyp).

AWARLAR [ava:rlar] **I**, *at*, Dağıstan nüfusunun bir bölümünü oluşturan halk.

AWARLAR [ava:rlar] **II**, *at*. 6. yüzyılda Tuna (Duna) nehri kıyısındaki bölgelerde yerleşmiş Türk boyu, Avarlar.

AWATMAK [a:wotmok], *işl.* Avlamak seviyesine ulaştırmak, avcı gibi yapmak.

AWAÝYŞ [a:woýuş], *iş ady.* Avlamak durumu.

AWÇY [a:wçy], *at*. **1.** Avcılıkla uğraşan kişi, yabani hayvanları ve kuşları avlayan kişi, avcı. *Hindiniň awçysy çyksa şikäre, Özge aw islemez, pil sesin aňsa* (Mollanepes). **2.** Lebab ilinde bir köy.

AWÇYLYK [a:wçuluk], *at*. Av ile meşgul olan meslek, avcılık.

AWGUST [a:wgust], *at*. Miladi takvimde yılın sekizinci ayı, ağustos.

AWIA [aviya], *at*. “Aviasyon” kökünden türeyen birleşik kelimelerin, havacılıkla ilgili anlam taşıyan ilk kısmı (örneğin: aviaposta).

AWIAKASSA [aviyaka:ssa], *at*. Uçağa binmek için biletin satıldığı gişe.

AWIAKOMPANIYA [aviyakampa:niya], *at*. Havacılık alanında faaliyet gösteren organize şirket.

AWIAKOMPAS [aviyako:mpas], *at*. Havacılıkta kullanılan yön gösterici pusula.

AWIAPOÇTA [aviyapo:çuto], *at*. Havayolu ile gerçekleştirilen posta iletişimi, hava postası.

AWIAMAYAK [aviyama:ya:k], *at*, *ser*. *Mayak*.

AWIAMODEL [aviyamode:l], *at*. Havada uçan aparatların modeli, örneği.

AWIAKONSTRUKTOR [aviyakanstru:ktor], *at*. Havacılıkta uçakların, helikopterlerin ve havacılık motorlarının tasarımcısı ve diğer uçan araçları icat eden uzman.

AWIASION [aviyasiyo:n], *syp.* Havacılıkla ilgili, havacılığa ait. *Awiasion topar*.

AWIASIYA [aviya:siya], *at*. **1.** Havada uçan araçların hava sahasındaki hareketlerinin teorisi ve pratiği. **2.** Havacılık araçlarının (uçaklar ve helikopterler) topluca adı; hava filosu.

AWLABERMEK [a:wla:vermek], *işl.* Avlamaya devam etmek.

AWLAG [a:wlağ], *at.* Av avlanan yer, av için uygun yer. *Ne gaýratly bu daglar, Bihasap aw, awlaglar* (Magtymguly). *Sowuk suwly, ter çemenli awlaglar, Köňül arzuw eýlär, watanyň seni!* (Zelili).

AWLAMA [a:wlo:mo], **1.** *iş ady.* Avlamak durumu. **2.** *göç.m.* Birini helak etme, öldürme, yok etme.

AWLAMAK [a:wlo:mok], *işl.* **1.** Av etmek, yabani hayvanları ve kuşları tutmak, atmak. *Eger suw bolan halatynda, onda bu möwsümde balyklaryň bu görnüşiniň tutuş halkymyza arkaýyn ýeter ýalysyny awlamak mümkindir* (Nesil). **2.** *göç.m.* Birini, bir şeyi helak etmek, sıradan çıkarmak; yok etmek.

Göwnüni awlamak ser. Göwün.

AWLAMAKLYK [a:wlo:mokluk], *iş ady.* Avlamak durumu.

AWLAMAZLYK [a:wlo:mazluk], *iş ady.* Avlamak işini yapmazlık.

AWLAÝYŞ [a:wloýyş], *iş ady.* Avlamak durumu.

AWLANMAK [a:wlonmok], *işl.* Avlamak işi yerine getirilmek, av edilmek. *Guş salsaň, kâkilik, turaç awlanar, Peleňdir, gaplaňdyr, şirdir bu dağlar* (Misgingylyç).

AWLATMAK [a:wlotmok], *işl.* Avlamak işini başka birine ettirmek; avlamaya imkan vermek; avlamaya mecbur etmek; iyi gördüğünden olmak. *Jerenim awlatdym düzden, Ganly ýaşym akar gözden* (Halk aýdymyndan).

AWSTRALIÝALYLAR [avystyra:lyýalylar], *at.* Avustralya'nın temel nüfusunu oluşturan halk.

AWSTRİÝALYLAR [a:vystiryýalylar], *at.* Avustralya'nın esas halkı, Avustralyalılar.

AWTOBUS [afto:bus], *at.* Yolcu taşıyan çok koltuklu, üstü kapalı araç, otobüs.

AWTOMAT [aftama:t], *at.* Ok atan silah.

AWTOMATLY [aftama:tly], *symp.* Otomat tüfeği olan; elinde otomatı tutan. *Awtomatly adam.*

AWTOMOBİL [aftamabi:l], *at.* Kara yollarında yolcu taşımak ve yük çekmek için motor gücüyle tekerlekleri üzerinde hareket eden çeşitli türde taşıt, otomobil.

AWTOR [a:vtar], *at.* Kendi yaratıcı emeğiyle bilim, edebiyat veya sanat eseri ortaya koyan, buluşlar icat eden kişi, yazar.

AWTORALLI [avtora:lly], *at, ser. Ralli.* *Şondan soň, Ýewropa döwletlerinde awtoralli ýaryşy uly meşgurlyga eýe bolup, beýleki yklymlara hem ýaýrap başlapdyr* (Saglyk).

AWTORDAŞ [a:vtardaş], *at.* Bir kişiyle birlikte yaratıcı bir çalışmanın sonucu olarak bilim, edebiyat veya sanatta eser ortaya koyan, buluşlar icat eden kişi.

AWTOREFERAT, *at.* Yazarın ilmi eserlerine kendinin kısaca beyanı, önsöz. *Dissertasiýanyň*

awtoferaty.

AWTORLYK [a:vtarlyk], *at. 1.* Yazara ait. *Awtorlyk hukugy. 2.* Yazara verilen. *Awtorlyk galam haky.*

AWTORUÇKA [avtoru:çka / avtoruçko], *at.* İçine mürekkep konulan, kendi kendine akan ve yazı yazmak için kullanılan araç.

AWULABERMEK [awula:vermek], *işl.* Zehirlenmeye girişmek.

AWULAMA [a:wulomo], *iş ady.* Zehirlenmek durumu.

AWULAMAK [a:wulomok], *işl.* **1.** Bir şeye av eklemek, karıştırmak, katmak; zehirlenmek. **2.** Haşereleri yok etmek amacıyla bitkilere veya tarlaya zehirli maddeler serpmek, dökmek, püskürtmek. **3.** *göç.m.* Acı sözle tuzlamak, gönle dokunan tatlı söz söylemek.

AWULAMAKLYK [a:wulomokluk], *iş ady.* Zehirlenmek durumu.

AWULAMAZLYK [a:wulomazluk], *iş ady.* Zehir katmazlık, zehir serpmezlik.

AWULANMAK [a:wulonmok], *işl.* **1.** Zehri karılmak. **2.** Zehir serpmek. *Gowaça çigidi ekilmezinden ön awulanýar.*

AWULATDYRMAK [a:wulotdurmok], *işl.* Zehirlenme işini başka birine ettirmek.

AWULATMAK [a:wulotmok], *işl.* Zehirlenmeye mecbur etmek; zehirlenmeye izin vermek; zehirlenmek işini başka birine ettirmek.

AWULAÝJY [a:wuloýjy], *symp.* **1.** Bir şeye zehir katıcı, zehirleyici. **2.** Haşereleri av veya zehirle yok eden, püskürtücü. *Awulaýjy enjam. 3.* Zararlı madde, içinde av ve zehir bulunan ilaç. **4.** *göç.m.* Gönlü inciten, nahoş, sert söz söyleyen.

AWULAÝYŞ [a:wuloýuş], *iş ady.* Zehirlenmek durumu.

AWULY [a:wuly], *symp.* **1.** İçinde zehir olan, zehirli. **2.** *göç.m.* Şiddetli soğuk, keskin esen (hava için). *Daşarda ýüzüňi- gözüňi ýalap baryan awuly şemal şuwlaýardy* (B. Gulow).

Awuly dilini ýetirmek ser. Awusyny pürkmek. *Munuň garşy bolup, edip biljek zadam ýok weli, käwaqt awuly dilini ýetirip durýar* (A. Durdyýew).

AWULYK [a:wuluk], *at. 1. göd. s.* Yiyecek içecek. *Awulygyňy iý-de, işe ugra!* **2. gepl.d.** Sarhoş edici içki, alkollü içki. *Men bulary içilen bir çüýşe awulygyň keypine aýdamok* (T. Gurbanow).

AWULYLYK [a:wululuk], *at. 1.* Zehri olan, zehirlilik. **2.** Ağrısı, sızısı olan, ağrılılık.

AWUNDYRMAK [a:wunnurmok], *işl.* **1.** Birini ağrıya maruz bırakmak. *Onuň ýumrugy degen ýerini awundyrýardy. 2.* Birinin yüreğini sızlatmak / kırmak. *Ol ussanyň ýüregini awundyrmaga dözmedi.*

AWUNMA [a:wunmo], *iş ady.* Ağrıya maruz kalma durumu.

AWUNMAK [a:wunmok], *işl.* **1.** Bir şeyin etkisiyle bedeninin, organının veya uzvun keskin şekilde ağrması,

şiddetli ağrıya maruz kalması. 2. *göç.m.* Yakının kaybolmasıyla veya ölümüyle karşılaşmak, trajik bir duruma uğramak. *Başga-da birnäçe tüýnügi gaçan öý hakynda we awunan adamlar hakynda gürrüň edildi* (A. Gowşudow). *Ol owal ganly sakadan awundy* (G. Gurbansähedow). 3. *göç.m.* Ruhen acı çekmek, üzülmek, incinmek, yıkılmak. *Aýsoltan ejesiniň gürrüňine awunmak bilen sojady* (B. Kerbabaýew).

AWUNMAKLYK [a:wunmokluk], *iş ady.* Ağrıya maruz kalmak durumu.

AWUNYŞ [a:wunuş], *iş ady.* Ağrıya maruz kalma durumu.

AWUSIÝDIK [a:wusiýdik], *at, hay'wanat d.* Derisi pullu, kürklü kuyruklu, küçük kemirgen orman hayvanı.

AWUSYZ [a:wusuz], *syf.* 1. İçinde zehir olmayan, zehirsiz. *Awusyz derman mör- möjekleri doly ýok etmeýär.* 2. Çok ağrımayan, ağrısız. *Awusyz ýara.*

AWUSYZLANDYRMAK [a:wusuzlonnurmok], *işl.* 1. İçinden avını çıkarmak, zehrini gidermek, zehirsizleştirmek, zararsız hâle getirmek. 2. Ağrıdan kurtarmak, izini silmek; hafifletmek.

AWUSYZLANMAK [a:wusuzlonmok], *işl.* Zehri azalmak, yok olmak.

AWUSYZLYK [a:wusuzluk], *at.* Zehri olmayan, zehirsizlik.

AWUSYZRAK [a:wusuzyra:k], *syf.* Zehri azrak.

AWUŞABERMEK [a:wuşa:vermek], *işl.* Hafif ağrımaya başlamak.

AWUŞAMA [a:wuşomo], *iş ady.* Hafifçe ağrımak durumu.

AWUŞAMAK [a:wuşomok], *işl.* Bir şey kesiliyormuş gibi, yara merhem sürülmüş gibi sızlamak, zonklamak, hafifçe ağrımak. *Çekiç degen barmagy awuşap agyryýardy. Onuň gözi awuşap durdy.*

AWUŞATMAK [a:wuşotmok], *işl.* Hafifçe ağrımak dercesine getirmek. *Tüsse gözünü awuşadyardy* (Edebiyat we sungat).

AWUŞAÝYŞ [a:wuşoýuş], *iş ady.* Hafifçe ağrımak durumu.

AWUTERNEK [a:wuternek], *at, ösüml.d.* Yaprığı söğüte benzeyen, sarı çiçekli, sapı sütlü dağ bitkisi.

AWY [a:wy], *at.* 1. Canlıyı zehirleyebilen madde, zehir. *Bir gün hamyra awy goşup çapady bişirýär we ony Kerime berip öldürmekçi bolýar* (Türkmen halk ertekileri). 2. *göç.m.* Ağrı sızı. *Teniň awusy.* 3. *göç.m.* Ayaz, keskin soğuk. *Howanyň awusy bar.* 4. *göç.m.* Yakıp yakan, keskin (soğan, sarımsak tadı için).

Awusyny pürkmek tatlı, gönle dokunan söz söylemek, güzel bir dille ifade etmek. **Awy garmak (goşmak)** gününü berbat etmek, hayatını mahvetmek, tatlı hayattan mahrum etmek. **Awy ýaly** çok acı.

Bagyr awusy evlat acısı ile çekilen dert, acı. **Gar awusy** kar yağmasına işaret eden hava. *Howada gar awusy bar.*

AWY-ZAKGUN [a:wu-zakgu:n], *syf.* Çok acı, zehir gibi. *Iýer ýaly däl, duran awy-zakgun.*

AWY-ZERZAW [a:wu-zerza:w], *syf.* Çok ağrılı, iz bırakan, haliyle eziyetli. *Endam-janyň awy- zertzaw.*

AÝ [a:ý] **I, at.** 1. Dünyaya en yakın gök cismi, hareketi bakımından Dünya'nın tek doğal uydusu. *Arzuwymdyr Aýa elim ýetirmek, Üzülmesin ýöne aýagym ýerden* (M. Seyidow). 2. Yılın on ikiden biri olan, takvime göre 28, 29, 30 veya 31 gün süren zaman dilimi. *Aýyň ýigirmisi. Bir aý. On aý.* 3. Şapka, elbise veya kadınların ayakkabılarının ucuna konulan ay şeklinde süs.

Aý agylamak ayın etrafında beyazımsı bir halka oluşmak. **Aý berip oturmak** kıvrılarak oturmak, dizlerini bükerek oturmak. **Aý görjek ýaly** kendine bakmak, boynunu uzatıp eğilmek. **Aý hasaby** ayın doğuş ve batışına göre yürütülen hesap, Hicri kameri takvim. **Aý tutulmak** Ayın yüzüne yerin gölgesi düşmek. **Aýy-güni dolmak 1)** çocuğun doğacak vakti gelmek, olmak. **2)** ölüm zamanı yaklaşmak, ölüm vakti gelmek, sayılı günlerin dolması. **Aýy-güni ýetik** dokuz ay on gün tamamlanmış, doğum zamanı gelmiş. *Onuň yzy bilen aýaly hem dünýäden ötdi, aýy-güni ýetik çaga hem enesiniň garny bilen gitti* (Görögly). **Aýyň bölegi (parçası) ýaly** çok güzel, ay gibi. **Aý ýaly** çok güzel, ay parçası gibi. **Aý ýaly gelin. Dolan aý** ayın ışık alan tarafı tamamen yere dönüp, yuvarlak bir şekil aldığı Ay (zıt anlamı: hilal Ay: **helal Aý**).

AÝ [a:ý] **II, at.** Suda yaşayan balık, kurbağa ve diğer canlıların solunum organı.

AÝ I, Çelişki, pişmanlık, belli bir ölçüde tatmin olma, yayılma gibi durumları ifade eden isim. *Aý, özüňiz bir zat edersiniz-le!*

AÝ II, Eý anlamındaki ünlem. *Aý, pirim, bular- a toýdan gelip, toýa baryrlar, islegleri şatlyk bilen tomaşa* (Keminäniň şorta sözlerinden).

AÝA [a:ýa] **I, at.** Elin avuç içi tarafında parmakların birleştiği çizgi, aya. *Aýaň gijese, pul düşjekdir.*

Aýaňda (eliň aýasynda) saklamak birine çok iyi hizmet etmek, üstün bir ilgi göstermek.

AÝA [a:ýa] **II, at.** Salyakla sulanan yerin, parçalara ayrılmış küçük bölümleri.

AÝABERMEK [aýa:vermek], *işl.* Yürümeye başlamak; yürümeye devam etmek.

AÝAGALDYGYNA [aýağallyğna], *hal.* Yetiştirdiğince, elindekini kullanarak; hızlı, çabuk, hemen. *Aýagaldygyna ylgap gelmek*

AÝAGUÇ [aýağu:ç], *at.* 1. Yüzüstü yatan kişinin ayak tarafı. 2. Bir yerin bitiş kısmı, sonu, ayak tarafı, eteği. *Deryanyň aýaguýy.*

AÝAGULAG [aýağuloğ], *at.* Binmek için gerek olan at, eşek vb. ulak, araba.

AÝAK I, at. 1. İnsanın, hayvanların, böceklerin yürümesini sağlayan vücut organı. *Aýagy uly syganyň geýer, aýagy kiçi -söýenin* (Nakyl). *Aýak ýüwrügi daşa deger, dil ýüwrügi – başa* (Nakyl).

2. Masa, sandalye vb. destekleyici, direği, ayağı. *Tagan aýagy üç bolar, biri-birine güýç bolar* (Nakyl).

3. Bir yerin bitiş kısmı, sınırı, eteği, kenarı, ucu. *Ýabyň aýagy*. 4. Dönemin, zamanın vb. sonu, bitiş, bitmeye yakın süresi. *Häzir gysyň aýagy*. 5. Öldürülüp paylaşılan hayvanın dörtte biri, çeyrek. 6. Harman yapılırken ortadaki büyük yığın ile küçük yığın (nermeler) arasındaki dövuilen kısım. *Olar ertirden bəri dört-baş aýak döwdüler*. 7. *gepl.d.* Serpme / yaymak için bir araya toplanan saman ve benzeri yığınlar. *Bir aýak ýandak*. 8. *ýerli g.* Arabanın tekeri.

Aýaga galdyrmak 1) işi yola koymak, yönlendirmek. **2)** bir konu için insanları toplamak, bir araya getirmek. **Aýaga galmak 1)** bir şeyin yönüne yönelmek, ayağa kalkmak, ilerlemek. *Agyr süri birden güpürdäp aýaga galdy* (B. Seýtäkow). **2)** sağlığın düzelmesi, iyileşmek, güçlenmek, dayanıklı olmak. *Başda çyrçyklydy, daýandy çaga, Kem-kemden özi-de galdy aýaga* (A. Kekilow). **3)** büyümeye başlamak, canlanmak, dikilip yönelmek. **Aýagy agyr 1)** gebe, hamile. *Ol gelniň aýagy agyrdy*. **2)** işi amaca yönelik olmayan, başarısız. **Aýagy bagly** ayağı takılmış, güçsüz. **Aýagy bişen ýaly (dek)** bir yerde rahat duramayan, sürekli hareket eden, huzursuz. *Ol aýagy bişen dek iki ýana zowzuldady*. **Aýagy duşakly ýaly** ayağını geniş açamayıp, hızlı ve kısa adımlarla yürüyen kişiye denir. **Aýagy düşmek** hayırlı, faydalı olmak. *Sen gylawly ýigit ekeniň, aýagyň düşdi* (Görögly). **Aýagy düşsün!** gelin alındığında sadık ve mutlu getirsin diye yapılan dilek. **Aýagy egri** ayağını düzgün basmayan, ayağını kaydıran; ahlaken temiz olmayan, sadakatsiz davranan, eşine ihanet eden. **Aýagy giden** yarışmadan geri kalan (at, tay için). **Aýagyňa ýykylymak** birinden yardım dilemek, yalvarmak; işin görülmesini rica etmek. **Aýagyndan asylmak** birine engel olmak, birinin dileğinin gerçekleşmesini engellemek. **Aýagyňy baglamak (duşaklamak)** evlenmesini sağlamak, gelin alıp vermek, evlendirmek. **Aýagyňy gysyk basmak** ahlaken yanlış davranmak, kötü yola sapmak, hata işlemek. **Aýagyňy astyny gazmak (köwmek)** birine zarar vermek, engel olmak, yıkmak amacıyla hareket etmek. **Aýagyňy sallap gitmek** kasıtlı olarak, haksız yere suçlanmak. **Aýagyňy süýremek** zor da olsa, uzak bir yere yürüyerek gitmek. **Aýagyňy süýräp almak** ayağını yerden kaldırmayıp, güçlkle yürümek. **Aýagyňy uzyn salyp oturmak** ayaklarını uzatıp oturmak. **Aýagyň çekmezlik** bir yere ya da birinin yanına gitmek isteyip de gidememek. *Emma bu gezek olaryň ýanyňa baryp, gürrüňleşmäge bir hili aýagy çekmeýär* (H. Derýaýew). **Aýagyňy çekmek** bir yere, birinin yanına varamamak. *Ol ýoldaşynyň kimdigini tanandan soň, olardan aýagyňy çekäýendir*. **Aýagyňy depip durmak** tam anlamıyla karşı çıkmak, kendi dediğini savunmak, anlaşılmamak. *Onuň aýagyňy depip durmagy meni oýlanyp görmeli etdi* (N. Saryhanow). **Aýagyňy dürs basmak** doğru davranmak, kendini iyi şekilde tutmak. **Aýagyňy gysyk basmak** eğrilik yapmak, yanlışlık yapmak, ahlaki açıdan kendini kötü şekilde davranmak. **Aýagyňy ýazmak** kısa bir süre dinlenmek, işten sonra az zaman dinlenmek.

Aýagyňy ýerden üzmezlik gerçekten ayrılmamaklık. *Ýalan sözleseňem, aýagyňy ýerden üzme* (N. Jumaýew). **Aýagyň ýelini almak (çykarmak)** gezip eğlenmek, çok yürümek. **Aýagy ýere degmezlik** sevinçten, mutluluktan gurulmak, keyfin yerinde olmak. **Aýagy yer tutmak** bir yerde yerleşmek; her tarafından düzenlenmeye başlamak. **Aýak astyna salmak** ihmal etmek, harcamak, tahrip etmek. **Aýak astynda galmazlyk** kötü duruma düşmeme, ihmal edilmeme, boşa gitmeme. *Beýle maşgala hiç wagda aýak astynda galmaz* (B. Kerbabaýew). **Aýak bagy bolmak 1)** yol kuralına uymayıp geride kalmak, birlikte giden yol arkadaşına engel olmak. **2)** birine engel olmak, sıkıntı vermek, dert olmak. **Aýak basmak** girmek, başlamak (yaş için). *Ol indi on üç ýaşyna aýak basdy*. **Aýak bermek** harman zamanı, ayakların altına yeni tahıl yığınlarını serpmek. **Aýak bitmek** yürümeye başlamak, ayaklanmak. *Oňa ýaňy aýak bitipdi*. **Aýak çekilmek** insanların evlerine çekilip, dışarıda veya içeride dolaşan kalmamak (gece belirli bir saat için). **Aýak çekmek** durmak, saklanmak. **Aýakda galmak** gecikmek, geride kalmak. **Aýakdan galmak** yürümek yetisini kaybetmek. *Goja kyn düşse-de ýöremäge çalyşyady, ýöremese, aýakdan galyp, otura boların öýdýärdi*. **Aýak salmak** tepmek. *Düýämiz şeýle bir sarç, ýat biri sagayayn diýip golaýlajak bolsa, göni aýak salar*. **Aýak sekmek** araya girmek, gelmek. **Aýak sesi** yürürken ayakta çıkan ses. **Aýak uýy** yatan kişinin ayaklarının ulaştığı yer; ayak tarafı. **Aýak üstünde** hareket hâlinde, telaş ve karışıklık içinde, işle meşgul. *Gün dogandan ähli kişi aýak üstündedi*. **Aýak üstünden** oturmadan, ayak üstü. *Ol aýak üstünden ejelerine baryp gaýtdy*. **Aýak üstüne galmak**

1) Oturduğu yerden kalkmak, dik durmak, ayağa kalkmak. **2)** hastalıktan kurtulmak, iyileşmek. *Ol aýak üstüne galansoň, işine gitdi*. **3)** amacına ulaşmak için gücünü sakınmadan çalışmak / çabalamak. **Aýak ýeterde** yakın çevrede, gidip gelmek mümkün olan yerde. *Heý, şu golaýlarymyzda, aýak ýeterimizde dag barmy?*

(Görögly). **Aýak ýoluna gitmek** meydana gitmek, ayak yoluna gitmek. *Meret-de turup, çäkmenini egnine ýasgynjak alyp, çarygyny aýagyňa gowaldaň sokup, aýak ýoluna gitdi* (A. Durdyýew). **Aýak ýygnaamak** karanlık bastığında dışarıda, sokakta dolaşan kişi kalmamak, evine çekilmek.

AÝAK II, *at, köň.s.* Kase, posa, piyale, bulgur, bade. *Saky, pyýalany gandy, aýagy* (Saýatly – Hemra).

AÝAK III, *at.* Kellebaşayak. *Aýda gelen aýak iýer, günde gelen – taýak* (Nakyl).

AÝAKBASGYÇ [aýakbaşgyç], *at.* Arabalar ve diğer hareketli teknik araçlarda, ayrıca bazı müzik aletlerinde, hareketi ayakla kontrol etmek için basılan araç. *Sürmegi öwrenmek için ulanylýan we okuw guramasyna degişli tehniki ulag goşmaça birikdiriş we durzuş aýakbaşgyçlary bilen enjamlaşdyrylan bolmalydyr* (Türkmenistanyň Ýol hereketiniň kadalary, 2003 ý., 47 s.).

AÝAKÇY, *at.* Isıran ve ısırdığı yeri kaşıyan sinek benzeri kanatlı küçük böcek.

AÝAKDAŞ, *syp.* 1. Eşit olan; eşit giden (at, insan hakkında). *Ýöne öňatlylar biziň bilen aýakdaş däl di* (R. Gelenow). 2. Akıl, düşünce vb. ile eşit olan, aynı sırada yer alan. *Döwür bilen aýakdaş gitmek*.

AÝAKDAŞLYK, *at.* 1. Ayağı eşit, eşit adımlarla yürümek, eşit gitmek (at hakkında). 2. Akıl, düşünce vb. açısından eşitlik, birbirinden geri kalmama.

AÝAKGAP [aýakga:p], *at.* Ayakkabı. *Aýakgabyň dar bolsa, giň jahandan ne peýda* (Nakyl).

AÝAKGAPÇY [aýakga:pçy], *at.* Ayakkabı diken usta, kemer diken usta.

AÝAKKÖPRI [aýakköpürü], *at, gepl.d.* Yaya köprüsü, yaya geçidi.

AÝAKLABERMEK [aýakla:vermek], *işl.* Ayağa kalkarak başlamak, ayakla yönelmek, ayakla yaklaşmak.

AÝAKLAMA, *iş ady.* Ayağa kalkma durumu.

AÝAKLAMAK, *işl.* Bitirmek, tamamlamak, sonlandırmak. *Haty aýaklap baryaryn. Aý aýaklap baryar.*

AÝAKLAMAKLYK, *iş ady.* Ayağa kalkma durumu.

AÝAKLAMAZLYK, *iş ady.* Bitirmezlik, tamamlamazlık.

AÝAKLANDYRMAK [aýaklannyrmak], *işl.* Yürümeye alıştırmak. *Çagany aýaklandyrmak.*

AÝAKLANMA, *iş ady.* Ayaklanmak durumu.

AÝAKLANMAK, *işl.* 1. Ayak üstünde durmaya ve yürümeye alışmak, yürümeyi öğrenmek, ayağa gelmek. 2. Sonuna yaklaşmak, sona gelmek, tamamlanmaya yaklaşmak, bitmek üzere olmak. 3. *göç.m.* Ayağa kalkmak, büyüyip güçlenmeye başlamak.

Aýaklanmadyk köşek ýaly ayağa zorla duran, sendeleyerek yürüten, düzgün adım atamayan.

AÝAKLANMAKLYK, *iş ady.* Ayaklanmak, ayağa kalmak durumu.

AÝAKLANMAZLYK, *iş ady.* Ayağa kalkamamak, ayakta duramamak.

AÝAKLAŞMA, 1. *iş ady.* Ayağa kalkışma durumu. 2. *at, yerli g.* Paylaşma.

AÝAKLAŞMAK, *işl.* Ayakma ayak paylaşmak, herkesin bir ayağını alması. *Aýaklaşyp mal öldürmek.*

AÝAKLAŞMAKLYK, *iş ady.* Ayaklaşmak durumu.

AÝAKLATMAK, *işl.* Tamamlama aşamasına getirmek, tamamlamak, bitirmek.

AÝAKLAÝYŞ, *iş ady.* Ayaklamak durumu.

AÝAKLY, *syp.* 1. Ayağı olan. 2. Özel olarak yapılmış, dayanağı olan, ayaklı (ayak üzerine oturtulmuş). *Aýakly sandyk*. 3. Çevik, hızlı giden, atik. *Aýakly at.*

Aýakly çilim suyu içinden geçirerek dumanı süzülüp içilen sigara, nargile. **Aýakly garpyz ýaly** kısa boylu, tombul (insan hakkında).

AÝAKMAN, *syp., mald.* Bacakları uzun, incikleri güçlü ve dayanıklı koyun veya kuzu. *Adatça, aýakman guzular daýaw mallar bolup ýetişýar.*

AÝAKMAŞYN [aýakmaşy:n], *at, gepl.d.* Ayakla çalıştırılan dikiş makinesi.

AÝAKSYZ, *syp.* 1. Ayağı olmayan, ayaktan mahrum olan. *Aýaksyz adam*. 2. Ayak takılmamış, ayak yapılmamış. *Aýaksyz sandyk*.

AÝAKSYZLYK, *at.* Ayağı yokluk, ayaktan mahrumluk.

AÝAKÝALAÑ, *syp., ser.* **Aýakýalaňaç.** *Aýakýalaň gezmek.*

AÝAKÝALAÑAÇ, *syp.* Ayağı ayakkabısız, yalın ayak.

AÝAL [aýa:l], *at.* 1. Dişi cinsinden olan insan, kadın. 2. Evlenmiş, biriyle nikâhlanmış kadın; eş, hayat arkadaşı. 3. Kadına ait. *Aýal köýnegi.*

Aýal adam, kadın aile üyesi.

AÝALBAZ [aýa:lva:z], *syp.* Kadınların peşinden koşan, gelin ve kızlara göz diken, ahlaki açıdan dengesiz.

AÝALBAZLYK [aýa:lva:zlyk], *at.* Kadınlara düşkün olmaklık, kadınların peşinden koşmaklık.

AÝAL-EBTAT [aýa:l-evtat:t], *at.* Kadınlar, kadın aile bireyleri. *Bir sapar olara adam-gara, aýal-ebtat bary*

üýşdi (Edebiyat we sungat).

AÝAL-ERKEK [aýa:l-erkek], *at.* Kadın ve erkek kişiler.

AÝAL-GYZ [aýa:l-ğy:z], *at.* Kadın ve kız; kızlar, gelinler, kadınlar, kadın aile bireyleri.

AÝALLY [aýa:lly], *syp.* Evli barklı olan, evlenen.

AÝALLYK [aýa:llyk], *at.* 1. Nikâh yoluyla birinin ailesi olmak; kızlıktan sonraki dönem.– *Eý, Garyp, eger meni özüňe aýallyga kabul etmeseň, saňa töhmet edip, heläk edermen – diýdi* (Şasenem – Garyp). 2. Kadınlara özgü, kadınlara ait özellik taşıyan. *Onuň aýallyk duýgulary üstün çykdy* (B. Seýtäkow).

Aýallyk etmek verdiğin sözde duramamak, onursuz davranmak, ‘heleylik yapmak’ (çoğunlukla erkeklere söylenen kaba bir ifade). *Soň ara bir iş düşse, Aýallyk etdi diýme* (A. Alamyşow).

AÝALLYLYK [aýa:llylyk], *at.* Eşinin (kadının) olması, evli olma hâli.

AÝALMAK, *işl.* Özenle korunmak, dikkatle saklanmak.

AÝALSYZ [aýa:lsyz], *syp.* 1. Eşi olmayan; bekâr (sallah), dul. *Aýalsyza mydar bolmaz, Dönseň hökmi Süleýmana* (Magtymguly). 2. Evlenmemiş, evli barklı olmayan.

AÝALSYZLYK [aýa:lsyzlyk], *at.* Eşsizlik, bekarlık, dulluk. *Derwüşlere ýolsuzlygy, Ýigitlere malsyzlygy, Hudaýym aýalsyzlygy, Görkezmesin musulmana* (Magtymguly).

AÝAMA, *iş ady.* Koruma durumu; özenle saklama hâli.

AÝAMAK, *işl.* Özenle saklamak, dikkatle korumak, muhafaza etmek.

AÝAMAKLYK, *iş ady.* Koruma durumu; özenle saklama hâli

AMAZLYK, *iş ady.* Özenle koruyup saklamamak durumu.

AÝAN [aýa:n], *syp.* Aydın, aşık, malum, belli, açık, ayan. 2. Ayan sözünün sonundan *bolmak*, *etmek* yardımcı fiilleri eklenip *ayan* sözünün anlamını karşılayan birleşik fiilleri yapar: **Ayan bolmak** açıkça olmak, belirgin olmak. **Ayan etmek** açık hâle getirmek, belirginleştirmek, açıklamak.

AÝANLYK [aýa:nlyk], *at.* Aydınlık, aşıkılık, açıklık, apaçıklık, aydınlık. *Mesele aýanlygy talap edýýär.*

AÝAT [aýat], *at.* 1. Kur'an'ın bir suresi. 2. Merhumun hatırası için okunan dua. *Öli aýatdan doýmaz, diri – hezzetden* (Nakyl).

Aýatda diri canlı ve var olan biri.

AÝATMAK, *işl.* Merhamet ettirmek, korumaya mecbur etmek. *Köpüň emlägini aýatmak gerek.*

AÝAWLY [aýowly], *syp.* 1. Korunan, özenle saklanan; dikkatli, tedbirli. 2. Tasarruflu, yerinde.

AÝAWLYLYK [aýowluluk], *at.* Tasarrufluluk, yerindelik.

AÝ-AÝDYŇ [aý:a-ýdyň], *syp.* Aydın, çok net (akşam veya gece hakkında). *Aý-aýdyňdyr, ýagtydyr, Gyzlar oýnar wagtydyr* (Läle).

AÝAÝYŞ, *iş ady.* Özenle saklanma durumu.

AÝAZ, *at.* Kuru soğuk, keskin, derin üşüten, kesip gelen sert soğuk, ayaz.

AÝAZLAMA, *iş ady.* Ayazlamak durumu.

AÝAZLAMAK, *işl.* Buzda / dondurucu soğukta durup, soğuk etkisiyle üşümek. *Aýazlap duran suw.*

AÝAZLAMAKLYK, *iş ady.* Ayazlamaklılık durumu.

AÝAZLATMAK, *işl.* Donacak kadar soğuk bir yere koymak. *Eti aýazladyp goýmak.*

AÝAZLAÝYŞ, *iş ady.* Ayazlamak durumu.

AÝAZLY, *syp.* Güçlü soğuğu olan, keskin, sert rüzgârlı ve soğuk hava, ayazlı. *Aýazly gije. Aýazly howa.*

AÝBA-AÝ [aýva-aý], *hal.* Bu aydan o aya, her ayda, her ayda, aydan aya.

AÝBALYK [aýva:lyk], *at.* *haywanat d.* Vücudunun iki yanı yapışık, yüzgeçleri çok büyük, kuyruk kısmı olmayan balık.

AÝBAŞY [aývaşy], *at.* Kadınlarda ayda bir olan özel durum, aybaşı.

AÝBOGDAŞ [aývoğdoş]: **aýbogdaşyňy gurmak** dizlerini içine çekip, bacaklarını çaprazlayarak oturmak.

AÝBÖKE [aývökö], *at.* *deňizç.* Yelkenli teknenin, arka tarafında dümen üzerinde ay şeklinde eğilmiş tahta.

AÝBYGADYM [aývygady:m], *syp., gepl.d.* Çok huysuz, her türlü kötülüğü beklemek zorunda olan (insan hakkında).

AÝDA [aýda], *hal.* Her ayın devamında, her ayın içinde, her ayda. *Aýda bir gezek atasy öýüne gitmese, çykan gyzyň ýüregi gysýardy.*

AÝDAN-DIÝEN [aýdan-niýen], *at, gepl.d.* 1. Sadaka verilen, Allah yoluna adanmış şey. *Ol aýdan- diýenini metjide eltip berdi.* 2. Halk arasında dedikodu yapan, lafazan, gevezelik eden kişi. *Aýdan-diýen köp bolar, çörek beren az bolar* (Nakyl).

AÝDA-ROWANDA [aýd(a)-yrowa:nna], *hal.* Ara sıra, bazen, çok nadiren.

AÝDA-ÝYLD [aýda-ýylla], *hal.* Seyrek, bazen, ara sıra. *Aýda-ýylda bir gelýän, gelen wagtyň bir dutary ele al ahyryn!* (Edebiyat we sungat).

AÝDYJY, *at.* 1. Bir şey hakkında bilgi veren, anlatan, haber veren kişi. *Aýdyjy akmak bolsa, diňleýji dana gerek* (Nakyl). 2. Sözleri ezbere, akıcı şekilde okuyan; ezbere okuyan kişi. *Aýdyjy bagşy bolsa getiriberiň* (Görögly).

AÝDYLAN, *at, gepl.d.* Sadaka. *Ol ertir aýdylan edýär.*

Aýdylan janly zor durumda kalındığında Allah yoluna adanan canlı ve o canlının kesilerek verilen sadaka.

AÝDYLMAK, *işl.* 1. Bir şey hakkında haber verilmek, malum edilmek. *Aýdylan söz – atylan ok* (Nakyl).

AÝDYLYŞ, *iş ady.* Malum edilmek durumu.

AÝDYM, *at.* Müziğe eklenerek veya eklenmeden melodili şekilde söylenen şiir dizeleri; müzik eşliğinde icra edilen şiir sözleri, şarkı.

Aýdym aýtmak sazlı eseri sesli söslmek, şarkı söylemek. **Aýdym edinmek** bir işi yapmayı hayal edip, zamanında yapmayıp, uzatmak. *Gitjek-gitjek diýip, çöli aýdym edinibem, indi jana dert bolup ýörsün diýseler, nähili bolar?* (N. Baýramow).

AÝDYMÇY, *at.* 1. Müziğe eşlik ederek şarkı söyleyen kişi; şarkıyı icra eden, ozan, bagşı. 2. *göç.m.* Övgüleyen, methiyeler yazan veya söyleyen, övücü kişi. *Magtymguly eziz halkynyň, gözel ýurdunyň beýik aýdymçysy bolupdyr.*

AÝDYMÇYLYK, *at.* Şarkıcılık, şarkı söyleme sanatı, şarkıyı icra etme ustalığı. *Her bir diňlän adam bu türkmen gyzyňyň aýdymçylyk zehininiň ýesiri bolýar* (Edebiyat we sungat).

AÝDYMLY, *syp.* Şarkı söylenen; içinde şarkı bulunan.

AÝDYM-SAZ [aýdym-sa:z], *at.* Söylenen ve icra edilen müzik, şarkı.

AÝDYŇ [aýdyň], *syp.* 1. Aydın, berrak, açık, bulutsuz. *Aý aýdyňdyr süýt ýaly, Gyzlar oýnar gurt ýaly* (Halk döredijiliginden). 2. Doğru, düzgün, kesin, güvenilir, gerçek. *Hany, nâme diýjek bolýan bolsaň,*

aydyňrak aýtsana. 3. Belli, açık, anlaşılır, net, aşikâr. Onuň bilen oturanynda, gürleşeniňde hemme zat aydyň bolýar.

AÝDYŇLAŞDYRMAK [a:ýdyňlaşdyrmak], *işl.* Açıkça belirtmek, netleştirmek, kesinleştirmek, ortaya koymak. *Şiriniň çykarylyşy barasynda bilýänleriniň baryny bir demine aydyşdyryp çykaýasy geldi* (N. Saryhanow).

AÝDYŇLAŞDYRYLMAK [a:ýdyňlaşdyrylmak], *işl.* Aydın edilmek. *Ýgnagyň boljak güni aydyňlaşdyryldy.*

AÝDYŇLAŞMA [a:ýdyňlaşma], *iş ady.* Aydın-laşmak ýagdaýy.

AÝDYŇLAŞMAK [a:ýdyňlaşmak], *işl.* 1. Bir mesele, düşünce vb. hakkında açık olmak, netleşmek, belli olmak. *Onuň pikiri aydyňlaşyp, kellesindäki uky dumany sowuldy* (B. Seýtäkow). 2. Açılmak, durulmak, seyrekleşmek, aydınlaşmak.

AÝDYŇLAŞMAKLYK [a:ýdyňlaşmaklyk], *iş ady.* Aydınlaşmak durumu.

AÝDYŇLAŞMAZLYK [a:ýdyňlaşmazlyk], *iş ady.* Aydın almamaklık.

AÝDYŇLAŞYBERMEK [a:ýdyňlaşybermek], *işl.* Netleşip ilerlemek, açıklık kazanarak başlamak.

AÝDYŇLAŞYŞ [a:ýdyňlaşyş], *iş ady.* Aydınlaşmak durumu.

AÝDYŇLATMAK [a:ýdyňlatmak], *işl.* Açık hâle getirmek; birine bir konuyu veya benzerini netleştirmek, kesinleştirmek, daha anlaşılır hâle getirmek. *Diňe onuň pikirini aydyňlatmak üçin özüne sowal berdi* (B. Kerbabaýew).

AÝDYŇLYK [a:ýdyňlyk], *at.* 1. Işıklık, berraklık, açıklık. *Aýdyňlykda hemme zat görnüp durdy.* 2. Doğruluk, düzgünlük, kesinlik, ayrıntı. 3. Anlaşılrlık, açıklık, apaçıklık, gizlilikten uzak olma. *Pikiriň aydyňlygy ugrunda çalyşmaly.*

AÝDYS, *iş ady.* Söylemek durumu.

AÝDYSDYRMAK, *işl.* Açıklamak, detaylı şekilde bildirmek, haber vermek, sürekli bilgi aktarmak.

AÝDYSMAK, *işl.* 1. Biriyle şarkı veya şiir söyleyerek yarışmak. *Bir gezek Weýran bagşy Hywa argyşa gidende Heleý bagşy bilen uzyn gije aydyşypdyr* (Edebiyat we sungat). 2. Birlikte, birbirine bir şeyler söylemek. *Çagalar matal aydyşyardylar. Adamlar bir zatlar-a aydyşyp otyrdylar, yöne nâme diýýänlerini eşidip bilmedim.*

AÝDYSYK, *at.* 1. Şarkı söyleme veya benzeri konularda yarışma. *Bagşylaryň aydyşygy uzaga çekdi.* 2. *edeb.* Şiirde anlatımın bir türü. *Magtymgulynyň Habar ber – şeýledir goşgusy aydyşykdyr.*

AÝGÄDIK [a:ýgä:dik], *at.* Bir tarafı dik üçgene benzeyen desen.

AÝGYR [aýgyr], *at.* 1. Bazı hayvanların (inek, eşek vb.) erkeği, erkek cinsiyeti. 2. *syp., gepl.d.* Olgun. 3. *kön.s.* Sözü geçen, sözünü esirgemeyen (insan). *Aýtsaň –*

aýgyr, diýseň– diýgir (Nakyl).

AÝGYRGYÝAK [aýgyrgyýak], *at.* *ösüml.d.* Baklagiller familyasına ait, hayvanlar için yem olarak kullanılan çok yıllık bitki.

AÝGYT [aýgyt], *at.* 1. Aşkar, belli, malum, açık şey. *Nury janymyň kime meňzeýändigini onuň mergenligi aýgyt eder* (N. Saryhanow). 2. Belirli bir şey hakkında varılan sonuç, karar, güven. *İň soňky söz onuň öz aýgydyny berkitdi* (B. Kerbabaýew).

AÝGYTLAMA [aýgytlama], *iş ady.* Kesinleştirme durumu.

AÝGYTLAMAK [aýgytlamak], *işl.* Açıklamak, belli etmek, duyurmak, netleştirmek. *Beýlekiler bolsa obanyň golaýlaşandygyny Saranyň ýüzüne garap aýgytlardylar* (B. Seýtäkow).

AÝGYTLAMAKLYK [aýgytlamaklyk], *iş ady.* Netleştirmek durumu.

AÝGYTLAÝJY [aýgytlaýjy], *syp.* Kesinleştirici, çözümleyici, belirleyici, nihai, esaslı. *Üçünji aýlaw, aýgytlaýjy aýlawdy* (Nesil).

AÝGYTLY [aýgytly], *syp.* Kesin, kararlı, net, çözümleyici, nihai. *Aýgytly ädim ätmek.*

AÝGYTLYLYK [aýgytlylyk], *at.* Kesinlik, kararlılık, nihailik.

AÝGYZYL [a:ýgyzyl], *at.* Gül yaprağı, kulak halkası gibi eşyaların yüzüne dolmamış, ay şeklinde ve üstü nokta nokta ile işlenmiş desen.

AÝJYN, *at.* 1. Jyn. 2. *göç.m.* Utangaç, mahcup, yüzüstü, arsız.

AÝKEŞDE [a:ýkeşde], *at.* Tahtanın tepesine kazınarak veya işlenerek yapılan desen.

AÝLABERMEK [aýla:vermek], *işl.* Dönerek başlamak; dönme hareketini sürdürmek.

AÝLAG [a:ýlağ], *at, geogr.* Okyanus, deniz veya gölün karaya süzülen dalga dönüşü.

AÝLAMA, *iş ady.* Dönme hâli; devinim durumu.

AÝLAMAK, *işl.* 1. Bir şeyi parçalara ayırmak, didiklemek. *Ol sagadyň dilini öňe aýlady.* 2. Dışından sarmak, dolamak, örmek, kuşamak. *Perim, seniň syýa zülpuň, Aýla boýnuma bent olsun* (Görögly). 3. Bir şeyi götürüp göstermek; yanına alıp gezdirmek, bir yere veya birçok yere götürmek. *Hawa, hawa, öz-ä maşyna mündürüp aýlan bolara çemeli* (B. Pürliýew). *Muzeýe aýlamak. Şähre aýlamak.*

4. Vurmak. *Ol atyna gamçyny aýlap saldy.*

5. Tersine çevirmek, terse bakmak. *Ol ýüzünü beýläk aýlady* (B. Kerbabaýew). 6. Yer veya evin dışına koruma, bekçilik olsun diye avlu ve benzeri yapılar inşa etmek. *Melleğin daşyna haýat aýlamak.* 7. *göç.m.* Düşünmek, tartmak, fikir yürütmek. *Ol köp zatлары hyýalynda aýlap çykdy.*

AÝLAMAKLYK, *iş ady.* Döndürme durumu.

AÝLAMAZLYK, *iş ady.* Döndürmezlik durumu.

AÝLAMPAC [aýlampa:ç] **I**, *at.* Odun yüklendikten sonra, yükün üstünden dönerek, sabitleme işlemi.

AÝLAMPAC [aýlampa:ç] **II**, *at.* El ele tutuşup halka oluşturarak dönerek oynanan çocuk oyunu.

AÝLANAÝYN, “Başım kurban, döneyim” anlamında kullanılan bir edep sözü.

AÝLANDY [aýlanny], *at.* El işlerinde, nakışın içindeki küçük yeşil veya siyah motif.

AÝLANDYRMAK [aýlannymak], *işl.* 1. Döndürmek, dönecek hâle getirmek. 2. Bir şeyi hareket ettirmek, devinime sokmak. *Güýçli ýel degirmeniň perini aýlandyrdy.* 3. Çevirmek, döndürmek, bir halden ikinci hale getirmek. *Ýagty çyralar haly bilen bezelen tamy gündizlige aýlandyryýardy* (B. Kerbabaýew). 4. *göç.m.* Soğutmak, değiştirmek. *Gürrüňi başga ýana bakan aýlandyrmaga çalyşdy* (B. Kerbabaýew).

AÝLANDYRYLMAK [aýlannrylmak], *işl.* Dönecek hâle getirilmek, döndürülerek sabitlenmek. *Degirmeniň daşy motor bilen aýlandyrylýar.*

Aýlandyrylyp goýberilen ýaly hiçbir şeyi bilmeyen, kafasına vurulmuş gibi sersemlemiş.

AÝLANJYRAMAK, *işl.* Yavaş yavaş, amaçsızca gezinmek, dolanıp dolaşmak, keyfi veya sıkıntılı bir şekilde dolaşmak.

AÝLANMAK, *işl.* 1. Okunun dışında parçalanmak, dağılıp gitmek. 2. Dıştan sarılmak. *Men obanyň daşyndan aýlanyp geldim.* 3. Yerleştirilmek, bırakılmak. *Haýat aýlanmak.* 4. Geri dönmek, arkasına dönmek. *Aýyrrak baryp, ýene yzyna aýlandy.* 5. Gitmek, gezmek, ziyaret etmek. 6. Çukurun kenarında hareket etmek, dar alanda hareket etmek. 7. Başka bir biçime geçmek, başka bir duruma geçmek. 8. Zarf fiil ekini alan *aýlanmak* fiilinin sonundan *durmak*, *yörmek* yardımcı fiilleri gelip hareketin devamlılığını anlatan birleşik fiiller yapar: **Aýlanyp durmak** sürekli olarak gelip gidip durmak; okunun dışında hareket etmek; kendi yolu boyunca düzenli şekilde ilerlemek, yürümek. **Aýlanyp yürmek** dolaşmak, bir yerde gezmek.

AÝLANYŞ, *işl. ady.* Sarılma durumu.

Gan aýlanyş insan vücudunda kanın damarlar içinde akış hızı, akış hareketi, kan dolaşımı.

AÝLANYŞMAK, *işl.* Birkaç at veya benzerinin dönmesi. *Atlar gazygynyň daşynda aýlanyşýardy.*

AÝLAÑ-ÇAÝLAÑ: **aýlañ-çaýlañ etmek** yavaş yavaş gezinmek, amaçsızca dolaşmak. *Olar açyk howada aýlañ-çaýlañ edip ýördüler.*

AÝLAP [a:ýla:p], *hal.* Ayın devamında, ayın içinde.

AÝLAŞDYRMAK, *işl.* 1. Rastgele çevirmek, birbirine karışarak dönmek. 2. Bir şeyi birçok yere dolaştırarak göstermek. *Myhmanlary taryhy ýadygârlıklere aýlaşdyrmak.*

AÝLAŞMAK, *işl.* 1. Dolaşmaya yardım etmek. 2. Birlikte dolaşmak.

AÝLATMAK, *işl.* Dolaşmaya mecbur etmek, dolaşmak işini başka birine yaptırmak.

AÝLAW [aýlow], *at.* 1. At yarışı yapılan özel yer, alan. *Aýlawyň gündogar tarapyndaky düzde atlar gezdirilip ýördi* (Nesil). 2. Belirli mesafede döngülü yarış. *Atlar iki aýlawy deň geçdiler* (Nesil). 3. Halka, daire, yuvarlak. 4. Bükülmüş-bükülmüş, kıvrımlı. *Nohuryň belentli-pesli daglary, kâkilikli jülgeleri, goşa aýlaw şahly umgalary nâhili gözeldi!* (B. Kerbabaýew). 5. Dönük, eğik, kıvrımlı dönüş. *Apbaslaryň obasyna aýlaw kertden inip barylýar* (Ç. Aşyr).

AÝLAW-AÝLAW [aýlow-aýlow], *syp.* Çok döngülü, dairesel, dolambaçlı. *Dogrudan-da, aýlaw-aýlaw ýoda barha aşak inip, ýagty güneşiň nury gtdikçe kemelýardi* (G. Kulyýew).

AÝLAWLY [aýlowly], *syp.* 1. Çok döngülü, düz olmayan, kıvrımlı. *Aýlawly ýoda.* 2. *göç.m.* Karmaşık, gizemli, dolambaçlı. *Aýlawly gürrüň.* 3. *göç.m.* Kabartmalı, çıkıntılı, dışına taşmış. *Daşy aýlawly ýatak.*

AÝLAÝYN [a:ýlaýyn], *hal.* Bir ay süren, bir aylık. *Biziň onuň bilen aýlaýyn şertnamamyz bar.*

AÝLY [a:ýly], *syp.* 1. Ay ışıldayan, ayın parladığı, ışık saçan. *Aýly agşam.* 2. Oğlana verilen ad.

AÝLYK [a:ýlyk] 1. *at.* Bir ay boyunca yapılan emeğin karşılığı olarak ödenen ücret, maaş, aylık. 2. *syp.* Bir ay mühletli, bir ay devam eden. *Ol bir aýlyk iş saparyna gtdi.*

AÝLYKÇY [a:ýlykçy], *at.* Aylık maaşla çalışan kişi, aylıkçı. *Garly kakasynyň köne gurallaryndan aýrylyp, köp ýyllap başga ussalaryň elinde aýlykçy bolup işledi* (A. Gowşudow).

AÝLYK-GÜNLÜK [a:ýlyk-günlük], *at.* İşlenen iş için zahmet hakkı.

AÝMAK [a:ýmak], *at, kön.s.* Urug, tire.

AÝMANÇA [a:ýmança], *at.* 1. Odun, saman, hayvan yemi vb. saklamak için çalı, çamur veya taşlarla yapılmış, sağlamlaştırılmış alan, avlu. *Goýun-guzy salar ýaly aýmança etdik.* 2. Mezarlığın etrafına yapılan, alçak duvarlı avlu.

AÝN, *at, k.d..* 1. Göz, görme organı. *Şol wagtda Arkaç meniň aýnyma, Manent boldy toprak bile, gör bile* (Mätäji). 2. *at.* Arap alfabesinin on sekizinci harfi. 3. Ebced hesabında 70 (yetmiş) sayısını anlatan işaret.

AÝNA [a:ýna], *at.* 1. Beyaz, parlak tuzu eritip ve kimyasal işlemle elde edilen saf madde, ayna. *Aýna önümçiligi.* 2. Arka yüzü boyalı ve verniklenmiş, ön yüzü görünen eşya, ayna. *Bir gyz gördüm, aýna bakyp, Gara saçyn darap durka* (K. Gurbannepesow). 3. Camlı gözlemelik, pencere. *Ol aýnanyň önüne baryp, daşaryk seretdi.* 4. Yakın ve uzak mesafeyi görmeye yardımcı olan, aynaya takılan optik cam, mercek. 5. *göç.m.* Olayları, hadiseleri anlatan gösterge, işaret. 6. Kıza verilen ad.

Aýnada gören ýaly açıkça, apaçık, kesin, belirgin, gizli olmayan. *Aýnada gören ýaly, ýanynda duran ýaly* (Matal). *Men şony aýnada gören ýaly bilýärim!* (N. Saryhanow). **Aýna ýaly** parlak, düzgün, pırl pırl; temiz, saf.

AÝNABUKJA [a:ýnavukjo], *at.* Kenarları farklı desenli camla süslenmiş, başa takılan küçük bir örgü veya örtü.

AÝNAÇY [a:ýnaçy], *at.* Pencereye cam takan, cam yerleştiren usta, camcı. *Aýnaçy ussa almaz bilen aýna kesýärdi.*

AÝNAGAŞ [a:ýnağa:ş], *at.* *zergärç.* Kuyumcuların renkli cam parçalarını eritip yaptığı süs taşı, vitray taşı.

AÝNAGONÇ [a:ýnağonç], *syp.* Tokası ayna gibi parlayıp duran, parlak tokalı (çizme için).

AÝNAGÖL [a:ýnağö:l], *at.* Halı ve kilim ürünlerine işlenen küçük ara motif, süs deseni.

AÝNAGYÝYK [a:ýnağýýk], *at.* Yuvarlak aynanın küçük parçası, ayna parçası. *Elimi aýnagýýk kesdi.*

AÝNAJYK [a:ýnajyk], *at.* Halı dokumasında sarı çerçevenin içine yerleştirilen küçük elmas şeklinde motif.

AÝNALAMA [a:ýnalama], *iş ady.* Cam takmak durumu.

AÝNALAMAK [a:ýnalamak], *işl.* Pencereye veya benzer yere cam takmak, cam yerleştirmek, cam monte etmek. *Penjireleri aýnalamak işi galdy.*

AÝNALAMAKLYK [a:ýnalamaklyk], *iş ady.* Cam takmak durumu.

AÝNALAMAZLYK [a:ýnalamazlyk], *iş ady.* Pencerenin gözüne cam takmazlık.

AÝNALANMAK [a:ýnalanmak], *işl.* Cam salınmak.

AÝNALAŞMAK [a:ýnalaşmak], *işl.* 1. Cam takmaya yardımlaşmak. *Kakama öýüň äpişgelerini aýnalaşdym.* 2. Birçok kişi birlikte cam takmak, cam salmak. *Ussalar täze mekdebiň penjirelerini aýnalaşyp ýör.*

AÝNALATDYRMAK [a:ýnalatdyrmak], *işl.* Cam takma işini başka birine yaptırmak.

AÝNALATMAK [a:ýnalatmak], *işl.* Cam takmak işini birine yaptırmak; cam takmaya imkan sağlamak.

AÝNAL-BAKY [aýnal-va:ky], 1. *şahyr.* Yaşam çeşmesi. *Aýnal-baky suwnuň laýy, gözeli sen* (Magtymguly). 2. Medine'de olan bir çeşmenin adı.

AÝNALY [a:ýnaly], *syp.* 1. Cam takılan, camlanan. *Aýnaly eýwan.* 2. Yüzü görünen camı olan, cam yerleştirilmiş veya asılmış cam. *Aýnaly diwar.* 3. *at.* *gepl.d.* Yolcu taşıyan büyük otobüs.

AÝNAMA, *iş ady.* Değişmek durumu.

AÝNAMAK, *işl.* 1. *gepl.d.* Değişmek. *Il-gün görse, Görögly aýnapdyr ýa däliräpdir diýer* (Görögly). 2. Aptalca davranmak, küçük düşürücü veya komik hareketler yapmak, saçmalamak. *Çagajyk ejesini gujagynda aýnap otyr.*

AÝNAMAKLYK, *iş ady.* Değişmek durumu.

AÝNAMAZLYK, *iş ady.* 1. *gepl.d.* Değişmezlik. 2. Aynı hareketleri yapmama, taklit etmeme (çocuk hakkında).

AÝNAŞMAK, *işl.* Birçok olup değişmek. *Zat*

diýilmänsoň, çagalaram aýnaşyp otyrdylar.

AÝNATMAK, *işl.* Birinin değişmesine sebep olmak; değiştirmek. *Şol kepjesakgal molla dilini aýnadyp, sesiniň labzyny arapçamy ýa-da başga bir zatçamy üýtgedip okaýardy* (N. Saryhanow).

AÝNY I, *syp.* Uyumlu, nazik. *Aýny çagajyk. Çagajygyň aýny hereketleri.*

AÝNY II, *syp.* Terbiyeli, hakikatli. *Ýigrim baş ýaşynda, aýny wagtynda, Mätäjini goç gardaşdan aýyrdy* (Mätäji).

AÝNYJA, *syp.* Minik/sevimli, nazlı, şirin, uyumlu/zarif. *Aýnyja aýylar aýlanyp her ýan, Ymsynýar dondurma naýynjar garap* (A. Agabaýew). *Aýnyja çaga.*

AÝÑALMA, *iş ady.* İyileşme durumu.

AÝÑALMAK, *işl.* 1. Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek, toparlanmak, sağlığına kavuşmak. 2. Kendine gelmek, bilincini/toparlanmasını yeniden kazanmak. 3. *göç.m.* Kendini toplamak, dayanmak, güçlenmek, kuvvet kazanmak.

AÝÑALMAKLYK, *iş ady.* İyileşmek durumu.

AÝÑALMAZ, *syp.* İyileşmeyen. *On ýylky aýñalmaz hassa, Pynhan derdim desse-desse* (Hatam şahyr). *Asyl aýñalmady bu garyp bagtym, Topraga garyldy, ýykylyp tagtym* (Baýly şahyr).

AÝÑALMAZLYK, *iş ady.* İyileşmek derecesine gelmezlik. *Aýaklaryna badak saldy-da, gaýdyp aýñalmaz ýaly edip urdy* (B. Gulow).

AÝÑALTMAK, *işl.* İyileşmek derecesine ulaştırmak. *Ony lukmanlaryň emi aýñaltdy.*

AÝÑALYŞ, *iş ady.* İyileşmek durumu. *Diňe ýeňiş! Ýeňiş, ýene-de ýeňiş! Doly ýeňişden soň bolar aýñalyş* (B. Kerbabaýew).

AÝÑALYŞMAK, *işl.* 1. Yavaş yavaş iyileşmek, ayağa kalkmaya başlamak, hastalıktan kurtulmak. 2. Yavaş yavaş kendine gelmek, bilincini toparlamak. *Onuň kellesine degen urgy aňsat aýñalyşar ýaly etmändir.* 3. Kendini toparlayıp güçlenmeye, kuvvetlenmeye başlamak.

AÝPALTA [a:ýpalta], *at.* Eski zamanlarda soğuk silah olarak kullanılan, ağız geniş/yalnız bir yüzü keskin, yarım ay biçiminde uzun saplı balta. *Pyçak, aýpalta göterip, bir ýyl köşkde hyzmat etdi* (Görögly).

AÝRA, *syp.* Birbirinden uzak, ayrı, kopuk; başka, farklı. *Pakyr menem, senden aýra ýerim ýok, Bir teselli bergin könlüme meniň* (Magtymguly).

Aýra düşmek birbirinden ayrılmak, ayrılığa düşmek, uzaklaşmak/ayrı düşmek. *Ilinden aýra düşen, Ah urar, ili gözlär* (Magtymguly). **Aýra salmak (salmazlyk)** birbirinden ayırmak, ayrılığa maruz bırakmak, uzaklaştırmak. *Ýurdy bulan haýyn duşman, Aýra saldy ýardan ýary* (B. Kerbabaýew). *Ähli syrymy saklan, bagt getiren öýümüzden meni aýra salaýmasa ýagşydyr* (N. Saryhanow). **AÝRAÇYLYK**, *at.* *ser.* **Aýralyk 1.**

AÝRAK, at, *haywanat d.* Dağ koçu. *Dagdan aýrak, umga ýýkan, Mergenler geçen ýoldur bu* (Zelili). *Her kime bir döwran geler çaglardan, Aýrak gezip, myrat tapar daglardan* (Talyby).

AÝRALYK, at. 1. Birbirinden ayrı düşme, birbirinden uzakta olma, ayrılık. *Söýgüdir, dostlarym, durmuşyň täji, Aýrallyk aýdyr, tapşmak süýji* (A. Kekilow). 2. *göç.m.* Ölüm yitim, baki ayrılık. *Juwan ömri alyp gitdi aýrallyk, Şahyram aglady, şygram aglady* (M. Seýidow).

Aýrallyk ody ayrılığın derdi, azabı.

AÝRAN, at. Yağlı yoğurttan/yoğurt çırpılıp yağı alınarak yapılan, ince yayılmış ayran/yoğurt suyu. *Aýrana gelen tabagyny gizlemez* (Nakyl). *Ahyry patyşa hyzmatkärleriniň birine: Baryň, garryja enäni hem aýrany bilen alyp geliň diýip ugradypdyr* (Nesil).

AÝRATYN [aýraty:n], *syp.* 1. Bir şeyden farklı, değişik, başkalarına göre ayrıcalıklı/ayrı olan. *Göräýmäge onuň beýleki galalardan şeýle bir aýratyn üýtgeşikligi ýokdy* (G. Kulyýew). 2. Kendine has, başkaca. *Meniň aýtjak bolýanym, belki, onuň seniň bilen aýratyn gürrüňi bardyr* (B. Kerbabaýew). 2. Çok değişik, alışılmış olmayan. 3. Kendi başına, ayrı. *Şahyryň eserleri aýratyn ýygindy bolup çykdy*. 4. çok, fazla anlamında kullanılan söz. *Dursun eje aýratyn horlandy* (T. Gurbanow).

AÝRATYNLAMAK [aýraty:nlamak], *işl., gepl.d.* Diğerlerinden seçmek, özellikle belirtmek, ayırt etmek, farklılaştırmak. *Aýratynlap biriniň adyny tutmady*.

AÝRATYNLYK [aýraty:nlyk], at. 1. Karakteristik, ayırt edici özellik; bir kişinin ya da bir şeyin kendine özgü belirtisi. *Eseriň aýratynlyklary*. 2. Ayrı ayrılık. *Gözaradakyly her atlyny aýratynlykda saýgaryp başladylyr* (B. Seýtäkow).

AÝRY I, *syp.* 1. Özge, başka. 2. *göç.m.* Özel, lezzetli, hoş, şifa verici, faydalı. *Tüsse siňen gök çayyň aýry bolýar lezzeti* (K. Gurbannepesow). 3. Kendi başına, bağımsız, birbirinden ayrı/kopuk. *Enesinden aýry ýatmaz oğlanlar, Ýa reb, gören barmy bulardan, iller?* (Magtymguly).

Aýry görmezlik aşağı görmeme, hor görmeme, eşit görme. *Ol goňşy çagalary öz ogul-gyzlaryndan aýry görenok. Aýry tutmak* taraf tutmak, ayırım yapmak; birine karşı kör/önyargılı davranmak. *Onuň işgärleri aýry tutmasy ýokdur*.

AÝRY II, at. İki hörgüçlü deve, buğra. *Garry batyryň kerweni bir iner hem aýrydan ybaratdy* (A. Gowşudow).

AÝRY-AÝRY, *syp.* 1. Çeşitli, farklı farklı, ayrı ayrı, birbirine benzemeyen. 2. Belli belli, büyükçe, birçok. 3. Kendi başına, bölük bölük. *Her ýandak küdesini aýry-aýry ýerde basdylar*.

AÝRY-AÝRÝLYKDA [aýr(y)-aýrylykda], *hal.* Bağımsız olarak, tek başına, ayrı olarak. *Ol ilçiniň kagyndan okayan sözlerini aýry-aýrylykda aňşyryp bilmeýärdi* (B. Seýtäkow).

AÝRYBAŞGA [aýryvaşga], *syp.* 1. Özel, spesifik, belirli belirli, ayrı ayrı. *İşi derňemek aýrybaşga adamlara*

tabşyrylypdy. Ol saňa aýrybaşga hyzmat eden dälidir. 2. Çok, fazla. *Ol körpe agtygyny aýrybaşga gowy görýärdi*.

AÝRYK, at. Yarık, ayrık. *Gara daşyň aýrygy*.

AÝRYLMA, *iş ady.* Ayrılmak durumu.

AÝRYLMAK, *işl.* 1. Uzak düşmek, ayrılmak, ayrılığa maruz kalmak. *Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, Ilinden aýrylan – ölinçä* (Nakyl). *Watandan aýrylyp, ýalňyz düşmeýen, Ülkesinde il gadryny näbilsin* (Magtymguly). 2. Hayatını/varlığını sürdürmeyi bırakmak, yıkılmak, dağılmak. *Agyr döwletler aýrylar, Bir agza bakmaýan ärden* (Magtymguly). 3. Gitmek, arayı açmak, uzaklaşmak. *Eger her kim gorky etse janyndan, Aýrylmasyň aýalyňnyň janyndan* (Seýdi). 4. Bölünmek, ayrılarak bağımsız/tek başına olmak. *Berdiňem sizden aýrylyp gitjek ýeri ýok* (H. Derýaýew). 5. Bölünmek, yarılmak. *Odun aýrylyp bolundy*. 6. Çıkmak, gitmek, boşamak. *Ol wezipesinden aýrylypdyr*. 7. Talağını almak, nikahı bozmak. *Ol gelin ärinden aýrylypdyr*. 8. Kendi başına ev sahibi olmak, ayrı bir hane/işletme kurmak. *Ata öýlenenden soň, ene-atasyny inisine tabşyryp, aýrylyp gitdi*. 9. Vefat etmek, ölmek. 10. Çocuk düşürmek. *Onuň göwresindäki dört aýlyk çagasy aýrylypdyr*. 11. Ağrısı geçmek, kurtulmak. *Onuň kelle agyrysy şol bada aýryldy*. 12. Bir şeyin bulunduğu yerden alınması, toplanması. *Saçagyň üstündäki gap-gaçlar aýryldy*. 13. Silinmek, yok olmak. *Gökäki gara bulutlar aýryldy*. 14. *göç.m.* Ayrı düşmek. *Huda buýrugyndan aýrylan juwan, Oýnaşyndan haram köle getirmiş* (Magtymguly).

AÝRYLMAZ, *syp.* Bölünmeyen, ayrılamayan, bırakılmayan, bölünmez, ayrılmaz. *Aýrylmaz goňşyňa unutgysyz söz aýtma* (Nakyl).

AÝRYLMAZLYK, *iş ady.* Ayrıлма hareketinin gerçekleşmemesi; ayrı düşmeme, ülke içinden çıkarak başka bir ülkeye gitmeme.

AÝRYLYBERMEK [aýrylyvermek], *işl.* Ayrılmaya başlamak; ayrılma sürecini başlatmak.

AÝRYLYŞ, *iş ady.* Ayrılmak durumu.

AÝRYLYŞDYRMAK, *işl.* 1. Ayrılmak derecesine getirmek. *Men onuň bilen ýaşasjak däl, bizi aýrylyşdyryň – diýip haýyş etdi*. 2. Araya girmek, kavgasını/tartışmasını başlatmak, karıştırmak. *İtleri aýrylyşdyrdylar*.

AÝRYLYŞMAK, *işl.* 1. Birbirinden ayrılmak. 2. Erkek ve kadının birbirleriyle evliliklerini bozmak. *Ol ikisi bir ýyl ýaşasyp-ýaşasman aýrylyşypdyr*.

AÝRYM, *çal., yerli g.* Büyük.

AÝRYŞ, *iş ady.* Ayırmak durumu.

AÝRYŞDYRMAK, *işl.* 1. Ayırmak, parça parça bitirmek, bölmek. *Odunlary aýryşdyrmak*. 2. Görevinden almak, işten çıkarmak, görevden azletmek. *Ol işgärlerini aýryşdyrdy*. 3. Kapacak ve benzerlerini toplamak. *Ol saçagyň üstündäki gap-gaçlary aýryşdyrdy*. 4. Ayırıp uzaklaştırmak. *Magtymguly baryp ýabynyň boýununy, ýagyrnysyny sypalaşdyrdy, ýalyna ilen çöp-çalamlary*

ayryşdyrды (G. Kulyýew).

AÝRYŞMAK, *işl.* 1. Ayırmaya yardımlaşmak. *Men oňa goşlary ayryşdym.* 2. Birlikte ayırmak. *Olar odun ayryşyp dur.*

AÝRYT, *at.* 1. Yolun, sokağın vb. ayrılan, birbirinden ayrılan kısmı. *Şol mahal öz öýlerine baka ýol aýrydyna gelen Kelje sowulmakçy boldy* (A. Gow- şudow). 2. İki yolun çatal yaptığı, çatallaşan yeri; çatal kavşak. *Derýanyň kä ýeri uýlugyndan, kä ýeri aýrydyna ýa ýetýär, ýa ýetenok* (Görogly).

AÝSAÝYN [a:ýsa:ýyn], *hal.* Her ayda, aydan aya, ay geçtikçe. *Gaygy-ünji ony aýsaýyn basmarlaýardy.*

AÝŞ, *at, şahyr., ser.* **Aýşy-eşret.** *Gussa bilen gün geçirme, muşakgat, Ne janda parahat, ne bir aýş galdy* (Magtymguly). *Zelili bu ýurtda aýş ýok, höwes ýok, Her kim başyna gay, belent ýok, pes ýok* (Zelili).

AÝŞY-EŞRET [aýş(y)-eşret], *at.* Keyif, zevk, eğlence, mutluluk dönemi; güzel zaman, hoş dönem. *Agayunus öz tagtyna eýe bolup, aýşy-eşretde bolubersin* (Görogly).

AÝT, *at.* Bayram, toy.

Aýt gezmek genellikle kurban ve ramazan bayramlarında topluca bayram gezisi yapmak.

AÝTABAK [a:ýta:vak], *at.* Kelebek ya da güzel alem adlı aleme ait olan nakşın bir çeşidi.

AÝTABAK-GÜNTABAK [a:ýta:vak-günta:vak], *at.* Çocukların, delikanlıların oynadığı kadim milli oyun.

AÝT-BAÝRAM, *at, ser.* **Aýt.**

AÝTDYRMAK, *işl.* Söylemeye zorlamak, söyleme imkânı vermek, söyletecek duruma/getirmek. *Mama uzak gije Aýnanyň daşyna geçipdi, emma kimiň alyp kaçanyňy aýtdyryp bilmändi* (B. Kerbabaýew).

Bagşy aýtdyrmak düğüne/şenliğe bagşısı çağırıp, onun şarkı söylemesini sağlamak.

AÝTEREK-GÜNTEREK [a:ýterek-günterek], *at.* Çocukların ikiye bölünüp oynadığı oyun. *Aýterek-günterek! Bizden size kim gerek? Saýrap duran dil gerek* (Sanawaç).

AÝTEŞE [a:ýteşe], *at, gepl.d.* Kalın ağaçların kesildiği büyük ormanlık alan.

AÝTMA, *iş ady.* Söylemek durumu.

AÝTMAK, *işl.* 1. Bir şey hakkında sözle bilgi vermek, bildirmek, söylemek, duyurmak. *Bilmeýen soranlara aýdyň bu garyp adymyz: Asly – gerkez, ýurdy - Etrek, ady Magtymguludyr* (Magtymguly). 2. Sohbet etmek, konuşmak, laf açmak, söyleşmek. *Niçe aýtsam eşitgüji dana kany?* (Hoja Ahmet Yasawy). 3. Zarf fiil şeklindeki *aýtmak* fiilinin arkasından *bermek*, *bilmek* gibi yardımcı fiillerin biri geldiğinde yeni anlamlı birleşik fiiller yapar: **Aýdyp bermek** sohbet etmek, konuşmak, laf açmak, söyleşmek. **Aýdyp bilmek (bilmezlik)** söylemeyi başarmak, söylemenin üstesinden gelmek.

Aýdanyň gelsin dediğin olsun, dileğin kabul olsun, arzun gerçekleşsin (iyi niyetli bir dileğe karşılık olarak).

Ogul ýaşy uzyn bolsun! – Aýdanyň gelsin! **Aýdary ýok, diýeri ýok** *gepl.d.* durumunu anlatacak kimse yok söz öbeğinin fiilden türeyenleri iyelik ekleri alır: *aýdarym, diýerim; aýdaryň, diýeriň; aýdary, diýeri*. *Aýdary ýok, diýeri ýok, alaçsyz ýolda galyp, şol içini tutup otyr.* **Aýdyp geç (geçsin)** genellikle kök halindeki *geçmek* fiili zarf fiil eki eklenen *aýtmak* fiilinin arkasından gelip birinin yaptığı ya da yapmadığı hareketini gerçekleştirmeyen adam tarafından söylenir. *Pagtany az ýygandygymy aýdyp geçsin-le.*

AÝTMAK-AÝTMAK, *işl.* Çok defa tekrarlayıp söylemek. *Saňa-da aýtmak-aýtmak, diýlenini edibereňok.*

AÝTMAKLYK, *iş ady.* Söylemek durumu.

AÝTMAZLYK, *iş ady.* Söyleyip durmazlık, söylemek işini gerçekleştirmezlik, demezlik.

AÝTMYŞLAÝYN, *hal.* Dediğine göre, dediği gibi.

AÝTYM [a:ýtym], *at.* 1. *gepl.d.* Elin ayası. 2. Küçük alan; bir şeyin kapladığı, işgal ettiği yer. *Olar gün öýleden agyp, çala salkynlyk aralaşandan soň, giň bir aýtymda pökgi oynayardylar* (B. Kerbabaýew). 3. *göç.m.* Düşünme yeteneği, ufuk, dünya görüşü. *Aýtymy dar adam.*

Eliň aýtymy ýaly yer çok küçük yer, ufakık alan. **AÝTYMÇA** [a:ýtymça], *at.* Küçürek alan.

AÝUW I, Birini çağırmak veya birine seslenmek için kadınlar tarafından kullanılan ünlem. – *Aýuw, saňa nâme bolaydy? diýen ses eşidildi* (B. Ker- babaýew). – *Aýuw, Annaň kakasy, size diýýän: meniň toýuma çagyryjagym, uzak ýerlerden geljegim kändir. Sähedi aýyň aýaklaryna golaý belläweriň!* (B. Kerbabaýew).

AÝUW II, *at.* Gerçek hayattan kopuk, masallarda ve efsanelerde görülen, adeta insan benzeri hayali varlık. *Hernä, şol wagt aýuw gowakda ýok eken* (Watan).

AÝY, *at.* Genellikle kuzey buzullarında ve ormanlarda yaşayan tüylü, güçlü yırtıcı hayvan; ayı. *Günlerde bir gün dört sany dost: aýy, ýekegapan, tilki we towşan üýşüp, towşanyň öýüne gezmäge gelen pişigi aýynyň öýüne myhmançylyga çagyrmakçy bolýarlar* (Halk ertekisinden).

Aýy dostlугy çıkar ilişkisine dayalı dostluk; sağlam olmayan, geçici dostluk. *Bilgil, uzak gitmez aýy dostlугy, Gahry gelse, depäň üzre daş döker* (Magtymguly). **Ak aýy** ayıgiller familyasından olan, beyaz renkli etçil (yırtıcı) memeli hayvan.

AÝYK, *symp., ser.* **Anyk.**

AÝYKLAÝJY, *at, dil b.* Cümlede özneye, yükleme veya birbirine bağlanarak onları niteleyen ve belirli bir soruya cevap olan kelime ya da cümle ögesi. *Sözlemde eýe, habardan başga aýyklaýjy agzalar hem bolýar.*

AÝYL [aýyl], *symp., kön.s.* Düşünceli, gaflet uykusundan uyanmış, dünyayı idrak eden.

AÝYLGANÇ [aýylganç], *symp.* 1. Dehşet verici, tehlikeli, korkutucu, ürkütücü. *Arabyň aty aýylganç kişnedi, sesi tokaýlara-daglara düşüp ýaňlanyp gitdi*

(Görogly). 2. İğrenç, kötü, fena, korkunç.

AÝYLGANÇLYK [aýylganyşlyk], *at.* 1. Dehşet, tehlikelilik, ürkütücülük. 2. İğrençlik, kötülük, fenalık, korkunçluk.

AÝYLMAK, *işl., kö.n.s.* Uykudan açılmak, uyanmak. *Aýyl, aşygym, aýyl* (Magtymguly). 2. Çadır/keçe evin (kara evin) iskeleti gerilip kurularak evin kurulmaya başlanması. *Üçünji öýüň bolsa ýañy tärimi aýylyp, onuň çatylary söýeleri saralýardy* (B. Kerbabaýew).

AÝYLMAK [a:ýylmak]: **essiň aýylmak** gücün gitmesi, bilincin bulanması; dermanın/takatının kalmaması.

AÝYL-SAÝYL, *syp.* Açıkça, gayet net, belirgin, ortada/aşkar. *Atlaryň nally aýaklarynyň sesi bolsa indi aýyl-saýyl eşidilýärdi* (B. Seýtäkow). *Aýyl-saýyl etmek.*

AÝYL-SAÝYLLAŞDYRMAK, *işl.* Birkaç şeyi analiz ettirmek, ayıklatmak, açık hâle getirtmek; gözden geçirttirmek.

AÝYLTYM [a:ýyltym], *at, ser.* **Aýtym.**

AÝYN: aýyn bolmasa en azından, hiç değilse.

AÝYNMAK, *işl., kö.n.s.* Değişmek. *Gözel görkün gökde günden aýynmaz* (Magtymguly).

AÝYNMAZ, *syp.* Tam, aynen, gerçekten.

AÝYNMAZ-BAÝYNMAZ [aýynmaz-vaýynmaz], *syp., gepl.d.* Değişmez, değişmemiş. *Ogly hem aýynmaz-baýynmaz kakasy-da!*

AÝYŇ, *at.* Çıkrığın ağzında bulunan, ipe bağlanan çapraz (dört kollu) ahşap parça; kuyudan su çekilen kovayı bağlamaya yarayan düzenek.

AÝYP, *at.* 1. Eksiklik, kusur. 2. Toplum tarafından kabul edilmeyen davranış, utanç verici fiil; günah, suç; ayıp, kusur. *Erkek adamlara aglamak aýyp* (B. Hudaýnazarow). 3. Eksiklik, yetersizlik. *Aýybyny ýaşyran aýňalmaz* (Nakyl).

Aýyby ýok zararı yok, sakıncası yok; ayıp değil. *Aýyby ýok, gelsin, tanşarys. Aýyp etmek* eksiklik olarak garip karşılamak.

AÝYPLABERMEK [aýypla:vermek], *işl.* Suçlamaya başlamak.

AÝYPLAMA, *iş ady.* Ayıplamak durumu.

AÝYPLAMAK, *işl.* Yaptığı suçu üzerine yüklemek; ayıbını ortaya çıkarmak, suçlamak ve suçunu ispat etmek, ayıplamak.

AÝYPLAMAKLYK, *iş ady.* Ayıplamak durumu.

AÝYPLAMAZLYK, *iş ady.* Ayıp yüklememek, suçlamamak; günah isnat etmemek.

AÝYPLANMAK, *işl.* Ayıp yüklenmek, suçlanmak; günah isnat edilmek.

AÝYPLAŞMAK, *işl.* 1. Eksik/ayıp olarak görmek; garip karşılamak, yadırgamak. *Bu yerde aýyplaşar ýaly zat ýok ahyry.* 2. Gönül koymak; darılmak, küsmek. *Oglum, pukaraçylyk-da, aýyplaşmaweri* (Görogly).

AÝYPLAŞMAZLYK, *iş ady.* Ayıp görmemek;

gücenmemek, darılmamak.

AÝYPLAÝJY, *at.* 1. *gepl.d.* Suçunu kanıtlayan, suçunu üzerine yükleyen; suçlayıcı, itham eden, ayıplayıcı. 2. *syp.* Ayıbını ortaya çıkaran, kusurlu olduğunu gösteren.

AÝYPLAÝYS, *iş ady.* Ayıplamak durumu.

AÝYPLY, *syp.* 1. Kusurlu olan, günahkâr, suçlu; ayıplı. *Özüni Jereniň önünde aýyply ýaly duýdy, içinden ötünç sorady* (G. Kulyýew). 2. *gepl.d.* Kusurlu, eksik. *Aýyply diýip, pylanyň ogluna gyz bermediler.*

AÝYPLYLYK, *at.* 1. Kusurluluk, günahkârlık, suçluluk; ayıplılık. 2. Bedeninde eksiklik bulunma; sakatlık. *Aýyplylyk ony çykgynsyz güne goýýardy.*

AÝYPLYRAK [aýyplyra:k], *syp.* Az biraz eksiği, ayıbı olan.

AÝYPSYZ, *syp.* 1. Kusuru olmayan, günahsız, suçsuz; ayıpsız. *Emma eziz perzendin aýypsyz ýürekden syzyp çykýan zaryn sowallary onun ünji-aladasyny ýañadandan goşalandyrdy* (B. Kerbabaýew). 2. Eksiksiz, kusursuz, hatasız. *Bir aýypsyz gözel bolmaz* (Nakyl).

AÝYPSYZLYK, *at.* 1. Kusursuzluk, günahsızlık, suçsuzluk; ayıpsızlık. *Hiç bir aýypsyzlygy onuň göwnüni göterýärdi.* 2. *göç.m.* Kusursuzluk, eksiksizlik; beden sağlığı, sağlamlık. *Ol özüniň aýypsyzlygyny mazamlap durmaýardy.*

AÝYPSYZRAK [aýypsyzra:k], *syp.* Kusuru az olan, günahı/eksikliği çok küçük olan.

AÝYRTDYRMAK, *işl., ser.* **Aýyrtmak.** *Odun aýyrtdyrmak.*

AÝYRGYÇ [aýyrgyç], *at, dil b.* Cümlede özneye, isim yerine geçen her bir unsura bağlanarak onları niteleyen kelime; niteleyici öge. *Sypat aýyrgyçy, esasan, sypatlardan bolýar.*

AÝYRMA, *iş ady.* Ayırmak durumu.

AÝYRMAK, *işl.* 1. Ayrılığa düşürmek; birbirinden koparmak, ayrı düşürmek. *Zülpi tarym aldyň goldan, Aýyrdyň bir ýalňyz saldan* (Magtymguly). 2. Çıkarmak, alıp koymak. *Ol dürbüsini gözünden aýyrdy.* 3. Kırmak, parçalamak, yarıp bölmek, ufalamak. *Uzyn gije ojar aýryp, Daňa golaý zordan sypdym* (K. Gurbannepesow). 4. Bir yerden başka bir yere taşımak, kaydırmak, yerinden oynatmak, yönünü değiştirmek. *Ol goşlary ýol üstünden beýleräk aýyrdy.* 5. Kovmak, çıkarmak (işten, vazifeden). *Aýyrjak bolsalar-da, Ellerinden gelmeyär* (A. Alamyşow). 6. Ayırt etmek, farklılaştırmak, aralarını açmak, inceleyip değerlendirmek. *Ýagşy-ýamany biri-birinden aýyrmagy başarmaly.* 7. Nikahı bozmak, boşanmak. 8. Çekip sökmeye başlamak; kazımak, saplamak. *Ekiniň hapa- haşal otlaryny aýyrmak gerek ekeni.* 9. Kendi başına ev bark sahibi olmak; bağımsız hâle gelmek. *Ussa kiçi oglunam öten ýıl aýyrdy.* 10. *hasap.* Bir sayıdan başka bir sayıyı çıkarmak (eksiltmek). *Başga bir gezek okuwçylaryň ekabyrragy: – Anna kaka, bize diňe goşmagy öwredýärsiň-lay!* *Aýyrmagy öwretjek dälmi?* (Gurbanguly Berdimuhamedow, Älem içre at gezer).

Aýyrmak alamyty (–) bir sayıdan başka bir sayı çykarılırken (eksiltme yapılırken) kullanılan işareti.

AÝYRMAKLYK, *iş ady.* Ayırmak durumu.

AÝYRMAZLYK, *iş ady.* Ayırmak işini, hareketini etmezlik.

Gözünü aýyrmazlyk dik dik bakmak; gözünü aynı noktaya odaklamak. *Ýigit gyzlardan gözünü aýyrman durdy.*

AÝYRTMAK, *işl.* Ayırmak işini başka birine ettirmek, ayırtmak. *Çagasyňnyň ayakgabyny aýyrttdy. Odun aýyrtmak. Ýükleri aýyrtmak. İşden aýyrtmak. Haşal otlary aýyrtmak. Ondan başy aýyrtmak.*

AZ [a:z], **1.at.** Sayı açısından çokluk değil, azlık. *Köp nirä bolsa, az hem şoňa* (Nakyl). **2. syn.** Biraz, azıcık; çok küçük miktarda. *Az iýip, az uklap, ýene az sözle, Köp söz ahyr il içinde har eýlär* (Magtymguly). *Az bolsun, uz bolsun* (Nakyl).

Az görmek az aymak; az olduğu sonucuna varmak.

AZA [aza:], **at.** Bedende ortaya çıkan ağrı, sızı, acı. *Agyr ýaranyň azasy.*

Azasyny almak **1)** ağrısını almak. *Ýaranyň azasyny almak.* **2)** gözünü korkutmak; çok fazla korkutmak, sindirmek.

AZAJYK [a:zajyk], *syn.* Çok azıcık, ufacık; biraz, az miktarda. *Azajyk gaýgyny aş basar* (Nakyl).

AZAK-TENEK [a:zak-tenek], *syn.* Az biraz, az miktarda (bir şey hakkında).

AZAL, **at.** At, öküz veya deveye koşularak toprak sürmek için kullanılan araç. *Onuň zyndaky azal tutup gelýän kakasy bolsa, çendan Gel! diýip, ony yzyna dolaýardy* (B. Kerbabaýew).

AZALDYLMAK [a:zaldylmak], *işl.* Miktar açısından eksilmek, azaltılmak.

AZALLAMAK, *işl.* Azal ile sürmek.

AZALMA [a:zalma], *iş ady.* Azalmak durumu.

AZALMAK [a:zalmak], *işl.* **1.** Eksilmek, azalmak. *Gelýänden gidýänler has köpeliýärdi, Toýlar azalıýardy, ýas köpeliýärdi* (K. Gurbannepesow). **2.** Belli bir dereceden eksilmek, kısaltmak. *Ondan soň onuň tamasy azalyp ugrapdy.*

AZALMAKLYK [a:zalmaklyk], *iş ady.* Azalmak durumu.

AZALMAZLYK [a:zalmazlyk], *iş ady.* Azalmazlık.

AZALTDYRMAK [a:zaltdyrmak], *işl.* Miktar açıdan az olur gibi yaptırmak, azalttırmak, azaltmak işini başkasına yaptırmak.

AZALTMAK [a:zaltmak], *işl.* **1.** Miktar açıdan eksiltmek, az etmek. **2.** Kısaltmak.

AZALY [aza:ly], *syn.* Ağrısı olan, sızlayan, acı veren (yara vb. hakkında). *Ýarasy azaly boldy.*

AZALYBERMEK [a:zalyvermek], *işl.* Azalmaya başlamak.

AZALYLYK [aza:lylyk], **at.** Acısı, ağrısı varlık, ağrılılık.

AZALYŞMAK [a:zalyşmak], *işl.* Gittikçe azalmak; yavaş yavaş eksilmek, giderek azalmak. *Märeke azalyşyp ugrady.*

AZAN [aza:n], **at.** **1.** İslam dininde insanları namaza çağırmak için yüksek sesle okunan dua, ezan. *Atlynyň dumly-duşdan ýygnanyň wagty, azançynyň ikindi azanyna gygyryň wagty, Artygyň ýanyna Gandym hamsygyp geldi* (B. Kerbabaýew). **2.** Gelenek ve âdete göre, çocuk doğduğunda molla tarafından okunan dua. *Allahy ekber! – diýip, azan aýdýan garrynyň nazymly sesi ýaňlanyberse we buşlukçylar dumly-duşa çapyberse, örüp, ayak üstüne galan oba şol öýe baka ýöriş eder* (A. Gowşudow). **3.** yerli g. Güneş doğmadan önceki zaman, sabahın erken vakti. **4.** Oğlana verilen ad.

Azan aýtmak genellikle camide özel dua okuyarak insanları namaza çağırmak, ezan okumak.

AZANÇY [aza:nçy], **at.** Ezan söyleyen adam.

AZAP [aza:p], **at.** **1.** Çekilen acı, sıkıntı, eziyet, işkence ve horlanma, azap. *Kimse aglap gitdi, kimseler güliüp, Kimse çekip dürli azap hoş imdi* (Seýdi). **2.** Emek, zorluk, sıkıntı, meşakkat. *Azabyndan gaçmasa, daýhany baýatjak ekiniň biri şalydyr* (Nesil).

Azabyň garnyňa galmak fayda görmemek; emeğin boşa gitmesi, sonuçsuz ve başarısız olmak. **Azabyň (goluňa) gowuşmak** çekilen emeğe karşılık karşılık/ödül bulmak; emeğinin karşılığını almak.

AZAPLY [aza:ply], *syn.* Acısı, sıkıntısı, eziyeti çok olan; zahmetli, meşakkatli, azaplı.

AZAPLYRAK [aza:plyra:k], *syn.* Biraz zahmeti olan; nispeten meşakkatli.

AZAPSYZ [aza:psyz], *syn.* Zahmeti olmayan, acısız, eziyetsiz, meşakkatsiz; emeksiz, azapsız. *Azapsyz yerin ady ýok* (Nakyl.)

AZAPSYZRAK [aza:psyzyra:k], *syn.* Azabı azrak; zahmeti azrak.

AZAR [aza:r], **at.** **1.** Hastalık nedeniyle ortaya çıkan ağrı, sızı, çekilen dert. *Aýrylmaz dişiň azary, Ýaz, tomus, gýüz, gýşlar menden* (Mätäji). **2.** Ruhsal olarak yaşanan azap, eziyet, horlanma. *Menem ýetimligiň azaryny çekenleriň biri ahyry* (T. Gurbanow). **3.** Bir şey uğruna duyulan kaygı, endişe, sıkıntı. *Çaşdy gyzykly bazarym, Artdy gün-günden azarym* (Magtymguly).

Azar ýamanyny bermek eziyet çektirmek, sıkıntı vermek; her türlü acıyı yaşatmak.

AZAR-BIZAR [aza:r-vi:za:r], **azary-bizary** yok uğraşı, zahmeti olmayan; sakin, sessiz. *Ol çaganyň azary- bizary yok weli, garaz, adam biynjalyk bolýar-da.*

AZARLABERMEK [aza:rla:vermek], *işl.* Hastalanmaya başlamak.

AZARLAMA [aza:rlama], *iş ady.* Hastalanmak durumu.

AZARLAMAK [aza:rlamak], *işl.* **1.** Bulaşıcı ve hastalıklı hastalıklarla hastalanmak. **2.** Beyin uyuşturucu içkilere ve uyuşturucu maddelere alışmış bir kişinin,

bu kötü alışkanlıkları zamanında kullanmadığında ve etkisi vücuttan çıktığında bitkin düşmesi; vücudunun ağrması, sıkıntı çekmesi ve uyuşturucuya aşermek. **3.** Yaranın azması sonucu ağrısının artması, sızısının çoğalması.

AZARLAMAKLYK [aza:rlamaklyk], *işl. ady.* Hastalanmak durumu.

AZARLAMAZLYK [aza:rlamazlyk], *işl. ady.* Hastalanmamak durumu.

AZARLAŞMAK [aza:rlaşmak], *işl.* Topluca hastalanmak.

AZARLATMAK [aza:rlatmak], *işl.* Hastalandırmak.

AZARLAÝYŞ [aza:rlaýyş], *işl. ady.* Hastalanış.

AZARLY [aza:rlý], *symp.* **1.** Ağrılı, sızılı, sürekli acı veren. *İki elini diräp galmakçy bolanda, azarly elleri göwresini götermän, ýüzin ýykylypdy* (B. Kerbabaýew). **2.** Bulaşıcı hastalık. **3. göç.m.** Endişeli, kaygılı, sıkıntılı. *Gudratyndan düşdi pirler- işanlar, Çäresiz azarly galdy bu janlar* (Magtymguly).

AZARSYZ [aza:rsyz], *symp.* Hastalığı olmayan, hastaliksız.

AZARSYZLYK [aza:rsyzlyk], *at.* **1.** Hastaliksızlık. *Ýaranyň azarsyzlygy hem bir oňat zat.* **2. göç.m.** Keder ve endişe olmama; kaygısızlık, tasatsızlık.

AZASYZ [aza:syz], *symp.* Ağrısız, ağrısı yok.

AZASYZLYK [aza:syzlyk], *at.* Ağrısızlık, ağrısı yokluk.

AZAŞAŇKYRLAMAK [a:zaşaŇkyrlamak], *işl.* Yolunu kaybetme durumuna yaklaşmak, sapıtmaya/şaşırmaya yakın olmak.

AZAŞDYRMAK [a:zaşdyrmak], *işl.* **1.** Yolunu kaybettirmeye zorlamak; şaşırarak hâle getirmek. **2.** Birini arkadaşlarından ve akrabalarından ayırmak; aralarını bozmak, karşı karşıya getirmek.

AZAŞMA [a:zaşma], *işl. ady.* Yolunu kaybetmek durumu.

AZAŞMAK [a:zaşmak], *işl.* **1.** Yoldan, istikametten sapmak; ters yöne gitmek, yolu şaşırmak, yönünü kaybetmek. *Azaşsaň köp bilen azaş* (Nakyl). **2. göç.m.** Ayrı düşmek, kopmak, ayrılığa maruz kalmak. **3. göç.m.** Yanlış yola düşmek, toplumdan dışlanmak/çıkmak, sapmak.

AZAŞMAKLYK [a:zaşmaklyk], *işl. ady.* Yolunu kaybetmeklik durumu.

AZAT [aza:t], *symp.* **1.** İnsan tarafından ezilmeyen; özgür, serbest; başkasına bağlı olmayan, özerk ve bağımsız. **2.** Kişi adı. **3.** *Azat* sözünün arkasından *etmek, bolmak* yardımcı fiili gelip yeni anlamlı birleşik fiil yapar: **Azat bolmak** özgürlüğe kavuşmak, serbest kalmak, bağımsız olmak, özgürlüğünü elde etmek. **Azat etmek** özgürlüğe çıkarmak, serbest bırakmak, özgürlük vermek.

AZATDA-MAZAT [aza:tda-maza:t], *hal, gepl.d.* Sen ben yok; ansızın, birdenbire. *Azatda-mazat bu ýigidiň ezeneginden tutup alyp gidipdir* (A. Salyh).

AZATLYK [aza:tlyk], *at.* Bağımsızlık, özerklik, eşit hak

ve hukuk, serbestlik, özgürlük.

AZATMAHY [aza:tma:hy], *at.* Eti Eti kırmızımsı ve yumuşak olan, üzeri küçük pullarla kaplı güzel balık. *Dolýar meniň torlaryma dürli balyklar. Azatmahy, bekre, takgaz, çapak balyklar* (G. Seyitliýew).

AZ-AZ [a:z-a:z], *symp.* Nadir, seyrek, az bulunan; yok denecek kadar az. *Onuň ýaly adam az-azdyr.*

AZ-AZDAN [a:z-a:zzan], *hal.* Yavaş yavaş, ağır ağır; azar azar. *Oglum, az- azdan iç* (Görogly).

AZAZYL [aza:zyl], *at.* Kötülüğün simgesi olan varlık; cin, şeytan, Azrail.

AZÇYLYK [a:zçylyk], *at, ser.* **Azlyk.**

AZDA-KEMDE [a:zza-kemde], *hal, ser.* **Azda- kände.** *Maşyn sürmekden azda-kemde habary bolan ýoldaşym: – Saga bur! – diýip gygyrdy* (G. Gurbansähedow).

AZDA-KÄNDE [a:zza-kä:nne], *hal.* Az miktarda, belli bir derecede, biraz, az biraz.

AZDAN-KÄNDEN [a:zzan-kä:nnen], *hal, ser.* Az biraz.

AZDA-KÖPDE [a:zza-köpdö], *hal, ser.* **Azda- kände.** *Elbetde, bu erkekidir, yöne azdan-känden çyn ýeri-de bolup biler* (N. Esenmyradow).

AZDAN-KÖPDEN [a:zzan-köpdön], *hal, ser.* **Azda- köpde.**

AZDYRMAK [a:zzyrmak], *işl.* **1.** Daha da kötüleştirmek; aşırıya götürmek; ileri derecede artırmak. *Şemalladyp dişiňi azdyrypsyň.* **2. göç.m.** Birini kandırıp yoldan çıkarmak; düzenini bozmak, ahlaken saptırmak. *Adam bardyr adamzady bozduran, Şeytan bolup, dogry ýoldan azdyran* (Magtymguly).

AZDYRMAZLYK [a:zzyrmazlyk], *işl., göni hem göç.m.* Bir şeyin veya birinin saptırma/sapması/bozulmasına izin vermemek. *Azdyrmasyň, azana duçar etmesin* (Atalar sözi).

AZDYRYLMAK [a:zzyrylmak], *işl.* **1.** Azacak duruma getirilmek; sapacak hâle düşürülmek. *Ýara sowuk suw deşilip azdyrylypdyr.* **2.** Yoldan çıkarılmak. *Ol edenine däl diýilmän azdyrylypdyr.*

AZERBAÝJAN [a:zerbaýja:n], *at, ser.*

Azerbaýjanlylar. *Azerbaýjan dili. Azerbaýjan halky.*

AZERBAÝJANLYLAR [a:zerbaýja:nlylar], *at.* Azerbaycan Cumhuriyeti'nin esas halkı, Azerbaycanlılar.

AZGYN [a:zgyn], *symp.* **1.** Yoldan çıkmış; ahlaken bozulmuş, insanlığını kaybetmiş. **2.** İrin toplamış, şişmiş, kötüleşmiş (yara hakkında). *Azgyn ýara.* **3.** Asıl soyundan/özünden değişmiş, sapmış (yoldan çıkmış). *Azgyn gawun.*

AZGYNÇYLYK [a:zgynçylyk], *at, ser.* **Azgynlyk.**

AZGYNLYK [a:zgynlyk], *at.* Yoldan çıkmışlık, ahlaken bozulmuşluk, azgınlık.

AZGYRYLMA [azgyrylma], *işl. ady.* Bağınılmak durumu.

AZGYRYLMAK [azğyrylmak], *işl.* Birine bağlamak; öfkeyle çıkışmak, yüksek sesle kızmak; azarlamak. *Meniň üstüme azgyrylyp durma!*

AZGYRYLMAKLYK [azğyrylmaklyk], *iş ady.* Bağırılmak durumu.

AZGYRYLMAZLYK [azğyrylmazlyk], *iş ady.* Öfkelenip birine yüksek sesle bağırılmamak; sesini yükseltip azarlamamak durumu.

AZGYRYLYBERMEK [azğyryly vermek], *işl.*

Azarlamaya başlamak; azarlayıp durmak, sürekli çıkışmak. *Ýersiz ýere azgyrylybermezler.*

AZGYRYLYŞ [azğyrylyş], *iş ady.* Azarlanma durumu; çıkışılma hâli. *Onuň azgyrylyşyny halap duramok.*

AZGYRYLYŞMAK [azğyrylyşmak], *işl.* 1. Birbirine bağlamak; karşılıklı azarlamak. *Näme beýle azgyrylyşyp otyrsyňyz!* 2. Birkaç kişi olup birlikte azarlamak. *Näme, ony ýeke görüp, üstüne azgyrylyşyp durmalymy?*

AZ-KEM [a:z-kem], *syp.* 1. Biraz, belirli bir ölçüde, azıcık, birazcık. *Biriniň ýüregine az-kem howsala düşen bolmaga çemeli* (A. Gowşudow). 2. Az vakitleyin, biraz.

AZ-KÜŞ [a:z-küş], *syp.* Az biraz, biraz.

AZLYK [a:zlyk], *at.* Sayı bakımından yeterli olmama; miktar olarak eksiklik, yetersizlik, azlık.

AZM [azym], *at.* Heybet, hamle.

Azm etmek yola çıkmak, yola koyulmak. *Mübärek bolsun seýliňiz, Azm edip siz ýola, kazym!* (Kemine). **Azm urmak** birine gözdağı vermek; öfkelenmek, kızmak. *Gijäniň ýarynda Árhasanyň zyndan ýetip azm urdy* (Görogly).

AZMA [a:zma], *iş ady.* Azmak durumu.

AZMAK [a:zma], *işl.* 1. Kötüleşmek, irinlenmek, şişmek, durumunun bozulması (yara hakkında). 2. *göç.m.* Yoldan çıkmak, ahlaken bozulmak, düzenini kaybetmek; niyetini kötüye çevirmek. *İki azan duş bolanda, Buz üstünde jeň getirer* (Mätäji).

AZMAKLYK [a:zma], *iş ady.* Azmak durumu.

AZMAN, *at.* Dört yaşına ulaşan teke.

AZ-MAZ [a:z-ma:z], *syp., ser.* **Az-kem.**

AZMAZLYK [a:zmazlyk], *iş ady.* Azmak derecesine ulaşmazlık.

AZMLY [azymly], *syp.* Kahırlı, heybetli, hamleli. *Ol azmly gürledi.*

AZNAWUR [aznowur], *at.* Ulu ve heybetli candar. *Gelnimiziň ýeňnesi, Aznawurmyş ýar-ýar* (Toý aýdymy).

Aznawur ýaly çok dayanıklı, heybetli, cesur (insan hakkında). *Onuň aznawur ýaly ogullary bar.*

AZOT [azo:t], *at.* 1. Renksiz gaz; kimyasal element; havanın %78,09'unu oluşturan bileşen; canlı hücrelerin en önemli maddesi olan proteinler ve

nükleik asitlerin yapısına giren element, azot. 2. *gepl.d.* Ekinlere verilen azotlu gübre. *Azotly dökünler.*

AZOTLY [azo:tly], *syp.* İçinde azot olan. *Azotly dökünler.*

AZ-OWLAK [a:z-owlok], *syp., ser.* **Az-kem.** *Seniň bilen az-owlak gürüňim bar.*

AZRAK [a:zyra:k], *syp.* Biraz, az miktarda, çok olmayan.

AZU-KÖP [a:zu:-köp], *syp.* Az çok.

AZY, *at.* Ön dişlerin arkasında bulunan, yiyecekleri çiğnemeye yarayan büyük ve yassı dişler, azı.

Azy ýarmak olgunlaşmak, pişmek, gelişip yetişmek.

AZYK [a:zyk], *at.* Yemek içmek için gerekli olan ürün, gıda, azık. *Azyk bolçulygy bolsa ýurtda iň esasy zatdyr* (Nesil).

AZYKLYK [a:zyklyk], *syp.* Yiyecek için gerekli, gıda olarak uygun, yemek içmek için toplanmış, azıklık.

AZYK-OWKAT [a:zyğ-owka:t], *at.* Yemek, içmek ve genel olarak yaşam ve geçim için gerekli ürünler.

AZYK-SUWLUK [a:zyk-suwluk], *at.* Yenilebilir ve içilebilir ürünler, gıdalar. *Ýigitler azyk-suwluklaryny taýýarlamağa başladylar* (Görogly).

AZYM [azy:m], *syp., k.d.* 1. Büyük, yüce, yüksek. *Ýedi azym şäher bolsa Çyn kibi* (Saýatly – Hemra). 2. Oğlana verilen ad.

AZYM-AZYM [azy:m-azy:m], *syp.* Ulu ulu, büyük büyük, yüce yüce. *Azym-azym şäherler, Ak otaglar galmazlar* (Magtymguly).

AZYNDAN [a:zynnan], *hal.* Hiç olmazsa, e n azından, hiç değilse. *Ýaryşa azyndan iki ýüz talyp gatnaşypdyr.*

AZYRGANMA [a:zyrğanma], *iş ady.* Az görme durumu.

AZYRGANMAK [a:zyrğanmak], *işl.* Az görmek, az hesaplamak. *Azyrganan aç galar* (Nakyl).

AZYRGANMAKLYK [a:zyrğanmaklyk], *iş ady.* Az görmek durumu.

AZYRGANMAZLYK [a:zyrğanmazlyk], *iş ady.* Az görmezlik.

AZYRGANYŞ [a:zyrğanyş], *iş ady.* Az görünmek durumu.

AZYŞ [a:zyş], *iş ady.* Azmak durumu.

AZYZ [azy:z], *syp., k. d.* Değerli, sevgi dolu, kıymetli, sevgili. *Her zaman eýlerem nida, Azyz janyım kysam pida* (Andalyp). *Gara gözli, gaşy keman Azyzym ýok aranyzda* (Balgyzyl).

AZYZLAMAK [azy:zlamak], *işl.* Aziz görmek, iyi görmek.

AZZA, *at.* 1. Eyvana veya binaya basılırken pürslerin (kirişlerin) üstünden yerleştirilen uzun ağaç. 2. *deňizç.*

Geminin gövdesinin sağlam olmasına yardımcı olan, iki borda arasına enine çakılan kiriş. *Azzanyň üstüne gäminiň gapagy düşelýär.*

SÖZLÜKTEKİ KISALTMALAR

alkyş s. – alkış sözü
anat. – anatomi terimi
asman j. – gökbilimi terimi
bagl. – bağlaç
balykç. – balıkçılık terimi
b.e. – bizim dönemimiz
çal. – zamir
d. ý. – demir yolu terimi
deňizç. – denizcilik terimi
derm. – eczacılık terimi
dil b. – dil bilim terimi
däp-dess. – gelenek görenek sözü
dipl. – diplomatik terim
dokm. – dokumacılık terimi
durm. – hayata dair söz
edeb. – edebiyat terimi
ekeran. – tarım terimi
filos. – felsefe terimi
fiz. – fizik terimi
ga – hektar
geogr. – coğrafya terimi
geol. – jeoloji terimi
gepl.d. – konuşma dili
göd. s. – argo söz
göç.m. – mecaz anlam
giriş s. – giriş sözü
gurl. – yapı-inşaat terimi
haýwanat d. – hayvanlar alemine ait söz
harb. – askeri terim
hasap. – muhasebe terimi
him. – kimya terimi
hukuk – hukuk terimi
işl. – fiil
kg – kilogram
k.d. – kitap dili
köm. s. – yardımcı söz
kön. s. – eskimiş söz

küşt. – halk oyunu terimi
l. – litre
lukmanç. – tıp terimi
m. – metre
maliýe – maliye terimi
maldarç. – hayvancılık terimi
mat. – matematik terimi
min. – mineral
mukd. s. – miktar sayısı
oba h. – çiftçilik terimi
own. b. – ownuk bölek (gramer terimi)
ösüml.d. – bitki-botanik terimi
s. – sayfa
sazç. – müzik terimi
senetç. – bankacılık terimi
ser. – bakınız
sözs. k. – edat
sport. – spor terimi
s. ş. aňl. söz – yansıma söz
sung. – sanat terimi
syp. – sıfat
syýas. – siyasi terim
şahyr. – şairane söz
t. – cilt
taryh. – tarihi söz
teatr. – tiyatro terimi
teh. – teknik terim
tik. – dikiş-nakış terimi
ugrukd. – yönlendirici söz
üml. – ünlem
we b. – ve diğerleri
we ş. m. – ve benzerleri
ykd. – iktisat terimi
zergärç. s. – kuyumculuk terimi

Özet

Bu araştırmada; 1962 yılında Sovyet döneminde ve 2016 yılında bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti döneminde Türkmen Türkçesinde hazırlanmış iki açıklamalı sözlüğün çeşitli yönlerden karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma betimsel bir araştırma olup veri yapısı açısından nitel özellik göstermektedir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağı dokümanlar, incelenen sözlüklerdir. Veriler makroyapı ve mikroyapı tarama formlarıyla toplanmıştır. Veriler doküman analizi ile analiz edilmiştir. Bulgular, sözlükler için ayrı başlıklar altında sunulmuş, ardından karşılaştırmalı olarak yorumlanmış ve tartışılmıştır. Bulgulara dayalı olarak sonuçlara ulaşılmış ve öneriler geliştirilmiştir. Ayrıca (S-2016) sözlüğünün A harfiyle başlayan maddeleri Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Araştırma sonucunda (S-2016) sözlüğünün hazırlanmasında, kendisinden önce hazırlanan (S-1962) sözlüğünün temel kaynak olarak kullanıldığı, özellikle makroyapı ve mikroyapı özellikleri açısından aralarında büyük benzerlikler olduğu görülmüştür. Ancak; (S-2016) sözlüğü toplam madde başı, madde içi sayısı ile Türkmen Türkçesinin söz varlığını yansıtmaları açısından daha kapsamlıdır. Ayrıca yapılan kuruluş ve yöntem özellikleri, madde başı ve madde içi sözcük seçimi, söz varlığı belirleme, yazım ve söyleyiş özellikleri açısından (S-2016) sözlüğü lehine sonuçlara ulaşılmıştır. Sözlükler arasındaki temel bir fark ilk sözlüğün Kiril harfli Türkmen, ikinci sözlüğün Latin harfli Türkmen alfabesiyle hazırlanmış olmasıdır. Sözlüklerin hazırlandıkları dönemin egemen siyasi ideolojisi, sözlüklere madde seçimi, açıklama yazma, örnek kullanım, örnek kullanım için kaynak eser ve kişi seçimi üzerinde etkili olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkmen Türkçesi, Türkmen dili, Açıklamalı sözlük, Türk sözlükçülüğü, Türkmen sözlükçülüğü.

Abstract

This research aims to comparatively examine two annotated dictionaries of Turkmen Turkish, one prepared in 1962 during the Soviet era and the other in 2016 during the independent Turkmenistan, from various perspectives. The study is descriptive and qualitative in terms of data structure. The document analysis method was used in the research. The data source documents are the two dictionaries examined. Data were collected using macrostructure and microstructure assessment forms. The data were analyzed using document analysis. The findings were presented under separate headings for the dictionaries, then interpreted and discussed comparatively. Based on the findings, conclusions were reached and recommendations were developed. The entries in the (S-2016) dictionary beginning with the letter A have been translated into Turkish.

As a result of the research, it was observed that the (S-2016) dictionary was prepared using the (S-1962) dictionary as the primary source, and that there are significant similarities between them, especially in terms of macrostructure and microstructure features. However; The (S-2016) dictionary is more comprehensive in terms of its total number of headwords and sub-entries, and its reflection of the vocabulary of Turkmen Turkish. Furthermore, the organization and methodology, the selection of headwords and sub-entries, the vocabulary determination, and the spelling and pronunciation characteristics of the (S-2016) dictionary yielded results in its favor. The dominant political ideology of the period in which the dictionaries were prepared influenced the selection of entries, the writing of explanations, the use of examples, and the selection of source works and individuals for example usage.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkmen language, Explanatory dictionary, Turkish lexicography, Turkmen lexicography.